DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

YILLIK 1974 / 1976

A.Ü./S.B.F./BASIN ve YAYIN YÜKSEK OKULU

TALAS CAHİT

GERAY CEVAT

ONARAN OĞUZ

KAZANCI METİN

TOKGÖZ OYA

ÖZERDİM N. SAMİ

ÖNGÖREN T. MAHMUT

SARIOĞLU GÜNER

İNANÇ HAMZA

ALİCAN CAHİT

OSKAY ÜNSAL

AZİZ AYSEL

ORTAYLI İLBER

ERGİL DOĞU

GÜREL SEVAL

KACABAŞOĞLU UYGUR

ABİSEL NİLGÜN

OYAL ERKAN

ABADAN-UNAT NERMİN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Doğan Basımevi, Ankara - 1977

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

A. Ü.

SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

BASIN VE YAYIN YÜKSEK OKULU

YILLIK

1974/1976

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Cahit TALAS	Türkiye'de ve Dünyada Devlet-Memur İlişkileri	1
Prof. Dr. Cevat GERAY	Yaykur Uygulaması	29
Doç. Dr. Oğuz ONARAN	Yönetim Politika İlişkileri ve Halkla İlişkiler Birimlerine Düşen Görevler	49
Doç. Dr. Metin KAZANCI	Yönetimde Demokratikleşme ve Eşitlikçi Davranış olasılığı	63
Doç. Dr. Oya TOKGÖZ	Siyasal Haberleşme ve TRT'nin Rolü	79
Sami N. ÖZERDİM	Seçme Kitap Listeleri	97
Mahmut T. ÖNGÖREN	Ankara Televizyonu 1968	119
Güner SARIOĞLU	Yapımda Yaratıcı Yaklaşımlar	151
Hamza İNANÇ	Görsel Sanatlarda Yüzeyin Sınırlanışının Evrimi	165
Cahit ALİCAN	Politika ve Eğitim	191
Dr. Ünsal OSKAY	C. Wright Mille ve Toplumbilimi «Uncle Tom» olmaktan Kurtarma Çabalarındaki Yeri	231

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dr. Ayşel AZİZ	Radyo ve Televizyon İzleyici Araştırmaları	253
Dr. İlber ORTAYLI	19. Yüzyılda Kastamonu Vilâyetindeki Yapısal Değişim Üzerine	301
Dr. Doğu ERGİL	Değişen Dünya Kapitalist Sistemi İçinde Azgelişmiş Ülkeler	309
Dr. Seval GÜREL	Kitle İletiminde Sosyal Psikolojinin Önemi	327
Uygur KOCABAŞOĞLU	Haber Kavramı Üzerine	335
Nilgün ABİSEL	Ladik Belgeseli Bir Uygulama Örneği	351
Erkan OYAL	Televizyonda Tecimsel Yayın (Reklam) ve Türkiye Uygulaması	383
Prof. Dr. Nermin ABADAN-UNAT	Tek Yönlü İletişime Karşı Görüşler ve Düşünceler	425

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Prof. Dr. REŞAT AKTAN'I YİTİRDİK

Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksek Okulu Öğretim üyesi Prof. Dr. Reşat Aktan 11 Ağustos günü Ankara'da geçirdiği trafik kazası sonucu, tüm çabalara karşın kurtarılamayarak aramızdan ayrıldı.

1917 yılında Kayseri'de doğan **Prof. Dr. Reşat Aktan**, 1940 yılında Ankara Ziraat Fakültesini bitirerek ayni yıl bu fakültenin asistanı oldu. 1945 - 1950 yıllarında A.B.D. de Kaliforniya Üniversitesi'nde doktora çalışmalarını tamamlayarak 1951 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne asistan olarak giren, **Reşat Aktan**, o tarihten bugüne dek bütün akademik kademelerden geçerek İktisat Politikası kürsüsünü kurmuş ve yönetmiştir. Kendisinin Türkçe ve İngilizce olmak üzere yayınlanmış birçok yapıtı vardır. **Prof. Dr. Reşat Aktan** ayrıca S.B.F. ye bağlı Basın - Yayın Yüksek Okulu'nun kuruluşundan itibaren çalışmalarına katılmış ve bu okulun iki dönem müdürlüğünü yapmıştır.

Prof. **Aktan** ayrıca Ziraat Fakültesi, Türkiye Orta Doğu Âmme İdaresi Enstitüsü, Harp Okulu gibi kuruluşlarda ekonomi alanında çeşitli dersler okutmuştur

1960 61 yıllarında Tarım Bakanlığı Müsteşarlığı, 1975 yılında da Tarım Bakanlığı yapan **Prof. Dr. Reşat Aktan** çok yönlü bir bilim adamı olarak tanınırdı. Kendisi Türkiye Ekonomi Kurumu başkanlığı, Fulbright Komisyonu başkanlığı ve Türk Amerikan Derneği başkanlığı da yapmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Prof. Dr. Reşat AKTAN'ın Cenaze Töreninde

22.8.1977
S.B.F. Dekanı Prof. Dr. Cevat Geray'ın Yaptığı Konuşma

Fakültemiz topluluğu, öğretim üyemiz ve Basın - Yayın Yüksek Okulu eski müdürü Prof. Dr. Reşat AKTAN'ı acı bir trafik kazası sonucunda birdenbire yitirmenin derin üzüntüsü içindedir. Değerli bilim adamı, sevgili ve saygıdeğer meslekdaşımız, Reşat Aktan'ın, maalesef her yıl binlerce yurddaşımızın ölümüne, yaralanmasına neden olan trafik kazalarının kaynaklandığı trafik keşmekeşinin kurbanlarından biri olacağını kimse beklemezdi. Bekleyemezdi... Çünkü Aktan'ı tanıyanlar onun trafik kurallarına nasıl uyduğunu bilirler. Kurallara uymanın rahatlığı, huzuru içindeydi. Fakat Prof. Aktan, trafik kurallarına uymanın kurbanı oldu. Yeşil ışıkta yaya geçidinden geçerken, kuralları çiğneyen eli direksiyonlu bir katil onu ansızın aramızdan alıp göçürdü... hem de kendisinden en çok yararlanabileceğimiz bir çağında... O'na Türkiye'de trafik kurallarına uyarsanız sonucu yalnız «haklı bir ölü» olursunuz» deyen yabancı dostunun dediği oldu. Reşat hoca trafik kurallarına uymanın sonucunda yalnızca «haklı bir ölü» oldu.

Prof. Aktan'ın ölümüyle hem öğretim kurulumuz, hem de Türkiye bilim yaşamı çok değerli bir üyesini yitirmiş bulunuyor. Fakültemizin iktisat politikası kürsüsünün kurucusu ve yöneticisi olarak öğretim, araştırma çalışmalarımıza, yayınlarımıza, bilim yaşamımıza önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. Reşat Aktan çok yönlü bir meslektaşımızdı.

Yüksek öğrenimini Ziraat Fakültesinde yapmanın ve bir süre aynı Fakültede asistanlık görevinde bulunduktan sonra ekonomi alanında doktora yapmış olmanın sağladığı güç O'na ekonomimizin önemli bir kesimini oluşturan tarım alanına ilişkin araştırma ve yayınlarıyla sosyal ve siyasal bilimler içindeki değerli yerini almasını sağlamıştır.

Fakültemizin, tarım ekonomisi ve politikası, bu arada tarımsal makinalaşma, toprak reformu, destek alımları alanındaki araştırma ve yayınlarından Prof. Aktan'ın katkısı büyüktür.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Değerli meslektaşımız, bilim ile uygulama arasındaki bağlantıları en iyi biçimde kurabilme örneğini de göstermiştir. Müsteşar, bakan olarak tarım, beslenme ve hayvancılık işlerinden sorumlu Bakanlıkta uzun süreler görev almış olması bu açıdan çok anlamlıdır.

Prof. Dr. Reşat Aktan'ın Fakültemize yaptığı hizmetlerin önemli bir yönü de, Basın ve Yayın Yüksek Okulu'nun kurulması ve gelişmesinde yönetim ve öğretim sorumluluğu yüklenmesidir.

İki dönem müdür olarak yöneticilik yaptığı bu yüksek okulumuzun kuruluş yasasının çıkarılmasından, içinde yerleşeceği yapının yapılmasına, stüdyolarının, basımevi ve laboratuvarının kurulmasına, öğretim ve sınav yönetmeliğinin düzenlenmesine dek her aşamada değerli katkılarda bulunmuştur. Kendisiyle halef selef olmuştuk... Okul müdürlüğüm sırasında, çalışmalarımda Prof. Aktan'dan gördüğüm desteği teşekkürle ve minnetle anıyorum. Reşat Aktan insan ilişkilerinde yumuşak ve sıcak, hoşgörülü idi... Meslekdaşlarınca öğrencilerince, yakın ve uzak çevresince sevilen, sayılan bir kişi olmasında bunun, candanlığının, insancıllığının payı büyüktür.

Reşat Aktan'ın övgüye değer özelliklerinden biri de insanca, centilmence davranışlarıydı. Yurd ve dünya görüşleri ne denli farklı olursa olsun çevresindekilerle ilişkilerini uygarca, hoşgörüyle sürdürme olgunluğunu göstertebiliyordu. Çoğulcu toplumumuzda çok gereksinme duyduğumuz bu ön koşulunu hoşgörülü, saygılı olarak birarada olabilmeyi yaşamında gerçekleştirebilmişti.

Prof. Dr. Reşat Aktan'ın bu çok ani, çok üzücü ölümü karşısında Fakültemizin, meslekdaşlarının, öğrencilerinin başsağlığı dileklerini ailesine ve yakınlarına iletirken, acılarını paylaşıyoruz. Acınız acımızdır... En büyük tesellimiz, geride bıraktığı değerli yapıtları ve güzel anılarıdır.

Sevgili hocam Reşat Aktan,

Fakültemiz ve Basın - Yayın Yüksek Okulu topluluğu ve kendi adıma, çok sevdiğin ve sevildiğin bu kurumda seni son kez saygı ile selamlarken, yapıtlarınla, güzel anılarınla aramızda olacaksın...

Nurlar içinde yat!

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA DEVLET-MEMUR İLİŞKİLERİ

Prof. Dr. Cahit TALAS

Siyasal Bilgiler Fakültesi
Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Eğer Devlet, tüm vatandaşların, hukuk kurallarına uyarak, ve, hukuku egemen kılarak, huzurunu ve mutluluğunu sağlamakla yükümlü bir hukuksal varlık ise, her şeyden önce adil olması gerekir. Kuşkusuz, adaletin çeşitli görünümleri, ortaya çıkış türleri olabilir. Başka bir deyimle adalet, siyasal, toplumsal, ekonomsal, hukuksal ve başka alanlarda herkese tanınacak ve sağlanacak temel ve eşit haklarla başlar.

Türkiye özellikle İkinci dünya savaşından sonra, hem haklar ve özgürlükler hem de ücretler ve öteki sosyal haklar açısından memurları hakkında olumlu politikalar izleyememiştir. Uygar toplumların yaşadığı her yerde toplumun her katı için haklar ve özgürlükler genişlerken, devletler gerçekten sosyal devlet olma niteliğini tüm çalışanlar için benimserken, Türkiye'de Devlet, memurlarını ihmal etmiştir. Enflasyonların maddesel ve moral yıkımına en çok memurlar uğramıştır. Ulusal gelirin bölüşümünün adaletsizliği bir çok işçilerle birlikte memurların zayıf omuzları üzerine yüklenmiştir. Enflasyonların giderek ağırlaştırdığı vergi adaletsizliği, Devletin memurlara karşı süregelmekte olan büyük adaletsizliklerinden biridir. Haklar alanında ise, 1961 Anayasası bile şimdi çağımızın gerisindedir. Hele bu Anayasanın 1971 1973 dönemindeki Ara rejiminde geriye doğru çekilip sendikalaşma hakları da ellerinden alındıktan sonra, memurların durumu büsbütün ağırlaşmıştır. Kamu İktisadi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kuruluşlarındakilerle birlikte sayıları bir milyona ulaşan ve aileleri ile birlikte 4-5 milyon dolayında bir kitleyi oluşturan ve Devletin eli ayağı, kafası ve aynı zamanda kararlarının yürütücüsü durumunda bulunan bu insanların hakları ve özgürlükleri üzerinde durmak, şimdi hükümetlerin başlıca görevlerinden biri olmalıdır. *En pahalı fakat, aynı zamanda en az etkin yönetim haksızlığa uğradıkları inancı içine girmiş insanlardan oluşan yönetimlerdir.* Her şey bir yana, akıllı hükümetler kararlarını uygulayacak insanların oluşturduğu yönetime haksızlık yaptığı kanısını yaratmamalıdırlar. Bu kanı doğarsa, en iyi yasalar ve kararlar bile, umulan sonuçları çoğu kez vermezler. Bu yoldan huzursuz bir ortam doğar ve Devlet kesiminden öteki kesimlere doğru giderek yayılır.

Türkiye, şu sıralarda memur kesiminde çeşitli açılardan (özellikle partizanlık ve memur ücretleri açısından) en sıkıntılı dönemlerinden birini yaşamaktadır. Bu nedenlerle, yönetimde bir reform gereksinimi giderek büyümekte ve Devlet-memur ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi kereği duyulmaktadır. Devletin gittikçe çoğalan ve genişleyen görevlerini, yalınız memur sayısını arttırarak değil, memuru daha verimli, daha etkin yapmayı sağlıyarak yerine getirmek mümkün olabilir. Ülkemizde bu alanda ve konuda ve özellikle bugünkü iktidar döneminde akılcı olmayan, Devletin uzun dönemli çıkarları ile bağdaşması güç bir politika benimsenmiş bulunuyor. Koalisyonun üç ortağının yönetim içinde kadrolaşmak ve ilerde bu yoldan etkiliklerini sürdürmek isteği içinde olmaları, görevin gereğine ve Devletin işlevlerinin gereksinimlerine bakmaksızın kendi partizanları ile memur sayısını alabildiğine şişirmektedirler. Böylece yönetimin her alandaki kalitesi düşmektedir. Kuşkusuz, bu tür bir gelişme ilerde Devlete büyük sorunlar yaratabilecek sakıncalarla doludur.

I. Kamu Personeli ve Kamu Görevi

Devletle, kamu görevi yapan kişiler yani memurlar arasındaki ilişkiler giderek değişmektedir. Devlet artık, devlet-memur ilişkilerini tek yanlı saptayan bir ayrıcalığı arkada bırakma aşamasına gelmiştir. Çalıştırdığı insanlarla giderek her alanda ve kademede daha büyük boyutlara ulaşan bir diyalog, bir işbirliği kurma gereksinimini duymaktadır. Konumuza açıklık getirebilmek ve sınırlarını çizebilmek için bazı kavramların belirlenip gün ışığına çıkarılması gerekmektedir.

Ücretsiz İDİ Kitap Arşivi https://rantey.org

Önce kamu pesoneli, eşdeyimle memur kavramı üzerinde kısaca duralım. Bilindiği üzere memur, genel anlamı içinde kamu görevi yapan kişidir. Aslında bir işçidir. Memurun işvereninin Devlet, işveren vekilinin hükümet olması ve çoğu kez bir statü hukuku içinde çalışması onun işçi olma niteliğini değiştirmez. Çünkü, memur da fabrikadaki bir işçi gibi emeğini satarak bir gelir sağlamakta ve çoğu kez geliri, yalınız bir emek gelirinden yani ücretinden oluşmaktadır. Gördüğü işin niteliği, mahiyeti, önemi bu durumu etkilemez. Anayasamızın 46. maddesi, 1971 yılında, Ararejim döneminde değiştirilmeden önce, sendika kurma hakkını düzenlerken «çalışanlar» sözcüğünü kullanmış ve bu sözcük içine memurları da almıştı. Madde, ikinci fıkrasında «*işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlileri*» gibi bir deyim de kullanmıştır. Ama, bu ayırım kanımızca tamamiyle bir yanılgıdan ve eski bir alışkanlıktan gelmektedir. Aslında bu alışkanlığın başka izleri de Anayasamızda başka maddeler içinde görülmektedir. Bunlara sırası geldikçe aşağıda değineceğiz.

Memurun, şimdilik kısa bir genel tanımına ulaştık. Bu tanım içinde de memurun kamu görevi yapan bir kişi, bir emekçi olduğuna değindik. Biraz daha ayrıntılı açıklamalara geçmeden önce kamu hizmeti ya da görevinin ne olduğu, bundan ne anlaşıldığı üzerinde de durmamız gerekiyor. *Kamu görevi ya da hizmeti, Devlet tarafından yürütülen, Devletin ekonomik alanlar dışındaki uğraşılarını kapsayan ve Devletin egemen olduğu topraklar üstünde yaşayan herkesin eşit haklarla yararlandığı işlerdir.*Bu işler en yüksek düzeyden başlayarak en alta, aşağılara doğru yayılır. Günümüzde, genel olarak kamu görevlerinin alanı gittikçe genişlemektedir. Devletin vatandaşlara karşı görevini çok sınırlı tutmaya çalışan ve bundan yarar gören liberal düşünceden uzaklaşılmış, Devlet görevleri toplumun yaşantısının her alanına yayılmıştır. Özellikle toplumun sosyal ve ekonomik yaşantısında kişiyi korumak gereksinimi ve buradan doğan toplumsal Devlet anlayışı, Devletin uğraşı alanını her gün daha genişletmektedir.

İşte memur, bu kamu görevlerini yapan, yerine getiren kişidir. Anayasamızın 117. maddesi memuru dolaylı bir biçimde tanımlamıştır. Buna göre, «*Devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler, memurlar el-*

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rasley.org

ile görülür.» Buradan, söz konusu nitelikteki hizmetleri yapan kimselere memur denir, tanımına ulaşabiliriz. Memurun açık tanımı ise, Devlet memurları yasası içinde yer almıştır. Yasanın değişik 4. maddesi, memuru, kamu hizmeti görevlilerini üç kategoriye ayırarak tanımlamaktadır. Buna göre, «*mevcut kuruluş biçimine bakılmaksızın, Devlet ve diğer kamu tüzel kişiliklerince genel idare esaslarına göre yürütülen asli ve sürekli kamu hizmetlerini ifa ile görevlendirilenler... memur sayılır*». Ancak, bazı görevlerde çalıştırılan ve 4. maddenin B) ve C) bentlerinde belirlenen sözleşmeli personel ile geçici personel de işçi niteliğinde olmayan ve kamu hizmeti gören kişiler olup kendilerine Devlet Memurları Yasası hükümleri uygulanır, denilmektedir. Şu halde yukarıdaki tanıma göre bir kimsenin memur sayılabilmesi için:

a) hizmetin, Devlet ve diğer kamu kişiliklerince görülmesi,

b) hizmetin genel idare esaslarına göre yürütülmesi,

c) asli ve sürekli kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi ile görevlendirilmiş olunulması, gerekir. Genellikle başka ülkelerin bir çoğunda da memur tanımı görülen işin sürekliliğine, işin mahiyetine, yani bir kamu hizmeti olup olmadığına göre yapılmaktadır.

İşte, kamu görevlilerinin yani yukarıda kısaca tanımını belirlemeğe çalıştığımız kişilerin devletin karşısında haklarını, özgürlüklerini ve menfaatlarını koruyabilmek için ya çok iyi örgütlenmiş ya da Devletin adil olması, bir toplumsal görüşe ulaşmış bulunması gerekir. Şu halde, bu açılardan durum nasıldır? Devletle memurların *işveren- işçi* ilişkileri nasıl oluşmaktadır? Devlet bir işveren olarak çalıştırdığı insanlara karşı adil midir? Şimdi bu konuları önce sonuncudan başlıyarak incelemeye ve kısaca açıklığa kavuşturmaya çalışalım.

II. Memurların Ekonomik Durumları

Gelirleri ücretlerinden oluşan sınıflar- meurlar dahil- kapitalist ülkelerde genellikle refahtan yeteri kadar yararlanamamaktadırlar. Ulusal gelirlerin bölüşümüne ilişkin tüm istatistikler bu eğilimin sürekli ve yaygın olduğunu göstermektedir. Memurlar, Devlet- memur ilişkilerinde temel sayılan haklara

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rafdey.org

ve özgürlüklere de malik olsalar, adaletsiz gelir bölüşümü olgusu pek az değişmektedir. Çünkü, işveren Devletin adaleti bir yerde durmakta, kapitalist sistemde varlıklı sınınflardan vergi alabilme olanağı bir sınırda donmakta olduğundan, artan Devlet harcamlarının yarattığı bütçe gerekleri memur ücretlerine geniş ölçüde yansıyarak bölüşümü olumsuz doğrultularda etkilemektedir. Öte yandan, enflasyonların giderek kronik nitelikler kazanması, ücret ayarlamalarını çoğu kez mevcut satınalma gücünün korunmasının ötesine götürememektedir. Devlet kesiminde de Devlet-memur ilişkileri çoğu kez eşit düzeylerde oluşmadığından, başka bir deyimle sendika kurma, toplu sözleşme yapma ve grev yapabilme hakları bir çok ülkede kısıtlı olabildiğinden, bu yoldan sağlanabilecek gelir dağılımında adalete dönük çabaların etkinliği de sınırlı kalmaktadır.

Bu durum, gelişmekte olan ya da Türkiye gibi az gelişmişlikten yeni kurtulmuş bulunan ülkelerde daha açık ve daha ağırdır. Toprak feodalitesinin egemenliğini sürdürdüğü ya da ticari kapitalizmden henüz kurtulamamış, ve sinai kapitalizmin eşiğinde ve içinde yeni bulunan ülkelerde izlenen ekonomik ve toplumsal politikalar genellikle kalkınma çabalarının yükünü az gelirlilerin, özellikle ücret ve aylıklıların zayıf omuzlarına yüklemek eğilimindedirler. Ekonomik gücü ellerinde tutan sermaye, bir azınlıkta olsa, ekonomik güç yolu ile siyasal güçleri etkisi altına alabildiğinden, gelir dağılımında adalete dönük geçerli ve etkin politikalara ulaşmak hemen hemen olanaksızdır. İzlendiği söylenen ve uygulanan sosyal politikaların yükünün, gerçekte, ve çoğu kez, finansman konusu incelenince, gene işçilerin, memurların zayıf omuzlarında olduğu görülür. Devlet genel gelirlerinden, varlıklı sınıflardan aldığı vergilerden, bu toplumsal politikaların finansmanını ya hiç ya da çok az destekler. Kalkınmanın daha çok yatırım yapmakla sağlanabileceğine inanıldığından,emeğin sömürülme sine göz yumulur. Bu yoldan toplam tasarrufların arttırılmasına çalışılır. Bu tasarruflar, özel girişimciler aracılığı ile ve çoğu kez yükü, az gelirlilerden, işçi sınıfından alınan vergilerle karşılanan teşvik önlemlerinde iticiliği ile çok kâr getirebilecek ve tekeller yaratabilecek alanlara yatırılır. Bu oluş, böyle sürüp gider. Prof. Timbergen'in de belirlediği gibi yatırımların hacminin kalkınmanın anahtarı olduğu artık kesin değildir. «*1960 lı yılların ortalarına kadar kalkınma uzmanlarının çoğu, az gelirli bir ülkenin*

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://kanteyorg

ekonomisini geliştirmenin en önemli araçlarından birinin yatırımlar olduğunu söylüyorlardı.. Varlıklı ülkelerin sanayileşmiş olmaları sanayileşmenin kilit öge olmasını yeterli kılmaktaydı. Bazı iktisatçılar bu devletlerin geçirdikleri sıkıntılı dönemlerin farkında idiler. Ama, sonunda kitle refahına ulaşmamışlar mı idi?

1960 lı yılların başlarında nisbeten refah içinde geçen yıllardan sonra, kalkınma politikalarımızın geçerliliğinden kuşku duymaya başladık. Bir gelişme olduğu gerçektir. Yoksul ülkelerin hemen hepsinde ortalama gelirler yükselmişti. Ancak, gelir dağılımı merdivenin alt basamağındaki insanlara bir yararı yoktu. Onlar sadece daha da fakirleşmişlerdi»[1]. Son yıllarda kalkınan ülkelerde yapılan araştırmalar göstermiştir ki, ülkelerde kişi başına düşen gelir yılda 500 dolara yükselirken, eşitsizlik ve kitlelerin yoksulluğunda da buna koşut bir artış görülmektedir. Gene bu araştırmalardan ortaya çıkan başka bir gerçek te, eğitim ile kamu kesiminin rolüne daha çok önem verenlerin nisbeten daha iyi durumda olduklarıdır.

Türkiye'nin durumu bu genel oluşum içinde ve bu oluşuma uygun olarak gelişmektedir. Türkiye sanayileşmekte olan bir ülkedir. Sanayiin ulsal hasılanın oluşmasındaki payı, 1977 yılında % 30'a yaklaşmıştır. Türkiye'nin sanayileşmesi daha çok özel kesim eli ile gerçekleştirilmektedir. Devlet, alt yapı kurumlarınıtamamlamaya çalışmaktadır. Önemli sermaye ve teknik gerektiren statejik nitelikli bazı sanayi dallarında (Demirçelik, petrokimya, motor ve elektronik gibi) Devletin öncülüğü sürmektedir. Üçüncü Beş Yıllık Plan imalât sanayiinin tamamile özel kesime bırakılmasını öngördüğü halde, bu alanda Devletin katkısı gene de devam etmektedir.

Fakat, 1965 yılından bu yana işbaşında bulunan iktidarlar, (C.H.P.'nin 1974'deki 7 aylık iktidar dönemi dışında) genellikle tutucu ve sermaye yanlısıdırlar. Kalkınmanın özel girişimciler elile gerçekleşmesini planlamış bulunuyorlar. Bu nedenle dengeli bir ekonomik toplumsal politika yerine, ekonomik yanı ağır basan, sermaye birikinimini ve giderek yığışmasını öngören, kısa

(1) Jan Tinbergern: İstihdam Yaratma ve Gelirin Yeniden Dağılımı, Birleşmiş Milletler Haber Bülteni, Mayıs 1976, s. 3.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://farkey.org

dönemlerde amortismanlar sağlayıcı ve bir süre emeğin sermaye tarafından sömürülmesini kabul eden bir kalkınma modelini yeğlemişlerdir. Devlet, kamu görevi yapan personelini ucuza çalıştırarak özel kesime ucuz hizmet sunmayı da kabul etmiş bulunuyor.

Türkiye, 1965'ten buyana önemli boyutlara ulaşan bir enflasyon durumu yaşıyor. 1970'den sonra enflasyon oranı ortalama yılada %20'nin üstünde seyretmektedir. İçerdeki tekeller, kâr marjlarının başıboşluğu, mal arzının talebi karşılayamaması, nüfus patlaması ve dışardan da enflasyon ithal olunması, açık bütçeler enflasyonların başlıca nedenleri olarak ortaya çıkmakta ve ücretli ve aylıklıları sıkıntılı bir yaşam düzeyine doğru durmadan itmektedir. 1976 yılı içinde Ankara'da kiralar % 100 dolayında artmıştır. Geçim indeksi yalınız eylül ayı içinde büyük kentlerde %2,5 artış göstermiştir.

Genellikle işçilerin (memurlar dahil) ve emeklilerin gelirlerilerini, aşırı enflasyon dönemlerinde enflasyon hızına ayarlamak güçtür. Toplu sözleşme rejimleri bile bu ayarlamaya yetmemektedir. Hele, gelir vergisinin dilimlerinin vergi oranlarının, enflasyonun şirdiği ücretlerin satın alma gücü gözönüne alınarak bir ayarlamaya tabi tutulmaması durumunda, toplu sözleşme rejimlerinin de yeterli güvence sağlayamadığı görülmektedir. Ülkemizdeki durum ağır sayılabilecek bir adaletsizlik içinde oluşmaktadır. Bu adaletsizlik memurlar bakımından daha da ağırdır. Çünkü, memurların ücretleri tamamile hükümetlerin tek yanlı kararlarına göre içerik ve düzey kazanmaktadır. Ücretlerinin ve öteki çalışma koşullarının saptanmasında, düzenlenmesinde ve yeniden gözden geçirilmesinde hiç bir rolleri bulunmamaktadır. İşbirliği aranmamakta, bunu sağlayacak mekanizmaların kabulü için çaba gösterilmemektedir. Bu nedenlerden ötürü, Türkiye'de toplu sözleşme rejimi dışındaki işçilerle (toplu iş sözleşmesi rejimi daha çok Devlet kesiminde iyi işlemektedir. Bu rejimden sürekli yararlananların sayısı 600-700 bin dolayındadır) memurlar gelir bölüşümü adaletsizliğinin yükü altında en çok ezilenlerdir. Gerek Devlet Planlama Örgütünün gerekse özel çalışma ve araştırmaların ortaya çıkardığı bu gerçek hükümetlerin pek az ilgisine ve dikkatine ulaşmıştır. 1974 yılının Mart ayından buyana hayat pahalılığı %70 dolayında arttığı halde temele ve gerçeğe inmeyen bazı çok yetersiz ayarlamalar dışında denilebilir ki memur

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://manley.org

aylıkları hemen hemen dondurulmuştur. Gelir vergisinin ağırlığından ötürü brüt görünümler kamu oyunu yanıltmakta, net artışlar son derece yetersiz kalmaktadırlar. Az aylıklı, fakat memurlar içinde en kalabalık grubu oluşturan ve sayılan 180 bin dolayında bulunan kamu hizmeti görevlileri, düz işçiler için iki yılda bir saptanan enaz ücretten de dah az aylık alırlar. İşçiler için saptanan enaz ücretler, bir kazanılmış hak yaratmamak koşulu ile bu grup memurlara da 1974 yılından itibaren uygulandığından, bu memurlar da aylıklarının biraz artması için enaz ücretlerin saptanmasını sabırsızlıkla beklerler. Denilebilir ki, *Türkiye'nin alt düzey proleteryasının* önemli bir bölümü şimdi kamu hizmeti görevlilerinden oluşmaktadır. Büyük kentlerin gecekondu sakinleri önemli sayılara ulaşan bir memur kitlesininde kendilerine katılmaları ile daha da kalabalıklaşmaktadırlar.

Bu durumun bazı nedenleri olmak gerekir. Aşağıda bunlara kısaca değineceğiz.

III. Devlet- Memur İlişkileri

Devlet-Memur ilişkileri, özel kesimdeki işveren-işçi ilişkileri kavramının kamu kesimindeki adıdır. Bu ilişkiler çağdaş dünyada giderek ve hızla değişmekte ve gelişmektedir. Devlet çalıştırdığı ve kamu hizmeti gören insanlar karşısında, bu insanların haklarının ve özgürlüklerinin sınırlarını tek yanlı belirlemek gücünü giderek yitirmektedir. Günümüzdeki gelişme bu doğrultuda oluşmaktadır.

Bilindiği üzere Devlet gücünün sınırlanması uzun bir evrimden geçerek günümüze kadar uzanmıştır. Devletin yeni oluştuğu dönemlerde bile, onun gücünün sınırsız olmadığı ileri sürülmüştür. Bu sınırlama önce din ve ahlâk kurallarına dayandırılmıştır. Daha sonra Doğal Hukuk Okulunun insan hakları kuramı gün ışığına çıkmış ve XVIII yüzyılın özgürlükçü düşünürleri, Devleti hukukla sınırlama çabası içine girmişlerdir. Bunu, XIX yüzyılda Devletin *kendi kendini sınırlaması-auto-limitation kuramı* izlemiş ve nihayet Duguit ile ortaya çıkan ve kaynağını toplumsal *dayanışmadan alan objektif hukuk kuramı Devleti fertlere karşı bağlı saymıştır.* Fakat, bu genel oluşa rağmen, Devletin ba-

(1) Daha ayrıntılı bilgi için bk. Münci Kapani: Kamu Hürriyetleri, Ankara, 1976, s. 245 ve devamı.

Üretsiz YEP Kitap Arsivi - https://rantey.org

zı ülkelerde kendi çalıştırdığı insanlar açısından yetkilerini sınırlaması ve bazı temel insan haklarını onlara tanıması da günümüzün bir gerçeğidir. Memur da şimdi ücreti, emekliliği, ilerlemesi, disiplin konuları, çalışma süreleri, ücretli izin hakkı ve öteki çalışma koşulları üzerinde işveren Devletin yetkilerini paylaşmak istemekte ve bir çok ülkede paylaşmaktadır. Sendika kurma hakkı, toplu müzakere ve grev hakı ve yönetime katılma hakı giderek yayılmaktadır.

Bu konulara ilişkin olarak Türkiye'deki durum nedir? Nasıl gelişmektedir? şimdi kısaca bu durumu açıklamaya çalışalım. Önce, genel bir saptama ve değerlendirme yaparak şunu söyleyebiliriz. Ülkemizde Devletin çalıştırdığı ve kamu hizmeti yapan kişilerle ya da kurabildikleri taktirde, onların örgütleri ile yetki paylaşma eğilimi çok yetersiz ve zayıftır. Memuru kapukulu görme alışkanlığı bir bakıma sürmektedir. Anayasada ve memurlarla ilgili yasalarda yetki paylaşımı öngören hükümler hemen hemen yoktur. Herşey Devletin yetkisine ve kararına bırakılmıştır.

Anayasanın 117. maddesinin son fıkrası, «*memurların nitelikleri ve diğer özlük işleri kanunla düzenlenir*», ilkesini koyarken, bunların düzenlenmesine ilişkin her hangi bir katılmayı öngörmemiştir. Memurun güvencesi konusunda da ayni tek yanlı görüşten kalkmış, yalnız.«*disiplin kararları, yargı mercilerinin denetimi dışında bırakılamaz*»' (Anayasa md.118, fıkra 3) hükmü getirilmiştir. Bu Mahkeme güvencesine rağmen, partizan davranışlar Türkiye'nin yönetim sisteminde büyük bir sorun durumuna gelmiştir. Günümüzdeki koalisyon hükümetleri döneminde koalisyon partilerinin Devlet yönetimi içinde kadrolaşmak politikaları ve bunda kendi çıkarları açısından büyük yarar görmeleri, Devlet gücünü kendi zihniyetleri doğrrultusunda kullanarak, sorunları önemli boyutlara çıkarmıştır.

Bu kısa açıklamalardan sonra şimdi yetki paylaşımına yol açıp olanak sağlayan ve çağımızda genellikle benimsenen bazı temel insan haklarının memurlara ilişkin durumuna göz ataltm.

1. Sendika Hakkı ve Ozgürlüğü

Türkiye'de sendika kurma özgürlüğü ilk yasal dayanağına 1909 tarihli *Cemiyetler Kanunu* ile kavuşmuştur. Birinci Cumhuriyet döneminde (1923-1960) sendika kurma hakı ve özgürlüğü

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://mirfey.org

yasaklı ve kısıtlı aşamalardan geçerek (1925 Takriri Sükün Kanunu, 1936 İş Kanunu, 1938 ikinci Cemiyetler Kanunu, 1947 İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun) 1960 yılına gelinmiştir. Bütün bu dönemlerde (1909-1960) memurlaın, başka bir deyimle kamu hizmeti yapan görevlilerin sendika kurma hakkı ve özgürlüğü söz konusu olmamıştır. Türkiye'de gerçek bir sendikacılıkla birlikte memur sendikacılığının da doğabilmesi için 27 Mayıs 1960 Devrimini beklemek gerekmiştir.1961 yılında halkın oyu ile kabul edilen Anayasa, Türk halkına getirdiği bir çok yeni haklar ve özgürlükler arasında memurlara da, örgütlenme, başka bir deyimle sendika kurma hakkı ve özgürlüğünü tanımıştır. Anayasanın, değişiklikten önceki 46. maddesine göre, «*Çalışanlar ve işverenler önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler.*

İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerin bu anlandaki hakları kanunla düzenlenir». Görüldüğü üzere,«*çalışanlar*» sözcüğü ile sendika kurma hakkı memurlara da Türkiye'de ilk kez tanınmıştı. Böylece temel haklar ve özgürlükler açısından önemli bir adım atılmış oluyordu. Maddenin ikinci fıkrası gereğince 1965 yılında 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu çıkarılmıştır. Bu yasa son derece yetersiz olmasına rağmen kısa bir süre içinde 2 konfederasyon, 16 federasyon ve 500'ün üstünde sendika kurularak çalışmaya başlanmıştır. Bu sayılar kuşkusuz, bir dağınıklıkla birlikte örgütlenmeye duyulan bir gereksinimi de yansıtmakta idi. Çünkü, Türkiye'de Devlet, kamu görevlileri karşısında yetkilerini her zaman titizlikle korumuş ve hiç paylaşmak istememişti. Bu alışkanlıktan uzaklaşmanın ilk adımı olması nedeni ile Anayasanın 46. maddesi ve sözünü ettiğimiz yasa önem kazanıyordu. Ama, ne varki 624 sayılı yasa içeriği açısından Anayasanın özgürlükçü felsefesi ile uyum içinde olmamıştır. Bir Anayasa gereğini biçimsel olarak yerine getirmekle yetinmiş, sendikaların uğraşı alanları bir bakıma yardımlaşma çalışmalarına indirgenmiştir. Yasa, sendikaların hükümetlerce tanınmasına ve gerektiğinde işbirliğine ve müzakerelere gidilmesine ilişkin yollara kapalı tutulmuştur. Yürüyüşler düzenlemek yasaklanmış, uluslararası örgütlere katılabilmeleri Bakanlar Kurulunun iznine bağlanmıştır. Bu sınırlayıcı ve yasaklayıcı nitelikleri ile, kaldırıldığı 1971 tarihine kadar çok yaygarlı olduğu söylenemez.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://mahkey.org

Anayasada 1971 yılında yapılan değişiklikler sonunda Devlet Personeli Sendikaları yasası 5,5 yıla varan yaşamla son bulmuştur.1971 yılında Anayasanın 46. maddesi de değiştirilmiş ve şöyle olmuştur. «*İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestce üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanılmasında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun devletin ülkesi ve miletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir.*» Görüldüğü üzere bu yeni içeriği ile 46. madde memurları kapsamı dışında bırakmıştır. Ayrıca yasaya eklenmiş olan 2. ve 3. fıkralarla sendika hakkı yanlısı olmayan iktidarlara bir hakkı kısıtlamaya olanak sağlayıcı bazı yollar da açılmış olmaktadır. Öte yandan, Anayasanın 119. maddesi de değiştirilerek memurların sendikalara üye olmaları açık olarak yasaklanmıştır. Böylece memurların sendika hakına ilişkin olarak yeniden bir yasak rejimine girilmiştir. Memurlar şimdi yalnız, geniş ölçüde demokrasi ilkeleri ile bağdaşmayan ve çağdışı bir zihniyetin ürünü bulunan yeni Dernekler kanununa göre dernekler kurabilmektedirler. Bu dernekler de idari makamlar tarafından kapatılabilmektedir. Bu kapatma kararlarına mahkemeler yanında karşı çıkılabilmektedir. Fakat, mahkemelerden karar alıp bunların uygulaması yürürlüğe girinceye kadar, çalışmalar ve derneğin düzeni aksamaktadır. Hükümetlerin baskılarına karşı koyamayan bir bölüm idare dernek kapatma yetkilerini zaman zaman kötüye kullanabilmektedir. Bugünkü iktidar, derneklerin kuruluş amaçları dışına çıkan uğraşılardan yakınıyor. Buna hakı olamdığını sınırız. Büyük bir çalışan kitleyi, (850.000 dolayında) memurları mesleksel örgütlenmeden yoksun bırakıp enflasyon fırtınasının ve partizanlık hastalığının çarklarına atıp ezilmelerine, horlanmalarına ve proleterleşmelerine neden olanların, şayet olursa, derneklerin radikalleşmelerinden ve amaçları dışına çıkmak istemelerinden yakınmaları hem geçersizdir hem de sosyal oluşları iyi değerlendirememek anlamını taşır. Toplumsal olayların da bir gerekirciliği vardır. Devamlı baskılar toplumlarda zamanla önceden kapalı sonra açık direnişlere yol açar. Sonradan patlamaları arkasından getirir. Anayasanın 119. maddesi memurların sendikalara üye olmalarını yasakladıktan sonra son fıkrası ilede«*işçi niteliği taşımayan kamu hizmetlerinin mesleki menfaatlarını korumak ve geliştirmek amacı güden kuruluşların bağlı olacakları hüküm-*

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahley.org

ler kanunla düzenlenir», denilmektedir. Bu değişikliğin yapılmasından buyana altı yıl geçtiği halde sözü edilen düzenlemeye gidilmemiştir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmasını Anayasa zorunluğu olarak görenler kuşkusuz burada da bir Anayasa görevi altında bulunmaktadırlar. Prof. Dr. Muammer Aksoy Türk Hukuk Kurumunda (Kasım 1976) verdiği ilginç konferansta 119. maddenin bu hükmü karşısında memur derneklerinin Dernekler yasasına bağlı tutulamıyacaklarını ve bir Anayasa sorunu ile karşı karşıya bulunduğumuzu haklı olarak ortaya koymuştur.

Dünyada bugün kamu hizmeti görenlerin sendika kurma haklarına ilişkin olarak üç rejimin uygulanmakta olduğunu görmekteyiz. Bunlar şunlardır:

A) *İlke olarak sendika hakkının kamu görevi yapanlara (memurlara) da tanındığı rejimi.* Ülkelerin çoğunluğu bu rejimi benimsemiştir. Bu ülkeler genel olarak, işçilere uygulanan yasaları olduğu gibi memurlara da uygularlar. Başka bir deyimle memur sendikalarına ilişkin ayrı yasalar çıkarmamışlardır. Fransa, İngiltere, Batı Almanya, İsveç, İsviçre, Finlandiya, Danimarka, Hollanda, İsrail, Hindistan, İrlanda ve başkaları ile birlikte sosyalist ülkeler bu grup içinde yer almaktadırlar.

B) Bazı kamu görevlilerine sendika hakkının tanınmadığı rejim. Sendika kurma hakkı genel olarak kamu görevlilerine tanındığı halde, bazı ülkelerde, örneğin ordu ve polis mensuplarına, yangın söndürme, tutuk evleri hizmetlerinde çalışanlara ve yüksek düzeyde yönetici durumundaki kamu görevlilerine bu hak tanınmamıştır. Bu ülkeler arasında İtalya, Japonya, Kıbrıs Meksika, Tunus ve Venezuela gibi ülkeler bulunmaktadır.

C) Kamu himeti yapanlara sendika kurma hakkı tanımayan rejim. - Sayısı çok az ülkede kamu hizmeti görenlere sendika kurma hakkı tanınmamıştır. Siyasal rejimleri faşist nitelikli olanlar bu yolu seçmişlerdir. 1961 Anayasamız 1971 yılında yukarda açıkladığımız değişikliklere uğradıktan sonra Türkiye de sendika hakkı bakımından bu grup ülke içinde yer almıştır. Bu ülkeler şunlardır: *Türkiye, İspanya*[1], *Ürdün, Brezilya, Peru, Ek-*

(1) İspanyada'da Franko'nun ölümünden sonra kısa bir süre içinde demokratik bir rejime geçebilme kararı ile birlikte bu ülkede sendika kurma hakkı işçilerle birlikte kamu görevlilerine de tanınmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ankaray.org

vator, Nikaragua ve Liberya. İspanya ve özellikle Portekiz'deki yeni gelişimler bu ülkelerde liberal rejimlere geçilmekte olduğunu göstermektedir.

Kamu hizmeti görevlilerinin de sendika kurma hakkının tanındığı ülkelerde genel olarak sendikaların federasyon ve konfederasyon kurma hakları, uluslararası kuruluşlara katılabilme özgürlükleri, sendikalara ve sendikalı kamu görevlilerine farklı işlemler yapılmasının önlenmesi, sendikalara ve sendika temsilcilerine sendika ödentisinin, kesilmesi, sendika güvenliğinin sağlanması gibi kolaylıklar gösterilmesi kabul olunmaktadır.

2. *Danışma ve Müzakereler*

Daha önceki açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere Türkiye'de Devlet, eski ve giderek çağdışı kalmış bir anlayıştan kalkarak, yetkilerini, çalıştırdığı kimselerle, bir ölçüde de olsa, paylaşmak istememektedir. Sendika kurma hakkının tanınmasının da doğal bir sonucu olarak danışma ve müzakere yöntemlerinden, yollarından yararlanmayı da düşünmemiştir. Ne 1961 Anayasası ne de Devlet Memurları Kanunu içinde bu konulara ilişkin her hangi bir ilke ya da hüküm vardır. Ücretler, çalışma koşulları, sosyal güvenlik hakları, memurun malik olması gereken güvence tamamiyle bürokratik ve Devletin yetkilerinin tartışmasızlığı eski ilkesinden kalkarak düzenlenmiş bulunmaktadır. Anayasanın 117. maddesinin son fıkrası,« *Memurların nitelikleri, atanmaları ödev ve yetkileri, hakları ve yükümleri, aylık ve ödenekleri ve diğer özlük işleri kanunla düzenlenir*», demektedir Kanunların hazırlanmasında, yapılmasında memurlarla, memur temsilci ve dernekleri ile her hangi bir danışma, işbirliği söz konusu olmamaktadır. Hükümetlerin direktiflerine uyarak bürokrasi tarafından hazırlanan yasa tasarıları parlementoda müzakere ve kabul edilerek yasalaşmakta ve böylece tüm çalışmalar ve oluşlar memur dışında meydana gelmektedir. Oysa, bugünkü işçi-işveren ilişkilerinde çeşitli yollardan ve aşamalardan geçerek işçilerin yönetime katılmaları, çalışma barışının başlıca araçlarından biri olma niteliğini kazanmıştır. Yönetime katılma olgusu şimdi, fabrikaların sınırlarını aşmış, hizmet ve kamu hizmeti alanlarına da ulaşmıştır. Böylece, daha çok anlayışla, adalete ve verime kavuşmak olanağı doğmaktadır. Bugünkü durumda kamu hizmeti kesiminde de Türkiye, sözünü ettiğimiz işbirliği, müzakere ve yönetime katılma yolla-

Ücretsiz e-DF Kitap Arşivi - https://farley.org

laradn yoksundur. Günümüzdeki memur yoksulluğunun temel nedenlerinden biri de bu durumdur. Haklı değil ama, bugün bir hükümet yetkilisi, işçiler için «*mutlu azınlık*» diyebiliyorsa, bu yargıya varabilmesinin kuşkusuz bir ana nedeni, işçilerin hiç olmazsa, müzakere, toplu pazarlık hakkına malik bulumalarıdır.

Anayasanın 47. maddesi, toplu sözleşme ve grev hakkını yalnız işçiler için öngörmüştür. Memur işçi sayılmadığından ve ekonomsal ve toplumsal durumu sanki özellikle toplu sözleşme rejimi içindeki işçilerden daha iyi imiş gibi sendika hakkı, toplu müzakere ve grev bakımından geri bir anlayışın sınırları içine sıkıştırılmıştır. Devletin izlemekte olduğu vergi politikası iki yönden memurların durumunu olumsuz doğrultuda etkilemektedir. Bir kez, daha önce de değindiğimiz gibi ücretlilerin ödemekte oldukları gelir vergisi son derece adaletsizdir. Paranın değeri düştükce vergi oranı yükselerek yapılan yetersiz ayarlamaların ötesinde yeni vergi yükleri getirmektedir. İkinci olarak, Devlet vergi ödeme gücünde olanlardan yeteri kadar vergi almadığından, ve vergi kaybını önleyerek etkin tedbirler oluşturmadığından, memurların ekonomsal ve toplumsal durumlarını iyileştirecek olanaklara ulaşmamakta ve bütçe dengesi bahaneleri ileri sürerek memurların yoksullaşmasına ilgisiz kalmaktadır. İyi ve etkin bir Devlet yönetimi bakımından böyle bir politikanın ağır bir hata olduğu Türkiye'nin aşırı derecede şişirilen memur kadrolarından kolayca anlaşılır.

Danışma ve toplu müzakere olgusunun dünyadaki durumuna kısa bir göz attığımız zaman şunları saptamaktayız. Yakın bir geçmişe kadar, genellikle Devlet, memurlarının çalışma konularında tek yanlı kararlar almakta idi. Buna neden olarak ta memurların ayrıcaklı bir statüye maik olmaları göteriliyordu. Ayrıcalık diye adlandırılan bu duruma göre kamu görevlerinde çalışmak bir hak değil bir ayrıcalıktır. Bu ayrıcalık, Devlet tarafından memurlara üstü kapalı bir biçimde tanınmıştır. Bunun karşılığı olarakta Devlet üstünlüğünü korumak için çalıştırdığı kimselerin haklarına (memurların) uygun göreceği bazı sınırlamalar getirebilir[1]. Gerçekten de değerli ve Devletin gereğini duyduğu

(1) Daha fazla bilgi için bk. B.I.T.: Liberté syndicale et procédures de détermination des conditions d'emploi dans la fonction publique: Uluslararası 63 Çalışma Konferansına sunulacak olan (1977 de) VII rapor, Genève 1976, s. 40 ve devamı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

personeli sağlayabilmek için kamu hizmeti görenlere ilerlemelerinde liyakat esası güvencesi verilmesi, keyfi işten çıkarmalara karşı özel hukuksal güvenceler sağlanması, isdihdam güvenliği, elverişli emeklilik hakları, adil ücret ve başka türlü toplumsal haklar verilmesi suretiyle bir tür ayrıcalık yaratılmıştır. İşte, Devlet bu ayrıcalık karşılığı olarak bazı hakları ve özgürlükleri Devlet memurlarına ya hiç tanınmamış ya da çok sınırlı olarak tanımıştır. Fakat, 1930'lardanberi bu durumda değişme başlamıştır. Devletin tek yanlı karar verme yetkileri giderek daralmıştır. Memurlara, haklarını, özgürlüklerini ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için örgütlenme hakkının tanınması ve bunun sonunda doğan ve gelişen güçlü meslek kuruluşlarının, sendikaların devlet üzerinde giderek baskıları arttırmış ve yetki bölümüne doğru başlamış olan hareketi hızlandırmıştır. Bir çok nedenler bu yolun açılmasında etkili olmuştur. Bunları şöyle sıralıyabilirzi:

1) Kamu hizmeti gören Devlet personelinin ekonomik durumlarının özel kesimde çalışanlara oranla kötüleşmekte olması;

2) Kamu hizmeti görenlerin ücretlerinin, hayat pahalılığına ayarlanmasını sınırlayan bütçe güçlükleri;

3) Kamu hizmeti gören personelin bir bölümünün sözleşmeli personel olarak seçilmesi eğilimi;

4) Hükümetlerin memur temsilcileri ile açık ve derinliğine tartışmalardan sonra kararların birlikte alınmasının önemini yavaş ta olsa anlamış olmaları;

5) Son yıllarda Devlet-memur ilişkilerinde hükümetlerin tek yanlı karar alabilme haklarına karşı koymalar.

Kuşkusuz, bu gelişmeler, Ülkeden ülkeye değişik zamanlarda, değişik siyasal ve sosyolojik ortamlarda bazan hükümetlerin anlayışlarına ulaşarak bazan şiddetli karşı koymaları, kamuoyununda desteği ile yenerek gerçekleşmiştir. Ama, eski ya da bağımsızlıklarına özellikle II. Dünya şavaşından sonra kavuşan pek az ülke aşırı ve katı bir bağnazlığı sürdürmekte direnmektedir.

3. Temsil Olunma Hakkı

Bu hak ta, kuşkusuz, ülkeden ülkeye değişik durumlar göstermektedir. Bunlarda söyle bir ayırım içinde belirleyebiliriz.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanley.org

A. Yasakcı Ülkeler. - Bir bölüm ülkede kamu hizmeti görevlilerin çalışma koşullarının saptanmasında kendilerini her hangi bir biçimde temsil ettirmeleri söz konusu olmamaktadır. İran, Kuveyt, Suriye, Afganistan bazı Güney Amerika ülkeleri bu gruba girmektedir. Türkiyede bu grup içinde yer almaktadır.

B. Özgürlükçü Ülkeler. - Ülkelerin büyük bir çoğunluğu çalışma koşullarının saptanmasında memurların kendilerini, özellikle örgütleri aracılığı ile temsil ettirmeleri esası kabul olunmuştur. Bu hak memurlara ya Anayasalarla ya da yasalarla tanınmıştır. Kapitalist olsun sosyalist olsun tüm Avrupa ülkeleri bu grup içinde bulunmaktadır.

C. Ara durum. - Bir bölüm Ülke de bir hiyerarşik yol izleyerek memurların istediklerinin yetkili makamlara duyrulabilmesi esasını kabul etmişlerdir. Az sayıda Güney Amerika ülkerinde bu yol geçerlidir[1].

4. Danışmalar

Temsil edilebilme hakkından bir adım ilerisi danışmalardır. Bu danışmalar resmi ve resmi olmayan nitelikler taşıyabilir. Resmi olmayanı her hangi bir yasaya, mevzuata dayanmaz. Uygulamalardan, geleneklerden kökenlenir ve memurların örgütlerinin çalışma koşullarına ilişkin düşünce ve önerileri ne başvururlar. Fakat, danışmaların daha yaygın olanı resmi denilen ve bir yasaya, mevzuata dayanan danışmalardır. Bu danışmalar gönüllü olabileceği gibi zorunlu bir nitelik te gösterebilir. Fakat, her iki durumda da danışamlar yolu ile emredici kararlar alınmaz. Memurların örgütleri ile hükümet temsilcileri ikili komiteler oluşturarak bir tür katılma sağlarlar. Bu komitelerde taraflar eşit olarak temsil olunurlar. Fransa'da, Hollanda, Belçika, İsviçre ve Fransa'nın eski sömürgeleri yeni bağımsızlığına kavuşmuş bir bölüm Afrika ülkesinde rastlanan bu ikili ve eşit sayılardan oluşan komiteler, Devlet personelinin seslerinin ve isteklerinin hükümetlere iletilebilmesi bakımından büyük yararlar sağlamaktadır.

5. Toplu Pazarlıklar

Kamu görevlilerinin çalışma koşullarının özel kesimdeki gibi toplu pazarlık yollarından geçerek saptanması gi-

(1) Daha ayrıntılı bilgi için bk. A.g.e. s. 40 ve sonrası

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rafmey.org

derek genişlemekte ve yayılmaktadır. Bu oluş ya uygulamalardan doğarak yerleşmekte ya da mevzuattan gelmektedir. Belçika, Fransa ve Danimarka'da bu durum vardır. Belçika'da memurların iki güçlü sendikası ile hükümet temsilcileri arasında 1960 lı yıllardan bu yana yapılagelmekte olan ulusal düzeydeki toplu pazarlıklar sonunda varılan anlaşmalar geniş ölçüde kamu görevlilerin çalışma koşullarına (ücret dahil) yansımaktadır. Yasal bir dayanağı bulunmayan bu anlaşmaları uygulamak bakımından hükümetler siyasal ve moral yükümlülük altında girmektedirler. Fransada benzer bir uygulama benimsemiştir. Danimarka'da da özel kesimdeki gelişmeler memur örgütleri ile kamu yönetimi temsilcileri arasında müzakerelere yol açar. Böylece özel kesimde sağlanan yeni haklar ve menfaatlar çok büyük çekişmeleri gerektirmeksizin kamu kesimine de yansır.

Fakat, ülkelerin bir bölümünde kamu görevlilerinin çalışma koşulları yasalarla düzenlenmiş toplu pazarlıklar yolu ile oluşturulur ve saptanır. Gerçekten, bu son yıllarda bir çok ülke kamu görevi kesiminde çalışma koşullarrının düzenlenmesi için dinamik bir yol olan toplu pazarlık yolunu seçmiş ve bunu yasalara dayandırmıştır. İsveç, Norveç, Finlandiya, İtalya, Belçika, Birleşik Amerika ve Dominik'te durum böyledir. Japonya, Yeni Zelanda Avustralya ve İsrail'de benzeri bir yol izlenmektedir[1]. Bütün bu ülkelerde yasa gereği olarak taraflar çalışma koşullarını saptamak için müzakerelere başlamak zorundadır.

6. *Uyuşmazlıkların Çözülmesi ve Grev Hakkı*

Bir yerde çalışan ve çalıştıran ilişkisi olunca ister istemez uyuşmazlıklarda ortaya çıkmaktadır. Fakat, uzun bir süre kamu kesiminde de uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin yollar, mekanizmalar oluşturulmadı. Buna gerek görülmedi. Çünkü, hükümet ile kamu personeli arasındaki bir uyuşmazlık, özünde hükümet otoritesine ve hükümetin, tek yanlı da olsa kararlarına, boyun eğme ilkesine aykırı görülmekte idi. Kamu otoriteleri bu tür uyuşmazlıkların üçüncü kişiler ya da kurumlar yolu ile çözülmeye çalışılmasının bir otorite devri anlamına geleceğini söyleyerek bundan kaçınmakta idiler.

(1) A.g.e., s. 57 - 58

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ama otuz kırk yıldan beri, özellikle ilerlemiş ve sanayileşmiş ülkelerde görünen ve oralardan gelişmekte olan ülkelere de sıçramış bulunan yeni oluşlar, daha az yoğunlukta ve yaygınlıkta olmakla birlikte, kamu hizmetlerinde de uyuşmazlıkların bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu uyuşmazlıklar giderek artmaktadır. Kamu personelinin de şimdi her yerde örgütlenip güçlü sendikalar kurabilmiş olmaları, daha adil bir gelir dağılımı istekleri ve yönetim yetkilerini paylaşma gelişimi eski hükümet- memur ilişkilerini çok aşmış bulunuyor.

Uygulamada, kamu hizmetlerinde uyuşmazlığın çözümü, kuşkusuz, bir ülkeden ötekine geniş ölçüde değişmektedir. Gelenekler hukuksal yapılar ve anlayışlar, gelişme dereceleri ve siyasal rejim lerin nitelikleri bu değişikliklerin başlıca nedenleri olarak belirmektedir.

Uyuşmazlıkların özüne gelince, kamu hizmetleri kesiminde de ya hak, ya menfaat, ya da sendikaların tanınması sorunlarından doğan uyuşmazlıklar vardır. İşte, bu uyuşmazlıklar aracılık, uzlaştırma ya da tahkim yollarına başvurmak suretiyle çözümlenmeğe çalışılır.

Uyuşmazlıkların, yukarıdaki yollardan biri ile çözümlenmediğinde ne olur? Kuşkusuz, burada karşımıza kamu hizmetlerinde çalışanların da grev hakkı sorunu çıkmaktadır. Greve başvurmadan önce kamu görevlilerin işi yavaşlatan, boykot, siyasal gösteriler, basın yolu ile savaşımlar, yürüyüşler ve kamu oyu oluşturmaları grev hakkı ile birlikte doğrudan hareketlerdir. Ülkelerin durumları bu konular karşısında da değişik olarak gelişiyor. Memurların grev hakkı konusu bir bölüm ülkede tartışma konusu olurken öteki bir bölüm ülkede toplumun, toplumsal kurumları arasına girmiş bulunuyor. Grev hakkının tartışma konusu olduğu ülkelerde grev hakkına karşın şu görüşler ileri sürülmektedir.

1) Kamu hizmetleri öteki işlerden ayrı tabiatta olan hizmetlerdir.

2) Kamu yönetiminin kendine özgü ayrıcalıkları vardır.

3) Devlet ile kamu hizmeti gören personel arasındaki ilişkilerin ayrı nitelikleri bulunmaktadır.

4) Kamu hizmetlerinde bir kâr kazanç amacı yoktur.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://mirror.org

5) Kamu kesiminde yapılan grevler daha çok halka zararlı olabilir.

6) Devletçe yürütülen kamu hizmetleri toplumun düzenli ve rahat yaşaması için gerekli olduğuna göre bu hizmetler kesintiye uğramamalıdır.

7) Grevin zorlayıcı niteliği devletin egemen güç olma durumu ile bağdaşmamaktadır.

8) Memurlar, halkın oyu ile seçilmiş bulunan parlementonun yasa kabul hakkını tartışma konusu yapma yetkisi ile donatılmış olmamalıdır.

9) Bazı özel haklardan, hatta ayrıcalıklardan yararlanan memurlar, özel kesimin işçilerine nazaran daha sınırlı olabilecek durumları, statüleri kabul eylemek zorundadırlar.

Bu görüşlere karşı ve grev hakkının memurlara da tanınması için aşağıdaki düşünceler ileri sürülmektedir:

1) Kamu hizmetinde grevler zorunlu olarak ekonomik nitelikte bir güç ölçüşmesi olmayıp, amaç, uyuşmazlığın maliyetini arttırmak, memurların istediklerini halka yansıtmak ve kamu oyunu kendi lehlerine harekete geçirmektir.

2) Kamu görevlileri çoğu kez özel kesimde çalışan işçilerden daha çok zorunlu ve hayati işler görmektedirler.

3) Grev hakkının kısıtlanması, ancak, toplumun temel çıkarlarının korunmasına engel olabilecek işler için söz konusu olabilir.

4) Devletin tek yanlı kararlar alabilme dönemi açılmıştır. Çağımızda özel kesimde olduğu gibi kamu kesiminde de yetkiler paylaşılmaktadır. Grev de bu paylaşmaya giden araçlardan biridir.

5) Kamu kesiminde çalışanların ayrıcalıklı durumlarından artık her ülke için söz edilemez. Hatta kamu kesiminde çalışanların durumları bir çok ülkede giderek kötüleşmektedir.

6) Grev hakkı, sendika kurma ve toplu pazarlık hakkının doğal bir sonucudur. Grev hakkı olmaksızın bu iki hakkın işlemesi olanaksızlaşmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bütün bu tartışmalar yapılırken, kapitalist nitelikli gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerin çoğunda, kamu hizmetlerinde çalışanlar gerektiğinde greve baş vurmakta, grev hakkını kullanmaktadırlar. Grev hakkının yalaslarca açık olarak tanıdığı ülkeler arasında Kanada, Finlandiya, Fransa, Norveç, İsveç, Portekiz, Meksika gibi ileri ülkeleri sayabiliriz. Gelişmekte olan ülkelerden Madagaskar, Senegal, Toga, Zaire, Nijer, Gine, Fildişi Sahili gibi ülkeler bu grup içinde yer almaktadır. İtalya, Malta, Gana, Malezya, Nijerya ve Singapur gibi ülkelerde de kamu kesimi ile özel kesimdeki grevler arasında yasal bakımdan her hangi bir ayırım yapılmamaktadır.

Bir bölüm ülkede memur grevlerinin yasal ya da yasa dışı olduğuna ilişkin hükümler mevcut değildir. Ama bu durumun yorumu ülkelere göre değişmektedir. Örneğin, İngiltere ve İsrailde memurların grev hakkı söylenmeksizin tanınmıştır. Buna karşın Avusturya, Belçika, ve Hollanda gibi ülkelerde konu hâlâ tam bir açıklığa kavuşmamıştır. Yasal yollarla bir düzenlemeğe varılmamış olması tartışmaların sürüp gitmesine neden olmaktadır.

Bir bölüm ülkede de mevzuat açık olarak kamu hizmetlerinde grevi yasaklamaktadır. Bu ülkeler arasında Tükiye ile birlikte Brezilya, Birleşik Amerika, Yunanistan, İsviçre, Japonya, İspanya, Guatamela, Hunduras, Peru, Filipinler, Venezuela,ve Suriye gibi ülkeler yer almaktadır.

Daha önce sözünü ettiğimiz gibi Anayasamız grev hakkını yalnız işçilere tanımıştır. Devlet memurları Kanununun 27. maddesi memurların grev yapmalarını açık olarak yasaklamıştır. Bu maddeye göre, "*Devlet memurlarının grev kararı vermeleri, grev tertiplemeleri, ilân etmeleri, bu yolda propaganda yapmaları yasaktır.*

Devlet memurları, herhangi bir greve vaya grev teşebbüsüne katılamaz, grevi destekleyemez vaya teşvik edemezler,,. Bu yasak, sendika kurma yasağının doğal bir sonucudur. Bu alanda da geniş ölçüde çağın gelişimi ve oluşumu dışında kalınmakta ve yaşanmaktadır.

IV. Uluslararası Belgelerde Durum

Sendika özgürlüğü, toplu pazarlık ve grev hakkı bakımından uluslararası çalışmalarla bir ortak düşünce ve ölçüye ulaşma isteğininin geçmişi çok uzaklara gitmez. Bununla birlikte, yarım

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

yüzyılı aşan bir süreden beri bu haklar ve özgürlükler güncelliğine kavuşmuş ve giderek gerçekleşme aşamasına girmiştir. Ama, olumlu gelişmeler, elde olunan ilerlemelere rağmen hâlâ sınırlıdır. Türkiye'nin de aralarında yar aldığı bir bölüm ülkede, özellikle Devlet-memur ilişkileri sözkonusu olduğunda, sendika özgürlüğü, toplu pazarlık ve grev hakkı açısından uluslararası ölçülerin çok arkasında kalındığı hemen saptanabilmektedir.

Bu konuyu uluslararası üç örgütün çalışmalarını inceleyerek bir açıklılığa kavuşturmayaçalışacağız.

1. Uluslararası Çalışma Orgütün Çalışmaları

Uluslararası Çalışma örgütü 1919 yılında Versailles Barış andlaşması içinde öngörülerek Milletler Cemiyeti ile birlikte doğmuştur. Örgütün başlıca amacı dünyada toplumsal barış ve adaleti gerçekleştirmek için ortak toplumsal politika ölçütleri oluşturmaktadır. Anayasasının Başlangıcının saptamış olduğu programda, *sendika kuruma hakkının ve özgürlüğünün tanınmasına çalışmak,* temel uğraşı konumlarından biridir. Ancak, sendika hakkı ve özgürlüğü ilkesinin ayrıntılı ve somut bir belgesine ulaşmak için 1948 yılına kadar beklemek gerekmiştir.

A. Sendika özgürlüğüne ve sendika hakkının korunmasına ilişkin (87) sayılı sözleşme.- Sendika özgürlüğü ve hakkına ilişkin uluslararası temel belge 1948 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından kabul edilmiş bulunan sözleşmedir. Bu sözleşme, örgütlenme hakkının kamu makamları karşısında serbest olarak kullanımına değgin bazı güvenceleri içermektedir. Şöyleki, bütün işçilere-işverenlere de-istedikleri örgütleri kurma ve her hangi bir ön müsade gerektirmeden onlara girme hakkını sağlıyor. Bu örgütler, eşdeyimle sendikalar tüzüklerini ve yönetmeliklerini yapmak, serbest olarak temsilcilerini seçmek, yönetimi ve uğraşılarını düzenlemek ve çalışma programlarını belirlemek hakkına malik olacaklardır. Sözleşme, sendikaların yürütücü makamlarca kapatılmalarını yasaklarken, federasyon ve konfederasyonlar kurmak ve uluslararsı örgütlerde de serbestçe katılmak hakkını tanımaktadır.

İşte, bu temel ilkeleri içeren 87 sayılı sözleşme genel bir nitelik taşımakta ve işçilerle birlikte memurları da kapsamı içine almaktadır. Çünkü sözleşmenin 2. maddesi sendika kurma hakkı-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ranzy.org

nı, her hangi bir ayırım söz konusu olmaksızın *çalışanlara ve işverenlere* tanındığını belirlemektedir. 9. madde içinde yer almış bulunan istisnalar yalınız asker ve polisle ilgilidir ve sözleşmede sözü edilen hakların ve özgürlüklerin askerlere ve polise ne ölçüde de tanınacağının ulusal mevzuat ile belirleneceği açıklanmaktadır.

Şu halde, 1948 yılndanberi sendika kurma hakkı ve özgürlüğü işçilerle birlikte memurlara da uluslararası bir belge ile tanınmıştır. Türkiye, 87 sayılı sözleşmenin Uluslararası Çalışma Örgütünün Genel Konferansındaki müzakerelerinde bir itirazda bulunmamış ve Genel kuruldaki oylamada *olumlu oy* kullanmıştır. Fakat bu sözleşme Türkiye tarafından henüz onaylanmamıştır.

B. Örgütlenme ve toplu müzakere hakkının korunmasına ilişkin 98 sayılı sözleşme (1949).- Bu ulslararsı sözleşme sendika ve toplu müzakere hakkının korunmasını amaçlamaktadır. Genel bir niteliğe malik olup kanımızca Sendika hakkına ve özgürlüğüne ilişkin sözleşmeyi tamamlamakta, orada tanınan hakların ve özgürlüklerin zedelenmemesi için güvenceler öngörmektedir. Ancak, bu sözleşmenin memurlarıda kapsayıp kapsamadığı konusunda bazı tereddütler vardır. Çünkü, sözleşmenin 6. maddesi memurların (kamu personelinin) ele alınmadığını belirtmektedir. Fakat hemen arkasından da, sözleşme hükümlerinin ordu mensuplarına ve polise ne ölçüde uygulanacağını ulusal mevzuat belirler, denilmektedir. Şu halde, memurların uygulama alanı dışında bırakılmış olması kesin değildir. Öyle olsa idi, ordu mensupları ve polis için kabul edilmiş olan sınırlama, yani korumanın sınırının uulsal mevzuata bırakıldığı, daha da açık olarak belirlenirdi. Yapılan açıklamalar bu görüşümüze güç kazandırıcı niteliktedir. Çünkü Sözleşme ve Tavsiyelerin uygulanmasının denetlenmesine ilişkin Uzmanlar komisyonu, yalınız *Devletin yönetiminde* söz sahibi olan memurların 98 sayılı sözleşmenin uygulama alanı dışında tutulabileceğini ve sade, alelade Devlet hizmeti görenlerin, kendilerine hukuksal açıdan benzer statüler tanınmış olsa bile uygulanma alanı içinde sayılmaları gerektiği düşüncesini benimsemiştir. Yürürlükten kalkmış olan 1965 tarihli ve 624 sayılı Devlet personeli Sendikalar Kanunu da sendika hakkı bakımından böyle bir ayırım yapmıştı. Gerçekten, söz konusu yasanın 7. maddesi yüksek düzeyde Devlet hizmeti gören kamu kizmeti görevlilerinin memurların sendika kuramayacaklarını

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rafley.org

belirterek, 98 sayılı sözleşmenin özünde var olduğu kabul edilen bir ayırımı benimsemişti.

Bu konuda şimdi Türkiye'nin ilginç bir durumu belirmektedir. Bilindiği üzere Türkiye Örgütlenme ve Toplu Müzakere Hakkının Korunmasına ilişkin 98 sayılı sözleşmeyi 1951 yılında onaylamıştır. Ama, başlagıçdanberi bu sözleşme açısından tutarlı ve istikrarlı bir duruma gelememiştir. Şöyleki, 1) Sözleşme, uzmanların da düşüncelerine göre yalnız bazı önemli yetki ve sorumluluklara ulaşmış memurları kapsamı dışında tuttuğu halde, Türkiye, 1965 yılına kadar memurların sendika kurma hakkına uymamış ve yasak rejimin sürdürmüştür. Anayasanın 46. maddesine uyularak 1965 yılında çıkarılan yasa 6 yıl kadar yaşayabilmiş ve 1971 yılında yeniden yasaklama rejimine girilmiştir. Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere 1971 yılında demokrasinin askıya alındığı dönemde Anayasa değiştirilerek memurların sendika hakkı kaldırılmıştır. Fakat, 98 sayılı sözleşme 1951'den bu yana Türkiye hakkında da yürürlüktedir. Böyle olunca, bu uluslararası sözleşme ile mevzuatımız bir çelişme durumuna girmiştir. Çünkü, 98 sayılı sözleşme ilke olarak memurları da kapsamı içine almaktadır. Bu çelişkinin ve durumun açıklığa kavuşturulması için sanıyoruz ki bazı memur kuruluşları ya da Türk-İş ve DİSK hükümete başvurabilirler. Olumsuz bir yanıt aldıkları takdirde konuyu Uluslararası Çalışma Örgütünün Yönetim Kuruluna aktararak bir inceleme ve karar isteğinde bulunabilirler. Bu durumda söz konusu yönetim Kurulu bazı mekanizmaları işletmekle yükümlüdür.

C. Grev hakkına ilişkin durum.- Uluslararası Çalışma Örgütünün bugüne kadar kabul etmiş olduğu uluslararası çalışma belgeleri içinde açık olarak grev hakkını da uluslararası bir ölçüye bağlıyan her hangi bir belge mevcut değildir. Fakat, genel olarak grev hakkının kısıtlanması ya da yasaklanmasının sendikaların uğraşılarını, çalışmalarını geniş ölçüde olumsuz doğrultularda etkileyeceği de kabul edilmektedir. Bununla birlikte 87 sayılı sözleşmenin müzakereleri sırasında memurlara sendika hakkının tanınmış olmasının grev hakkını da tanımayı gerektirmediği açık olarak söylenmiştir. Bunun gibi temel kamu hizmetlerinde de grev hakkının yasaklanmış olması sendika özgürlüğüne aykırı görülmemiştir. Ama, kendilerine grev hakkı esirgenen bu işçilere-memurlara-çıkarlarını korumak için yeterli güvenceler verilmeli,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

örneğin uygun uzlaştırma ve tahkim yollarından yararlanmalı, bunlar çabuk ve tarafsız işlemeli, ilgili taraflar çeşitli aşamalarda temsil olunmalı, tahkim kararları uyulması zorunlu nitelikte olmalı ve tam ve gecikmeye uğramadan uygulanmalıdır.

Öte yandan, Uluslararası Çalışma Örgütü ile UNESCO tarafından hazırlanıp 1966 yılında Hükümetlerarası özel bir konferansta kabul edilen ve öğretmenlerin çalışma koşullarına ilişkin bir belge grev hakkına değinen bazı işaretler, ipuçları içermektedir. Şöyle ki, eğer, öğretmenlerle bunların işverenleri-Devlet- arasında çalışma koşullarına değgin uyuşmazlıklarda, bütün yollar denenmiş ve toplu müzakereler başarısızlıkla sonuçlanmış ise, öğretmen kuruluşları, mensupları çıkarlarını korumak için normal olarak, öteki kuruluşların malik oldukları yollara başvurma hakkını kazanırlar. Uluslararası Çalışma Orgütü ve UNESCO uzmanlarının düşüncelerine göre, adı geçen belgeler içinde yer almış bulunan yukardaki hükümler öğretmenlerin grev hakkının kabul edilmiş olduğunu göstermektedir. Şu halde, bu uluslararası belgeyi onamış olan ülkeler, hukuksal statüleri ne olursa olsun, öğretmenlere grev hakı tanımak zorundadırlar.

2. Birleşmiş Milletlerin Çalışmaları

Bilindiği gibi Birleşmiş Milletler 1945 yılında San Fransiskoda kurulmuştur. Kurucu üyeleri arasında Türkiyede bulunmaktadır. Birleşmiş Milletlerin amaçları arasında,«*Uluslararası ekonomik, toplumsal,kültürel ve insansal sorunların çözülmesini, insan haklarına ve özgürlüklerine saygı gösterilmesini sağlayacak uluslararası işbirliğini gerçekleştirmek*»te yer almaktadır. Birleşmiş Milletlerin bu amaçlarına ilişkin çalışmaları Ekonomik ve Toplumsal Konsey yapar.

A. Sendika Hakkına ilişkin Çalışmaları.-Birleşmiş, Milletlerin sendika hakkına ilişkin ilk önemli kararı 1948 yılında Paris'te yapılan Genel Kurulda oybirliği ile kabul edilmiş olan *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* içinde yer almaktadır. Bildirgenin 23. maddesinin 4 sayılı bendi,«*herkesin, menfaatlarının korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır*», ilkesini getirmiştir. Görüldüğü üzere söz konusu olan *herkestir*. Memur-işçi ayırımı yapılmamıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Bildirge bir umutlar ve amaçlar belgesidir. Üye ülkeler hakkında hukuksal bağlayıcılığı yoktur. Ama, uluslararası *ahlâk* ve rilen söze sadakat açısından ayrı bir bağlayıcı yanı bulunmaktadır. Türkiyede İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 1948 yılında imzalanmıştır.

Hukuksal nitelikte bağlayıcı yanı olmaması nedeni ile İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin somut sonuçlara ulaşması için daha sonraki yıllarda yeni çalışmalar yapılmıştır. 1954 yılından itibaren başlayan bu çalışmalar 1966 yılında sonuçlanmış ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konusunda Uluslararası Sözleşme ile Medeni ve Siyasal Haklar konusunda Uluslararası Sözleşme adlı iki yeni sözleşme kabul etmiştir. Böylece üye Devletlerin, hukuksal bağlayıcılığı da bulunan belgeleri onaylamaları yolu ile Evrensel Bildirgenin ilkelerine daha somut ve etkin geçerlilik kazandırılmak istenilmiştir. İşte, bu sözleşmelerden ilki yani ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin olanı 8. maddesi ile «*herkese, ekonomik ve Sosyol haklarını geliştirmesi ve koruması için sendika kurma ve dilediği sendikaya girme hakkını*» tanımıştır. Türkiye bu sözleşmeyi onaylamadığı için bağlayıcı hukuksal bir yaptırım altında değildir.

B. Grev Hakkına İlişkin Çalışmalar- Uluslararası bir belge içinde açık olarak grev hakkını ilk kez Avrupa Sosyal Yasası içinde yer almıştı. Buna aşağıda ayrıca değineceğiz. Grev hakkına ilişkin olarak hüküm içeren ikinci uluslararası belge yukarıda sözünü etimiz Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konusunda Uluslararası Sözleşmedir. Bu sözleşmenin (d) bendi üye Devletin yasalarına uygun olarak kullanmak koşulu ile grev kakkının *herkese* tanınacağını kabul etmektedir. Böylece Birleşmiş Milletler, Uluslararası Çalışma Örgütünden bir adım daha ileri giderek grev hakkını, memurlar dahil, tüm dünya çalışanları için bir hak olarak kabul ve ilan etmiştir.

3. Avrupa Konseyinin Çalışmaları

Avrupa Konseyi Avrupa'da Doğu bloku dışında kalan ve siyasal rejimi demokrasi olan Avrupa ülkelerinden oluşan ve 1948 yılında kurulmuş olan uluslararası bir bölgesel örgüttür. Avrupa Konseyinin sendika ve grev haklarına ilişkin çalışmalarını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Avrupa Toplumsal yasası

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://mantey.org

içinde görmekteyiz. Türkiye Avrupa Konseyinin 1948 yılından beri üyesi bulunmaktadır.

A. Sensika hakkına ilişkin çalışmalar.- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 1950 yılında imzalanmıştır. Bu sözleşmeyi Türkiye adına Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Fuat Köprülü imzalamıştır. Sözleşme Türkiye tarafından 1952 yılında onanmıştır. Sözleşmenin II. maddesi,*menfaatlarını korumak amacı ile herkesin sendika kurma ve sendikalara katılma hakkına malik* olduğunu belirtmektedir. Kuşkusuz, *herkes* sözcüğü içinde memurlar da yer almaktadır. Türkiye, yukarıda değindiğimiz üzere sözleşmeyi onaylamış bulunduğu halde memurların sendika kurma hakkını tanımamakta direnmektedir.

Avrupa Konseyinin sendika hakkına ilişkin ve bir sözleşme oluşturmayı amaçlayan çalışmaları 1954 yılında başlamıştır. Bu çalışmalar 1961 yılında amacına ulaşmıştır. Bu tarihte Torino'da imzalanan Avrupa Sosyal Yasası beş üye ülkenin onaylaması ile 1965 yılında yürürlüğe girmiştir[1]. Yasanın 5. maddesi sendika hakkına ilişkindir. Buna göre *ekonomik ve toplumsal çıkarlarını korumak amacile çalışanların ve işverenlerin yöresel, ulusal ya da uluslararası nitelikte örgütler kurmak ve bunlara katılmakhakları tanınmaktadır. Çalışan* sözcüğünün memurları da içerdiğini tartışmaya gerek yoktur.

Türkiye, Avrupa Toplumsal yasasını henüz onaylamadığı için hukuksal olarak bağlayıcı bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Avrupa konseyine üye olması ve yasayı imzalamış bulunması nedeni ile moral bir yükmlülük altında oldu ğu da bir gerçektir.

B. Toplu Pazarlık ve Grev hakkına ilişkin çalışmalar.— Avrupa Konseyinin toplu pazarlık ve grev hakkına ilişkin çalışmaları Avrupa Sosyal Yasası içinde yer almaktadır. Yasanın 6. maddesi toplu pazarlık hakkını içermektedir. Buna göre çalışanlarla işverenlerin örgütleri arasında toplu müzakerelerin yapılması öngörülmektedir. Aynı madde çalışanların grev hakkına malik olduklarını belirtmektedir. Böylece uluslararası bir belge içinde grev hakkı ilk kez yer almış olmaktadır.

---

(1) Avrupa Sosyal Yasası, Hakkında daha fazla bilgi için bk: Fadıl H. Sur: La Charte Sociale Européenne: Dix années d'application, Annuaire Européen, vol. XXI, 1974 La Haye.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kantey.org

SONUÇ

Türkiye'de kamu personelinin durumlarını ve statülerini düzenleyen Devlet Memurları Kanununun getirmiş olduğu ve 1971 yılından bu yana uygulanmakta olan rejim yukardaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere memur hakları ve özgürlükleri açısından son derece yetersizdir. Çağımızda memurlara tanınmış olan hakların hemen tamamı memurlardan esirgenmiştir. Devlet, eskimiş bir zihniyete saplı kalarak yetkilerini kıskançlıkla korumaya çalışmaktadır. Bu nedenle, memurlar, çalışma koşullarının saptanmasında hiçbir role sahip bulunmamaktadırlar. Seslerini duyurarak Devlet üzerine çeşitli yollardan baskı yapıp yeni haklar ve menfaatlar sağlıyamadıklarından ötürü durumları giderek kötüleşmiş ve toplu sözleşme rejimi içindeki işçilerden daha az elverişli ekonomik koşullar içinde yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Devlet Plânlama Teşkilâtının *Gelir Dağılımı, 1973 Raporunda,* bu durum bir kez daha açık olarak orataya çıkmış bulunuyor. Bu rapora göre en düşük geliri düz işçiler elde etmekte, onları memurlar izlemektedirler. Rapor şöyle diyor: «*çeşitli mesleklerin ortalama gelirleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalama yıllık harcanabilir gelir 184.045 TL. ile büyük ticaret ve sanayici ile serbest meslek sahiplerinde görülmektedir. En düşük gelir düz işçilerde bulunmaktadır. Ticaret erbabı 99.468 TL., çiftçiler 42.398 TL., esnaf ve sanatkârlar 33.909 TL., memurlar 23.348 TL., düz işçiler ise 11.561 TL. ortalama yıllık gelir elde etmektedirler.*»[1] Gerek düz işçi gerekse memur bakımından bu durum şimdi daha da kötüleşmiş bir durumdadır. Çünkü, 1973 yılından buyana hayat pahalılığı yüzde 70'in ötesinde bir artış gösterdiği halde düz işçinin ve memurun gelirindeki artışlar çok gerilerde kalmıştır. Bunun temel nedeni her iki grubun da çalışma koşullarını işverenle pazarlık sonunda saptama yetkisinden ve gücünden yoksun olması ve ücretlerinin tek yanlı olarak yani işverence saptanmasıdır.

(1) DPT: Gelir Dağılımı, 1973, Ankara, 1976, (Taksir), s. 160

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://farkey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

YAYKUR UYGULAMASI

Prof. Dr. Cevat GERAY

Giriş

YAYKUR uygulamalarını değerlendirmek için zaman henüz erkendir. Herhangi bir değerlendirme yapabilmek için, bu değerlendirmeyi yansız kılacak elverişli bir takım koşulların sağlanması, bu arada da uygun bir sürenin, bir uygulama döneminin, geçmesi gerekir. Çalışmalar henüz ilk aşamasındadır. Yalnızca yazışmalı (mektupla) öğretimde üçüncü yıla geçilmiş bulunuyor. Açık öğretimde ikinci öğretim yılına girilmiştir. Konuya, genellikle, Üniversiteye, yüksek öğrenime girişte, yüksek öğretim kapılarında görülen aşırı yığılmaya bir çözüm olarak eğilinmiştir. Siyasal iktidarlar, kendilerini zorlamışlar, yeterince hazırlık yapmaksızın kimi girişimlerde bulunmuşlardır. 1974-1975 öğretim yılı başlarında önce yazışmalı (mektupla) öğretime girişilmiş, ertesi yıl da, yaygın yüksek öğretim kurumuna (YAYKUR'a) geçilmiştir.

Yüksek öğretimi, klasik, geleneksel öğretim dışında sürdürmek için çeşitli denemelere başka ülkelerde de girişilmiştir. Öğretim teknolojisi alanındaki gelişmeler sonucunda, özellikle kitlesel iletişim araçları ya da uzaktan öğretim araçları denilen radyo, televizyon ve benzeri görmeye, işitmeye dayalı araçların gelişmesi, yaygınlaşması, eğitimde kullanılması olanakları artmıştır. Çeşitli adlar altında değişik denemelere girişilmiştir. Yüksek öğrenim sıkıntısı görülen ülkelerde, «açık üniversite» ya da «duvarsız üniversite» adı verilen, «uzaktan eğitim enstitüsü», «televizyon okulu», «televizyon üniversitesi» gibi çeşitli adlar altında bir takım girişimler vardır. Yüksek öğrenim görmek isteyenlerin ge-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

reksinmelerini uzaktan öğretim yoluyla karşılamayı amaçlayan bir eğitim çabası sürdürülmektedir.

Öte yandan, yine aynı biçimde ileri teknolojilerin gelişmiş olması nedeniyle, öğretim sisteminin etkinliğini, verimini artırmak için de bu araçlardan yararlanma olanakları doğmuştur. Görüldüğü gibi, başka ülkelerdeki bu gelişmenin başlıca iki boyutu vardır. Biri, alışılmış geleneksel öğretime ek, yeni bir kurum olarak, belli bir araçtan ya da çok araçtan yararlanan bir yüksek öğrenim olanağını yaratmaktır. Ötekisi de, yapılagelen öğretimin etkinliğini, verimini artırmada bu araçlardan yararlanmaktır. Eğitim teknolojisinde, «uzaktan öğretim» dediğimiz bir kavram gelişmiştir. Gerçekte, bunlar hepimizin bildiği öğretim uygulayımlarının, belli araçların tek tek ya da bir arada kullanılmasıyla geliştirilen uygulayımlar dizisi olarak söylenebilir. [Burada «yöntem» deyimiyle, öğrenci ile bilgi kaynakları arasındaki ilişkileri düzenleme yollarını, yordamlarını belirtmek istiyoruz. «Teknik» (uygulayım) deyimiyle, belli bir yöntemin uygulanmasında yararlanılan, çeşitli bilgi ve becerileri öğrenmede, öğretmede etkinliği sağlayıcı uygulama biçimlerini anlatmak istiyoruz.] İşte bu anlamıyla, uzaktan öğretim, geleneksel okul ve sınıf öğretimi yerine, bunun dışında, fiziksel biraradalık gerektirmeksizin, bir öğretmen-öğrenci ilişkisi kurmayı amaçlamaktadır. Uzaktan öğretim, bu ilişkiyi, çeşitli iletişim araçlarından yararlanılarak gerçekleştirmektedir. Yazışmalı öğretimle, televizyonla, radyo ile, öteki işit-gör araçlarıyla uzaktan yapılan bir öğretim söz konusudur.

Bunların tümünün bir arada kullanılması yoluyla kendi kendine öğrenim yapacaklar için düzenlenen «paket izlenceler (programlar)» uzaktan öğretimin etkinliğini arttırmaktadır. Herkesin yararlanmasına açık, herhangi bir okula kaydolunmadan izlenebilecek olan ve öğrenim süresi açısından da esneklikler taşıyan bir «açık öğretim» kavramı da geliştirilmiştir.

Açık Öğretim

Okul içinde (yapı ve kurum olarak) yapılan öğretimin taşıdığı sınırlılıkları ortadan kaldırarak okul ve sınıf dışında da öğretim yapılması olanağı sağlamak amacına yönelen açık öğretim, süregelen eğitim dizgesinden farklı özellikler taşıyan bir yeni kavramdır. Açık öğretim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1) Okula girişte,
2) Amaçta ve eğitimin türünde,
3) Sürede,
4) Öğrenim-öğretim sürecinin sürdürüldüğü yerde (mekanda),
5) Öğretim yöntemlerinde *açıklık,* daha doğrusu *esneklik* ve *serbestlik* ilkelerine dayanmaktadır.

Açık öğretim'de, okula girerken aranan, yaş, diploma, sağlık raporu gibi koşullarda önemli ölçüde serbestlik söz konusudur. Örneğin İngiltere'de, Açık Üniversite, lise öğrenimini yapmış olması kaydına bakılmaksızın 21 yaşını aşmış herkese kapılarını açmıştır. İsteğe bırakmıştır. Hele radyo ve televizyon gibi kitle iletişimi yoluyla yapılan açık öğretimden yararlanmak için ayrıca açık öğretim kurumuna kaydını yaptırmak söz konusu bile değildir.

Öğrenim yapmak isteyenlerin amaçlarına uygun izlenceleri seçmeleri açısından da açık öğretim serbestlik taşımaktadır. Öğrencinin özel eğitsel gereksinmelerinin gerektirdiği izlencesini saptayıp uygulaması için Açık Okul danışmanlık hizmeti de sunmaktadır. İlke, herkesin istediği izlenceyi izlemesidir.

Açık öğretimde, belli bir derece ya da diploma almak, kursu bitirmek için süreler saptanmamıştır. Öğrenci, başarısız olduğu ya da bıraktığı bir dersi ya da kursu yineleyebilir.

Açık öğretimi izlemek için belli bir kuruma gitmek devametmek zorunlu değildir. Evinde, işyerinde izleyebileceği gibi çalışma ya da izleme merkezlerine de gidebilir. Gerekirse, kurumun açacağı merkezlere kısa süreyle katılma zorunluğunun öngörülmesi açık öğretimin bu konudaki ilkesine ters düşmemektedir.

Öğrencinin dilediği ve öğrenme eğilimine uygun gördüğü öğretim yöntemlerinden birinden ya da birden çoğundan yararlanması açık öğretimin önemli bir özelliğidir. Başta yazışmalı öğretim olmak üzere, radyo, televizyon, film, ses bandları, deneme takımları, danışman öğretmenle çalışma, seminer, proje hazırlama, yaz okulu, labaratuar gibi eğitim uygulayımbiliminin sunduğu uzaktan öğretim olanaklarından yararlanılabilmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahley.org

Açık öğretim kavramına dayalı olarak, «açık yükseköğretim», okul eğitimi yanında ve dışında, okullardan yararlanamayanlara öğrenim olanağı sağlamak, mesleğinde ilerlemek, değişik bir meslek ya da sanat sahibi olmak, boş zamanlarını değerlendirmek isteyenlere yeni fırsatlar yaratmayı amaçlamaktadır. Eğitim örgüt ve kurumlarının aşırı ve sağlıklı büyümelerini önlemek, öğrenmek isteyen her yaştaki yetişkinlere gerekli bilgi, beceri ve anlayışları kazandırmak, kültürü toplum katlarına hızlı ve etkili biçimde yaymak gibi amaçlar açık yüksek öğretimde ağır basmaktadır.

Hızlı teknolojik gelişmeler, belli bilgi ve becerileri, bireyin yaşamının belirli bir döneminde, okul içinde, öğretmen-öğrenci ilişkilerine dayalı bir eğitim dizgesi ile edinmesine olanak vermeyecek bir yön, hız ve yoğunluk kazanmıştır. Bu, eğitimin okul çağı dışında, okul duvarları dışında verilmesine olanak sağlamıştır.

Türkiye'de de Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu ile gerçekte «uzaktan öğretim» ile «açık öğretim»in birleştirilmesini amaçlayan bir düzenlemeye gidilmiştir. Başlangıçta, yalnızca yazışmalı öğretime dayalı olmakla birlikte, giderek öteki çok araçlı eğitim yaklaşımından, açık öğretim sistemlerinden yararlanmaya yönelik «mektupla öğretim» başlatılmıştır. Fakat ertesi yıl, yüksek öğretimde kapasiteyi arttırmak üzere, «açık öğretim» adıyla girişilen uygulamaya geçilmiştir[1]. Bu girişimin, niçin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yüksek öğretimde ek kapasite yaratmak olarak ele alındığı, buna karşılık, niçin üniversitelerin dışarda

(1) M.E.B.'nın 26.9.1975 günlü, 000.01/3845 sayılı olurunda:

«Lise ve dengi okullardan mezun olarak bir üniversite ya da yüksek okula girmek olanağı bulamayan öğrencilere

- toplumumuzun gereksinme duyduğu alanlarda
- eğitim teknolojisinin tüm gereklerini kullanarak
- öğretim olanağı hazırlamak Hükümet programında ve Kalkınma planında yer alan erekler yönünden bir zorunluluk durumuna girmiştir.
- Modern eğitim teknolojisinin olanaklarından en geniş ölçüde yararlanılan bir yaygın yüksek öğretim yapmak ..kısa zamanda.. çeşitli bölgelerde birimler açmak, üzere...

«Yaygın Yükseköğretim Kurumu» kurulmuştur.» denilmekteydi.

Mektupla Öğretim Merkezi ile Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı içindeki Eğitim Araçları ve Teknik İşbirliği Gn. Md.lüğü aynı olurla kaldırılmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bırakıldığı ya da, niçin üniversitelerin bu konuya eğilmemiş oldukları üzerinde de durulması gerekir.

Belirtelim ki, Yüksek Öğrenimde kapasite yaratmak sorunu yalnızca Milli Eğitim Bakanlığının ya da yalnızca üniversitelerin görevi değildir. Planlı kalkınma döneminde bunun çözümü, yüksek öğretim ve insan gücü alanındaki planlamalar çerçevesinde düşünülmeliydi. Ne var ki, yüksek öğretim alanında herhangi bir planlama yapılmadığı bilinen bir gerçektir. 12 Mart'tan sonra kurulan bir komisyonca (Eğitim Reform Komitesi'nce) geliştirilen strateji ve yöntem konusuna ilişkin öneriler arasında, yüksek öğretim planlaması da vardı. Devlet Planlama örgütü ile Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversitelerin oluşturduğu yüksek öğretim planlama kurulu ya da birimi kurulması önerilmişti. Kısa zamanda görevi sona eren söz konusu komisyonun bu önerisi, sonradan yozlaştırıldı. Giderek, bu öneri, Anayasa Mahkemesince de iptal edilen, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) örgütüne dönüştürüldü. Bu örgüt, bir planlama birimi olmaktan çok, bir baskı aracı olarak kullanılmak istenmişti. Oysa soruna, planlı kalkınma içinde, insangücü planlaması ile işlendirme (istihdam) siyasası, toplumun sosyo-ekonomik yapısının gereksinmeleri ya da zorunlulukları açısından bakmak gerekirdi.

Yüksek öğretim kapılarında yüzbinlerce gencin birikmesi sorunu böylesine planlı, düzenli bir yaklaşımla ele alınmalı idi. Gerçi, planlı, düzenli, güdümlü bir yaklaşım uzun soluklu bir çalışmayı gerektiriyordu. Belki de geçici bir dönem için ek kapasite yaratmak amacıyla yüksek öğretimde bu tür çözümlere gitmek zorunlu görülebilirdi. Fakat, bu tek başına, Milli Eğitim Bakanlığı'nın yapacağı, girişeceği bir hareket olmamalıydı. Bakanlıkla birlikte Üniversitelerin, Devlet Planlama Örgütünün ortaklaşa çaba göstermeleri gerekirdi. Bu böyle olmadı. Üniversite, girişimin tümüyle dışında bırakıldı. Bundan kimin sorumlu olduğu, Üniversitenin niçin ilgisiz kaldığı konularını sonraya bırakıyorum. İkinci önemli bir nokta da, yaşama atılma, üretime katılma açısından eğitim düzenimizin mesleki ve teknik alanlarda, orta öğretim ya da ilk öğretim düzeylerinde yeterli bilgilerle, becerilerle, yeteneklerle donatılmış insanlar yetiştirmeye elverişli olmadığıdır. Bu yüzden, orta öğretimi bitiren gençler, yaşama atılabilmek için yüksek öğretimden de bir diploma almak zorunda bırakılıyorlar. Gençler orta öğretimi yaşama atılmaya, üreti-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ranlay.org

me katılmaya yeterli görmemektedirler. Başka nedenler de eklenince gençler, yüksek öğrenim kapılarında bekleşmek zorunda kalmaktadırlar. Bu, eğitim düzenimizin, alt basamakları ile üst basamakları arasında yeterli bağlantıların kurulmayışından doğan bir aksaklık olarak belirlenmektedir. Orta öğretimin, özü açısından da yetersizliği ortadadır.

YAYKUR Uygulamaları

YAYKUR Uygulama alanları şu izlenceleri içermektedir

(1) Açık Yükseköğretim Dairesi

a. Dışardan Bitirme
b. Mektupla Öğretim
c. Açık Yükseköğretim
d. Yaygın Eğitim Kursları

(2) Orgün Yükseköğretim Dairesi

e. Yabancı Diller Yüksek Okulları
f. Yüksek Meslek Okulları

Bunlardan yalnızca yaygın eğitim kursları en az ilkokulu bitirmiş olanlara açıktır. Öbürleri, lise ve dengi okulları bitirenlere açıktır.

Dışardan bitirme izlencesi İki yıllık Eğitim Enstitüleri, Ticaret ve Turizm Yüksek Okulu, Yüksek İslâm Enstitüleri'ni dışardan bitirme olanağı sağlamaktadır.

Mektupla Öğretim izlencesi, Eğitim Enstitüleri, Ticaret ve Turizm Yük. Öğr. Okulu, Kız Teknik Yük. Öğr. Okulu, Erkek Teknik Yük. Öğr. Okulu bitirme olanağını sağlama amacına yönelik bulunuyor.

Açık Yüksek öğretim izlencesi, öğretmen yetiştirme amacından çok, ara insangücü yetiştirmek amacına yöneliktir. Teknik, toplumsal ve hayati bilimler olmak üzere başlıca üç alanda öğretim verilmektedir.

Örgün Yüksek öğretim Dairesine bağlı yabancı diller ve meslek okulları, öncelikle ara, sonra gerektiğinde daha üst düzeyde meslek çalışmanı yetiştirmek amacıyla en az 2 yıl süreli gece ye gündüz yüzyüze öğretim yapan 36 merkezde açılan okullardır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çizelge 1

YAYKUR ÖĞRENCİLERİNİN İZLENCELERE DAĞILIMI

(1975-76 ve 1976-77 Öğretim Yılları)

İZLENCELER	1975-76	1976-77
Mektupla Öğretim		
Eğitim Enstitüleri	29,903	21,719*
Ticaret ve Turizm Yük. Öğr. Ok.	1.865	**
Kız Teknik Öğretmen Okulu	477	**
Erkek Teknik Öğretmen Okulu	1,003	**
Alt toplam	**33,248**	**21,719**
Açık Yükseköğretim		
Teknik Bilimler	23,531	11,917
Sosyal Bilimler	11,819	10,188
Hayati Bilimler	2,778	1,813
Alt toplam	**38,128**	**23,918**
Dışardan Bitirme		
Eğitim Enstitüleri (2 yıllık)	783	*
Ticaret ve Turizm Yük. Öğr. Ok.	3,356	**
Yüksek İslâm Enstitüleri	3,176	**
Alt toplam	**7,315**	
Örgün Yükseköğretim		
Yabancıdil Yüksekokulları	2,189	3,426
Meslek Yüksek Okulları	4,247	12,735
Alt toplam	**6,436**	**16,161**
TOPLAM	**85,127**	**61,898**

1976-77 öğretim yılında mektupla öğretime öğrenci alınmamıştır.

Mektupla öğretim ve dışardan bitirme izlencelerine 1976-77 yılında öğrenci alınmamış öğrenciler örgün öğretim izlencelerine geçirilmiştir.

Kaynaklar: — YAYKUR, Araştırma Değerlendirme Bölümü **1976-76, M.E.B. YAYKUR Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu Yıllığı**, Koordinasyon ve Yönetim Dairesi Yayını, Sayı 1, 1976

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - http://kent.edu.tr

YAYKUR'a kökenlik eden yazışmalı (mektupla) öğretim izlencesine 1976-77 öğretim yılında öğrenci alınmamış, böylece bu izlence bir yana bırakılmıştır (Çizelge 2). Eğitim Enstitüleri ile Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu ve Yüksek İslâm Enstitülerini dışardan bitirme izlencesine de aynı yıl son verilmiştir. Radyo ve televizyonla öğretim yapan Açık Yüksek Öğretim izlencesinin de kaldırılması için öneriler yapılmıştır.

Çizelge 2

YAZIŞMALI (MEKTUPLA) ÖĞRETİM İZLENCESİNDE ÖĞRENCİ SAYILARI

A — 1974 - 1975 ÖĞRETİM YILI

1 — Kayıt yaptıran	47 156
2 — Sınava giren	39 574
3 — II. Sınıfa geçen	5 859
4 — 1975 - 1976 Öğretim Yılı için Eğitim Enstitüleri II. sınıfa devamlı öğrenci olarak kayıt yaptıran	1 220
5 — 1974 - 1975 Öğretim yılında kayıt sildiren ve 1975 - 1976 Öğretim yılı için kayıt yeniletmeyen	20 200

B — 1975 - 1976 ÖĞRETİM YILI

1 — I. Sınıfı tekrar eden	14 520
2 — Yeni kayıt olan	11 697
3 — Toplam I. Sınıf	26 217
4 — II. Sınıfa geçen	4. 036
5 — III. Sınıfa geçen	2 821

Dijital Üniversite Kitap Arsivi - https://rantey.org

6 — Eğitim Enstitüleri II. sınıflarına 1976 - 1977 öğretim yılı için devamlı öğrenci olarak kayıt yaptıran	2 965
7 — Eğitim Enstitüleri III. sınıflarına 1976 - 1977 öğretim yılı için devamlı öğrenci olarak kayıt yaptıran	795
8 — Kayıt sildiren ve kayıt yeniletmeyen	14 857

C — 1976 - 1977 ÖGRETİM YILI

1 — I. Sınıfı tekrar eden	11 360
2 — II. Sınıf	8 333
3 — III. Sınıf	2 026
4 — TOPLAM ÖĞRENCİ	22 719

Kaynak YAYKUR, Açık Yüksek Öğretim Dairesi

Ağırlığın Yabancı diller yüksek okulları ile öbür yüksek meslek okullarına dayalı Örgün Yüksek Öğretim izlencesine verileceği anlaşılıyor. Çizelge 3'de, teknik, hayati ve toplumsal bilimler alanlarında bu yüksek meslek okullarında öğrenim yapan öğrencilerin yöneldikleri meslek dalları özetlenmiştir.

İlgiyle İzleme, Katılma ve Başarı Oranları

YAYKUR izlencelerinde, özellikle yazışmalı ve açık yüksek öğretimde izlencelere ilgi, sınavlara katılma ve başarı oranlarının düşük olduğu görülmektedir. İlgi düzeyini genellikle sınava katılma, kayıt sildirme ya da kayıt yenilememe oranlarından anlıyabilmekteyiz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çizelge 3

ÖRGÜN YÜKSEKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN DALLARA MESLEK OKULLARINA DAĞILIMI (1975 - 1976)

Dallar Teknik Bilimler	Öğrenci Sayısı
Yüksek Fırın	20
Döküm	92
Isıl işlem	55
Makina-motor	896
Elektrik Mak. Ta. Ba.	373
Kimya	43
Maden	222
Petrol-Arama	91
Petrol Rafinaj	90
Seramik	31
Tekstil Dokuma	60
Yapı İnşaat	300
Konstrüksiyon ve Dizayn	78
Alt Toplam	**2351**
Hayati Bilimler	
Hayvan besiciliği	155
Tahıl çiftçiliği	159
Gıda Teknolojisi (Konserve)	436
Meyvecilik, Bağcılık, Sebze	77
Toplum Sağlığı	71
Alt Toplam	**898**
Sosyal Bilimler	
Pazarlama	66
Alt Toplam	**66**
Toplam	**3,315**

Kaynak YAYKUR Başkanlığı, Örgün Yüksek Öğretim Dairesi, Meslek ve Yabancı Diller Yüksek Okulları ile ilgili Sayısal Bilgiler (Mart, 1977) Planlama Araştırma Şubesi (c).

Sertifikasız İçin Kitap Arşivi https://rantey.org

Çizelge 4

AÇIK YÜKSEK ÖĞRETİMDE KATILMA DÜZEYİ (1975 - 1976)

Bölüm	1975 - 76	II. Sınıfa geçen	Kalanlardan Kayıt yenileyen	Kalanlardan Yenilemeyen
Teknik B.	23,531	437	7,591	15.503
Toplumsal B.	11,819	612	3,250	7,957
Hayati B.	2,788	41	702	2,045
Toplam	**32,601**	**1,090**	**11,543**	**19.967**

Açık yüksek öğretimde kalanlar ile kayıt yenilemeyenler çizelge 4'de özetlenmiştir.

Başarı oranı % 3 çevresinde kalmıştır. Kayıt yenileyenler kalanların yaklaşık 1/3'ü olduğuna göre öğretime karşı ilgisizlik ya da tepki büyük olmuştur. Buna karşın, 1976 - 77 öğretim yılında 12,375 yeni öğrenci alınmış, böylece 1090 kişilik ikinci sınıfa karşın, 23918 kişilik birinci sınıf oluşturulmuştur.

1974 - 75 öğretim yılında başlatılan Mektupla Öğretim İzlencesinde de başarı oranı düşük olmaktadır. Kayıtlanan 47,156 öğrenciden 39,574'ü sınava girmiş, yalnızca 5,859'u başarılı olmuş, ikinci sınıfa geçmiştir. Başarı oranı % 15'e yakındır. 1975 - 76 öğretim yılında birinci sınıfta % 15, ikinci sınıfta % 48 oranında başarı görülmüştür. 1976 - 77 öğretim yılında öğrenci alınmamıştır. İzlenceye kayıtlanan 58,853 öğrenciden 35,057'si kayıt sildirmiş ya da yenilememiştir. Bu izlenceye düzenli katılan öğrencilerin sayısı 1976 - 77 öğretim yılında 22,719'a düşmüştür (Çizelge 2).

YAYKUR izlencelerinde sınava katılma ve başarı durumunu gösteren Çizelge 5'ten, Örgün yükseköğretimde başarı oranının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Yazışmalı öğretimde, ikinci yıla girildikten sonra başarının arttığı izlenmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahley.org

Çizelge 5

YAYKUR İZLENCELERİNDE BAŞARI DURUMU (1975 76)

İzlencesi	Öğrenci sayısı	Sınava katılan	Başaran	Başarı oranı
AÇIK YÜKSEK ÖGRETİM:				
Teknik Bilimler	23531	10644	437	% 4
Hayati Bilimler	2778	1885	41	% 2
Sosyal Bilimler	11819	6814	612	% 9
Toplam	**38128**	**19343**	**1090**	% 6
MEKTUPLA ÖGRETİM				
Üç Yıllık Eğ. Ens. I. Sınıf	26178	24049	8761	% 34
Üç Yıllık Eğ. Ens. II. Sınıf	3725	3525	2205	% 60
Toplam	**29903**	**27574**	**10966**	% 40
ÖRGÜN YÜKSEKÖGRETİM:				
a) Meslek Yüksek Okulları				
Teknik Bilimler	3096		2365	% 76
Hayati Bilimler	1051		871	% 83
Sosyal Bilimler	100		65	% 65
Toplam	**4247**		**3301**	% 78
b) Yabancı Diller Yük. Ok.				
İngilizce	2014		1184	% 59
Fransızca	129		75	% 58
Almanca	121		90	% 74
Toplam	**2189**		**1349**	% 62

Kaynak YAYKUR 1975 1976 Yıllığı, s. 86

Eğitim izlencelerinin değerlendirilmesinde yalnızca katılma ve başarı durumlarına bakmakla yetinilemez. Geniş kapsamlı ve yansız bir değerlendirme araştırmasına gereksinme açıktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://fahrey.org

YAYKUR, kendi açısından böyle bir girişimde bulunmuştur.

1976 Eylülünde öğrencilere uygulanan bir anketin sonuçlarına göre, YAYKUR öğrencilerinin büyük ölçüde il ve ilçe merkezlerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. YAYKUR öğrencilerinin % 62'si, illerde, % 20'si ilçelerde, % 18'i de bucak ve köylerde oturmaktaydı (Bucak ve köylerde yaşayan nüfusun toplam nüfus içindeki yeri % 64 idi).

YAYKUR öğrencilerinin % 85'inin Erkek, % 15'inin de kız öğrenci olduğu anlaşılıyor. Kız öğrencilerden % 7'si bucak ve köylerde, buna karşılık % 23'ü ilçelerde, %70 de kentlerde oturmaktaydı. Erkek öğrencilerden bucak ve köylerde oturanları % 20'yi bulmaktaydı.

Bu nedenle, YAYKUR'un kırsal ve kentsel alanlar arasındaki fırsat eşitsizliğini gidermekte, kızlar ile erkekler arasındaki okullaşma oranınındaki farklılıkları azaltmakta amacına ulaşamadığı söylenebilir.

Öğrencilerden % 76'sının çalışmakta olduğu anlaşılmaktadır. İlçelerde oturan öğrencilerin % 34'ü, bucaklarda oturanların % 60'ı, köylerdekilerin % 40'ı bir işte çalışmaktaydı.

Televizyon yayınlarından öğrencilerin büyük çoğunluğunun (% 84'ü) gündüz bir işte çalıştığı için yararlanamamakta olduğu söz konusu anket sonuçlarından anlaşılmaktadır. Sözü geçen anketin sonuçlarına göre, öğrencilerin % 34'ü programlardan çok memnun, % 31'i oldukça % 23'ü az memnun olduklarını, % 13'ü hiç memnun olmadıklarını belirtmişlerdir.

Öğrencilerin eğitim araçlarından yararlanmalarını sınırlayan önemli bir nedenin de gerekli eğitim araçlarına sahip bulunmamaları olduğu belirtilmektedir. Söz konusu anketten, öğrencilerden % 45'inin radyo % 8'inin televizyon, % 28'nin Radyo-TV, % 7'sinin teyp, sahibi bulunduğu anlaşılıyor. Öğrencilerden % 12'si bu araçların tümüne sahib bulunmaktadır. Radyo ve televizyon izleme merkezleri kurulmadığına göre, öğrencilerin % 85'inin radyo % 52'inin televizyon programlarını ya hiç izlemedikleri, ya da komşu, akraba evi ve başka yerlerde izledikleri anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin % 23 gibi önemli bir oranı, bölüm değiştirmek istediğini bildirmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Öğrencilerle YAYKUR merkezi arasında iletişimin yeterli olmadığı.

YAYKUR Merkezi ile öğrenciler arasında gerekli iletişimin istenilen düzeyde kurulmadığı anlaşılmaktadır. Anketi yanıtlayan öğrencilerden yalnız % 9'u iletişimin herzaman, % 25'i bunun arasıra kurulabildiğini, % 32'i olanaksız olduğunu, % 34'ü iletişime gereksinme olmadığını bildirmiştir.

Öğrenciler,
— İletişimin iyi sağlanmasını,
— TV yayınlarının 1. ve 2. kanaldan, yapılmasını, yayın saatlerinin akşama alınmasını,
— Ders kitaplarının zamanında gönderilmesini,
— Kitaplarda açıklamalara daha çok yer verilmesini, anlaşılır olmasını,
— Derslerin televizyonda daha ağır anlatılmasını,
— Yazışmalı olarak sınav denemeleri yapılmasını,
— Teknik derslere TV'de daha çok yer verilmesini,
aynı ankete verdikleri yanıtlardan anlaşılmaktadır.

Halk Eğitimi ve YAYKUR

YAYKUR uygulamalarına açık yüksek öğretimden mi başlanmalıydı? Türkiye gibi, okuma yazma bilmeyen, okul içi ya da örgün öğretim olanaklarından yararlanmamış milyonlarca yetişkin insanın bulunduğu bir ülkede, halkın eğitilmesi ayrı bir öncelik taşımaktadır. Bunları iş güç sahibi yapmak, demokratik düzenin gerektirdiği haklarına sahip çıkabilecek bilinçli yurddaşlar olarak yetiştirmek zorunluluğu karşısında halk eğitiminin yaygın eğitimin de bu araçlardan yararlanılması gerekirken, niçin işe yüksek öğretimden başlanılmıştır? Bunda, yalnızca yüksek öğretimde ek kapasite yaratmanın ötesinde başka amaçlar da güdüldüğü anlaşılıyor. Özerk Üniversite dizgesine daaylı yüksek öğretimi yozlaştırabilecek sakıncalı bir girişime geçilmesi ilginçtir Onaylardan birinde, Lise ve dengi okulları bitirmiş, fakat yüksek öğretim kurumlarından birine girememiş olanlara «kısa sürede AÇIK ÜNİVERSİTE'ye geçişi sağlamak» tümcesi yazılıydı. Aynı gün içinde alınan bir başka onayla (000.01/3845 sayılı)

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kantey.org

Açık Üniversite deyimi kaldırılmış, Açık Yüksek Öğretim Kurumu yerine Yaygın Yüksek öğretim Kurumu olarak adı değiştirilmiştir. Görüldüğü gibi, yöntemleri farklı bir üniversite kurma amacı gizlenmiştir. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Yasası'nın 36. maddesinde Üniversiteler, Akademiler, Yüksek okullar'ın amaç, açılış, kuruluş, işleyiş ve öğretim üyeliğine ilişkin kurallar yasayla düzenlenir» denilmektedir. Yüksek okul açılması bir yasa konusudur. YAYKUR, bugünkü yapısıyla sözkonusu yasa maddesine uygun düşmemektedir. Anayasa Mahkemesinin E. 68/31, K. 71/3 sayılı, 12.1.1971 günlü kararına göre, «Toplumun kilit yerlerinde görev alacak kişleri yetiştiren ve fakat adı üniversite olmayan bütün kurumların Anayasanın 120. maddesine göre üniversite niteliğinde sayılması gerekir. Başka bir deyimle üniversite diye anılmayan ancak verdiği yüksek öğretim, nitelikçe üniversite öğretimi olan veya bu öğretimin sonuçlarını sağlayan bütün kurumlar, Anayasanın 120. maddesi açısından üniversite kavramı içinde sayılmak gerekir.» Yüksek okul açılması bir yasa sorunudur! M.E.B.'nın yalnızca öğretmen yetiştiren yüksek okullar açma yetkisi olduğu ileri sürülmektedir. YAYKUR programlarının dayandığı kimi belgelerde yeralan, kimi yayınlarda da ekranlarda, radyo alıcılarında yurttaşlara iletilen demeçler, YAYKUR, ile Ulusal eğitim sisteminin, çağdışı bir eğitime yönetilmek istendiğini gösterecek kanıtlarını oluşturmaktadır.

YAYKUR'da, özellikle açık öğretim bölümüne alınan öğrencilerin, izleyecekleri konular arasında, sosyal ve teknik bilgiler yanında, ayrıca, Türklük eğitimi, Türk uygarlığı eğitimi gibi, ilk bakışta çok çekici, fakat bugünkü toplumun koşullarına yanıt vermeyen, gereksinmelerini karşılamayan türden bir takım dersler konulmuştur. Bu derslerin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının öngördüğü toplum düzenine aykırı düşen bir içerik içinde verildiği gözden kaçmamaktadır.

Televizyonla öğretime başlanan ilk gün düzenlenen açık oturumda, bir öğretim üyesi, «sizler şanslı öğrencilersiniz, çünkü sizin ana mesleğiniz Türkçülük ya da Türklük mesleği olacaktır» demiştir. Bu, belki de konuşmacının kendi kişisel görüşüdür. Ama, oturuma katılan, öğretim üyesi olarak tanıtılan kişiler, aynı görüşleri yazılarında, çizilerinde de belirtmektedirler. Açık öğretim ve uzaktan öğretim gibi teknolojik gelişmelere dayalı çağdaş bir eğitim yöntemi çerçevesinde fırsat eşitliğini sağlamak gerekçesiy-

le kurulan YAYKUR, gerçekte Türk eğitim sisteminin temellerine, tümden ters düşen bir yaklaşım ve anlayış içinde düzenlenmiştir. Özellikle, ele alınan konular, işleniş biçimi ve özü açısından ders programları Anayasanın öngördüğü ilkelere aykırı düşmektedir. İşbaşındaki siyasal iktidarın (M.C.'nin) eğilimleri doğrultusunda yuddaşları, gençleri koşullandırmak bu programların ana ve ortak özelliğini oluşturuyor.

YAYKUR, yüksek öğretimin; yüksek öğretim de Türk eğitim sisteminin tümleşdirici bir parçası olmak gerekir. Burada iki noktayı birbirinden ayırt etmekte yarar var. Birincisi, eğitim düzeni, bugünkü toplumsal-ekonomik yapının belirlediği güçler dengesinin biçimlendirdiği bir üstyapı kurumu olarak elbette, bugünkü iktidarın belirlediği doğrultuda bir koşullandırma eğitimine gitme eğilimindedir. Belli ölçülerde buna engel olunması güçtür.

İkincisi, Türkiye'de eğitimin temel amacının, Anayasanın çizdiği doğrultuda, insanlık tarihinin gelişim çizgisi doğrultusunda toplumun ilerlemesi, çağdaşlaşması olduğudur. Eğitim düzeni, Anayasanın öngördüğü ulusal, laik, demokratik, sosyal hukuk devleti anlayışının gerektirdiği yurddaşı yetiştirmekle yükümlüdür. Eğitim düzeni, bu Anayasal gereklerle tutarlı olmak zorundadır. Eğitim düzeni, toplumun, çağdaş uygarlık düzeyine yükselmesini, endüstri öncesi toplum olmaktan çıkıp endüstri toplumu durumuna girmesini amaçlamak; çağdaş toplumun gerektirdiği insanı, bu toplumun gereklerine uyum sağlayan bireyi yetiştirmek durumundadır.

Anayasa, ekonomik, toplumsal, kültürel kalkınma için planlı kalkınma ilkesini de öngörmüştür. Kalkınmanın gerektirdiği insangücünü yetiştirmek de eğitim düzeninin ikinci temel görevidir. YAYKUR ile, bir yandan, ara mesleklere yöneltme yoluyla insangücü yetiştirmeyi amaçlar görünerek, gerçekte, Anayasanın gerektirdiği, çağdaş toplumun, özellikle ulusal, demokratik, layik sosyal hukuk devleti anlayışının gerektirdiği yurddaş yerine, daha çok bugünkü düzene bağlı, geçmiş özlemi içinde, bağnaz insan yaratma amacına yönelmiş görünüyor.

Gerçi böyle bir değerlendirmeyi yapmak için daha beklemek gerekmiyor. Raporlarda ve belgelerde, niyetler belirtilmiştir. «Türklük eğitimi» ve «Türk uygarlığı» adı altında bir takım dersler konulmuş bulunuyor. Uygulama, bunun çok daha ilerisi-

ne götürüldüğü çekincesini uyandıracak bir görünüm gösteriyor.

Eğitim düzenine tümüyle bakmak gereğini belirtmek istiyorum. Böylece, hem ilk ve orta öğretimle yüksek öğretim arasındaki halkalar toplumun gereksinmelerini karşılayacak biçimde düzenlecek, hem de Anayasanın öngördüğü toplum düzeninin, halkın özlemlerinin belirlediği içerikte ve özde bir eğitim verilebilecektir.

Bugünkü uygulamalar, üniversite yerine, kitle iletişim araçlarını da kullanarak yurddaşı koşullandırmak, bugünkü çıkar düzenini pekiştirmek amacına yönelmiştir. Böylece siyasal iktidardan bağımsız, özerk, özgürlükçü bir Üniversiter yüksek öğretim yerine, gençleri belli doğrultuda koşullandırıcı bir öğretim biçimi kurumsallaştırılmak istenmektedir. YAYKUR'un tümden Üniversiteye devredilmesi en uygun çözüm yoludur.

Yalnız şunu da söyleyeyim ki bu iktidarın, (MC iktidarının) eğitim dizgesinin, dolayısıyla YAYKUR'u kullanma amacının, bugünkü kurulu çıkar düzenini pekiştirmek, sürdürmek olduğu açıkça anlaşılıyor. YAYKUR kendi başına, ileri teknolojileri kullanan bir eğitim biçimi olarak, bir başka siyasal iktidarca sosyo-ekonomik yapıyla, halkın özlemleriyle, Anayasayla tutarlı olan amaçlara uygun olarak kullanılabilir. Teknolojinin iyisi, kötüsü olmaz, önemli olan, bu teknoloji yoluyla ne gibi bir içerik götürüldüğü, izlencenin özünün ne olduğudur. (Aynı gözlem TRT yayınları için de geçerlidir. Örneğin, pazar günleri milyonlarca insanı evde tutan TV yayınları içerik ve de özü ile zaman öldürme, yurddaşı avutmaktan öteye gidemiyor.)

Üniversitenin kendi görevini yerine getirip getirmemesi sorununa geliyoruz. Bu bağlamda önce belirtelim ki, bir bilim adamı yetiştirme politikamız olmalı, toplumun gelişimi doğrultusunda Anayasanın öngördüğü yönde bir eğitim vermeliyiz.

Yüksek öğretim kurumlarının bir yüksek öğretim planlaması çerçevesi içinde belli amaçlara yöneltilmesi söz konusudur. Bu yapılamıyor. O halde, Üniversiteler sorunu, tek tek düşünüyor. Bırakın Üniversitelerarası planlama yapmayı, fakülteler düzeyinde bile planlama yapılmıyor. Her fakülte olaya, kendi kabuğu içinde, dar bir açıdan bakıyor. Bu yığılma, tıkanma, birikme karşısında, üniversite kendi olanaklarını geliştirme endişesini duymuyor.

Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinde bir ara yapılan gece öğretiminin dışında ne yaptık? Hangi ileri teknoloji ile öğrenim yapıyoruz? Hangi ileri teknolojiden yararlanarak verimli, etkin bir eğitime yöneliyoruz? Bu açıdan özeleştiri yapmamız gereklidir. Üniversite kendi öğrenimine de çeki düzen vermek zorundadır. Bunda birleşiyoruz. Bunun için bürokrat ya da üniversite öğretim üyesi olmaya gereklilik yok. Bir yüksek öğretim planlaması içinde kimi sorunlar çözüme ulaşabilir. Üniversite kendi sorumluluklarını yerine getirdiği, eğitimini etkin bir biçime sokacak teknolojilerden yararlanarak yaygınlaştırdığı taktirde, sorun büyük ölçüde çözülme yoluna girebilecekti. Bunu üniversitelerimiz yapamadı.

Üniversite, özel yüksek okulların devletleştirilmesinde de ilgisiz kalmıştı. Anayasa Mahkemesi kararıyla yasa dışı sayılan özel yüksek okullar konusuna İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri sahip çıktılar, okadar ki, Eczacılık yüksek okullarını da, mühendislik yüksek okullarını da kendilerine bağlayacak cesareti gösterebildiler. Fakat, örneğin teknik Üniversitemiz, bu özel yüksek mühendislik ve mimarlık okullarına sahip çıkmadı.

Üniversite olarak bu sorunlara eğilmek, bunlara çözüm getirmek durumundayız. Siyasal kararlarla, yüksek öğretimde ileri teknolojiden yararlanarak belli bir çözüm getirilmek istenmiştir. Şöyle olmuştur; açıkça koyayım. Cumhuriyet Halk Partisi-MSP koalisyonu döneminde yazışmalı (mektupla) öğretim başlatılmıştır. Ertesi yıl, öğretim yılı başında başka bir koalisyon, MC iktidara gelmiştir. Bu kez, hem Cumhuriyet Halk Partisi'nin yaptığını bir yana itmek, hem de kendisini de bu soruna baskı altında bir çözüm yolu bulmak istemiş, ortaya YAYKUR çıkmıştır.

YAYKUR aslında başlangıçta düşünülen, Halk Partisi döneminde başlatılan deneme niteliğindeki, çabaların başka biçimde geliştirilmesidir. Fakat bu geliştirme, yozlaştırılarak yapılmıştır. Türkiye'de eğitim teknolojisini geliştirmek, önce mektupla öğretime sonra Televizyon, Radyo ve öbür araçlarla (yani çok araçlı bir) öğretime geçmek için Deneme Yüksek Öğretmen Okulu kurulmuştu. Bu, okul, MC, tarafından ertesi yıl kapatılmıştır.

Bir bakanlık YAYKUR girişiminde bulunuyor ya da mektupla öğretime girişiyor, fakat bunu besleyecek öğretmenleri yetiştirmek, teknolojileri geliştirmek, için kurulmuş olan okulu kapa-

tıyor. Yozlaşmanın başka bir boyutu da budur. Yine şunu belirteyim ki, konuya üniversite sahip çıkmış olsaydı, hiç olmazsa özerklik çerçevesi içinde bugünkü denli rahatsız edici, amaçlardan saptırılıp koşullandırıcı bir YAYKUR eğitim programı ortaya çıkmazdı. YAYKUR'da görevlendirilen öğretim üyesi olduğu söylenen kişilerin çoğunluğuyla Anayasa Mahkemesinin üniversite yasasına ilişkin iptal kararındaki gerekçelere karşı çıkanların (sayıları 60'ı geçmez) oldukları anlaşılıyor. Bilindiği gibi, Anayasa mahkemesi Üniversiteler yasasının örf ve adetlerine göre eğitim verilmesi öngören maddesini Atatürk ilkelerine aykırı bularak iptal etmesine, 50-60 kadar öğretim üyesi karşı bildiri yayınlamışlardı. YAYKUR ancak çağdaş ve bilimsel doğruları öğretmek yerine, gelenek ve göreneklere göre eğitim verilmesinden yana olanların katkıda bulunabilecekleri bir izlence (program) durumuna gelmiştir, diyebiliriz. Teknisyen ve de bürokrat arkadaşlarımızı eleştirmek için söylemiyorum. Bunlar, genellikle siyasal kararlar olarak ortaya çıkıyor. Teknokrat ya da bürokrat olarak sorumluluklarımız elbette farklıdır.

Teknolojiyi ön plana getirmek başka, amaç edinmek daha başka bir anlam taşır. Elbette teknolojiden yararlanacağız. Etkinliğimizi artıracağız, fakat teknolojiyi amaçlamayacağız. Belli amaçlara varmak için bu teknolojiden yararlanacağız.

Eğitimde fırsat eşitliği YAYKUR ya da benzeri bir girişimle sağlanamaz. Eğitimde fırsat eşitliği bir kez çeşitli kelir katmanları arasında, kadınla erkek, zenginle fakir, köylü ile kentli, gelişmiş gelişmemiş bölgeler arasında dengesizlik olarak ortaya çıkıyor. Şimdi tüm bu dengesizlikleri YAYKUR'la gideriyoruz dersek, kendimizi aldatıyoruz. İlk bakışta adaleti sağlar gibi görünse bile YAYKUR'un yine de sınırlılıkları vardır. YAYKUR ve mektupla öğretim öğrencilerinin illere dağılımının ülkedeki eğitim olanaklarının dengesiz dağılımına koşut olduğunu söyleyebiliriz.

Özellikle açık yüksek öğretim kurumlarında televizyonla eğitim göreceklerin bir televizyon yayın alanının kapsamının içinde bulunması gerekir. Bu da YAYKUR'dan yararlanmak için belli yerlerde yaşamayı zorunlu kılıyor. Bunun yanında, televizyon gibi bir pahalı aracı izleyebilme ya da satınalma olanaklarına sahip bulunmak gerekiyor. Radyo ile öğretim konusunda da

benzer bir sınırlılık var. Televizyon ve radyo izleme merkezleriyle bu giderilebilir. Fakat YAYKUR'da alıcı uçla ilgili boyutlar hiç düşünülmemiştir.

Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasının belli yolları vardır. Bu bir düzen değişikliği sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir takım girişimlere, hazırlıksız girişiyoruz. YAYKUR ve mektupla öğretim gibi denemeler de plansız başlatılmıştır. Stratejisi belli değildir. Örneğin ilkönce öğrenci alınıyor, sonra hangi ara mesleklere gönderileceği araştırılıyor.

İlkönce, konuların hazırlığı yapılır, planlanır, stratejisi çizilir, sonra da deneyim değerlendirilir. Deneyim, değerlendirmelerine göre yaygınlaştırılır, geliştirilir.

Bir ülkenin sosyo-ekonomik düzeninin biçimlendirdiği bir eğitim düzeni vardır. İşte anayasada, hatta temel eğitim yasasında de belirtilmesine karşılık, pek çok noktada eğitim sistemine darbeler indirilebiliyor ve yozlaşmalar yapılabiliyor. Bu da büyük ölçüde siyasal çözümlerle giderilebilecek bir durum yaratıyor.

KAYNAKLAR

(1) ALKAN, C., Eğitim Teknolojisi, Ankara, 1977
(2) Council of Europe, Permanent Education, Strasbourg, 1970
(3) DOĞAN, H., Yaşamboyu Eğitim ve Üniversite, A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 9, s. 1-4 (1977) den ayrı baskı
(4) EĞİTİM FAKÜLTESİ, Açık Yükseköğretim bildiri özetleri (Düzenleyen E. KILIÇ-V. ÇEPE), 1975-76 öğretim yılında, Prof. Dr. Z. BURSALIOĞLU yönetimindeki yüksek lisans dersi için yapılmıştır (çoğaltma).
(5) ERDOS, R. Teaching by Correspondence, UNESCO, Londra, 1967
(6) FİDAN, N-OKAN. K, Açık Yükseköğretim Sistemleri ve Uzaktan Eğitim, Ankara, 1975
(7) FİDAN, N. Eğitimde Yeni Kavramlar ve İlkeler, Ankara, 1977
(8) İPEKÇİ, A., Herhafta bir sohbet: Prof. Kemal Karhan'la görüşme, Milliyet 5 Nisan 1976
(9) LENGRAND, P., An Introduction to lifelong education, UNESCO, Paris, 1970
(10) OECD, Recurrent Education, Paris, 1975
(11) OKAN, K., «YAYKUR ve Eğitimde Fırsat Eşitliği», Ankara, 1976, (çoğaltma).
(12) TÜRKKAN, R. O., Açık Öğretim, Ekim 1975 (Çoğaltma)
(13) WEDELL, E. G., Sürekli Eğitimde Mektupla Öğretimin Yeri, (Çev. E. Kubilay), Halk Eğitimi Gn. Md. yayını, Ankara, 1972

Yönetim- Politika İlişkileri ve Halkla İlişkiler Birimlerine Düşen Görevler*

Doç. Dr. Oğuz Onaran

Yönetim- Politika İlişkisi

1887 de Woodrow Wilson kamu yönetimi konusunda ünlü makalesini yazdığından bu yana, yönetim - siyaset ilişkisi üstünde kamu yönetimi alanında pek çok tartışma olagelmiştir. Bu konuda başlıca iki görüş vardır: (1) Batı demokrasilerinde siyasetle yönetim işlevi birbirinden kesin olarak ayrılır. Çeşitli değerler, amaçlar arasından birinin seçilmesi, bu siyasetin biçimlendirilip uygulanmaya hazır duruma getirilmesi siyasal organların, siyasetçilerin işidir. Yönetim yalnızca bu uygulamaya hazır duruma getirilmiş siyaseti uygular. Siyasetin biçimlenmesine katılmaz. (2) İkinci görüşe göre, siyasetle yönetim işlevleri arasında böyle kesin bir sınır çizilemez. Bu iki görev, özellikle yönetim organlarının üst kesimlerinde birbiri içine girmiştir. Yüksek yöneticiler de siyasal kararlar alırlar, siyasal seçimler yaparlar.

Yönetimle politika işlevlerini birbirinden ayırmak olanaklı mıdır, yoksa bu iki işlevi bazı devlet organlarında ayırmanın olanağı yok mudur? İki devlet işlevi olması dışında yönetimle politikanın başka yönlerden de (örneğin, organlar ya da bu organlarda görev almış kişiler açısından da) birbirine karıştığı olur mu? Bu ikinci soru iki işlev olarak yönetimle politika ayrımından başka yerlere götürmektedir bizi. Öyleyse konuya açıklık getirmesi bakımından bu iki noktayı birbirinden ayırmak gerekir:

(*) Ekim 1976 da Milli Prodüktivite Merkezi'nde yapılan Halkla İlişkiler Kursunda verilen dersin metnidir.

(1) Siyasetle yönetimin iki işlev olarak birbirine karışması, (2) Siyasal parti siyasetlerinin yönetime karışması.

I. Devletin iki işlevi olarak yönetimle politikanın ilişkisi: Hukukçular kendi yönlerinden yönetimle politikayı birbirinden ayırmaktadırlar. Örneğin S.S. Onar şöyle diyor:[1]

> ...Siyasi iktidar halkın arzusunu ve ihtiyaçlarını belirtir, kanunlar koymak suretiyle direktifler verir ve hareket tarzlarını tesbit eder. Devletin umumî politikasını tayin ve idare eyler. İdareyi... daima bir murakabe altında bulundurur... İdare kudreti ise kararları hazırlamak, icra etmek, günlük işleri görmek, ihtisasa taallûk eden teknik işleri düzenlemek ve objektif esaslar ve direktifler dahilinde subjektif tasarruflar yapmak ve kararlar almak ve bunları icra etmek hususunda idarenin haiz olduğu kudrettir. Birincisi yani siyasi iktidar siyasi direktifler ve murakebeyi, ikincisi yani idare kudreti teknik, sübjektif icra işlerinde idarenin haiz olduğu iktidarı ifade eder.

Onar'a göre siyasî iktidarla idare kudreti arasında da şu farklar vardır: (1) Biri siyasal, öteki teknik niteliktedir. Aralarında «mahiyet farkı» vardır. (2) Devletin siyasal programları, amaçları değişebilir, yönetim değişmez, siyasal değişmelerden etkilenmez. Yani aralarında «istikrar» bakımından fark vardır. (3) Bir de yönetim sürekli bir nitelik gösterir. «Devamlılık» bakımından da aralarında fark vardır.

Hukuk kavramlarını bir yana bırakıp yönetimle siyasetin işleyişine bakarsak şöyle bir görünümle karşılaşırız: Parlamanter demokrasilerde seçimle oluşmuş bir yasama organı, bu yasama organı içinden çıkmış bir yürütme organı bulunur. Bunların yanında da, seçimle işbaşına gelmemiş, teknik - uzmanlık bilgilerine dayanılarak atanmış kimselerden meydana gelen bir yönetim vardır. Türk Anayasasına bakarsak aynı durumu görürüz. Yalnız anayasamızın dizgesine göre yürütme başlıbaşına bir yetki değildir. Çünkü Anayasa yasamayla yargı için «yetki,» yürütme için «görev» deyimini kullanmıştır. Yürütme işi, yasama organının saptadığı kurallar içinde yerine getirilen bir görevdir. Yürütme yasamanın türevi niteliğindedir.

---

(1) Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumî Esasları**, 3. cilt, 3. basım. İstanbul, s. 1449-1450.

Yürütme organının bir bölümünü meydana getiren hükümet yönetimin başıdır. Hükümeti de yasama organındaki çoğunluk partisi ya da çoğunluğu sağlayan partiler kurduğuna göre, siyasal partiler hükümet dolayısıyla yönetimi her zaman etkilerler. Bu etkileme, daha ileride göreceğimiz gibi, siyasal iktidarın yönetime kendi adamlarını atamasıyla olur, hiyerarşik denetim, vesayet denetimi ya da malî denetim - yardım yoluyla olur. Bunun yanında yönetim kural olarak iktidardaki siyasal partinin programını uygulamak zorundadır. İktidarda bulunan siyasal parti programını ancak yönetim aracılığıyla gerçekleştirebilecektir.

Yasamayla yönetim arasındaki ilişkiye gelince, bu ilişkiyi Ş. Gözübüyük şöyle özetlemektedir:[2]

> İdare ile yasama organı arasında dolaylı bir ilişki vardır. İdarenin yasama ile, yasamanın idare ile olan ilişkisi hükümet kanalı ile yürütülmektedir. Yasama, idareyi, idarenin üst mercii olan hükümeti denetlemek sureti ile ve memleketin önemli sorunları üzerinde aldığı siyasi kararlarla etkiler. İdarenin görevi, yasamanın aldığı siyasi kararların gerçekleştirilmesi için gerekeni yapmaktır. Demek ki yasama, hükümet üzerinde yaptığı denetim ve çıkardığı kanun ve aldığı kararlar ile idareyi etkilemek olanağına sahiptir. Buna karşılık idare de çeşitli yollarla yasamayı etkiler. Bilindiği gibi çoğu zaman yasamanın alacağı siyasi kararların, çıkaracağı kanunların hazırlık çalışmaları, hükümet yni idare tarafından yapılmaktadır. İdare, bu çalışmaları yaparken, elindeki olanaklardan yararlanarak yasamayı etkiler.

Yönetim - hükümet, yönetim yasama ilişkilerini genel çizgileriyle gördük. Şimdi, yönetimle siyaset arasındaki ilişkiyi biraz daha ayrıntılı ele alıp, özellikle yönetimin üst kesimlerinde yönetimle siyasetin neden birbirinden ayrılamayacağını açıklamaya çalışalım. Bunun için de önce amaç - siyaset ayrımını yapalım[3]. Amaçla, çeşitli istekleri, dilekleri, elde edilmesi istenen değerleri anlatmak istiyoruz. Bu amaçlar, insan, bütçe, teknoloji, donatım gibi elde edilebilmeleri için gerekli kaynaklarla, toplumdan gelecek direnişe ya da desteğe göre güç ya da kolay elde

---

(2) Şeref Gözübüyük, **Türkiye'nin İdari Yapısı**, 2. basım, **Ankara, TODAİE**, 1971, s. 6-7.

(3) **Fred W. Riggs, Administration in Developing Countries. The Theory of Prismatic Society**, Boston, Houghton Mifflin, co., 1964, s. 332-333.

edilirler. Siyasetlerse, eldeki kaynaklarla toplumdan gelecek tepkilere göre belli bir süre içinde hangi amaçların nasıl elde edileceği konusunda alınan kararlarla belirlenir. Bir toplumda bir süre içinde çeşitli amaçlar olabilir, bunların hepsinin de elde edilmesi istenir. İşte etkili bir siyaset kararı bunların içinden en uygun olanının seçimini gerektirir. Parlamanter demokrasilerde bu işi kural olarak hükümetler yapar. Yalnız iyi siyaset kararları alabilmesi için hükümetin iki çeşit bilgiye sahip olması gerekir: (1) Önce halkın hangi amaçları daha çok istediği, hangilerini daha çok destekleyeceği, hangilerine daha az tepki göstereceği konusunda hükümetin bilgi sahibi olması gerekir. Hükümet bu bilgiyi kendi siyasal parti örgütünden, bu örgütün basınla olan ilişkilerinden, milletvekillerinden alabilir. Bunun yanında yönetim de bu konuda hükümete kendi topladığı bilgileri verebilir. (2) Saptanan siyaseti uygulayacak olan organ yönetim olduğu için, yönetim kendi kaynakları konusunda hükümete bilgi vermeli, hangi amaçlar için kaynak bulmanın daha kolay, hangileri için daha zor olacağını açıklamalıdır.

Siyasetle yönetimin birbirinden ayrılamayacağı da yukarıdaki açıklamalardan iyice anlaşılıyor. Herhangi bir siyasete karar verirken gereken bilgiler için yönetime gereksinme duyulduğundan yönetim bu kararların alınmasına katılmış olacaktır. Yalnız bazı durumlarda siyasal organlar amaçları belirtmekle yetinebilirler, o zaman belli bir süre içinde hangi amaçların elde edileceğine yönetim karar verir. Bu durumda siyasete karar vermek bütünüyle yönetime kalmış olur. Böyle olunca siyasal organlar daha çok belli kişilerin ya da belli grupların dilekleriyle ilgilenecek, bunların isteklerine uygun kararlar alınması için yönetimle bu kimseler arasında aracılık edecektir. (Bu duruma parlamanter demokratik kuramın «bozuk» bir uygulaması demek gerekir.)

Özetlersek, siyaasl organlar siyaset kararları alacaklar, yönetim de hem vereceği bilgilerle bu kararların alınmasına katılacak, hem de bu kararları uygulayacaktır. (Bilindiği gibi parlamanter demokrasilerde yasama, hükümetle yönetimi denetleyici bir rol oynamaktadır.) Yönetimle siyasal organlar arasındaki bu uyumlu ilişkiyi etkileyen etmenleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Siyasal örgütlerle bürokratları birer toplumsal güç olarak ele alırsak bunların her zaman uyumlu çalışmayacaklarını,

bazan çatışabileceklerini de kabul etmek zorundayız. Gerçekten de siyasetçilerin değerleriyle bürokratların temel değerleri farklı olursa çatışma beklenebilir. Bu çatışma, hükümeti ele geçiren ayrı siyasal görüşlerle, değerlerle bürokrasinin gelenekleri, değerleri arasında başlayacak, giderek bürokrasinin siyasal iktidara karşı koyması, onun amaçlarına ulaşmasını saptırmaya çalışması biçiminde belirecektir. Bundan başka, bazan toplumda bürokrasi dışında yeni birtakım güçler belirip bürokrasi toplumsal iktisadî statüsünü yitirmeye başlayınca da, bu yeni güçlerin temsilcisi olan ya da onlarla iyi ilişkiler kuran siyasal iktidarla bürokrasi çatışabilmektedir. Yalnız hemen belirtmek gerekir, bürokrasi bu çatışmayı kısa bir süre sürdürebilir. Ya yeni siyasal iktidarca çıkarılan yasaları amacından saptıracak biçimde uygulayarak ya da siyasal iktidarın siyaset seçimini saptırmaya çalışarak karşı koymaya çalışır. Ama bir süre sonra siyasal - iktisadî güçler kendi bürokratlarını yetiştirirler[4].

Yukarıda söylenenlere Türkiye'deki durum iyi bir örnektir. 1950 yılına kadar Türk toplumunu değiştirmekte, reformları yürütmekte öncülük rolünü bürokrasi yapıyordu. İktidarda bulunan tek partiyle bürokrasi içiçe girmiş durumdaydı. Dolayısıyla iktisadî toplumsal statüsü de yüksekti. Ama 1950 de iki partili döneme geçildikten sonra bürokrasi artık bu öncülük görevini tek başına yapamaz duruma gelmiş, «ortaya çıkan güçlerle en azından birlikte çalışmağa ve denge durumuna razı olmaya başlamış»tır[5]. 1950 den sonra güçlenmeye başlayan iş adamları, girişimciler kesimi de siyasal iktidarda söz sahibi olmaya çalışmakta, daha çok iş adamlarından, yerel toprak sahipleriyle onların temsilcileri olan yerel meslek sahiplerinden, özellikle avukatlardan oluşan Demokrat Parti bu gelişimi kolaylaştırmaktaydı. Bürokraside hem maddî olanaklar bakımından hem de statü bakımından bir düşüş görülüyordu. Asıl önemli değişim de siyasal iktidar tekelini elinden kaçırmakta oluşuydu. Bunun sonucunda bürokrasiyle siyasal iktidar arasında bir çatışma çıkmış, bürokratların yeni rollerine alışmaları zaman almıştır.

---

(4) Gencay Şaylan, **Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, Ankara TODAİE, 1974, s. 32-33.

(5) Mümtaz Soysal, «Türk İdaresinde Politik Nitelikte Yüksek Kademe Yöneticilik Mevkileri İhdas Edilmeli Midir sorusuna verilen cevap,» **Amme İdaresi Dergisi**, C. 1, sayı 1, Haziran 1968, s. 82.

Başka bir örnek verelim: Harris'in Gana ve Nijerya'da yaptığı araştırma yukarıdaki açıklamaları doğrulayan sonuçlar vermiştir: Bu iki ülke kısa süre içinde sömürge yönetiminden tek parti yönetimine, sonra askerî yönetime geçmiştir. Bu siyasal değişmelerin yüksek bürokratların rollerini nasıl etkilediğini araştıran araştırıcı şu sonuçlara varmıştır: (1) Bir siyasal dizgenin önde gelen önderleri değişince, bu yeni önderlerin bürokratların görevlerini sınırlayıp sınırlamayacaklarını, yeni önderlerle yüksek bürokratların geçmişleri, değerleri, görenekleri arasındaki benzerlik belirleyecektir. (2) Gene önderlerin yüksek bürokratların görevlerini sınırlayıp sınırlamayacakları, önderlerin amaçlarını elde etmek için bürokratların becerilerine, bilgilerine ne ölçüde gereksinme duyduklarına bağlı olacaktır. (3) Ayrıca, yeni önderler kendi rollerini çok kapsamlı görüyorlarsa bürokratların görevleri sınırlanacak, kendi rollerini sınırlı görüyorlarsa bürokratların görevleri genişleyecektir.

2. Siyasetle yönetimin uyumlu işlemesini bozan bir neden de bu uyumsuzluğu sürdürmekte çıkarları olan siyasetçilerle yöneticilerin davranışıdır. Bu davranışlar çeşitli durumlarda, çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Önce gene Türkiye'deki bir durumdan söz edelim. 1950 den sonra Türkiye'de bir yönetim - siyaset çatışması olduğunu söylemiştik. Ayrıca yönetimde kırtasiyecilik, yavaş işleme, karmaşıklık, halka kapalı olma gibi birtakım özellikler de vardı. Kamu görevlisi statüsü de toplumda yüksek olduğundan yönetimle halk arasında açıklık da fazlaydı. İşte siyasetçiler bu durumdan yararlanmasını bilmişler, bir yandan yönetilenlerin yönetime karşı tepkisini beslerken öte yandan da yönetimle yönetilenler arasında aracılık yapmışlardır. Bu görüşte olan yazarlardan K. Karpat'a göre, «bürokrasi (bağımsız bir sınıf olarak asırlık tecrübesi ile kendini halktan ayırmış ve bu eğilim 1923 - 1945 tek parti rejimince desteklenmiş) kendini devletin temsilcisi olarak görmekteydi. Bu görüş giderek yerini, aslî fonksiyonun günlük yaşantısında halka yardımcı olma görüşüne bıraktı... *Çok partiye geçişle halk, bürokrasiden şikayete teşvik edilmeye başladı.*»[6] M. Kazancı'ya göre de, «siyasal sistemin yöneten - yönetilen ilişkisinde kendisi için en yüksek düzeyde kâr elde ede-

(6) Şaylan, a.g.k. aktarıyor, s. 87. Kemal Karpat, **Turkey's Politics**, Princeton University Press, 1959, s. 340.

bilmesi için çaba göstermesi kadar olağan bir şey olamaz. Yönetim karmaşıklaştıkça, farklı bir dünya oldukça, yönetilenden ayrıldıkça, bu, siyasal erkin kendisini kabul ettirebilmesi yani iki unsur arasına girip birinin sorununu diğerine çözdürtebilmesi için çok önemli bir fırsattır. Bu fırsatı da Türk siyasal sistemi gayet güzel kullanmaktadır.»[7]

Öte yandan, bazı durumlarda siyasal gücün yalnız amaçlar saptadığını, siyaset kararlarını alma görevinin yönetime geçtiğini söylemiştik. Bu durumu da yönetim sürdürmek isteyebilir[8]. Genellikle kendi alanlarında siyasetçilerden daha iyi yetişmiş, daha uzman olduklarından yöneticiler programlarını kendileri yapıp kendileri uygulamak isteyebilirler. Bundan başka siyaset kararları vermek eldeki kaynakların nasıl kullanılacağına da karar vermek demektir. Dolayısıyla bu kararları veren yöneticiler hem saygınlık hem de iktisadî yönden çok kazançlı olabilirler. Bu yüzden de yöneticiler siyaset kararları almak isteyebilirler. Dolayısıyla siyaset seçimi için gereken bilgileri siyasetçilerden saklayabilirler. Bu durum uzun süre devam ederse, aşağıda açıklanacak anlamda yani «parti politikası» anlamında siyaset de yönetimin içine girer. Bu da yönetimde verimliliği, etkililiği önemli ölçüde azaltır, dolasıyla yönetim iyi bir siyaset kararı için gerekli bilgileri toplamakta güçlüklerle karşılaşır.

II. Siyasal parti siyasetlerinin yönetime karışması: Buraya kadar yönetimle siyasal gücün devlet işlevlerini yerine getirirken ortaya çıkan ilişkilerinden söz ettik. Şimdi siyasal partilerin yönetime etkilerinden kısaca söz edeceğiz. Bu etkileme, dengeli bir ulusal siyasetin gerçekleştirilmesi, ulusal çıkarın korunması yerine siyasal partilerin özel çıkarlarının gözetilmesi yönünde olur. Böyle bir etkileme çeşitli durumlarda ortaya çıkar.

1. *Kayırma:* İngiltere'de 18. yüzyılda 74 yaşında ölen bir «lady» için yazılan mezar yazıtında şunlar yazılıdır: «...aile bağları dolayısıyla elde ettiği olağanüstü yetenekleriyle, kocasıyla çocukları için kilise ve devlet hizmetlerinde 12 tane görev elde etmiştir.»[9] Yönetimin başı olan siyasal iktidarda bulunanların ya-

(7) **Kamu Kuruluşlarında Halkla İlişkiler Sorunları Semineri**, Milli Prodüktivite Merkezi, Ankara, 1976, s. 121.

(8) Riggs, **a.g.k.**, s. 337-338.

(9) G.M. Trevelyan, **English Social History**, Longmans, 1944, s. 359.

kınlarına devlet yönetiminde bir görev sağlamaları her zaman her yerde görülen bir olaydır. Ancak bu iş geniş çaplı, sistemli olursa, yani iktidara gelen bir siyasal parti devlet memurluklarının önemli bir kesimine kendi adamlarını atamaya başlarsa bir sorun olarak ortaya çıkar. Bu anlamda kayırmayı, «nesnel olarak ya da dıştan bakılınca bir görev için daha elverişli, daha yetenekli görünen bir kimsenin yerine bir siyasal parti tarafından kendi çıkarlarına daha uygun birinin getirilmesi»[10] diye tanımlayabiliriz.

Bu uygulama bir ölçüde haklı da görülebilir. Çünkü hükümetin programını etkili bir biçimde yürütebilmesi bu programın doğruluğuna inanmış yöneticilerle birlikte çalışmasına bağlıdır. Hükümet programına inanmayan yüksek yöneticiler daha önce de belirtildiği gibi uygulamada güçlükler çıkartabilirler, programın uygulanmasını engelleyebilirler. Yalnız bu uygulamanın basit görevlerle teknik nitelikteki görevlere, politik nitelikte kararlar alınmasını gerektirmeyen görevlere kadar yayılmaması gerekir. Oysa bazan kayırma yalnız yüksek yönetim görevleriyle sınırlı kalmaz, bir siyasal partiyi destekleyenlerin ödüllendirilmesi ya da iktidardaki siyasal partinin güçlendirilmesi için rutin-teknik nitelikteki görevlere kadar uzanır. O zaman hizmete girişte olsun, yükselmede olsun o görevin gerektirdiği beceriler, bilgiler, yetenekler dışında başka nitelikler aranacağından, bir de meslekte güvence sarsılacağından devlet memurluğunda bozulma başgösterir. Bu yüzden hizmete alınmada, yükselmede, nakillerde belli bir siyasal görüşte olmak ne olumlu ne de olumsuz bir etki yapmalıdır. Ancak yüksek kademelerde belli bazı görevlerin belirtilerek yalnız bunlara siyasal atamaların yapılabilmesi düşünülebilir. Bugün çoğunlukla kabul edilen görüş de budur. Yalnız o zaman her kamu görevlisinin kendi siyasal görüşlerini, sempatilerini bir yana bırakıp iktidardaki hükümetin programına uyması, uygulamayı o yönde yapması gerekmektedir. Bu arada şunu da belirtmek yerinde olur: Devlet memurluğunda yetenek ilkesinin uygulanması yalnız siyasetçilere ya da yöneticilere düşmez, bunun sağlıklı bir toplumsal ahlaka dayanan canlı bir kamuoyuyla desteklenmesi gerekir.

---

(10) V. Merikoski, «The Politicization of Public Administration,» **Revue Internationale des Sciences Administratives**, C. 39, no. 3, 1973, s. 212.

2. *Memurların siyasal eylemleri* Kamu görevlilerinin siyasal eylem alanında çifte rolleri vardır. Bir vatandaş olarak öbür vatandaşlara tanınan bütün haklara sahip olmaları gerekir. Ama devlet yetkisini ellerinde tutmaları, dolayısıyla tarafsızlık ve eşitsizlik ilkesine göre davranmaları gereği bakımından da siyasal eylemlerine bazı sınırların konması gerekir. Yalnız bu sınırlamalarda aşırıya gidilmemelidir. Bugün genellikle devlet memurlarının seçme - seçilme hakları tanınmakta, başka siyasal eylemlere girişmeleri pek olanaklı görülmemektedir. Konumuzu fazla ilgilendirmediğinden bu nokta üstünde fazla durmayacağız.

3. *Baskı gruplarının etkisi:* Siyasal güç bazan doğrudan doğruya değil de, yakın ilişkisi olan bazı baskı grupları dolayısıyla yönetimi etkilemeye çalışır. Yönetime yapılan politik atamalarla bu etkiler de artar. Çünkü o zaman bu baskı gruplarından kimselerin ya da onların temsilcilerinin yönetime girmesi olanağı vardır. Bunun sonucunda da yönetim belli bazı çıkarların işine gelen kararlar alabilir.

Baskı grupları hükümet, yönetim, yasama organı ilişkileri ana çizgileriyle şöyle olabilir: Baskı grupları özellikle kendilerini ilgilendiren bir yasa tasarısı hazırlayan yönetim üstünde etkili olmak isteyeceklerdir. Bunu da ya tasarıyı kendileri hazırlayıp yönetime vererek ya da tasarıyı hazırlayanlara çeşitli bilgiler verip onları belli konularda aydınlatarak yaparlar[11]. Yönetim de bu na taraftar olabilir. Çünkü yönetimin, hazırladığı bir yasa tasarısını ilgilendiren grupların onayını alması onun başarısını gösterir. Yönetimle işbirliği yapamayan baskı grupları yöneticileri iktidardaki siyasal partiye şikayet edebilirler. Bazan da yönetimle baskı grupları hükümete karşı birleşebilirler. Yönetimin bir baskı grubuyla birleşip yasama organında destek araması, Bakanın bir kararı karşısında soru sorulmasını, görüşme açılmasını sağlamaya çalışması da olanaklıdır.

Halkla İlişkiler Birimlerine Düşen Görevler

Yukarıda genel çizgileriyle belirtilen siyaset yönetim ilişkileri açısından halkla ilişkiler birimlerine ne gibi görevlerin düştüğünü bulmaya çalışalım.

(11) Mehmet Akad, **Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkisi,** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1976, s. 91-92.

1. Halkla ilişkiler birimlerinin görevleri arasında belli konularda kamuoyunun oluşturulması da bulunmaktadır. Yönetime gereksiz yere partizanca atamaların yapılmamasını, bunun yanında memurların görevlerini yaparken vatandaşlar arasında onların siyasal görüşlerinden dolayı herhangi bir ayrım yapmamalarını, başka bir deyişle yönetimin tarafsız davranmasını sağlamak için bu konuda uyanık bir kamuoyunun bulunması gerektiğine de yukarıda değinilmişti. Öyleyse halkla ilişkiler birimlerinin bir görevi de bu konuda kamuoyunu uyanık tutmak olacaktır. Her ne kadar bu bütün yönetimi, hatta hükümeti ilgilendiren bir konuysa da, siyasal parti politikalarının yönetim işlerine çok fazla karışmasını önleyici bir kamuoyunun bulunmasından sonunda yönetim yararlı çıkar. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, yönetime partizanlığın girmesi onun bozulmasıyla, yönetilenlerin gözünde saygınlığını yitirmesiyle, yönetim mesleğinin saygınlığının azalmasıyla sonuçlanır.

2. Yönetim yasama organıyla da ilişkilerini düzenlemek zorundadır. Bu konuda da halkla ilişkiler birimlerine düşen bazı görevler vardır. Yasama organı yönetim kuruluşları için gerekli olan hukuk temeliyle ödenekleri sağlar. «Yasama organı ayrıca, örgütün amacını nasıl gerçekleştireceğini gösteren, bu arada görevli yönetimine, saymanlık yöntemlerine, giderlere, gereç alımına, yurttaşların haklarına, daha başka bir çok konulara ilişkin yasalar da çıkarabilir... örgütün çalıştırdığı görevlilere ödemede bulunabilmek için ya da başka amaçlarla para harcamasına olanak sağlayan ödenek yasaları çıkarır.»[12] Bundan başka yönetimin hazırladığı tasarılar da yasama organından geçerek yasalaşacaktır. Bu yüzden de yönetimin yasama organının desteğini sağlaması gerekir. Parlamanter demokrasilerde yönetimin başındaki hükümetin yasama organındaki çoğunluğu dolayısıyla bu organı denetimi altında tuttuğu, dolayısıyla yasama organıyla ilişkiler kurmanın yönetimden çok hükümete düştüğü söylenebilirse de, bazı durumlarda yönetim doğrudan doğruya yasama organının desteğine gereksinme duyabilir. Bütçenin hazırlanışı bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Zaten parlamanter demokrasilerde yüksek yöneticilerin bir görevi de, bakanın yasama organıyla ilişkilerinin düzenlenmesinde ona yardımcı olmaktır. Bu-

(12) H. A. Simon D. W. Smithburg, V A. Thompson, **Kamu Yönetimi**, çev. C. Mıhçıoğlu, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1975, s. 354.

nun için Fransa'daki bakanlık kabinelerinde olduğu gibi kurumsal düzenlemelere bile gidilmiştir. Böyle bir düzenlemenin olmadığı zaman bu görevi halkla ilişkiler görevlileri yapabilir, yasama organıyla ilişkilerin düzenlenmesinde üst yöneticiye yardımcı olabilirler.

Yasama organının desteğini aramak dışında yönetim yasamayla bir yerde daha ilişkiye girmektedir. Milletvekillerinin ya kendi seçim bölgelerinden gelen kimselerin ya da bir baskı grubunun yönetimle olan ilişkilerinde aracılık ettiklerine daha önce değinilmişti. Bu konuda 1964 de yapılan uluslararası bir araştırmaya göre, «yönetilenler ve onların kurdukları örgütler, yönetim üzerinde politik temsilciler tarafından yapılan baskıların etkinliğine inanırlar; çünkü bu ilişkide yönetilenlerin kamusal yönetimle doğrudan doğruya temasa geçtikleri zaman bulunmayan bir zorlayıcı güç unsuru var. Onun içindir ki Birleşik Krallık raporu, baskı gruplarınca en sık kullanılan usuller arasında, bakanlarla doğrudan doğruya yapılan temasları ve Parlamento üyelerinin kulis faaliyetlerini zikrediyor.»[13]

Bundan başka aynı rapor, yönetimle yönetilenlerin siyasal organı etkilemek için işbirliğinde bulundukları ilginç bir durumu da belirtiyor: «Özellikle bütçe ödeneklerinin ayrılması ve çeşitli hizmetler arasında dağıtılması söz konusu olduğu zaman, yönetimle, daha doğrusu yönetimsel hizmet organı ile bundan doğrudan doğruya yararlanacak olan yönetilenler arasında doğal bir ittifak belirir.»[14] Uyanık bir halkla ilişkiler görevlisi bu fırsattan da yararlanmasını bilmelidir.

3. Etkili siyaset kararları alabilmesi için yönetimin hükümete halkın tepkileri konusunda bilgi vermesi gerektiği belirtilmişti. İşte bu konu bütünüyle halkla ilişkilerin alanı içine girer. Bilindiği gibi halkla ilişkiler yönetimden yönetilene olduğu kadar yönetilenden yönetime de bilgilerin aktığı iki yönlü bir bildirişimi içine alır. Bu yüzden belli konularda halkın görüşlerini, tepkilerini öğrenmek görevi de halkla ilişkilere düşer.

Yalnız halkla ilişkiler biriminin önüne bu görevi yaparken çeşitli güçlükler çıkabilir. Yönetilenlerden belli konularda bilgi

---

(13) Mümtaz Soysal, **Halkın Yönetime Etkisi**, Ankara, TODAİE, 1968, s. 89.
(14) **a.k. s. 89.**

toplamanın güçlükleri bir yana, bazan yönetim bazan da siyasetçiler bu bilgileri istemeyebilirler ya da bu bilgiler gereken yerlere ulaşmayabilir. Bazan siyasal organlar yerine yönetimin siyaset kararları vereceği, bu durumdan da hem bazı yüksek yöneticilerin hem de siyasetçilerin hoşnut olacağı daha önce belirtilmişti. İşte bu durumda hakla ilişkilerin topladığı bilgiler siyasetçiler için gerekli olmayacak, yönetim de bu bilgileri kendisi siyaset seçiminde bulunurken kullanacaktır. Bundan başka bazan yönetimle siyasetin çatışacağı, yönetimin zorluk çıkarmak için elindeki bilgileri siyasal organlara vermeyeceği de belirtilmişti. Bu durumda da halkla ilişkiler birimlerinin topladığı bilgilere gerek duyulmayacaktır. Yalnız bütün bu «özel» durumlar, halkla ilişkiler birimlerinin yönetilenlerin görüşlerini alma görevini ortadan kaldırmaz elbet. Bu bilgiler siyasal organlara verilmese bile yönetimin her zaman işine yaracak bilgilerdir. Ama böyle durumlarda halkla ilişkiler görevlilerine büyük sorumluluk düşer. Onların kendi siyasal görüşleri ne olursa olsun siyasal partilerin politikasına olabildiğince karışmadan görevlerini yapmaları gerekir.

4. Yönetim, siyasal organlarla ilişkilerinde baskı gruplarından da yararlanabilir ya da siyasal organlara yakın olan güçlü bir baskı grubunu hiç değilse karşısına almaktan kurtulabilir. Ayrıca, güçlü bir baskı grubunun desteğini sağlayarak siyasal organları etkilemeye çalışabilir. Bütün bu durumlarda halkla ilişkiler birimlerine iş düşer.

5. Yönetimle yönetilenler arasındaki açıklık arttıkça bu durumdan siyasetçilerin yararlanacağı belirtilmişti. Bunu önlemek için yapılan çalışmalarda halkla ilişkiler birimine de görev düşmektedir. Halkla ilişkiler bu görevi çeşitli yollarla yerine getirebilir: Önce yönetilenlerde yönetime karşı olumlu tutumlar yaratılması gerekir. Sonra yönetilenlerin yönetimle günlük işlerinde onlara yol göstermek, işlerini kolaylaştırmak gelir. Yapılan hizmetlerin halka iyice tanıtılması, yapılacak hizmetler, alınacak kararlar üstünde yönetilenlerin de görüşlerinin alınması, hatta bu konularda yönetilenlerle işbirliğine gidilmesi bu konuda alınabilecek önlemler arasında sayılabilir.

Yukarıda sayılan görevlerin hepsinin halkla ilişkiler birimlerine düşmeyeceği, bazılarının yüksek yöneticilerin görevi içinde olduğu ileri sürülebilir. Nitekim bu görevlerden bazıları Fran-

sa'da bakanlık kabinesi üyelerine düşmektedir. Yukarıda adı geçen uluslararası araştırmaya göre bu «üyelerin görevlerinden biri de ilgililerin tepkilerini sürekli olarak izlemektir (çalışmaların önemli bir kısmı, basını gözden geçirmek, kişisel temaslarda bulunmak, hizmetlerden yararlananlarca kurulan örgütlerin temsilcilerini kabul etmek şeklinde olur.)» Gene aynı araştırmaya göre, Federal Alman Cumhuriyetinde yüksek yöneticilerin yanına atanan kişisel ataşelerin görevlerinden biri, yöneticilere gelen dilekçeleri izlemek, gelen mektuplara ve şikâyetlere cevap hazırlamaktır[15]. Gerçekte bu görevler halkla ilişkiler birimlerinin görevleri arasında sayılabilir. İşinde iyi yetişmiş bir halkla ilişkiler uzmanı bu görevleri de üstlenebilir.

SONUÇ

İki noktayı belirterek buraya kadar söylenenleri toparlamak istiyorum.

1. Yukarıdaki açıklamalardan, halkla ilişkileri bir «danışma - gişe» hizmetinden çok yönetim kuruluşlarının çevrelerindeki çeşitli kurumlarla ilişkilerinin düzenlenmesinde yüksek yöneticilere yardımcı olan bir hizmet olarak anladığımız anlaşılmaktadır. Kazancı'nın dediği gibi, «ilk basamakta, yönetileni iyi karşılamayı, onu incelikle dinlemeyi ve formalite basitleştirmeyi amaçlamış bir program, halkla ilişkiler sürecinin bütününü ifade etmekten çok, tüm sorunun yalnızca ayrıntıda kalabilecek yanıdır.»[16] Örneğin, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının 1973 uygulamasıyla İcra Planının 477 sayılı önleminde bu anlayış vardır. İcra Planına göre, «halkla münasebetleri, uygulamanın etkinliğini artıracak ve halka en iyi şekilde hizmet sağlayacak biçimde düzenlemek amacı ile, halkın idare ile temasa geldiği konuların başlıcaları (doğum, ölüm, evlenme, nüfus, miras, tapu, ehliyet, vb.) nın bir envanteri yapılarak, basitleştirme çalışmaları yapılacaktır.» Oysa yönetim - siyaset ilişkisini inceleyip halkla ilişkilere verdiğimiz görevler, işlemlerin basitleştirilmesini çok aşmaktadır. Parlamanter demokrasilerde yönetim çeşitli toplumsal güçleri den-

(15) **a.k.** s. 118.

(16) Metin Kazancı, «Türk Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler Anlayış ve Uygulaması,» **Amme İdaresi Dergisi**, C. 6, sayı 3, Eylül 1973, s. 81.

gede tutmaya çalışır. Bu görevini gözönünde tutarak, halkla ilişkiler birimlerinin çeşitli güçlerle yönetim arasındaki ilişkileri düzenlemekte yöneticilere yardımcı olması gerekir.

2. Verdiğimiz bu görevleri halkla ilişkiler birimlerinin yerine getirmeleri yönetimle siyaset arasındaki ilişkiye bağlıdır. Başka bir deyişle yönetim boşlukta işlememekte, yürütme organıyla, yasama organıyla sıkı ilişkiler içinde bulunmaktadır. Örneğin, yönetimle yönetilenler arasında bir kopukluk varsa, siyasal güç de bundan yararlanıyorsa, yönetimi yönetilenlere «şirin» göstermek, onlarda olumlu tutumlar yaratmak belki de olanaklı olmayacaktır. Sonra, daha önce de belirtildiği gibi, yönetim halkın görüşlerini, tepkilerini siyasal organlara iletmek istemiyorsa, yöneticiler halkla ilişkiler birimlerinin bu görevi yerine getirmelerine engel olacaklardır. Bu yüzden siyasal güçle yönetimin tutumları halkla ilişkileri etkileyecektir.

YÖNETİMDE DEMOKRATİKLEŞME VE EŞİTLİKÇİ DAVRANIŞ OLASILIĞI

Doç. Dr. Metin KAZANCI

Tarihin belirgin kesitleri içinde örneğin, köleci toplum düzeninde kölelerin köle; derebeylikçi düzen içinde köylülerin köylü; efendilerin efendi; kapitalist düzende de işçilerin işçi, işverenin işveren kaldığını evrensel bir kural olarak görüyoruz. Her dönemde dikey toplumsal devingenliğin özellikle sınıf değiştirmenin ayrıksı (istisnai) ve çok ender rastlanan bir olay olduğunu bilmekteyiz. Toplumsal yaşamda önemli değişiklikler ve patlamalar olmadığı sürece bu kural geçerliliğini korumaktadır. Ancak çok küçük çapta ve bir kaç kişiyi içerecek değişikliklere rastlanmakta, dolayısıyle bu değişiklik dizgenin genel gidişini etkilememektedir. Örneğin bir işverenin iflas etmesi, yurt dışında çalışmaya giden bir işçinin dönüşte gelir kaynağını değiştirmesi gibi. İşte çağlar boyunca bireyleri belirli ekonomik çabalar içinde ayrı ayrı rolleri oynamaya ve eylem ve işlemde bulunmaya zorlayan adına devlet dediğimiz gücün varlık nedeni bu noktada ortaya çıkmaktadır. Önce güçlülerin bizzat yönetimi, daha sonra eğemen sınıfın denetiminde tüm toplumda barışı ve statükoyu sürdürmeye çalışan bu güç, bu amaçlar için gerektiğinde zora başvuran bir araç niteliğindedir. Araç olma özelliği asıl olarak toplumsal örgütlenme içinde ekonomik olarak güçsüz olan kimseler karşısında anlamlıdır. Kuşkusuz burada devletin kökenini incelemek ve bu konudaki görüşleri açıklamak gibi bir

amacımız bulunmuyor[1]. Ancak devletin ortaya çıkışı ve temel işlevi ile ilgili olarak belirtmek istediğimiz: devletin günümüzde belirli bir sınıfı daha çok koruduğu ve gözettiği, dolayısıyle kimi sınıfları ülküsel olandan sapma anlamına gelecek haksızlıklara razı etmeye ve gerektiğinde onları baskı altında tutmaya çalıştığıdır. Yasaların ve yönetimin düzenlemelerinin eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi, bu konuda çok somut ve açık sonuçlar vermektedir. Geçen yüzyıla oranla devlet aygıtının, baskıcı işlevleri ikinci sıraya iterek, asıl olarak ideolojik işlevlere ağırlık vermesi, aynı devletin, yönetilenleri belirli bir küme ya da sınıf yararına sonuç verecek biçimde baskı altında tutmak istemesinin en açık kanıtlarından biridir. Hemen eklemek gerekir ki, günümüzde özellikle batı tipi çoğulcu toplumlarda asıl örneğini bulan ve devletin yönetilenler üzerinde ideolojik devlet girişimlerini yeğlemiş olma özelliği devletin niteliğinde bir değişiklik olduğu biçiminde yorumlanmamalıdır. XIX. yüzyıla değin fizik baskıya ağırlık veren ve buna çağın koşulları nedeniyle zorunlu olan devlet işlevleri ,artık günümüzde ideolojik devlet çabalarıyle yer değiştirmiş bulunmaktadır. Bir yandan siyasal plandaki değişiklikler, var olan devlet düzenine karşıt olan öğretilerin yaygınlaşması ve en önemlisi işçi sınıfının örgütlü bir güç olarak devletin koruduğu düzene karşı çıkması, sosyalist devrimler çoğulcu toplumlarda devlet işlevlerinin daha ussal ve çağın gereklerine uygun düşecek biçimde yerine getirilmesini zorunlu kılmış bulunmaktadır. Devlet geçen yüzyıllara oranla biçim değil, fakat istediği amaca varmak (statükoyu ve dinamik dengeyi korumak amacı) için yöntem değiştirmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte hemen belirtelim ki fizik baskıyı bir yana itmemiş, yalnız ideolojik çaba ile yer değiştirtmiştir. Günümüzde ideolojik devlet çabasıyle önlenemeyen gelişmeler ve olayların fizik baskıya dayalı girişimlerle önlenmeye çalışıldığını bilmekteyiz.

Devletin günümüzde belirli bir sınıfı örneğin, çoğulcu yapıya sahip toplumlarda anamalcı sınıfı *daha çok koruyor* diyor ve çok

(1) Devletin kökeni ile ilgili değişik görüşler için bakınız: Lesli LIPSON, **Politika Biliminin Temel Sorunları** (Çev. T. Karamustafaoğlu), Hukuk Fak. Yayınları, Ankara, 1973; Y.K. ZABUNOĞLU, **Kamu Hukukuna Giriş**, Hukuk Fak. Yayınları, Ankara, 1973; Marksist açıklama için ayrıca bakınız: LENİN, **L'Etat et La Révolution**, Ed. Sociale, Paris, 1970; F. ENGELS, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Sol Yayınları, Ankara, 1970.

korur sıfatının altını çiziyoruz. Çünkü toplumsal uzlaşı içinde devlet artık toplumun tümü için yararlı ve kimi kez yalnızca ezilen sınıf yararına eylem ve işlemde bulunabilir, daha açıkcası buna zorlanabilir. Ancak ezilen sınıflar yararına gerçekleştirilen eylem ve işlemler devletin temel niteliğini değiştirmez. Bu anlamda da devlet eğemen sınıfın eğemenliğini sürdürebilmesi için kullandığı ancak somut koşullar içinde kimi kez atak yapmayan fakat savunan bir araç durumundadır. Devletin dirik öğeleri yani, kamu görevlileri bu hizmet karşılığı bir ücret alırlar. Bu pay toplumdan değil eğemen sınıfın malı olan artıktan alınır[2]. Devletin çıkarı ile eğemen sınıfın çıkarı daha doğrusu kamu görevlilerinin çıkarı çatışırsa da, bu çatışma hem ayrıntıda kalır hem de geçicidir. Kısacası devletin belli başlı görevi olan toplumda üretimin barış içinde yapılması ve gelişmesini sağlamak, birbirine karşıt çıkarları olan sınıfları uzlaşıya zorlamak biçiminde gerçekleşir. Devletin asıl görevi budur. Bu amacı gerçekleştirmek için de, o gelişimin gerektirdiği üretim ilişkilerinin düzenini korumak zorundadır[3]. Korunan bu ilişkiler içinde oluşan artık ürün ya da değer, devletin koyduğu kurallar içinde, asıl erek yitirilmeksizin paylaşılır. Ancak devletin hangi tür kuralları koyacağı bir kez daha yineliyelim ki, kendine eğemen olan güç tarafından belirlenir, doğal olarak da aslan payı eğemen güce düşer.

Devlet ve onun uzantıları kendinde emretme gücü saklı olan bir erk anlamındadır. Bu erk yine devletin koyduğu hukuk sistemi ile kullanılır. Ancak bu hukuk sistemini oluşturan yine devletin sahip olduğu emretme ve yönlendirme gücüdür. Daha açık bir terimle bu güç, güçlü sınıfın kendini açıklama biçimi, kendini kabul ettirme olanağıdır. Fakat özellikle siyasal düzeyde verilen savaşımlar sonucu bu gücün kullanımına kimi sınırlamalar getirilmiş, bu gücün açığa vurulma yöntemlerinde ezilen sınıflar yararına kimi değişiklikler olmuştur. Bu savaşımlar başka bir açıdan da devleti kimi yetkilerini kullanmamaya itmiş, görünürde devlet gücü ile yine devletin gücü sınırlandırılır olmuştur. Fransız Devriminden sonra ortaya açıkça çıkan değişiklikler devleti böyle bir zorunluluğa itmiş bulunmaktadır.

---

(2) Cem EROĞUL, «Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not» **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXIX, S. 1-2, Mart-Haziran 1974, s. 121.

(3) Harold LASKI, **Devlet**, (Çev. E. Örücü), Köprü Yayınları, İstanbul, 1966, s. 14.

İşçi ve köylülerin bir yandan devletten daha çok şeyler istemesi, öte yandan konumları gereği devletin hükümranlık hakkına kimi sınırlamalar getirilmesi girişimleri ya da eğilimi «devletin» yönetilenler karşısında ortaya koyduğu davranışında belirli değişikliklere yol açmış, daha insancıl davranmayı zorunlu kılmıştır. Hükümranlık hakkının kullanımı daha insancıl bir platforma yükseltilmiştir. O «hükümranlık hakkı»ki, asıl olarak üretim sürecinin ortaya koyduğu ürünün ya da değerin nasıl pay edileceği, dağıtılacağı konusunda odaklaşmaktadır. Bu odak paylaşmayı kimin yapacağının, kimin karar vereceğinin belirtisidir. Bu kararları «hükümranlığı» kullanma hakkına sahip olmaksızın vermek olanaksızdır[4]. Çünkü «hükümranlık hakkı» aynı zamanda örgütlü fizik baskıyı kullanmayı olanaklı kılmakta, sindirme, var olan paylaşıma yönetilenleri razı etme bu hakka dayanılarak sağlanmaktadır. Bu nedenledir ki, toplumda paylaşım sorununa yeni bir biçim verebilmek yani, içinde yaşanılan üretim ilişkilerini değiştirebilmek için toplumun pozitif hukuk içinde somutlaşan kurallarını da değiştirmek gerekir. Bu, devletin el değiştirmesi dolayısıyle hükümranlığı kullanmadaki, biçimin olmasa bile, yönün değişmesi gibi bir sonucu da birlikte getirmektedir. Demek ki, devletin eylem ve işlemlerinin yönünü değiştirmek için onu ele geçirmek gerçek bir değişikliğin önkoşuludur. Bu açıdan sınıflı toplumlarda gizli ya da açık bir savaşımın sürmekte olduğu apaçıktır[5]. Ezilen sınıf devlet aygıtını ele geçirmeye çalışırken, egemen sınıflar onu korumaya ve düzeni savunarak kendilerini korumaya çalışmaktadırlar. Bu görünümüyle devlet her dönemde belirli bir sınıf tarafından -ki bu sınıf devlet aygıtını ele geçirince artık egemen sınıf statüsüne yükselmektedir- zaptedilmiş ve öteki sınıflar üzerinde bir denetim ve gözetim organı olarak artık ürün ya da değerin paylaşılma kurallarını belirleyen bir güç olmuştur.

Böylece devletin ve onun organlarının yansız olmadığı gibi bir sonuca yukarda belirtilen açıklamalar ışığında varmak çok kolay ve hatta zorunludur. Hemen ekleyelim ki, söz konusu olan yanlılık, bırakınız kuralların uygulanmasını kuralların kendilerinin konulması ile ilgilidir. Temelde yan tutan, yanlı olarak ko-

(4) **a.k.**

(5) Ralph MILIBAND, **L'Etat Dans la Société Capitaliste**, Maspero, Paris, 1973, s. 9.

nulmuş kuralların daha sonraki aşamalarda, yanlı mı yansız mı uygulandığı tartışması önemini bütünüyle yitirmektedir. Bu anlamda devlet gücünün eylem ve işlemlerinin ötesinde, uyulan ve geçerli olan kuralların yanlılığından söz edilmelidir.

Devlet tüzel kişiliğinin en belirgin öğesi olan «yönetim»in uymak ve uygulamak zorunda olduğu kuralların ve yönetimin eylem ve işlemlerinin yönü ve hatta özü bu kısa açıklama içinde kolayca ortaya çıkmaktadır. Bir başka anlatımla «dar anlamda yönetim», türevi bulunduğu[6] siyasal erkin ve dolayısıyle devlet tüzel kişiliğinin yukarıda belirttiğimiz amaçları yönünde çalıştığı açıktır. Ve yönetim, kendiliğinden, doğuş nedeni bakımından yanlı olan kuralların verdiği izin içinde ve aynı yönde eylem ve işlemde bulunan öğeler topluluğudur. Daha açıkcası başlangıçta yan tutan kuralları aynı anlayış içinde uygulamak yönetim için bir zorunluluktur. Bunun tersini düşünmek olanaksızdır. Bu durumda kamu yönetiminde demokratikleşme ve çevreye eşitlikçi davranma sorununu yukarda belirttiğimiz koşullar içinde değerlendirmek gerekmektedir. Daha doğrusu yönetimde demokratikleşme olgusunu sınırlı ussallık anlayışı içinde ele almak zorundayız. Çünkü siyasal erk karşısında tümüyle bağımlı bir değişken olan yönetimi siyasal erkin konumuna, topluma karşı tutumuna, açıkçası toplumdaki birbirinden ayrı çıkarları olan sınıflar karşısındaki durumuna göre değerlendirmek gerekmektedir. Çoğulcu yapıdaki toplumlarda yönetimin demokratikleşmesi sınıflı toplumun kendi içinde taşıdığı çelişkilerle temelden engellenmiş olmaktadır.

Yukarda belirttiğimiz noktalar aslında şimdiye dek tekrarlanmış ve çoğu kişinin kolayca benimseyip sık sık rastladığı türden açıklamalardır. Ancak bu açıklamaları yönetimin konumu

---

(6) Anayasamıza göre, yönetim, siyasal erke göre bir türevdir. Yani kamu yönetimi yasama erkinin belirlediği yönde eylem ve işlemde bulunacak bir organ niteliğindedir. (A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Kamu Yönetimi Hukuku**, TODAİE, Ankara, 1976, s. 5-6.) Bunun en açık anlamı yönetimin ülkemizde hedef çizmeye yardımcı olduğu, ancak hedef çizmediği, siyasal erk tarafından gösterilen amaca belirlenmiş yoldan varmaya çalışan bir organ olduğudur. Kimi yazarlar yönetimin bu özelliğini «sınırlı ussallık anlayışı» terimi ile açıklamaktadırlar. H. SIMON, **Administrative Behaviour**, McMillan, New York, 1957, s. 75 vd.

ile ilişkilendirmek ve yönetimin demokratikleşmesi ve çevreye eşitlikçi davranma sorunuyla bağdaştırmak bizi değişik bir yöne itmekte ve önemli yanılgılardan kurtarmaktadır ki, asıl amacımız budur. Böylece sınıflı toplumda yönetimin değişik sınıflar karşısında fark gözettiği savını ileri sürüyor ve çevreye karşı verilen çıktıların sınıfların toplum içinde ve devlet organlarına karşı ortaya koydukları güce göre değiştiğini sanıyoruz. Çünkü yönetimin demokratikleşmesi çok sıkı kural ve koşullarla olanaksız hale getirilmiştir. Toplumda çelişen sınıfların varlığı devam ettiği sürece yönetimin demokratikleşmesi olgusunu kuşku ile karşılamak gerekecektir.

Ancak belirtelim ki «demokratik kamu yönetimi» deyimi aynı zamanda örgüt içi ilişkiler için de kullanılmaktadır. Batı Avrupa'da birçok sosyal demokrat parti ya da sol partiler izlencelerinde «demokratik kamu yönetimi» yalnızca yönetsel örgütün çıktısı ve çevreyle ilişkisinde değil, aynı zamanda örgüt içi ilişkilerde de demokratikleşmeyi içermektedir. Ülkemizde bunun en yeni örneğini ise Cumhuriyet Halk Partisinin Program Ön Tasarısında görmekteyiz[7]. «Demokratik kamu yönetiminin» yukarda belirttiğimiz iki yönlülüğünü daha yakından görmek için yukarda andığımız tasarıdan kimi aktarmalar yapma yararlı olacaktır.

> «Bu anlayış ve uygulama içinde, kamu yönetimi, belirgin kurallarla ve güvencelerle, yargı ve hükümet denetimi ve halkın gözetimi altında, herkese eşit davranarak, kendiliğinden işlerlik kazanmalıdır.
>
> ...Böyle bir kamu yönetiminin iyi işlemesini, *halka doğrulukla, eşitlikle ve alçak gönüllülükle* hizmet etmesini, yargı denetiminden de Hükümetin gözetiminden de önce halk sağlayabilir. Bunun için kamu görevlileriyle halk bütünleşebilmelidir, kamu görevlilerinin eğitiminde halkla ilişkilere öncelik verilmelidir ve kamu görevlileri üzerinde halkın gözetimi ve denetimi kurumsallaştırılmalıdır.
>
> ...Toplumu ilgilendiren yönetsel kararlar önce kamuoyunun açık tartışmasına sunulacaktır.

(7) Cumhuriyet Halk Partisi Programı Ön Tasarısı, 1976, s. 314-333.

...Böylece kentlerde halk yerel yönetime doğrudan katılabilecektir. Halk içinde veya halkla yerel yönetim arasındaki dayanışma ortamı gelişecektir. Bu kuruluşlar ve ortam, halkın tüm kamu yönetimini etkileme ve denetleme olanağını artıracağı gibi, kamu yönetiminin ve o arada yerel yönetimin halk desteğinden veya yardımından daha çok yararlanabilmesini de sağlayacaktır. *Halkla yönetim arasında sürekli iletişim* doğacaktır.»

Yukarda andığımız ve CHP Program Ön Tasarısından aktardığımız bu ilk bölümde odak : yönetimin çevre ile ilişkileri, çevreye karşı eşitlikçi davranması ve çevreyle gerektiği gibi etkileşmesidir.

Bunun yanında aynı tasarıda Demokratik Kamu yönetimi başlığı altında yer alan önlemlerin bir bölümü asıl olarak örgüt içi ilişkiler ve düzenlemelerle ilgili bulunmaktadır. Bunların neler olduğunu yine CHP Program Ön Tasarısından aldığımız pasajlarla açıklıyalım

...Demokratik hukuk devleti yönünde bu ileri aşamaya erişebilmenin temel kuralı kamu görevlilerinin işe alınmalarında atanmalarında yükseltilme ve gönendirilmelerinde, cezalandırılmalarında veya işten çıkarılmalarında, nesnel kurallar saptayıp uygulamaktır.

...Böyle bir demokratik ve etkin kamu yönetimi düzenine geçilirken, yetki ve sorumluluk dağılımı, her kamu görevlisinin yetkisini ve sorumluluğunu genişletecek fakat kesin çizgilerle de belirleyecek, denetimi kolaylaştıracak ve hizmette verimlilik ve hız sağlayacak biçimde yeniden saptanmalıdır.

...Bütün işe almalar, yükseltme ve gönendirmeler, cezalandırmalar, işten çıkarmalar nesnel ve demokratik kurallara göre oluşturulan yansız kurullarca yapılacaktır.

...Kamu görevlilerinin yetkileri ve sorumlulukları arttırılırken ve kesin çizgilerle belirlenirken, yalnız yetkilerini kötüye kullanırlarsa değil, savsaklarlarsa ve gereken etkinlikte kullanmazlarsa da sorumlu olmaları sağlanacaktır[8].

(8) a.k.

Görüldüğü gibi demokratik kamu yönetimi asıl olarak iki bölümden oluşmakta ve bu iki bölüm sonuçta birbirlerini tümlemektedir. Bu ayrıma sadık kalarak biz, önce örgüt içinde demokratikleşmeyi daha sonra çevreye karşı eşitlikçi davranmanın koşullarını araştıracağız.

Yönetsel Örgütü Demokratikleştirme

Günümüzde karmaşık, dışardan anlaşılması güç, çalıştırdığı personel giderek artan büyük görünümleri olan yönetsel örgütlerin tümünde ortak olan özellikler bulunmaktadır. Otorite-işbölümü-hiyerarşi gibi kavramlar tüm örgütlere özgü olup evrensel bir uygulama alanına sahiptirler. İşbölümüne bağlı olarak her birim ya da bireyler topluluğu ayrı ayrı işleri yapmakta böylece birbirinden farklı işleri yapmakta olan bireyleri belirli bir amaca yöneltmek işlemlerini denetlemek bir zorunluluk olmaktadır. Eşgüdüm gereği ile açıklanan bu zorunluluk hiyerarşik bir yapıya yol açmaktadır. Gerçekten örgütün belirlenen amacı doğrultusunda yürümesi için her çalışanın çalışmalarının beklentilere yanıt verecek biçimde denetlenmekte olması ast-üst ikiliği gibi yönetsel örgütte temel sorunların saklandığı bir ikiliği de birlikte getirmektedir. Bir başka anlatımla, çalışanların (kamu görevlilerinin) eylem ve işlemleri arasında eşgüdüm sağlama zorunluluğu denetimi ve dolayısıyle disiplini gerektiren nedenlerden biri olmakta ve bu zorunluluk piramit biçimi bir yapıya, en açık deyimiyle ast-üst ikiliğine yol açmaktadır[9].

Hemen eklemek gerekir ki, ast-üst ikiliği yalnızca denetimin bir sonucu değildir. Bunun yanında iş bölümü görevsel ayrılığa da neden olmaktadır. Böylece örgüt içinde bireyler arasında işlev bakımından olduğu kadar yapı bakımından da farklılaşmalar olmakta en alt basamaktan en üst basamağa doğru yetki ve sorumluluğu artan bir dizi ortaya çıkmaktadır. Bu sıralanma bir anlamda örgütte eğemenliğin belirli bir yerde toplanmasına yol açar ki, hiyerarşi özü bakımından eğemenliğin örgüt içinde belirli bir sırada dolayısıyle belirli kişilerde, yani, üstlerde yığılması gibi bir olayın nedenidir. Ve iş bölümünün hiyerarşik bir biçimde örgütlenmesi onu karşılayan kademeli bir yetke (otorite) yapısı-

(9) H. SIMON ve Ötekiler, **Kamu Yönetimi** (Çev. C. Mıhçıoğlu), SBF Yayınları, Ankara, 1975, s. 120

na gerçeklik vermektedir[10]. Bu durumda yapılması gereken en önemli saptama yönetsel örgütlerdeki tabakalaşmanın onun üstünde yer alan siyasal erke yönetimi denetleme konusunda büyük kolaylıklar verdiğidir. Daha açıkçası tarihsel oluşumun ürünü olan hiyerarşik yapı aynı zamanda yönetime hükmedecek siyasal erkin istediği yönde ve onun işini (denetimini) kolaylaştıracak biçimde sonuç vermiştir. Nitekim pramit biçimi yapı bir türlü başka yapılarla yer değiştirmemiştir. Weberyen yaklaşıma göre, görevsel ussallıkta asıl olan, üst bir noktadan ya da düzeyden örgütsel tüm davranışları en çok verimliliğe yönelten kuralların geliştirilmesidir. Teknolojik gelişme, toplum ve onun sorunlarının karmaşıklaşmasına yanıt verdiği benimsenen bu kural, doğal olarak hukuksal anlamda da açıklanmakta ve tarihsel bir oluşumun ürünü olrak karşımıza çıkmaktadır[11].

Geleneksel örgüt kuramlarının doğal ve gerekli saydığı örgüt içinde katmanlaşma olayına daha sonraları, farklı kaynaklardan çıkan özellikle katılmalı yönetim anlayışının karşı çıktığı ve örgüt içinde ast-üst ikiliğinin yumuşatılmasının amaçlandığını bilmekteyiz[12]. Ancak şu soruyu da sormak gerekir : örgütte karar veren, sermayedar ya da menejerlerle alt basamaklarda yer alan astlar ya da işçiler arasındaki ikiliği gidermede katılmalı yönetim önemli bir rol oynamakta mıdır, oynayabilir mi? Yönetsel örgüt içinde yürütme işlevlerinde olduğu kadar denetimle ilgili konularda ast ve üstlerin ortak sorumluluk almaları ve etkileşmenin engelsiz gerçekleştirilmesi, ast-üst ikiliğinin yarattığı kimi sakıncaları büyük ölçüde yok edecek bir güce sahiptir. Fakat ne var ki, dünya pratiği ve bu arada ülkemizdeki uygulama, ast-üst ikiliği temel alınarak ve tarafların kurallar üzerine yansımış güçleri dikkate alınarak sonuca gidilmek istendiğini göstermektedir. Daha açıkçası katılmalı yönetim asıl olan ast-üst ikiliğini, işçi-işveren ayırımını yok etmeye giden değil bu ikiliği daha az zararlı sonuçlar verecek biçimde düzenleme ve gizleme amacına dönüktür. Tersinin düşünülemiyeceği somut çevre koşullarının zorunlu

---

(10) Kurthan FİŞEK, **Yönetim,** SBF Yayınları, Ankara, 1975, s. 73.

(11) **a.k.,** s. 75.

(12) Katılmalı yönetim öncesi kuramsal arayışların özlü anlatımı için bakınız: Oğuz ONARAN, **Örgütlerde Karar Verme,** SBF Yayınları, Ankara, 1971, s. 9-36. Katılmalı yönetimin değişik kesimlerdeki görünümü ve boyutları için bakınız: Kurthan FİŞEK **Yönetime Katılma,** TODAİE, Ankara, 1977.

olarak ortaya koyduğu bir çıkarsamadır. Katılmalı bir ortam içinde işçiler ya da kamu görevlileri daha üretken ve verimli olmaya itilmektedirler. Nitekim katılmalı yönetimin ortaya çıkış nedenlerinden birini bu noktada aramak gerekir[13]. Dünya pratiğinin verdiği sonuçlara bakılırsa, katılmanın hangi koşullarda, hangi konularda olacağı, kimlerin katılacağı, hangi düzeyde katılınacağı sorunları işverenlerin ya da yönetsel örgütte üst'lerin ayrıcalıklarını yok edemiyecek biçimde düzenlenmiş olması bu savımıza geçerlilik kazandırmaktadır[14]. Ast-üst ikiliğinin çok belirgin olduğu kamu yönetiminde, en ileri katılmalı yönetim biçimlerinin bile bütün ileriliğine karşın ast-üst ikiliğini gidermekten çok uzak olduğunu Fransız uygulaması önemli bir sonuç olarak ortaya koymuştur[15]. Üst'ün denetim yetkisine kimi sınırlamalar getirilmiştir, ancak ast-üst ikiliği varlığını dolayısıyle olumsuz etkilerini sürdürmektedir.

Çoğulcu toplumlardaki uygulamaya göre katılmalı yönetim ast-üst ikiliğine değil yetkelerin kullanımına bir sınır getirmektedir. Örgüt içinde bu ikilik evrenselliğini korumaktadır. Demek ki, katılmalı yönetim, dizgeyi değiştirici değil ya da değiştirmeye zorlayıcı değil, uzlaştırıcı bir nitelik taşımaktadır. Zaten katılma özünde uzlaşma bulunan bir etkileşim biçimidir. Bu uzlaşıda farklılığı yaratan rollerin sürmesine göz yumulmaktadır. Yine bu yüzdendir ki Batı'nın birçok devrimci sendikası katılmaya karşı çıkmakta işverenle bu yönde bir sözleşmeye girmekten kaçınmaktadırlar[16]. Fakat yönetsel örgütlerde asıl olan üretmek değil başkalarının eylemlerini sınırlamak ve düzenlemek olduğuna göre[17], bu tür örgütlerde katılmalı yönetimi idealize etmek haklılık kazanmaktadır.

---

(13) **a.k.**, s. 19-24 ve 58-72.

(14) **a.k.**, s. 104 vd.

(15) Burada yalnızca kamu yönetiminden söz ettiğimizi belirtelim. Çünkü özel kesimde işçilerin yönetime katılması olayı Fransa'da öteki Avrupa ülkeleri özellikle Batı Almanya ve Hollanda'ya göre oldukça cılızdır. Kamu Yönetiminde Fransız uygulaması için bakınız: Jacques CHEVALIER, «La Participation dans l'Administration Française II» **Bulletin de l'Institut International d'Administration Publique,** No. 39, 1976, Temmuz-Ağustos, s. 500-502.

(16) Charles SCHIFFMAN, «İşçinin Yönetime Katılması», **Avrupa Topluluğu,** S. 1, Ocak 1975, s. 17.

(17) Metin KAZANCI, «Yönetsel Örgütlerde Yozlaşma Eğilimi» **Amme İdaresi Dergisi,** C. 5, S. 3, Eylül 1972, s. 74.

Özetlersek, yönetsel örgüt içinde demokratikleşme, denetim aygıtının ve örgüt içinde yetkenin (otoritenin) kullanımının yaygınlaştırılmasından başka bir anlama gelmemektedir. Örgütün temelinde yatan ast-üst ikiliğini kaldırmak olanaksız görünmektedir. Bunu, nitekim, günümüze dek hiç bir kuramsal açıklama gerçekleştirmiş değil. Ve demokratik kamu yönetimi, bu model içinde örgütte katılmayı sağlamadan öte bir anlama sahip değildir.

Çevreye Karşı Eşitlikçi Davranma

Çıkarları birbiriyle çatışan sınıflardan oluşan toplumlarda yönetimin yan tutmak zorunda olduğunu daha önce belirttik. Çatışmalı bir konuda yönetimin vereceği kararların asıl olarak siyasal erk tarafından belirlenen yönde olacağı, çünkü ilk sözü olmasa bile, son sözü hemen hemen her zaman siyasal erkin söylediğini bilmekteyiz. Demek ki çevreye karşı eşitlikçi davranma ya da toplumda değişik sınıfların çıkarlarını gözetme asıl olarak siyasal erkten kaynaklanmakta, dolayısıyle yönetimin eylem ve işlemlerini yönlendirmenin yolu siyasal erkin yapı ve konumundan geçmektedir. Ancak bunun yanında önemli bir ayrımı daha belirtmekte yarar var. Bilindiği gibi çıkar kümeleri; o kümeler içinde yer alan bireylerin kişiliğinde, davranışlarında, yönetime karşı tutumlarında somutlaşmaktadır. Siyasal erki etkilemenin yanında, belirli küme içinde yer alan bireylerin çıkarlarını savunma, onlara çıkarlar sağlama asıl olarak bu kişilerin yönetimle ve belirli ölçüde de siyasal niteliği olan kişilerle kurdukları ilişkilerle sağlanmaktadır. Günümüzdeki yapısıyle ülkemizde kamu yönetimi yönetilenlerin ancak çok sınırlı bir kesimine açık bulunmaktadır. Daha açıkçası Türk kamu yönetimi, çevreyle ilişkilerinde kapalı yönetim türüne en güzel örneklerden birini oluşturmaktadır. Toplumun tüm kesimlerinden yönetime istek ve öneri geldiğini benimsemiş olsak bile yönetim içinde oluşturulan kararlar yani, yönetsel çıktı, temelde yönetimi en çok etkileyebilecek kişilerin istekleri yönündedir. Yönetsel örgüt içinde astların davranışlarını ve yönetsel eylemi yönlendirebilecekler üst düzey yöneticileri olduğuna göre, demek ki önce üst düzey yöneticileri ile ilişki kurmak önemli olmaktadır. Büro düzeyindeki görevlilerle kurulan ilişkiler olsa olsa işlemi hızlandırmaktan başka bir sonuç doğurmamaktadır. Oysa üst düzey yöneticisi hem

sorunun hangi yönde çözüleceği konusunda etkili olurken hem de çözümü hızlandırabilmektedir. Bunda üst düzey yöneticisinin astlar üzerindeki denetim yetkilerinin payı çok büyüktür. Değişik araştırmalardan ve yakında yayınlamayı umud ettiğimiz İmar ve İskan Bakanlığında yapmış olduğumuz bir çalışmanın sonuçlarına göre, üst düzey yöneticilerinin % 80'i en çok siyasal nitelikli kişilerle ilişki kurmakta, onları iş çevreleri ile kurulan ilişkiler izlemektedir. Kaldı ki aynı yöneticilerin düşük gelir kümeleri ile olan ilişkileri yok denecek denli azdır. Örgüt içinde görevsel ayrım, üst düzey yöneticisi için koruyucu işleve sahip «süzme» birimleri ve görüşmecilerin nitelik ve statüleri, böyle bir sonuca yol açmaktadır. Bu durumda yasalarla zaten izin verilmiş olan eylem ve işlemler, yöneticilerle kurulan «dantel mekanizmalar» aracılığıyle belirli kişilerin yararına kanalize edilmektedir. İş çevrelerinin yöneticilerle yüz yüze kurduğu ilişkilere bir de aynı küme yararına siyasal nitelikli kişilerin yapmış oldukları aracılık eklenince yönetimden koparılacak ödünler perçinlenmiş olmaktadır. Hemen belirtelim ki, bu ilginç durum ülkemizde özel kesim için aslında olumsuz kimi sonuçlara da yol açmaktadır. Girişimcilerin dikkatlerini «yönetime ve yöneticilerin davranışlarına» çevirmiş olmaları, en basit fakat gerekli hesaplardan kaçınmaları ile özel kesimin aslında iç açıcı olmayan durumu arasında yakın bir ilişki kurmak olasıdır. Hatta bu ilişkiyi bizzat iş adamlarının kendileri kurmaktadırlar. Bu konuda bir çalışmada şunlar belirtilmiştir :»

> «Hurda maliyet hesaplarıyle oyalanmaya, hatta bunun için iş adamı olmaya gerek yoktur. İdare mekanizmasının kilit noktalarını tutanları adı ve sanı ile tanımak işin selameti bakımından her türlü maliyet hesaplarının üstünde bir değer taşır. Kim ve nerede? Mühim olan soru buradadır.»[18]

Bu ilişkiler kimi kez aracılarla, kimi kez yüz yüze ilişkilerle kimi kez yoğun kulisler sonucu gerçekleştirilmekte ve sonuca varılmak istenmektedir. Buna karşın toplumun alt gelir kümelerinin yöneticilerle ilişkileri hiç de iç açıcı değildir. Örneğin bu ki-

(18) Sabri ÜLGENER, **Gelenekçi Bir Toplumun İktisadi Kıymet ve Zihniyet Meseleleri,** Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1964, s. 135.

şiler yönetimin yalnızca alt kademeleri ile ilişki kurabilmekte. sorunlarının da gereği olarak başarıları yönetim için küçük, fakat kendileri için önemli konularda odaklaşmaktadır.

Sorunun bir başka yönü daha bulunmaktadır ki, bu yönetimin çevreye eşitlikçi davranmamakta israr etmesinin bir belirtisi olarak ele alınabilir. Yönetim kendine özgü dili, çevreden anlaşılması güç yapı ve işlevi, kendine özgü formaliteleri ve çevreden farklı olan bir zaman anlayışı ile toplumdaki tüm sınıfların denetiminden kaçmak istemektedir. Bu kaçış için yönetim bilinçli bir çaba içinde olmasına karşın, biraz önce sıraladığımız olanakları kendi yaratmamıştır. Daha doğrusu teknolojik gelişme, sorunların karmaşıklaşmasına koşut olarak ortaya çıkan bu durumu yönetici kendine yarar sağlıyabilecek biçimde kullanmak amacındadır. Çevrenin denetiminden kaçma yönetime daha özgür davranma olanağı vermekte, böylece yönetici asıl olarak kendisi ile anlaşabilen sınıflar ve sınıflar içindeki bireyler için devlet olanaklarını harekete geçirmektedir. Hemen ekleyelim ki, yöneticilerin bu tutumu yönetimin kendisiyle çevre arasındaki ilişkide rol alabilecek aracı basamakların doğması ya da gelişmesi için ayrı bir bahane olmaktadır. Örneğin yönetimin anlaşılmaz dil ve tutumunu tek başına çözemeyen, formalitelerin üstesinden gelemeyen yönetilen, aracı basamaklardan yararlanmakta böylece yönetim ile yönetilen arasına bir tampon küme girmektedir. Avukatlık, danışmanlık, komisyonculuk, değişik konulardaki iş takipcileri yönetimin yan tutmasının ve içrekliğin (ésoterisme) bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. İş bölümünün keskinleştiği bir ortamda uzmanlığa, kuşkusuz gerek bulunmaktadır. Ancak ne var ki, ülkemizdeki görünümüyle bu uygulama yine devleti yönlendiren ve onu asıl olarak denetleyen eğemen güçler için olumlu sonuç vermektedir. Belirli bir ücret karşılığı satın alınan aracı basamakların hizmetlerinden, sorunları ne olursa olsun dar gelirlilerin istenilen biçimde yararlanmasına olanak yoktur.

Bu durumda denebilir ki yönetim, doğası gereği eğemen sınıfın çıkarlarını daha çok düşünen ve onlara hizmet eden bir yapı ve işlevler bütünüdür. Yönetimin kendi içinde demokratikleşmesi, ast-üst evrensel ikiliği kaldığı sürece olanaksızdır. Çevreyle ilişkiye gelince, yönetimin çevreye verdiği çıktılar sürekli olarak bir yanlılığı ifade etmektedir. Kendisine yani kamu yönetimine etki etmenin en iyi yolu, yönetime söz geçirebilecek gücü, yani siyasal

erkin temsilcilerini aracı kullanmak ya da yönetimde içrekliği (ésoterisme) çözebilecek aracı kümelerin yardımlarını sağlamaktır.

Eğemen sınıf dışında kalan yönetilenlerin başta siyasal erk olmak üzere yönetimden istediklerini elde etmeleri tek tek değil, kendi çıkarları yönünde bir araya gelip örgütlenmeleri ile olanaklı görülmektedir. Baskı kümelerinin çoğulcu toplumlarda yaygınlaşması ve yönetime değişik yanlardan baskı uygulama kimi kez istenilen sonucu vermektedir. Ancak baskı kümelerinin varlığı, var olan dizgenin benimsenmesi toplumu, eğemen sınıfın çok yakın ve sıkı denetiminde olan kamusal gücün yönetmesi ve bu duruma çoğunlukta olan emekçi sınıfların razı olmaları gibi bir anlama gelmektedir. Çünkü genel olarak kabul gören görüşe göre baskı kümeleri özde siyasal ve yönetsel iktidarı ele geçirmek değil onu etkilemek amacındadırlar[19]. Çoğunluk karar verme gücünü ele geçirmek değil onu etkilemek amacına yönelmiştir. Baskı kümelerine yer veren ve bunların oldukça bol olduğu bir ortamda (çoğulcu yapıdaki toplumlarda) bu olgu aslında devlet gücünün çizdiği hukuk kuralları içinde kalmak zorunluluğunun bir sonucudur. Örneğin bir ülkede işçiler ve köylüler çoğunlukta olmalarına karşın yönetimi tümüyle kendi dışlarında kalan küme ya da sınıflara bırakmış olabilirler. Çoğunlukta olan bu sınıfların tüm çabaları; baskı kümeleri biçiminde örgütlenmiş olarak, yönetimden kendi yararlarına eylem ve işlemde bulunmasını istemek olabilir. Ülkemizde de çok yaygın olan bu uygulamada[20]

---

(19) Jean MEYNAUD, **Politikada Baskı Grupları** (Çev. S. Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, İstanbul, 1975, s. 83-90.

(20) Belirtelim ki burada baskı kümeleri ile siyasal partiler arasında ilişkiyi yok saymak gibi bir amacımız bulunmamaktadır. Ancak siyasal paritler doğrudan doğruya siyasal iktidarı ele geçirmeye çalışırken baskı kümeleri siyasal iktidarı değişik yollardan etkilemeyi amaç edinmişlerdir. Aslında bir kapıya çıkan bu amaçlar özellikle sendikalarla siyasal partilerin etkileşimini artırmıştır. Ülkemizde bunun ilginç örnekleri bulunmaktadır. Bakınız: Alpaslan IŞIKLI, **Sendikacılık ve Siyaset**, SBF Yayınları, Ankara, 1972, s. 342 vd. Kaldı ki, politizasyonun güçlenmesi ve parlamento dışına çıkma zorunluluğu ile işçi örgütleri dışında kalan baskı kümeleri de siyasal partilerin yan kuruluşları durumuna gelmişlerdir. Bu konuda bakınız: Mehmet AKAD, **Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri**, Hukuk Fak. Yayınları, İstanbul, 1976, s. 86 vd.

asıl olan, paylaşıma karar verecek gücü kaynağında zaptetmek değil, fakat kaynağı denetleyenlerden değişik baskı yöntemleri ile pay istemektir.

Bununla birlikte baskı kümeleri siyasal partilerle ilişkilerine bakılmaksızın kamu yönetiminin değişik düzeylerdeki kararlarında rol almak çabasındadırlar. Çünkü baskı kümelerini ilgilendiren sorunlar yönetimin yalnızca uzun soluklu önlemleri ile değil aynı zamanda günlük kararları ile de çözülmektedir. Her iki durumda da baskı kümeleri danışma, katılma ya da işbirliği gibi değişik yoğunluktaki ilişkilerle yönetime kendi görüşlerini açıklamakta kimi kez de bunu kabul ettirmektedirler. Yönetime belirli istekleri kabul ettirebilmenin koşulunu biz asıl olarak toplumda vazgeçilmez, ekonomik üretimde kaçınılmaz olan öğelerin yönetim karşısına çıkmalarında aramaktayız. Bir başka anlatımla, yönetime uygulamada en etkili denetimi işçi sınıfının getireceğini ve getirdiğini bilmekteyiz. Bu nedenle çalışan, emekçilerden oluşan baskı kümelerinin hangi kategoride olursa olsun işçi örgütlerinin peşine takılmaları, onların önderliğinde kendi çıkarlarını (temelde tüm emekçilerin çıkarı) savunmaları en ussal yol olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak sorun bununla da bitmemektedir. Yönetimi etkilemenin yollarının çok iyi saptanması ve bu konuda yönetime etkili bir sınırlama getirecek olan «katılma» yöntemi üzerinde israr edilmesi gerekmektedir. Hemen belirtelim ki kamu yönetiminde katılma işçinin çalıştığı örgüte katılmasından çok farklı ve değişik sonuçlar doğurmaktadır. Bu tür katılmanın işçi eyleminin yozlaşması gibi bir sonuç verdiğini ileri sürmek olanaksızdır. Kamu yönetimine katılma toplumu ilgilendiren ve yönetimden çıkan çok yönlü önlemleri kaynağında denetlemek demektir. Bu yaklaşım, emekçilerin kendi dışlarında kalan fakat kendilerini yakından ilgilendiren sorunları bulunduğunu da kabul etmektedir. Yine bu yaklaşım baskı kümelerinin yönetimle ilişkilerine çok yönlülük getirmektedir. Bu ilişkiler uygulamada kurumsal olarak yürütülmektedir. Yani, yönetim ile baskı kümelerinin karşılaşması asıl olarak yazılı kurallarla düzenlenmiştir. Bu kuralların bir kısmı yasal bir bölümü de yönetsel düzenlemeler içindedir. Fakat ülkemizdeki uygulamaya bakılacak olursa yönetim kendisi için en rahat olan yöntemi (danışmayı) yeğlemekte, böylece baskı kümelerinin görüşlerini öğrenmekle yetinmekte ve öğrendiklerini yönet-

sel karara yansıtılıp yansıtılmayacağı konusundaki yetkilerin kendisinde kalmasını istemektedir. Oysa «danışma yöntemi»ne oranla daha bağlayıcı olan ve baskı kümeleri açısından daha kârlı olan «katılma yöntemi»nde çevre istek ve önerileri kendiliğinden karara girmektedir. Hele katılmanın gerçekleştirildiği birim, yönetim içinde eylemci birim ise baskı kümesinin isteği dolaysız olarak kamusal karara yansıyabilmektedir. Yönetimin bu konuda da kendini koruyucu önlemler aldığını görmekteyiz. Türkiye uygulamasında yerel ve özeksel nitelikteki 30'a yakın katılma örneğinde görüldüğü gibi katılma aritmetiğine büyük özen gösterilmekte yani, kamu yönetimi dışındakilerin sayıları sürekli olarak küçük tutulmakta ve katılma, eylemci birimler (yürütme kurulları, yönetim kurulları) dışında kalan birimler için sağlanmaktadır. Bu uygulamanın yönetimin işini büyük ölçüde kolaylaştıracağı açıktır.

Görüldüğü gibi çevrede baskı kümelerinin varlığı ve bunların yönetimin eylem ve işlerini yönlendirme ve kendilerine daha çok yarar sağlama çabası içinde olmaları, çoğulcu toplumlarda yönetimin yan tutmakta olduğunun bir kanıtıdır. Bu durumda yönetimin eylem ve işlemleri de yanlı olmaktadır. Çoğulcu toplumlara özgü baskı kümeleri varlık nedenleri ile, yönetimin çevreye karşı eşitlikçi davranmasının temelde yaralanmış olduğunu ve her baskı kümesinin yönetimi kendi yanına çekmek istemesiyle yanlılığı kimi kez artırmak kimi kez de azaltmak amacında olduğunu göstermektedir. Kime neyin verileceğinin kararını yönetimin isteğine bırakmak, ve onun sınırlı ussallık anlayışı içinde gördüğü eşitlik kavramına saygınlık göstermek eşitsizliğin sürmesine göz yummak demektir. Eldeki verilere ve dünya uygulamasının sonuçlarına göre eşitlikçi davranmanın kaynağı toplumda ve özellikle «sınıfsızlaşmada» saklıdır. Yönetim çoğulcu yapıdaki toplumda eşitsizliği, sınıf farkını açığa vuran bir araçtan başka bir şey değildir. Toplumda bu farklılık sürdüğü kadar yönetimin yönetilenlere karşı eşit olmayan davranışı da sürecektir.

SİYASAL HABERLEŞME VE TRT'NİN ROLÜ

Doç. Dr. Oya TOKGÖZ

1. Günümüz Siyasal Haberleşmenin Rolü ve Önemi

Siyasal sistemlerin işleyişi yönünden günümüzde siyasal haberleşmenin rolünden fazlasıyla söz edilmektedir. Siyaset bilimcileri bir yandan siyaset biliminin haberleşme terimleri ile tekrar kavramlaştırılması gereğine değinirken[1], diğer yandan karşılaştırılmalı siyaset ile haberleşmeyi birlikte inceleyen bilimsel yayımların hemen hemen sınırsız olduğu[2], ileri sürülmektedir. Gerçekten, haberleşme insan yaşantısında büyük yer tuttuğu gibi, toplumsal uğraşıların hemen hemen her yönünde karşımıza çıkmaktadır.

Karmaşık bir süreç olan siyasetin mahiyetini anlayabilmek için, çok eskilerden beri hep haberleşmeden yararlanma olanakları aranmıştır. Siyasal kuramcılar ve siyasal düşünürler haberleşmenin siyasal sistem bakımından önemini takdir ederek, hükümet şekillerinin düzenlenmesi ve düzeltilmesi amacı için haberleşme süreci ile siyasal süreç arasındaki bağıntıdan yararlanmışlardır. «Demokrasi kuramcıları, halkın yöneticilerin eylemlerini denetlemeleri yönünden basın ve ifade özgürlüğünün gerekliliği üzerinde ısrarla durmuşlardır. Totaliter yöneticiler ise, haberleşme kurumlarını egemenlikleri altına almak isteyerek, yurttaşlara giden bilgileri frenlemek istemişlerdir.»[3]

---

(1) Karl Deutsch, **The Nerves of Government** (New York: The Free Press of Glencoe,, 1963).

(2) Richard Fagen, **Politics and Communication**, (Boston: Little and Brown, 1966).

(3) Gabriel Almond ve Bingham Powoll Jr., **Comperative Politics**, (Boston: Little and Brown, 1966). s. 164.

II. Dünya Savaşından sonra evrensel siyasal toplulukta görülen büyük değişiklikler, evrensel ölçüde genel oy ilkesinin kabul edilmeye başlanması, seçmenleri seferber edebilen kitle partilerinin, ilgi ve baskı kümeleriyle, kitle haberleşme araçlarının gelişmesi, siyaset bilimcilerin düşüncelerini haberleşmenin rolü ve önemi üzerinde daha çok yoğunlaştırmalarına yol açmıştır. Özellikle, siyasal haberleşmenin siyasal sistemin işleyişi yönünden temel görevi olduğu üzerinde durulmağa başlanılmıştır. Bu yeni akım ise, Kuvvetler Ayrımı Kuramının artık siyasal süreci açıklamağa yetmediği, adı geçen kuramın üçlü görev ayrımına daha farklı görevlerin de eklenmesi üzerinde durmaktadır.

Kuvvetler Ayrımı Kuramı, XVII-XVIII. yüzyıllarda siyasal yönden faal olan sınıflar sınırlı, toplumsal açıdan ise homojenken, siyasal sürecin siyasal karar ve siyasal eylem gibi alt bölümlerini açıklığa kavuşturabilmek için siyasal düşünürlerce geliştirilmiş bir kuramdır. Siyasal sürecin yasama, yürütme ve yargı gibi ayırt edilebilen süreçlerden oluştuğunu kabul eden bu kuram, siyasal çözümleme ve kurumsallaşma yönünden yüzyıllarca yeterli bir kuram oluşturabilmiştir[4]. Halbuki, son otuz yıldır görülen siyasal değişiklikler nedeniyle yapısal -görevsel yaklaşımı benimseyen bazı yazarlarca Kuvvetler Ayrımı Kuramı yetersiz görülmeğe başlanılmıştır. Bu görüşleri ise şöyle özetlemek mümkündür:

> «Kuvvetler Ayrımı Kuramına üç tane yeni görev eklenmelidir. Kuramın, mevcut olan üç orijinal görevinden öncegelen eklenecek üç yeni görev- ilgi uyandırma, ilgi toplama ve haberleşme, ayırdedici süreçleri karşılaştırma yapma olanağını sağlayacaktır.»[5]

Önceleri Gabriel Almond[6], daha sonra Gabriel Almond ve

(4) **ibid.**, s. 11.

(5) **ibid.**

(6) Gabriel Almond, «Introduction: A Functional Approach to Comperative Politics», Gabriel Almond ve James Coleman (der.) **The Politics of Developing Areas** (Princeton New Jersey, Princeton University Press, 1960) s. 17. Almond bu makalesinde siyasal sistemlerin görevlerini hükümet etme görevleri ve siyasal görevler olarak ikiye ayırmakta, hükümet etme görevlerini siyasal sürecin çıktıkları, siyasal görevlerini ise siyasal sürecin girdileri olarak kabul etmektedir. Siyasal görevler arasında, siyasal toplumsallaşma, siysal devşirme, ilgi uyandırma, ilgi toplama ve siyasal haberleşme yer alırken, hükümet etme görevlerini yasa yapma (yasama), yasa uygulama (yürütme) ve yasa değerlendirme (yargılama) olarak sıralamaktadır.

Bingham Powell Jr. un üzerinde durduğu Kuvvetler Ayrımı Kuramının altılı görev şeklinde tamamlanması görüşü, David Easton[7] veKarl Deutsch'un[8] uyguladıkları sistem yaklaşımından farklıdır[9]. Almond ve Powell, siyasal kuramdan hareket ederek, sosyoloji ve haberleşme kuramlarına ulaşan bir yaklaşım benimsemektedirler[10]. Halbuki, Deutsch ve Easton siyaset bilimine sibernetik bir modelle yaklaşmaktadırlar.

Kuvvetler Ayrımı Kuramının yasama, yürütme ve yargı görevlerine ekledikleri *ilgi uyandırma,* (interest articulation), *ilgı toplama* (interest aggregation), *haberleşme* (communication) görevlerine, siyasal sistemin *dönüştürme süreçleri* (conversion processes) adını veren Almond ve Powell, bu süreçlerin talep ve desteklerin akımını, siyasal sistemin içinde *ayıklama* (extraction), *düzenleme* (regulation), *dağıtma* (distribution) akımı şeklinde değiştirdiği, siyasal sistemden ulusal veya uluslararası çevreye çıkardığını ileri sürmektedirler[11]. Bu dönüştürme süreçlerinin temelini ise *haberleşme* oluşturmaktadır[12].

1. 1 Haberleşme, Kitle Haberleşmesi

Lucian Pye'nın haklı olarak işaret ettiği gibi[13], siyasal süreç ile haberleşme süreci arasında kendine özgü, çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Siyasetle yakın ilişki içinde bulunan haberleşme ise, insanlararası ilişkilerin her şeklinin temelidir. Haberleşme süreci toplumda belirli bir yapı içinde meydana gelir. Her toplumun kendine özgü bir haberleşme yapısı bulunduğu gibi, toplumlarla haberleşme yapıları çeşitli haberleşme şekillerinden oluşurlar. Bunların arasında, gayrı resmi ilişkiler sonunda oluşan yüz yüze haberleşmeyi, yasama, yürütme ve yargı uğraşıları bakımından haberleşmeyi, aile, din kümeleri bakımından haberleşmeyi, meslek örgütleri, baskı kümeleri, siyasal partiler tarafından oluşturu-

(7) David Easton, **A System Analysis of Political Life,** (New York: John Wiley and Sons, 1965).
(8) Karl Deutsch, **op, cit.**
(9) Almond ve Powell, **op. cit.** s. 12.
(10) **ibid.**, s. 11-12.
(11) **ibid.**
(12) **ibid.**, s. 29.
(13) Lucian Pye (der.) **Communications and Political Development,** (Princeton: New Jersey, Princeton University Press, 1963) s. 6.

lan haberleşmeyi, kitle haberleşme araçlarıyla gerçekleştirilen haberleşmeyi sayabiliriz.

İnsanlararası ilişkilerin her şeklinin temeli olan haberleşmeyi, en basit şekilde: «insanlararasında haberleşme, bilgi, fikir ve tutumların bir insandan diğerine ulaştırılması sanatıdır.» şeklinde tanımlayabiliriz[14]. Bu tanımlama bir yana, haberleşme ilk bakışta süreç olarak basit temellere dayanır gibi bir izlenim uyandırır. Modern uygarlık çok karmaşık düzenli olduğu için, haberleşme bakımından çok cepheli ve karmaşık bir mekanizmayı da gerektirir. Bugün, bu mekanizmanın işlemesi ise uzmanlaşmış, farklılaştırılmış bazı özel araçların kullanımını gerektirmektedir. Kitle haberleşme araçları adı verilen bu araçlar, haberleşme sürecini kitle haberleşmesi süreci şekline dönüştürmüş bulunmaktadırlar. Kitle haberleşme araçları hemen hemen her ülkede toplumsal ve siyasal bünyeyi ağ gibi sarmışlardır[15].

1. 2 Kitle Haberleşme Araçlarının Siyasal Haberleşmedeki Rolü

Kitle haberleşme araçları günümüzde, haberlerin serbest olarak akması, siyasal olayların doğru ve kesin olarak kitlelere yayılması için temel teşkil etmektedirler. Bu araçlar bağımsız olarak çalışabiliyorlarsa, yurttaşlara sorunlarını ifade edebilme, önderlerine ulaşabilme ve önderleriyle birlikte çalışarak düzen değişikliği getirme bakımından fırsat eşitliği sağlamaktadırlar. Aynı zamanda, toplum içinde kitle haberleşme araçları, siyasal seçkinlerin yurttaşlarının ilgisini kazanıp onların davranışlarını etkileme yeteneğini hazırlamaktadır. Kitle haberleşme araçlarının oluşturduğu haber ve bilgi alışverişinin toplum yönetiminde kendini duyuran bir etken olması, bu faaliyetin kamusal yönü üzerinde dikkatleri toplamaktadır.

Kitle haberleşme araçlarının kamu yönetimindeki rolüne pek çok siyaset bilimci işaret etmişlerdir. Lucian Pye, siyasal süreç

(14) Edwin Emery, Philip H. Ault ve Warren K. Agee, **Introduction to Mass Communication** (Dodd and Mead Co., 1960) s. 3.

(15) Fazla bilgi için: Wilbur Schramm, **Men, Messages and Media A Look At Human Communication** (Harper and Row, 1973); Wilbur Schramm ve Donald F. Roberts, (der.) **The Process and Effects of Mass Communication**, (Urbana: University of Illinois Press, 1971).

ile haberleşme arasındaki yakın ilişkiyi, «siyaset adamlarının toplum içinde iktidara gelme çabaları, hem cinsleri ile ilişki şekline ancak haberleşme süreci yoluyla dönüşebilmekte, toplulukta iktidar mücadelesi ile hükümet şekli kurulabilmektedir» şeklinde değerlendirmektedir[16]. Pye'ın görüşlerini tamamlayan Almond ve Powell ise, «bütün kümelerin ve siyasal seçkinlerin kendi sorunlarını kamuya doğrudan doğruya sunmalarını sağlama bakımından kitle haberleşme araçları, bütün siyasal görevlerin yerine getirilmesini denetlemekte ve düzenlemektedirler» görüşünü ileri sürmektedirler[17]. Belki kitle haberleşme araçlarının siyasal haberleşmedeki rolünü en güzel şekilde açıklayan William Kornhauser olmaktadır:[18]

> «Kitle haberleşme araçları seçkinlerle, seçkin olmayan geniş düzeydeki yurttaşlar arasında süzgeç kuruluş olarak rol oynarlar. Kitle haberleşme araçlarının seçkinlerden seçkin olmayanlara, aynı şekilde seçkin olmayanlardan seçkinlere mesajları ulaştırmaları, çoğulcu toplum için en temel gerekleri yaratır.»

Aslında toplumsal iktidar bakımından haberleşme temel duğu gibi, aynı zamanda haberleşme, diğer insanlar üzerinde güçlü olabilmeyi sağlama yönünden haberleşme, akımını düzenleyenler bakımından büyük bir güçtür de. Daha önce de değinildiği gibi, haberleşme üzerindeki düzenlemeler ve denetimler insanlık kadar eskidir. Yalnız, modern uyarlıkta, insan uğraşları giderek daha çok bilgi üretme ve toplamaya yöneldikçe, haberleşme daha çok önem kazanmıştır. Bugün siyasal nitelikli olsun veya olmasın haber ve bilgi akımı, toplumlarda her düzeyde düzene sokulmağa çalışılmaktadır. Kitle haberleşme araçları bu gelişmenin ancak bir türünü oluşturmaktadır.

---

(16) Pye, **op, cit., s. 6**

(17) Almond ve Powell, **op. cit., s. 169**

(18) William Kornhauser, **The Politics of Mass Society**, (London: Routledge and Kegan Paul, 1960).

1. 3 Siyasal Sistem ve Kitle Haberleşme Araçları

Daha önce de değinildiği gibi günümüzde kitle haberleşmesinin kazandığı önem bu uğraşın kamusal yönü bakımındandır[19]. Bu durumu dikkate alan siyasal sistemler kitle haberleşmesi ve araçları hakkında bazı düzenlemelere başvurmaktadırlar. Bu düzenlemeler arasında kitle haberleşme araçlarının kurulabilme ve çalışabilme bakımından gerekli ortamı hazırlama ve yaratma, finansman kaynaklarını bulma, bunların mülkiyet ve işletilme, yönetim durumlarını belirleme yer aldığı gibi, salt siyasal haberleşme akımı ve içeriği üzerinde denetimler koyma da yer almaktadır. Bu düzenlemeler bir yandan olumluyken diğer yandan haberleşmenin salt kendisi üzerinde olması bakımından olumsuz da olmaktadır. Özellikle, haberleşmenin içeriği yönünden olan denetimin gerekçesi olarak siyasal sistemin devamlılığının korunması gösterilmektedir[20].

Siyasal haberleşmenin salt kendisi üzerinde siyasal sistemin aldığı önlemler ve getirdiği denetimlerle egemen olmak istemesi, toplumdaki haberleşme akımının yönünü ve mahiyetini belirlemektedir. Siyasal sistemin bu tutumu doğal olarak, siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısının bir göstergesi olduğu gibi, aynı zamanda siyasal sistemin dayandığı temel felsefi görüşle de ilişkili bulunmaktadır. Ayrıca, toplumun gelişim düzeyini de yansıtmaktadır[21].

Siyasal haberleşme üzerindeki denetimler, haberleşme özgürlüğünün kullanımı yönünden görülmektedir. Siyasal sistemlerin yönetimlerinde kitle haberleşme araçlarını kendi belirli inançlarına uygun bir şekilde kullanarak amaçlarına ulaşmak istemeleri bu denetimlerin temelini oluşturmaktadır. Siyasal haberleşmenin

---

(19) Feyyaz Gölcüklü, **Haberleşme Hukuku-Basın-Radyo ve Televizyon,** (Ankara: Sevinç Matbaası, 1970) s. 9 — George Donahue, Phillip J. Tichenor ve Clarice N. Olien, «Gatekeping: Mass Media Systems and Information Control» F. Gerald Kline ve Philip Tichenor (der.) **(Current Perspectives of Mass Communications Research-** (Sage Annual Review of Communication Research Volume 1, 1972) s. 41-42.

(20) Donahue, Tichenor ve Olien, **op. cit.** s. 44 ve devamı.

(21) Wilbur Schramm, «Communication Development and the Development Process» Pye (der.) **Communications and Political Development op. cit.** s. 34-35.

salt kendisi üzerinde getirilen denetimler iki ana model içinde incelenebilir.:[22]

1 — Siyasal sistemin, yönetimine hizmet edecek halkın desteklenmesini istediği, yalnız halka duyurulması gereken.eri belirtmek şeklinde kitle haberleşme araçlarından haberleşme mesajlarının çıkmasını istemesi. Bu modelde, siyasal sistem kitle haberleşmesini yukarıdan yönetmesini, denetiminde tutmasını, kamu yararının bir gereği olarak yapıldığını savunarak, kitlelerin belirli bir yönde eğitilmesi amacıyla, kitle haberleşmesini kullanmaktadır. Siyasal sistem yanlız resmi felsefesinin kitle haberleşme araçlarından yayılmasını istediğinden, haberleşme özgürlüğü *güdümlü* bir şekilde görülebilmektedir.

2 — Siyasal Sistemin, yönetiminin dayandığı inanca, kişiyi ve toplumu aydınlığa kavuşturacak, daha mutlu bir yaşantı düzeyine ulaştırmak için tartışmaya dönük olarak yayması. Siyasal sistem bu modelde, kitle haberleşmesini sisteminin temelinde yatan gerçeğin aranması ve bulunması için zemin hazırlayacak bir araç olarak görmektedir. Aynı zamanda, haberleşme sürecinin serbest, kesin, tarafsız olarak işlemesi için elinden geleni yapmaktadır. Özgürlüğe, insan haklarına dayanan bir yönetimde, kitle haberleşmesi bu düzenin gerekli öğesi olduğu gibi, haberleşme *serbest* haberleşme olarak işleyebilmektedir.

Siyasal sistemlerin siyasal haberleşme üzerinde uyguladığı denetimler haberleşme özgürlüğünün kullanımı gösterdiği gibi, aynı zamanda, kitle haberleşme araçlarının ekonomik düzenini de belirlemektedir. Haberleşme özgürlüğünün kullanılış özellikleri, kitle haberleşme araçlarının siyasal sistem içinde çalışma ve işletilme düzenlerini gösteren örgütlenmiş ve yönetim biçimleri ve üretim ilişkilerini de etkilemektedir. Bu durum, ise siyasal sistem içinde haberleşme sistemlerinin şekillenişine yol açmaktadır[23].

---

(22) Fazla bilgi için: Oya Tokgöz, **Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo ve Televizyon Sistemleri: Mukayeseli Bir Araştırma,** (Ankara: Sevinç Matbaası, 1972) s. 46-49, Gölcüklü, **op. cit.,** s. 11-14, Charles Debbasch, **Traité du droit de la radio-diffusion radio et télévision,** (Paris: R. Pichon et R. Durand-Auziaz, 1967) s. 16-20, William L. Rivers, Susan Miller and Oscar Gandy, «Government and the Media», Steven H. Chaffee, (der.) **Political Communication: Issues and Strategies for Research** (Sage Annual Reviews of Communication, Research, Volume IV, 1975) s. 217 236.

(23) Tokgöz, **op. cit.** s. 51-58.

Siyasal sistemin kitle haberleşme araçlarını kendi resmi felsefesini yaymak için kullanabilmesi, bu araçların kendi mülkiyetinde, yönetiminde, kısacası, *tekelinde* tutması ile mümkün olabilmektedir. Siyasal sistemlerin resmi felsefesinin dayandığı inancı gerçek ışığına kavuşturmak bakımından farklı görüşlerin tartışılması ve ifade edilmesine yer verdiği düzende, siyasal haberleşme serbest, kesin, tarafsız bir şekilde işleyebilmektedir. Böyle bir düzende ise, kitle haberleşme araçları *rekabet* halinde, çalışma olanağına kavuşabilmektedirler. Özetlersek, haberleşme özgürlükleri yönünden modeller serbest haberleşme ve güdümlü haberleşmeyi yansıtırken, ekonomik yönden tekel ve rekabet modelleri söz konusu olmaktadır.

2. Türkiye'de Kitle Haberleşme Araçlarının Siyasal Haberleşmedeki Rolü

Hemen hemen bütün ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de kitle haberleşme araçlarının sayıca çoğalması olgusu mevcuttur. Bu durumu dikkate alan Türk yasaları kitle haberleşme araçlarının kamu yönetimindeki rolünü ve önemini benimsemiş bulunmaktadırlar. Modernleşmekte olan bir ülke olarak nitelenen Türkide toplum içinde akan haberleşme mesajlarının rolünün ne denli önemli olacağı ise kuşkusuzdur[24]. Bununla beraber Türkiye'de kitle haberleşme araçlarından siyasal haberleşmeyi gerçekleştiren basın, radyo ve televizyon sayıca çoğalmasına rağmen, yaygın bir şekilde kullanımı, gelişmesi sayıca çoğalması ile aynı düzeyde değildir. Bu açıdan ele alınınca, yasalarla fiili durum arasındaki ilişkinin nedenlerine inmek gereklidir.

Latin alfabesinin 1928 yılında kabul edilmesinden bu yana yarım yüzyıla yakın bir süre geçmesine değin, Türkiye'de okumayazma bilme oranı erkek nüfus bakımından artış gösterirken, kadınlar yönünden pek fazla olamamıştır[25]. Basın gibi yararlanılabilme bakımından bir beceri isteyen kitle haberleşme aracının siyasal haberleşme yönünden etkisi okuma yazma oranının düşük olması nedeniyle fazla olamamaktadır, gibi görünmektedir.

---

(24) Daniel Lerner, The Passing of Traditional Society, (New York: The Free Press, 1958) s. 398 ve devamı.

(25) 1975 Genel Nufus Sayımı 1 % lik Örnekleme Sonuçlarına göre kadınlar arasında okuma-yazma bilmeme oranı 58 %, erkekler arasında 30 % dur.

Aslında, derinlemesine olayları yansıtan bir kitle haberleşme aracı olan basının radyo ve televizyon yanında siyasal haberleşmeye katkısı ve etkisi daha çok olması gerekir. Lâkin, radyo ve televizyon izlenebilme bakımından bir beceri istemediğinden, Türkiye'de siyasal haberleşme yönünden basına oranla daha çok etkili olabildiği söylenebilir[26].

Siyasal haberleşmeyi gerçekleştirebilme özellikleri bir yana, araçların siyasal haberleşme sürecini işletebilmeleri yönünden Türkiye'de haberleşme özgürlüğünün kullanımı ve araçların örgütleniş biçimlerini de gözden geçirmek yerinde olacaktır. Haberleşme özgürlüğü, diğer özgürlükler gibi 1961 Anayasasında benimsenmiş bulunmaktadır. Ayrıca, Anayasaya, radyo, televizyon ve basın gibi kitle haberleşme araçlarının serbest olarak çalışmalarını ve korunmalarını sağlamak bakımından çeşitli hükümler de konmuştur.

1961 Anayasasına göre radyo ve televizyon tarafsız bir kamu kuruluşu olan TRT'nin yönetimine verilirken[27], basının rekabetçi düzen içinde çalışmasına olanak tanınmıştır. TRT kurumunun devlet adına, radyo ve televizyon tekelini elinde tutan bir kuruluş olması, hem Anayasa hem de 359 sayılı TRT Yasasınca kabul edilmiştir. Basın ise 212 Sayılı Yasasının düzenlemelerine tâbi bulunmaktadır.

2. 1 TRT'nin Siyasal Haberleşme Yönünden Yasal Görevleri

Türkiye'de eğitim düzeyinin düşük olması nedeniyle, siyasal haberleşme yönünden TRT'ye yapacağı radyo ve televizyon haber yayınlarıyla büyük görevler düşmektedir. Bu durumu dikkate alan 1961 Anayasasını hazırlayanlar, radyo ve televizyo-

(26) Bütün Türkiye'de kitle haberleşme araçlarını izleme durumlarını gösteren bir sörvey henüz gerçekleştirilmemiştir.

(27) 1961 Anayasası ve 1963'te yasalaşan 359 Sayılı TRT Yasasına göre TRT özerk bir kamu kuruluşu idi. 1964-1972 yılları arasında bu durum devam etti. Kamu oyunda zaman zaman çeşitli tartışmalara yol açmasına rağmen, yasaların tanıdığı görevleri yapmağa çalıştı. 1972 yılında yapılan 1961 Anayasasındaki değişikliklerle, radyo ve televizyona ait 121. madde de değişiklik yapıldı. Özerk yerine tarafsız bir kamu kuruluşu olması kabul edildi. Aynı değişiklik 359 sayılı Yasasının 1568 Sayılı Yasa ile değiştirilen 2. maddesine de yansıdı. Bu konuda fazla bilgi için: Oya Tokgöz, **op.cit** s. 131-141, Aysel Aziz, «Yeni TRT Yasası» **SBF Dergisi**, cilt XXVII, No: 4, Aralık 1972, s. 101-134.

nun önemine işaret etmişler, ayrıca radyo ve televizyon yayınlarını yapmakla yükümlü bir kuruluşun kurulmasını ön görmüşlerdir. 1964 Mayısından itibaren fiilen göreve başlayan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumunun (TRT), Anayasaca öngörülen yasası 1963 sonunda 359 sayılı Yasa ile yasalaşmıştır. Böylelikle, kitle haberleşme araçlarının kamu yönetimindeki rolünün önemine değinen her iki yasa, özellikle, kitle haberleşme araçlarının bilgi verme işlevine[28] ağırlık tanıdıkları gibi, ayrıca bu işlevin gereği şekilde yerine getirilmesi yönünden çeşitli hükümler de getirmişlerdir.

2. 11 Anayasa Yönünden

TRT 1961 Anayasasının 121. maddesine göre radyo ve televizyon yayınlarını, tarafsızlık esaslarına göre yapmakla yükümlü tutulmuştur. Bu maddenin açık hükmü gereğince, haber yayınlarına -bunun içine siyasal haberleşmeyi gerçekleştirecek haberler de girmektedir- da bu esas uygulanmak zorundadır. Aynı madde[29], TRT nin haberlerini seçerken, işlerken ve sunarken

---

(28) Kitle haberleşme araçlarının işlevleri olduğu üzerinde pek çok siyasal düşünür kafa yormuştur. Üzerinde durulan işlevler arasında en çok sözü edilen ise bilgi verme ve propaganda işlevleridir. Bilgi verme işlevi ile daha çok, insanları ilgilendiren, sorunlarını çözümlemelerine yardımcı olan, zamanlılık öğesi taşıyan fikirler ve olayların sunulması anlaşılmaktadır. Daha başka bir deyişle, haber alma kastedilmektedir. Faza bilgi için: Harold D. Lasswell, «The Structure and Function of Communication in Society» Wilbur Schramm (der.) **Mass Communation** (Urbana: The University of Chicago Press, 1960) s. 11-30 ve Charles Wright, **Mass Communication** (New York, Random House, 1959) 1. Bölüm.

(29) 121. madde aynen şöyedir: «Radyo ve televizyon istasyonları, ancak Devlet eliyle kurulur, ve idareleri tarafsız bir kamu kuruluşu tüzel kişiliği halinde kanûnla düzenlenir. Kanûn, yönetim ve denetiminde ve yönetim organlarının kuruluşunda tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz.

Her türü radyo ve televizyon yayınları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır.

Haber ve programların seçilmesinde, işlenmesinde ve sunulmasında ve kültür ve eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesinde Devletin ülkesi, ve milletiyle bütünlüğünün insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyetin, milli güvenliğin ve genel ahlâkın gereklerine uyulması, haberlerin doğruluğunun sağlanması, esasları ile organların seçim, yetki, görev ve sorumlulukları kanûnla düzenlenir.»

Devletin, ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyetin, milli güvenliğin ve genel ahlâkın gereklerine uymak durumundadır. Aynı zamanda haberlerin doğruluğunun sağlanması bakımından gerekli önlemleri almakla da sorumludur.

121. madde ile TRT, haberlerini seçer, işler ve sunarken, hangi çerçeve içinde kalacağı kesinlikle belirlenmiştir. Haberlerin doğruluğu -bunun nasıl sağlanacağı TRT Yasasına bırakılmış- bakımından gerekli önlemlerin alınmasının önemine de işaret edilmiştir. Daha başka deyişle, haber verme görevi yönünden, Anayasa çerçeveyi çizmiş fakat görevin ayrıntılarını TRT Yasasına bırakmıştır.

2. 12 TRT Yasası ve Yayın İlkeleri Yönünden

TRT, Anayasa yanında 359 Sayılı TRT Yasasının 1568 Sayılı Yasa ile değişik 2. maddesi gereğince, radyo ve televizyon postaları ile radyo ve televizyon yayınları yapmakla görevlendirilmiştir. Doğal olarak anılan maddedeki yayınlar içine haber yayınları da girmektedir. Aynı madde, ayrıca bütün yayınları düzenleyici genel yayın ilkeleri ile, özellikle haber yayınları ile ilgili yayın ilkelerini de içermektedir[30]. Bütün yayınlar için düzenleyici genel yayın ilkeleri haber yayınları bakımından da bağlayıcı olduğu gibi, Anayasa'nın 121. maddesi gibi genel çerçeveyi çizer nitelik taşımaktadırlar.

Haber yayınları ile ilgili yayın ilkeleri ise şöyledir:

---

(30) Bütün yayınlar için bağlayıcı olan genel yayın ilkeleri:

1 — Her çeşit çalışma ve yayın faaliyetlerinde Anayasanın özüne ve sözüne, bütünü ile bağlı olmak,

2 — İnsan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik, sosyal Cumhuriyete, Türk devletinin ülkesi ve milleti ile bütünlüğüne bağlılığı güçlendirmek,

3 — Atatürk devrimlerinin, Türk toplumuna çağdaş uygarlık düzeyine erişmesini öngören dünya görüşünü yerleştirmek ve geliştirmek,

4 — Milli güvenlik ile genel ahlâkın gereklerini ve milli gelenekleri gözetmek,

5 — Milli kültür ve eğitime yardımcılık görevinde, Türk milli eğitiminin temel amaç ve ilkelerine uymak.

1 — Haberlerin toplanması, seçilmesi ve yayınlanmasında tarafsızlık, doğruluk, ve çabukluk ilkeleriyle çağdaş habercilik teknik ve metodlarına bağlı kalmak.

2 — Haberlerle yorumları birbirinden açık olarak ayırmak.

Dikkat edilecek olursa, haber yayınları ile ilgili yayın ilkeleri, bugün temel gazetecilik açısından geçerliliği ve tutarlılığı benimsenmiş kurallardır. Çağdaş gazetecilikte, haberler toplanır, seçilir ve hangi kitle haberleşme aracından iletilirse iletilsin, tarafsızlık, doğruluk ve çabukluk kurallarına dikkat edilmesi esas alınmaktadır. Bununla beraber «tarafsızlık» genellikle, herkese göre tanımı değişen bir sözcük olarak kabul edilmektedir. Haberlerin doğruluğunun çeşitli yollardan denetlenerek, kanıtlanması, kesinliğinin belirlenmesi, ayrıca çabuk ve süratli olarak ulaştırılması, bugün gazetecilikte herkesin üzerinde fikir birliği ettiği hususlardır.

Çağdaş gazeteciliğin temel kurallarına işaret eden haber yayınları ile ilgili yayın ilkesi aynı zamanda, çağdaş habercilik teknik ve metodlarına da bağlı kalınmasını da istemektedir. Daha başka deyişle, radyo haber yayınları için gerekli seslerin kayda alınması, televizyon haberleri için gerekli film çekimlerinin yapılması, ekranda verilecek fotografların seçilmesi, şekil ve grafiklerin hazırlanması, habere uygun kurguların yapılması gibi işlemleri öngörmektedir.

Haberlerle ilgili ikinci yayın ilkesi ise, bugün çağdaş gazetecilikte üzerinde durulan en önemli kural olan haberlerin ve yorumların birbirinden açık olarak ayrılması ilkesidir. Günümüzde, olaylar hakkında bilgiler değerlendirilip, süzülüp, ayıklandıktan sonra, olaylar sanki oluyormuş gibi belirli bir izafet çerçevesine göre kurularak haber haline getirilir[31]. Haberler, kişisel fikirler, görüşlerden arınmış, üçüncü şahıs olarak hazırlanırlar. Halbuki yorumlar, haber veya haberleri oluşturan olay ve olaylar hakkında kişisel fikir ve görüşler, düşüncelerin egemen olduğu metinlerdir. Salt kişisel, çeşitli karşıt veya amaca dönük özellik taşırlar.

(31) Çok çeşitli haber tanımları bulunmaktadır. Bununla beraber, yazara göre hâlâ geçerliğini koruyan tanım yukarıda verilen Wilbur Schramm'ın 1949'da yapmış olduğu tanımdır. Bu tanım ve ilgili ayrıntılar için: Wilbur Schramm, «The Nature of News», **Journalism Quarterly** 26 (September 1949) s. 259-269.

TRT Yasasının, haber ve yorum ayrımını benimsemesi çağdaş gazeteciliğin gereklerine uymayı amaçlamasından ileri gelmektedir.

2. 2 TRT'nin Haber Yayınlarının içinde Siyasal Haberleşmenin Yeri

Aslında, gerek Anayasa gerekse TRT Yasası TRT'ye haber verme bakımından büyük görevler yüklemektedir. Her iki yasanın da hükümleri gereği olarak, TRT ye siyasal haberleşme yönünden de büyük görevler düşmektedir. Yalnız bütün bu yol gösterici ikeler, TRT'nin çalışma düzeni içinde ne ölçüde gerçekleşebilmektedir? Uygulama ile yasalar arasındaki ilişkiler ne yöndedir? Ayrıca, gerçekten TRT Türkiye'de siyasal haberleşmeyi işletebilmekte midir? Bu soruların yanıtlarını bulma gerek Kamu oyunda gerekse TRT yönetimi bakımından çok güncel olarak ilgi toplamaktadır. Yalnız TRT yönetimince henüz anılan sorulara pek yanıt getirilememiştir demek yalnış olmayacaktır. Bununla beraber, kamu oyunu çok yakından ilgilendiren haber uygulamasına çeşitli yönlerden yaklaşmak yararlı olacaktır.

2. 21 TRT Yayınlarında Haberlerin Yeri ve Süreleri

TRT program kalıplarına bakılınca gerek radyo postalarında gerekse tek televizyon kanalında haberlerin diğer yayın türleri yanında önemli yer tuttuğu ve sürelerinin azımsanmayacak ölçüde olduğu göze çarpmaktadır[32]. Radyo postaları bakımından haber yayınları TRT 1 ve TRT 2 adı verilen programlarda yer almaktadır. Özellikle TRT 1'de her saat başında haber özetleri yer almakta, dört ana haber bülteni ile genişliğine ve derinliğine günlük haberler verilmeğe çalışmaktadır. TRT 2'de ise, haberlerin oranı TRT 1'e oranla daha azdır. Bununla beraber, haberler da-

(32) TRT 1'de 1976 yılında haber yayınları bütün yayınların 14 % ünü, TRT 2'de yine aynı yıl itibariyle 15 % ini işgal etmiştir. Televizyon yayınları bakımından yine 1976 yılı itibarıyla haber yayınlarının işgal ettiği yer 15.5 % tur. Ayrıntılı bilgi için: **TRT Kurumunun Yaygın Eğitim «Halk Eğitimi» Konusunda Yaptığı Yayın Hizmetleri ve Bu Alandaki Uygulamaları ile İlgili Rapor.**

ha çok haber program niteliğini taşıyan, çeşitli görüşlere, gereğinde sorunlara da yer veren durumdadır[33].

TRT 1'de her saat başındaki haber özetlerinden başka, günlük dört ana haber bülteni 7.30, 13.00, 19.00 ve 22.45'te verilmektedir[34]. TRT 2 deki haber bültenleri 3 haber programı yayını şeklindedir. TRT, ayrıca Türkiye'nin Sesi Radyosundan yurtdışına Türkçe dili dışında çeşitli dillerde de haber bültenleri yayınlamaktadır[35]. Televizyon'da ise, hergün 20'de ana haber bülteni, en son program olarakta «Güne Bakış» yayınlanmaktadır.

2. 22 Haber Yayınlarının Hazırlanış ve Veriliş Biçimleri

TRT Yaygın Eğitim «Halk Eğitimi» Konusunda Yaptığı Yayın Hizmetleri ve Bu Alandaki Uygulamaları ile İlgili Raporunda radyo ve televizyon haber yayınları yönünden amacını sırasıyla şöyle açıklamaktadır:

> «Radyo haber yayınları, ile toplumu ülkemizde ve dünyada meydana gelen siyasal, sosyal, kültürel, ve sportif olaylardan anında, doğru ve tarafsız bir şekilde haberli kılma, kamu oyunu aydınlatmaya dikkat gösterilecektir[36].
>
> Televizyon yayınlarında amaç, Türkiye ve Dünyadaki olay ve haberleri, hızlı, doğru, resim ve filmlerle

(33) TRT II yayınları 3. Beş Yıllık Kalkınma Planında Türkiye'nin her yanının iki programla kapsanmasının gerekliliği üzerine 1974 yılı sonbaharında yayına sokulmuştur.

(34) Ankara bakımından radyo yayınlarının ve televizyon yayınlarının ne ölçüde izlendiği, haber yayınları ve eğitim yayınlarının izlenilme durumu hakkında fazla bilgi için: Aysel Aziz-, **Televizyonun Yetişkin Eğitimindeki Yeri ve Önemi**, (Ankara Sevinç Matbaası, 1975); Oya Tokgöz, **Televizyonun Kadının Siyasallaşmasına Etkisi**, (basılmamış doçentlik tezi).

(35) Dış yayınlarda haberlerin durumu hakkında ön bilgiler için Oya Tokgöz, **op.cit.**, 112-115; bugünkü durum hakkında **Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumunun Yaygın Eğitim «Halk Eğitimi» Konusunda Yaptığı Yayın Hizmetleri ve Bu Alandaki Uygulamaları ile İlgili Rapor.** Türkiye'nin Sesi Radyosu yabancı dillerde Arapça, Romençe, Elence, Bulgarca, Sırp-Hırvatça, Almanca, Fransızca, İngilizce haber yayınları yapmaktadır.

(36) **TRT Raporu, op.cit.** 17.

zenginleştirilmiş olarak ekrana getirmektir. Haberlerde ve haber programlarında kamu oyunun serbest oluşumu titizlikle korunacak, toplum, huzurunun, kişi haklarının ve hürriyetlerinin zedelenmemesine dikkat edilecektir.»[37]

Anılan amaçların ışığında TRT'nin haber yayınları şekil almaktadır Doğal olarak, siyasal haberleşemeye yönelik haberler de aynı amaca göre hazırlanmakta ve şekillenmektedirler.

TRT 1 ve TRT 2'de yayınlanan haberlerle, televizyon haberleri Ankara'da TRT Haber Merkezinde hazırlanıp, antene çıkarılmaktadır. Ayrıca, aynı Merkez, haber programlarını gerek radyo gerekse televizyon için düzenlemektedir. Radyo haber yayınlarından Haber Müdürlüğü, televizyon haberlerinde ise Televizyon Haberleri Şubesi sorumlu olmaktadır.

TRT 1'deki özet haberler nöbetçi yayın spikerlerince, ana haber bültenleri ise bir kadın ve bir erkek haber spikeri tarafından okunarak antene çıkmaktadır. Ana haber yayınları içinde, haberlerle ilgili yerinde kayda alınmış sesler zaman zaman haberlere eşlik etmektedir. TRT 2'de ise, tek haber spikeri yayının devamlılığını sağlarken, çeşitli muhabirler haberlerini kendi sunmakta, yerinde kayda aldıkları sesleri olayları anlatırken kullanmaktadırlar.

Televizyon haberlerinde ise, TRT 1'de olduğu gibi bir kadın ve bir erkek haber spikeri haberlerin sunulmasında görev alarak, antene çıkarmaktadırlar. Verdikleri haberlerde zaman zaman haberle ilgili film, fotoğraf ve grafik ve şekiller yer almaktadır. Bununla beraber, haber spikerleri haberlerini kendileri sunmamakta, hazırlanmış haberleri ekrana getirmektedirler. Daha başka deyişle, TRT 1'deki uygulama aynen televizyon haberleri yönünden yapılmaktadır.

2. 3 TRT'nin Siyasal Haberleşmeye Yönelik Yayınları ve Değerlendirilmesi

Gerek Anayasa, gerekse TRT Yasası, TRT Kurumunu siyasal haberleşmeyi gerçekleştirme yönünden sorumlu tutarken,

(37) İbid., s. 28.

TRT ancak temel haber uygulamasını gerçekleştirmeğe çalışmaktadır. TRT yöneticilerinin TRT'nin siyasal haberleşme yönünden gerçek görevini yeni olarak kavramaya çalıştıkları görülmektedir[38]. Çağımızın en etkin ve güçlü iki kitle haberleşme aracının çalıştırılmasını yüklenmiş bulunan TRT'nin siyasal haberleşmeye yönelik yayın ilke ve esaslarını geliştirememiş olması ise üzerinde düşünülecek acı bir olgudur.

Gerçi, bütün kitle haberleşme araçlarının yayınlarını, dolayısıyla haber yayınlarını izleme, izleyicinin seçmeli ilgi ve algısına bağlıdır[39]. Bu açıdan düşünülürse, herkesin konuya sübjektif açıdan bakacağı açıktır. Eğitim düzeyinin Türkiye'de hâlâ düşük düzeyde olması, çok sayıda siyasal partilerin çeşitli görüşleri temsil etmesi, özellikle haber yayınları üzerinde çok çeşitli görüşlerin ortaya atılmasına neden olmaktadır. Kurum yöneticilerinin kendilerine yön veren ancak çerçeve ilkeler dışında, hâlâ kendi saptadıkları ilke ve esasların bulunmaması, kamu oyundan gelen tepkilerin nedenleri olmakta, kamu oyunu çeşitli arayışlara itmektedir.

TRT'ye karşı yöneltilen görüşler belki iki ana başlık altında toplayabiliriz:

1 — Siyasal nitelikli haberlerle, yalnız halkın istediği değil, halkın öğrenmesi, bilmesi gerekenlerde verilmelidir.

2 — Siyasal haber olsun olmasın, haber vermenin amacı, yurt, dünya sorunlarını kavrayabilmenin yanında, bu sorunlara çözüm getirmeye yöneltilmiş, ilgili, dışa dönük, uyanık izleyici yaratmadır.

İki ana başlık, TRT'nin siyasal haberleşme yönünden Yasaların çizdiği ana çerçevenin verileri ışığında yapması gerekenlere işaret eder niteliktedir. Daha başka deyişle, Yasaların kendisine tanıdığı görevleri bilinçli olarak gereği ölçüsünde yerine getirme-

(38) TRT Genel Müdürü Prof. Dr. Şaban Karataş'ın göreve gelişinin birinci yıldönümü nedeniyle 19 Ocak 1977 günü yaptığı basın toplantısı. Genel Müdür, bu toplantıda hükümet faaliyetlerinin haber olduğunun bütün dünya haber kurumlarınca kabul edilmiş bulunduğunu yaptırmış oldukları araştırma ile ortaya çıktığını belirtmiştir.

(39) Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson, Hazel Gaudet, **The People's Choice** : (New York, Columbia University Press, 1944)

sini istemektedirler. Bütün bu görüşler ise, çevremizde gittikçe artan, çoğalan siyasal olaylar hakkında daha fazla bilgi almak istenmesinden ileri gelmektedir. Bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de artık radyo ve televizyondan siyasal dünyamız hakkında ne düşüneceğimiz yönünden gündem koyması istenmektedir[40].

(40) Gündem Koyma İşlevi, (Agenda-Setting Function) kitle haberleşme araçlarının işlevleri bakımından bugün büyük yer tutmaktadır. Fazla bilgi için: Lee B. Becker, Maxwell, E. McCombs and Jack M. McLeod, «The Development of Political Cognitions» Steven H. Chaffee, (der.) **Political Communication : Issues and Strategies for Research, op.cit.,** s. 38-53.

SEÇME KİTAP LİSTELERİ

Sami N. Özerdim

BYYO Öğretim Görevlisi

I.

P. Otlet ile H. de Lafontaine, 19. Yüzyılın sonlarına doğru; artan yayınları denetlemek için dökümantasyonun temelini attılar. 20. Yüzyılda, «nüfus patlaması»na koşut bir *bilgi patlaması*, yayınların ürkütücü bir bollukta ortaya çıkışını anlatan bir terim olarak yerleşmek üzeredir. Dokümantasyon artık, üretici-bilgin'den yararlanan-bilgin'e yönelmiş bir iletişim aracıdır.[1] Kimya bilgini, öteki kimya bilginlerinin bilimsel ürünlerinden dökümantasyonun aracılığı ile haberli olur. Bir de, bu kimya bilgininin, dünya yazın ve düşün yapıtlarına vakit ayırma gereksemesini, kendi dar alanından dışarıya yayılmak isteyişini; ya da, sosyal bilimler alanında çalışan bir başka bilginin, bin yıllardır birikmiş yapıtları elden geçirme zorunluğunu; bu arada, genç okuyucunun, kendisine yol gösterecek kılavuzlara (kılavuz kitaplara, listelere) özlemini düşününüz.

Bu konuya yönelmiş kuruluşlar, ya da kendi anlayış ve zevklerine göre listeler düzenleyen yazarlar, sayısız kılavuzlar yayınlamışlardır. Bunların bir bölüğü Türkçeye de yansımıştır.[2] Bu lis-

---

(1) J.H. Shera: **Documentation and the Organization of Knowledge.** London 1966 Crosby Lockwood and Son Ltd. s. 2

(2) Türkçede saptayabildiğimiz kitap ve yazılar şunlardır:
Nurullah Ataç: Romancılarım. **Ulus** 5.9.1943. (Bak.: Baha Dürder)
R.B. Downs: Milletler Üzerinde En Çok Tesir Yapmış Onbeş Kitap. Çev.: Furuzan Olşen. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni

telerde, bir kendi kültürünü «kayırma» çabası, bu arada kendi çevresinin uzaklarından pek bilgili olmamaktan doğma eksiklikler yok değildir; hatta çoktur da... Özellikle, Batı, Doğu'dan pek az örnek verir. Şu halde, bu tür listeleri tamamlamak için Doğu'-

III/2. sayı, 1954. (Bu yazının teksiri de yapılmıştır. R.B. Downs'ın kitabı: **Books that Changed the Wold.** New York 1956).

Will Durant: İyi Bir Terbiye İçin En İyi Yüz Kitap. Çev.: Arif H. Bilen. **Yücel** 37-42. sayılar, Mart-Ağustos 1938

Baha Dürder: **Okunacak Romanlar.** İstanbul 1959 İstanbul Öğretmenler Derneği. (Kitabın içindeki listeler:
Will Durant'ın Listesi
André Gide'in Listesi (Bu liste A. Gide: **Seçme Yazılar,** çeviren: Suut Kemal Yetkin, Ankara 1962 Milli Eğitim Bakanlığı, 2. basımda: On Fransız Romanı başlığı ile)
Somerset Maugham'ın listesi (ayrıca bak: S. Maugham)
W. Y. Phelps'in Listesi
Morley Callaghan'ın Listesi
Thomas Mann'ın Listesi (ayrıca bak: S. N. Özerdim)
Carl Sandburg'un Listesi
Carl Cramer'in Listesi
Thomas Craven'in Listesi
Cornelia Otis Skinner'in Listesi
Komisyonların veya Anketçilerin Listesi).

A. Gide: Bak. Baha Dürder

H. Fethi Gözler: Roman, Romancı ve Yüz Büyük Yabancı Roman Üzerine. **Çaba** 33. sayı, Temmuz 1969

Somerset Maugham: **Kitaplar ve Siz.** Çeviren: Selmin Evrim. İstanbul. 1942 Ülkü B.

S.N. Özerdim: En güzel 40 Kitap. **Varlık** 381. sayı, 1.4.1952 (Britain To-Day dergisinin anketi)

S.N. Özerdim: Mühim (aslında: Büyük) Kitaplar. **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni** V/1. sayı, 1956 (Good Reading. The Committee on College Reading'in listesi)

Kenan Somer: Önce Neler Okumalı? **Emek** 1. sayı, 1.5.1969. (Bu yazıda, sosyalist teoriyi öğreneceklere listeler veriliyor. **Aydınlık** dergisinin Aralık 1968 tarihli 2. sayısında **Şahin Alpay'ın Devrimci** Teorik Eğitim yazısı da anılıyor. Fethi Naci'nin, 22 Eylül 1975 günlü **Politika** gazetesinde yayımlanan: İşçiler Neleri Okumalı yazısında, çağdaş Türk yazınından yapıtlar salık verilmiştir. 1975'te Sol Yayınları arasında çıkmış bir kitabı da anabiliriz: **Marksist Klasikleri Okuma** Kılavuzu. Çeviren: Ferhat Güner. Konumuzu daha çok yaymamak için, Türkçede bulunan, kitap özetlerini içeren derlemelere değinmiyoruz. **Milli Eğitim** dergisinin 21-22. sayısında yayınlanan Kitap Özetleri başlıklı yazımız bu konuya ayrılmıştır. İlgili bir yazı: Tuncer Uçarol: Kitap Listeleri, **Varlık** 799. sayı, Nisan 1974.

da da -tarafsız kalabilecek- kuruluş ya da kişilerin liste hazırlamaları gerekir.[3]

Aşağıda, son olarak gördüğümüz -kuruluşu 1947'e değin geriye giden- böyle bir çalışmanın özetini vereceğiz. Aktardığımız liste, tamam değildir. Tamamlanmıştır da biz görememiş olabiliriz. Ne olursa olsun, liste, bu eksik haliye de bir fikir verebilecektir. (Alt notlarda belirttiğimiz başka listelerin de görülmesi gereğini anımsatalım)

II.

Beş kutuluk basılmış örneklerini gördüğümüz, basılmamış bölümden daha üç listeyi bunlar aracılığı ile öğrendiğimiz girişim; 1947'de A.B.D.'nin Illinois eyaletinde kurulmuş, «çıkar gütmeyen», *The Great Books Foundation* adını taşıyan bir «corparation»a dayanır. Kuruluşun amacı : tartışma önderleri yetiştirmek, bu önderleri ve bağlı oldukları kümeleri örgütlemek, bunlara yardım sağlamak, malzeme yetiştirmek, seçmeler yapmak, ucuza mal olacak «kutularda kitaplar» yayımlamak'tır. Gelirini. bu girişime katılan kişilerden, girişim dışındakilerden, iyiliksever kuruluşlardan toplar.

Kuruluşun 2800 kümesinde 45.000 kişi programlara katılmıştır. A.B.D. ile Kanada'da kuruluşun görevlileri, kitaplıkları vardır.

Aşağıda, ilk beş yılın basılmış[4]; altı, yedi ve sekizinci yılların da bildirilen listelerini veriyoruz[5].

Listelerde gösterilen yapıtların genellikle İngilizce çeviri adları kullanılmıştır. Biz de bunların Türkçe adlarını alabilirdik. Ancak, Türkçeye bütün bu yapıtların çevrilmemiş olduğunu dikkate alarak, asıllarındaki adlarını araştırdık. Rusça ve Yunanca gibi değişik alfabe kullanılan diller dışında, Latin alfabesinde yazılmış ve basılmış kitapların asıllarındaki başlıklarını verirken, ötekilerinin Türkçelerini sıralamayı yeğ tuttuk.

---

(3) Tahir Alangu'nun **100 Ünlü Türk Eseri**, Türk yazını açısından bir seçme olarak, Ek'te söz konusu edilmiştir.

(4) Bizim gördüğümüz kutular 1955-1956 basımları ile 1964-1965'te yapılmış yinelemelerini içeriyordu.

(5) Ek olarak, yüz kitaplık **The Committee on College Reading**'in listesini de, eski bir yazımızdan aktardık.

Bütün bu yapıtların Türkçeye çevrilmiş olanlarını da saptamak yararlı olacaktı; ancak, bu, genişçe bir bibliyografya çalışmasını gerektirecekti. Bunun yerine, Millî Eğitim Bakanlığı-Dünya Edebiyatından Tercümeler (Klasikler) dizisindeki çevrileri önde tutuk. Ayrıca, özel yayıncıların çevirilerinden de örnekler aldık.

III.

Birinci Yıl:

1— 3. *Declaration of Independence*
Eflatun : *Apologia; Kriton*
Sofokles *Antigone*

4— 5. Aristo : *Politika* (2. kitap)
Plutarkhos : *Lykurgus ile Numa'nın Karşılaştırımalı Yaşamöyküleri*

6— 7. *Matta İncili*
Epiktetos : *Konuşmalar* (seçmeler)
8. Machiavelli : *Il Principe*

9—10. Shakespeare : *Macbeth*
Milton : *Areopagitica*

11—12. A. Smith : *The Wealth of Nations* (seçmeler)
The Federalist (seçmeler)
Constitution of United States

13—14. Tocqueville : *Democracy in America* (seçmeler)
Marx-Engels : *Manifest der kommünischen Partei*

15—16. Thoreau : *Civil Disobedience* (seçmeler)
Tolstoy : *İvan İlyiç'in Ölümü*
(Bu sekiz cilde, bir yardımcı kitap eklemiştir : *A Gerat Books Primer*).

İkinci Yıl:

1—3. *Ecclesiastes (Vâiz. Tevrat'*tan)
Sofokles *Kral Oodipus; Oidipus Kolonosta*
2. Homeros *Odüsseia*

4— 6. Eflatun : *Menon;* Aristo : *Ahlâk* (seçmeler)
Lucretius *De Rerum Natura* (1—3. kitaplar)

7. St. Augustinus *Confessiones* (1—8. kitaplar)
8. Shakespeare : *Hamlet*

9—11. Descartes *Discours de la méthode*
Hobbes : *Leviathan* (seçmeler)
Pascal : *Pensées* (seçmeler)

12. Swift *Gulliver's Travels*

13—14. Rousseau *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*
Kant *Zum ewigen Frieden*

15. J.S. Mill : *On Liberty*
16. Mark Twain *The Adventures of Huckleberry Finn*
(Bu on cilde, bir yardımcı kitap eklenmiştir *A Great Books Reader*).

Üçüncü Yıl:

1— 2. *Eyup Kitabı* (Tevrat'tan)
Aeskülos *Orestia* (triloji *Agamemnon; Coephoroe; Eumenides*)

3— 4. Thukidides : *Peloponez Savaşı Tarihi* (seçmeler)
Eflatun *Şölen* (Symposium)

5— 6. Aristo : *Politika* (3—4. kitaplar)
St. Tommasso, Aquino'lu *Yasa Üzerine (Summa Teologica*'dan)

7. Rabelais *Gargantua* ve *Pantagruel* (1. kitap)

8— 9. Calvin : *Christianae Religionis Instutio* (seçmeler)
Shakespeare *King Lear*

10—11. F. Bacon *Novum Organum* (1. kitap)
Locke : *Of Civil Government*

12—13. Voltaire : *Candide*
Rousseau : *Le contrat social* (1—2. kitaplar)

14. Gibbon : *The Decline and Fall of the Roman Empire* (15—16. bölümler)

15—16. Dostoyevski : *Karamazof Kardeşler* (seçmeler)
Freud : *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*

Dördüncü Yıl:

1— 2. Konfüçyüs : *Konuşmalar* (seçmeler)
Eflatun *Devlet* (6—7. kitaplar)

3— 5. Aristofanes : *Lysistrata; Bulutlar*
Aristo : *Poetika*
Öklides : *Geometrinin Temelleri* (1. kitap)

6— 7. Marcus Aurelius *Düşünceler*
Sextus Empiricus *Pyrronculuğun Anaçizgileri* (1. kitap)

8— 9. *Volsungasaga* ve *Niebelungenlied*
St. Tommasso, Aquino'lu *Doğruluk ve Yanlışlık (Summa Teologica*'dan)

10—11. Montaigne *Essais* (seçmeler)
Shakespeare *The Tempest*

12, 14. Locke : *An Essay Concerning Human Understanding* (seçmeler)
Hume : *An Inquiry Concerning Human Understanding*
13. Milton *Paradise Lost*

15—16. Nietzsche *Jeneits von Gut und Böse* (seçmeler)
W. James : *Pragmatism* (seçmeler)

Beşinci Yıl:

1— 3. Euripides *Medeia; Hippolytos; Troyalı Kadınlar*
Eflatun : *Theaitetos*
Aristo : *Fizik* (4. kitap, seçmeler)
4. Vergilius *Aeneid*

5— 6. St. Franciscus : *Fioretti di S. Francisco d'Assisi*
St. Tommasso, Aquino'lu *İnsan Üzerine (Summa Teologica*'dan)

7— 8. Dante : *La Divina Commedia*

9—11. Mirandola : *De Hominis Dignitate (Oratione)*
Berkeley *Principles of Human Knowledge*
Newton : *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (seçmeler)

12—13. Boswell : *Life of Samuel Johnson* (seçmeler)
Kant : *Prolegomena*

14, 16. Woolman *Journal*
Einstein *Das Relativitätsprinzip*
15. Melville *Moby Dick*

Altıncı Yıl:

1— 3. Aeskülos *Zincire Bağlı Prometheus*
Eflatun *Phaidros*
Aristo *Metafizik* (12. kitap)

4— 6. Longinus : *Yücelik Üstüne*
St. Augustinus *Doğa ile Kayra Üzerine; Kayra ile Özgür İrade Üzerine*
St. Tommasso, Aquino'lu *Tanrının Varlığı ve Sadeliği Üzerine (Summa Teologica'dan)*

7— 8. Chaucer *Canterbury Tales* (seçmeler)
Shakespeare *Richard II.*
9. Cervantes *Don Quijote de la Mancha* (1. kesim)

10—11. Spinoza *Ethica*
Hume *Dialogues Concerning Natural Religion*

12—13. Voltaire *Dictionnaire philosophique* (seçmeler)
14. Darwin *Origin of Species* (1—6., 15. bölümler)

15—16. Melville *Billy Budd, Foretopman*
Henry James *The Turn of the Screw*

Yedinci Yıl:

1— 2. Eflatun : *Gorgias*
Aristo : *Ruh Üstüne*

3— 4. *Bhagavad-Gita*
Boethius *De Consolatione Philosophiae*

5— 6. Maimonides (İbn Meymun) *Yolunu Şaşırmışlara Kılavuz*
Donne : *Holy Sonnets*

7 — 8. Molière *Tartuffe; Le misanthrope*

9—10. Kant : *Grundlegung zur Metaphysik der Sitren*
Goethe : *Faust* (1. Bölüm)

11—12. Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* (seçmeler)
Kierkegaard *Afsluttende uvidenskabelig efterskrift* (seçmeler)

13—14. Dostoyevski : *Yeraltından Notlar*
Conrad : *Heart of Darkness*

15—16. Freud : *Die Traumdeutung* (7. Bölüm)
B. Shaw : *Man and Superman*

Sekizinci Yıl:

1— 2. Aristofanes : *Kuşlar; Barış*
Eflatun : *Phaidon*

3— 5. Aristo *Fizik* (3. kitap)
St. Paulus : *Romalılara Mektup; Korentlilere Birinci Mektup (İncil*'de)
Galenos *Doğal Yetenekler Üstüne* (1., 3. kitaplar)

6— 7. Shakespeare *Henry IV* (1. Bölüm)
» » (2. Bölüm)

8— 9. Harvey : *Exertatio de Motu Cordis et Sanguinis*
Descartes *Les passions de l'ame*

10—11. Milton : *Samson Agonistes*
Fichte *Die Bestimmung des Menschen*

12. Byron *Don Juan* (1—4. canto'lar)

13—14. J.S. Mill : *Utilitarianism*
Nietzsche : *Genealogie der Moral*

15—16. Adams : *The Education of Henry Adams* (23-25. bölümler)
Yeats : *Fourteen Poems*

IV.

Yabancı yazınlardan Türkçeye yapılmış çevirilerin tümünü *Türkiye Bibliyografyası*'nda (1928'den beri) bulabiliriz. Arap

harfli çevirileri ise, Millî Kütüphane'nin eski harfli Türkçe koleksiyonlarını gösteren teksir yayınlar ile M. Seyfettin Özege'nin 1971'den beri yayımladığı *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'ndan çıkarabiliriz. Çeviriler için bibliyografya çalışmaları da yapılmıştır. (Behire Abacıoğlu (Balkan)'nun 1958-1960 arasında *Tercüme* dergisindeki yayınları gibi). İsmail Habib (Sevük)in 1940'ta Remzi Kitabevi'nce iki cilt olarak bastırılmış olan *Avrupa Edebiyatı ve Biz, Garpten Tercümeler* adlı araştırması ise; çeviri çabalarının yoğunlaştığı 1940'lar sonrası bir başka kişi tarafından sürdürülememiş bir türdür.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın 1940'ta başlattığı *Dünya Edebiyatından Tercümeler* (Klasikler) dizisi için, Adnan Ötüken'in 1948 ve 1952'de basılmış bibliyografyaları, Millî Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü'nce ele alınarak, 1940—1966 yıllarını içerecek biçimde genişletilmiştir *Dünya Edebiyatından Tercümeler, Klasikler Bibliyografyası. 1940-1966.* (Ankara 1967).

Great Books listelerinde yer alan yapıtların Türkçeye çevrilenlerini, önce, son olarak adını verdiğimiz bibliyografyaya göre; sonra da, özel yayınevlerin çevirilerini işaret ederek bildireceğiz[6]. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu bir bibliyografya çalışması değildir; sadece «işaret»le yetinilecektir. Okuyucunun, yukarıda bildirilen bibliyografyalarda, aradığı çeviriyi bulması olanaklıdır.

Birinci Yıl:

Eflatun *Sokrates'in Müdafaası (Apologia)* ile *Kriton'u,* MEB-DET.de;
Sofokles *Antigone,* MEB-DET.de,
Aristo *Politika,* öy.larda;
Plutarkhos *Hayatlar*'ından birkaçı MEB-DET. ile öy.larda çıkmışsa da tamamı çevrilmemiştir.
İncil'in eski ve yeni harflerle çevirileri öy.larda;
Epiktetos : *Düşünceler ve Konuşmalar,* öy.larda;
Machiavelli : *Hükümdar (Prens)* öy.larda;
Shakespeare *Macbeth,* MEB-DET. ile öy.larda;

(6) MEM-DET.: Millî Eğitim Bakanlığı Dünya Edebiyatından Tercümeler; öy.: özel yayınlar olarak kısaltılmıştır.

A. Smith'in *Milletlerin Zenginliği,* MEB-DET.de;
Tocqueville *Amerika'da Demokrasi,* öy.larda (Türk Siyasî İlimler Derneği);
Marx-Engels : *Komünist Manifestosu,* öy.larda;
Tolstoy : *İvan İlyiç'in Olümü, MEB*-DET. ile öy.larda çıkmıştır.

İkinci Yıl:

Tevrat, öy.larda *Kutsal Kitap (Kitab-ı Mukaddes)*'in tümü içinde;
Sofokles : *Kıral Oodipus; Oidipus Kolonos*'ta MEB-DET. ile öy.larda;
Homeros : *Odüsseia,* öy.larda;
Eflatun : *Menon,* MEB-DET.de;
Lucretius : *Evrenin Yapısı,* öy.larda;
Aristo : *Ahlâk,* öy.larda;
Shakespeare *Hamlet,* MEB-DET. ile öy.larda;
Descartes : *Usul Hakkında Nutuk,* MEB-DET. ile öy.larda;
Pascal : *Düşünceler,* öy.larda;
Swift *Gulliver'in Seyahatleri,* MEB-DET. ile çocuklar için öy.larda;
Rousseau *İnsanlar Arasında Müsavatsızlığın Doğuşu ve Esasları Hakkında Nutuk,* öy.larda *(Altı Kitabıyle Birlikte Rousseau*'da);
J.S. Mill'in *Hürriyet,* MEB-DET.de;
M. Twain *Huckleberry Finn'in Maceraları,* çocuklar için öy.larda;

Üçüncü Yıl:

Eyup Kitabı, eski ve yeni harflerle basılan *Kitab-ı Mukaddes*'te (öy.);
Aeskülos *Agamemnon,* MEB-DET.lerde;
Eflatun *Şölen (Ziyafet),* öy.larda;
Aristo *Politika,* öy.larda;
Rabelais *Gargantua,* öy.larda;
Shakespeare : *Kıral Lear,* MEB-DET. ile öy.larda;
Voltaire *Candide,* MEB-DET. ile öy.larda;
Rousseau *Toplum Anlaşması,* MEB-DET. ile öy.larda *(Toplum Sözleşmesi);*
Dostoyevski *Karamazof Kardeşler,* MEB-DET. ile öy.larda;
Freude'un *Psikanaliz*'i çeşitli öy. çevirilerinde çıkmıştır.

Dördüncü yıl:

Konfüçyüs *Konuşmalar,* MEB-DET.de;

Eflatun *Devlet,* tamamlanmamış olarak MEB-DET.de, tamamlanmışı *(Devlet, Cumhuriyet* adları ile) öy.larda;

Aristofanes *Bulutlar,* MEB-DET. ile öy.larda; *Lisystrata (Kadınların Savaşı),* öy.larda;

Aristo *Poetika,* öy.larda (ve Atatürk Üniversitesi);

Montaigne : *Denemeler,* MEB-DET. ile öy.larda (seçmeler).

Shakespeare *Fırtına,* MEB-DET. ile, çocuklar için öy.larda çıkmıştır.

Beşinci Yıl:

Euripides : *Hyppolitos,* MEB-DET.de;

Eflatun : *Theaitetos,* MEB-DET.de;

Vergilus *Aeneid,* öy.larda;

Dante : *İlâhî Komedya,* MEB-DET. ile öy.larda;

Melville *Moby Dick,* MEB-DET. ile öy.larda;

Altıncı Yıl:

Eflatun *Phaidros,* MEB-DET.de;

Cervantes *Don Kişot,* öy.larda;

Spinoza *Etika,* MEB-DET.de, MEB. lise yardımcı kitaplarında;

Voltaire *Felsefe Sözlüğü,* MEB-DET.de;

Darwin : *Türlerin Kökeni,* öy.larda çıkmıştır.

Yedinci Yıl:

Eflatun *Gorgias,* MEB-DET.de;

Molière *Tartuffe, Adamcıl,* MEB-DET. ile öy.larda (adaptelerle Ahmet Vefik Paşa'da);

Goethe : *Faust,* MEB-DET. ile öy.larda;

Dostoyevski : *Yeraltından Notlar,* MEB-DET. ile öy.larda *(Yeraltı Dünyası);*

Freud *Rüyalar ve Yorumları,* öy.larda;

B. Shaw : *İnsan Üstün İnsan,* MEB-Modern Tiyatro Eserleri Serisi'nde çıkmıştır.

Sekizinci Yıl:

Aristofanes *Barış,* MEB-DET; *Kuşlar* öy.larda;
Eflatun *Phaidon,* MEB-DET.de çikmıştır.
St. Paulus *Mektuplar* (İncil'de), öy.larda;

V.

Bu listeler üzerinde genişçe durulabilir. Biz kısaca değinelim.

a. Her şeyden önce, bunlar yeterli midir? Yüz kitap, kuşkusuz ki, bir simgedir. Kendisini bütün bir yaşam için yetiştirecek, eğitecek olan insan, yüz kitapla bu amaca erişemez elbette. Olsa olsa, bu yüz kitap, büyük birikimin bir özetidir. Öte yandan, bu tür listelerin hepsini bir araya getirerek, ortak yapıtları bulmak bile -bir şey anlatırsa da- her şeyi bildirmiş olmaz.

Bu kitaplarla ancak yola çıkılabilir. Ne var ki, yola çıkarken, henüz bütün bunları anlayacak, kapsayacak bir yaşta, yetişkinlikte değiliz. Belki çoğu gereksiz bir yığın kitap okuduktan sonra bu listeye erişebileceğiz. Geçmişte bütün okuduklarımızı -kimi yazarların, bir evreden sonra, eski yazılarını yok sayıp yakmaları gibi- bu listelerin varsayılan «gerçekliği» önünde unutmanın yararı yoktur; belki zararı vardır. Hem, bilinçaltına dek işleyen bilgiler, izlenimler unutulamaz. Kaldı ki, geçmişte okuduklarımız, birer tuğla gibi, yapımıza -ister istemez- katılmıştır. Onları sökmeye kalkarsak yapı yıkılır.

Yüz kitap yeterli değildir aslında. Bunlar «temel kitaplar» sayılabilir. Temel ise, tek başına sadece temel'dir; yapının tümü değildir.

Bu kitap listelerini hazırlayanların, kendi duvarlarını yıkarak tümüyle tarafsızlık alanına çıkabildikleri de kuşkuludur. Bu da, listeler için ayrı bir sakınca sayılabilir.

b. Dikkat edilmişse, *Great Books* dizisinde de, *The Committee on College Reading*'in yüz kitabı içinde de, Batı ile Hıristiyanlık ağır basmaktadır. Doğu, ilkinde (bir Arap, bir Çin, bir Hind yapıtı ile) üç kez temsil edilebilmiştir; daha doğrusu, sekiz yıllık okuma programı içinde üç Doğu kitabına yer verilmiştir. İkincisinde ise (iki Arap, bir Çin, bir İran yapıtı ile) dört kez Doğu ile karşılaşıyoruz; oran yüzde dörttür.

Eğer böyle bir liste Doğu ülkelerinden birinde yapılsaydı durum değişecekti. Dünya ne denli «küçülme» savında olsa; ülkeler ile insanlar ne denli birbirine yaklaşmakta olduklarına inansalar; böyle bir liste, bu sanıyı ortaya koyamıyor, açıkcası, bu bir sanı olarak kalıyor.

Doğu'yu biraz daha daraltırsak, bu listelerde tek bir Türk yapıtı bulunmadığı da beliriverir. Gerçi, listelerde yer almayan Batılı ülkeler yazarları da bulunmaktadır. Ancak, Batıyı bir bütün saydıklarından, bu, bir Finlandiyalı için eksiklik sayılmayabilir.

c. Türkiye'de bu tür listeler düzenlenmemiş olmasını da boşluk olarak niteleyeceğiz. «Temel eser» adı yayın yaşamımıza girmiştir, ama elle tutulamayacak bir ölçüsüzlükle, anlayışsızlıkla, hatta bilgisizlikle... Bizde, böyle bir listenin hazırlanması için tek tek yazarlar denli topluluklar (kurumlar v.b.) da önayak olmalıdır. Doğaldır ki, ilk koşul tarafsızlık olacaktır. Bu, bizde oldukça güç sağlanır. Ama, sağlanabilir. Özellikle, sağ-sol anlaşmazlıklarının, binlerce yılın kültür birikimini de tehlikeli biçimde içine aldığı bu dönemde, okuyucuya yol göstermek, vazgeçilmez bir ödevdir.

Böyle bir listede yer alacak Türk yapıtları için, daha kuşbakışlı bir davranışla seçim yapma gerekecektir. EK I'de verdiğimiz Tahir Alangu'nun kitabı, bir antolojidir, ama, yapıtları 100 sayısı ile kısıtladığı için yine de bu türde bir -sanırız ki ilk- yol göstericidir.

Yazımızın başında, okuyucuya yol gösterme ödevine kısaca değinmiştik. Birikimin her gün biraz daha artması, bu ödevin ivedliğini, gerekliliği denli ortaya seriyor.

Kesinlikle yüz kitap değil, bu tür simgesel sayılarla daraltılmamış bir sayıda, Batı'nın ve Doğu'nun temel yapıtlarını saptamak, gerçekten bir ödevdir.

EK I.

Tahir Alangu *100 Ünlü Türk Eseri. 2 cilt. İstanbul* 1974 Milliyet Yayınları.

Bu kitaba alınan yazarlar ile örnekler :

VIII. Yüzyıl:

YOLLUG TİGİN (Kül Tiğin Anatı)

XI. Yüzyıl:

YUSUF HAS HACİP (Kutadgu Bilig)
KÂŞGARLI MAHMUT (Divan-ü Lugat-it Türk)

XIII. Yüzyıl:

YUNUS EMRE (Divan)

XIV. Yüzyıl:

NESİMÎ (Divan)
SÜLEYMAN ÇELEBİ (Vesilet-ün Necat)
GERMEYANLI ŞEYHÎ (Harname)
ÂŞIKPAŞAZADE (Tevarih-i âl-İ Osman)
AHMET PAŞA (Divan)
KAYGUSUZ ABDAL (Kaygusuz Sultan Divanı)

XVI. Yüzyıl:

DEDE KORKUT (Kitab-ı Dede Korkut)
ALİ ŞİR NEVAÎ (Divan)
BABÜR (Babürname)
SEHÎ BEY (Heşt Behişt)
ZATÎ (Divan)
LÂTİFÎ (Tezkire-i Şuara)
FUZULÎ (Divan)
HAYALÎ BEY (Divan)
PÎR SULTAN ABDAL (örnekler)
ÂŞIK ÇELEBİ (Meşair-üş Şuara)
TAŞLICALI YAHYA BEY (Divan)
KINALIZADE HASAN ÇELEBİ (Tezkiret-üş Şuara)
BAKÎ (Divan)

XVII. Yüzyıl:

BAĞDATLI RUHÎ (Terkib-i Bent)
NEF'Î (Divan)
PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ (Tarih-i Peçevî)
ŞEYHÜLİSLÂM YAHYA EFENDİ (Divan)
KÂTİP ÇELEBİ (Mizan-ül Hak)
NAİLÎ-İ KADÎM (Divan)

EVLİYA ÇELEBİ (Seyahatname)
KARACAOĞLAN (örnekler)
NAİMA (Ravzat-ül Hüseyn)
KÖROĞLU (Destan)

XVIII. Yüzyıl:

NABİ (Hayriye)
NEDİM (Divan)
ŞEYH GALİP (Hüsn-ü Aşk)

XIX. Yüzyıl:

BAYBURTLU ZİHNİ (örnekler)
ŞİNASİ (Şair Evlenmesi)
ERZURUMLU EMRAH (örnekler)
SEYRANÎ (örnekler)
DADALOGLU (örnekler)
AHMET VEFİK PAŞA (Zor Nikâhı)
ZİYA PAŞA (Terkib-i Bend)
ÂLİ BEY (Ayyar Hamza)
NAMIK KEMAL (Vatan yahut Silistre)
TEODOR KASAP (Pinti Hamit)
AHMET MİTHAT EFENDİ (Eflâtun Beyle Rakım Efendi)
CEVDET PAŞA (Tarih-i Cevdet)
ABDÜLHAK HÂMİT (Makber)
SAMİPAŞAZADE SEZAİ (Sergüzeşt)
NABİZADE NAZIM (Karabibik)
AHMET RASİM (Gecelerim)
RECAİZADE EKREM BEY (Araba Sevdası)
TEVFİK FİKRET (Rebab-ı Şikeste)
HALİT ZİYA UŞAKLIGİL (Mai ve Siyah)
M. EMİN YURDAKUL (Türkçe Şiirler)
MUALLİM NACİ (Ömer'in Çocukluğu)
HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR (Mürebbiye)

XX. Yüzyıl:

MEHMET RAUF (Eylül)
AHMET ŞUAYİP (Hayat ve Kitaplar)

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN (Hayal İçinde)
EŞREF (Zeyl yahut Abdülhamid-i Sani'nin Hayatından Bir Sahne)
ÖMER SEYFETTİN (Bomba)
EBUBEKİR HÂZIM TEPEYRAN (Küçük Paşa)
AHMET REFİK (Lâle Devri)
RUŞEN EŞREF (Diyorlar ki)
YAHYA KEMAL (Bulunmuş Sayfalar)
FUAT KÖPRÜLÜ (Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar)
REFİK HALİT (Memleket Hikâyeleri)
MEHMET AKİF (Asım)
MUSAHİPZADE CELÂL (Kaşıkçılar)
ZİYA GÖKALP (Türkçülüğün Esasları)
MEMDUH ŞEVKET ESENDAL (Hastanenin Yemek Tablası)
AHMET HAŞİM (Piyale)
REŞAT NURİ (Yeşil Gece)
PEYAMİ SAFA (Dokuzuncu Hariciye Koğuşu)
FALİH RIFKI ATAY (Zeytindağı)
BEHÇET KEMAL ÇAĞLAR (Erciyaştan Kopan Çığ)
MAHMUT YESARİ (Tipi Dindi)
SERMET MUHTAR ALUS (Harp Zengininin Gelini)
RIZA TEVFİK (Serab-ı Ömrüm)
HALİDE EDİP ADIVAR (Sinekli Bakkal)
SABAHATTİN ALİ (Kuyucaklı Yusuf)
OSMAN CEMAL KAYGILI (Çingeneler)
ORHAN VELİ (Garip)
ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR (Fahim Bey ve Biz)
İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL (Son Asır Türk Şairleri)
ADNAN ADIVAR (Tarih Boyunca İlim ve Din)
NURULLAH ATAÇ (Günlerin Getirdiği)
CAHİT SITKI TARANCI (Otuz Beş Yaş)
SAİT FAİK ABASIYANIK (Lüzumsuz Adam)
CEVAT FEHMİ BŞKUT (Paydos)
AHMET HAMDİ TANPINAR (19. Asır Türk Edebiyatı)
NEYZEN TEVFİK (Azab-ı Mukaddes)
ORHAN KEMAL (Bereketli Topraklar Üzerinde)
ASAF HALET ÇELEBİ (Om Mani Padme Hum)

EK II.

The Committee on College Reading'in Listesi

(Bu liste, **Good Reading** adlı kitabın 1954 basımından alınarak **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**'nin V. cilt/1. sayısında (1956) söz konusu edilmişti. Oradan yeniden aktarırken, Türkçeye çevrilmiş olanların yanına (T), **Great Books** da bulunanlara ise (GB) harflerini ekledik).

Eski Çağlar:

Aeskülos : (oyunlar. T.GB.)
Aristofanes : (oyunlar. T.GB.)
Aristo : *Ahlâk* (T.GB.), *Politika* (T.GB.)
Kutsal Kitap (T. GB.)
Konfüçyüs : (seçmeler, T.GB.)
Euripides : (oyunlar. T.GB.)
Herodotos : *Herodotos Tarihi* (T.)
Homeros : *İlyada* (T.), *Odüsseia* (T.GB.)
Lucretius *De Rerum Natura* (T.GB.)
Marcus Aurelius *Düşünceler* (T.GB.)
Eflatun : *Devlet* (T.GB.), *Şölen* (T.GB.)
Plutarkhos : *Hayatlar* (T.GB.)
Sofokles : (oyunlar. T.GB.)
Thukidides : *Peloponez Savaşı* (GB.)
Vergilius : *Aeneid* (T.GB.)

Orta Çağlar ve Rönesans:

Binbir Gece Masalları (T.)
Bacon : Essays (T.), *Advancement of Learning*
Boccacio : *Decameron* (T.)
Cellini : *La Vita*
Cervantes : *Don Quijote de la Mancha* (T.GB.)
Chaucer : *The Canterbury Tales*
Erasmus : *Encomium moriae* (T.)
Machiavelli *İl Principe* (T.GB.)
Malory : *La mort d'Arthur* (T.)
Muhammed : *Kur'an* (T.)
Montaigne : *Essais* (T.GB.)
More : *Utopia* (T.)

Rabelais *Gargantua ve Pantagruel* (T.GB.)
Shakespeare : (oyunlar. T.GB.), (şiirler. T.)

17. ve 18. Yüzyıllar:

Boswell : *Life of Samuel Johnson* (GB.)
Bunyan : *Pilgrim's Progress*
Burns (şiirler)
Defoe : *Robinson Crusoe* (T.)
Descartes : *Discours de la méthode* (T.GB.)
Donne : (şiirler)
Fielding : *Tom Jones* (T.)
Franklin : *Autobiography*
Gibbon : *The Decline and Fall of the Roman Empire*
Hamilton (et all) *The Federalist* (GB.)
Malthus : *Principles of Population*
Milton : (şiirler)
Molière : (oyunlar. T.GB.)
Pain : *The Rights of Man* (T.)
Pepys : *Diary*
Rousseau : *Emile* (T.), *Contrat social* (T.GB.)
Smith : *The Wealth of Nations* (T.GB.)
Spinoza (felsefe. T.GB.)
Sterne : *Tristram Shandy*
Swift : *Gulliver's Travels* (T.GB.)
Voltaire : *Candide* (T.GB.)

19. Yüzyıl:

Austen : *Pride and Prejudice* (T.)
Balzac : *Eugénie Grandet* (T.)
E. Bronte : *Wuthering Heights* (T.)
Browning : (şiirler)
Butler : *The Way of All Flesh*
Byron : (şiirler. T.)
Çekhov (küçük öyküler. T.)
Darwin : *The Origin of Species* (T.GB.)
Dickens : *David Copperfield* (T.)
Dostoyevski : *Suç ve Ceza* (T.)
Emerson : *Essyas* (T.)
Flaubert *Madame Bovary* (T.)

Goethe : *Faust* (T.GB.)
Hardy : *Tess of d'Ubervilles* (T.)
Hawthorne *The Scarlet Letter* (T.)
Hugo : *Les misérables* (T.)
Ibsen : (oyunlar. T.)
Keats (şiirler)
Marx : *Das Kapital* (T.)
Maupassant (küçük öyküler. T.)
Melville : *Moby Dick* (T.GB.)
Poe : (öyküler. T.)
Reade : *The Cloiser and the Heart*
Shelley : (şiirler)
Stendhal : *Le rouge et le noir* (T.)
Thackeray : *Vanity Fair* (T.)
Thoreau : *Walden*
Tolstoy : *Savaş ve Barış* (T.)
Twain *Huckleberry Finn* (T.GB.)
Whitman : *Leaves of Grass* (T.)
Wordsworth (şiirler)

20. Yüzyıl:

Adams : *The Education of Henry Adams* (GB.)
Bennett : *The Old Wive's Tale*
Dreiser : *The American Tragedy* (T.)
Frazer : *The Golden Bough*
Freud : *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (T.GB.)
Lewis : *Babbitt*
Mann : *Die Zauberberg*
Maugham : *Of Human Bondage* (T.)
Merejkowski *Leonarda da Vinci'nin romanı*
O'Neill : (oyunlar. T.)
Sandburg : *Lincoln*
Shaw (oyunlar, önsözler. T.GB.)
Steffens : *Autobiography*
Steinbeck *The Grapes of Wrath* (T.)
Veblen : *The Theory of the Leisure Class*
Wells : *Outline of History* (T.)
Yeats (Şiirler. GB.)

Not: Parantez içinde gösterilen (oyunlar, öyküler') in Türkçeye sadece bir bölüğünün çevrildiği; yine parantezde verilen (şiirler)in ise dergilerde, atolojilerde değil, küçük seçme kitaplar halinde yayımladığı anlaşılmalı ve denemeler de bunlara katılmalıdır.

EK III.

Bir Soruşturma:

Yukarıdaki listeyi çoğaltarak, bu listeden neler çıkarabileceklerini ve listeye neler ekleyebileceklerini sormak üzere, çeşitli kültür alanlarında çabaları bulunan 120 kişiye gönderdim. Aşağı yukarı on aylık bir süre içinde -birisi ölen, birisi de özür dileyen iki kişi dışında- 120 kişiden ancak 25'i yanıt verdi.

25 yanıtçı, alanlarına göre şöyle sıralanabilir : 5 yazın öğretmeni, 3 ozan, 3 romancı-öykücü, 2 toplumbilimci, 2 eleştirmeci, 2 kütüphaneci, 2 eğitimci, birer de bibliyografyacı, tarihçi, hukukçu, sanat tarihçisi, gazeteci ve okuyucu. Ayrıca bu 25 kişinin 10'u üniversitede profesör, doçent, dr. asistan, öğretim görevlisidir.

Yanıt verenlerin kimisi listeler üzerinde çıkarma ve eklemeler yapmış, kimisi listeyi temel tutarak yeni önerilerde bulunmuş, kimisi de listeye dokunmadan kendilerince eklenecek kitapları sıralamıştır. Kimisi beş-on kitapla yetindiği halde kimisi uzun listeler göndermiştir.

Aslında uzun eklemeler konuyu dağıtmak gibi bir sakınca taşıyordu. Özellikle Türk yazınından seçmelerde, ağırlık birden bize kayıyor, denge bozuluyordu. Hem; soruşturmaya yanıt verenlerin oranı beşte bir yakınında olduğundan, soruşturmanın amacına vardığı da söylenemezdi. Kısacası, yanıtlardan kesin bir sonuç çıkarılamayacaktı. 25 yanıtın dökümü kalabalık yazar ve kitap adı sıralamaları ortaya çıkarıyordu. Tek oy alan kitap ve yazar bolluğu, bunları yansıtmayı anlamsız kılabilirdi. Yine de yanıtçıların eğilimlerini sergilemekten kendimi alamadım.

Önce; listeden çıkarılan yazarları saptayalım. 9 kişi : Donne, Hamilton, Merejkowsky'yi; 8 kişi : Boswell, Burns, Bennett, Sandburg, Adams, Steffens, Veblen'i; 7 kişi : Browning, Butler, Reade'i; 6 kişi : Chaucer, Pepys, Sterne, Wordsworth, Dreiser, Frazer, Le-

wis, Maugham'ı; 5 kişi : Franklin, Paine, Bronte, Hardy, Keats, Thackeray, Thoreau, Whitman, Yeats'i; 4 kişi : Malthus, Milton, Byron, Shelley, O'Neill, Shaw'u; 3 kişi : Cellini, Malory, Spinoza, Gibbon, Austen, Maupassant, Twain'i; 2 kişi : Aeskülos, Euripides, Lucretius, Marcus Aurelius, More, Fielding, Poe, Smith, Steinbeck'i çıkarmıştı. Birer olumsuz oyla liste dışı kalanlar ise : Herodotos, Homeros, Vergilius, Konfüçyüs, Rabelais, Macchiavelli, Shakespeare, Dante, Descartes, Dickens, Flaubert, Goethe, Hugo, İbsen, Freud, Wells idi.

Eklemelere gelince; güncel yazarlara değin çok çeşitli bir adlar sıralaması söz konusudur. Alfabe sırasına göre, önce yabancılar:

Adler, Aisopos, Andersen, Apollonios, Apuleius, Arianos, Attar; Baudelaire, A. Bayet, Cl. Bell, Beydeba, von Bischoff, Brecht, Ch. Bronte, Buffon, Burckhard, Busbecq, Büchner; J. Caesar, Camus, Carlyle, Chateaubriand, Choderlos de Laclos, Cicero, Anna Comnena; A. Daudet, Dumas fils; T. S. Eliot, Epikuros, E. Ericson; Faulkner, Fichte, Firdevsî, A. Fournier, A. France, Anne Frank, E. Fromm; A. Gide, Gogol, Goldoni, Gorki; Hammer, Hamsun, Haşek, Hegel, Heine, Hemingway, Herakleitos, Hobbes, Hölderlin, Huxley; İbanez, İbn Batuta, İbn Haldun, İbn Tufayl; P. Janet, S. Johnson, J. Joyce; Kafka, Kazancakis, Lord Kinross, Krishnamurti, Ksenefon; La Fontaine, Lermontov, Lessing, Locke, J. London, Lorca; Malraux, Marco Polo, Marquez, A. Miller, G. Myrdal; Nehru, Neruda, Nietzsche, Nizamî, Nizamülmülk; M. Pagnol, Pasternak, Paustovski, Pestalozzi, J. Piaget, Plautus, E. Pound, M. Proust, Puşkin; Th. Reick, Reinland, Remarque, B. Russell; Sadi, Sartre, Schiller, W. Scott, Senaî, U. Sinclair; Şolohov; Toynbee, Turgeniev; E.G. White, O. Wilde; Zola, Zweig. Bu arada, listedeki kimi yazarların kitaplarından değişiklik yapanlar da olmuştur. Bir doğubilimci Arap ve Fars yazınından belli başlı türlerde kimi yapıtların tümüyle, kimisinin ise özetlenerek çevrilmesini önermiştir.

Türk yazınından önerilerde ise şu adlar yer alıyor: Abasıyanık, A.A. - Adıvar, H.E. - Adıvar, A. Cevdet Pş., A. Haşim, O. Akbal, Mustafa Akdağ, S. Ali, M.C. Anday, Âşıkpaşazade, Ataç, Atatürk, F.R. Atay, O. Atay, D. Avcıoğlu, Ş.S. Aydemir; Baki, Balaban, C.F. Başkut, F. Baykurt, H. Bayur (Atatürk kitabı), Y.K. Beyatlı, K.

Bilbaşar, Hikmet Birand; A.F. Cebesoy (Atatürk kitabı); F.N. Çamlıbel; Dağlarca, Dedekorkut, H.İ. Dinamo, A.M. Dranas; E.T. Eliçin, M.Ş. Esendal, Evliya Çelebi, S.R. Eyüboğlu; Fuzuli; E.C. Güney (halk öyküleri), R.N. Güntekin, H.R. Gürpınar; Halikarnas Balıkçısı, A.Ş. Hisar, A. Hünalp; İbrahim Hakkı (Erzurumlu), Atillâ İlhan, İ.M.K. İnal; O.V. Kanık, C.A. Kansu, Karacaoğlan, Karagöz Y.K. Karaosmanoğlu, R.H. Karay, Kâşgarlı Mahmut, Kâtip Çelebi, Kemal Tahir, Kerem ile Aslı, N.F. Kısakürek, Koçi Bey, K. Korcan, M.F. Köprülü, C. Külebi; M. Makal, Mehmet Rauf, Mercimek Ahmet, Mevlâna, Muhasipzade Celâl, A.H. Müftüoğlu; Naima, Namık Kemal, Nasrettin Hoca, B. Necatigil, Nedim, A. Nesin, Ali Şir Nevaî; Orhan Kemal, Orkun yazıtları, Y.Z. Ortaç, F. Otyam; Ömer Seyfettin, N.S. Örik, E. Öz; Pir Sultan Abdal; Nazım Hikmet Ran, Recaizade Ekrem, Oktay Rifat; P. Safa, Abbas Sayar, S. Selek, Sinan Paşa; Şeyh Galip; A.H. Tanpınar, C.S. Tarancı, Tevfik Fikret. E. Tonguç (Hakkı Tonguç kitabı); H.Z. Uşaklıgil; H.Z. Ülken; Yaşar Kemal, Yunus Emre, Yusuf Has Hacip; Ziya Gökalp, Ziya Paşa. Ayrıca halk ve divan şiirinden derlemelerle mesnevi, seyahatname, tarih, teracim-i ahval, tezkiretüşşuara, Türk destanları gibi türlerden, kimi tümü ile kimi özetlerle yayınlar önerilmiştir. Yukarıda sayılan yazarların kimisinden birkaç, kimisinden tek yapıt önerildiği, kimisinin tek oy almasına karşılık kimilerinin birden artık oy topladığı da anımsanmalıdır. Ancak; soruşturma amacına ulaşamadığı için, kitap adlarını vermeği gereksiz bulduk.

ANKARA TELEVİZYONU 1968 (1)

Mahmut T. ÖNGÖREN
Öğretim Görevlisi

Türkiye'de ilk TV yayını İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından kurulan tesislerde 9 Temmuz 1952 tarihinde yapıldı. Oysa ülkemizde ilk TV yayımının 31 Ocak 1968 tarihinde Ankara'da TRT tarafından başlatılan Ankara Televizyonu'na ait olduğu da bazı çevrelerce belirtilmektedir. Kuşkusuz, TRT'ye bağlı Ankara Televizyonu da Türkiye'deki ilk TV yayımlarının yapıldığı kuruluşlardan biridir. Fakat İstanbul Teknik Üniversitesi TRT'den çok önce TV alanında çalışmaya başlamış ve Türkiye'deki ilk deneysel TV yayımını da TRT'den 16 yıl önce gerçekleştirmiştir. Ne var ki, İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu ile TRT'nin televizyon işletmeciliği arasında amaç, yayım ve hizmet bakımlarından büyük ayrılıklar göze çarpar. İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu elektronik öğretim amacıyla kurulmuş olup, halka TV yayım hizmetini götürmeye yönelik her hangi bir görev taşımamış ve olanakların elverdiği oranda da yayım yaparak son derece amatör bir anlayışla hazırlanan TV programlarına yer vermiştir. Haftada bir akşam yapılan bu TV yayımlarına da çoğu kez ara verme zorunluğu doğmuştur. Ankara Televizyonu adı ile yayıma başlayan TRT Televizyonu ise çeşitli eksikliklere ve yetersizliklere karşın halka düzenli ve amaçlı bir TV hizmeti sunmak amacıyla haftada üç akşam yayım yaparak çalışmaya başlayan ilk Türk TV kuruluşudur. Bu nedenle aşağıda Ankara Televizyonu ile ilgili başlangıç çalışmaları ve ilk yayım gününü oluşturan koşullar hakkında kısa bir inceleme sunulmaktadır.

---

(1) İlk üç yılında Ankara Televizyonu'nu yayıma hazırlayarak ve sonra da ilk yayımları yöneterek görev yapan yazar bu incelemeyi kendi gözlemlerine de dayanarak hazırlamıştır.

TRT ÖNCESİ TV HAZIRLIKLARI

İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu'nun haftada bir akşam yayım yapmasına karşın, İstanbul'daki TV antenlerinin sayısı bir hayli yüksekti. Üstelik Balkan ülkelerinden gelen yayımları kapabilmek için TV alıcısı satın alanların bu yabancı programları merakla izledikleri de bir başka gerçekti. Güney ve Batı illerimizdeki durum da İstanbul'dan pek değişik görünmüyordu. Böylece Türkiye'de izlenmekte olan yabancı TV programlarının Romanya, Bulgaristan, Rusya, Kıbrıs, Suriye, Lübnan, Irak, hatta İtalya'dan geldiği belirli olarak anlaşılıyordu.

TV hizmetinin Türkiye'de başlamasından çok önce halkımızın gerek İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu'nun, gerekse yakındaki ülkelerin programlarını izlemek üzere gösterdiği bu çaba ve bu gibi TV yayımlardan ötürü edindiği yapay TV özlemi, çok partili dönem içindeki hükümetlerin hiçbirinin TV konusunda herhangi bir görüş, düşünce ve tez sahibi olmasına ve bu alanda bir önlem almasına yol açmadı.

Ağustos 1959'da Türkiye'nin Washington Basın Ateşesi Altemur Kılıç, Başbakan Adnan Menderes tarafından Basın-Yayın Genel Müdürlüğüne getirildi. Bu atamadan önce ve sonra çeşitli yabancı şirketler Türkiye'ye TV kurmak üzere öneriler yapmışlardı. Yeni Basın-Yayın Genel Müdürü bu önerileri değerlendirmek üzere 1955'de bir TV Etüd Bürosu kurdu. İlgili şirketlerle ilişkiler başladı. Komisyonlar oluşturuldu. Bir anlamda gerçekten ayrıntılı çalışmalar yapıldı. Japonya'dan gelen TV konusunda yapılmış çalışmalar incelendi. Basın-Yayın Genel Müdürlüğünde toplantılar düzenlenerek ilgili bakanlık temsilcilerinin ve İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinin görüşlerine başvuruldu. Fakat bir sonuca varılamadan 27 Mayıs Devrimi patlak verdi. O zamana dek 17 bellibaşlı yabancı şirket TV kurmak üzere Türk Hükümetine öneri yapmıştı. Bu önerilerin Türkiye'nin çıkarlarını gözetmeksizin hazırlandığı bir gerçektir. Öneri sahiplerinden bazıları ellerindeki eski ve yetersiz siyah-beyaz TV aygıtlarını Türkiye'ye sürmek amacındaydı. Bir başkası ise istasyon kurmanın yerine, uçaklardan yapılacak yayımla ülkeye TV getirmeyi düşünmekteydi. Diğerleri de düşük faizli ve uzun vadeli kredi önerileriyle ya da TV tesislerini ücretsiz kurup 10 yıl sonra reklam gelirlerinden hatırısayılır bir pay alma planlarıyla Türk

yetkililerin önüne çıkmışlardı. Ayrıca, Türkiye'de satılacak TV alıcı tekelinin kendilerine verildiği takdirde, TV tesislerini ücretsiz kurmak isteyen yabancı şirketler de vardı.

27 Mayıs 1960'dan sonra da Türk televizyonunun kurulması için bazı çalışmalar yapıldı. İlgililer bazı toplantılara çağrıldı ve görüşleri alındı. Bu toplantılara İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mustafa Santur ve Prof. Dr. Adnan Ataman da katıldı. Başbakanlık Müsteşarı Alpaslan Türkeş'in TV üzerinde ciddiyetle durduğu da aynı toplantılarda belirtilmişti[2].

Bu arada bir TRT yetkilisi 31 Ocak 1977'de, TRT Televizyonu'nun 9. yıldönümünde verdiği bir demeçte[3] bu televizyonun nasıl kurulduğunu anlatırken, «27 Mayıs İhtilali'ni izliyen günlerde Alman Büyük Elçisi, devrin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'i ziyaret ederek, kendilerine ne gibi bir yardımda bulunabileceklerini sormuştu. Gürsel'in cevabı «Bize bir televizyon kurun» olmuştu. Elçi öneriyi memnunlukla kabul etmişti.» demiştir. Yine aynı yıldönümünde aynı TRT yetkilisine dayanılarak bir başka dergide[4] yapılan bir açıklamaya göre bu yetkili 1961'de konuyu yerinde konuşmak üzere Batı Almanya'ya gönderilmiş ve dönüşte de TV ile ilgili ilk önemli toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya yukardaki olayı anlatan ve 1961'de Ankara Radyosu Başmühendisi olan Fahrettin Işıkçı, Basın-Yayın Genel Müdürlüğünde Genel Müdür yetkisine sahip Altemur Kılıç, aynı Genel Müdürlüğün Teknik İşler Amiri Hacim Kamoy ve Batı Almanya Basın Ateşesi Henri Laquer katılmış. Kurulun vardığı karar şöyle: Almanya'dan gelecek araç ve gereçlerle bir TV Eğitim Merkezi kurulacak, ilk program personeli yetiştirilecek ve bu ilk personelin Batı Almanya'da yetiştirilmesi sağlanacak[5].

Yukardaki bilginin doğru olduğu düşünülebilir. Ne var ki, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in kendisini ziyarete gelen Batı Alman Büyükelçisine böyle bir istekte bulunduğunu da biraz kuşkuyla karşılamak gerekmektedir. Çünkü 27 Mayıs Devrimi'nden sonra, TV gibi büyük yatırımları gerektiren ve TV alıcı endüstrisi ile ilgili çalışmaları kapsayan faaliyetleri onaylamak üzere Devlet

(2) Bu toplantıya görevli olarak katılan yazarın gözlemleri.
(3) «Radyo-TV Sayfası». Cumhuriyet, 31 Ocak 1977.
(4) «TV Magazin», Hey Dergesi, 31 Ocak 1977.
(5) a.g.e.

Planlama Teşkilâtı adıyla yepyeni bir kuruluş oluşturulmuştur. Devlet Başkanı o tarihlerde Türkiye'ye TV getirilmesini istiyorsa, herhalde bu konuda Devlet Planlama Teşkilâtı'nı da uyarabilirdi. Denilebilir ki, bu nokta düşünülmemiştir. O zaman da yukarda söz konusu edilen kurulun başkanının en azından Devlet Planlama Teşkilâtı'na bilgi vermesi yerinde olurdu. Gerçi bu kurul bir yardım peşindedir ve televizyonu salt bir Eğitim Merkezi kurmak amacıyla Türkiye'ye getirmeyi düşünmüştür. Böyle bir hareket noktasının Devlet Planlama Teşkilâtı'nı ilgilendirmeyeceği bir gerçektir. Ne var ki, bu ilk adımı atanların ayrı bir çalışma sonucunda da Devlet Planlama Teşkilâtı'nı TV ile ilgili geniş yatırımlar konusunda aydınlatmaları gerekmez miydi? Böylece plan düşüncesine henüz alışılmadığı anlaşılmaktadır.

Devlet Planlama Teşkilâtı yukarda kısaca belirtilen TV girişimleri yapılırken, TV konusunu ilk beş yıllık kalkınma planına almamayı kararlaştırmıştır. Türkiye'de televizyonun kurulmasını geçiktirdiği savı ile Devlet Planlama Teşkilâtını kınamak doğru olmasa gerektir. Çünkü yabancı TV yayımlarının Türkiye içinde izlenebildiğinin bilinmesine, TV kurmak üzere öneri yapan yabancı şirketlerin sayısının her geçen gün artmasına ve yukarda anılan kurulun girişimine karşın, ilgili ve sorumlu çevreler Türk Hükümetlerini ve dolayısıyla Devlet Planlama Teşkilâtını TV konusunda sosyal, ekonomik ve teknik bakımlardan yeterince aydınlatamamışlar ve ayrıntılı bir bilgi sahibi olmalarını sağlayamamışlar, sonuç olarak da televizyonun ülkemize getirilmesine karar verecek organlar yeterli bir görüşe ulaşamadıkları için konuyu her hangi bir karara bağlamamışlardır. Bu nedenle de TV en sonunda belli bir plana göre değil, ancak bir dış yardım sonucunda ve çeşitli eksiklikleri ve yetersizlikleri tamamlanmadan TRT tarafından 31 Ocak 1968 tarihinde Ankara Televizyonu adı ile yayıma başlatılabilmiştir.

1961 genel seçimlerinden sonra işbaşına gelen sivil hükümet Ağustos 1962'de Basın-Yayın Genel Müdürlüğüne yine Altemur Kılıç'ı «radyolardan ve TV hazırlık çalışmalarından sorumlu genel müdür yetkisiyle donatılmış danışman» olarak atadı. Yeniden kurulan bir ikinci komisyon yabancı TV şirketlerinin önerilerini incelemeye başladı. Fakat Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Türkiye'de TV kurulmasını öngören her hangi bir maddesinin bulunmadığı artık adamakıllı ortaya çıkmıştı. Nitekim 1963

yılında Türkiye Radyolarında yayımlanan ve Devlet Planlama Teşkilâtı Müsteşarı Ziya Müezzinoğlu, Doç. Dr. Nermin Abadan ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Danışmanı Altemur Kılıç'ın katıldığı bir açık oturumda Müezzinoğlu, «radyonun geliştirilmesi gerektiğini» ileri sürmüş ve televizyonun Türk ekonomisi için pahalı olduğunu görüşünü savunmuştu.

İLK BELİRLİ ADIM

9 Nisan 1963 tarihinde Federal Almanya Cumhuriyeti ile Dışişleri Bakanlığımız arasında, Türkiye'de 5 yıl sonra TV yayımının başlamasına yol açacak olan bir anlaşma imza edildi. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının TV hizmetini öngörmemesine karşın böyle bir TV yardım anlaşmasının yapılmasının salt bir nedeni vardı. 2 Eylül 1963 tarihinde 11494 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan bu anlaşma Türkiye'de yayım yapacak bir TV kuruluşunun değil, salt bir TV Eğitim Merkezinin kurulmasını öngörmekteydi. Bu TV Eğitim Merkezinde ilerde kurulacak TV istasyonları ya da şebekesi için program ve teknik eleman yetiştirilecekti. Anlaşma Turizm ve Tanıtma Bakanı Celal Tevfik Karasapan zamanında Basın-Yayın Genel Müdürlüğü danışmanı Altemur Kılıç'ın çabalarıyla hazırlanmıştı. Anlaşma metni ise Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve Federal Almanya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Gerhardt Von Walther tarafından imzalandı.

Bu anlaşmaya göre bir TV Eğitim Merkezi araçları ve aygıtları ile birlikte yine iki radyo istasyonunun araçları ve aygıtları da Türkiye'ye verilecek, ayrıca TV ve radyo programcısı ve teknik elemanı yetiştirmek üzere Batı Almanya'ya Türkiye'den eleman gönderilecekti[6].

Anlaşma metni dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, Federal Almanya Cumhuriyetinin yardımı her çeşit TV yayımını yapmak için gerekli olan TV vericisi ve film araçları gibi aygıtları ve olanakları kapsamamaktadır. Artık TV yapımlarının ve yayımının en önemli ögesi durumuna gelen resim kayıt aygıtı gibi

(6) Bu radyo istasyonu araçlarından bir takımı Erzurum Radyosu, diğeri de Ankara'da yayım yapan TRT-III'e bağlı çok kısa dalga tesisi için kullanıldı.

araçlar da bu anlaşmanın sınırları içinde sözkonusu edilmemiştir.

Ancak bazı TV stüdyo aygıtlarını içeren bu yardım sonucunda Türkiye'de bir TV Eğitim Merkezinin kurulması da hemen gerçekleştirilememiştir. Bu geçikmenin bellibaşlı üç nedeni vardı. Yukarda da belirtildiği gibi, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye'de TV kurulmasını öngörmemişti. Devlet Planlama Teşkilâtı uzmanları televizyonun Türkiye ekonomisine büyük ağırlıklar yükleyecek bir yayım aracı olduğunda ısrar ediyorlardı. Nitekim bu görüşü kanıtlayacak pek çok neden bugün apaçık ortadadır. TRT Televizyonunun hesapsız ve plansız bir anlayışla Türkiye'nin düzeyine yayılması sonucunda yapılan program harcamalarının dağınıklığı ve başından itibaren TV girişiminin salt yayım yapacak tesisler açısından ele alınarak TV alıcı endüstrisinin «montaj sanayi» kapsamı içinde kalışı, ekonomimizi zorlayan en büyük etkenler arasında sayılabilir.

Televizyonun Türkiye'ye geç ve dağınık bir anlayışla gelmesinde rol oynayan ikinci neden ise bu alandaki çevrelerin ihmali ve uyuşukluğudur. Bu çevreler «Türkiye'de TV düşüncesi»ni ve bu düşüncenin sosyal ve ekonomik alanda sağlayacağı yararları ve zararları Devlet Planlama Teşkilatına ve hükümetlere ya yeterince anlatamadılar ya da böyle amaçları öngören ayrıntılı bir TV planı yapılmasını sağlayamadılar. Gecikmenin üçüncü ve bir başka nedeni de yukarda bazı ayrıntıları kısaca belirtilen yardım anlaşmasının yürürlüğe girdiği günlerde yeni Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumunun kurulmak üzere oluşuydu. Eski radyo kuruluşunun sorumlu görevlileri gerek TV konusunun, gerekse TV Eğitim Merkezi ile ilgili çalışmaların yeni TRT yönetimi tarafından ele alınması görüşünde birleştiler ve TV Eğitim Merkezinin kuruluş faaliyetine başlamadılar.

TV hizmetinin Türkiye'ye getirilmesiyle ilgili ilk adımların bir türlü atılamaması, kamuoyunda önemli tartışmaların yapılmasına yol açtı. Üstelik Batı Almanya'dan gelen TV Eğitim Merkezi aygıtları da aylarca depolarda bekletildi. TRT Kurumu 359 sayılı Yasa ile kendisine verilen yetkiye dayanarak ancak 1965 yılında TV konusunu ele almaya başlamış ve ilk TV yayımı da üç yıl sonra Ankara'da Batı Almanya'nın verdiği TV Eğitim Merkezi kuruluşu ile yapılabilmiştir.

Bu arada TRT kurulmadan önce TV konusunda Amerikalıların yaptıkları iki girişimden de kısaca söz etmekte yarar var. Ankara Televizyon'un yayım hazırlıkları başlamadan önce TRT'de TV alanında görevlendirilmiş olan Semih Tuğrul'un belirttiğine göre 1955 yıllarında ABD Güney Dakota senatörü Carl E. Mundt büyük iş çevrelerinin çıkarlarını korumak ve onlara yeni iş alanları açmak amacıyla, ama Türk dostu gibi görünerek, bazı Amerikalı iş adamlarını sık sık Ankara'ya göndermiş, «bu iş adamı ve komisyoncular, resmi dairelerin kapılarını aşındırarak, «Amerikan yardımları çerçevesinde» bazı büyük Amerikan şirketlerinin ülkemizde bir televizyon örgütünün kurulmasını, «elverişli koşullarla» finanse etmeye hazır olduklarını bildirmekten geri kalmamışlardır.»[7] CIA ile ilişkileri de bilinen Senatör Mundt'un önerilerinin Ankara'daki Demokrat Parti iktidarı tarafından olumlu karşılanması üzerine bu kez daha kalabalık bir heyet Türkiye'ye gelmiş ve ülkemizde kurulacak TV istasyonlarının yerlerini saptamak üzere topraklarımız üzerinde, özel uçaklarla, bilimsel inceleme uçuşları yapmışlardır. İşin ilginç yanını Semih Tuğrul şöyle belirtiyor : «Büyük Türk dostu, Güney Dakota Cumhuriyetçi Senatörü ve onun görevlendirdiği, çeşitli kez Ankara'da krallar gibi karşılanan ve ağırlanan komisyoncuları, diyelim ki, raslantı sonucu da olsa, bu girişimlerinden sonuç alsaydılar, televizyonun Türkiye'de kurulmasını hangi şirket sağlayacaktı? Hemen açıklayalım bunun hangi şirket olacağını : International Telephone and Telegraph Şirketi. Şili'de Başkan Allende iktidarı döneminde neler çevirdiği bugün artık herkesin bilgisi içinde bulunan, çokuluslu, ünlü ITT şirketi.» Fakat bu şirkete yeşil ışık yakılmadan 27 Mayıs Devrimi olmuş ve böylece de Amerikalı senatörün emelleri gerçekleşememiştir.

Amerikalıların ikinci girişimi ise 1964 yılında yer aldı. Başlarında «prenses» denilen ve Türkçe konuşan bir kadının bulunduğu bir Amerikan heyeti Basın-Yayın Genel Müdürlüğünde Altemur Kılıç'ı ziyaret ederek Türkiye'de televizyon kurmak isteyen bir şirketi temsil ettiklerini ileriye sürdüler. Bu ziyaretten bir sonuç alınmadı. Fakat üç yıl sonra Milliyet gazetesinin Washington muhabiri şu haberi verdi : «1964 yılında Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığına başvuran Prenses Nerime isimli bir kadın,

(7) Semih Tuğrul, **Türkiye'de TV ve Radyo Olayları**, Koza Yayınları, 1975. s. 145-146.

«Trans-World Management Corporation» adlı bir şirket aracılığı ile şimdi Türkiye'de televizyon kurma hakkına yalnız kendisinin sahip olduğunu söylemektedir. «Trans-World Management Corporation» şirketi, Başkan Yardımcısı J.B. Kaminsky'nin ismiyle yayınladığı bir prospektüste, modern Türkiye'yi kurarken kendisine hanedandan yalnız bir ailenin muhalefet etmediğini gören Atatürk'ün bu aileye Türkiye'de iş yapmak için bazı yetkiler verdiğini iddia etmektedir. Prospektüste ileri sürüldüğüne göre bu ailenin bir üyesi olan Prenses Nerime, «Türk milletini kalkındırmak ve Türkiye'nin Amerika ile olan bağlarını kuvvetlendirmek üzere, ailesinin Atatürk'ten aldığı yetkiye dayanarak, Türkiye'de televizyon kurmaya karar vermiş ve bu hakkı yalnız Trans-World Management Şirketi'ne devretmiştir.» Aynı prospektüste Türkiye'de sağlam bir hükümet ve televizyon kurulmasını isteyen çeşitli Türk iş adamının bulunduğu ve Prenses Nerime sayesinde Türkiye Hükümetinin sorumlu Bakanı ile «Trans-World Management» Şirketi'nin anlaştığı ve Türkiye'de televizyonun kurulması için gerekli müsaadenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden içinde bulunduğumuz dönemde çıkarılacağı da ileri sürülmektedir. Trans-World Management Şirketi'nin Türkiye'de ortaklaşa televizyon kurmak üzere Amerika'da ilişki kurduğu tanınmış televizyon şirketlerinden biri olan American Broadcasting Company'nin New York'taki temsilcisi James Larkin MİLLİYET'e «Trans-World Management Corporation isimli şirketin Türk televizyonunun kurulmasında kendilerine ortaklık teklif ettiğini, fakat yapılan teklif uygun karşılanmadığı için 13 Eylül 1966 tarihinde gönderilen bir mektupla reddedildiğini ve bu tarihten sonra da Trans-World Management Şirketiyle ilişki kurulmadığını» söylemiştir[8]. Böylece Türkiye'de TV kurabilmek için açıkca birtakım oyunlara girişenlerin de ortaya çıktığı anlaşılıyor.

Türkiye TV konusunda Amerikalıların elinden biraz da talihin yardımıyla kurtulmuştur, ama, bu incelemeden de anlaşılacağı gibi, Batı Almanya'nın elektronik pazarına bağlı kalmaktan da paçayı kurtaramamıştır. Türkiye'nin ekonomik ve teknolojik bakımlardan dışarıya bağımlı olmasından ötürü bu durumu o günkü koşullar altında doğal karşılayanlar olabilir. Ne var ki, Batı Almanya ile yapılan TV anlaşmasına Türkiye'yi gözeten ve ülkenin

(8) Esin. Öngören, Washington Muhabiri, **Milliyet**, 19 Mart 1967.

bir dış pazara bağlanmasını her hangi bir şekilde önleyici madde koymayan sorumluları ve TRT kurulduktan sonra da Batı Almanya'ya TV açısından bağımlılığımızı arttırıcı davranışlardan kaçınmayan yeni TRT yönetimini kınamamak mümkün değildir.

Batı Almanya'nın Türkiye'ye bir yardım anlaşması çerçevesinde verdiği ilk aygıtlarla ilgili olarak, Ankara Televizyonu'nun yayıma başlamasından 32 ay sonra, 13 Eylül 1970 tarihli Hürriyet gazetesinde çıkan bir demecin yarattığı tepki ilginçtir. TRT Genel Müdür Yardımcısı Semih Tuğrul bu demecinde, «Almanların, modası geçmiş bazı cihazları kültür anlaşması çerçevesinde verdiklerini ve bu cihazlarla, Ankara'da güçlükle programların devam ettiğini» belirtmişti. Aynı demeçte «Fransızlar televizyon kurmamız için 20 yıl vadeli 40 milyon dolarlık kredi teklif ettiler. Bu arada gerekli cihaz yardımında da bulunacaklardı. Teklif hâlâ devam etmektedir.» deniyordu. Semih Tuğrul'un bu demeci TRT'nin üst kademelerinde büyük tepki yarattı. Batı Alman yardımıyla gelen aygıtları büyük bir çoşkuyla savunanlar çıktı. Fransız TV aygıtlarının ise yetersiz olduğu ileriye sürüldü. Neredeyse TRT içinde TV aygıtları bakımından bir Alman-Fransız savaşımı başlıyacaktı. Fakat 28 Eylül 1970 tarihinde Semih Tuğrul yine Hürriyet gazetesinde bir açıklama yaparak bir önceki haberin «gerçeğe uymadığını ve Alman hükümetinin teknik yardımı içinde yer alan malzemenin yeni olduğunu ve modası geçmiş türden bulunmadığını» belirtti. Bu olay da TV bakımından dışa bağımlı bir duruma getirilen Türkiye'de ve o günkü TRT içinde yabancı aygıtlar dolayısıyla ne denli duyarlı bir durumun oluşturulduğuna dikkatleri çekmiştir.

TRT SONRASI TV ÇALIŞMALARI

1 Mayıs 1964 tarihinde 359 sayılı TRT Yasası yürürlüğe girdi. Bu yasa, 49. madesinin hükmü gereği, Resmi Gazetede yayınlandığı 2 Ocak 1964 tarihinden sonraki üç aylık sürenin bitimini izleyen aybaşında yürürlüğe girmek zorundaydı. Bilindiği gibi, 1961 Anayasasının 121. maddesi, radyo ve TV yönetiminin özerk bir kamu tüzel kişiliği biçiminde örgütlenmesi ve kurulması görevini yasaya bırakmıştı. Yine 1961 Anayasası «radyo ve TV hizmetlerinin en geç 25 Ekim 1963 gününe dek bir yasa ile, özerk bir kamu tüzel kişiliği biçiminde» düzenlenmesini öngörmüştü.

Bu nedenlerle, 1961 Anayasasının kabul edilmesinden sonraki dönemde, radyo ve televizyonun örgütlenmesi çalışmaları başlamış ve Turizm ve Tanıtma Bakanlığınca bir yasa tasarısı hazırlanmıştı. Bu tasarı ve gerekçesi 24 Haziran 1963 tarih ve 71-1987/3163 sayılı bir yazı ile Başbakan İsmet İnönü tarafından Millet Meclisi Başkanlığına sunuldu.

Tasarı ve yasa maddeleri üzerinde Büyük Millet Meclisinde 72, Cumhuriyet Senatosunda 96 üye söz almış ve sert tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar sonucunda tasarıda bazı değişiklikler yer almış ve en sonunda 24 Aralık 1963 tarihinde kabul edilmiştir.

359 sayılı TRT Yasasının 2 Ocak 1964 tarih ve 11596 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan metninde yasanın «ikinci kısım» ve «birinci bölümü» başlıkları yer almadığından, durum 22 Mayıs 1965 tarihli ve 11982 sayılı Resmi Gazetede düzeltilmiştir.

359 sayılı TRT Yasası 1 Mayıs 1964 tarihinde yürürlüğe girince hemen uygulanmamış ve ancak 22 Mayıs 1965'e dek Kurumun eksikleri tamamlanmıştır. Kurumun yönetim yapısı ile ilgili sorunların çözümü ise 1965'in sonlarına dek sürdü.

Yukarda kısaca belirtilen TRT'nin kuruluş çalışmalarından ötürü TV konusuna hemen el atılamamıştı. İlk TRT Yönetim Kurulu 26 Aralık 1964 tarihine dek yaptığı 30 oturumda TV konusunu ancak birkaç kez gündemine alabildi. 9 Mayıs 1965-5 Aralık 1965 tarihleri arasında da aynı Yönetim Kurulu 29 toplantı yaptı ve bu toplantıların salt 10 tanesinde TV ile ilgili noktalar üzerinde durdu[9]. Böylece, kuruluş güçlükleri içinde bulunan TRT'nin TV konusuna derinlemesine eğilemediği ve ancak 1965 yılında konuyu ele aldığı anlaşılıyor.

1965 yılı içinde, tüm Türkiye'yi kapsayacak bir TV şebekesinin kurulması için geniş incelemelerin yapılmasına başlandı. Bu çalışmaların en önemli bölümü Devlet Planlama Teşkilatının kurduğu «Radyo ve TV Özel İhtisas Komisyonu»nda yapıldı. Devlet Planlama Teşkilatının ve TRT görevlilerinin katıldığı bu toplantılarda ilk kez ciddi olarak TV konusu üzerine eğiliniyor ve ilk kez Devlet Planlama Teşkilatı da TV konusunu kabul ettiği-

(9) TRT Yönetim Kurulu üyelerinden ve TRT Yönetim Kurulu tutanaklarından elde edilen bilgilere dayanılmaktadır.

ni belirtiyordu. Ne var ki, Devlet Planlama Teşkilatının bu ilk «Radyo ve TV Özel İhtisas Komisyonu» toplantılarının ve daha sonraki beş yıllık kalkınma planlarının «Radyo ve TV Özel İhtisas Komisyonları»nın çalışmaları, televizyonunun Türkiye'de ilk kez başlamasını ve daha sonra da yurt yüzeyine yayılmasını ters yönde etkileyen son derece önemli bir eksiklikle yürütülmüştür. Bu komisyonların çalışmaları incelendiği zaman toplantılara katılanların arasında TV program, yayım ve eğitim uzmanlarının ve televizyonun sosyal ve ekonomik etkileri konusunda uzmanlaşmış bilim adamlarının bulunmadığı ya da bazı toplantılara salt bir uzmanın katıldığı, ama en sonunda bu komisyonların ortaya çıkardığı raporlarda TV konusunun ekonomik ve sosyolojik etkisinin ve Türk televizyonunun programcılık açısından incelenmesinin hiç yer almadığı kolayca görülecektir. İşte bu nedenle, başlangıç çalışmalarından itibaren TRT Televizyonu salt teknik açıdan ele alınmıştır. Çünkü Devlet Planlama Teşkilatı Radyo ve TV Özel İhtisas Komisyonları, her beş yıllık kalkınma planı hazırlık çalışmaları için çoğunlukla teknik uzmanlarla doldurulmuştur. Bu gibi özel ihtisas komisyonlarına programcıların, eğitimcilerin, haberleşme uzmanlarının, ekonomi ve sosyoloji dalındaki bilim adamlarının çağırılmayışı sonucunda hem TRT Televizyonunun yayım amaçları işin başında kesinliklikle belirlenememiş, hem de Türkiye'de televizyonun eğitim alanında gerçek anlamda hizmete konması sağlanamamıştır. Yine aynı nedenle de TRT Televizyonunun ilgili eğitim kuruluşları ile işbirliği yapması ve üretime katkıda bulunması da önlenmiştir. TRT Televizyonunun üretime katkıda bulunamaması da televizyonun Türkiye'nin ekonomisine büyük bir yük oluşunu önleyememiş ve bu yayım aracının ulusal kalkınmada hiç bir rol oynamamasına yol açmıştır. Üstelik, yukarda kısaca belirtilen diğer nedenlerden ötürü TRT Televizyonu hep teknik açıdan gelişmiş ve bu gelişme sonucunda program yapımının teknik olanakları ihmal edilmiş, ama TV yayımının teknik bakımdan ülkenin büyük bir bölümüne erişmesi sağlanmış, buna karşılık program çalışmalarının ve hizmetlerinin geliştirilmesi yoluna bir türlü gidilememiştir. Türkiye'de TV durumunu bu açıdan incelediğimiz zaman, teknik gelişmenin bile bu koşullar altında yeterli olmadığı derhal anlaşılır. Söz konusu durum günümüzde de Türk Televizyonunu gerçek anlamda gelişmekten alıkoymaktadır.

1965 yılında Türkiye'de televizyonun kurulması için yukarda belirtilen çalışmalar yürütülürken, Batı Almanya'dan alınan TV Eğitim Merkezi stüdyo aygıtlarını yerleştirmek ve işletmek üzere TRT Ankara'da Ulus'ta bir işhanının çatı katını kiraladı. Böylece bir başka büyük hataya daha yol açılıyordu. Eleman yetiştirmek amacıyla da olsa bir çatı katında TV stüdyosu işletmek ve bu gibi yerlerde program hazırlamak hem son derece güç ve yetersiz sonuçlara ulaşılmasına yol açar, hem de büyük masraflar gerektirir. Fakat Ulus'taki iş hanının çatı katındaki stüdyo inşaatını yürüten müteahhit uzun gecikmeler yapınca, TRT Yönetim Kurulu yeni bir karar almak zorunda kaldı. Çünkü bu TV aygıtlarının işler duruma getirilmesi için Federal Almanya Hükümetine verilen tarihi aşmamak gerekiyordu. Bu nedenle TV Eğitim Merkezi için daha uygun olan Mithat Paşa Caddesindeki binaların kiralanması kararlaştırıldı. İlk TV yayımı başlarken bu binaların da yeterli olmadığı anlaşılacaktı.

Mithat Paşa Caddesinde kiralanan binalarda stüdyo yapımı ilerlerken Fahrettin Işıkçı'nın 31 Ocak 1977 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ve aynı tarihli Hey dergisinde belirttiğine göre, «1964 yılında boş durmamak için kendisinin sağdan soldan topladığı amatör aygıtlarla, o günlerde Bend Deresi yakınlarında Basın-Yayın Genel Müdürlüğü binasında ilk kapalı devre TV çalışmaları başlatılmış, fakat bunlar önemli şeyler değilmiş. 1966 yılında ise Mithat Paşa Caddesi'ndeki kiralık binalarda yapılan montaj işlemi bitince de 100 kişilik bir personel (teknik elemanlar sadece) sınavla alınmış ve Almanya'da kurs gören personelin de katılmasıyla (aralarında yaklaşık olarak 10 program personeli de var) aşağıda ayrıntıları belirtilen ikinci kapalı devre TV çalışmaları başlamış. Yine Işıkçı'nın aynı kaynaklardan alınan açıklamasına göre de 1967 yılında zamanın TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak, Yüksek Murakebe Kurulu üyeleri ve bazı çağrılılar için özel bir gösteri yapılmış ve bu gösterinin sonucunda bir verici sağlandıktan sonra derhal açık yayıma geçilmesi istenmiş. Işıkçı'nın bu açıklamasından çıkan sonuç şudur: Kapalı devre TV yayımında bir programı baştan sonra izleyen ve gerek TV tekniği ve gerekse TV programcılığı bakımından bilgi sahibi olmaları olanaksız bazı yetkililerin görüşü ile ilk TV yayımının başlaması kararlaştırılmıştır.

1966 yılının başlarında Ankara'da, Mithat Paşa Caddesindeki 47 ve 49 numaralı binaların bodrum katlarına yapılmakta olan bir stüdyonun, dekor bölümünün ve diğer teknik odaların yapımı kısmen tamamlanmış ve Batı Almanyadan yardım olarak alınan TV Eğitim Merkezi kapalı devre TV aygıtlarının yerleştirilmesine başlanmıştı. Bu bodrum katlarında yapılan değişikliklerin bir bölümü ve eldeki aygıtların yerlerine yerleştirilmesi 1966 yılının ileri tarihlerinde tamamlandığı zaman, yapılan eklemelere karşın TRT'nin ilk TV stüdyosunda çeşitli eksikler vardı. En önemlisi, TV yayımını sağlayacak olan verici ve naklen yayım araçları henüz alınmamıştı. Dolayısıyla da bu stüdyoda 1966 yılında dışa dönük yayım yapmak mümkün olmadı. TRT'nin henüz böyle bir amacı da olmazdı. Çünkü bu ilk TV stüdyosu TV elemanı yetiştirmek üzere kurulmuştu.

Bu durumu gözönünde bulunduran TRT Kurumu, hazır elinde bir TV stüdyosu varken burayı yayım amacıyla kullanmayı daha sonra düşündü ve yatırım bütçesine, Batı Almanyadan yardım çerçevesinde alınan TV aygıtlarına ek olarak «imaj-ortikon kamera», resim kayıt aygıtı, 16mm ve 35mm'lik film yayımlayan «tele-cinema», film kameraları, film seslendirme, yıkama ve kopya aygıtları vb. satın almak üzere 4.53 milyon TL.'sı koydu[10].

Haziran 1966-Ağustos 1967 arasında, TRT'nin TV Eğitim Merkezi kapalı devre stüdyosunda yaklaşık olarak 56 program çalışması yapıldı. Fakat bu program çalışmalarını belli bir eğitim düzeyine göre yürütmek mümkün olmadı. Çünkü TRT, TV konusunu ve özellikle TV programlarının hazırlık çalışmalarını belli bir plana göre ele almamıştı. Dolayısıyla da TV Eğitim Merkezi çalışmaları o günkü yöneticilerin ve elemanların kişisel çabalarının ötesine geçemedi. Personel zaman zaman stüdyoya indiriliyor, kesik çalışmalar yapılıyor ve aygıtlar kendilerine tanıtılıyordu. Bu çalışmalar, TV oyun denemelerinin dışında, yaklaşık olarak 5'er dakikalık program yapımlarına ayrılmıştı. Yukarda belirtilen tarihler arasında yer alan bu çalışmaların toplamı ancak 8 saatlik bir TV yayımını dolduracak süreyi kaplayan uzunluktaydı[11].

(10) TRT Yatırım Bütçesi-Yeni İşler, Sayfa 158, Tablo 5/3.

(11) Kapalı devre TV çalışmalarına katılan elemanların verdikleri bilgilere dayanılmaktadır

Bu sırada da yine aynı Batı Almanya yardım anlaşmasına göre, geleceğin Türk TV teknisyen ve programcılarını yetiştirmek üzere öğretmenlik yapacak ve yeni kurulan stüdyoda uygulamalı dersler verecek olan Alman TV uzmanları da Ankara'ya gelmişlerdi. O günlerdeki TRT'nin TV danışmanı Semih Tuğrul'un bu konuda verdiği bilgiyi şöyle özetlemek mümkündür: «Alman uzmanlardan ikisi Ankara'nın en seçkin semtlerinde, dayalı döşeli katlarda oturmakta ve elektrik, havagazı gibi ev masrafları, anlaşma gereğince, TRT tarafından ödenmekteydi. Ayrıca her birine bir de otomobil verilmişti. Alman uzmanlardan birinin daha sonra eleman yetiştirmeye hiç önem vermediği ve kendisinin bir TV uzmanı değil, Köln'deki «Almanyanın Sesi Radyosu»nun bir muhabiri olduğu anlaşıldı. En sonunda da bu muhabir Almanya'ya geri gönderildi. Aynı günlerde son derece gösterişli törenle Almanlar 16 mm'lik bir film kamerasını TRT'ye armağan ettiler. Fakat ertesi günü bu kameranın kullanılamayacak değin bozuk olduğu TRT ilgilileri tarafından anlaşılmıştır. Bunun üzerine Almanların bir başka ve çalışır durumda kamerayı ve giden muhabirin yerine de daha yararlı bir başka uzmanı Ankara'ya gönderdikleri görülmüştür.»[12]

Semih Tuğrul 1975 yılında yazdığı kitabında şu gözlemi de yapmaktadır «...anlaşma çerçevesinde verilen öteki TV teknik aygıtlarının da, Batı'da modası hayli geçmiş, pek kullanışlı olmayan aygıtlar olduğu çok geçmeden ortaya çıkmıştır[13].» Böylece kendisinin yukarda anılan ve Eylül 1970 içinde Hürriyet gazesinde iki kez yer alan demeçlerinin birincisinde ileriye sürdüğü nokta üzerinde ısrar ettiği anlaşılmaktadır.

Semih Tuğrul gözlemlerini şöyle tamamlıyor «Türkiye'de bir TV Eğitim Merkezi stüdyosu kurmak, bunun teknik donatımını sağlamak, bazı yan bağışlarda bulunmak, Türk TV personelini Almanya'da yetiştirmek gibi, Bonn hükümetinin girişimleri, bu türdeki her girişimin verdiği doğal sonuçları vermiş; Türk ulusal televizyonculuğunun teknik donatımı, sonradan yapılan ihalelerle, yüzde 80 oranında Federal Almanya'nın güçlü elektronik endüstri pazarına bağlanmıştır»[14].

(12) Semih Tuğrul, **Türkiye'de TV ve Radyo Olayları**, Koza Yayınları, 1975. ss. 155-158.

(13) a.g.e.

(14) a.g.e.

Batı Almanya yardımı ve ancak bir TV Eğitim Merkezi oluşturmak amacıyla kurulmuş olan TRT'nin bu ilk TV stüdyosundaki çalışmalar binbir zorluklarla ve dağınık bir şekilde yürütülürken kamuoyunda hâlâ Türkiye'ye TV getirilsin mi, getirilmesin mi diye tartışmalar yapılıyordu.

Nisan 1966'daki duruma göre, «Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında eğitim ve ulusal bütünlüğün sağlanması konusunda etkili bir araç olan radyolardan daha iyi yararlanılması ve yurdun her köşesinde en az bir millî radyo istasyonunun dinlenmesinin sağlanması» üzerinde durulmasına ve «bu hedefe varıp, radyo programları Batı radyoları seviyesine çıkıncaya kadar [televizyonun] ekonomimiz için pahalı olacağı»[15] ileri sürülmesine karşın, Batı Almanya teknik yardımı ile Ankara'da başlayacak olan ilk resmi Türk televizyonunun temelleri de böylece atılmış oluyordu.

1969 yılının Kasım ayında ise, Yüksek Planlama Kurulunda 1971 yılında Türkiye çapında bir ulusal TV şebekesinin kurulması ve bu iş için gerekli hazırlıklara 1970 yılında başlanılması kararlaştırılmıştı[16]. Bu konuda İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, ayrıca, TV şebekesi kurulma işinin «beşer yıllık üç plan döneminde gerçekleştirilmesi» ve Türkiye doğa yönünden çok engebeli bir ülke olduğu için, «özellikle Doğu Anadolu'da vericiler ne kadar yüksek yerlere kurulurlarsa kurulsunlar [yayımlar] engelleneceğinden az sayıda ve güçlü değil, düşük güçte, fakat çok sayıda TV vericisi kurulması»[17] öngörülmüştü.

Böylece, 15 yıllık bir dönemden sonra 1982 yılına dek yurdun her köşesinin en az bir ulusal TV yayımı ile kaplanması hedef olarak alınmış[18] ve ayrıca Türkiye TV şebekesinin «Ankara, İstanbul ve İzmir'den beslenebilen»[19] bir vericiler şebekesi oluşturulması görüşüne varılmıştı. Anlaşılabileceği gibi, bu görüşlere

(15) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Radyo ve TV Özel İhtisas Komisyonu Raporu ,Nisan 1966, s. 44-45.

(16) Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulunun «Türkiye Radyo-TV Kurumu 1968 Yılı Raporuna TRT'nin Cevabı, s. 21.

(17) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Radyo ve TV Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Nisan 1966, s. 313-317.

(18) a.g.e.

(19) a.g.e. s. 33.

ilk TRT TV yayımından sonra karar veriliyor, bu arada ikinci TV kanalı ve renkli TV tehlikesi konularında ise hiçbir düşünceye yer ayrılmıyordu. TRT'nin ilk TV yayımından önce ve sonra ne denli yetersiz bir planın yapıldığı ve bu plandaki teknik ve program yetersizliklerinin ne denli büyük olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Sözkonusu TV planlarının günümüzdeki yetersizliklerinin bile bu ilk çalışmalardan ötürü oluştuğunu belirtmek için, ortada ikinci TV kanalı ve renkli TV ile ilgili hâlâ bir görüşün bulunmadığını söylemekle yetinebiliriz.

1968 yılında, yukarda kısaca belirtilen TV çalışmalarının zamanında ve öngörüldüğü biçimde gerçekleştirilmesinin ise, salt TRT'nin değil, PTT'nin de çalışmalarına bağlı olduğu, hatta «her iki kuruluşun TV şebekesi ile ilgili yatırımlarının çok ahenkli bir şekilde ve uzun vadeli olarak koordine edilmesi gerektiği» de belirtilmişti[20]. Nitekim 1971'in sonlarından itibaren TRT Televizyonu'nun birdenbire çeşitli illerimize yayılmasında 1971'den önceki (yukarda kısaca belirtilen) hazırlıklar önemli birer rol oynamış ve PTT'nin «çalışmalarına bağlı olan» radyo-link dizgesinin sona ermesi ve TRT Genel Müdürlüğünün 1971 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi vericisinden ve Eskişehir Ticari İlimler Akademisi vericisinden yararlanması sonucunda TV yayımlarının Ankara'nın dışında, daha geniş bir alana götürülmesi sağlanmıştır. Böylece PTT'nin ve iki yüksek eğitim kuruluşunun olanaklarından yararlanılarak TV yayım alanının genişletilmesinin başarısı ise 12 Mart Hükümetine ve o sırada değişen TRT Genel Müdürlüğü yönetimine aitmiş gibi gösterildiği ise bir başka gerçektir.

Bu arada, 1968'de, ilerde bir TV şebekesinin kurulmasındaki masrafları hafifletebileceği düşüncesiyle TV kuruluşunun «ilk gelişmesinin büyük şehirlerde başlatılması ile reklam gelirlerinin artırılması ve bu yoldan elde edilecek olanaklarla Doğu'ya gidişe mali destek sağlanması» da önerilmişti[21].

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çalışmalarındaki TV ile ilgili görüşün, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Radyo ve TV Özel İhtisas Komisyonunda tamamen değiştiğini, hatta «aşırı iyim-

(20) a.g.e.

(21) Türkiye Milli TV Şebekesi Etüdü (Ankara: TRT Genel Müdürlüğü, Mayıs 1968), s. 131.

ser»,[22] bir düşüncenin ortaya çıktığını görüyoruz. Çünkü bu komisyonda «sosyal değişmelerin sosyal kanunlara tabi olduğu, ancak, geri ülkelerin teknolojiden yararlanarak sosyal değişmeleri hızlandırabilecekleri» düşüncesiyle «okul sayısı az, öğretmen sayısı az» olan Türkiye'de «TV'nun meslek kursları açarak Türkiye'yi sınayileştirmeye götürecek insangücü arzını yeteri çerçeveye çıkarmasının mümkün olacağı»[23] belirtilmişti. Bugün bu düşüncenin ne denli yanlış olduğu ve bu görüşü gerçekleştirmek üzere TRT Televizyonu ile en küçük bir çabanın bile gösterilmediği büyük bir gerçektir.

Nitekim 27 Mart 1967 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Turgut Özal şunları söylemişti: «TV konusunda bazı endişelerim var. Böyle bir kuruluş evvela büyük mikyasta ithalata ve dolayısıyla büyük döviz harcamalarına sebebiyet verecektir.» Özal'ın endişelerinin ne denli yerinde olduğu günümüzde adamakılı ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Bu konuda Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay 10 Ocak 1973 tarihli «İstanbul» gazetesindeki «Televizyonun Kamuoyu Üzerindeki Psikososyal Etkisi» adlı yazısında şöyle demişti: «Birinci Beş Yıllık Plan hazırlandığı zaman, Bakanlar Kurulunun bir üyesi olarak Devlet Planlamanın toplantılarına muntazaman katılıyordum. Bugünün Başbakanı (Ferit Melen), o zamanın Maliye Bakanı, bugünün Maliye Bakanı (Ziya Müezzinoğlu) da Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı idiler. Biz hararetle televizyonun bir an evvel yapılması tezini savunmuş idik. Mali görüşlerle karşı çıktılar. Bütçeye büyük yük olacağını söylediler.»

27 Nisan 1973 tarihli «Cumhuriyet» gazetesinde de Yalçın Küçük aynı konuya değinmişti: «Televizyona, 27 Mayıs'tan sonra da..... bir hücum oldu. Hücuma geçenler başkaydı. Yabancı televizyon yapımcıları ve onların yerli işbirlikçileri. O zaman karar kapısı olan Planlama Teşkilatı'nın kapısını çalıp «Sizden bir kuruş istemiyoruz, size verici istasyonu kuralım» dediler. Tekliflerinde samimiydiler ama, sonradan adları 11'lere çıkan ilk plancılar elbirliği ile bu teklifi reddettiler. Televizyonun uyutucu ola-

(22) Ünsal Oskay, **Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon**, S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yayınları No: 2, Ankara 1971, s. 20.

(23) İkinci Beş Yılılk Kalkınma Planı Radyo ve TV Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Nisan 1966, s. 243, 250.

rak kullanılabileceğini bildikleri için. Televizyon alıcıları için ödenecek dövizin ülke ekonomisine büyük bir yük olduklarını hesapladıkları için. O zaman ilk plancıların hükümet içinde sözcüleri olan Feyzioğlu da böyle düşünüyordu. Plancıların tutumunu, şimdiki ideal arkadaşları Melen'lere, Çelikbaş'lara karşı..... savundu».

Öte yanda, 12 Mart döneminde ilerici kadrosunun uzaklaştırıldığı «Cumhuriyet» gazetesinin «Olayların Ardındaki Gerçek» adlı köşesinde ise imzasız bir yazar aynı konuya şöyle bakmaktadır: «Bugün, bundan ötede gerek Boğaz köprüsünün, gerekse televizyonun, henüz inşa ve kuruluş hazırlıkları içinde bulunmalarına rağmen, büyük bir ihtiyaca cevap verecek nitelikte yatırımlar oldukları anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra her iki konunun halk arasında gördüğü ilgi, bunların gerekliliğinin ayrı bir işareti olarak kabul edilmektedir. Ankarada deneme mahiyetinde başlayıp kısa bir süre öncesine kadar bu nitelikteki yayınlara devam eden, birkaç gün önce de İzmir, Eskişehir ve İstanbul ile irtibatlandırılan Televizyonun gördüğü ilgi meydandadır. Kısa zamanda 200 bin alıcı cihazın işler hale gelmesi ve yayınları takip etmesi bu ilginin başka bir ölçüsüdür. Vaktiyle, televizyon şebekeleri kurulması işinin plana alınmasına karşı çıkan ve televizyonun pahalı, fakat sadece birkaç şehrin merkezi kısımlarındaki insanların faydalanabileceği bir kısır yatırım olduğunu iddia eden görüşlerin haksızlığı anlaşılmıştır. Hele televizyonun geniş yurt parçalarına yayılmasını öngören projeler açıklandıkça plan dönemi başındaki görüşlerin sakatlığı büsbütün meydana çıkmış olmaktadır.»

İlerici kadro «Cumhuriyet» gazetesine döndükten sonra yazmaya başlayan Yalçın Küçük ise, Feyzioğlu'nun televizyona karşı çıkan ilk plancıları desteklediğini anımsatıyor ve 12 Mart döneminde yayılması memnunlukla karşılanan televizyonumuz hakkındaki görüşlerini şöyle sürdürüyor: «Ama televizyon yine de Türkiye'ye girdi. Kurum özerk ve Türkiye hareketli olduğu için Demirel sınırlı tuttu. Fakat Musa Paşanın zamanında TRT önce fiilen, sonra hukuken özerkliğini kaybedince Kristof Kolomb'un yumurtası keşfedildi. Bundan herkes memnun. Baş bayiler, bayiler ve İstanbul'daki montajcılar memnun. 1972 yılında Televizyon montajı beş misline çıktı. Bu yılın ilk bilgilerine göre 6 misline çıkmış durumda. Musa Paşa temel atma töreni yaptıkça mi-

siller daha da büyüyecek. Almanya'da Telefunken, Saba, Grunding fabrikaları üretimi arttıracak.»

1966 ve 1967 yıllarında TV programcılarının ve teknik elemanlarının yetiştirilmesi üzerinde durulduğu bir başka gerçektir. Ne var ki, o günlerdeki TRT yönetimi bu konuya da açıklık getirememiş ve Kurumun belli bir personel eğitimine sahip olmasına çalışılmamıştır. Günümüz TRT'sinde ve geçmiş dönemlerin hiç birinde de bu konuya gerektiği gibi önem verilmemişti. Şimdi renkli TV söylentilerinin yoğunluk kazandığı düşünülürse, siyah-beyaz televizyondan her bakımdan pahalı olan renkli TV konusuna da belli bir personel eğitimi politikası olmaksızın yaklaşılacağı düşünülebilir.

Ankara Televizyon'unun yayıma geçmesinden önceki dönemin personel durumuna bakarsak şu gerçekle karşılaşmaktayız: 1963'de Batı Almanya ile imzalanan teknik yardım anlaşması gereğince «12 Türk radyo ve televizyon teknisyeni ile radyo program personeli 10 ay müddetle»[24] Hamburg'daki TV tesislerinde eğitim görmüşlerdi. 1966'da yapımı sona eren TV Eğitim Merkezindeki kapalı devre TV çalışmalarına katılan personelin sayısı ise elbette bir TV yayımı düşünülerek saptanmamıştı. Daha önce de belirtildiği gibi, sözkonusu tesis yayım için değil, personel yetiştirmek için kurulmuştu. Bu personel topluluğu içinde Hamburg'dan dönenler ve Ankara Radyosu'ndan TRT'nin TV ünitesine nakledilen radyo programcıları da vardı. Daha sonra TRT, ORTF'e (Fransız Radyo ve TV Kuruluşu) ve BBC'ye (İngiliz TV Kuruluşu) TV eğitimi için altı programcı gönderdi. Yine BBC'ye gönderilen 3 haberci ile birlikte tüm bu personel kapalı devre TV çalışmaları içinde dağınık bir anlayışla yer aldılar. 1966 ve 1967 yıllarında Hamburg'a, ayrıca, bir güncel olaylar programları prodüktörü ve 3 mühendis de gönderildi. Bu personel Ankara Televizyonu yayıma başladıktan sonra döndüler. Hamburg'da eğitim gören mühendisler resim kayıt aygıtı üzerinde çalışmışlardı. Ankara Televizyonu'nun ilk resim kayıt aygıtı, ilk yayımdan yaklaşık olarak bir buçuk yıl sonra hizmete bu mühendislerin yönetiminde sokuldu. Sık sık arıza yapan sözkonusu aygıt yıllarca TV yayımlarının altüst olmasına yol açtı.

(24) Resmi Gazete, 2 Ekim 1963, sayı 11494, s. 5.

Kurulduğu günden beri belirli bir personel politikasına sahip olmayan TRT, ilk TV yayımından çok önce eleman alırken ve yetiştirirken ayrıntılı bir seçim yapmıyor ve belli bir görüşle hareket etmiyordu. Nitekim bu karışık personel politikası sonucunda ilk resmi TV yönetiminin program ve teknik elemanlarından bazıları Alman TV yöntemleriyle daha gevşek, diğerleri ise BBC'de daha yeterli bir anlayışla yetiştiler.

Öte yanda, 1966'da TRT'nin TV işlerinden sorumlu danışmanı Semih Tuğrul İngiltere, Fransa ve İtalya'ya TV örgütlerini incelemeye gitti. Bu inceleme gezisinin İngiltere bölümünde Ankara'da ilk TV programcılık kursunun açılması için somut adımlar atıldı.

20 Ekim 1967 7 Aralık 1967 arasında Ankara'daki TV Merkezinde açılan TV Pogramcı Eğitim Kursu, TRT'nin ilk televizyona program elemanı yetiştirmek üzere başlattığı en somut çabalardan biridir. Bundan sonra günümüze dek TRT'de açılmış olan TV programcılık kurslarının hiçbiri bu ilk eleman yetiştirme çabası değin yeterli olamamış ve pek bir işe yaramamıştır. Gerçi ilk TV programcı kursuna alınan elemanların seçiminde de gerekli duyarlılık gösterilmemişti. Sözgelişi, TV programcılarının dünyanın heryerinde daha çok erkekler arasından seçildiği gerçeği gözetilmemiş, seçilen erkek TV programcı adaylarının ise eğitim ve askerlik durumları üzerinde hiç durulmamıştı. Bunun sonucunda denilebilir ki, TRT Televizyonu son derece yıpratıcı bir meslek olan porgramcı kadrolarının yarıdan fazlasını kadın yapımcı ve yönetmenlerle doldurmuştur. Erkek programcılar arasında ise yüksek eğitime devam edenlerin ve askerlik hizmeti yapmamış olanların da çoğunlukta bulunuşu, ilerdeki yıllarda TRT Televizyonu'nun gelişmesini ve çalışmasını ağırlaştıracak ve bu erkek elamanlar askerlik görevlerini yapmak ya da eğitimlerini tamamlamak üzere görevlerinden ayrılınca yerlerini doldurmak bir hayli zor olacaktı. Fakat yine de TRT Televizyonunun deneme yayımlarını kapsayan ilk üç yıl içinde ve 1971'den sonra TRT Televizyonunun diğer illerimize yayılmasını izleyen dönemde TV programlarının en ağır koşullar altındaki yapımını bu ekip üstlenmiş ve ilk olmanın da verdiği çok büyük güçlüklerle bu ekip boğuşmuştur.

İlk TV programcı kursunu BBC'den gelen iki TV uzmanı yönetti. Bu kursta TRT'ye TV programcı adayı olarak kabul edilen

38 kişi, Kurum içinden 3 kişi ve Milli Eğitim Bakanlığından da 6 öğretmen vardı[25]. İngiliz TV uzmanlarının kursta öğretim yapabilmek için beraberlerinde getirdikleri bazı küçük TV ve film aygıtlarını gümrükten çekmek bir hayli uzun sürdü. Hatta bu aygıtlardan bir iki tanesi ancak kurs bittikten sonra gümrükten çıktı. Böylece TRT Televizyonu ilk yayım başladıktan sonra sık sık karşılaşacağı ve özellikle yurt dışından yabancı haber filmlerini ve diğer filmleri getirtirken göreceği «mevzuat güçlükleri»nin birincisi ile böylece tanıştı.

TV programcılık kursu bir yandan sürerken öbür yanda da Ankara Televizyonunun ilk kemaramanları, fotoğrafçıları ve kurguculan Batı Alman uzmanlarının açtıkları diğer kurslarda yetişiyorlardı. Böylece ilk yayımdan hemen önce TRT Televizyonunun ilk personelinin büyük bir çoğunluğu en az üç ve en çok altı aylık bir TV eğitimi görmüşler ve hemen TV yayımında görev almışlardır. Daha önce her hangi bir yayımcılık deneyine sahip olmayan bu eleman topluluğu ile ilk resmi televizyonumuzun yayımını başlatmak elbette bazı riskleri de içermekteydi. Ne var ki, programcıları ve teknik elemanları içeren bu ekip - ki aralarından çoğu ilk olarak Ankara Televizyonu'nda yaşam kavgasının içine giriyorlar ve yaşamlarının ilk görevine bu TV yönetiminde başlıyorlardı - genç olmanın verdiği enerji ile göreve sarılmasını bildi ve ilk TV yayımını doğal aksaklıkların dışında aksatmadan yürütmeyi başardı.

Ankara Televizyonu'nun yayıma başlamasından önceki dönemde, TRT'nin yabancı ülkelerden getirtilen yabancı TV uzmanları konusunda da belli bir görüşe sahip olmadığı ortadadır. Nitekim İngiliz TV uzmanlarının açtığı programcılık kursu sürerken, yine TRT'nin isteği üzerine Batı Almanya'dan gelen iki TV uzmanı ile nasıl meşgul olunacağına bir türlü karar verilememiş, daha sonra onlarla da ayrı bir kurs düzenlenmiş, fakat yeni TV personelinin İngiliz ve Alman TV yöntemlerinin arasında kalmaması için de gerekli önlemlerin alınmasına çalışılmıştır.

İşte bu karışıklıklar sürüp giderken TRT'nin TV çalışmaları ile ilgili yeni bir atama yapıldı. 6 Ekim 1967 tarihinde bir başka kişi[25] TRT Genel Müdürlüğüne bağlı olarak TV program, etüd ve planlama hizmetlerini yürütme ve yönetme işleriyle gö-

(25) Bu incelemenin yazarı.

revlendirildi. Yeni yöneticiden istenen başlıca görev ise Batı Almanya yardımı ile kurulan TV Eğitim Merkezi kuruluşlarından yararlanarak ilk resmi Türk televizyonunu yayıma geçirmekti. TRT Yönetim Kurulu böyle bir kuruluşun yayım yapmasını istiyordu. Çünkü Batı Almanya bir ikinci yardım yolu ile TRT'ye bir de verici hibe etmişti. Ankara'da Yenimahalle'deki Dededoruk tepesinde bir verici binasının yapımı başlamış bulunuyordu. Bu yapım sürerken verici de yerine takılmaktaydı. Takılma işi biter bitmez, TRT'nin elindeki TV kuruluşu teknik açıdan yayıma hazır duruma gelecekti Fakat ilk TV yayımları nasıl düzenlenecekti? İlk programlar ve ondan sonra yayımlanacak olan programlar neler olmalıydı? Bu programların yapımı nasıl gerçekleştirilecekti? Yayım başladıktan sonra TRT dışından yararlanılacak olan kişilere (sanatçılara, uzmanlara vb.) hangi ölçüler üzerinden ücret ödenecekti? Program ve teknik personelin yukarda açıklanan koşulları altında oluşturulmasına karşın para, gereç, muhasebe vb. gibi yönetim işlerinden sorumlu personelin hazırlanması hiç düşünülmediği için, sözkonusu hizmetler nasıl yürütülecekti? Tüm bunlardan ayrı olarak yeni başlayacak olan TV hizmeti TRT içinde genel olarak nasıl ele alınacaktı? Çünkü TRT'nin yeni TV ünitesinin salt iki yöneticisi vardı. TRT Kuruluş ve Görev Yönetmeliğine göre 1965'de bir TV Dairesi Başkanlığı kurulmuştu. Yine aynı yönetmelik uyarınca bu başkanlığın TV konusunu salt teknik açıdan ele alması öngörülmüş ve TV programları konusunda hiçbir çalışmaya yer verilmesi yıllardan beri düşünülmediği için de ya bu başkanlık içinde ya da ayrı olarak bir TV program ünitesinin kurulmasını kimse akıl etmemişti. Bu nedenle TV Dairesinin içinde, ama mühendis olan daire başkanından bağımsız olarak ve elbette TRT Genel Müdürünün yetkisine dayanarak «usulen» bir program dairesi başkanlığının yaratılması yoluna gidilmesinden başka çare bulunamadı. Bu durumda da ilk TV yayımına başlamanın çeşitli yönetim sakıncaları olacağı kesindi. Ne var ki, Ekim 1967'ye dek TRT içindeki bu yeni TV ünitesindeki TV personelinin kadroları da işbaşındaki Adalet Partisi Hükümetince henüz çıkarılmamıştı. Yasalara göre Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, Devlet Personel Dairesi Başkanlığı ve en önemlisi de Maliye Bakanlığı tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecek olan bu ilk TV kuruluşunun kadroları ile ilgili işlem devam etmekteydi. İlk yayım başlamadan önce özellikle TV program kadrolarının çıkarılmamış oluşu ve TV program personelinin

kadrolara atanmadan, dolayısıyla en az diğer TRT personeli gibi yasal ve sosyal haklara sahip olmadan çalıştırılması da Ankara Televizyonu'nun karşılaştığı ilk güçler arasında yer alıyordu. TRT Televizyonunun ilk kadroları ilk yayım gününden tam 18 ay sonra çıkmıştır.

Bu koşullar altında TRT Televizyonu'nu en kısa zamanda ve en kısa yoldan yayıma hazırlamaktan başka çare yoktu. Bu çalışmalar ancak 118 gün içinde program hazırlama, yayımlama, yayım yönetme, ücretler, program ve film kaynaklarının araştırılması, yeni elemanların yeni görevleriyle ve birbirleriyle uyum sağlamaları, işbölümü, TV giderleriyle ilgili bütçenin hazırlanması, ilk fırsatta kadroların çıkarılması, ilerdeki kadroların önerilmesi ve gerek TRT'nin, gerekse diğer mevzuatın TV işletmeciliğine aykırı bölümlerinin yeniden biçimlendirilmesi gibi işlerin gerçekleştirilmesini kapsadı. Sözkonusu koşullar altında bu gibi çalışmaların elbette ancak günlük yanları ele alınabildi. Fakat ne denli gariptir ki, daha sonraki yıllarda TV yayımları arttıkça ve genişledikçe, çeşitli olanakların gelişmesine de karşın, ilk yayım günleri ve yılları için kararlaştırılmış ve uygulanmış olan dar çalışma önlemleri düzeltilmedi.

Bu arada Devlet Personel Dairesinde TV kadrolarını çıkarmak için yapılan çalışmalarda personel uzmanlarına örneğin TV dekoratörlerinin ne iş yaptıklarını, TV yapımları için neden gerekli olduklarını anlatmak ya da TV binasına yeni yerleştirilen film yıkama aygıtı için gereken su borusunun TRT ilgilileri tarafından döşenmesini beklemek son derece değerli bir iki haftayı alıyordu.

Ancak 188 gün sürebilen ilk yayım hazırlıkları içinde şu çalışmalar da TRT Televizyonu'nun ilk ekibi tarafından yerine getirildi

1. TV yayım hizmetinin yürütülebilmesi için gerekli düzenin alınması ve sonradan kesinleşecek olan yönetmelik taslaklarının hazırlanması. İç hizmeti kapsayan bu çalışmalar kısa özetler olarak saptandı.

2. Günlük yayımı yürütmek için gerekli akış planları, yayım sırasındaki arızalar ya da beklenmeyen değişiklikler dolayısıyla işi aksatmadan sürdürmek için spiker anonsları ve önlemler.

3. Yedek filmlerin ve ilk günlerde gösterilmesi gerekli kısa filmlerin araştırılması ve sağlanması.

4. Günlük yayım sırasında işi aksatmadan yürütebilecek ve ortaya çıkma olasılığı bulunan olağanüstü durumları ayarlayabilecek «yayım yönetim» düzeninin ve önlemlerinin alınması.

5. Ara spikerliği ve bazı programların sunuculuğu için gerekli sayıda adayların yetiştirilmesi ve yayıma hazırlanması.

6. Tüm TV hizmetlerinin ilk olamanın verdiği deneysizlikten ötürü doğacak uyumsuzluğuna karşı, belli bir düzen içinde yürütülebilmesi için gerekli toplantıların yapılması.

7. Yayıma başlamadan önce en az bir aylık yayım günlerini kapsayan bir program planlamasının yapılması ve bu plana uygun program prototipinin değişebileceğini göz önünde bulundurarak gerekli yedek program düşüncelerinin ve kaynaklarının hazır tutulmasının sağlanması.

8. İlk bir ay içinde ve yayımın bundan sonraki bölümlerinde yine bir aylık planlamalarla yürütülecek ve hazırlanacak olan program kaynaklarının araştırılması ve bu programların stüdyo çalışmaları başlamadan önceki hazırlıklarının yapılması.

9. İlk yayımdan önce TV oyunu, çizgi filmi, kısa belgesel film, açık oturum, yarışma, çocuk programı, sanat olayları programı, klasik batı müziği, hafif müzik, Türk Müziği, eğitim programı, köy programı, şov programı, gençlik programı, tiyatro programı, edebiyat programı, ulusal günler programı, folklor, spor programı, güncel olaylar programı, sağlık programı, Türk dili programı, Anayasa ve Atatürk programları, röportajlar gibi her çeşit program türü ve biçimi ile ilgili hazırlığın yapılması.

Nitekim, Ankara Televizyonu'nun ilk yayım gününden itibaren yukardaki program türlerinin hepsini kapsayan bir düzen alınmış ve bu program türlerinin ve biçimlerinin tümüne yer verilmiştir. Burada şu noktayı belirtmekte yarar vardır. Daha önce yukarda belirtilen karmaşıklıktan ve düzensizlikten ötürü ilk TRT Televizyonu elbette pek çok eksikle ve son derece yetersiz koşullarla yayıma başlamıştır ve, bugüne dek pek çok kez üzerinde durulduğu gibi, ancak günlük program hazırlığı ile çalışmıştır. Fakat bu «günlük hazırlık düzeni» salt stüdyo çalışmalarını kapsa-

maktadır. İlk TV programlarının stüdyo öncesi hazırlıkları ise «günlük» değildir. Daha açıkçası, bazı basın organlarındaki demeçlerde belirtildiği gibi, ilk TV yönetimi yayıma başladıktan sonra örneğin iki gün sonraki yayımda ne yayımlayacağını bilmiyor değildi. İlk TV yönetimi ancak 1 ayı kapsayan süre içinde ne gibi programlar yayımlayacağını saptıyor ve bunların stüdyo hazırlığına yayımdan ancak 1 ay önce başlıyor, fakat bu programların stüdyo içindeki çalışmalarına ise, elde olmayan nedenlerden ötürü yayımdan en çok iki gün önce geçebiliyordu. İlk yayım dönemindeki zor koşullardan ötürü başka türlü çalışmaya da olanak yoktu. Fakat daha sonraki dönemlerde olanakların artmasına ve stüdyo çalışmalarına daha fazla süre ayırma durumlarının sağlanmasına karşın, stüdyo çalışmalarının yine günlük anlayışla yürütülmesi için herhalde özür bulmak olanaksızdır.

Böylece ilk resmi Türk televizyonunu resmen ortada olmayan koşular altında yayıma geçirebilmek üzere yapılan çalışmalar ancak 4 ay sürebildi. Dördüncü ayın sonunda Dededoruk Tepesinin üzerindeki TV vericisi, tepeye çıkmak için yolsuzluktan çamura batan ve sürekli kar yağış altında çalışan görevlilerin katkısıyla yayıma hazır duruma getirilmişti. O halde diğer hazırların durumu ne olursa olsun, TRT Yönetim Kurulu'na göre TRT'nin ilk TV hizmeti başlamalıydı. Bu nedenle Ankara Televizyonu 2 yönetici, 41 programcı, 6 dekoratör ve yaklaşık olarak 150 teknik hizmet görevlisiyle birlikte 31 Ocak 1968 tarihinde haftada üç akşam olmak üzere saat 19.30'da yayıma başladı.

İLK YAYIM

Milliyet Gazetesinden Mete Akyol 31 Ocak 1968 akşamı Ankara Televizyonu binasına her nasılsa girmiş ve 2 Şubat 1968 tarihli gazetesinde «Ankara TV'si İlk Yayın Günü Düğün Evi Gibiydi» başlıklı yazısında ilk yayım akşamını şöyle anlatmıştı

«Sunay'ın filminin son kontrolü yapıldı mı? diyerek nefes nefese sorulan soruya bir başka ilgili, cevap yerine aynı heyecanla başka bir soru soruyordu

«Haberler bülteninin kaç dakika, kaç saniye olduğunu tesbit ettiniz mi siz?

«Stüdyonun kapısındaki spiker, sınav kapısında elindeki notlara son kez göz atan bir öğrenci heyecanı içinde, TV'nin ilk sunuş cümlelerini bir kez, beş kez, on kez okuyor, bu süretle hem heyecanını gideriyor, hem de dudaklarını alıştırıyordu.

«Ötede, birazca sessizce bir köşede Televizyon Müdürü Mahmut T. Öngören birkaç dakika sonra kamera karşısında yapacağı TV'nin açılış konuşmasını yüksek sesle kendi kendine okuyor, arada sırada karşısındaki duvara bakarak, görüntü provaları da yapıyordu.

«Onun üç dört adım ötesinde ise radyonun başarılı, tecrübeli ve heyecansız olduğu bilinen spikeri Zafer Cilasun heyecandan tir tir titreyen elleriyle tuttuğu kağıttan, günün haberlerini okuyor ve kendini kamera karşısında farzedip, cümle başlarında başını kağıtlardan kaldırarak «seyirciye bakış» provaları yapıyordu.

«Stüdyonun bir başka bölümünde Prof. Afet İnan, «Türk Devrim Tarihi» konulu program dizisinin ilkini sunmak üzere, stüdyoya yerleştirilen sıralarda oturan üniversiteli öğrencilerinin karşısında kürsüye çıkmış, «başlayın» işaretini bekliyordu.»

Saat 19:30'a yaklaşıyor.

TV stüdyosunda her şey hazır. Bütün ilgililer, makinelerin önlerinde ve arkalarındaki yerlerini aldılar.

İlk yayımın ilk yönetmeni ilk komutlarını verdi ve «TV ekranları ışımaya başladı.»

Ekranda Ankara Emniyet Parkındaki heykel göründü. Sol üst köşede «Ankara Televizyonu» diye yazıyor.

Daha sonra ekrana bir saat çıktı. Saniyenin işareti 12 rakkamının üstüne gelince, saat tam 19:30 oldu ve spiker ekranda görünerek, biraz önce kapının önünde defalarca tekrarladığı açılış anonsunu yaptı :

«Burası üçüncü band beşinci kanaldan deneme yayını yapan Ankara Televizyonu. Sayın seyirciler bugün 31 Ocak 1968 Çarşamba. Ankara'da ilk televizyon yayımına başlıyoruz.»

Daha sonra ekranda görünen Ankara Televizyonu Müdürü şu konuşmayı yaptı :

«40 yıldan beri sizlere radyolarımızdan sayın dinleyiciler diyebilmenin mutluluğu içindeyiz. Şu andan itibaren de sizlere sayın seyirciler diyebilmenin kıvancını duyuyoruz.

«İyi akşamlar, sayın seyirciler[26].

«Eğer bir iki dakika önce televizyonunuzun ekranından evinize davetli veya davetsiz misafir olarak girebildikse veya bulunduğunuzun yerde sizlere katılabildikse artık bundan sonra huzurunuzda olacağız demektir. Yalnız şimdilik haftada üç gün -Salı, Perşembe ve Cumartesi günleri-sizleri ziyaret etmek imkânına sahibiz. Bildiğiniz gibi deneme yayını adı altında faaliyete geçtik. Bu, televizyonun yalnız teknik tarafının, birtakım cihazlarının denemesi değil, aynı zamanda programlarımızın da bir deneyi olacak.

«Radyoculuğumuzun 40 yaşına bastığı sırada televizyona başlıyoruz. Avrupa memleketleri ile bir kıyaslama yaptığımız zaman gerçek radyo yayınına 5 yıl geç başladığımız halde, televizyonda 31 yıl gecikmiş bulunuyoruz. Yeni televizyonumuz Ankara ve civarına yayın yapacak. Başlangıçta tabiî olan sınırlı imkânlarla çalışacak ve çeşitli eksikliklerden bir süre kendini kurtaramayacaktır. Bundan bizim bir şikâyetimiz yok. Umudumuz sizin de bizden, hiç olmazsa şimdilik, şikâyetçi olmamanız. Avrupadaki ilk televizyon yayınına kıyasla 31 yıl geç başladığımız televizyonumuzun bugünkü programlarının Türkiye'nin eğitim meselesine, kültür hayatına, sosyal düzenine ve halkın eğlence ihtiyacına derhal bir katkıda bulunacağını düşünmek haksızlık olur. Bu sebeple bizden şikayetçi olmayın. Deneme yayınının bitiminde daha düzenli bir şekilde hazırlayacağımız programlarla sizleri hoşnut etmeye bütün arkadaşlarımızla birlikte söz veriyoruz. Ankara Televizyonunda görevli bütün arkadaşlar-programcısından habercisine, teknik elemanına ve idari elemanına kadar herkes-20. Yüzyılın bir mucizesi sayılan bu yayın organının memleketimiz ve sizler için tarafsız ve yararlı olmasına çalışacak. Ankara Televizyonu iki buçuk yıldan beri bu gayeleri gözeterek kurulmakta idi.

«Eminim, 1967 yılının Ekim ayında hayata gözlerini kapayan gazeteci, karikatürist ve Ankara Televizyonu'nun kamera-

(26) Burada ilk yayım gününün heyecanı ile yine «sayın dinleyiciler» denmiştir.

manı Halim Büyükbulut aramızda olsaydı, televizyonumuz için beslediğimiz bu umutlara ve dileklere kendisi de katılacaktı. Bugün aramızda olmayan arkadaşımızın hatırasını saygı ile anarken Atatürk devriminin ilkelerini gözeterek yolumuza ve yayınımıza devam edeceğiz.

«Şimdi ilk programımıza geçiyoruz. Cumhuriyet devrinin ilk televizyonunun birinci programı:

«Türk Devrim Tarihi»

Fakat bu konuşmadan hemen sonra «Türk Devrim Tarihi» adlı ilk TV programı başlayamadı. Ekranda Artanç Köksal'ın çizdiği, bir trafik lâmbası önünde, elinde copuyla bekleyen polis karikatürü belirdi. Polisin ağzından çıkan balonda«Lütfen Bekleyiniz» yazıyordu. Beş dakika süren bir teknik arıza olmuştu. Ancak saat 19:40'da ilk TV programına geçildi. Programı Prof. Afet İnan sundu. Gerçekte «Türk Devrim Tarihi» adlı ilk TV programı bir TV halk okulu biçiminde hazırlanmıştı. TV stüdyosuna bir sınıf dekoru yapılmış ve bu sınıfta da üniversite öğrencileri yerlerini almışlardı. Kürsüde «Devrim Tarihimiz»i Prof. Afet İnan anlatıyordu. Öğrenciler arada sırada soru soruyorlar, sık sık da Kurtuluş savaşı ve Atatürk'le ilgili fotoğraflar ve filimler gösteriliyordu. Program, Cumhuriyetin 10. yıldönümünde Atatürk'ün söylediği söylev ile son buldu.

İki gün sonraki Cumhuriyet gazetesi bu programı anlatırken «...genç kuşak Atatürk'ü seyreder ve kendi sesinden dinlerken, o günleri eski kuşak da hatıralarıda tazelemiştir.» dedi.

Daha sonra Prof. Enver Ziya Karal'ın da katılmasiyle onbeş günde bir 25 bölüm halinde devam edecek olan bu program dizisi Ankara Televizyonu'nun Atatürk ve Devrimlere verdiği önemi ilk olarak gösteren belirtilerden birisidir. Program dizisini Gülseven Güven hazırlamıştı.

Saat tam 20.00'de Ankara Televizyonu'nun ilk haber bültenini spiker Zafer Cilasun okumaya başladı. Bu haber programında, Suudi Arabistan ve Libya'ya yaptığı resmi ziyaretten bir gün önce yurda dönen Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Esenboğa Hava Meydanında karşılanışında çekilen film ilk olarak gösterildi. Bu haberin yayımlanışı sırasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı Şevki Atasagun, Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli ve Başbakan Süleyman Demirel de ekranda göründüler.

Haberlerde ayrıca Saygon'daki çarpışmalara değgin filimlere de yer verildi.

Saat 20:15'de ilk hava raporu okundu. Meteoroloji Genel Müdürlüğü ile henüz kesin bir anlaşmaya varılmadığı için hava raporunu bir meteoroloji uzmanı değil, ilk gün için TV programcılarından Zeynep Arıduru (Esen) okudu.

Hava raporundan sonra küçük seyirciler için «Kötü Adam ve İnatçı Çiçek» adlı bir Bulgar çizgi filmi yayımlandı. İlk yayım günü Türk televizyonunda kullanılan program ve filimler arasındaki tek yabancı kaynaklı film, bu «Kötü Adam ve İnatçı Çiçek» oldu.

Daha sonra «Antalya'nın suları ve Antalya'nın Ormanları» adlı iki belgesel filim arka arkaya gösterilerek, ilk yayım saat 21:00'de sona erdi.

Kapanışta İstiklâl Marşımız çalarken ekranda dalgalanmakta olan bayrağımız görünüyordu.

Televizyonun ilk yayımı ile ilgili olarak yöneticiler ve görevliler günlerce sabahtan akşama dek çalışmalar ve üstüste yapılan denemelerle yayım sırasında bir aksaklık çıkmaması için uğraşmışlardır. Ayrıca, kar ve çamur demeden çalışan bir teknik ekip Dededoruk Tepesindeki TV vericisini 31 Ocak 1968'e yetiştirmek için de büyük bir çaba harcadı. Tepeye çıkan yol henüz yapılmamış olduğu için çamurda tırmanmak ve Ocak 1968'de devamlı yağan kar altında çalışmak gibi güçlüklerle de karşılaşan bu ekip en sonunda başarıya ulaştı.

Yayım başladıktan sonra da bu güçlükler Ankara Televizyonu'nun ilk program ve teknik ekiplerinin önünden kalkmadı. Yayım devam ederken bir yandan vericinin tamamlanması için çalışmalar sürdürülüyor, öbür yandan da stüdyo binasının içinde yapılan değişiklikler dolayısıyla inşaat devam ediyordu. Programcılar, dekoratörler, grafikçiler, teknik elamanlar ve dekor ustaları çalışırlarken binanın içinde, stüdyo katlarında işçiler el arabalarıyla kum taşıyorlar, duvarları kabloları geçirmek için deliyorlardı. Yeni duvarlar yapılıyor, eski duvarlar yıkılıyordu..

Bu koşullar altında çalışıldığı için yayımda oluşabilecek tüm aksaklıklar düşünülmüş ve her hangi bir arıza anında ki-

min ne yapacağı ve durumun seyircilere nasıl duyurulacağı planlaştırılmıştı. İlk günlerde alınan bu sıkı önlemlerden ötürü aynı usuller yıllarca TRT Televizyonu'nda kullanılmış ve ilk günkü beş dakikalık arıza sırasında başvurulan «özür anonsları» yine yıllarca arızalardan sonra seyircilere okunmuştur.

İlk günkü yayımı izleyen günlerde MİLLİYET, CUMHURİYET ve SON HAVADİS adlı gazeteler Ankara Televizyonunun 31 Ocak 1968'deki yayımının başarılı olduğunu belirtmişler, ADALET ve TERCÜMAN Gazeteleri ise yayımın beğenilmediğini ileri sürmüşlerdir.

Ankara Televizyonunun başarı derecesi ve etkisi elbette ilerdeki günlerde, aylarda ve yıllarda daha belirli olarak ortaya çıktı. Yalnız, ilk yayım günü olan 31 Ocak 1968'de büyük bir merak sonucu yüzlerce insan evlerinde ve Atatürk Bulvarı üzerindeki mağazaların camekanlardan heyecanla televizyon izlediler.

Böylece deneme yayımına başlayan Ankara Televizyonunun idari, mali, yönetim, donatım ve program yönlerinden son derece yetersiz durumda olduğu ortadaydı. Fakat işte Ankara'da yayıma başlayan bu televizyon yıllarca, hattâ ilk TV şebekesi kurulduktan sonra bile, o ilk günde atılan adımın getirdiği ve yerleştirdiği yayım ilkleri ile Türkiye'ye hizmet etmeye çalışmış ve özellikle 1971'den sonra elde olan ya da olmayan nedenlerle sık sık yolundan saptırılmıştır.

Türkiye'de 31 Ocak 1968 tarihinde Ankara Televizyonu deneme yayımlarına başladığı zaman, dünyada Afganistan, Ekvator, Bolivya ve Paraguay dışında TV yayımı yapmayan ülke kalmamıştı.

1950 yılında, dünyanın 7 ülkesinde TV yayımları yapılmakta iken, bu sayı 1955 yılında 32'ye, 1960 yılında 69'a yükselmiş, böylece beş yıl içinde 100'den fazla bir artış olmuştur. 1966 yılı sonunda ise, sürekli yayım yapan ülke sayısı 116'ya yükselmiştir.

Görüldüğü gibi Türkiye, diğer ülkelerin TV yayımına başladıkları yıl bakımından çok geride kalmıştır.

Diğer ülkelerde TV gelişirken, genellikle TV alıcı yapımı da bu gelişmeye paralel olarak artmıştır. Amerika'da 60 milyona,

İngiltere'de 14 milyona, Japonya'da 12 milyona ve Batı Almanya'da 10 milyona yükselmiştir[27]. Oysa Türkiye'de televizyonun yayım yaptığı ilk 10 yıl içinde TV alıcısı yapımı konusunda hemen hemen halka yararlı olacak bir adım atılmadı. Gerçekte TV ile yayım yapılmasının düşünüldüğü yıllarda TV alıcı endüstrisi kurmak üzere çalışmaya başlanılmalıydı. 1972 gelip de Türkiye'de TV sadece teknik aşama nedeniyle 18 milyon kişinin yaşadığı bir bölgeye eriştiği zaman, halk oldukça büyük bir yatırım yaparak TV alıcısı satın almak gibi bir külfetle karşı karşıya bırakıldı. Böylece TV yayımı yayıldı, ama halkın satın alma gücüne inilemedi. Dolayısıyla da televizyonumuzun bir tanesinin dışında hangi amaçlara hizmet edeceği memleketimizde hemen anlaşılamadı. Ortada olan amaç ise şu idi: TV alıcısı satın alabilecek ekonomik güçte olanları TV programları ile oyalamak. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi kalkınma planları Türkiye'de televizyonun kurulmasıyle çok fazla değerlerin kazanılacağını unutmuştur.

ANKARA TELEVİZYONUNUN TEKNİK ÖZELLİKLERİ

31 Ocak 1968 tarihinde ilk yayımını yapan Ankara Televizyonu'nun teknik özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

Ankara Televizyonu CCIR[28] Avrupa Standardına uyar. III. band 5. kanaldan yayım yapar. Kanal genişliği 7 MHz., Çizgi sayısı 625, Ses ve resim taşıyıcıları arasındaki fark 5,5 MHz., Kanal bitimiyle ses taşıyıcı frekansı arasındaki fark 0,25 MHz., Yatay senkronizasyon sinyali frekansı 15625 Hz., Düşey senkronizasyon frekansı 50 Hz., Karartma sinyali seviyesi %37, Saniyede geçen tam resim sayısı 25., Saniyede geçen yarı resim sayısı 50., Vericinin çalışma gücü 600 watt, Anten çıkış gücü 3.6 KW, Yayım alanı 950 Km^2.

(27) Erdal Erden, **Türkiye Radyo Televizyon Kurumu**, Türkiye ve Orta Doğu Âmme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1971, s. 64.

(28) Uluslararası Radyo Haberleşme Danışma Komitesi'nin kısaltılmış adı.

YAPIMDA YARATICI YAKLAŞIMLAR

Güner SARIOĞLU

Rd-TV Öğr. Gör.

İçinde bulunduğumuz günlerde, televizyon yayınlarını oluşturan çok ilginç yapım türlerine rastlamaktayız. Görülmektedir ki, yeni yönetimlerin de benimsediği temel ilke; yapımın planlanlanması ve üretilmesi dışında, yayının gerçekleştirilmesi yönünde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Her yönetim, televizyon alıcılarının büyük ölçüde yaygınlaşmasını da körükleyen, yayın süresini ve yayın kuşaklarını arttırmayı, televizyonculuğun en gerekli girişimleri olarak benimsemektedir. Ancak bu uygulamalar, yayınları giderek daha da çok yavanlaştırmaktan başka bir işe yaramıyor. Yayın saatlerini artırmaktan yana her girişim, iki kişilik çorbaya üç kepçe su katarak beş kişilik yapmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Bu uygulama ülkemizin içinde bulunduğu enerji dar boğazında, ekonomimizi, sanıldığından da daha büyük boyutlarda zorlamaktadır. İçeriği söz konusu edilmeden, bir dakikalık yayının genel planda Türkiye'ye maliyeti, gerçekten korkutucu ölçülere varmaktadr. Bu gerçek dikkate alındığında, şu ya da bu nedenlerle ve özellikle; plansızlık, programsızlık ve düzensizlik karmaşasının yarattığı, yayını şişirme olgusu üzerine, titizlikle eğilmenin gereği ortadadır.

Bu genel tavır doğrultusunda; planlama, ön yapım çalışmaları ve yapımın üretilmesi evreleri için, olabildiğince az zaman ayrılması, nitelikli kişilerle, yaratıcı sanatçılara yer verilmemesi, giderek olanakların verimli kullanılmaması, bilinen sonucu doğurmaktadır. Sınırlı da olsa, titizlikle hazırlanmış, türünün iyi bir örneği olarak değerlendirebileceğimiz «Ankara» belgeseli gibi yapımlara rastlamamızın yanı sıra, yine türünün alabildiğine kötü ve ilkel bir örneği olan «Kocaoğlan» gibi yapımlara da rastlıyabiliyoruz.

Bu, nitelikleri ve yaratıcı düzeyleri bakımından son derece farklı yapımlar TRT Kurumunda, iş üretmenin ilkelerinin ve yöntemlerinin yaygın bir biçimde bilinmediği ve uygulanmadığı gerçeğinin önemli bir kanıtıdır. Ancak şunu belirtmekte büyük yarar görmekteyiz; yöneticiler, televizyon yayınları başladığı günden bu yana ve daha da önemlisi yayına başlama hazırlıkları içindeyken bile, televizyon yayınları için ve televizyon yayınlarının temel malzemesi olan yerli yapımlarının üretilmesinde, hiçbir temel örgütlenme, ilke ve uygulama yöntemi belirlememişlerdir. Bu günlerde yayınların her dakikasında izlediğimiz karmaşanın nedenlerini, şanssız başlangıç yıllarına bulmak olasıdır. O günlerin taze, istekli, yaratıcı ve genç yayın kadrosu; yapımın temel ilkelerine, yapım işletmeciliğine ve yönteme bağlı kuramların oluşturulması yönündeki tüm önerilerine yanıt bulamadılar. Soğukkanlı, dikkatli, malzemeyi ve verileri titizlikle değerlendiren bir örgütlenme anlayışının benimsenmemesi, bugünün savruk ve rastlantısal yapım üretme alışkanlıklarını oluşturmuştur. Birden bire başlanan (31. Ocak. 1968) televiyon yayınlarıyla; haftada üç gün yayın yapma hevesi, durmadan tüketen yayın antenlerinin açlığının durmaksızın doyurulması zorunluğu, yöneticileri yalnızca yayının gereklerini yerine getirmeye itti. Böylece yayını beslemek, birincil amaç olarak benimsendi. Yabancı ya da yerli, elde edilen iyi ya da kötü her şey «yayınlanabilir program malzemesi» olarak değerlendirildi. Bu yanlış uygulama, televizyonun ilk kadrosunu oluşturan 38 kaşeli görevli ve 12 kişilik önceki yayın kadrosunun, yayın evrelerinin her adımında ve bütün uzmanlık gerektiren konularda görevlendirilmesi gibi son derece sakıncalı bir uygulamayla da birleşince, televizyonun girdiği çıkmazın tohumları o günlerden atılmış oldu.

Ancak burada bugün bile yapımın üretilmesindeki yaratıcı yaklaşımları ve yöntemleri yeniden ele alıp incelemekte ve yinelemekte yarar vardır.

Televizyon yapımında yaratıcılığın temel yaklaşımları:*

Televizyon yapımının hazırlık evresi ve bu hazırlığı içeren bütün yapım aşamaları, genellikle sanıldığından çok zaman alır

(*) Bu bölüm GERALD MİLLERSON'un The recnique of TV Production adlı Yapıtından yararlanılarak hazırlanmıştır.

ve ayrıntılı bir planlamayı gerektirir. Bir kez; yapımcının düşünsel bir çıkış noktasından başlayarak bir görüntüsel ürün oluşturmasında ilk programlama gününden, yayın gününe kadar olan sürenin, gerektiğinden daha kısa olduğu, çalışmaların ilk adımında görülecektir. Bu süre çabuk tüketilir. Giderek belirlenmiş yayın günü ve saatine hızla yaklaşılır. Bu süre içinde yönetmen, senaryoyu geliştirir ve işler, uygun bir rol dağıtımı yapar. Yapımcıyla parasal sorunları çözümler ve belirlenen bütçenin sınırları içinde kalmaya özen gösterir. Yapıtının genel yayın politikasına uygunluğu, gerekli ilişkilerin kurulması, danışmalar, yapımın işlerliği ve yapıma katılan kişilere eş güdümlü bir yönetimin sağlanması, yönetmenin üretimini oluşturan temel ögelerdir.

Yönetmenin asıl zorlandığı evreler, yorucu soğuk provalar, kamera provaları ve sonunda yazımlama çalışmalarıdır. Provalara başlamadan önceki bütün hazırlık evrelerinde yapılan plânlı titiz ve ayrıntılı bir çalışma, bu aşamadan sonraki yaratıcı çalışmalar için, gerekli rahatlığı ve zaman yeterliğini kendiliğinden getirecektir. Bu da yönetmenin olayı daha özgün ve titiz bir çalışmayla gerçekleştirmesini sağlayan önemli bir etkendir.

Yönetmen, soğuk provalar sonunda kameralı provalar için stüdyoya girdiğinde görecektir ki, yaratıcı çalışmasının en büyük engeli azalan zamandır. Kameracılar, sesciler, ışıkçılar ve stüdyoda bunlara bağlı diğer görevliler yönetmenin yaratıcı çabalarıyla, ilk bu aşamada karşı karşıya gelmişlerdir. Onun yorumuna ve yorumla ilgili yaklaşımına kolay uyamazlar ve benimseyemezler. Daha önce kağıt üzerinde, sonra da oyuncularla ve başkaca yaratıcı kişilerle yapılan bu çalışmalar sırasında göze batmayan bazı eksiklikler, ilk kez kameralı provalarda kendilerini gösterirler. Bir yandan zaman darlığı bir yandan bu beklenmedik aksaklıklar, bir yandan da oyuncu, kamera ve buna bağlı ses ilişkilerini ortak çözümlere bağlamak, yönetmeni gerçekten bunaltır. Böyle durumlarda ise çoğu yönetmeni bekleyen tehlikeli bir tuzak vardır. Önlerinde iki seçenek bulunmaktadır; ya, zaman sınırlaması konusunda bazı olumsuzlukları göz alıp yine de bütün olanakları ve yaratıcı yeni bulguları, yöntemleri uygulamak için çaba gösterecektir, ya da, güvenli, fakat kuru, kalıp uygulamalarına yönelecektir. Ancak televizyon çalışmalarında ve yukarıda değindiğimiz gibi özellikle stüdyo çalışması aşamasında herşey, yal-

nızca yönetmeni değil tüm çalışanları zorlar. Sonunda herşeyi bir kenara itip, düz ve yalın yönetim yöntemini benimsemek zorunda kalınabilir. Yönetmen bu kolaya kaçışa karşı direnmezse, yenikliği, giderek kendisiyle birlikte çalışan tüm kadroyu etkisi altına alabilir. İyi bir yönetmen işte bu dar boğazlarda kendini gösterir. Zorlamaların ve sıkıştırmaların baskısı altında bile konuya özgün yaklaşımını ve yaratıcılığını olumlu yönde etkileyecek bir yolu ve yöntemi seçmekten vazgeçmez. Bu konudaki özgürlüğünü ve direncini yitirmediği ölçüde de çevresindeki kişiler gözünde saygınlığı artar.

Yaratıcı çalışmaların, özellikle televizyonda en büyük sakıncalarından biri de çalışmanın bazı kalıp alışkanlıklar getirdiği olgusudur. Yaratıcı kişi, bir yapımın süreci içinde yapımla öylesine kaynaşır, bütünleşir ve özdeşleşir ki; zamanla yapımı tarafsız ölçütlerle değerlendirme olanağını yitirebilir.

Yapımın sürdürülmesi sırasında sık sık izlediğimiz bir gerçektir bu olgu. Yapımda görevli herhangi bir yaratıcı kişi bile katıldığı olayın yaratacağı tartım, zamanlama ve gerilim ölçülerini yeteri kadar değerlendiremez. Öyle ki bazen bir kaç kez izlemek durumunda olduğumuz bir filmde vurgulamalar, görüntüsel denge, ağırlık, tartım ve hız giderek etkisini yitirebilir. İlk kez duyduğumuzda dikatimizi çekmeyen bir tümce, ilk kez gördüğümüzde ilgilenmediğimiz bir leke, bir renk ya da görüntü çerçevesinin bir bölümündeki küçük bir devinim, daha sonra işitilebilir, görülebilir ve gerekli etkiyi yaratabilir, bazen de önce önemsediğimiz ve benimsediğimiz bir sesi, devinimi ve etkiyi sonraları yapmacık, etkisiz ve gereksiz bulabiliriz.

Bir yapımın önceden kağıt üzerinde ne ölçüde planlanabileceği her zaman tartışılan bir konudur. Kimi yönetmenler çekim sırasındaki esinlenmelere çok önem verir ve güvenirler. Bazıları ise, başından sonuna bütün çalışmayı en küçük ayrıntılarına varıncaya dek adı adım planlarlar. Kuşkusuz her yaratıcı sanatçı, çalışma yöntemini saptamakta özgür olmalıdır. Ama televizyon gibi tekniğin, yaratıcılığın ve bürokrasinin kaçınılmaz ağırlığı görülen bir çalışma ortamında, planlı ve düzenli çalışarak ilkeleri uygulayan yönetmen daha başarılı olacaktır. Televizyonun sıkı bir eşgüdümle gerçekleştirilebilen bir ekip çalışması olduğu unutulmamalıdır. Bu da ancak ayrıntılı bir yaratıcı

planlama ile sağlanabilir. Bazı yönetmenler, her adımda, gösterişsiz ve iddiasız ancak güvenli sonuçlar almak için, çalışmanın işlerliğine ve mekanik düzenine önem verirler; buna karşılık diğerleri yaklaşımlarını yaratıcı ve duygulu bir yorumla geliştirmeyi yeğlerler. Ancak burada küçücük teknik aksaklıklar ve ayrıntılar yüzünden, o özenilen yaratıcı ve duygulu yönetim bütünüyle değerini yitirebilir.

Çeşitli Yönetim Yaklaşımları

Çoğunlukla program yapımında iki yönetim yaklaşımı görülür. Birincisinde; yönetmen belli bir yorumla işe başlar ve eldeki teknik olanakları ve bütçeyi bu çerçevede kullanır. Diğer bazı yönetmenler, olanaklar ve bütçenin sınırları içinde kalırlar. Her iki yöntemin de iyi ve kötü yanları vardır. Kuramsal bir düşün üzerinde gerektiğinden fazla direnmek, ya gerçekleştirme olasılığı zor, ya da gerçekleştirildiğinde beklenileni pek vermeyen bir yapıt üretme sonucunu doğurabilir. Örneğin kalabalık bir pazar yeri çekimi için çok masraflı ve çok sayıda kişiyle doldurulmuş bir çalışma alanı görüntülendiğinde, istenilen o büyük kalabalık ve karmaşa yaratılamayabilir. Bu kadar para zaman ve insan sonuçta bir sürü bağırıp çağıran şu ya da bu yana sürüklenen kalabalık karmaşasından başka bir sonuç doğurmayabilir. İkinci yöntemin gerçekçiliği daha olasıdır.' Eldeki olanakları ve bunların sınırlamaları, yer darlığını, parasal zorunlukları ve başka bir sürü değiştirilmez gerçeği göz önünde tutan yönetmen, yapımı için, işler ve geçerli bir çözüm bulmalıdır. Çekimlerin sırası, çekim ölçekleri ve bunların göreceli önemi bilindiğinden, çalışma arkadaşlarıyla yeni bir çalışma düzeni oluşturabilir. Oyuncuları, onların ve kameraların genel devinimlerini, durumlarını ve konumlarını yeni bir işlerlik çerçevesi içinde çözümleyebilir. Bu hazırlık evresinde yönetmen çalışmalarını, olanakları çerçevesinde biçimlendirmekle istediği etkiyi doğurmayı büyük bir olasılıkla başarır.

Yapımlarda çoğunlukla birkaç belli yaklaşım eğilimi görülür. Bunlar :

1. *Mekanik Yaklaşım :* Burada gerek kamera ve gerekse oyuncu yönetiminde kesin ve belirli bir gelişim öngörülür.

2. *Oyunsal Yaklaşım :* Olayın gelişimi büyük ölçüde oyuncu yönetimiyle sürdürülür. Burada kameralar olayı izlerler ve bir bakıma tanık olurlar.

3. *Görüntüsel Yaklaşım :* (Filmsel) Burada çekimlerin gerek ölçek, gerek süre ve gerekse içerik vurgulamaları, görüntüsel devinimler ile ses, müzik ve doğal ses etkilemeler düzeninin sağlanması, anlatımı gerçekleştirmek için tutulan yoldur.

4. *Değiştirilmiş görüntüsel yaklaşım :* Filmsel anlatımın sinema olayı içindeki genel tanımı ve gücü ile televizyon olgusunun etkisi ve özelliğinin getirdiği çalışma yöntemlerinin bir arada kullanılmasıdır.

1. *Mekanik Yaklaşım :* Bu yaklaşımda güdülen amaç, aksamayan bir görüntü ve ses sürekliliğini sağlamak, teknik sorunların, anlatımı olumsuz yönde etkilemesini önlemektir. Yaklaşım hemen hemen tümüyle işlevseldir. Sanatsal dürtü ve yaratıcı katkı raslantılara bırakılmıştır. Olaylar yalnızca yansıtılmak istenir. İzleyiciyi etkilemede, oyuncunun yapacağı şeyler ya da söyleceği sözlere büyük önem verilir. Gerek kamera devinimleri, gerek çekim ölçekleri, gerekse bir çekimden diğerine geçme, ancak gerekli kolaylıkları sağlamak için kullanılırlar. Örneğin, bilinen ve beklenen bir değişiklik için kamera açısını değiştirmek ya da bir devinimi ve olguyu yeni bir ölçek içinde göstermek üzere, daha yakın ya da daha uzak bir çekim ölçeğine (Başka bir kameranın çekimine) geçmek gibi. Bütün bu nedenlerle, yapımın amacıyla işlenişi arasında duygusal uyumsuzluklar ortaya çıkabilir.

Örneğin:

Masanın başında çalışan bir kişiyi içeren bir diz çekimden sonra, kesmeyle masayı ve odanın giriş kapısını içeren genel çekime geçilirse ve sonra da kapı açılarak odaya (çerçeveye) birisi girerse, öykü sürer, ancak, diz çekimden genel çekime kesme için bu nedensellik yaratılmadığından, genel çekime kesme sonra da kapıdan birisinin girmesi, olgunun duygusal yapısıyla, biçimsel sergilenmesi arasında uyumsuzluğu oluşturur. Aynı örnekte, çalışan kişinin diz çekiminde, dıştan duyduğumuz bir kapı vurulması sesi üzerine çalışan kişinin o kapıya bakmasıyla kapıyı da içeren genel çekime kesme yapılması doğal ve mantıklı bir anlatım süreci olacaktır.

Ya da oyuncuya sadece kameranın durum ve açı değiştirmesi için zaman tanımak üzere bir devinim yaptırılabilir. Burada duygusal gerilim ve görüntülerle sağlanmak istenen, anlama ilişkin kurgu dikkate alınmamıştır. Bir çekim ölçeğinin ya da kamera deviniminin nedenselliği üzerinde yeteri kadar düşünülmeden ve yaratıcı bir etkinliği beklenmeden tüm oyuncu ve kamera devinimleri düzenlenmiştir.

2. *Oyunsal Yaklaşım:* Genellikle televizyon oyunu türü yapımlarda yaygın olarak kullanılan bir yönetim yaklaşımıdır. Eldeki metinle başlangıçta belirlenen şey (yaratılmak istenen etki bir dekor içinde geçen olaylar, devinimler ve konuşmalar olarak düşünülmüştür). Oyun, oyuncu yönetimi üzerinde kurulur ve kamera, her bölümü izlemek, olayları vurgulamak ve yorumlamak amacıyla kullanılır. Yapım, her çekimin ve ayrımın tümüyle oyunsal olarak gerçekleştirilmesi üzerine kurulmuştur ve kamera devinimleri, çekim ölçekleri ve tüm ses ögeleri, olanın yansıması yönünde kullanılır. Bu tür yapımlarda görüntüsel yaratıclık geriye itilmiştir. Bu nedenle de anlatım, «Tiyatro» olmaktan kurtarılamaz ve genelikle tiyatrodan gelen yönetmenler, olayın görüntüsel anlatım olduğu gerçeğini kavrayamazlar. Ancak uzun bir deney birikimi edindikten sonra, kamerayı daha inandırıcı, kurgu ilkelerini de görüntüsel etkiyi sağlıyacak biçimde kullanmaya yönelirler.

3. *Görüntüsel «Filmsel» Yaklaşım:* Oyunsal yaklaşımda önce bütünüyle oyuncuların devinimleri bir dekor ve çevre içinde düzenlenip bununla bir anlatım etkinliği yaratılmak istenirken, görüntüsel yaklaşımda yönetmen, görsel etkilere öncelik tanıyarak çekimleri ve çekim ölçeklerini belli tartımlarla (Ritm) dizilemeyi amaçlar. Burada «Çekim dramatik olgunun en küçük birimidir, tanımını unutmamak gerekir. Bu yöntemde oyuncunun oyununu büyük ölçüde belirleyen etken, görüntülerin işlenişidir. Çekim metni, kısa çekim sıralarına bölündükten sonra kamera düzenleri, konumları ve devinimleri, çekim metninin o bölümlerine uyacak biçimde yeniden düzenlenir. Görüntü ve sesi, bir yorum aracı olarak kullanmak gerekir. Kameraların gösterdiği her çekim ve çerçevelenmiş her görüntü, olaya yalnızca tanık olmaz, ayrıca onu yorumlar da, Bu yaklaşım yöntemi, yukarıda değindiğimiz ilk iki yaklaşımın bir bileşimidir. Burada bir görüntüsel oyun söz konusudur. Bazen sahne oyunlarının (Tiyatro yapıtları-

nın) televizyona uygulanması ya da aynen tiyatro olgusunu yansıtacak biçimde yayınlanması da söz konusu olabilir. Kuşkusuz bu tür yayınlar bizim konumuz dışındadır.

4. *Değiştirilmiş Görüntüsel Yaklaşım:* Uygulamada çeşitli yöntemler değerlendirilirken kullanılan aracın olanakları ve nitelikleri göz önünde tutulmalıdır. Salt sinemaya uygun olan yaklaşımlar, televizyonun özelliklerinden doğan gereksinimler için uygun olamayabilir. Filmde vurgu, çekim yerlerinin özgürlüğü, değişkenliği, doğa, büyük görüntüsel etkiler (Seyirlik olaylar), örneğin: yanardağ patlaması, büyük bir savaş sahnesi, bir deniz kazası gibi fiziksel nitelikler üzerine yoğunlaştırılır. Yalnızca sinema perdesinin boyutları bile sinemayı televizyona göre daha etkin kılan bir ögedir. Televizyonun gücü ise, izleyiciyle özel ilişkiler doğrultusunda kendisini gösterir. Televizyonun kişisel ve içe dönük çekiciliğinden söz edilebilir. Televizyon ekranı, küçüklüğün getirdiği bir zorluktan dolayı büyük çekim ölçeklerine yönelmeyi gerektirdiğinden, psikolojik kullanıma daha da elverişlidir. Büyük ve masraflı sahnelerin, bu küçük görüntü çerçevesi boyutlarında çarpıcılığını yitirdiği görülür. O halde burada sinema ve televizyon arasındaki en büyük ayrılık; sinemayla televizyonun kişiselliği ve çekim ölçkelerinde kendisini gösterir. Film sanatının görüntüsel anlatım özellikleriyle birlikte, televizyon aygıtının niteliklerini de kullanan bir yönetmen, televizyon olanaklarıyla filmsel anlatımı bağdaştıran yeni bir yaklaşım uygulamış olur. Bu yaklaşım kuşkusuz temelde görüntüsel yaklaşıma benzer. Ancak yakın çekimlerin kullanılması, nesnel yöntemlerden çok öznel ve kişisel yaklaşımın yeğlenmesi, dolaylı anlatım olanaklarından, dekor parçalarından yararlanarak bir bütün uzay etkisi oluşturmak ve düşünsel etkiler sağlamak üzere simgeler kullanılması gibi uygulamalar için televizyonun daha elverişli olduğu da bir gerçektir.

NESNEL VE ÖZNEL YAKLAŞIM :

Genellikle izleyiciden beklenen, bir eylemi ya da olguyu izleyen kişi olarak kalmalarıdır. Burada onların nesnelliği istenir. İzleyicilerimiz olayı en iyi yerden izleyecek durumdaki çağrılı konuklar, kulak kabartan kişiler ya da bir rastlantıyla olaya tanık olmaları beklenen kişiler olabilirler. Bazen de kişisel bir bilinçaltı

benzetmeyle; kendimizle programdaki konuk arasında bir benzerliğe inandığımız olur. Böylece tepkiler, ayrıcaklıklı bir konuktan, rastlantıyla oradan geçen bir tanığın tepkileri arasında değişebilir. Bunun karşıtı olan yaklaşım «öznel yaklaşımdır». Kamera eylemin içinde, çok kez de eyleme katılarak devindiği için, her şey bizim gözümüzle görülür. «Bize bir şey gösterilmemekte, bir olaya, kendimiz tanık olmaktayız» etkisi yaratılmaktadır. Burada olaya katılma gereksinimini oluşturmak çok önemlidir. Ve işte bu noktadan sonra öznel anlatım söz konusu olur. Örneğin: Bize doğru açık tutulan kitabı görebilmek için öne kaydırma yapıldığında olduğu gibi. Öznel anlatımın, bakış açısı ve çekim ölçekleriyle sanıldığı gibi doğrudan bir ilişkisi yoktur. Nesnellik yaratıcı olarak kullanıldığında, öznel yaklaşım bizi çok yakın biçimde eyleme bağlar. Bu süreç içinde biz de kendimizi olayın içinde buluruz. Ne var ki, aşırılığa kaçıldığında öznel anlatım, gerçeklerle çelişen bir anlatım tuzağı olur. Gerçekte olayların dışında olmamızın verdiği rahatlık, her şeye fiziksel olarak katılmamız, kameranın devinimlerine tepki gösterme ya da onları yönlendirme olanağımızın bulunmaması, durumun yapaylığını ortaya çıkartır. Bu da duygusal katılmamızla (Once işitsel ve görsel) fiziksel rahatlığımız arasındaki çelişkinin doğal bir sonucudur. Özellikle televizyonda sık sık rastladığımız bir başka öznel yaklaşım türü vardır. Bir konuşmacının doğrudan bize yönelttiği konuşmayla, görmemizi istediği şeyleri bize göstermesi ve bizimle gösterdikleri üzerinde tartışması, bilgi vermesi bu yaklaşımın en belirgin örneğidir.

İZLEYİCİNİN İLGİSİ :

İlginin odaklanması, yoğunlaştırılması ya da kaydırılması;

Bütün televizyon yapımlarında ana amaçlardan birisi de, izleyiciler arasında bazı belirli düşünce ve duyguları oluşturmak, onların düşüncelerini belirli ve önceden saptanmış doğrultularda yönlendirmektir. Ancak gerçekte, özellikle kişisel bir ortamda, izleyicinin ilgisi değişiklikler gösterecektir. Gerek ilginin bir noktada odaklanarak yoğunlaştırılması, gerekse gerilimin hazırlanması ve doruğa ulaştırılması bir süreklilik göstermez. Yönetmenin tüm ses ve görüntü tuzakları, bazen istenilen sonucu sağlayamaz. Ancak iyi bir yönetimin özelliklerinin başında, bu değişiklikleri istenen anda en yüksek noktaya ulaşacak biçimde kul-

lanmak gelir. İyi düzenlenmiş bir gelişim, iyi hazırlanmış durgun bir bölüm, ardından gelecek olan bir gelirimi, bir doruğu etkili kılacaktır. İzleyici kitlesinin bireylerden oluştuğunu biliyoruz. Televizyon gibi bir kitle iletişim aracıyla bu kişiselliğin daha da güç kazandığı ortadadır. Ancak yinede izleyiciler arasında güçlü ortak tepkiler bulunduğu görülmektedir. İzleyici kitlesinin, değişen dikkat yoğunluğu ya da ilgisi sürekli göz önünde bulundurulmalıdır. Burada yapımı oluşturan şu ögeler dikkate alınmalıdır: Metin düzeni, (Olayların sırası ve süresi dramatik güçlülüğü öykülemedeki yapısı v.b.) yorum, çekimler, kamera ve oyuncu devinimleri, çekim ölçekleri, kurgu ve ses ögelerinin kullanılması.

Doğal olarak çoğu yazar ve yönetmenler, bu gerilim ve gevşeme süreçlerinin yerini ve tartımını saptarken, bir inceleme sonucu elde edilen verilerden çok, deneyimlerine ve iç güdülerine göre davranırlar. Gerilim güçlendirilmesi ve gevşetilmesi özel bir dikkat ister. Şaşırtıcı bir biçimde duygusal bir doruğa varmak, istenilen etkiyi doğurmaz; hele araya uzunca bir düz anlatım bölümü girmişse. Bu durumda, beklenmedik doruk, şaşırtıcı ve yanıltıcı bir etki doğar ve çoğu zaman özellikle televizyon izleyicisi için, bu beklenmeyen etkiyi gözden kaçırmak söz konusu olabilir. İlginin yeni bir olguya kaydırılması, ya da olan bir şey üzerinde yoğunlaştırılması süreleri, iyi belirlenmiş aşamalarla ve her doruğun bir öncekini biraz daha aşacak biçimde geliştirilerek gerçekleştirilmesi daha etkileyici olacaktır. Burada, çok yavaş gelişen bir akışın ise, ilgiyi iyiden iyiye gevşettiği görülecektir. Öykünün anlaşılabilir bir çizgide, beklenen gelişmeyi sürdürmediği durumlarındaysa, izleyici bizim nereye varmak istediğimizi, biz daha araya gelmeden önce kavrayabilir. Bu durumda, gelişimi açıkça belli olan bir oluşumu, örtülü bir biçimde vermeyi başaramazsak, ya da gereksiz ayrıntılara yer verirsek, (filimsel uzay ve zamanı uygulayamazsak) çoğu kez izleyiciyi yoran, ilgisini dağıtan, güç bir süreci görüntülemiş oluruz.

Dikkatin Süresi

Özellikle televizyon seyircisinin içinde bulunduğu kişisel ve özel izleme ortamı, onun dikkatini çok çabuk dağıtabilir. İşte bu nedenlerle yönetmenler, tiyatroda ve filimde yapıldığından çok daha fazla sayıda gerilim ve doruk noktası oluşturmaya, haklı olarak özen gösterirler, Gereğinden fazla zorlamalar, biçimde ve

içerikte her adım başı doruklar oluşturma çabaları, düz bir anlatım kadar etkisiz kalacaktır. Burada; izleyicinin «çabuk alıştığı» olgusu unutulmamalıdır. Dikkatin değişkenliği ve devinimi gevşeyen ilgiyi toparlamaya yarayan etkin bir çözüm yoludur. Televizyon yayınını oluşturan bir çok programı malzemesinin görüntüsel açıdan yarı durağan, ya da program içeriğinin fazla kuru olduğu durumlarda (Tartışma, görüşme türü programlar vb.), izleyicinin ilgisini uyanık tutmak gerçekten bir sorun olabilir. Burada, yoğun bilgi aktarmak sanıldığı kadar sakıncalı olmayabilir. İzleyicinin aklının karışması ve izleme isteğinin zayıflaması da söz konusu değildir. Genellikle izleyici rasgele birkaç algılama yapar, gerekeni ve almaya hazır olduğunu aldıktan sonra rahatlar. Çoğu kez sanıldığı gibi, izleyici, anlama ve kavramada tam bir doyuma vardıktan sonra sıkılmaz ve gevşemez.

Görüntüsel Tartım (Ritm)

Tartım, çoğu kez anlaşılması ve kavranması güç bir kavram olarak karşımıza çıkar. Görüntüsel anlatımda, yavaş tartımlı denince aklımıza ağır başlılık, düşüncelilik, derin duygular, uyku, yoğun masa başı çalışması vb. gelebilir. Buna karşılık hızlı tartım; hız, canlılık, coşku, karışıklılık, mekaniklik, gençlik, çarpıcılık vb. anlamları taşır. Örneğin; Bir din programı yavaş tartımlı bir süreç izler. Bir gösteride (eğlence pragramı) ise hızlı tartımdan söz edilir. Tartımı birden çok etken oluşturur, genellikle bir yapımın tartımı, çekim metninde belirlenmiştir. Örneğin; Bir kaç kişi arasında geçen kısa konuşmalar, tek kişinin uzun konuşmalarından daha hızlı bir tartım oluşturacaktır. Sözlerin söyleniş biçimleri de tartımı kaçınılmaz bir biçimde etkiler. Hızlı, tiz ve kesik konuşmalar hızlandırır; yavaş ağır ve kesintisiz süren konuşmalar ise yavaş bir gelişim oluştururlar, Tartımı etkileyen üç temel devinimden burada söz etmeliyiz. Birinci derecede etkili olan devinim, öznenin (bir oyuncunun, bir nesnenin vb.) devinimidir. İkinci derecede etkili olan devinim kameranın hareketleridir. (Öne ve geriye kayması, yükselmesi ve sağa ve sola çevrinmesi): Üçüncü devinim, çekimlerin ardarda gelmesinden doğan, kurgunun oluşturduğu devinimdir.

Görme duyumuz, işitme duyumuza oranla tartımı daha kolay kavrayabilir. İnsan gözü, çok kısa zaman aralıkları içinde bil-

gi alma ve bunu sınıflandırma yeteneğine sahiptir. Seslerin izlenip, taşıdıkları tüm anlamın algılanması daha uzun zaman alır. Bu nedenle görüntüsel bilgileri daha çabuk özümleriz. Ses ögesinin baskın olması istenilen bölümlerde, görsel ögelerin dikkatin çoğunu çalması istenmiyorsa; görüntüsel tartımın yavaşlatılması ve yumuşatılması gerekecektir.

Zamanlama da, anlatımın tartımı gibi, birden çok anlama gelen sözcüklerden biridir. Zamanlama terimini, yayın programlarının, önceden belirlenen süreler içinde uygulanmasını sağlayacak «süre denetimi»ne ilişkin olarak kullanırız. Yaratıcı açıdan ise; zamanla bir şeyin olması için en doğru anı seçmek, bir eylem için en etkili olacak süreyi saptamak anlamına gelir.

Filmsel Uzay ve Filmsel Zaman :

Sinema filmlerinde, filmsel uzay ve filimsel zaman başlangıçtan beri kullanılagelmektedir. Bu nedenle izleyicilerin büyük bir çoğunluğu için görüntüsel öykülemenin doğal yöntemi olarak benimsenmiştir. Bu anlatım biçimleri, gereksiz ara ayrıntıların atlanmasına, uzay ve zamanda özetlemeler yapmaya ve yalnızca önemli olanları göstermeye yönelik yöntemlerdir.

Bu görüntüsel öyküleme yöntemlerinin kullanılması, anlatımda tartımı keskinleştirmeyi sağladığı gibi, başka, başka yerlerde oluşan koşut olayları, ardarda izleme olanağını da verir. Filmsel uzay ve zaman, kurgu masasında istenilen biçimde düzenlenebilir. Kuşkusuz aynı olanağı manyetik görüntül ses kuşağının kurgulanmasıyla da sağlanabilir. Ancak canlı yapımlarda ya da sürekli çekimlerde, bir devinimin gerçekleşmesi, bir olayın olması ve bir tümcenin söylenmesi için, gerçek bir zaman süreci gereklidir. Bu gibi durumlarda, değişik ya da seyreltik zaman oluşturmak olası değildir. Görülen ve duyulan şeylerin süresi, onların olma, başlama ve bitme süreçleriyle sınırlıdırlar, değişmezler.

Alışılmış Sunuş Biçimleri :

Bir çok televizyon yönetmeninin çoğu zaman başlıca sorunu, yapımı için gerekli malzemeyi sağlamak ve bunların bir program bütünlüğü içinde düzenlemek olmaktadır. Bu görsel ve işitsel öge-

lerin sunuluşu, yönetmenler için, hazır kalıpların uygulanması anlamını taşır. Bu tür çözümler en çok; açık oturum, tartışma ve görüşme türü yapımlar, konuşmalar ve spor olayları gibi bazı belirli program türleri ve son dakika konuları için doğaldır. Bu tür yapımlarda olağanüstü yaratıcı sunuşlar, biçimsel etkilemeler, şaşırtıcı düzenlemeler istenmez. Bilinir ki, uygulama kalıpları sınırlıdır, ve yine bilinir ki temel amaç, anlatımda görüntüsel cambazlıklar yerine, mesajın alınmasını en etkili biçimde gerçekleştirecek düzenin hazırlanmasıdır.

GÖRSEL SANATLARDA YÜZEYİN SINIRLANIŞININ EVRİMİ

(Resim, Fotoğraf ve Sinema)

Hamza İNANÇ

İnsanın ilk yapıtsal davranışları :

İnsanın ilk yapma olgusu, güzeli arama ilkesine dayanmaz. O, doğal yaşamını sürdürme dürtüsü ile katıldığı bu eylemini, giderek üretme ve inanç ilkelerine yöneltmiştir. Düz yüzeyli bir taş parçası üzerine kazılarak çizilen ilk mamut, (Resim 1) üretimi etkilemeyi amaçlar. Kemikten yontulan ilk kadın heykelciliği ise dinsel inançların insan yaşamına girişini simgeler. Mağara döneminin, (resmin temel birçok ilkesinin ortaya koyduğu doğal duvar yüzeyine izlenen) resimleri bile üretim ve dinsel inançların baskısı altında yapıtlaşmıştır. Biz bizonun, bir ren geyiğinin veya bir mamut'un çizimine gösterilen özen, yeryer renklerin açılıp koyulaştırılmasına kadar götürülebilen renk ustalığı, (Resim 2) o hayvanların mağara insanın yiyeceği (Resim 3) ilkesine dayalı bir zorlamadan daha öteye bir içerik sunmaz. Temel içerik, heykel olsun, resim olsun, hepsinde büyüdür. Bu büyünün dinsel yönümü yoksa ekonomik yönümü ağır basmaktadır? Bu soru, bir başka araştırmaya konu olabilir, veya olmuştur. Bizim üzerinde durduğumuz nokta, yapıta sanatsal dürtüler etken olmuşmudur? olmamışmıdır? Yapılan araştırmalardan edinilen veriler açıktır: «Mağara sanatının temelinde sanatsal hiç bir kaygı yoktur, Gelişiminin temel nedeni ekonomiktir ve dinseldir (büyü) mağara ekonomisinin ve dinsel inançların ortadan kalkmaya başlaması bu yapıtların da gerilemesine kalkması ise, onun da sonuna neden olmuştur (Resim 4).

Resim : 1 Phinocéros Taş plâka üzerine oyularak çizilmiş yapıtların en eskisi (d'Arçy-sur-Cure)

Resim 2
Willendorf Venüsü Viyana Müzesi
Dinsel inançları simgeleyen ilk örneklerden biri

Resim : 3
Çok renkli, üstüste çizilmiş Bizon Mammouth ve at figürleri
Font-de-Guume Mağarası

Av Sahnesi Paléolithique dönem resmi Vieja vadisi İspanya

1. İnsanın yeniden doğaya açılışı ve ilk yapay konut:

Doğal nedenlerin, ortadan kalkışı, (Buzul Çağının sonu) tüm canlılar için yeni bir devrenin başlangıcı olmuştur. Bu bir sonun veya sonsuzluğun başlangıcıdır. Uyum sağlayan evrimini sürdürecek, sağlayamayan bir daha doğa yüzeyinde görülmemek üzere yokolacaktır. Bu uyum evresini en zor atlatan canlılardan biri de insandır. Yerleşim ve beslenme şartları tamamen değişen insan, yer yer yok olma zorunluğu ile karşı-karşıya gelmiştir. Etini yediği hayvanlar ya yok olmuş yada ulaşamayacağı yerlere göç etmiştir. İnsanın beslenmesine yeniden bitkiler, su ürünleri de karışmıştır. Mağarayı terk eden insan, doğa yüzeyinde, her türlü tehlikeye karşı savunmasız bir yaşamın içinde evrimini ve yerleşimini sağlama çabası içindedir.

Önceleri kendisine barınmak için doğal sığınıklar arayan bu üstün yetenekli canlı grubu, bu barınağın kendileri tarafından düzenlenmesinin zorunlu olduğu bilincine ulaştı. Çatkı ve örtülerden oluşan bu sığınaklarda da bir sanat tutkusunu aramaya kalkışmak doğal bir yanlışlığa neden olur. Bunların insana sağladığı en değerli olgu, a) birlikte yaşamayı zorunlu kılması, insanlar yerine toplumlar ilkesine neden olmasıdır. Bu toplumsal olgu, b) ilk hayvanın ehlileşmesi, c) ilk tohumun ekilmesine ve d) ilk tapınağın oluşturulmasına neden olmuştur. İlk dikit, ilk duvar, bu dönemin bulgusu sayılmaktadır. Bu bulguların birincisi, mabedin, ikincisi sitenin başlangıcını simgeleyen yapısal davranışlardır.

Yerleşim ve tapınak olarak ortaya çıkacak olan bu büyük davranış, bizim konumuzunda başlangıcını simgeler.

Toprağın pişirilmesi, Mezopotamyada yazının oluşumunun önündeki devreye raslar. Sunu kapları ve tanrı sembollerini simgeleyen bu toprak kaplar elle yapılmış olup üzerleri stilize hayvan figürleri ve geometrik motiflerle donanmıştır. Bu motifler sanat adına düzenlenen ilk gösterilerdir. Zira bu motifler kaplara bir kullanışlılık getirmemekte, sadece onun göze hoş görünüşünü sağlamaktadır. Motifler büyü konusunu da içermektedir. Hepsi geometrik yapay düzenlemelerdir. Amaç sınırlı bir yüzeyde çizgi ve renk lekeleri aracılığı ile bir düzenlemeye varmaktır. Varılan sonuç açıktır. Geometri sanatın içine açık veya kapalı girmeye başlamıştır. Ortaya daire, üçgen, zikzak çizgiler çıkmakta-

dır. Aynı devrenin sonuna doğru Zikurat, (toprak dolgu, kare tabanlı piramit), dinsel yapıların ilk örneği olarak ortaya çıkar. Böylece, kare de tasarlanan yapısal uygulamalara girer. Yapı ustalarının ve çanak çömlek ustalarının bir düzenleme ve uygulamacı olarak ortaya çıkışları, ve beverilerini babadan oğula aktardıkça güç kazanmaları, ile Mezapotamya kültür ve sanatının temel ilkeleri belirlenir. «M.Ö. 3000 yılları» Bir ortalama zaman olarak alınan bu tarihten itibaren başlayan ve adına (yazının anlatım aracı olarak ortaya çıkışını da dikkate alarak) «Tarih zamanları» dediğimiz devre başlar. Aynı tarihlerde hem Mezapotamyada hem de Nil vadisinde yazılı tarih devresinin başlangıç izlerine raslamak mümkündür. Neolitik çağın resimsel sembollerinin zamanla bir eşyayı ve kişileri anlatır sembollere dönüşmesi, resimsel yazı anlatımının temel ögeleri olmuştur.

2. Destan çağının başlangıcı ve görsel sanatlarda gelişim

Yazının oluşumundan önceki devrelere ait bilgi ve inançların bu dönemde destanlara ve törelere dayalı olarak tekrar güncelleştiği tüm davranışlarda ve yapıtlarda sezilir.

Resim, yazının ve tüm süsleme unsurlarının içiçe olduğu bir devreye girmiştir. Sitelerin ortaya çıkışı yönetim ve yapısal sorunların çözümü bir şefin denetimine girmeye başlamıştır. Bu dönemde Lider tanrı gücünü de yüklenir. Tüm destanlar ve yapıtlar bu gücün kanıtlanmasına yöneltilir. Yeni Çağın sonlarına kadar sürecek olan tanrısal ve yönetsel güçlerin yüceltilmesine adanmış sanatın kapısı aralanmaktadır. Büyük öykü, büyük yapı, büyük anıt ve yüce anlatım. Kişiyi ölmezliğe götürecek mezar anıtları, ve bu anıtların duvarlarına yazılan, resimlenen ve kazınarak oluşturulan görsel sanat belirtileri. Tümü ile destan olan bu görsel yapıtlar sonsuzluğu simgeler niteliktedir. Ortaya konuşları ile güncel sanat sinemanın, akışını yansıtırlar. Soldan sağa doğru bir akış içindedirler. Klâsik Yunan'a kadar uzanan bu devrede yapılan tüm çabalarda günümüz evrensel batı sanatının izlerine raslanmaz. Belli sınırları olan dramatik olgu yoktur hiç birinde. Şiirsel ve Müzikal akışları ve fazla anlatma istemindeki görünümleri ile güncel doğu sanatlarının arkaik görünümünü simgelerler.

Mezapotamya, İran ve Hititlerde görülen yaygın anlatım şeklindeki firizlerde sürekli bir akışın oluşturduğu müzikallik, Mısır'-

da sınırsız mekân anlayışına ulaşmıştır. Sınırlı anlatımın yani alınan bir ögenin diğer şekil ve görünülerden soyutlanarak ortaya konması şekli ilk defa Miken-Minos uygarlığında, Minosda Kinososlar Sarayında uygulanmıştır.

Fresk tekniği ile ve renkli olarak ortaya konan bu yapıtlarda, Mimari zorunluluktan gelen sınırlamalar yanında, yapıcı eserinin anlatımını belirlemek için boya ile yapıta ilk çerçeveleri çizmiştir. Bu evreye kadar geçen tüm kültürlerin sanatında benzer özellik olan anonimlik yanında, bu kişisel yapıtlar sanatta anlatımı belirliyen disiplinin belirtileridir. Ancak bu sınırlamalar henüz geometrik bir değerlendirmenin sonucu değildir. Bu sonucu saptamak için Arkaik Yunan Sanatından başlayarak, Helenistik çağın sonuna kadar uzanmak ve bu arada ortaya konan yapıtları bu açıdan incelemek zorunludur (Resim 5).

Şekil veya hacimler arasındaki (mimari ve diğer görsel sanatlarda) ilişkilerin çizimsel (geometrik) ve ölçülebilirliğini saptayan kuramsal verilerin varlığını, arkaik yunanda görmeye başlıyoruz. Yunan mabedinin (Tanrı evi) ilk kuramsal yapı tipi, «Prostyle»de ana plan iki karenin oluşturduğu bir dikdörtgen üzerine düzenlenmiştir. Bu dikdörtgen, «cella» (tanrı heykelinin konduğu oda)nın giriş ayırma ve kapı bölmesi ile iki eşit parçaya ayrılmakta, yani iki kare oluşmaktadır. Ön sundurma ise dört sütun üzerine oturtulmuş alınlığın şekil almasına olanak sağlamaktadır. Bu alınlık beşik örtününde meydana getirdiği üçgendir. Sütunların boyutları, sellanın alanı, sahanlığın kapsadığı saha arasında uyum sağlanmaya başlanmıştır. M.Ö. V. Yüzyıl başlarında anonim sanat anlayışının yerini tamamen kişisel davranışlara dayalı ve hepsinin ötesinde, tüm yapıtlar için, (tanrısal ve ideal toplum adına oluşturulan) insan, temel birim ölçüsü olarak kabul edilmiştir (Çizim 1). Bu devreye göre geçmiş zaman toplumlarında tanrılar adına alınan birimler ile onun çevresinde yer alan asiller ve daha geridekiler için ayrı ayrı ölçü birimleri ve anlatım şekilleri yer alır, ve bu anlatım şeklinde, sanatçıların kişilikleri yerine gelenekler ve yaşanılan toplumun kuralları benimsenirdi. Gerçi Klâsik Yunan toplumunda da bir kısım kurallar sanatçıları aşan bir etkinlik içindeyse de sanatçı anlatım gücünü bu kurallar içinde ortaya koymakta özerkti. (Örneğin: mermerden yapılan tüm kadın ve erkek tanrı heykelleri, doğasal olmayan supjektif renklerle boyanırdı)

Resim : 5
Kare olarak düzenlenen bir métope OLYMPİE de Zevs Mabedi.

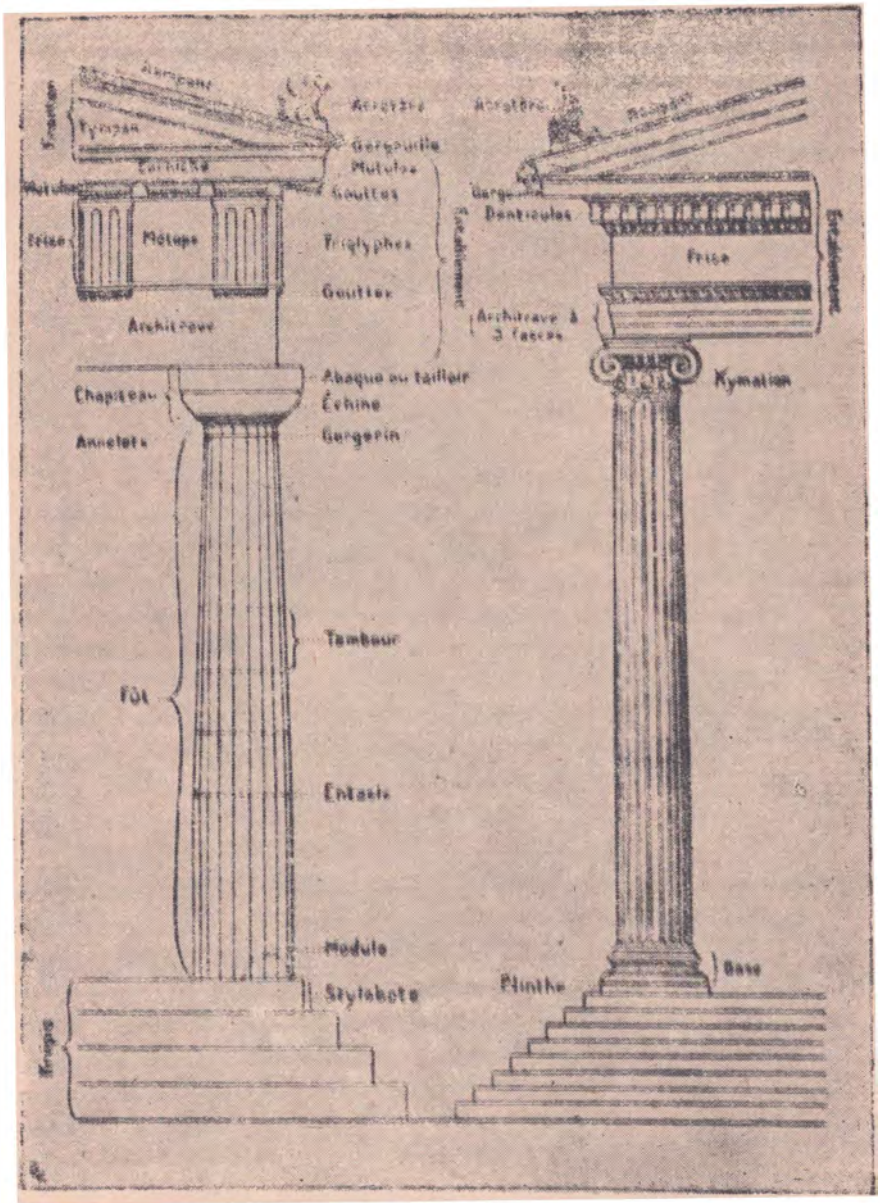

Çizim : 1 Yunan mabediin oluşturan ana unsurlar:
1. Doruque düzenleme
2. İonique düzenleme

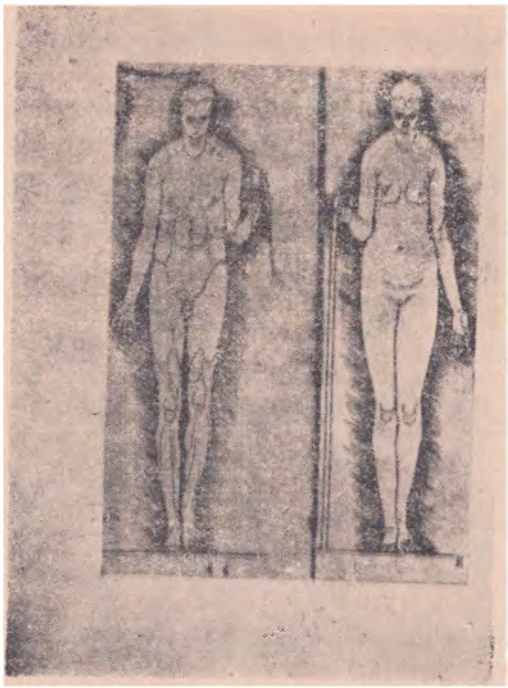

Resim : 6

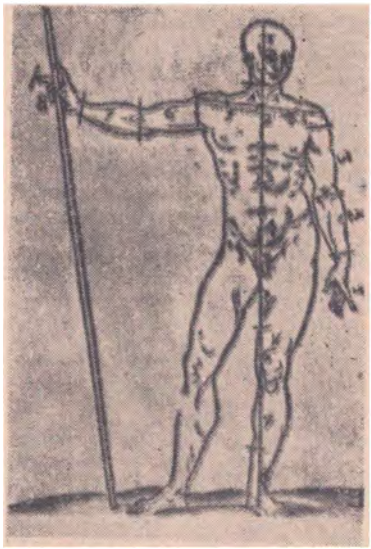

Resim 7

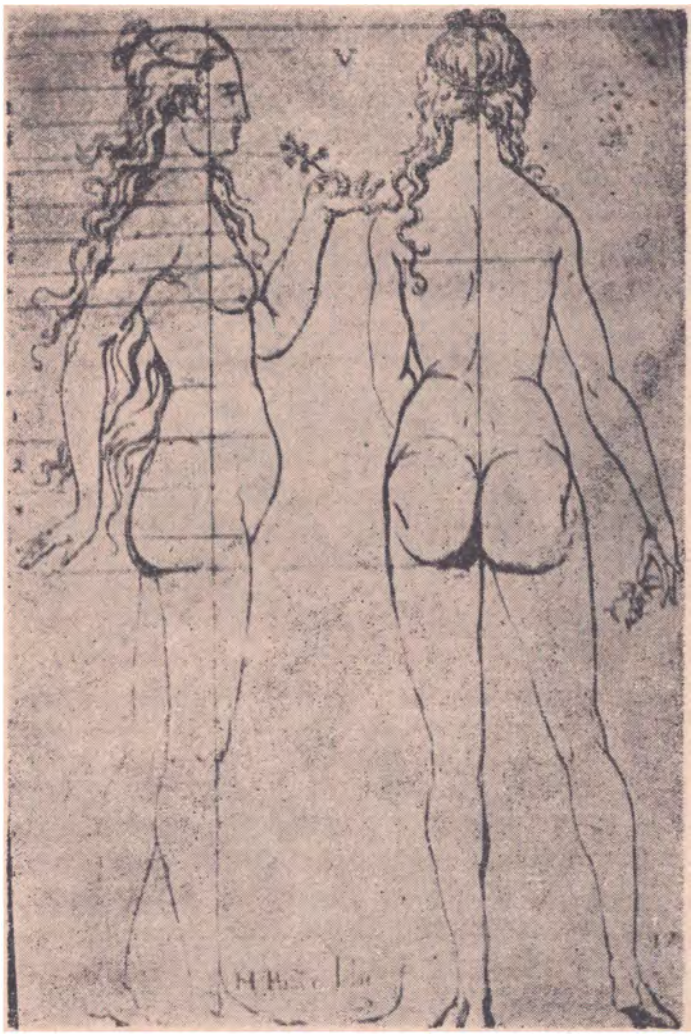

Resim : 8

Tanrılar ideal insan tipinin simgeleri idi. Bu nedenle, tanrı ve tanrılar için, bir kısım oranlar tesbit edildi. «Başın kadın tanrılarda, 1/7, erkek tanrılarda 1/6 oranında kabullenilmesi (Resim 6, 7, 8), kaşların yay, gözlerin badem burnun, alın çıkıntısı ile aynı düzlemde ve kıvrılmadan şekillenmesi, ağız uçlarının hafif yukarı dönük gülümser hali, bütün bu görünümlerin, plastik anlatıma olanak sağlayacak şekilde belirgin olmaları zorunludur.

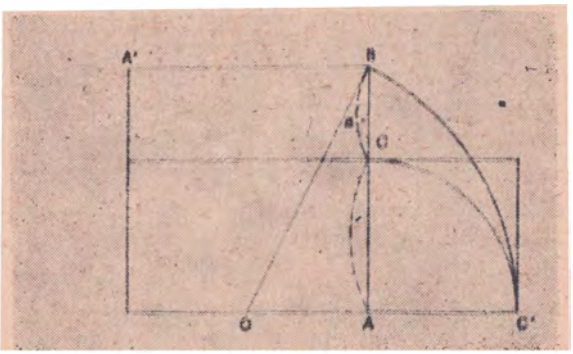

Çizim : 2 Euclide Okulunda Altın kesim'in çizimi

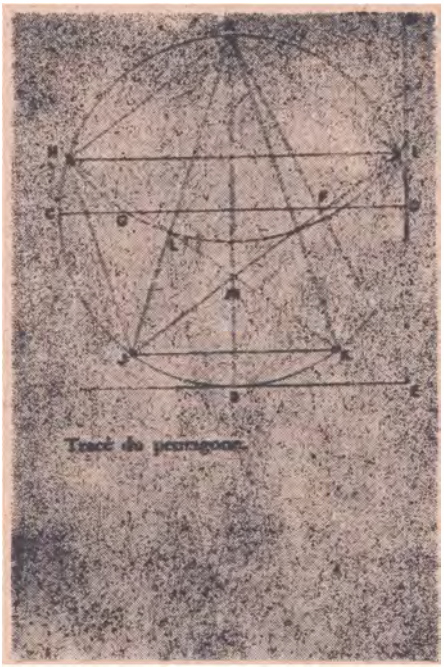

Çizim : 3 Euclide Okulunda Beşgen'in Çizimi

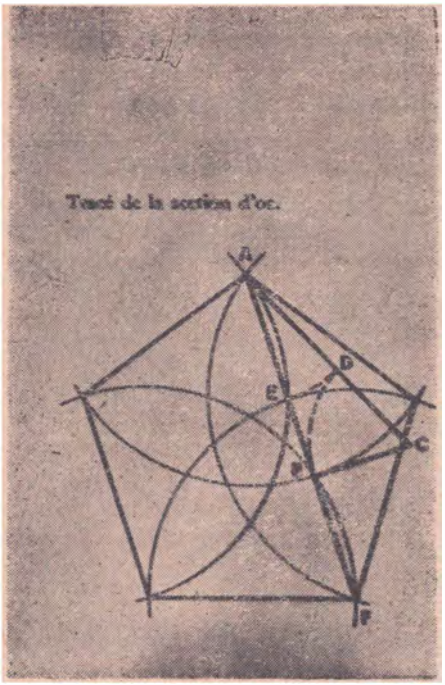

Çizim : 4 Orta Çağda Altın kesimin Çizimi

Tüm güzele dönük araştırmalar, insan üzerinde olduğu için, zamanla bu araştırmalar, geometrik birimlere dönüştü. Sonuçta, Euglit Teoremi ve Altın kesim olarak adlandırılan kurum bu dönemde çizimsel ve matematiksel olarak ortaya konmuştur. (Çizim **2, 3, 4**). Klasik Yunan'da oluşturulan dört ana çizim: kare, üçgen, daire ve dikdörtgen, bunlar arasında, çizimsel ilişkiler yavaş yavaş görsel sanatlara yansımaya başladı. İlk uyumu mimaride görülen geometri daha sonra dekoratif anlatımlara ve en sonunda da heykel ve resme yansıdı. Ancak görsel sanatlar arasında heykel ve resim, doğasal izlenimlere dayalı (benzeti) olarak oluştuğu için bunların geometri iç yapısına, kurgusuna (kompozisyonuna) sindi. Sanatçı ile yaratısı arasında bir kurgu metodu oluşturdu. Dekoratif sanatlarda (süslemede) geometri tam olarak görülür. Hatta başlangıçta, süsleme sanatını geometri oluşturmuş, bitkisel motifler daha sonra bu sanatın anlatım ögeleri arasına girmiştir. Mimarinin tümü, geometrik çizim ve geometrik tasarım içinde oluşmaktadır. İşte bu saydığımız nedenlerle, geometri klâsik antik sanatın anlatımını sağlamada temel etmen olmuştur. Dev-

rin öğretimi de bu olda olduğundan, yani, bu mimar aynı zamanda, binasının heykel, süsleme uslüp yönünden de tek uygulayıcısıdır. O Mimari kuramlar yanında, gerekli matematiği, estetiğin uygulaması diyebileceğimiz sanatın felsefesini bilmek ve uygulamak zorundadır.

Dört ana geometrik çizim arasında, özellikle tanrı evlerinin tasarımında, altın kesimin oluştuğu Euglit Teoremi, ana birim olarak alınmıştır.

Estetiğin metafizik değerlerin etkisinden arınarak yavaş yavaş uygulanabilir hale dönüşmesi bu devrelere raslar. Doğada ölçülemeyen bir güzellik kavramı olamayacağı fikri, Yunan sanatçısı ve düşünürlerinin her yapısal uygulamasında yer aldı. Bu düşünceden doğan Antik Yunan Tanrı Evi belli bir stile (düzen) ulaştı. Yunan yarımadasında gelişenine Dorique düzen, Anadolu Yarımadasının batısında gelişenine ise, İyonique düzen adı verilmiştir. Dor düzen, yapısal özelliğinin felsefesini erkeğin yapısına ve gücüne, İyonik Düzen ise, kadının güzellik ve zerafetine dayandırmıştır. Aynı kaynaktan esinlenen bu kültürler zamanla birbirlerini yapısal ve inançlar açısından etkilemişler ve bu etkilenme sonucu ise daha doğasal ve daha süslü bir tanrı evi yapı düzeni oluşturur. Bu ekletik, (Manierist) düzene korent adı verildi.

Değişik yerlerde ve değişik toplumlarda üç asır uygulanan ve çağdaş yapısal uygulamaların da özünü oluşturan bu üç düzenin dayandıkları değişmez ilke geometrik düzendir. Yapının üzerine kurulduğu dikdörtgen, «altın kesim» ilkesine dayalı olarak ele alınmış, sütun başlıkları, sütun dizeleri arasındaki düzen, cella'nın oluşumu, alınlık ve frizlerin şekil bulması hep bu kural içinde düşünülmüştür.

Tanrılar adına oluşturulan bu anıtsal yapılar, matematiksel bulgular yanında, geçmiş zamanın sınırsız destansı düşünce ve yapım sanatının yer yer uygulanmasına da neden olmuştur. Antik çağın klâsik uygulamalarının sanat baş eseri sayılan Parthenon tapınağının Dor ve İyonik düzenlemeler arasında ki uyumu belirlerken biryandan da Antik Yunan Mitolojisine dayalı olarak destanımsı anlatımlara metop ve friz uygulasının aynı yapıda uygulanması ile başkaca bir değer getirmiştir. Bu firizlerden oluşturulan bir dizenin, ritim ve akış şeklinin, Modzard'ın bir müzikal uygulamasındaki akışa uyumu çok şaşırtıcıdır. Bu müzikal olgu

Resim : 9
Bir Yunan Tanrı Evi Firizi ve Mozort uygulamasından bir bölüm

Resim : 10
Bir Bizans Mozaik Firizi

Resim : 11
Bir Bayo Halısı Kenar Suyu

tüm Ortaçağ boyunca oluşturulan yapıtlarda ön planda tutulmuştur (Resim 9, 10, 11). Bir Bayo Halısından alınan figürlü dize bunun açık kanıtlarından biri olarak gösterilebilir. Ayrıca aynı çağdaki, Selçuklu ve Arap islam yapılarında görülen altın kesim uygulaması «özellikle Antik Yunan yapılarında görülen mekanda» altın kesim uygulamasının Selçuklu Türkleri ve İslam Arap dinsel yapılarında cephe «onur kapısı» uygulamalarında, «Ulu Cami» adı ile adlandırılan ve düzeni bozulmaksızın yaygınlaşması olanağı olan yapılarda görülür. Batı, bu düzenleme ile yapısında dramatik olguyu oluştururken, İslam da, dekoratif-süs olgusuna olanak sağlar. Aynı olgudan elde edilen farklı sonuç, uygulamada izlenen, felsefenin ve dinde sanatın yerinin farklı kabul edilmesi sonucuna bağlanabilir. İslami uygulamada, geometri ve matematiğin çizimsel çözümlerine geniş yer verirken, bu düşüncenin temel ögesi olan insan-tanrı kavramına hiç yer verilmemiştir. Batı, olguya, tam ters açıdan bakmıştır; İnsanın hayatına dramatik olgunun girişini, tanrının bir verisi olarak kabul etmiş, destanını, öyküsünü, şiirini, müziğini, tiyatrosunu ve tüm görsel sanatlarını bu temele oturtmuştur.

Yeni çağın başlangıcına kadar «altın kesim» «tanrısal ölçü birimi» olarak ele alınmış ve bu felsefik görüş, XV. ci Yüzyıl ikinci yarısında yaşamış olan İtalyan düşünürü Fra Luca Pacioli «Divine Proportion» adlı eserin, «Altın bölüm» ilkesine dayamış sanatsal davranışların hepsinin bu kaynaktan esinlediği ve bu nedenle bu birimin tanrısal bir olgu olduğu fikrine varmıştır. Paciolli eserinin bir yerinde: «O da tektir, tanrı gibi.» «O daima kendisine benzemektedir, tanrı gibi,» der.

Rönesans'ın dinde, dilde, felsefede ve tüm sanatlarda insana dönme ilkesi, (Antik Yunan'da oluşan ve insana dönük yönü unutulan birimlerin) öğretisine yeniden başlandı. Görsel sanatlarda kurgu, olgu ilkesinin doğasal yönsemelerle oluşturulabileceği fikri, anlatımın sınırlandırılması zorunluğunu ortaya koydu. Resim ve kabartmalar daha Roma Çağında, boşluktan alınarak, yada sınırsız bir su gibi akıştan alıkonarak, çerçevesi kapatılmış, genellikle kare dikdörtgen, üçgen ve daireler içine kapatılan anlatıma bir sınırlama getirilmiştir. Bu gelişme Quatriçento'nun pirimitif (ilkel) öğretisinde tekrar ele alınmaya başlanmış özellikle Floransa sanat atölyelerinde «sanat öğretiminin temeli» olarak kabul edilmiştir.

Ön Rönesanstan başlayarak resmin dinsel yapılarda, süsleme unsurlarının yerini almaya başlaması, yapıtın sınırlanması zorunluğunu ortaya koydu. Bir yapıt düzenlemesi düşünüldüğünde ilk akla gelen «mekânın boyutları» olmaya başladı. Giooto (XIV. ci Yüzyıl) resmi boşluktan alarak «eni-boyu» çevreden soyutlanmış bir çerçeve içine oturttu. Artık Orta Çağ-Bizans geleneğinin değişmez kabul edilen düşün kalıpları terk ediliyor, bu doğmaların yerini doğasal verilerin oluşturduğu ve insanın içinde doğrudan yerini aldığı bir mekân doğuyordu. Giotto'nun başlattığı bu anlatım ve uygulama yöntemi, ilkel aşamasını yüz yıla yakın bir süreçte tamamladı. Dikdörtgenin görsel sanatları giriş boyutları (Çizim 5, 6, 7). Olgunluk evresine Botticelli'nin yapıtlarında ulaştı. Botticelli, mekânın sadece çerçevelenmesine bakmıyor bu çerçevenin aynı zamanda yapıtının kurgusunu oluşturacak öge-

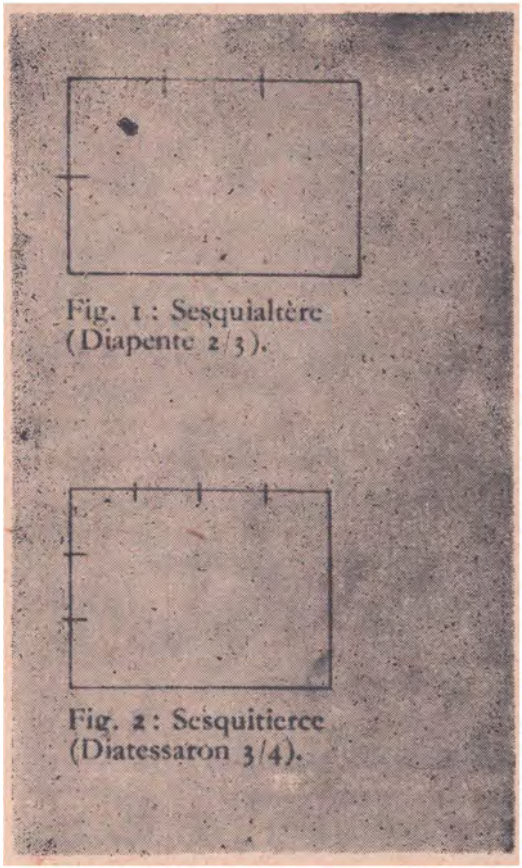

Çizim : 5

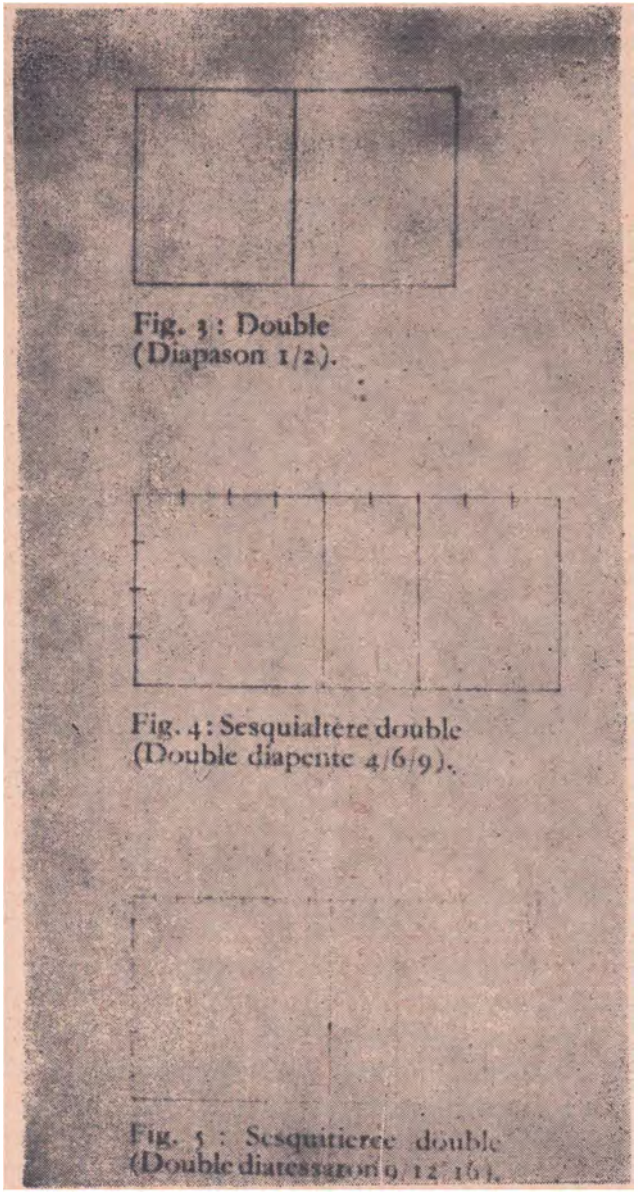

Fig. 3 : Double
(Diapason 1/2).

Fig. 4 : Sesquialtère double
(Double diapente 4/6/9).

Fig. 5 : Sesquitierce double
(Double diatessaron 9/12/16).

Çizim : 6

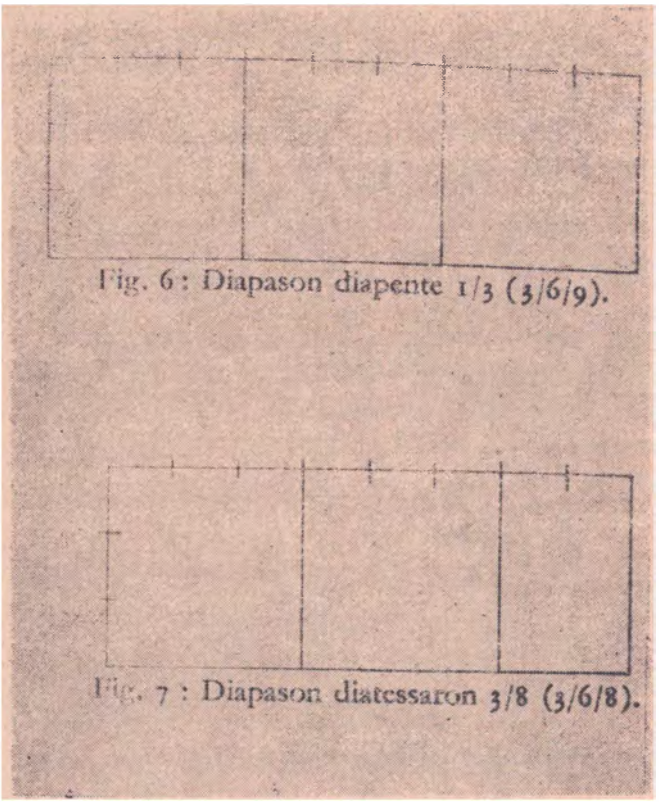

Çizim 7

leri de beraberinde getirdiği bilincine erişiyordu. Resmin de yapısı içine gizlenen insanda olduğu gibi bir iskeleti vardı. Bu iskeletti yapıtı güzel yapacak, onu diğer yapıtlardan ayıracaktı (Çizim 8) Antik Yunan'ın yapıtları ile düşün yapısını inceliyor, düşünüyor, benimsedikleri ile attıkları arasındaki ayrıcalıkları belirlemeye çalışıyordu. Bütünü ile simetrik bir yapıya ve müzikal bir akışa dayalı olan Orta Çağ görsel Sanat uygulamalarının sonsuz bir hüznün ve bitmeyen bir ezikliğin anlatımını simgeler. Botticelli, «Yaşamın, kontrastlar arasında sağlanacak uyum» olduğu düşüncesine vardı. Sanat için de aynı kuralın geçerliliği saptandı. **(Çizim 9)**

Resim sanatında, sadece mekanın düzenlenmesi ve boyanması, L da Vinci ye kadar yeter görüldü. Işık ve kaynağının resimde dramatik olguya neden olduğunu o sezinledi. Floransa'da

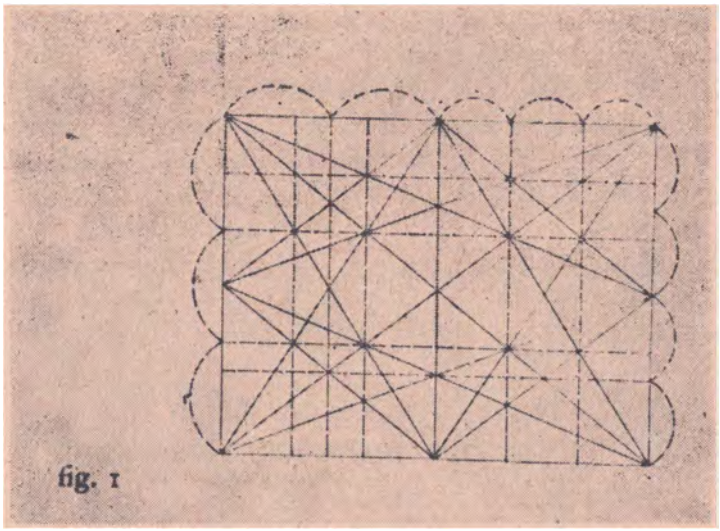

Çizim 8

geliştirilen tüm öğretilere evrensel bir öğreti daha katıldı. Işık, maddeyi tanımamızda, tanımlamamızda etkili bir değerdir. Işık, çerçevenin içinde günümüze kadar uzanan resim sanatı anlatımlarında yerini alıyordu. Çerçeve, artık gerçek şeklini almaya başlamış ve kapalı mekânlar içinde ideal förm olarak, Euglit'in çözümünden hareketle çok çeşitli dikdörtgen biçimlere giriyor ve bunlar içine, birbirinden farklı kompozisyonların sonuçlandırılması için çalışmalar sürdürülüyor.

Görsel sanatlar içine XIX. cu Yüzyıl ikinci yarısında katılan fotoğraf sanatının çekim ve büyültmelerinde, tanrısal kaynaktan esinlenildi. Tüm düzenlemeler, kareye mi yoksa dikdörtgene mi uygulanmalı? Bu sorunun cevabı, bir yandan estetiğin verilerine dayandırılırken bir yandan da teknik ve ekonomik etkiler dikkate alındı. 1900 Fotoğraf enternatinel Kongresi» fotoğraf için de, çekime ve çoğaltmaya dayalı uluslararası boyutlar saptadı. Bu boyutlar,

a) Kare olmalıdır,

b) Dikdörtgen olmalıdır.

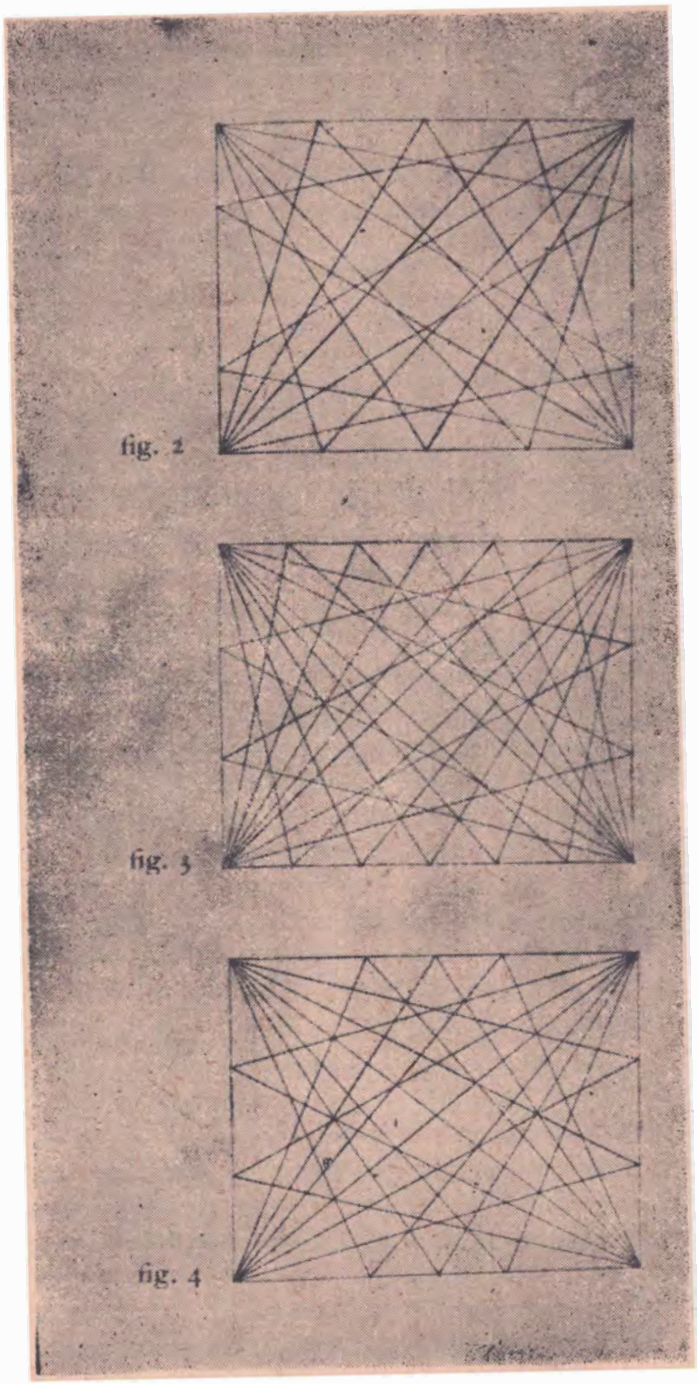

fig. 2

fig. 3

fig. 4

Çizim : 9

Kare olmalıdır fikri sadece orta boy fotoğraf makinalarından bazılarında 6x6 cm olarak kabullenildi. Geniş bir uygulama alanı bulunamadı. Bugüne dek yaşamasının tek nedeni teknik özellikleri yüksek olan çekicilerden bir kısmının başlangıçtan bu güne dek aynı ölçüyü kullanmalarıdır.» örneğin: Rolleiflex, Hasselblad, Bnonica ve Mamiya 6x6 lar gibi. Bu zorlamayı bu yılki üretimlerinde, Bronica terk etmekte ve 4. 5x6 cm ye dönüştürmektedir.

Buna karşın dörtdörtgenin çekim ve basım uygulamasındaki yeri çok yaygındır:

Çekimde, 18x24 mm, 24x35 mm, 4.5x6 cm, 57x72 mm, 6x9 cm, 9x12 cm, 10x15 cm, 13x18 cm, 18x24 cm ve yukarısı.

Basımda, 7x100 cm, 10x14 cm, 13x18 cm, 18x24 cm, 30x40 cm, 40x50 cm, 50x60 cm ve 105x100 cm dir. Bu ölçüler, çok ölçü kullanımına olanak sağlar.

Bu ölçülerin eni ile boyu arasında farkın belli oranlara dayandığını ve hepsinin temelinde, Altın kesimin yer aldığını görürüz. Sinema perdeleri de, göz fiziğini dikkate alarak aynı ölçülere yakın birimler üzerinde ölçülerini saptamaktadır.

Görsel Sanatların amacı göz yolu ile insana sanatsal etki yapmak olduğuna göre, gözün yatay bir dikdörtgen düzlem üzerinde görme olayını oluşturduğu bir gerçektir. Bu gerçek, bizi Antik Yunan'dan başlayarak günümüze kadar uzanan zaman içinde çerçevenin sanat yapısı üzerindeki evriminin oluşmasında, göz fiziğinin doğal yapısının da etken olduğunu kanıtlar.

Sürekli bir evrim geçiren görsel sanatlarda, mekanın tanımında sınırlandırmanın ve bu sınırlandırma içinde en gözde olanının hangi çizim olacağı tezi canlılığını koruyacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Historie Générale de L'ART, (FLAMMARION 1950 TRAITÉS DU PAYSAGE ET DE LA Figure) ANDRÉ LHOTE LA GÉOM
ÉTRİE SECRÈTE
(CHARLES BOULEAU)

POLİTİKA VE EĞİTİM

Cahit ALİCAN

B.Y.Y.O. Uzmanı

SUNU

Ülkemizde eğitim otoritesi sayılanların ve eğitimin öğretmenliğini yapanların çoğu metafizik (idealist) felsefenin dışına çıkamamışlardır. Eğitimin bir amaç olduğu, onunla herşeyin gerçekleşebileceği düşüncesiyle eylemlerde bulunmuşlardır. Günümüzde de bulunmaktadırlar. Oysa eğitim, ilgili bölümlerinde de açıklanacağı gibi, sadece bir araçtır. Bu araç kimler tarafından kullanılır, nasıl kullanılır; hangi amaçların doğrultusunda kullanılır, açıklığa kavuşturulmalıdır. Bir üst yapı kurumu olarak eğitim, gerek toplumların; gerekse bireylerin yaşamında onları yöneten sınıf ve tabakaların amaçları doğrultusunda biçimlendirme göreviin yapan etkili bir araçtır. Eğitimin oluşumunu etkiliyen nedenleri incelemek, bu konuda açıklığa kavuşabilmek için gereklidir. Bu üst yapı kurumunu belirliyebilmek için önce onun bir çerçevesini çizmek, ona belirli bir açıdan -evrensel- bakarak açıklamak yerinde olur.

Eğitim, iyilik ya da kötülük için olağanüstü güce sahiptir. Bundan ötürü toplumların yaşamında doğrudan politika aracı olarak kullanılır[1].

Yeri geldikçe de açıklanacağı gibi, elbette bu güçlü araç yönetimi elinde bulunduran sınıf ve tabakaların çıkarları doğrultu-

(1) Morphet, E.L., Johns, S.L., Reller, T.L., Educational Organization and Administration, Prentice Hall Inc., Englewoods Cliffs, New Jersey, U.S.A.

sunda kullanılır. Bazı hallerde, eğitim plan ve programlarını eğitimciler yaparlar. Fakat ana amaç ve kalın çizgiler politik ya da ekonomik lider ve gruplar tarafından saptanır. Merkezi ya da yöresel sistemlerde politikanın etkisi eğitime değişik biçimlerde olur. Merkezi sistemlerde eğitim, doğrudan bir politika aracıdır. Biçimi politikacılar taarfından saptanır. Yöresel yönetimlerde ise dolaylı olarak etkisini gösterir. Aslında her ikisinde de politik yönetimin etkisi başta gelir.

Liderler ya da güçlü guruplar büyük halk yığınlarının eğitilmesini çıkarları gereği isterler. Ya da aynı gerekçeyle istemezler[2]. Bu durum, onların içinde bulundukları grup ya da yığınlara bağlıdır. Eğer toplumun tümünün eğitilmesi liderlerin bağlı bulundukları çevrelerin çıkarlarını öngörüyorsa, onlar eğitimin yaygın olmasını ve halkın bilinçlenmesini isterler; tersine halkın eğitilmesi ve bilinçlenmesi bu liderleri ve çevresini tedirgin ediyor ve çıkarlarını köstekliyorsa yaygın eğitimi ve halkın bilinçlenmesini engellemeleri doğal bir sonuçtur. Demek ki bir politik araç olan eğitim çıkar grupları tarafından ele alınmakta ve onların istekleri doğrultusunda yönlendirilmektedir. Yaygın eğitim herzaman bilinçlendirme görevi yapmaz. Teknolojinin eğitime etkisi konusunda da açıklanacağı gibi, endüstrinin gereği elemanı yetiştirmek için de sınırlı olarak yaygın eğitim yapılır.

Yöneten sınıflar belli bir ideolojiyi gerçekleştirmek amacıyla geniş halk kitlelerinin istenilen yönde eğitilmesini isterler. Bu, klâsik anlamda bir eğitim olabileceği gibi, evrensel, ya da sınıfçı bir eğitim de olabilir. Belli sınıfların çıkarları açısından politika aracı olabileceği gibi, yukarıda sözü edilen belli bir ideolojiyi gerçekleştirmek için de politika aracı olarak kullanılır[2]. Devrimci ve idealist eğitim biçimleri ayrı ayrı sınıfların çıkarları doğrultusunda, ayrı ayrı ideolojiyi gerçekleştirmek için uygulanan farklı eğitim biçimleridir. Açıkça belirtmek gerekirse, devrimci eğitim biçimi, işçi ve köylülerin ve onlarla birlikte olan tabakların çıkarları doğrultusunda uygulama yapmakta, bu sınıf ve tabakaların bilinçlenmesini öngörmektedir. Kapitalist bir düzenin eğitimi ise, büyük halk yığınlarına kurulu düzeni benimsetme yönünde çaba harcar. Böylece yığınların bilinçlenmesi engellenmiş olur.

(2) Morphet, E.L., Yukarıda sözü edilen eser.

Kaynakların sınırlı olup olmaması yöneticilerin istekleri oranında söz konusudur. Çok geniş kaynaklarla sınırlı bir eğitim uygulaması yapılabileceği gibi, sınırlı kaynaklarla da geniş çapta bir eğitim uygulaması yapılabilir. İkinci Dünya Savaşının sıkıntılı günlerinde çok sınırlı kaynaklarla geniş çapta bir eğitim uygulaması olan *köy enstitüleri* denemesi ile bugünün o günlere göre çok geniş olan kaynakları ile uygulanmakta olan sınırlı eğitim uygulamamızı örnek olarak açıklamak yerinde olur. Sırası geldikçe bu örnekler üzerinde durulacaktır.

Yukarıda yapılan açıklamalar göstermektedir ki eğitim, havada köksüz bir kurum değildir. Bir ülkenin sosyal ve ekonomik yapısı içinde, onlara bağımlı bir parça olmaktadır. Sosyal ve ekonomik yapıdan anlaşılan ise, teknoloji, siyasi bünye, yasal durum, gelir dağılımı, çalışma yaşamı ve egemen güçlerin eğitimle olan ilişkileridir. Belki de eğitim, bütün bu kurumların bir dengesi olarak belirmektedir[3].

Genel olarak eğitimin ne olduğu üzerinde duruldu. Acaba eğitimin oluşumunda (politikasında) gerçekten demokratik bir ortamda ona etki yapan faktörler nedir? Nasıl oluyor da eğitim teokratik (dini), klâsik ve devrimci nitelikler kazanıyor? Yüzyılı aşkın bir sürede ülkemiz üç ayrı eğitim uygulamasına sahne olmuştur. Teokratik, klâsik ve devrimci eğitim. Belki tarihi akımı içerisinde bu üç ayrı uygulama sırasıyla ardarda gelseydi söylenecek fazla bir şey olmaz, bu bir doğal gelişim çizgisidir denirdi. Ne yazık ki Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan dinsel eğitim biçimi 1977 Cumhuriyet Türkiye'sinde de yeniden uygulanmaktadır. Tanzimattan sonra uygulanmıya başlayan klâsik eğitim biçimiin yerini devrimci eğitime bırakamamıştır. 1940 larda Köy Enstitüleriyle uygulanmıya başlanan devrimci eğitim, iç ve dış egemen güçlerin baskısıyla rafa kaldırılmıştır. Yeri geldikçe nedeni üzerinde durulacaktır. Bu çelişkilerin nedenleri üzerine eğilmeden önce, yukarıda sözü edilen üç eğitim biçimi (teokratik, klâsik, devrimci) üzerinde durmak ve bunları açıklığa kavuşturmak yerinde olur.

a — Teokratik (dini) eğitim :

Feodal düzenlerin eğitimidir. İdeolojik açıdan doğa üstü güçlerin yönettiği değişmez bir toplum düzenini benimsetmeye yö-

(3) Başgöz. İ., Wilson, H.E., Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk, Ankara, 1968.

nelen dinsel değerlere dayanır. Feodal düzenin geri teknolojisi içerisinde kitleler için özel bir bilgi ve beceri kazanma gereği olmadığından ekonomik fonksiyonu yoktur[4].

İdealist felsefenin egemen sınıf ve tabakaların çıkarları uğruna oluşturduğu dinsel bir eğitimdir. Kurulu düzeni ideal düzen olarak benimsetme çabası içerisindedir. Genel ve özel amaçları egemen sınıflarca çizilen dinsel eğitimi, devlet içerisinde yer alan ve sömürülen sınıflara baskı niteliği taşıyan eylemlerde bulunan din adamları yürütür.

b — Klasik eğitim :

Kapitalist düzenlerin eğitimidir. Akılcıdır. İdeolojik bakımdan kapitalist düzenin, bilimsel ilkelere dayanan, evrensel bir düzen olduğunu belirten değerleri yansıtır. Bu düzenin gerektirdiği insan tipini yüceltir. Dinci değil akılcıdır. Bu düzen, insanı akıl ölçülerine uygun mükemmel bir insan olarak zaman ve mekan dışı soyut bir ideal olarak kabul ettirir. Bu bakımdan bireycidir. İnsanların bu düzendeki yerlerini ve görevlerini ve de düzenin kurallarını doğal sayar. İnsandan beklenen kendisini bu düzene uydurmasıdır. Klasik eğitim, ekonomik bakımdan sanayileşme ile ortaya çıkan yeni görevlerin yerine getirilmesi için önce sınırlı zümrelere, sonra da kitlelere yönelme gereği duymuştur[5].

Kapitalist düzenin gerektirdiği bilgi ve becerileri kitlelere kazandırma durumundadır. Fakat bunları yukarda belirtilen ideolojik çerçeve içerisinde yapar. Bir başka deyişle, kapitalist düzenin evrenselliğini benimsetir. İnsanların bu düzeni benimsemesi, bu düzene uyması gereklidir tezini savunur. Eğitim amaçlarını gerçekleştirecek plan ve programları kendi politikasına göre yapar. Kendi sınıf çıkarları doğrultusunda uygulamalarda bulunur.

c — Devrimci eğitim :

İnsanın doğal ve toplumsal çevresini etkin bir biçimde kendi amaçlarına uygun olarak değiştirmek istediği döne-

(4) Erder. N., Planlı Kalkınma Açısından Köy Ensttiülerinin önemi, TÖS Gazetesi, sayı: 27, Ankara, 1969.

min eğitimidir. Bu dönem, insan-çevre ilişkisini, insanın kendi kendini gerçekleştirmesini, kendini aşmasını ve yaratıcı gücünü geliştirmesini sağlıyan ilkelerin etkin olduğu aşamadır. Devrimci eğitim, ideolojik açıdan çevresini değiştirmeye yönelen ve ekonomik açıdan da endüstrinin gereğini yerine getirebilecek becerilerle donatılmış insan tipini yetiştirmeye yönelir. Öğretimle üretimi, teori ile pratiği biribirinden ayırmaz[5].

Diyalektik ve tarihi materyalizm felsefesine dayanan devrimci eğitim biçimi halk demokrasilerinin gerçekten uygulandığı düzenlerin eğitimidir. Bu düzende yöneten sınıf, bir başka deyişle, söz ve karar sahipleri işçiler ve ayrılmaz parçası köylülerdir. Eğitimi toplumun tümünün yararına olacak bir öz, biçim ve nitelikte planlarlar. İdeolojik olarak tüm emekçi kütlelerin bilinçlendirilmesi amacına yöneliktir. Onların kendi sorunlarının bilincine ermesi için uygulama yapılır.

Bundan sonraki bölümlerde eğitime etki yapan evrensel faktörler, (ulaşım araçları, ülkeler arası gerilim ve baskılar, geçmişte yapılan denemeler, uzmanlar ve düşünürler, kalkınma çabası, teknolojik etkiler, toplumsal dilek ve baskı, sivil ve asker bürokratlar, egemen kadro). Ele alınacak Türkiye gerçekleri açısından nasıl bir eğitimin uygulanacağından söz edilecek ve sonuç bölümünde de bir senteze varılmaya çalışılacaktır.

EĞİTİME ETKİ YAPAN EVRENSEL FAKTÖRLER :

Bir ülkenin eğitimi havada, köksüz bir kurum olamaz. Eğitim sosyo-ekonomik yapının bir parçası, onun dengesi görünümündedir. Biçimlenmesinde yöresel, ulusal ve uluslararası etkileşimin önemi büyüktür. 1957 yılında S.S.C.B. nin Aya ilk sputniki fırlatmış olmaları A.B.D. Parlementosunu büyük ölçüde etkilemiştir. Bu olaydan sonra milyonlarca dolar fen bilimleri projelerine ayrılmış, Amerikalı gençler fen bilimleri dallarında eğitim görmeye teşvik edilmiştir. Ayrıca bu dallarda başka ülkelerden yetişmiş beyin ithali yapılmıştır[6]. Ne var ki bu çaba salt bilimsel olma niteliğini koruyamamış, Dünyanın mazlum halkları üzerin-

(5) Erder, Nejat, sözü edilen eser.

(6) Cambel, Corbally, Ramseyer, Introduction to Educational Administration, 1962.

de bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Bu yüzden Amerika Milli Bilim Örgütünden (NASA) bir çok bilim adamı çekilmiştir. Bunu eğitim alanında uluslararası bir etkileşim, bir baskı aracı olarak düşünmek yerinde olur. Bunun yanı sıra ulusun ve daha küçük ünite olan yörenin de etkisi olabileceği düşünülmelidir. Bunların neler olabileceğini incelemekle konuyu somut olarak ortaya koymak olasıdır.

ULAŞIM ARAÇLARI :

Boşluğa fırlatılan bir uydu olayı Dünyanın her tarafında izlenebiliyor. Ne zaman ve ne için atılacağı daha önceden Dünya halklarının bilgisine iletilebiliyor. Bu gibi görme ve işitme araçları insanları umulduğundan daha çok etkilemektedir. Ayrıca olayların öncesinden bilinmiş olması, merakı ve tedirginliği artıran nedenlerden birisi ve en önemlisi olma niteliğindedir.

Radyo ve televizyon, işitme ve görme yoluyla olayları aynı anda Dünyaya yayabilmektedir. Telgraf, telefon iletişime aracılık etmekte ve kolaylaştırmaktadır. Çok hızlı yol alan uçaklar aylarca sürmesi gereken yolculukları saatlere indirdi. İnsanların yüzyüze gelmeleri bazı kesimlerde artık an meselesi haline geldi. Dünya'nın bir ucundaki insanlar, sınırlı da olsa, öbür ucundakilerle istedikleri zaman görüşebilmektedirler. Elbette bu etkileşim bugün insanların tümü için söz konusu değildir. Derece derece kapitalist ve sosyalist ülkelerde, sosyalist ülkelerin lehine daha geniş kitlelere bu olanaklar yaratılabilmektedir. Ülkemizde ise bu, sadece küçük bir mutlu azınlığın faydasına sunulmakta, büyük çoğunluk zaten bunlardan habersiz yaşamakta, gündelik ekmek savaşından başka bir şeye bakamamaktadır. Sınırlı da olsa bu etkileşim yoluyla töreler, değer yargıları bireyden bireye, toplumdan topluma geçebilmektedir.

Bu etkileşim bir bakıma insanları biribirlerine yaklaştırmaktadır. Burada önemli bir noktayı açıklamak yerinde olacaktır. Eğer ulaşım araçları emperyalizmin egemenliği altında ise, dolayısıyla ona hizmet ediyorsa; üretim araçlarını elinde bulunduranlara hizmet etmenin doğal olduğu ve kurulu düzenin ideal düzen olduğu ideolojisini benimsetme amacına yönelgin olarak kullanılacaktır. Eğer bu araçlar devrimci sınıf ve tabakaları elinde ve emrinde olursa, sözü edilen araçların kullanılış amaçları de-

ğişik olacaktır. Yani, çalışan insanın kendi sorunlarının bilincine ermesini, kendisini sürekli olarak aşmasını amaçlıyan etkinlikler için kullanılacaktır.

Bütün bunlardan şöyle bir yargıya varmamız olasıdır. Ulaşım araçları yoluyla insanlar biribirlerine yaklaşmaktadır. Bundan ötürü eğitim isteklerinde bir benzerlik görülebilir. Bir başka deyişle, insanlar, eğitimde aynı amaçlar doğrultusunda birleşebilirler. Benzer özelliklerde aynı şeyleri isteyebilirler. Bu da eğitim politikasının yönünü etkiliyebilir. Bugün Dünyanın belirli bölgelerinde, bazı kısımlarda eğitim birliğinin sağlanmasının başka önemli nedenleri yanında ulaşım araçlarının etkileyiciliğini de arıyabiliriz. İleride tek bir eğitimin uygulanması da söz konusu olabilir. İnsanlar biribirlerini tanıdıkça yakınlaşmaları doğaldır. Böylece duygularda, düşüncelerde ve yargılarda benzerlik görülebilecektir. Bunun sonucunda ise eğitim istekleri belli bir oranda birleşebilecektir.

Ülkemizdeki gelişime gelince: Geçmiş olayları tarih bilimi yoluyla izleyebiliyoruz. Bundan üç-beş yüzyıl önce yurdun bir köşesindeki olay öteki köşesindeki insanlara ulaşamıyordu. Bundan dolayı da etkileşim sağlanamıyordu. Zamanla ulaşım araçlarının gelişimi ölçüsünde etkileşim de artmıştır. Hele bu durum günümüzde daha belirgin hale gelmiştir. 1938 yılında Erzincan'da kırkbin yurtdaşımızın ölümüne sebep olan depremin etkisi 1968 yılında Varto'da, 1970 de Gediz'de 1976 da Van'da olan depremlerin etkisinden büyük olmamıştır. Çünkü bugün olayları kamu oyuna duyurabilmek 1938 lere göre daha kolaydır. Ayrıca etkileyiciliği de fazladır. Erzincan depremi Türk köylerinin çoğuna seneler sonra hikâye olarak duyulduğu halde Varto, Gediz ve Van depremlerini Türk halkı ve Dünya kamu oyu çok çok bir gün sonra izledi. Hele Van depremine gösterilen ilginin büyüklüğü olayın kitle iletişim araçları ile tüm Dünya kamu oyuna ulaştırılmasınınetkisiyle olmuş ve her yerden yardımlar sağlanmıştır.

1838 lerde başlıyan yenileşme hareketleri sadece İstanbul ve çevresini etkilemekte idi. 1977 lerde yapılmak istenen eylemler, artı ve eksi yönde, aynı günde tüm ülkeyi etkisi altına alabilme eğilimindedir. İlerideki yıllarda bu etki nitelik olarak daha da güçlenecektir. Yalnız ülke çapında değil Dünya çapında da aynı etkileyiciliği görmekteyiz. Örneğin: 1968 yılında başlıyan Avru-

pa öğrenci hareketleri ay geçmeden Türk öğrenci hareketleri olarak görüldü. Vietnam'da sürdürülmekte olan demokratik halk savaşı, Dünyanın öbür ucundaki Küba'ya, Latin Amerika ülkelerine, Orta Doğu ülkelerine sonra da Afrika ülkelerine yayılmıştır.

Özetlersek: Ulaşım araçları ülke ve Dünya çapında yaygındır. Olaylar çok kısa süre içerisinde duyulmaktadır. Kuş uçmaz kervan geçmez çok küçük ünitelere bile ulaşabilmektedir. Bu hızlılığın yanı sıra etkileyicilik gücü de vardır. Aynı zamanda güçlü bir eğitim aracı niteliğindedir. Yöneten sınıf ve tabakların kendi çıkarları doğrultusunda ideolojik gelişimi sağlamada etkili bir araçtır.

Ulaşım araçları, sosyal sınıf ve tabakaların bilinçlenmesinde çok etkili olmaktadır. Çalışan sınıf ve tabakaların kendi sorunlarına sahip çıkması, yönetimde söz ve karar sahibi olması süreci kısalmaktadır. Ulaşım araçlarının hızlılığı bilinçlenme süresini etkilemekte ve halk demokrasilerinin kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece devrimci eğitimin uygulama olanağı bulacağı kaçınılmaz bir sonuç doğmaktadır. Aynı araçlardan egemen sınıf ve tabakların da yararlandığını hiç unutmamak gerekir. Kurulu burjuva düzeninin ideal düzen olduğunu benimsetmek için ulaşım araçlarını en geniş ölçüde kullandığı, halkı bu araçlarla eğittiği bir gerçektir.

ÜLKELERARASI GERİLİM VE BASKILAR, SÜREKLİ KORKU VE SAVUNMA DURUMU :

Tarihi gelişim çizgisinde daha geriye gitmeden, elli yıl geriye baktığımızda ülkelerarası gerilim ve baskılara örnek olarak verebilieceğimiz büyük olaylar görürüz. Bunların başında savaşlar gelir. 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı toplumların gelişim çizgilerine etki yapan çok önemli olaylardır. Kore ve Vietnam günümüzün görgü tanığı olduğumuz savaşlarıdır. Dünyanın hemen her yerinde yapılmakta olan bağımsızlık savaşları ise aynı ölçüde etkileyici faktörlerdir.

Yirminci yüzyılın başlangıcına kadar yapılmış olan savaşlar kapitalist ülkelerin sömürgeleri paylaşmaları yönündeki anlaşmazlıkların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Oysa günümüzün savaşları ulusların kendi kaderini tayin etme uğruna yapılmakta-

dır. Doymak bilmez emperyalist ülkeler, ekonomilerini savaş üzerine kurmuşlardır. Sürekli olarak toplumları tetikte bulundurmak istemektedirler. Bu tedirginlik toplumları kendilerini savunmaya zorlamaktadır. Bundan ötürü bütçelerinden büyük bir oran milli savunmalarına ayrılmaktadır. Böylece kalkınma için yapılması gereken endüstri yatırımları yapılamamaktadır. Bu durum gelişmiş kapitalist ülkelerin doğal olarak işine gelmektedir. Onların ürettikleri işlenmiş maddeleri için pazarlara gereklilik vardır. Oysa geri kalmış ülkelerin gelişmesi demek onlar için bu pazarların ortadan kalkması demektir. Bu durum ise son aşamasında olan kapitalizmin ortadan kalkması demek olacaktır. Elbette egemen sınıflar bugünkü yaşantılarını sürdürmek isterler. Bunun için yapamıyacakları şey yoktur. Tarihte örneklerini okuduğumuz barbarlık eylemleri günümüzde de değişik bir biçimde sürdürülmektedir.

Bağımsızlık için savaşan tüm mazlum uluslar karşılarında kapitalist ülkeleri görmektedirler. Bu ülkeler tarihî gelişimde birbirlerinin yerlerini almışlardır. Çok gerilere gitmeden söylenebilir. İkinci Dünya Savaşına kadar mazlum ulusların karşısında İngiltere ve Fransa emperyalizmde liderlik yapmaktaydı. 1940 lardan sonra Amerika Birleşik Devletleri bu baskı liderliğini üslenmiş durumdadır. Düne göre değişik bir biçimde yürütülen emperyalist baskılar son kertede dişini göstermekte ve sıcak savaşa dönüşmektedir. Kore ve Vietnam savaşları, İsrail'in saldırganlığı bunun tipik örnekleridir.

Sırf savaş üzerine kurdukları ekonomilerini sürdürebilmek için girişilen baskılar ulusları kendilerini savunmaya itmektedir. Son derece ustaca yürütülen politikaları yüzünden özellikle geri kalmış ülkelerde gerici güçlüklerle birleşebilmektedirler. Ne var ki zaman ilerledikçe bütün güler yüzlülüğün arkasından emperyalist emelleri sırıtmaktadır. Dünyanın hemen her yerinde bu gerçeği görenler birbirlerine yardım etmeye çalışmaktadırlar.

İşte bu baskı ve zulüm hareketleri eğitime iki yönde etki yapmaktadır.

Önce ülkenin tüm insanlarına eğitim yapılmasını engellemektedir. Çünkü yapılan harcamaların büyük çoğunluğu savunmaya ayrılmaktadır. Dolayısıyla eğitime yeteri kadar önem verilememektedir. İkinci olarak da verilebilen eğitim halkı bilinçlen-

dirme yerine uyutmaktadır. Özellikle geri kalmış ve kapitalist ülkelerle işbirliği halinde bulunan egemen sınıfların yönettiği ülkelerde bu durum daha belirgin bir halde uygulanmaktadır. Yani eğitim politikası bir bakıma statükoyu koruyucu bir nitelik taşımaktadır. Tersine, bağımsızlığı için savaşan uluslarda eğitim devrimci nitelik taşımaktadır. Yani halkın tümünün bilinçlenmesi yönünden eğitimde çaba harcanmakta, halkın kendi sorunlarının bilincine ermesi amaçlanmaktadır.

a — Politik Görüşlerin Etkileyiciliği :

Her ülkenin kendi içerisindeki politik kadrosunun etkileri ayrı bir bölümde incelenecektir. Burada sadece uluslar üzerinde ekonomik baskıya sahip olan ulusların onun çevresinde toplanan uluslara politik baskısı söz konusu edilecektir. Bunu somut olarak açıklayabilmek için tarihten örnekler vermek yerinde olur.

İlk endüstri atılımını yapan ve başarıya ulaşan İngiltere Osmanlı İmparatorluğunu etkisi altına almıştır. Fransa ve Almanya'nın da bu arada yer almaları 1838 lerden başlıyarak Türk eğtimini biçimlendirmede onları söz sahibi yapmıştır. O günden bu yana Türk eğitimi İngiliz Fransız, Alman, sonra da Amerika Birleşik Devletlerinin etkisinden kurtulamamıştır. Günümüzde de başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Fransız, Alman ve İngiliz kültür etkinliği sürdürülmektedir. Olaylar göstermektedir ki ekonomik bağımsızlığa kavuşana dek de bu yabancı etkinliği sürdürülecektir. Ancak siyasi ve ekonomik bağımsızlığı olan ulusların eğitimleri de bağımsız olabilmektedir.

Demek oluyor ki Dünya üzerinde ekonomik etkinliğe sahip ulus ya da politik görüşler öteki ulusların yönetimini, dolayısıyla eğitimlerini etkilemektedir. Bugün Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın politik görüşleri ülkemizde etkisini sürdürmektedir.

b — Bilimsel Buluşların ve Bağımsızlık Kararlarının Baskısı:

Bir ülkenin olağanüstü kararı ya da başarısı başka ülkeleri de o yönde etkileyebiliyor. Örneğin 1957 yılında Sovyet Rusya'nın Ay'a ilk Sputniki fırlatmış olması yukarıda da sözü edildiği gibi Amerika Birleşik Devletleri Senatosunu karıştırmıştır. Bu karışıklığın ana nedeni aslında korkudan ileri gelmektedir. Ayrı Dün-

ya görüşüne sahip sosyalist bir ülkenin kendi varlığını tehdit ettiği inancına sahip olan Amerika Birleşik Devletleri Senatosunun elbette karışması gerekirdi. Bundan dolayı milyonlarca dolar fen bilimleri için ayrıldı. Gençlere burslar verilerek bu alanlarda ki eğitim teşvik edildi[7].

Uzak Doğu'da uzun süreden beri sürdürülen ulusal kurtuluş savaşları bugün Orta Doğu'da ve Afrika'da sürdürülmektedir. Ulusal Kurtuluş savaşları ülkeleri ve komşuları etkileri altına almaktadır. Vietnam'da, Kore'de sürdürülen savaşlara Arap gerillaları katıldı. Dolayısıyla bir gerilla eğitimi gençliğin sorunu haline geldi. Öyle ki bunun için ölümü göze alanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Klasik eğitim böyle bir ortamda anlamsızlaşmaktadır. İleriyi gören en duyarlı kuşak klasik eğitime başkaldırmaktadır. Bugün gençliğin tutucu çevrelere karşı olan tutumu ve içinde bulunduğu etkinlik çok anlamlıdır. Bu, Emperyalizmin etkisinden kurtulmak için girişilen çabadır. Aldıkları eğitimin ülkenin gerçeklerine uymadığını, tersine eğitim çarkından geçenlerin bağımlı hale düşürüldüğünü anlamış olmalarının bir sonucudur.

YERLİ VE YABANCI UZMANLAR, DÜŞÜNÜRLER :

Eğitimin oluşumu, bundan önceki bölümlerde de açıklandığı gibi bir tek nedene bağlanamaz. Türkiye'de uygulanmış ve uygu düşünürlerin etkisinin olduğunu söylemek olasıdır. Kesin olmamakla birlikte Ziya Gökalp'ın aşağıdaki sözlerinin bugünkü kıpırdanışlarda ve geçmişteki bazı uygulamalarda etkili olduğu söylenebilir.

«İnsanlar arasındaki eşitsizliği inceleyiniz. Göreceksiniz ki bunların çoğu yapma eşitsizliktir. Doğal eşitsizlikler değillerdir. Bir tutsağın efendisine, bir yarıcının ağasına, bir amelenin patronuna, öğrenim yapmamış bir ümminin bilgili bir kişiye eşit olması doğal mıdır? Yoksa insanların aralarında vücuda getirdikleri esaret, serflik, mülkiyet, miras gibi sosyal kurumların sonuçları mıdır? Şüphesiz bunlar doğal eşitsizlik değildir. Yani beden yapısından ve anadan doğma yeteneklerden meydana gelmiş ayrılıklar değildir. Ama madem ki bu eşitsizliği meydana getiren top-

(7) Cambel, Corbally, Ramseyar, Sözü edilen eser.

lumdur; onları yok etmek iktidarının da toplumda olması gerekir.»

«Halkçılığın en büyük ödevi bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktır. İnsanlar dünyaya gelir gelmez eşit haklara sahip olmalıdırlar. Hiç bir çocuk dünyaya tutsak, ya da serf olarak gelmemelidir. Hiç bir çocuk hayatının ilk yıllarında sütsüz ya da bakımsız, ikinci döneminde okulsuz ve öğretmensiz kalmamalıdır. Kim bilir fakir çocuklar arasında ileride birer dahi olmak yeteneğinde nice istidatlı fertler vardır. İyi beslenememek, iyi eğitim ve öğrenim görememek yüzünden, toplum bunlarin verimli dehalarından yoksun kalıyor. Oysa zenginlerin çocukları arasında gabi, tenbel, aptal olanlar çoktur. Bunlar kuvvetli gıdalarla beslenerek, iyi okullarda eğitim ve öğrenim görerek toplumun ileri sınıfları arasında önemli mevkileri işgal ediyorlar. Zeki kişileri rençberlik eden ve gabi kişileri en önemli kurumların başına geçen bir toplum hiç uygarlıkta ve düzende yükselebilir mi?»

«O halde halkçılığın en önemli koşulu, çocukları eşit koşullar altında bulundurmak, beslenmelerine, öğrenim ve eğitimlerine aynı özeni gösterecek her birinin özel istidatlarından toplumu faydalandırmaktır.»[8]

Ziya Gökalp, halkçılık adını verdiği görüşü içerisinde eğitimin sosyal yapıyla olan ilişkisini açıklamaktadır. Bununla o, toplumdaki bireyler arasında fiili bir eşitlik yaratılmadıkça eğitim sorunun güçlüklerinin giderilemiyeceğini belirtmek istemiştir.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İçtimai Mektep adlı eseriyle eğitimin üretim esasına dayanması gerektiğini ileri sürmektedir. 1923 yılında toplanan ilmi kurula Ziya Gökalp'le birlikte iktisadi eğitim sorununu önermiştir. Baltacıoğlu'na göre eğitim:

«Sınıfta mukavva oyuncaklar yapmakla iş kişiliği oluşmaz. O halde yapılacak şey gerçek kişilerin yetişmesi için gerekli olan iş ve toplum çevresini okulda kurmak olmalıdır... Öğrenci kendisini her zaman gerçek bir işin, gerçek çevresi içinde bulmalıdır... Okulda yapılan oyuncak işler, yerlerini gerçekten kullanma değeri olan eşyaya bırakmalıdır.»[9]

(8) Gökalp, Z., Yeni Türkiye'nin Hedefleri, Ankara, 1956.
(9) Baltacıoğlu, İ.H., İçtimai Mektep Na. ve Pren., İst. 1942.

Prens Sebahattin de eğitimi bir sosyal yapı değişimı olarak ele almaktadır. Ona göre:

«Okullar, günün ihtiyaçlarına cevap veren, kendi kendilerine yaşama olanakları bulabilen, bir başka deyişle, tüketici olmayıp üretici olan, dolayısıyla hayata devamlı üretici elemanlar yetiştiren kuruluşlar olmalıdır.»[10]

İsmail Hakkı Tonguç, ülkemizde üretime dayalı, kendine yeterli ve eğitimin ülkenin sosyo-ekonomik yapısı içerisinde oluşan bir sorun olduğu felsefesini savunmuş, kendisinin de başında olduğu bir genel müdürlüğün çerçevesi içerisinde ülke düzeyinde uygulama olanağı bulmuştur. Devrimci eğitimin uygulandığı köy enstitülerinde onu büyük eğitimci ve uygulayıcı olarak görüyoruz.

Alınmış ve uygulanmış büyük eğitim kararlarına bu yerli düşünür ve uzmanların yanında yabancı uzmanların da genel bir katkıda bulunduğu söylenebilir. Gerek Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında, gerekse Cumhuriyet Devrinde sayıları epeyce çok diyebileceğimiz yabancı uzmanlar da ülkemizi ziyaret etmişlerdir. Yaptıkları incelemeler sonucunda düşündüklerini raporlarla hükümetlere iletmişlerdir. Bunlar arasında Dewey, Künhe, Omar Buyse, Kemerrer Kurulu, Dr. Berly Parker vardır. Bundan başka karma eğitim kurulları da araştırmalar yapmış ve Türkiye'nin eğitimi konusunda raporlar vermişlerdir. Yabancı uzmanların eğitimimiz üzerinde etkili oldukları bir gerçektir. Ancak yararlı olup olmadıkları tartışılabilir. Dr. İlhan Başgöz ve Prof. Dr. Howard İ. Wilson yabancı uzmanlar hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamaktadırlar :

«Biribirlerini izliyen bu uzman raporları Türkiye'nin eğitim güçlüklerini çözmeye çok az yardım etmiştir. Her uzmandan sonra bir yenisini çağırmak, yeniden incelemeler ve raporlar istemek olayı açıkça gösteriyor ki, raporların hiç biri beklenen sonucu vermemiştir. Her öğüt bir öncekini ya değiştirmiş, ya da aksi fikirleri ileri sürmüş; Türk Eğitim Bakanlığını daha zor durumda bırakmıştır. Bunun başlıca nedeni, gelen eğitimcilerin Türkiye'nin sorunları üzerinde daha önce çalışmamış olmalarıdır. Bunların hepsi kendi ülkelerinde ünlü kişilerdir. Bazılarının John Dewey

(10) Prens Sebahattin, Türkiye Nasıl Kurtulabilir, İst., 1965.

gibi, uluslararası bir şöhreti de vardır. Bunlar Türkiye'de bir kaç aylık bir incelemeden sonra, hemen her zaman ancak bir çevirmen yardımı ile raporlarını hazırlamışlardır. Her memlekette olduğu gibi, Türkiye'de de eğitim; memleketin tarihi, sosyal ve ekonomik sorunları ile sıkı sıkıya bağlıdır. Yalnız eğitim alanında sıkışıp kalan yabancı eğitimciler görüşlerini ister istemez kendi memleketlerindeki eğitim cereyanlarına dayandırmışlardır. Bunların Türkiyeye uyup uymadığını inceliyememişlerdir. Bunun için yabancı uzmanların öğütleri sık sık, Türkiye'nin meseleleri ile çatışmaktadır. Bu uzmanlardan çoğunun salık verdiği öğretmen maaşlarının hızla ve büyük ölçüde artırılması meselesi, çığ gibi büyüyen bir ücretliler bürokrasisinin kurulmasına yardım etmiştir. Her maaş zammı kıt kanaat geçinen büyük kitlenin omuzuna yeni vergiler yüklemiş, yeni rejimin, dayandığı kitleden kopmasına yardım etmiştir. O kadarki Türkiye Cumhuriyeti 1930 larda bütçesinin yüzde 30 dan fazlasını ücret ve maaşlara ayırmak zorunda kalmıştır. Öğretmen maaşlarının düşük olduğu gerçi doğrudur. Ama o tarihlerde Türkiye'nin milli geliri öğretmenlerine. daah geniş anlamı ile idarecilerine daha yüksek hayat düzeyi temin etmeye yetmiyordu. Hükümetin vergi gelirini artırması mümkün görülmüyordu. Esasen öğretmenler zamdan önce, her ay başında, aksamadan maaşlarını alabilseler daha çok memnun olacaklardı. Hele yüzlerce öğretmenin yıllık tatilini Avrupa'da geçirmesini öğütlemek için, Türkiye'nin mali gücü ve döviz olanakları hakkında insanın hiçbir fikri olmaması gerekir. Uzman raporlarında sık sık salık verilen okulların iller tarafından idare edilmesi fikri, Türkiye'nin koşulları karşısında imkânsız olmuştur. Şüphesiz, yabancı eğitimciler okulların yöresel yönetimini isterken, il bütçelerinin eldeki okulları bile idare edemiyecek kadar fakir olduğunu bilmiyorlardı. Bunun için eğitim bakanlığı, uzmanların öğütlerinin tam tersine hareket etmiş, malî olanak bulur bulmaz ilk okulların ve sanat okullarının idaresini kendi üzerine alarak, koyu bir merkeziyetçiliğe gitmiştir. Buyse, kız enstitülerinin programlarına yas tülleri ve kadın şapkaları yapımının konulmasını önerirken, her halde Türkiye'de matemlerde tül kullanma adetinin bulunmadığını bilmiyordu. Şapkayı ise o yıllarda, kadınları bir yana bırakalım, erkekler bile Türkiye'de kanun zoru ile giyiyordu. Yabancı uzmanlar askerlere orduda yabancı dil ve steno öğretilmesini gerekli bulurken, Türk subayları Mehmetciklere ana dillerini, Türkçeyi nasıl olup da öğreteceklerini dü-

şünmekle meşguldüler. Eğer Büyük Millet Meclisinin iki zabıt kâtipliği sayılmazsa, Türkiye'de steonu kullanmak gereğini duyan hiçbir ticarethane yoktu. Kühne'nin okul masraflarını azaltmak için parasız yatılı sisteminin bırakılmasını istemesi ise, eğer gerçekleşseydi, Türk eğitimi için gerçekten büyük bahtsızlık olurdu. Bereket bakanlık bu görüşe kulak asmamıştır. Çünkü okuma çağındaki çocuklardan % 80 den fazlası köylerde yaşıyordu. Bunlardan hiçbiri ilkokulu bitirdikten sonra eğitimine devam etmek olanağına sahip olamıyordu. Parasız yatılı kuruluşu, hiç olmazsa yer yıl 300 gence parasız eğitimin kapılarını açıyor ve onlara eğitimlerine devam etmek olanağını bağışlıyordu. Bu kapının da kapatılmasını sitemek, eğitimi Türkiye'de şehirlerde yaşayan varlıklı ailelerin bir imtiyazı halinde getirmek demekti.»[11]

Yabancı uzmanların ülkemizin koşullarını bilememesinden dolayı yanlış yargılara vardıkları bir gerçektir. Ancak, bunun yanı sıra söylenmesi gerekli daha başka unsurlar da vardır. Bir kere yabancı uzmanların çoğunluğu gelişmiş kapitalist ülkelerin uzmanları idi. Elbette eğitim konusundaki önerileri de kendi genel politikalarının sınırları içerisinde olacaktır. Sunuş Bölümünde açıklandığı gibi kapitalist düzenin eğitim biçimi klâsik bir eğitimdir. Aslında kalkınmak isteyen Türkiye için klâsik eğitim biçimi hem yersiz, hem de köstekleyici nitelik taşımaktadır. Bu uzmanların genel olarak önerilerine uyulduğu için ülkenin eğitimi, bağımsızlığın 54. yılında halâ bir çıkmaz içerisindedir. Bunların yanı sıra şu noktayı iyice açıklamak gerekir. Gelişmiş bir emperyalist ülkenin eğitim uzmanı tıpkı öteki dallardaki uzmanlar gibi geri bıraktırılmış bir ülkenin eğitimine olumlu katkılarda bulunmaz. Eğer olsaydı, bunca yabancı uzman rapor ve projelerine yapılan harcamalar olumlu yönde sonuç verirdi.

Osmanlı İmparatorluğunun güçlü döneminde verilen kapitülasyonlar 600 yıl içerisinde koca bir imparatorluğu yıktı. Bu arada yapılan tüm eğitim hareketleri de dış kaynaklı olduğu için bu yıkılışa yardım etmiştir. Cumhuriyet döneminde bir süre elini ayağını çeken emperyalistler 1947 lerde yardım ellerini yeniden uzattılar. 30 yıldan bu yana yapılan bu maddî yardımla birlikte eğitim yardımı da girdi ülkemize, Uzmanlar, yıllardır bakanlıklara akıl verirler. Yaptıkları iş ise üretici eğitim uygulaması

(11) Başgöz, İ. Wilson, H.E. Sözü edilen eser.

yapan köy enstitülerini tüketici eğitime dönüştürmek oldu. Bunun yanısıra, yapısı gereği kurulu düzenin savunuculuğunu yapan imam-hatip okulları açıldı. Her geçen yıl sayıları artırılan bu okullarda okuyan, çoğunluğu köylü çocuklar egemen sınıflara şartlandırılarak yardımcı kılınmaktadır. Bağımsızlığın 54. yılında ülkenin çıkarları gereği olan üretici eğitim, tüm okullarda rafa kaldırılmış, yerine hiçbir işe yaramayan sadece tüketici kıravatlılar yetiştirilmektedir. Bu tutum körükörüne değildir elbette. Yönetimi elinde bulunduranların bilinçli olarak yürüttükleri plânlı bir eğitim hareketidir.

KALKINMA ÇABASI :

Ülkeler, gelişmiş ve gelişmemiş olarak iki büyük gruba ayrılmaktadır. Bu gruplar da kendi içlerinde değişik düzeyde bulunmaktadırlar. Kalkınma çabası özellikle geri kalmış, bir başka deyişle geri bıraktırılmış ülkelerde söz konusudur. Gelişmiş ülkelerde ise bu çaba gelişme olarak nitelendirilir. Kalkınma endüstrileşme ile tanımlanmaktadır. Yani teknolojinin makineleşmesi, makinenin ülkenin tüm yaşamına girmesi anlamında düşünülmektedir. O halde, makineyle birlikte hayatın biçimi de değişiyor demektir. Durum bu olunca, eğitimin biçimlenmesinde sosyal değişme, ferdi gereksinimleri karşılama ve ekonomik olma gibi amaçların etkisi görülmektedir[12]. Eğitim, istenilen amaçlara ulaşmada güçlü bir araçtır. Hangi amaca öncelik verilecekse, eğitim plânlamasının ağırlığı öncelik verilen amaca kaydırılır.

Kalkınma, endüstrileşme (makineleşme) olarak düşünüldüğüne göre, bu yeni teknolojinin gereği elamanın yetişmesi bir eğitim sorunudur. Hangi alanlara ne, tipte, ne kadar elaman yetiştirilecektir? Bu soruya cevap vermek için eğitimi genel kalkınma plânı içerisinde düşünmek gerekir. Eğitimin ayrı düşünülmesi ve ayrı plânlanması söz konusu olamaz. Böyle yapılırsa kalkınmaya eğitimin istenilen katkıda bulunması olası değildir. Ayrıca ekonomik olma niteliği de yitirilmiş olur.

Özellikle son yıllarda, eğitim ekonomik bir yatırım olarak düşünülmektedir. Kalkınma için becerili insan yetiştirme amacı

(12) Erder, N., Some Administrative Problems in Educational Planning, OCDE Paris 1966.

kültür sorununu geride bırakmıştır. Becerili insan yetiştirme, kalkınmakta olan ülkeler için olduğu kadar kalkınmış ülkeler için de amaçtır. Gelecekte kalkınmada hangi amaçlarla teknik eleman kullanılacağı bilinmeli ve eğitim programları buna göre yapılmalıdır. Ancak bu yolla eğitimin ekonomik oluş özelliği gerçekleşebilir[13].

Anayasa ve Devlet Plânlama Teşkilâtı :

27 Mayıs Devriminden sonra halkoyu ile onaylanan 1961 Anayasası kalkınmayı plâna bağlamayı öngörüyordu. Dolayısıyla eğitiminde aynı plân içerisinde düşünülmesi gerekir. Bizde eğitim kararlarının alınmasında DPT nın belli bir sürede etkili olduğu görülmektedir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı o günün ortamında nereye, nekadar, ne zaman ve ne nitelikte eğitim kurumlarının açılması gerektiğini saptamıştır. Eğitimin biçimi üzerinde de durulmuştur. Yapılan plân gereği bazı uygulamaların da yapıldığı söylenebilir.

Plânlama örgütü hiç kuşkusuz siyasi kadronun yönsemelerini yansıtır Onun düşünceleri yönünde plânlama yapar ve uygulamaya çalışır. 1965 ten sonra yönetimde bulunan siyasi kadronun Birinci Beş Yıllık Plânın gereklerini çoğunlukla yerine getirdiği söylenemez. İkinci Beş Yıllık Plânın yapısı ve uygulaması da bu siyasi kadronun isteklerine göre olmuştur. Buna rağmen plânda öngörülen istekler bile uygulanmamıştır. Ayrıca bazı konular ülkemizin gerçeklerine uymadığı halde adı geçen plâna alınmıştır. Yatılı tüm meslek okullarının orta kısımları, ekonomik oluşu ileri sürülerek, kaldırılmıştır[14]. Bu durumda ancak şehir ve kasaba çocuklarına orta öğretimin kapıları açılmaktadır. Nüfusun % 66 sını oluşturan köylü çocukları ilkokuldan sonra okuma olanağı bulamıyacaklardır. Daha önce ülkemizde incelemeler yaparak eğitimimiz üzerinde rapor veren yabancı uzmanlardan bazıları da parasız yatılı sisteminin kaldırılmasını salık vermişlerdi, ama bu yöne gidilmemişti. Çünkü böylesi bir kararın anlamı büyük halk kitlelerinin çocuklarını eğitimsizliğe bırakmak olmaktadır.

---

(13) Goldstein, R., Manpower requierments and Educational Organization, OCDE, Paris, 1966.

(14) II. Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT., Ankara, 1968.

Anayasaya ve onun öngördüğü plânlamaya değin eşit eğitim olanağı sağlanamamıştır. Köylü çocukları çağın gereği olmıyan, planlamanın da öngörmediği imam-hatip okullarında ve kuran kurslarında ezbere dayanan tüketici bir eğitim görmektedirler. Köylüler başka yatılı okul bulamadıkları için çocuklarını bu okullara göndermektedirler. Bugün sayıları 70 in üzerinde olan imam-hatip okullarının, siyasi kadronun bu tutumuyla, daha da artacağı kuşkusuzdur. Böylece işsiz ve tüketici okumuş sayısı artacaktır. Yalnız bu okullardan mezun olanlar değil, üniversitelerimizin bazı fakültelerinden mezun olanlar dahi iş bulamamakla karşı karşıyadırlar. Bunun krizleri şimdiden görülmeye başlamıştır. Bu durum eğitimle kalkınma plânının ayrı ayrı düşünülmüş olmasından ileri gelmektedir.

Yukarıdaki örnekler açıkça göstermektedir ki Devlet Plânlama Teşkilâtı eğitim plânlamasına fazla katkıda bulunamamıştır. Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın araştırmaları sonucu, ileriye sürdüğü gerçekler siyasi kadro tarafından benimsenmemiştir. Ülkenin gerçeklerini söyleyen plâncılar ya kendileri ayrılmak durumunda kalmışlar, ya da işlerinden olmuşlardır. Sık sık DPT müsteşarlarının değişmesi de ülke gerçekleriyle siyasi kadronun görüşünün çatıştığını göstermektedir. Kanunlara ve örgütlere rağmen ülkemizde plânlı bir eğitim uygulanamamaktadır.

TEKNOLOJİNİN ETKİSİ :

Toplum sözcüğünde ana unsurun insan olduğunu düşünmek zorunluğu vardır. Sosyal yapıyı, insanı tümleştiren bio-kültürel oluşu ortaya çıkarır. Yani insanın biyolojik yapısına kültürün katkısı onu sosyalleştirir. Aslında evrim, kültürün katkısıyla olmaktadır. Ferdin biyolojik gelişimi belli bir süre sonra durmuştur. Ne var ki insanın gelişimi devam etmektedir. Bu devamlılığı sağlayan faktör insanın sosyal yönüdür. Buna sosyal antropolojide kültür (teknoloji) denmektedir. Böylece toplumun yapısı ortaya çıkıyor.

Temel yapının bilimsel analizinin yapılarak işe başlanması şüphe yok ki gerçek bir başlangıç noktasıdır. Bir toplum tüm olarak tanınmadıkça onun nasıl daha iyiye götürüleceği plânlanamaz. Yani değişikliğin nasıl yapılacağı konusu açıklık kazanamaz. Ancak değişikliği meydana getiren -insanı, dolayısıyla top-

lumu değiştiren- teknoloji, aile, eğitim, kaynaklar, çevre, iletişim, sanat, din ve devlet gibi unsurları düşündüğüdüzde bunlardan yalnız eğitimi ve yönetimi ele almak, ona tek çare olarak bakmak bilimselliğe karşı çıkmak olur.

Kültürel değişme tek nedene bağlanamaz. Kaldı ki değişmeyi etkileyen en etkin faktörü söz konusu edersek, onun da yönetim ya da eğitim olmayıp teknoloji olduğunu söylemek, hem sosyal antropolojinin vardığı sonuçları yansıtmak olur, hem de çevremize baktığımızda görebileceğimiz bir gerçektir.

Prens Sabahattin «Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?» adlı kitabında kurtuluşu, yani kültürel değişmeyi, insanı bireyci olarak yetiştirmekte arıyor. Geri kalmışlığımızın tüm suçunu da bütüncü bir yapıya sahip oluşumuza veriyor. Bundan başka doğu toplumlarını bütüncü, batı toplumlarını da bireyci yapı biçiminde niteliyor. Geri kalmışlığın nedenini bütüncü yapıda, ileri gitmişliği de bireyci yapıda arıyor. Hatta dinin ve yönetim biçiminin şekillenmesinde bile bu yapıların etkisinin kesin olduğunu ileri sürüyor. Bütüncü yapılarda din ve yönetim, özgürlüğü kırıcı, insanı ezicidir. Bunun tersine bireyci yapılarda ise din ve yönetim özgürlükcü, insanı atılımcı yapmaktadır, tezini savunmuştur.

Tarihi evrim çizgisine baktığımızda görürüz ki, Prens Sabahattinin bireyci dediği toplumlarda yönetim ve dinin özgürlükçü olduğunu, kişiyi atılımcı yaptığını göremiyoruz. Bireyci toplumların başında saydığı Kuzey Amerika toplumlarında çok kısa süre önce, insanların alınıp satıldığını, özgürlüğünü isteyenlerin öldürüldüğünü görüyoruz. Öteki bireyci bir toplumu İngiltere olarak belirtmekte Prens Sabahattin. Hatta kalkınmada onların «Public School'larından örnek alabileceğimizi salık vermektedir. Oysa İngiltere'de din ve yönetimin, özgürlüğü için savaşlardan binlercesinin öldürülmesine göz yumduğu bir gerçektir. Şimdilerde bile bu bireyci toplumlar, başka toplumları bağımlı hale getirmek ve sömürmek çabasındadırlar.

Demek ki bireyci olarak nitelenen toplumlarda din ve yönetim hiç de insanları özgürlükçü ve atılımcı yetiştirmemektedir. Çağımızda milyonlarca insanın boğazlanması gene bu bireyci toplumlar tarafından yapılmaktadır. Asıl konumuza döndüğümüzde görürüz ki kültürel değişmeyi gerçekleştirebilmek için bireyci toplum niteliğini kazanmak gerekli olmayabilir. Değişmede

asıl sorun, onu etkileyen faktörlerin karşılıklı değişmesidir. Özellikle kültüre biçimini vermede en etkin faktör olan teknolojinin değişmesidir.

Doğal çevre, bazı kültürlerde, özellikle tarım kültüründe, özelliğine göre farklı biçimler vermektedir. Ne var ki bu farklılık sanıldığı kadar büyük değildir. Bir tarım kültüründe dünyanın hemen her yerinde insanların yaşantısı (sosyal yapıları) birbirine benzer. Çobanlık ve toplayıcılık da öyle. Endüstri kültürü, öteki kültürlerin tersine hiç ayrıcalık yaratmamaya, çevreyi kontrolu altına alarak toplumları biribiren yapı bakımından benzetmeye çalışmaktadır.

«Yönetim, kalkınma için -kalkınma, bir durumdan yeni bir duruma geçmeyi gerektireceğinden, değişme anlamına kullanılabilir.- Önemli bir faktördür. Bunun şekli bütüncülükten çevreselliğe dönüştürülmelidir. -Yöresel (mahalli) anlamında yönetim ferdin yönetime katılmasını sağlar. Dolayısıyla üretici halk yönetimde söz sahibi olur. Böylece de *doğal denge* kurulur. Bundan ötürü fert toplumda üstün durumda bulunr ve siyasal hayatta bürokrasiden fazla söz sahibi olur. Ferdî atılım ise bu ortamda gelişir[15].»

Değişimin toplumda görülebilmesi için etkileyici faktörlerin ferdi değiştirmesi gerekir. Fert ise atılımcı, etkin bir ortamda gelişir. Atılımcı bir fert devamlı çaba harcayacağı için, bir başka deyimle, sürekli denemeler yapacağı için yeni yeni bulgular ortaya koyacaktır. Bunların etkisiyle hem kendi değişecek, hem de toplumda bir değişme olacaktır. Prens Sabahattin'in yukarıdaki paragrafta yazılan fikirlerini bilimsel bir gerçek olarak benimsemek mümkün. Ancak ferdin atılımcı olmasını, bireyci ya da bütüncü yönetime bağlamak zordur.

Kültür biçimini en etkin bir şekilde etkileyen teknoloji olduğuna göre, yönetimi de bir bakıma teknoloji, üretim biçimi etkiler. Bugünkü uygulamaların ışığı altında fertlerin atılımcı olması, bütüncü ya da bireyci yönetimlere bağlanamaz. Kalkınma ise hiç bağlanamaz. Bütüncü ve bireyci yönetimlerde, kalkınmış ve geri kalmış toplumlar vardır. Aslında söylemek gerekirse, yö-

(15) Prens Sabahattin, «Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?», İstanbul, 1965.

netim ve din, değişimde sadece birer faktördür. Oldukça zayıf birer etkileyici olması da söz konusudur.

Eğitim, gelişim en etkili araçlarından biri. Kurulacak düzenin şekil almasında, gelişimi sağlamada önemi büyüktür. Bu konuda Prens Sabahattin'in «Okullar, günün ihtiyaçlarına cevap veren, kendi kendilerine yaşama olanakları bulabilen, bir başka deyişle, tüketici olmayıp üretici olan, dolayısıyla hayata devamlı üretici elemanlar yetiştiren kuruluşlar olmalıdır.» Sözünü benimsemek gerekir. Kültürel değişmede bir faktör olarak üretici eğitim, tüketici eğiteme göre çok daha etken olmak durumundadır.

Fert üretim yapmak durumunda olunca, günümüzün gelişen teknolojisinden de yararlanarak sürekli bir deneme içerisinde olacaktır. Bu denemelerle ortaya çıkacak yeni bulgular gelişimi sağlayacaktır. Bu gelişim bir bakıma değişme olacağına göre, değişiklik fertte, dolayısıyla kültürün tümünde olacak gibi bir kanıya varabiliriz. Oysa statik, tüketici bir eğitimle yetişmiş fert araştırma gibi önemli bir alışkanlığı kazanamayacaktır. Çünkü böylesi bir eğitim sadece geçmiş bilgileri öğretmekten öteye geçemez ve değişmeyi etkileyici bir faktör olmaktan uzak olur.

Kültürler yukarıda da belirtildiği gibi kendi biçimlerini toplumlara yansıtmaktadır. Sosyal antropoloji açısından soruna eğildiğimizde görürüz ki avcılık ve toplayıcılık kültüründe küçük küçük kabileler vardır. Tarım kültüründe ise köy tipi yerleşim ve büyük aile tipi vardır. Bu iki kültür biçiminde yönetime gelenek, görenek ve din etkilidir. Yaşlılar söz sahibi, gençlere söz hakkı pek yoktur. Üretim kendine yeterlik prensibine dayalıdır. Endüstri kültüründe yukarıda belirtilen iki kültür biçimindeki yargıların ve biçimlerin değiştiğini görüyoruz. Yönetimde bireyler daha çok söz sahibi. Büyük tip ailenin yerini küçük tip aile alıyor. Gelenek ve görenekler zayıflıyor. Din etkisini yitiriyor. Gençler söz hakkını alıyor, v.b.

Şimdi konuya açıklık getirmesi için teknoloji (kültür), teknolojik ilerleme, teknik gibi kelimelerin ne anlamda kullanıldığı ve tarım teknolojisinden (kültür) endüstri teknolojisine geçişte eğitimin felsefesi, amaçları ve nitelikleri üzerinde duralım. Böylece teknolojinin eğitime etkisi daha iyi anlaşılabilir.

Teknoloji, toplum hayatında kullanılan araç ve metotların tümüdür. Yani toplum hayatının özelliğini veren yaşama biçimi-

dir' Bir ülkede yaşayan insanların uğraşılarından içinde bulundukları teknoloji biçimini saptamak olasıdır. Genel olarak üç büyük grupta sınırlanabilir. *Avcılık-toplayıcılık, tarım* ve *endüstri.* Bu genel sınırlar içerisinde ayrı ayrı bölümler de vardır. Bu genel görünüşe bazı antropologlar kültür demektedirler. Bazıları ise kültürü değerler sistemi olarak nitelemektedirler.

Burada teknoloji yaşamın maddî tümü olarak ele alınmaktadır. Yani ekonomik hayatın görünümü. Daha kısa söylemek gerekirse, teknoloji *bir yaşama biçimidir.*

Teknolojik ilerleme, toplum yaşamında kullanılan araç ve metodların yeniye doğru değişmesidir. Örneğin avcılık ve toplayıcılıktan tarıma, sonra da endüstriye geçiş gibi. Günümüzdeki yeni buluşlar, araç ve metodların değişmesine sebep olmaktadır. Böylece yaşama biçimi yeni araç ve metodlara göre şekillenmektedir. Ulaşım araçlarındaki gelişmenin uluslararası etkileşimi artırdığı gibi.

Teknik, toplum hayatında kullanılan araç ve metodların hazırlanma becerisi, yapım sanatıdır. Yani hayatımızı etkileyen araç ve metodlar nasıl hazırlanmaktadır, nasıl yapılmaktadır? Bu soruların cevabı bize tekniğin ne olduğu konusunda bir fikir verebilir.

Neolitik kültürden endüstri kültürüne geçiş bir devrimdir. Çünkü endüstri kültürüne geçen bir toplumun temel yapısı (üretim biçimi ve ilişkileri) ve karakteri (üstyapı kurumları) değişmektedir. İnsan hayatının devamını mümkün kılan enerji kaynakları ve bunların tüketim biçimleri değişmektedir. Neolitik devrim avcılıkla ve toplayıcılıkla geçinen insanoğlunu çoban ve çiftçi yapmıştır. Endüstri Devrimi de çiftçilerle çobanları maddî enerji ile çalışan makinelerin operatörü yapmaktadır.

Tarım Kültüründe toplumun ana üretim sektörünün ilkel bir tarımcılık olmasına karşıt, endüstri kültüründe toplumun ana üretim sektörü endüstridir. Üretken (aktif) nüfusun büyük bir kısmı bu sektörde (ortalama % 40-50) çalışmaktadır. Aynı zamanda tarım bu sektörde teknik tarımdır, endüstri tarımıdır. Çok miktarda artık ürün elde edilen yoğun bir tarımdır bu. *Tarım Kültüründe insanoğlu, genel olarak, doğanın esiri olduğu halde endüstri kültüründe insanoğlu doğaya büyük çapta hakim*

olmakta ve onu kontrol etmektedir. Tarım Kültüründe kullanılan enerji çoğunlukla fizyolojik (insan, hayvan ve bitki enerjisi) enerjidir; bir miktar da fizik enerji (su, rüzgâr) kullanılır. Endüstri Kültüründe kullanılan enerji, hemen hemen tümüyle, fizik (maddî) enerjidir ve bu enerji çeşitli kaynaklardan (direkt Güneş enerjisi, maden kömürü, linyit, petrol, tabiî gaz, su, rüzgâr, atom enerjisi) elde edilir. Çok az miktarda fizyolojik enerji kullanılır. Endüstri Kültüründe çeşitli maddî enerji kaynaklarının bulunması ve çoğalması ekonomik gelişmelere, eğitimin ve bilimsel araştırmaların yayılmasına ve bunun sonucu olarak yeni enerji kaynaklarının keşfedilmesine yol açmıştır. *Fakat bu kültürde ekonomik gelişmeler ve üretimin artması sadece enerji kaynaklarının geliştirilmesine bağlanamaz; bunda eğitimin de payı büyüktür. Çünkü, Endüstri Kültürü eğitilmiş - teknik insan gücü ister...*

Bir kültürden başka bir kültüre geçişte hayatın bütün cepheleri yeni üretim biçimine uymak zorundadır. Ekonomik değişme ve gelişmelere uygun olarak, dengeli bir sosyo-kültürel değişme de olmaktadır. Fakat bazan sosyo-kültürel değişmeleri engelleyen güçlükler ortaya çıkar. Bunun çözüm yolu da sosyo-politik bir devrimdir.

Bu kültürel değişmenin doğal bir sonucu olarak, endüstri toplumunda köklü değişmeler olur: Aile bağları zayıflar; ailenin yerini büyük sosyal gruplar alır. Bireysel tasarruflar yerini kollektif sosyal hizmetlere, dağıtılmayan temettülere ve vergilere bırakır. Azınlığın eğitimi yerini kitlelerin teknik eğitimine bırakır. Artistik kurumların yerini teknik kurumlar alır. Yeni yargı organları, yeni tip mülkiyet ve idare, değişik bir gelir dağılımı ortaya çıkar. Zevklerde, değerlerde ve düşüncelerde yenilikler olur. Sosyal ilişkiler, çalışma koşulları ve gelenekler-görenekler değişir. Kısacası bu devrim, insanların maddî ve manevi yaşantılarında olağanüstü değişmelere, gelişmelere sebep olmaktadır.

Endüstri Kültüründe genel eğitim ve iş eğitimi (meslekî eğitim) aileden topluma aktarılmıştır. Bunun başka türlü olması da mümkün değildir. Bir endüstri kültüründe (A.B.D.) 22,028 çeşit iş alanı saptanmıştır. Böyle karmaşık bir toplumun karmaşık eğitimini de ancak devlet düzene sokabilir.

İlkel bir kültürden, gelişmiş bir kültüre geçebilmek için ilkel bir ekonomiden ileri bir ekonomiye, ileri bir üretim aşamasına geçebilmek için toplumu oluşturan bireylerin eğitilmesi gerekir. İnsanı sosyalleştirme görevini üzerine alan eğitim, hem sosyal değişmelere olanak hazırlar, hem de meydana gelen sosyal değişmelere insanların uymalarını kolaylaştırır. Her sosyal değişme yeni bir insan tipi ister. Bu yeni insan tipinin yaratılması da ancak eğitim yoluyla mümkün olur. Modern ekonominin istediği modern insan, eğitim yoluyla yaratılmakta ve bilinçlendirilmektedir. Endüstri Kültürü bilim ve makina kültürüdür. Sosyal değişme ve ilerlemelerin doğal bir sonucudur. Çağdaş endüstri toplumlarının bu nitelikleri kazanmasında eğitimin büyük rolü vardır. *Çünkü sosyal değişmelerin önemli nedenlerinden olan yeni bulgular, bin yıldan beri biriken evrensel kültürün ve bin yıldan beri uygulanan eğitimin ürünleridir. Ayrıca, yeni bulguların insanlar tarafından benimsenmesi de bir eğitim işidir.* Eski (tarımsal) geçim ve yaşama koşullarına alışmış olan insanları, yeni (endüstriyel) geçim ve yaşama koşullarına alıştırmak için eğitmek zorundayız.

Bir endüstri toplumunda, sosyal değişme ve ilerlemelerin doğal ürünleri olan sanayileşmenin ve teknolojik tarımın gerekli kıldığı ve istediği «teknik insan»ı yetiştirme görevi eğitime düşmektedir. Her endüstriyel toplum, planlı ve programlı bir eğitimle, bu yeni insan tipini yetiştirmek zorundadır. Teknolojik tarımın ve sanayileşmenin ihtiyacı olan teknik insan gücünün yetiştirilmesi eğitimle olur. İlkel tarımdan teknolojik tarıma geçmek ve sanayileşmek durumunda olan her toplum kendi insanlarını eğitmek zorundadır. İlk ve orta öğretimi, zamanla, yüzde yüz gerçekleştirmek zorundadır. Okumak isteyen yetenekli kimselere yüksek öğretim olanağını, eşit koşullar içinde, hazırlamak gereklidir. Sanayileşmenin ve teknolojik tarımın istediği tipte insanları, bilim adamlarını, teknisyenleri, uzmanları; bilgili, bilinçli ve kalifiye işçileri ve köylüleri yetiştirmek buna bağlıdır. İlkel insangücünün, «teknik insangücü» durumuna dönüştürülmesi ve üretken bir nitelik kazanması buna bağlıdır.

Bir endüstri kültüründe kişinin karşılaşması olağan olan en önemli ve tehlikeli sorun «Yabancılaşma» sorunudur. Bu kültürde insanın yabancılaşması, endüstri toplumunun yapısından ileri gelmektedir. Sosyo-ekonomik kuvvetlerin örgütlenme biçimi, kişiyi hem kendine, hem işine, hem de başkalarına karşı yabancılaş-

tırır. *Bu toplumda, genellikle, kişinin yaratmış olduğu değerler (özellikle artık değer) onun karşısına hasım ve düşman güçler halinde çıkmakta ve onu baskı altına almaktadır. Tarım Kültürünün ona güven veren ortamından çıkan kişi, dengesiz, sınıfı ve sosyal bütünleşmesi zayıf olan bir toplumsal düzenle (endüstri kültürü) karşı karşıya gelmekte ve kendine olan güvenini yitirmektedir* Bunun sonucu, çaresizlik, anlamsızlık ve normsuzluktur; güvensizlik, kaygı ve korku gibi nahoş durumlardır. Buna sosyo-psikolojik bunalım da denilebilir. İşte bu durum kişiyi hem kendine, hem içinde yaşadığı topluma, hem de işine karşı yabancılaştırır.

Endüstri Kültüründe yabancılaşmanın önlenmesi ekonomik ve siyasal tedbirlerle, tercihlerle olasıdır ancak. Fakat kişinin maddî ve manevi varlığını, kendi yetenek sınırları içinde, geliştirme olanağını kişiye veren bir eğitim düzeni de bu yabancılaşma olayını belli bir dereceye kadar önleyebilir. Bunun için de toplumun enerji kaynaklarından elde edilen enerji boş yere harcanmamalı, tam tersine, bu enerjinin büyük bir kısmının eğitimde, araştırmalarda ve toplumsal sorunların çözümlenmesinde kullanılması gerekir.

Tarım kültüründen endüstri kültürüne geçiş bir sanayileşme sürecidir. Bu süreç içinde eğitimin kendine özgü felsefesi ve amaçları olması gerekir.

Günümüzde genellikle, eğitim felsefesi pragmatik (faydacı) bir nitelik taşımaktadır. Siyasal düzeni ne olursa olsun, endüstrileşmekte olan her toplum, eğitimin üretici olmasını istemektedir. Başka bir deyişle endüstrileşen toplumun genel hayat felsefesi eğitimine de yansımaktadır. İster tarımsal olsun, ister endüstriyel, bir toplumda güdülen sosyal politika ile o toplumun eğitim felsefesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Bir toplumda eğitim bir bakıma politik tercihleri yansıtmaktadır. Herhangi bir ülkede politik güçleri ellerinde tutanlar, ülkenin eğitimine de istedikleri özü ve biçimi vermişlerdir. *İktidarda olan sınıf ve tabakalar, eğitimi kendi yararlarına uygun bir biçime sokmak istemişlerdir. Oysa eğitim bir toplumun bütün üyelerinin yararına uygun bir nitelik, öz ve biçim kazanmak zorundadır. Böyle bir eğitime «halka dönük bir eğitim» adını verenler de vardır.* Halka dönük eğitim, halk yararına olan bir eğitimdir. Endüstri toplumunda eğitimin halka dönük olması kaçınılmaz bir zorunluktur.

Eğitimin felsefesi, aynı zamanda, öğretim programını ve tekniğini de içermektedir. Konuya bu açıdan baktığımız zaman şöyle bir sonuca varmaktayız: Öğretim programının muhtevası ile, öğretim tekniği, gelişmekte olan ülkelerin özel durumlarına ve iktisadi gelişmesine uydurulmalıdır[16]. Günümüzün endüstri toplumunda, öğretim programı hem okullarda öğretim işinin nasıl yürütüleceğini, hem de özellikle öğrencilerin nasıl etkileneceğini gösteren bir rehber-belge niteliği taşımalıdır. Çağımızın bir gereği olarak, bir toplumda uygulanan eğitim ve bu eğitimin kaynağı olan öğretim programları toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek zorundadır. Öğretim programlarının sosyal ihtiyaçlara cevap vermesi, toplumun ilerlemesinde ve kalkınmasında büyük rol oynar. Toplumun özelliklerine ve ihtiyaçlarına uygun bir biçimde temel öğretim sağlanması, okulla hayat arasında organik bir bağın kurulması, insangücünün teknik insangücü durumuna getirilmesi endüstri toplumundaki okul programlarının ana niteliklerdir. Çağın ve toplumun özelliklerine uygun olmayan, sosyal gereksinimlere yanıt vermeyen, gelişen hayatla bağını koparmış olan bir öğretim programı ölü bir porgramdır. Böyle bir programa dayanan eğitim de ezbere, iskolastik ve yararsız bir eğitimdir

TOPLUMSAL DİLEK VE BASKI :

Çağımızda demokrasi anlayışı ve biçimi doğal ve sosyal gelişimin (teknolojinin) sonucu olarak değişmiştir. Klâsik özgürlüklerin önceliği ekonomik özgürlüğe dönüşmüştür. Belli bir mutlu azınlık anlayışı, yerini mutlu çoğunluk anlayışına, yani herkese mutluluk anlayışına bırakmıştır. Bunun temeli olarak da ekonomik özgürlük anlaşılmaktadır. Bugün halklar demokrasiyi toplum yararına, dolayısıyla kendi yararlarına bir biçim olarak değil, somut toplum çıkarı özgürlüğü olarak düşünüyorlar. Yapılan bir işte halkın katkısı şart koşulmaktadır. Katkı için onun istekli olması gerekli görülüyor. İyi niyetli olsa da halka rağmen yapılan işlemlerin sonuç vermediği artık anlaşılmıştır. Bunun örnekleri ülkemizde bile sayılamayacak kadar çoktur. Aşağıda neden toplumsal dileği öneme almak gerektiği başlığı altında bazı örnekler verilecektir.

(16) Hüseyin Öztürk. Ekonomik Gelişmeyi Hızlandıran Etken Olarak Eğitim. İstanbul, 1967.

Demokrasiyi yukarıda açıklandığı biçimde anlarsak, toplumun işlerini yürütmek için seçimle iş başına gelen yöneticiler ister istemez onun isteklerini göz önünde bulunduracaklardır. Öteki konularda olduğu gibi, eğitim konusunda da kamu oyu baskı yapacaktır. Bu istek ve baskı yöneticiler tarafından çeşitli yollarla gözlenebilir. Ayrıca toplumdaki çeşitli kuruluşlar bu dilek ve baskıyı değişik biçimlerde hissettirebilirler. Aslında biçimsel bir demokrasinin olmadığı, gerçek halk demokrasisinin olduğu ülkelerde yöneticilerin nitelikleri toplumun niteliği ile çelişmez. Bundan ötürü halkın dilekleri bir bakıma kendi dilekleridir. Böylece nasıl bir eğitim biçimi uygulanacağını bilirler. Yöneticiler halkın gerçek temsilcileri olunca onların dileği yüzde yüz olmasa bile büyük oranda halkın dileği olur. Klâsik demokrasilerde görünüm daha değişiktir. Özellikle kapitalist sistemlerde yapılan eğitim, tekniğin gerekli kıldığı elemanı yetiştirme esasına dayanır. Yönetici sınıf halktan kopuktur. Tüm yaşantısıyla değişiklik gösterir. Bu bakımdan da halkın isteklerini doğrudan bilemezler. Bunun için çeşitli araştırmalarla kamu oyunun ne yönde olduğunu ortaya çıkarmaya çalışırlar.

Aslında egemenlerin bu konudaki çabalarını, halkı düşündükleri için değil, kendi çıkarları uğruna giriştikleri çabalar olarak görmek gerekir. Bu araştırmalardan bekledikleri iki şey vardır: Önce tekniğin gerektirdiği usta elemanı yetiştirmek, sonra halkın isteklerinin bir kısmını karşılamakla onların bilinçlenmesini engellemek. Bir önceki bölümde de incelendiği gibi yeni buluşlarla teknik sürekli olarak gelişmektedir. Tekniğin gelişmesiyle yapılan yeni araçları kullanacak bilgi ve beceriye sahip elemanlara gereklilik vardır. Bunun için üretim araçlarına sahip olan sınıf ve tabakalar eğitimi bu amaca yönelgin bir biçimde uygulatırlar. Teknikle birlikte sosyal yapı da değişmektedir. Değişen toplumun istekleri daha çok somut amaçlara yöneliktir .Yukarıda da açıklandığı gibi artık bugünün demokrasi anlayışı soyut özgürlükten somut (ekonomik) özgürlüğe dönüşmüştür. Daha iyi yaşamak, eşit haklara sahip olmak, yönetimde söz ve karar sahibi olmak için çaba harcanmaktadır. Üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf burjuva sınıfı ise, bu isteklerin gerçekleşmesini engellemeye çalışır. Bu engelleme biçimi günümüzde en son olarak zora dayanmaktadır. Bir başka deyişle önceleri çalışanlara düne göre biraz daha çok olanaklar sağlayarak kendileri hak-

kındaki kuşkuyu uzaklaştırmaya çalışırlar. Bu olmadığı takdirde son çare olarak zora başvurmaktadırlar. Zora başvurma alınacak başka önlemin kalmadığını gösterir. İşte bundan önce alınan önlemlerden biri de eğitim olanağının düne göre fazlalaştırılmasıdır. Bu fazlalaştırma kesinlikle çalışan insanların da hakları olduğu gerekçesinden doğmaz. Zorlamanın bir sonucudur. Tarihi bir gerçektir. Hak verilmez. alınır.

Oysa gerçek demokrasilerde egemen sınıf, çalışan emekçilerdir. Bundan dolayı devlet tüm gücünü belli bir mutlu azınlığın çıkarı uğruna harcamaz. Eğitimi de ülkede yaşayan insanların tümünün yararına olacak bir biçim ve öze kavuşturur. Ancak bu biçim ve özdeki bir eğitim halka dönük olma niteliğini kazanır. Bu nitelikte bir eğitim ise işçi-köylü işbirliğindeki bir yönetim tarafından gerçekleştirilebilir.

Neden Toplumsal Dileği Önemsemek Gerekir?

Bu soru cevaplandırıldığı zaman konu daha iyi açıklanmış olacaktır. Halkın yararına da olsa ona rağmen yapılmak istenen şeyler onun yaşantısını etkilemiyor. Yapılan işler yarım kalıyor. Çoğu kez kendi yararına olduğu halde, tepkiyle karşılanıyor. Bazı örneklerle konu somutlaştırılabilir.

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşında yenik düşmüş, İmparatorluk toprakları savaşı kazanan devletler arasında bölüşülmüştü. Mustafa Kemal bu durumdan kurtulmanın tek yolunun halkla işbirliği yapmak olduğuna inanıyordu. Bu inancını eylemiyle birleştirdi. Kurtuluş Savaşı tüm olanaksızlıklarına değin halkın işbirliğiyle kazanıldı. Oysa ülkenin tüm orduları dağıtılmış, her köşesi emperyalist ülkelerce işgal edilmişti. Sayıca ve teknik araç bakımından üstün olan düşman karşısında Mustafa Kemal'in kurduğu birleşik cephe savaşı kazanmada en önemli nedendi.

Vietnam Halk Kurtuluş Cephesi sayıca ve teknikce çok üstün olan önce emperyalist Fransa, sonra emperyalist Amerika Birleşik Devletleri ordularına karşı 20 yıldan bu yana, bağımsızlık savaşı vermektedir. Her geçen gün, Vietnam halkının kurtuluşunu yakınlaştırmıştır. Halkın bilinçli çabası emperyalistlerin planlarını bozmaktadır. Bunun yanında güçlenen halk cepheleri bütün baskılara rağmen bağımsızlıklarına kavuşmaktadırlar.

Halkla yapılan işbirliğinde elde edilen yukarıdaki başarılı sonuçların yanı sıra; bu görüşü benimsemeden girişilen eylemlerin başarısızlığı konusunda da bir çok örnekler vardır.

Osmanlı İmparatorluğunda gelişen tekniğin gereği eğitim uygulamalarından olan yeni askerî ve sivil okullar doğrudan yöneticiler tarafından açılmıştır. İşçi ve köylülerin zararına olduğu da söylenemez. Kaldı ki yararları söz konusu olabilir. Başlangıçtan beri işçi-köylü bu okulları benimsememiştir. Zaman zaman karşı çıkışlar da olmuştur. Gerçi bu karşı çıkışların nedeni tek olmayıp çeşitlidir. Ne var ki benimsetilmiş olmaması önemli bir nedendir.

Omuz omuza kazanılan İstiklâl Savaşı kuşkusuz iyi bir dayanışmanın örneği idi. Ondan sonraki eylemlerde işçi ve köylünün hep dışarda kaldığı görülmektedir. Yapılan devrimler halkı ilgilendirmemiştir. Bu bakımdan başarıya ulaşamamıştır. Burada başarısızlığın tek nedenini işçi-köylünün dışında yapılmış olmasına bağlamak olası değildir. Aslında alt yapı devrimlerinin gerçekleştirilmeden bir üst yapı kurumu olan eğitimin gerçekleştirilmesi söz konusu olamaz. Ancak alt yapı ve üst yapı birbirleriyle ilişkilidir. Birbirini etkiler. Büyük çoğunluk işçi-köylü sınıfının bu devrimlerin yapılmasında katkısı şarttır. Eğer bu sağlanamaz ise devrimlerin gerçekleştirilmesi olanaksızdır.

Halkın isteğini önemli saymanın bir başka nedeni de demokrasinin gereğidir. Yapılmak istenen eğitim belli kişilerin çıkarı uğruna yapılamıyacağına, tersine halkın yararı söz konusu olacağına göre toplumun isteğinin yerine getirilmesi doğaldır. Burada çok önemli olan bir noktayı belirtmek zorunluğu vardır. Halkçı liderler tarafından alınan eğitim kararları gerçekten halkın yararına olduğu halde, bilgisizlik yüzünden bu yarar kavranamaz ve bu karara karşı çıkılırsa ve halkın istediği şey ise onun zararına olursa ne yapılabilir? Burada gene hareket noktası halka sorunu benimsetmek olmalıdır. Bu benimseme olmadıktan sonra silahın geri tepmesi sonucu her an beklenilebilir. Halk yararına olan köy enstitüleri kararı, halk zararına olan ve halkın ister göründüğü imam-hatip okulları bizim için somut örneklerdir.

Eğitim, sosyal, politik ve ekonomik amaçların gerçekleşmesinde bir araç olduğu kadar, toplumsal dilek ve ihtiyaçların göz

önüne alınarak saptanması gereken bir eylem süreci de olmalıdır. Bunun için nasıl bir eğitim organizasyonu kurulacağı konusu önemlidir. Kurulması düşünülen organizasyon dayanaksız tahminlerle yapıldığında başarı şansı çok düşük olur. Eğitimi hem yaşayan toplumun ihtiyaçlarına cevap verir hale getirebilmek, hem de devrimi gerçekleştirebilmek için geniş araştırmaların yapılması gereklidir. Bu araştırmalara dayalı bir eğitim organizasyonu ancak toplumun ihtiyaçlarını *karşılar ve sosyal, politik, ekonomik* gelişmeyi sağlıyabilir[17].

Gerek toplumsal dilek, gerekse yapılması gerekli araştırmaların yönü çok önemlidir. Yukarıda bir paragrafta açıklanan halkın yararına olan köy enstitüleri uygulaması ile zararına olan İmam-Hatip okulları uygulaması konusnda halkın tepkisi bilinmektedir. Böyle bir durumda halk istedi diye zararına olan bir eğitim uygulamasına gidilecek midir? Elbette hayır. Ancak nasıl bir yol izleneceği üzerine de eğilmek gerekir.

İnsanlar kendi yararlarına olan şeyleri bile bile itmezler. Elbette bilmedikleri zaman gösterecekleri tepki olumsuz olacaktır. Bunun en tipik örneği asırlardan beri süregelen ve kendilerini köleleştiren düzene boyun eğmeleridir. Bir yerde sorunun bilincine erdikleri zaman, nasıl canlandıkları ve ona sahip çıktıkları örneğini gördüğümüz olaylardır. O halde sorun işçi-köylü sınıfının bilince ermesine yardımcı olacak eğitim uygulamasını yapabilmektir. İncelemenin başlangıcından beri üzerinde durduğumuz konu da budur. Bunun ancak emekci sınıf ve tabakalar tarafından yapılabileceği gerçeğidir. Bu sınıfın yönetimde söz ve karar sahibi olmasıyla da istenilen devrimci eğitim uygulaması gerçekleşebilir. Bugün için yapılacak olan işçi-köylü sınıfının yönetimde söz ve karar sahibi olması için gerekli çabayı harcamaktır.

SİVİL VE ASKER BÜROKRATLAR :

Önce bürokrat tanımı üzerinde durulmalıdır. Terminolojide bu tabakaya küçük burjuvazi arasında yer verilmektedir. Gelir seviyeleri bakımından küçük esnaf ve orta topraklı köylülerle bir

(17) Babidge, H.D.R. Ressearch for Educational Organization OCDE, Paris 1966.

benzerlik içerisindedirler. Ayrıca statükoyu koruma yönünden de bir benzerlik gösterirler. Aslında sivil ve asker bürokratların tutucu olmamaları gerekir. Çünkü bir ileri düzende içinde bulunacakları görevler ve yapacakları fonksiyonları halen bulundukları ortamdan daha iyi olması söz konusudur. Bundan başka asıl önemli olan emeğini satarak geçinmeleridir. Bir yerde fikir işçisi durumundadırlar. Oysa esnaf ve orta topraklı köylülerin niteliği değişiktir. İçinde bulundukları koşullar bunları tutucu yapabilir. Eğer esnaf ve orta topraklı köylüler tutucu oluyorlarsa bu, onların çıkarları gereğidir. Asker ve sivil bürokratların tutuculuğunu ise onların bilinçsizliğinde aramak gerekir. Üst seviyedeki bürokratların çıkarları söz konusu olabilir. Bu noktadan hareketle bürokrasinin eğitime olan etkisi üzerinde durulabilir.

Her türlü yönetimde asker ve sivil büroktalar, içinde bulundukları statü gereği eğitime doğrudan, ya da dolaylı olarak etki yaparlar. Bu etki derece derece her ülkede kendini hissettirir. Ülkenin sosyo-ekonomik düzeyiyle ilgili olarak bu etkinin derecesi belirlenir. Endüstri aşamasını yapmış, gelişmiş ülkelerde, asker ve sivil bürokratların etkisi, endüstri devrimini yapmamış, geri kalmış ülkelere göre çok azdır. Çünkü egemen güçler daha çok ekonomik güçler durumundadır.

Asker-sivil bürokratlar her ülkenin yönetiminde, dolayısıyla eğitiminde, az ya da çok etkili olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde daha çok etkili olmuşlardır. Günümüzde bile etkilerini sürdürmektedirler. Siyasi kadrosu olmıyan Osmanlılarda devlet, doğrudan asker-sivil bürokratlar ve dini kurumlar tarafından yürütülürdü. Bundan ötürü Osmanlı eğitim kurumlarında bunların etkisinin çok olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Ordunun ihtiyacını karşılamak üzere açılan askeri okullar doğrudan ordunun yenilikçi kanadının etkisiyle olmuştur. Son buyruk padişahın olmakla birlikte, aydın kadro onu inandırmıştır. Sarayın ve eyaletlerin resmi işlerini görmek üzere açılan yeni okullar da saray çevresindeki aydınlar tarafından oluşturulmuştur. İlk sanat okulu Mithat Paşa tarafından kuruldu. Ondan sonraki yeni okullarda gene asker-sivil bürokratlar tarafından benimsenip kuruldular. Bu örnekler bize Osmanlı İmparatorluğunda bürokrasinin eğitim üzerine çok önemli etkileri olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyet döneminde alınmış olan önemli eğitim kararları arasında köy eğitmen denemesi ve köy enstitüleri, hiç kuşkusuz zamanın genel müdürü İsmail Hakkı TONGUÇ'un öncülüğünde olmuştur. Onun eğitimciliği yanında üst seviyede bir bürokrat olduğu da bir gerçektir. Yani, ilköğretim genel müdürlüğü.

Bu örneklerin dışında tüm eğitim kararlarının yürütülmesi ve başarıya ulaştırılmasında bürokrat tabakanın etkisi çok fazladır. Aslında bu tabakadan büyük eğitim kararları alması beklenemez. Fakat Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde, özel yapıları gereği, bürokrasi hep etkin olmuş; büyük kararlara katkıda bulunmuştur. Ülkemizde yönetim halen ağa-eşraf, tüccar ve bürokrasi dörtlüsünün yönetimde etkisi vardır. Osmanlılarda ise bu sadece padişah ve bürokrasi ikilisi tarafından yürütülüyordu. Durum böyle olunca, alınan başka kararların yanıda eğitim kararlarına da bu tabakanın etkisinin olması doğal sayılmalıdır. Uygulamadaki etkileri ise daha fazla olmaktadır.

Ülkemizde bu tabakadan hem yenilikçi akımlar, hem statükoyu koruyucu davranışlar olmuştur. Bunun dışında gerici akımlara katılanlar da vardır. Aynı durumu içinde yaşadığımız günlerde de görüyoruz. Örneğin Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) tarafından düzenlenen «Devrimci Eğitim Şurası»[18] «Devrim için Eğitim İlkesini» savunurken ve bu konuda ülkenin düşünürlerini bir araya toplayıp etkili olmaya çalışırken; aynı mesleğin bir başka küçük kolu, Milliyetçi Öğretmenler Sendikası, yukarıda sözü edilen «Devrimci Eğitim Şurasının» kararlarına karşı çıkmaya çalışmıştır. Bürokrat tabakada, her dönemde, gerici akım varlığını hissettirmiştir. Genel olarak yöneten sınıfın çıkarları doğrultusunda çaba harcadıkları için de egemenlerden geniş çapta destek görmüşlerdir. Dün olduğu gibi bugün de böyle olmaktadır.

Genel bir yargıya varabilmek için bu tabakanın tarihi gelişim çizgisine bakmakta yarar vardır. Hemen her dönemde kurulu düzenin gereklerini yerine getiren bürokrasi, bugün de aynı şekilde statükoyu korumaya çalışmaktadır. Çoğunlukla yaptığı işin devlet görevi olduğu düşüncesinden hareketle doğru bir çizgide

(18) Devrimci Eğitim Şurası, 4-8 Eylül 1968 tarihleri arasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Konferans salonunda yapılmıştır.

olma mutluluğu içerisindedir. İlerici ve gerici akımlara katılanların oranı oldukça düşüktür. Son yıllarda ilerici kanatta eylemde bulunanların sayısı artmaktadır. Aslında bu durum, tarihi akımın doğal bir sonucudur da.

Bu bölümün başlangıcında da açıklandığı gibi sivil-asker bürokratlara küçük burjuva denilmektedir. Bu tabaka batı ülkelerinde çoğunlukla egemen sınıflarla birleşmiş durumdadır. Bağımsızlık savaşında, özellikle geri kalmış ülkelerin bazılarında asker bürokratların emperyalistlere ve onun yerli işbirlikçisi egemen sınıf ve tabakalara baş kaldırdığı görülmektedir. Türk Kurtuluş Savaşı buna en iyi örnektir.

Türkiye'de durum Tanzimattan bu yana öteki ülkelerden daha değişik bir durum göstermektedir. Genel olarak durum askerlerin egemen sınıflarla tam birleşmedikleri doğrultusundadır. Zaman zaman birleşmiş gibi görünürsede, sürekli olarak ilerici kanattan olduğunu kanıtlamıştır. 31 Mart Vakasına karşı oluşu, İlk Kurtuluş Savaşı içerisinde bulunuşu, 27 Mayısı gerçekleştirmesi bunun kanıtlarıdır. Eğitim konusunda da ileri atılımları vardır. İlk askeri okullar, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere, subaylar tarafından açılmıştır. Böylece teokratik eğitimden klasik eğitime geçiş ilk kez subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Her nekadar bu hareket sosyo-ekonomik yapının bir sonucu isede bunu gerçekleştiren tabaka asker bürokratlardır. Bunların yanı sıra, askerlik süresi içerisinde erlere yapılan mesleki eğitim hem yararlı olmuş, hem de iş eğitimine örnek olmuştur.

Sivil bürokratların genel olarak asker bürokratlar gibi egemen sınıf ve tabakalarla birleştikleri görülür. Türkiye'de sivil bürokrasi de tıpkı asker bürokrasi gibi özellik taşır. Bugün, yöneticilerle bir çatışma içerisindedir. Cumhuriyet kurulalıdanberi, Mustafa Kemal Atatürk dönemi dışında egemenlerle çatışma içerisinde olmuştur. Hele 1946 yılından bu yana yöneticilerle karşıtlık içerisindedirler. Günümüzde bu durum en keskin noktasındadır. Eğitimdeki katkılarına gelince:

Mithat Paşa teokratik eğitimin yerine klasik eğitimi, iş eğitimini ilk uygulayan üst seviyede bürokratlardan biridir. Ordunun ihtiyacını karşılamak üzere kurulan ilk sanat okulları bazı valiler tarafından kurulmuştur. Sanat enstitülerinin bugünkü haline gelmesinde, yine üst düzeyde bir bürokrat olan Rüştü

Uzel'in etkisi büyüktür. Birinci ve ikinci Beş Yıllık Planlarda teknik öğretime ağırlık verildiği halde gereği gibi uygulanamayışının nedenlerinden biri de bugün görev başında bulunan bürokratların bu düşünceye tam katılmayışlarıdır.

Eğitim, sosyal yapının bir parçası, teknolojinin gereğini yerine getirici ve doğrudan politika aracı olarak kullanıldığı halde; bazı nedenlerle bunlardan kopabilmiştir. Köy enstitüleri denemesi bunun tipik örneklerinden biridir. Bilindiği gibi köy enstitüleri egemen sınıf ve tabakalara rağmen kurulmuştur. Uyguladığı eğitim de devrimci nitelik taşımaktaydı. Devrimci özü olan bir eğitimi uygulayan köy enstitülerinin kuruluşunu etkileyen nedenlerin başında üst düzeydeki bürokratların tutumu gelir. Yukarıda da belirtildiği gibi, yıkılışının nedeni egemenlerin düşüncelerine ters düşmesidir. Buna rağmen bugün canladırılmak istenmesi de gene aydın bürokratlar tarafından yapılmaktadır.

Asker ve sivil bürokratların eğitime etki yaptıkları örnekleriyle ortadadır. Bu etkinin derecesi ve süresi değişik olmaktadır. Alınmış bağı eğitim kararlarında ya yalnız sivil bürokratların etkisi olmuştur. Ya da bazı kararlarda etkili olmadıkları halde uygulama sürecinde etkili olmuşlardır. Bazı hallerde de hem kararlarda, hem uygulamalarda etkili olmaktadırlar. Köy enstitüleri kapatılalı 20 yılı geçtiği halde halen 6 sınıflı (eski köy enstitüleri) ilköğretmen okullarında, öğretmenler köy enstitülerinin havasını sürdürmektedirler. Bazı köy enstitüsü gelenekleri eski canlılığı ile yaşamaktadır. Bunun yanı sıra öğretmenlerin çoğunluğu bakanlığın isteğinin dışında ve ona karşıt eylemlerde bulunmaktadırlar. Bu da uygulama safhasında bürokrasinin eğitime olan etkisine bir örnektir. Ne var ki son yıllarda egemen güçlerin etkisiyle bu direniş kırılmaya çalışılmakta ve bir ölçüde de olsa başarı sağlamaktadır.

Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), yöneticilerin isteği dışında ve onların düşüncelerine karşıt «Devrimci Eğitim Şurasını» düzenlemiştir. Ülkenin her yanıdan gelen öğretmen delegeler, tanınmış bilim adamları bu «Şurada» eğitim konusundaki görüşlerini açıklamışlardır. «Devrimci Eğitim Şurası» DEVRİM İÇİN EGİTİM ilkesini karar altına almıştır. Egemen sınıf ve tabakaları tedirgin eden bu karar öğretmenler tarafından uygulanmaktadır. Elbette bu uygulama öğretmenin içinde bulunduğu or-

tama ve elinde bulunan olanaklara göre yapılmaktadır. Bundan da anlaşılıyor ki bürokrasi eğitim karar ve uygulamalarına etki yapmaktadır.

Eğitimi etkiliyen nedenler incelenirken her bir etmenin yüzde yüz etki yaptığı tezi savunulamaz. Etmenler biribirindn farkeıl nitelikte ve ağırlıkta düşünülmelidir. Sonuç bölümünde bunun tahlili yapılacaktır. Konu bürokrasinin eğitim üzerine etkisidir. Burada örnekleriyle bu etki somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Demek oluyor ki asker-sivil bürokratlar eğitim kararlarının alınmasında etkili oldukları gibi uygulanmasında etkili olabilmektedirler. Bu durum, ülkenin gelişmişlik düzeyiyle ters orantılı olarak az ya da çok olmaktadır. Üretim araçlarına sahip egemen sınıf ve tabakalar, gelişmiş bir ülkede, bürokrasinin etkisini; öteki konularda olduğu gibi eğitim konusunda da, ortadan kaldırabiliyorlar, Az gelişmiş, geri kalmış ülkelerde bürokrasinin etkisi daha fazla olabilmektedir.

Şu gerçeği hiç bir zaman gözden ırak tutmamak gerekir. Gerek az gelişmiş ülkelerde, gerek gelişmiş ülkelerde üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf ve tabakalar, her konuda olduğu gibi, eğitim konusnda da son sözü söylerler. Bazan durum onların kontrolundan çıkar gibi görünürse de bu çok uzun sürmez.

EGEMEN KADRO

Eğitimin güçlü bir araç olduğu bundan önceki bölümlerde açıklandı. Bu güçlü aracın, yönetimi elinde bulunduranlar tarafından kullanılması doğal bir sonuçtur. Eğitim, ister belli bir ideolojiyi benimsetmek için yapılsın, ister sosyal ve ekonomik kalkınmanın gereğini yerine getirmek için kullanılsın, egemen sınıf ve tabakaların çıkarları doğrultusundadır. Bundan dolayı da egemenlerin temsilcisi olan politik kadro eğitim kararlarında son sözü söyler. Yani, eğitim kararları ancak politik kadronun onayından sonra uygulama alanına konulur. Uygulama her zaman egemen sınıf ve tabakaların çıkarları doğrultusundadır. Bundan dolayı da egemenlerin temsilcisi olan politik kadro eğitim kararlarında son sözü söyler. Yani, eğitim kararları ancak politik kadronun onayından sonra uygulama alanına konulur. Uygulama her zaman egemen sınıf ve tabakaların çıkarları doğrultusunda

olmayabilir. Bu durum ancak politik kadronun yanıltılması sonucunda olabilir. Yanılgı egemenler tarafından anlaşılır anlaşılmaz o eğitim kararı uygulamadan kaldırılır ya da yozlaştırılır. Ülkemizde bu tip uygulamalara en tipik örnek gene köy enstitüleri hareketidir.

Politik kadro, ülkenin yönetimini elinde bulunduran egemen sınıf ve tabakaların sözcülüğünü yapan fiili kadrodur. Bunlar yönetim sistemlerine göre işbaşında bulunurlar. Ya seçilmiş bir kadrodur, ya da atamayla oluşturulmuş bir kadro yönetimdedir. Bu durum ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarıyla ilişkilidir. Gelişmiş Amerika Birleşik Devletleriyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde asker-sivil bürokratların yönetimde söz ve karar sahibi olması düşünülemez. Doğrudan siyasi kadro egemendir. Kapitalist gelişmiş ülkelerde üretim araçlarını elinde bulunduranların politik gücü vardır. Sosyalist ülkelerde ise işçi ve köylü temsilcileri politik gücü elinde bulundurmaktadırlar. Geri kalmış ülkelerde asker ve sivil bürokratlar yönetimde siyasi kadronun yanında yer almaktadırlar. Hatta bazı ülkelerde askerler doğrudan yönetimi elinde bulundurmaktadırlar.

Tarihi evrim içerisinde eğitim kuşkusuz, sosyal, politik ve dinsel inançların etkisinde kalmıştır. Gelişen teknolojiyle birlikte, ekonominin gerektirdiği sahalara eleman yetiştirme zorunluğu dinsel inanç ve baskılardan daha etkin olmaya başlamıştır. Alınan eğitim kararlarına, daha önce de açıklandığı gibi, ülkelerarası gerilim ve baskılar, yaygın ve hızlı iletişim araçları, gelişen teknoloji, kalkınma çabaları, geçmişte yapılan eğitim denemeleri ve toplumsal dilek ve baskılar etki yapmaya başlamıştır. Politik kadro yukarıda söylenenlerden yararlanarak ülkenin kalkınması, kalkınmış ülkelerde de gelişmeyi sağlamak için eğitim kararları alabilir. Tersine, yukarıda belirtilen hiçbir faktörü göz önüne almadan, bir başka politik kadro, salt kendi çıkarları için eğitim kararları alabilir. Bunun örneklerini başka ülkelerde görebileceğimiz gibi kendi ülkemizde de görebiliriz.

Politik kadro içerisinde, gerek eğitim alanında, gerek genel yönetimde, üst kademelerde görev almış bazı politikacıların da doğrudan ya da dolaylı olarak kararları etkiledikleri bir olgudur. Eğitimi yönetimin doğrultusunda, onun bir parçası olarak düşünmek ve kabul etmek zorunluğu bundan önceki bölümlerde

açıklanmıştı. Türkiye Cumhuriyetinin biçimlenmesine en büyük katkıda bulunan Mustafa Kemal Atatürk, eğitimi de aynı ölçüde etkilemiştir. Eğitim konusundaki bazı görüşlerini buraya aktarmakla yapılan uygulamaların onun görüşüyle olan ilişkisi somut olarak ortaya konmuş olacaktır. Sivas kongresinde yabancı bir gazeteciye şunları söylemiştir:

«Türk halkı iyi bir eğitim görmeli ve iyi bir hükümete sahip olmalıdır. Eğitim okul demektir. Türk köylüsünün pek azı okur yazardır. Ama bu köylüler evrime isteklidirler. Çocuklarının iyi bir eğitim almasını ve Müslümanlığın değerleri ile donanmasını isterler.»[19]

1921 de Toplanan eğitim kongresinde Mustafa Kemal ulusal eğitim programını açıklar: «Ancak geniş ve yeter olanak ve araçlara sahip olanadek geçecek savaş yıllarında dahi dikkat ve itina ile işlenip çizilmiş bir ulusal eğitim programı vücuda getirmeye gayret etmeliyiz... Bir ulusal eğitim programından bahsederken eski devrim hurafelerinden ve fıtri niteliklerimizle hiç ilgisi olmıyan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelen bütün etkilerden uzak, ulusal ve tarihi seciyemize uygun bir kültür kastediyorum.» 1 Mart 1922 yılında meclisi açış konuşmasında milli eğitimle ilgili olarak da şunları söylemektedir: «Memleket evladını ekonomik ve toplumsal hayatta fiilen etkili ve faydalı kılmak için gerekli olan ön bilgileri uygulamalı bir biçimde vermelidir. Bir başka zamanda: «Tüm köylüye okuma-yazma, vatanını, milletini, dinini dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki bilgi vermek ve ameli erbaayı (dört işlem) öğretmek.» gerekliliğini savunmaktadır.

Yeni Türk eğitiminin biçimlenmesinde şüphesiz Mustafa Kemal'in görüşleri etkili olmuştur. Zamanla ulusal ve çağın gereği eğitim düşüncesini birleştirerek üretici eğitimden söz eder. «Ben ulusal eğitimimiz ve ulusal eğitilmemiz hakkındaki görüşlerimi çeşitli zamanlarda söyledim. Ama yenilemekte fayda görüyorum. Erkek ve kız çocuklarımızın aynı yolla bütün öğrenim derecelerindeki ilim ve eğitimlerinin uygulamalı olması önemlidir. Memleket evladı her öğrenim derecesinde ekonomik hayatta etkin etkileyici

(19) Cumhurbaşkanları Başbakanlar Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle ilgili söylev ve demeçleri.

ve başarılı olacak yolla donatılmalıdır. Ulusal ahlakımız uygar esaslarla ve özgür fikirlerle donatılmalı ve takviye edilmelidir.»

Tüm ulusun okutulmasını 1937 yılında son eğitim konuşmalarından birinde açıklar: «Büyük davamız en uygar gönençli ulus olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, büyük Türk Milletinin devamlı idealidir. Bunda başarı ancak süreli bir planla ve rasyonel tarzda çalışmakla elde edilebilir. Bu sebeple okuma yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak; memleketin büyük kalkınma savaşının istediği teknik elemanları yetiştirmek, memleket davalarının ideolojisini anlıyacak, anlatacak, kuşaktan kuşağa birey ve kurumları yaratmak»[20]

Yukarıda bazı örnekleri verilen konuşmalar, Cumhuriyet eğitiminin biçimlenmesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün etkisini gösterdiğinin yeter kanıtlarıdır. Atatürk zaman zaman üretici eğitimden söz etmiş isede klasik eğitim biçiminden, bir uygulama dışında, çıkılmamıştır. Ülkemizde alınmış eğitim kararları, alınmış ve uygulanmış eğitim kararları yukarıda bir başka bölümde incelendi. Orada verilen örneklerden de anlaşılıyor ki bu kararlara Cumhurbaşkanları, eğitim bakanları ve bazı genel müdürler etkili olmuşlardır. Bunlardan bazı örnekler verelim:

Laik eğitimin, karma eğitimin, ulus okulları ve halk eğitiminin uygulama olanağı bulması Atatürk'ün desteğiyle olmuştur. Bunun kanıtları yukarıya aldığımız yaptığı konuşmalardan örneklerdir. Okul programlarının ve ders kitaplarının komisyonca hazırlanması zamanın eğitim bakanı Mustafa Necati'nin ve onun kurmayının çabasıyla yapılabilmiştir. Mesleki ve teknik öğretimin bugünkü biçimi almasına uzun yıllar genel müdürlük yapmış olan Rüştü Uzel en önemli katkıyı yapmıştır. Köy eğitmen kursları ve köy enstitüleri zamanın genel müdürü İsmail Hakkı Tonguç tarafından gerçekleştirilmiştir. Gerek teknik öğretim ve gerekse köy enstitüleri zamanın milli eğitim bakanı Hasan Ali Yücel'in desteğiyle oluşturulmuştur. Batıdan ilk klasikler yine aynı bakan zamanında dilimize çevrilebilmiştir.

Görülüyor ki büyük eğitim kararlarında kilit noktalarda bulunan kişilerin etkileri büyük olmuştur. Ne var ki bu uygulamaları salt onlara bağlamak yerinde olmaz. Sürekli gelişim ve ya-

(20) İlgili söylev ve demeçler.

rattığı ortamın istekleri belkide daha önemlidir. Soruna bireyci açıdan baktığımızda yukarıda sözünü ettiğimiz liderlere en büyük payı ayırmak gerekir. Hatta tek neden olarak da gösterebiliriz. Konuyu toplumcu açıdan incelediğimizde ise aynı sonuca varmak çok güçtür.

Bunun yanısıra, politik kadronun tümünün yönsemesi de önemlidir. Aslında kişiler her zaman etkili olamazlar. Mustafa Kemal gibi bir ihtilalin liderliğini yapmış, çok az rastlanabilecek kişilerin dışında, kapitalist ve sosyalist yönetimlerde tepedeki kişiler ancak genel eğilimlerin temsilciliğini yaparlar. Yani, kadronun eğilimi en önemli unsurdur. Bundan önce de birkaç kez açıklandığı gibi bu, politik kadronun gerisindeki güç egemen sınıf ve tabakalardır.

Özetlersek :

Üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf ve tabakalar ülkenin yönetiminde söz ve karar sahibidirler. Yönetimi politik kadro yürütür. Politik kadro, devlet gücünü kendi çıkarları doğrultusunda bir baskı aracı olarak kullanır.

Bu durumda eğitim konusunda şu yargıya varılabilir. Eğitim, yönetimi elinde bulunduran egemen sınıf ve tabakaların hizmetinde, onların amaçları doğrultusunda uygulanır. Onların düşüncelerini yansıtır. Onların kültürünü değiştirip geliştirerek bir kuşaktan ötekine aktarılmasına araçlık eder. Böylece bir sınıf ve tabakanın yararını sağlarken, öteki sınıf ve tabakaların zararına işler. Sınıflı toplumların eğitim niteliği budur. Ancak emekçi sınıf ve tabakaların söz ve karar sahibi olduğu yönetimlerde eğitim büyük çoğunluğun yararınadır. Çünkü toplumun çoğunluğu emekçi sınıf ve tabakalardır. Sınıfsız toplumlarda ise eğitim, toplumun tümünün yararına bir öz, biçim ve nitelik kazanır.

Çağdaş Bir Toplumbilimcinin Anısına:

C. WRIGHT MILLS ve TOPLUMBİLİMİ

«UNCLE TOM» OLMAKTAN KURTARMA ÇABALARINDAKİ YERİ

Dr. Ünsal OSKAY

Gelişkin toplumlarda son yirmi otuz yılda sosyal bilimlere, hele, en yenilerinden olan toplumbilime düşen rollerden biri de, toplumsal sorunlarda, bunların gerçek çözümlerine varabilecek olan yollar yerine, irkiltici olmayan, onarıcı yollar göstermek, kurulu düzen ve onun bilimsellik anlayışı için bir çeşit «Uncle Tom» olmaktır. Gerçekleri irdelemede bugünkü *lethargic* toplumun, en *lethargic* olan kesiminde; düzenden yana belirli bir *ethic*'i olan bu meslek topluluğunda toplumsal eleştiriden yana eylem çağrısında bulunanların ilklerinden ve en etkinlerinden biri olan C. Wright Mills, bu yönden incelenmesi ilginç bir toplumbilimcidir.

Günümüzde de süren tartışmalardan biri sanayi toplumunun gelişmesi nedeniyle iktidarın sermaye sahiplerinin elinden *managerial elite*'in eline geçip geçmediğidir. Bu tartışmalardan ise Mills, tutucu görüşün en önemli savunucularından Talcott Parsons'ın toplumda iktidar kaynağı olarak servetin ve mülkiyetin önemini küçültme eğilimine karşı çıkar. Mills, «zenginler, mülkiyetliler iktidarlarını elit profesyonellere terketmemişler; onlara, kendi sosyal çevrelerinin değerlerini benimsettikten, kendilerine benzettikten, kendi toplulukları için çalışmayı doğal sayacak bir duruma getirdikten sonra aralarında onlara da göreli bir yervermişlerdir» der.

Gene, Parsons'un tersine, bazı iş çevrelerinin devletle olan sürtüşmeleri ise -Parsons'ın ideolojik bir çaba ile devletin mülkiyetlilerin dışında bir ağırlık kazanmış olması demesine karşılık- devletin, gitgide daha da daralan bir «en üst zenginliklerin» etkisi altında kalışından ve mülkiyetli sınıfın modern dönemde kendi içsel farklılaşmalarındandır.

Mills'i tanımanın yararı

Toplumun, klasik liberal anlayışın beklentilerinin de tersine bir gelişme sürecine girmiş olduğunu saptayan ve kanıtlayan Mills'in bu gibi genel teorik savlarda Parsons'la tartışmaya girmesi doğaldır. «Soyutlanmış deneyimcilik» ve onun baş sözcüsü saydığı Parsons'a göre, sosyal bilimcilerin tek tek ve küçük çerçeveli sorunlar üzerinde durması ve felsefeye yönelmemesi gerekmektedir. 1959 yılında yayınlanan *The Sociological İmagination* (Toplumbilimsel Tasarım), savunur göründükleri bu metod anlayışlarına karşın, Parsons'ın sosyal sistemlere dair genel teorilerini bile benimsemekten çekinmeyen *pragmatist*'lere ve onların metodolojik taraflılıklarına karşı açılmış bir yaylım ateşi olur. Mills'e göre, «yaşadığımız hayat hakkında, dünyamızın durumu hakkında yazmak isteyenlerin elinde bir araç olması gerekir» ve bu ancak toplumbilim olabilir. Ama soyutlanmış deneyimciliğin ikiyüzlülüğüne karşı çıkarak! «Yazmak gerekir» dediği ise, geçmiş değildir: «sadece geçmişi anlatmak, geçmişi yazmak kolaydır. Günümüzü yazmak daha zordur. Bunun için yeni bir yazın tekniği geliştirmemiz; rahat ve canlı bir anlatım, küçük küçük röportaj tekniklerinden yararlanılmış bölümler ve biraz da toplumbilimsel bilgiler bulunmalıdır. Fakat bütün bunları yanyana getirip birbirine bağlayacak saygın bir temel görüş olmazsa, yapılanların birşeye yaraması beklenmemelidir... Bir kitabın büyüklüğü satışından, başarısından anlaşılamaz. Bir kitabın büyüklüğü yazarının hangi sorunu kendine sorun edinmiş bulunduğuna; kitabını yazmakla erişmek istediği amacın sıradan yazarların ölçülerine sığmayacak bir amaç olup olmamasına bağlıdır.» [Kasım 1956, *Dan'a Mektubu*]

Yazdıkları, gerçekten, kapitalist yoldan sınaileşmiş toplumun en tipik örneği olan Amerikan toplumundaki sorunlar -ki, belirli zaman aralıkları ile, bu sorunlar aynı gelişme çizgisini izleyen ülkeler için de aktüel sorunlar haline gelecektir- ve bu so-

runlara ilişkin yetersiz açıklamaları zamanında farkedebilmek için yararlı olmuştur. Riesman, Bell, Parsons, Dahl, Dahrendorf, Burnham, Galbraith, Berle, bv. gibi, çağdaş kapitalist toplumun «sınıfsız» bir toplum; sadece tabakalanmaya dayanan, mülkiyetli sınıfın önemini yitirdiği; *managarial elite*'in egemen duruma geçtiği, tek bir sınıfın -orta sınıfın- toplumun kendisi ile özdeşleştiği bir toplum olduğu yolundaki görüşlerinin nedenlerini anlamak için başvurulabilecek olan karşı görüştekilerden, Thorstein Veblen'den başlayan ve Rochester (1936), Lundberg (1946), Edwards Vives (1927), Heise Gonzales (1950), F. L. Ford (1953: Fransa'da XIV. Lui'den sonra aristokrasinin toparlanması hakkında), Bailyn (1955), Barber (1955), Forster (1960), Perlo (1957), W.G. Domhoff (1957), ve Baltzell (1966), Hunter (1959), Zeitlin (1974)'e kadar uzanan bir dizi yazarı daha yakından kavrayabilmek için Mills'in çalışmaları en yararlı düşün ürünleri olmuştur.

Birçok düşünürün, «istisna» dediği Mills'in çağdaş kapitalist toplumun en önemli sorunları hakkındaki görüşlerini; yaşantısını, kavgalarını bilmek bu yönden de ilgi çekici olacaktır.

«Wolkswagen'e binmiş bir fil gibiydi...»

Theodore Roszak'ın *The Making of a Counter-Culture*'da, II. Dünya Savaşından sonra Amerika'nın kamusal ve kültür hayatını, ilk olmasa bile, en çarpıcı biçimde anlatanlardan biri saydığı Mills, en çok sevdiği asistanı ve arkadaşı olan Dan Wakefield'in anlatımıyla, «bir doksan boylarında, iri-yarı, çok çalışan, motorsikleti için BMW'nin Münihteki motor bakımı kurslarına giden, burada aldığı sertifikayı çerçeveletip departmanındaki odasının duvarına asan, kendi evini kendi elleri ile yapan, kişisel sorunlarla karşılaştığı zaman daha hızlı çalışan, her çıkan kitabı bulup buluşturup okuyan, okurken -bu okuduğu *Red Kit* bile olsa- devamlı, kurşun kalemle not alacak kadar saygıyla okuyan» biridir.

Dan, «kendisiyle ilk kez bir asansörde karşılaştığımda bir fille birlikte Wolkswagen'e binmiş gibi oldum... Columbia Üniversitesine düşmanıyla karşılaşmak için yola çıkan bir gerilla gibi gelirdi... Genellikle, botlar giyerdi ayağına; kafasında motorsiklet miğferi bulunurdu. Yanıdaki kitaplarını ise, ordu eskisi birkaç sırt çantasında taşırdı» demektedir.

Aynı kendine özgü kişiliği departmandaki toplumbilimcileri «itirazsız şakşakçılar» ilân ettiği yazısında da görülür. Amerikan Yeni-Solu'nun temsilcilerinin «aydın-bozması... işe yaramaz, herifler» diye niteleńdirmesinde de... Başsavcı'nın bunları «yıkıcı kuruluşlar» listesine alması bile ona göre, «bu adamlar için hakedilmemiş birşey»dir. Bildirilerini imzalar; ama, tartışmadan sonra onlara «sadece 150 kişi olduklarını, bir halt edemeyeceklerini» de söylemekten çekinmez. Amerika'da en az kızdığı *The Wobblies* denen radikal sanayi işçileri hareketidir. *Yeni Sol* adına gelenlere ise, «onlara inanmaktansa Alman motorsikletlerine inanmanın daha iyi olacağını» söyler.

Çalışması... çevresi...

Üniversitedeki bürosunda öğrencilerinin ödevleri, birkaç kitap, elektrikli ekspresso kahve cezvesi ile çorba kaynatmak için küçük bir tenceresinin bulunduğunu; her dakika yiyecek birşeyler bulamadığı için rahat edemediğinden olsa gerek, öğrencileri, asistanları ve birlikte çalışmakta olduğu araştırmacılarla beraber daha çok evinde çalıştığını; sosyoloji departmanındaki meslekdaşlarından çok, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümündeki öğretim üyeleri ile dostluk kurduğunu biliyoruz. Kendi departmanındaki toplumbilimcileri suçlayan bir yazısından sonra, bitişik odadaki bir toplumbilimci Mills'e uzun bir mektup yazmıştır. Mills, «bir araya gelelim ve konuyu aramızda uzunca bir biçimde tartışalım» diyen bir pusula yollar. Uzun süre geçer, meslekdaşı gelmez. Asansörde karşılaştıkları birgün adam şaşkın bir şekilde, önce, «Niçin Bay Mills...» der, sonra da «nerede buluyorsunuz bu güzel şeyleri?» diye sorar elindeki motorsiklet miğferini göstererek. Mills, «dışardayken almıştım» der!

«Nicelerinin, ülkede olup bitenleri anlatmaktan kaçındığı bunun için çeşitli mazeretler uydurduğu yıllarda,» diyor dostu yazar Harvey Swados, «o hiçbir uzlaşmacılığa yanaşmadan yazdığı için, okuyucusu çoktu. Okuyucuları için Mills, sislerin ardındaki yolu gösteren bir ışık olmuştur.» Akademik çevrelerden olduğu gibi, bu çevrelerin dışından da çok geniş bir okuyucusu olmuştur. Bu durum, yaptıkları ile birlikte, akademik çevrelerin onu kıskanmasına yol açmıştır. Birçok ve çok ilgi çekici çalışmaları olmasına karşın, «full professor» olabilmesi için 1941'den 1956'ya kadar beklemesi gerekmiştir.

Akademik çevreleri en çok kızdıran eseri, onların meslek *ethic*'indeki iki-yüzlülüğü; ve, eleştirenleri eleştirdikleri kurulu düzenin «müştemilatı» olduklarını -hem de yöntembilim anlayışlarının gene kendi yöntembilimlerinin ilkeleri ile yargılanması yolu ile- ortaya koyduğu; üstelik bunu, meslekten olmayanların bile açıkca anlayabilecekleri bir sadelikle yaptığı *Toplumbilimsel Tasarım* (1959) olmuştur. Swados, «o», diyor, «sadece mantığa ve akla uygun, güçlü bir anlatımı olduğu için ve insanlara toplumda olan bitenleri, kendilerinin de hissedebildikleri gerçekleri, bunlar üzücü de olsa, süslemeden, abartmadan anlatabildiği için okuyucusu çoktu» demektedir. Ama, meslekdaşları Mills'e kapıları kapatmışlardır o dönemden itibaren.

«Yazarlığı sevmesi...

Alwin W. Gouldner'ın *The Coming Crisis of Western Sociology*'de dediği gibi, «toplumbilimi kendilerine bir ekmek kapısı sayanların tersine, toplumbilimi ciddi bir yaşam nedeni olarak benimsemiş bulunan» Mills, «harcı-âlem» ölçülere göre, zaman zaman başarısızlığa uğruyormuş gibi görünen yıllarında, aslında en güzel çalışmalarına başlamıştır. Bu dönemde, toplumun iktidar yapısını sınıflar arası ilişkiler açısından elealmaya yanaşmayanlarla kavgalarına başlamıştır. Ama bu tahlillerinde, alt-yapı kadar üst-yapının da önem taşıdığını vurgular. Gerçekten, günümüz kapitalist toplumlarının en büyük sorunlarından biridir bu: alt-yapının ürünü olarak oluşmuş bulunan üst-yapının, şimdi, kendisini oluşturan alt-yapının yetersizlikleri nedeniyle ortaya çıkan sorunları gidermekte olmasa da, ertelemekte işe koşulması... Mills, toplumbilimi ve toplumbilimcileri koşuldukları bu boyunduruğu görebilecekleri, kavrayabilecekleri bir aydınlığa çekmeye çalışır.

Columbia'dan mezun Walter Klink'in yardımları ile hazırladığı *İktidar Seçkinleri*'ni, bütün üst-yapı kurumlarını, bu arada özellikle sosyal bilimleri, kurulu düzeni sürdürmekle görevlendirmek isteyenlerin üzerlerine tutulmuş bir ışık gibi yazar; bir dantel gibi işler, geliştirir. *İktidar Seçkinleri*'ni eleştirenleri ise, *Dissent*'in 1957 Kış sayısında şöyle cevaplandırır:

> «Olguları ve eğilimleri tek tek elealmak alışkanlığındaki amprizm taraftarı liberaller için, toplumsal

sorunları bir tüm olarak elealmanın aşırıcılık sayılacağını biliyorum... Yargıda bulunduğumu söylüyorlar ve bir sosyal bilimcinin yargıda bulunmaması gerektiğini ileri sürüyorlar... Amerikan toplumu hakkında sayısız efsanelere inandırıldıktan sonra, bu toplumun, aslına uygun şekilde tasvir edilmesini «ilkel hayata özlem» diye nitelendireceklerini biliyorum. Ömürünü toplum incelemelerine adamış ve bulgularını yayınlamayı göze almış biri, kim olursa olsun, istese de istemese de siyasal bir eylemde bulunuyor demektir. Sorun, bu durumu böylece görüp görmemek, kabullenip kabullenmemek; moral sorumluluk altına girmek, ya da bundan yan çizmek sorunudur. Günümüzdeki sosyal bilimcilerin çoğu ikinci yolu seçmiş liberaller arasında yeralmış bulunmaktadır. Bunlar, kendilerini günümüz Amerikan siyasal hayatına göre ayarladıkları için, içdenlikle bazı önemli sorunlar üzerine eğilenlerle karşılaşınca huzursuzluk ve içyıkım duymaktadırlar. Değer yargısında bulunduğumu söyleyenlerin sorunları benim «bilimsel objektifliğe» saygılı olup olmamam değil, aslında işin bu yanıdır.»

Bu tür bir yazarlık anlayışı içinde ve 1962 yılındaki ölümünden birkaç yıl önce bir gazeteciye söylediği gibi, «sadece kuru istatistiklerle, sadece anketlerle, sadece sayımlarla toplumbilim olmaz, insan bunlarla hiçbir şey yapamaz, bir teori lazımdır» inancı içinde çalışmıştır. Açık bir üslûb kazanmak için de çok çalıştığını biliyoruz.

Dan'in söylediğine göre, «kendini, herşeyden önce bir yazar olarak görmek isteyen» Mills, kafası kolay ve yorulmadan fikir üretebilen, ama çok zor, çok özenle yazabilen biriydi. Yazdığı metinleri, dostu ve komşusu Swados'la, diğer edebiyatçılarla tartışmadan bitirmiş sayamazdı. «Hiçbir konuda değildi, ama yazın konusunda çok alçakgönüllü idi» diyor Dan. Maryland Üniversitesi gibi taşra bir yerden New York Üniversitesine gelmesini, geniş bir okuyucu kitlesine erişebilmesini yazmayı sevmesine bağlayan Mills'in, «yazarlık benim velinimetimdir... geldiğim heryere kalemimle geldim» dediğini söylüyor Dan.

Yazdıklarının okunması, hem de ona kızanlar tarafından bile okunması, kendini okutup da onları kızdırması pek keyiflendirir Mills'i:

> «Kitap iyi gidiyor, ortalama haftada 1200 satıyor. Eleştiriler çeşitli, karışık. Ama doğru ve yerinde bir karışıklık içindeler: iyi adamlar seviyor, kötüler ise hiç hoşlanmıyor. Fakat kitabın kendini herkese okuttuğu, anlattığı bir gerçek... heryerde, eleştiriciler gitgide daha bir değerli bulmaya başladıklarını yazıyorlar...»

Kopenhag'da - Fullbright profesörü olarak bulunduğu sırada *İktidar Seçkinleri*'nin çok kötümser ve olumsuz bir çalışma olduğunu ileri sürenlere, gene *Dissent*'teki yazısında şu yanıtı verir:

> «İktidar Seçkinleri'ni eleştirenlerin bir kısmı, liberal, radikal, ya da okumuşlardan bazıları kitabın çok kötümser, çok olumsuz olduğunu, bir çıkış yolu göstermediğini ileri sürmektedirler... Bu kimselerin, istedikleri şey, gerçekte, belirli bir çıkış yolu, belirli bir programdan çok, sıkıcı uzun sayfalardan sonra iç açıcı, ferahlık ve hoşnutluk vererek insanı kandırabilecek bir iyimserlikle kitabı kapatmış olmamdı. Ne varki, bu kitapla anlatmaya çalıştığım dünya beni siyasal yönden iyimserlikten, moral yönden ise kayıtsızlığın verdiği mutluluktan yoksun kılıyor; mutlu budala rolü oynamama imkân bırakmıyor. Bazıları, önlerindeki herşeyi iyimserlik-kötümserlik açısından değerlendirirler; iyimser görünmenin iyi, kötümser görünmenin kötü olacağına inanırlar. Ben, kişisel olarak, en küçük şeylerde bile mutluluk bulmaya çalışan biriyim. Ama, önümdeki şeyleri, bunlar beni iyimserliğe mi, kötümserliğe mi sürükleyecek diye değil, kendi gerçekleri içinde nasılsalar, öyle görmeye değerlendirmeye çalışırım.»

Dissent'te (Kış, 1957) «Comment on Critisism» başlığı ile, çıkan eleştirilere cevabında şu üç soruya verdiği karşılık da ilgi çekicidir :

Eleştiri I. Amerikan seçkinleri yeteneksizse, 165 milyon insana bu denli bir refah nasıl sağlayabilmişlerdir?

Yanıt I Bu, bir ulusun başarısını bir azınlığa maletmektir. Eğer öyle değilse, otuz yıl içinde, dünyanın en yoksul, en cahil köylülerinden günümüzün en güçlü toplumunu oluşturan Sovyet seçkinlerine de kötü gözle bakmamak gerekecektir.

Eleştiri II Anlatımda aşırı örneklere başvurulmuş olması.

Yanıt II Anlatımımda aşırı örnekler verdiğim ileri sürülmektedir. Bu doğrudur. Anlatımımı kolaylaştırmak için, olguları ve eğilimleri bugünkü gerçek konumlarından biraz ilerde biryerlerdeymiş gibi anlattım. Fakat, tek tek olarak değil de, tüm eğilimleri birlikte elealmak istedim. Olguları ve eğilimleri tek tek elealmak alışkanlığındaki amprizm yanlısı liberaller için, sorunları bir tüm olarak elealmanın aşırılık sayılacağını biliyorum...

Hayatı... ve... gelişimi

Çok genç yaşta, ardında çok değerli araştırmalar, çalışmalar; ve sosyal bilimciler için en aydınlatıcı yöntembilim kitaplarından birini bırakarak 46 yaşında ölen Mills, 1916 yılında Texas'da, Charles G. Mills ve Frances (Wright) Mills'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Lisansını ve Master'ını Teksas Üniversitesinde yapmıştır (1939). Doktorasını Wisconsin Üniversitesinde yapmıştır. 1941'de evlenmiş, aynı yıl Maryland Üniversitesinde yardımcı profesör olmuştur. Daha sonra, Guggenheim Vakfında, İşgücü Araştırmaları Kuruluşunda, Uygulamalı Sosyal Araştırma Kuruluşlarında, Columbia Üniversitesinde (1946-1950), Şikago Üniversitesinde, Brandeis Üniversitesinde, Kopenhag Üniversitesinde ve nihayet «full professor» olabildiği Columbia Üniversitesinde -ikinci kez- çalışmıştır. Toplumbilim, «beşeri münasebetler,» psikiyatri, endüstri sosyolojisi, yöntembilim gibi alanlarda geniş araştırmaları ve değerli eserleri vardır.

Bunlardan başlıcaları şunlardır

The New Man of Power America's Labor Leader (Amerikan sendika ağalarını anlatmaktadır).

New York's Newest Migrants (New York'taki en son göçmenler olan Porto Rikoluları anlatan bu eseri C. Senior ve R.K. Goldsen ile birlikte hazırlamıştır).

Character and Social Structure the Psychology of Social Institution (Hans Gerth ile birlikte hazırlamıştır).

White Collar (Beyaz Yakalılar - orta sınıfı ve aydınların bir kesimini anlatır).

The Power Elite (İktidar Seçkinleri Amerikan toplumunda, managerial elite'in ve kendilerini hâlâ siyasal iktidarın sahibi zanneden politikacıların iktidar yapısı içindeki gerçek yerlerini, yani araçsallıkların anlatır).

The Sociological Imagination (Toplumbilimsel Tasarım-Batı'da yaygın olan pragmatismi, soyutlanmış deneyimciliği, Parsons'ı ve bu anlayıştaki sosyal bilimcilerin bürokratikleşmiş *ethos'unu* eleştirir; klasik sosyal bilim geleneğinin özgür ve rasyonel düşünebilen bilim adamı anlayışına dönebilmenin yollarını göstermeye çalışır).

Listen Yankee (Dinle Yankee - Kübayı ve Latin Amerika'yı gezip, Latin aydınları ile uzun uzun tartıştıktan sonra yazmıştır).

The Marxist (Marxistler) *Dinle Yankee* ile ilgili olarak televizyonda, büyük şirketlerden birinin avukatı ve Demokrat Parti başkan adaylarının Latin Amerika uzmanlığını yapan ünlü A.A. Berle'nin meydan okumasına cevap vermek için giriştiği çok yönlü, ve her türlü kışkırtıcı oyunlara karşı hazırlık yapmasını gekertiren yorum çalışması sırasında ikinci kez tekrarlayan kalp krizi için de yararlı gördüğü Sovyetler Birliği gezisine çıkmadan önce yaptığı çok etraflı ve başarılı bir antolojidir).

The Intellectuals (Yayınlanmamıştır - *The Intellectuals in America* diye de anılan bu müsveddeleri, Columbia'dan mezun, *İktidar Seçkinleri*'ne de yardım etmiş bulunan Wilter Klink'in yardımcılığı ile hazırlamaktaydı). *Contacting the Enemy* (Düşmanla Temas Amerikalı bir aydın ile bir Sovyet aydını arasındaki farazi bir dialog şeklinde geliştirmeyi düşündüğü bu eserinde, heriki toplum düzenindeki aydınların dünyamızın sorunları hakkındaki görüşlerini işlemekteydi).

World Sociology (Dünya Sosyolojisi bir dev gibi çalışan ve yanına aldığı öğrencilerini, asistanlarını da evde kendi elleriyle yaptığı bol yemeklerle bakıp, onları da kendisi kadar çalıştıran Mills'in çok etraflı çalışmalarından biridir; yarım kalmıştır).

New York'a dönüşü

1956 yılında, 1941'den beri birçok eserin sahibi olduğu halde yardımcı profesörlükten fazlasına layık bulunmadığı on beş yıllık bir dönemden sonra, Columbia Üniversitesindeki öğretim üyeliğine başladığında New York'da 114. Caddede bir daireye yerleşir. Ertesi yıl, ikinci eşinden ayrılacaktır. «İnine çekilmiş yaralı bir ayı gibi» olur; sadece derslere girmek için evinden çıkar. Yayınevi sahipleri, dostları evine gelirler. Onlara, sadece dostluğunu ve sohbetlerini değil, kendi eliyle yaptığı - Dan'e göre, gerçekten nefis olan - yemeklerini de sunar. Başına gelenlerle ilgili olarak eşe-dosta dert yanmayı sevmez. Daha bir çalışmaya verir kendini. Her gelen dosta, evine düşkün bir kadının çarşıya çıkarken yemeklik alışverişi için liste hazırlaması gibi, durmadan yeni kitaplar ısmarlar.

Bu sıralarda, antropologlar, ekonomistler, fotoğrafçılar, bir minibüs - tabii, Wolkswagen - ve son olarak da bir aşçı ile, «dünya insanlığının üçte biri» dediği Çin'e gitmeyi düşünmeye başlar. Kendisi, sosyolog olarak, ekibin başkanlığını yapacaktır. Fakat, bu hazırlıklar sırasında 41 yaşında iken ilk kalp krizini atlatır. Az sonra, derslere başlar. Beri yandan, sonraları, ölümünde, yüzlerini hiç görmediği okurlarının tabutunun önünden saygı sunmak için geçerlerken içinden pasajlar okuyacakları *Üçüncü Dünya Savaşının Nedenleri*'ni yazmaya başlar. Eser, çok geniş bir okuyucu kitlesi bulur.

1958 yılında, New York'un dışında, *Rockland County*'de yeni bir ev yapar. Üçüncü kez evlenmiştir. Asfaltın kıyısında, penceresiz, koca bir taş duvar görenlerin çoğu, o sıralar moda olan yeni bir atom sığınağı inşaatı ile karşılaştıklarını sanırlar... Ev, asfaltın tersi olan yönde ise yekpare bir cam cephe ile, nefis bir doğaya vermiştir kendini, içini...

1959'da Mexico'ya hocalığa gider. Latin Amerikalı aydınlarla yakınlık kurar. 1960 yılı yazı, yoğun bir hazırlıktan sonra, son-

baharda Küba'ya gider. Yanında, en yeni dostu vardır teyp makinası. Döner, altı hafta geceli-gündüzlü çalışarak *Dinle Yankee*'yi yazar. Çok çatan, çok da çatılan bir kitapçık olur. Seçkin bir aydının böylesi küçük ve «halka hitap eden» bir kitapçık yazmasına öfkelenen bilim adamları veryansın ederler. Kitap 400,000 satar. Kitap dünyasında ilk kez, kentler arası gazete dağıtımı yapan şirketlerin kamyonlarının iki yanına, gazete ilanları değil, gazete kadar satan bu kitabın posterleri asılır. Bu yeni gelişme karşısında, yayınevi sahibi dostlarına, «bu tip kitaplara önem verilmesi gerekir... kitlelere bu tip kitaplarla daha kolay erişilebilir... siz yayıncılığı basımeviyle, dizgi makinaları ile biten bir iş sayıyorsunuz hâlâ; yayıncılığın kitlelere kadar erişebilme işi olduğunu göremiyorsunuz» der.

Kalbinden rahatsız olduğu halde, bu denli ağır çalışmalarla geçen iki yıldan sonra, tam dinlenmek istediği bir sırada yeni bir sorun çıkar. A.A. Berle ile, TV'de, «Amerika'nın Latin Amerika'ya Karşı İzlediği Dışpolitika» konusunda açık oturuma hazırlanmak zorunda kalır. Berle, Latin Amerika'daki Amerikan United Fruit Company'nin bu Muz Krallıklarındaki darbelerine varıncaya kadar kirli işlere girip çıkmış; bu şirketin Polonya asıllı ünlü Halkla İlişkiler uzmanı İnka Uygarlıkları kazısını yaptırarak, halkı geçmişi ile öğündürürsek, bugün bizim sömürmemize daha kolay katlanabilir» diyen oldukça kirli kişiliği olan kimselerle bile ilişkisi olan, gazetelerde kolayca yazılarını yayınlatabilen, televizyon istasyonlarında açık oturumlar yöneten düzenin «paralı askerlerinden» biridir.

Mills, Latin Amerika'lı devrimcilerin düşüncelerini, haklarını ve Amerikan halkının aldatılmışlığını ortaya dökebilmek; önyargıları, kurulu düzenin yasalarını ve genel dinleyicinin yıllardan beri süren bilgisizleştirilmesini kendisine doğal müttefik alan Berle'ye karşı gerçeği gerektiğince savunabilmek için durmadan okur, okur, okur... TV'deki programdan bir gece önce ikinci ve ağır bir kalp krizi daha geçirir.

İkinci krizi de atlatınca, derdine başka ülkelerde derman aramak ister. Once, büyük umutlarla Sovyetler Birliğine gider. Sovyetler Birliğinden sonra, çeşitli Avrupa ülkelerinde de aranır. Sovyetlere gitmeden önce gene bir çalışma yapmıştır dostları, yardımcıları ile birlikte. Bu biter ve yayınlanır. ***Marxistler***

1962 yılının ilkbaharında, 46 yaşında, Parsons'ı on yıl sonra, Edward O. Llauman'ı derlediği *Social Stratification: Research and Theory for the 1970* s'deki «E quality and Ineguality in Modern Society or Social Stratification Revisited» aslı 72 sayfalık makâlesinde, ozamana kadar yazdıklarını kendi kendine az da olsa eleştirmesi için; Berle'yi ise 1954 yılında, daha önce 1932'de Macmillan'dan çıkan *The Modern Corporation and Private Property* adlı (Gardiner C. Means ile birlikte) kitabını, 1954'de çıkan *The 20th Century Capitalist Revolution* adlı eserinden sonra, bir kez daha, bu kez Harcourt, Brace and World'dan 1967'de çıkarması için bu dünyada bırakarak dünyamızdan göçer, gider. Rilke'nin *Malte Laurids Brigge'nin Notları*'ndaki gibi, «boğulmuş bir genç kız çehresi» gibidir ölümü; «çünkü güzeldi, çünkü gülümsüyordu» dedirten bir ölüm; Zola, Balzak gibi yazarlara düşkün, «iyi romancı, kötü toplumbilimciden daha iyi bir toplumbilimcidir »sözüyle aydınlanmış, Lukack'ın «bir istisnadır» diyeceği kadar Amerikan sosyal bilimlerinin basmakalıp adamlarından ayrılmış birinin, «çünkü herşeyi anlamış gibi gülümser» dedirten ölümü olur onunki.

Çağdaş kapitalist topluma ilişkin görüşleri

Ne tür bir solcu olduğunu söylemek zordur Mills'in. Kendi sözlerine bakılırsa, «dünya sanayi işçilerinden yanadır güveni.» Kendine özgü bir sol anlayışı vardır. Bürokrasiden hoşlanmaz. Büyük devlet politikasından hoşlanmaz. Zengin ülkelerin liberal aydınlarına özgü rahatlatıcı düşüncelerden hoşlanmaz. El hünerinden yoksun, «kalem efendisi» olmuş, doğayı, gezmeyi, yemeyi, içmeyi, sevmeyi, dostluğu, edebiyatı sevmeyenleri sevmez. Eski günleri, toplumun eski günlerdeki sorunlarını değil, yaşanan sorunlarını, gelecekteki sorunlarını görmeyi, anlatmayı sever. Yazdıklarında, anlattıklarında metodolojisi yönünden Marxist toplumbilim anlayışına yakın olduğu; ekonomi politik ile bütünlüğe kavuşturulmuş bir toplumbilim yaklaşımı kullandığı açıktır.

Mills'in en tipik karşıtı olan liberallerden Talcot Parsons'a göre toplum işlevler yüklenmiş kurumlar arasındaki dengelilik sayesinde içsel çelişkinliklerden uzak bir yapıdır. Toplumdaki sorunlar, çelişkilerin değil, bir takım sapkınlıkların görünümleridir. Toplumsal değişimi zorunlayan güçler yoktur. Sadece ve geçici

nitelikte varyasyonları vardır toplum dengesinin. Tarihsel yönden ise birinden diğerine; daha gelişkinlerine geçilmesi gereken ardıllanmış toplum biçimleri yoktur. Tek bir toplum biçiminin varyasyonlarıdır görülenler. Böyle bir anlayış tarihsel bir perspektiften yoksundur; kapitalist topluma gelinceye kadarki toplum biçimlerine olduğu kadar, kapitalizmden sonrakilere de olasılık vermek istemeyen ve belirli bir değerler sisteminin sonucudur. Soğukkanlı, yansız ve bilimsel değildir. Mills buna karşı çıkmıştır. Daha ileri toplum biçimlerine geçişi zorunlayan sosyal güçlerin varlığına inanır. Bu inancı ekonomi politiğin verilerine dayanmaktadır.

Liberal aydınların geleneksel «demokraik toplum» anlayış ve açıklamalarının günümüz sanayi toplumlarından olan Amerika'da geçerli olmadıklarını gerçi Parsons da kabul eder. Ama Parsons'a göre 1930 ekonomik buhranı, II. Dünya Savaşı, Sovyet tehdidi gibi dışsal faktörlerdir pluralist toplumun dayanaklarının geçersizleşmesine yol açan etmenler; «Öyleyse» der Parsons «günümüz devleti daha kuvvetli olmalı, yurttaşlar devlete eski günlerdekinden daha çok güven ve inanç beslemelidir.»

Mills ise, sorunun çözümünü, devletin halkı siyasal iktidar kurumlarından soyutlayıp, propaganda ve şartlandırmalarla kendine inandırmasında değil; demokrasilerdeki temsil görevi yüklenen kurumların temsil yeteneklerinin ve güçlerinin arttırılmasında bulur. Parsons'ın tersine «azınlıkçı ve güçlü bir yönetim» yerine, «daha adil, siyasal haklarda daha saygılı, kitleleri temsil etme yeteneği arttırılmış» bir yönetimi savunmaktadır. Parsons'ın tıpkı Mills gibi varlığını saptadığı ve ayrıca meşru saydığı toplumda gitgide daha kendi aralarında yekvücut olmaya başlayan bir seçkinler topluluğunun oluşmasını Mills olumsuz bulur. Bu olguyu, liberallerin öngördükleri ve savlarına destek aldıkları demokrasi anlayışının iflâsı sayar. Orta sınıf zümrelerinin şirketler çatısı altında toplanan iktidar seçkinleri ile bürokrasinin oyuncağı oluşunu, temel siyasal kararların bu «seçkinler arenasında» alınmaya başlamasını Parsons, sınaileşen kapitalist toplumun yapısının gereği olmaktan çok, dış dünyanın zorunladığı olgular olarak göstermeye çalışır. Mills ise, bu olguların yapısal nitelikte oldukları görüşündedir. Ancak, bunu bir Marxist kadar açıklıkla tahlil edemez: gösterir, iyice betimler.

Parsons, *Structure and Process in Modern Societies* (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1960) adlı eserinde sınaileşmiş toplumda, iş âleminde bir seçkinler topluluğunun ortaya çıkmasının şart olduğunu kabul etmekle beraber, bunun sebebinin «mülkiyete sahip olma nedeniyle yığımlanan avantajlar değil, fakat sosyal sistemin belirlenemeyen bazı gerekirlikleri olduğunu» ileri sürer (s. 220). İş âleminin seçkinleri ise, artık, mülkiyetliler değil, *managerial elite*'dir. (s. 212.)

Mills ise, bunu böyle elealmamakta; daha karmaşık bir olgu olduğuna inandığı için, sorunu «şirketleşme ve şirketler topluluğu çatısı altında toplanmış *total power*'dan sözeder. Bu topluluktaki iktidar sahiplerinin fonksiyonel yönden önem taşıdıklarını Marx'in *Kapital*'in III. Cildinde, anonim şirketler ve büyük kredi kuruluşlarına ilişkin bölümdeki «sermayenin fonksiyonerleri» terimini andırır bu -; gerçek iktidar seçkinleri'nin ise, bu *elite* üzerinde de denetimlerini sürdürmekte olduklarını gösterir.

Parsons'ın ana tezlerinden biri de -daha önce kısaca değindiğimiz- «iş çevreleri siyasal iktidarı güdümlüyorsa, nasıl oluyor da bazı sorunlarda iş çevreleri ile hükümetler arasında sürtüşmeler çıkabiliyor; devletin düzenleyici önlemlerine iş çevreleri nasıl oluyor da boyun eğiyorlar?» şeklinde özetlenebilir.

Mills, bunu, kısaca şöyle yanıtlamaktadır eğer devletle çatışan iş çevreleri varsa, bunlar iş çevrelerinin önemi asıl büyük olan kesimi değildir. İş çevrelerinin en üst düzeydeki üyelerinin kapalı topluluğu devlet aracılığı ile aldıkları, yada aldırdıkları kararları ekonomiye uygularlarken, alt düzeydeki bazı ekonomik çevreleri devletle sürtüşmelere itmiş olmaktadırlar.

Parsons ile Mills arasındaki bazı temel *descriptive* alanlardaki ortaklıklar ve benzerlikler, aslında ikisinin birbirlerinden en temel nitelikte ayrıldıkları alanlardır. Herikisi de modern toplumda bürokrasinin önem kazandığı; gitgide, «temsil yeteneği» güçlü olmasa bile, ağırlığı ve etkinliği artan bir devlet ile karşı karşıya kalındığı görüşündedir. Fakat Parsons buradan yola çıkarak vardığı çözümlerde, «demokratik» bile sayılamayacak, aristokratik özlemler taşıyan; eski günlerdekinden daha da güçlü, adil, yetkili, yetenekli bir yönetimin kurulmasına; azınlıkçı bir çeşit aristokrasinin oluşturulmasına vardırır işi. Mills ise, buna karşıdır; çözümü, Parsons'ın, değişmek zorunda olduğuna; ya-

pısal nedenlerden dolayı içinde çelişkiler taşıyan; ve bu nedenle de, değişmek zorunda olduğuna inanmadığı toplumun kendi değişim dinamiğinde görür. Parsons, iyi eğitim görmüş, mülkiyetsiz orta sınıf aydınların sözcülüğünü yapmakta olduğu için, *Welfare State*'i savunmaktan öteye gidemez; *Welfare State*'in, kurulu özel mülkiyet farklılaşmasına dayalı toplumun adaletsizliğinden beslenmeye devam edecek olan doğal olarak, aynı toplum biçiminin ileri teknoloji, dış ülkelerden artı-değer aktarımı ve daha etkin bir iş örgütlenmesi aracılığı ile - daha aşkın bir evreye geçişten başka birşey olamayacağını kavrayamaz. Parsons, Gouldner'in betimlemesi ile (*The Coming Crisis...*, ss. 319-20) orta sınıf kökenli liberal aydınların *elite* arasında girip yeralabilme tutkularını ve onlara özgü sosyal faydacılık anlayışını yansıtmakla kalır.

Mills'in Toplumbilim anlayışı

Mills'in en önemli katkısı, tarihsel perspektife sahip olmayan bir toplumbilim anlayışının, «toplum» olarak var olanı haklılaştırmaktan öteye gidemeyeceğini anlaması ve çok etkili bir kitapla, bu tür bir yöntembilim anlayışının benimseniş nedenlerini ve işleyişini; yani bilimdeki bürokratik *ethos*'un oluşumunu ortaya koyması; gene Gouldner'ın deyişiyle (s. 378), örneğin, fonksiyonalism eleştirileri ile genç kuşak bilim adamlarını aydınlatması olmuştur.

Fonksiyonalistlere göre toplum bir kararlı-dengeye sahiptir; bu dengeye dayanır. Çeşitli, ama belirli işlevler yüklenmiş toplumsal kurumlar bu dengeyi sağlarlar. Bu anlayışa göre, toplumu herhangi bir an içindeki statik durumu ile tasvir etmekten ötesi bilimsel olamaz. Toplumda içsel çelişkiler vardır denemez; bu mümkün değildir. Çelişkiler vardır denemez; toplumda, ancak, birtakım sapkınlıklar (deviations) olabilir. Toplumsal değişimi sağlayan ve gerekli kılan uzun dönemli güçler vardır denemez; toplumda sadece toplumun kararlı-dengesinin varyasyonları vardır. Tarihsel yönden kendiyle-tek (nevi şahsına münhasır) toplum biçimleri yoktur; sadece, bir ve aynı olan toplum biçiminin varyasyonları vardır.

Mills, bu anlayışı da eleştirmiştir.

İkincisi, Mills, elealdığı sorunlarda hiçbir moral sorumluluk yüklenmeyen «akademik sosyal bilim anlayışını» da eleştirmiş; bu tutumun düzende «müştemilâtlığı» benimsemek olduğunu göstermiştir. Ona göre, böyle bir tutum moral bir yanılgı olmakla da kalmamakta; şeylerin ve olguların olmaları gerektiği şekilde değerlendirilmelerine olanak bırakmamakta; olguları, oldukları gibi elealmakla yetindiği, bunu yeğlediği için, varolanı meşrulaştırmakta; bilime amacı toplumun ve insanın esenliğini arttırmaktır ona göre karşı bir «günah» işlenmiş olmaktadır. Mills'e göre, bir olgunun, yada olguların anlık görünümlerinin ardında; onların potansiyellerinde de bir gerçeklik vardır. Olguların, bu potansiyelleri aracılığı ile kazanabilecekleri yeni görünümleri ortaya koymaya yanaşmayan «akademik sosyal bilimciler» durgun bir toplumbilim anlayışına saplanmış, yüzeysel ve yarım bir anlatımda; sadece, tasviri bir anlatımda kalmış olmaktadırlar. Hatta, daha da kötüsü, içinde bulunulan «saçma» ve «insan» onuruna yeterince uymayan» kurulu düzenin yaşanılan gününü gerekliliğe ve meşruiyete sahip bir olgu saydırmaktadırlar. [Eugene V. Schneider, The Sociology of C. Wright Mills, «*Monthly Review*, February 1963, den, bakınız, Domhoff and Ballard, *a.g.e.*, ss. 13.]

Schneider'e göre Mills, bu nedenle «sosyal olguya, yaklaşımı; sosyal olguları incelemesi; toplumları değerlendirmesinde ve aksiyon programları önermesinde, kendine temel aldığı değerler sistemi açısından Marx'a yakındır.» (s. 13)

Fakat bu nokta üzerinde durulmalıdır.

Mills'e göre, toplumsal yaşamı toplumun sadece alt-yapısı belirlemez. Üst-yapının da etkilerini hesaba katmak gerekir. Diğer yandan, geçen yüzyılın kapitalist toplumlarının verilerine dayanan tasarımlarla, bugünün insanını ve toplumlarını tam olarak anlamak mümkün olmadığı için, bu tasarımların bugünkü toplumsal olgulara uyarlanmaları gerektiğinde bunu yapmak unutulmamalıdır. Bu noktadaki tutumu ile, bu gibi sözlerle Marxismin reddine çok yüzeysel ve pek dürüst sayılmayacak - çün-Marx ve Engels de hiçbir yerde bunun aksini söylemiyorlar - gerekçeler hazırlamak isteyen biri değildir Mills, Daha çok, Marxismin tahlil yöntemini «tek dereceli bir denklemin basitliğine» indirgemeye kalkışan vulgar Marxistlere karşı kendi sağlığında «...hiç değilse ben Marxist değilim» diyen Marx'ın tutumuna benzeyen bir tutuma sahiptir.

Çağdaş kapitalist toplum, Marx'dan bu yana, Mills'e göre birtakım yeni özellikler üstlenmiştir. Diğer yandan, kapitalist toplumlar gibi, kapitalist olmayan sınaileşmiş toplumlarda da benzer toplumsal dinamikler önem kazanmış bulunmaktadır. Sovyet toplumunun içinde bulunduğu durumu beğenmediğini söylemesi bundandır. Bu olguyu ekonomi politik bilmediği için çok yüzeysel olarak *hissedebilmiştir*. Bettelheim ve Sweezy'lerin, Mao Tse - tung'un «sosyal bilimciliğinden» de yararlanarak geliştirdiklerini sandığım «Fonksiyonel eşitsizlik» eleştirilerine verememiştir Mills.

Sanayi toplumu hakkındaki görüşleri

Mills'e göre sınaileşen toplumlarda ki ortaklaşa görünümlerin başlıcaları şunlardır:

Rasyonalizasyon süreci

Bu süreç, yaygın bürokrasilere geçişte, teknoloji de peşpeşe devrim sayılacak yeniliklerin yapılmasında, bilimin gelişmesinde ve halkı manüpüle etmek için çeşitli tekniklerin geliştirilmesinde tezahür etmektedir. Ekonomide, üretimin pekçok aşamaları bürokratik örgütlenme içinde gerçekleştirilebilmekte; üretimin denetlenmesi gitgide bir merkezde toplanmaktadır. Bu konuda en açık konuşan Galbraith olmuştur, (bak: *New Industrial State,* Bu eser özel mülkiyet ilişkilerine temelde dokunmadan, özel sektörün kendi kuruluşları aracılığı ile çok-alanlı bir merkeziyetçiliğe geçiş, merkezî planlama çalışmalarının etkin duruma getirilmesi, vb. gibi önerileri açısından ilginçtir.) Askeri alanda, modern orduların aşırı bürokratikleşmiş ve kitlesel öldürme aygıtlarıyla donatılmış olması bunun sonucu olmaktadır. Siyasal alanda ise, devlet bürokrasinin genişlemesi ve bunun yanısıra, halkın - Mills'in *İktidar Seçkinleri'nde* uzun uzun anlattığı gibi, terkedilen «klasik liberal» anlayışın hiç hoşgörmeyeceği ve demokrasiyi meşruiyetinden yoksun kılıcı yollarla manüple edilmesine dayanan bir *submissiona* geçiş; «consensus'un» asgarî gerekleri olan özgür, rasyonel ve enformasyon edinebilme olanaklarına sahip bireylerin Kitle Toplumu ve Kitle Haberleşmesinin bilinçli etkileri ile ortadan kaldırılmış bulunması nedeniyle, artık aranmaz olması, Bu gibi sorunların farkedilmesi aslında Henry David Thoreau'nın yazılarına, Thorstein Veblen'in *The Theory of the Leisure Class*'ına,

Freidrich Engels'in *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'na (örneğin burjuvazinin işçi sınıfı için açtığı okullardaki tutumu ve halk eğitimi konusundaki politikası hakkında görüşleri ve hatta Marxism'in, alt-yapının ürünü olan üst-yapıyı, alt-yapının geçerliğini yitirmeye başladığı zamanlarda; yani, yeni bir toplum biçiminin varolanın içinde kendi oluşumunun hızlanmaya başladığı zamanlarda, üst-yapının nasıl gitgide ağırlık kazandığını; adeta, alt-yapıyı bir başına ayakta tutmaya çalışmakla işlevlendirildiğini vurgulayan görüşlerine kadar uzanan bir geçmişe sahiptir.

Öldürüm, üretim ve denetimin en üst azınlığın elinde toplanması: Bu yeni olguların sonucunda, öldürüm, üretim ve siyasal denetim en üst azınlığın ellerinde toplanmaktadır. Kitle haberleşmesi teknikleri ile, çok dağılgan, ama eşgüdümlenmiş bir etkinlikle hayat boyu ve kesiksiz sürdürülen sosyalizasyon süreci sayesinde bilinçlenmesine ve onun kaderine hükmeden azınlığın gerçek konumunu görmesine olanak bırakılmayan geniş kitlelerin önünde bir tek yol kalmaktadır: «achieving society»nin yarışma anlayışına uyarak, çok çalışmak, tek yönlü bir gelişme çabasını hayat boyunca sürdürmek; düzenin istediği ölçüde ve düzenin ilkeleri ile uygulanan bu «yarış» aracılığı ile bireylere gelebilmeye çalışmak.

Bu bakımdan Amerika'nın durumu, diğer her ülkeden «daha da vahimdir.» Amerika'da devlet ve kamu kuruluşları ile özel çıkar özdeş denecek kadar yakındır; devlet memurluğu geleneği bile oluşamamıştır. Şirket yönetmek ile devlet yönetmek aynı tekniklere, ayrı araçlara ve aynı ahlâk kriterlerine tabidir ve bu hiç garipsenmemektedir. Kendisi, uygar, demokrat, humanist bir toplum için gerekli kurumsal güvencelere sahip olmadan Amerika'nın dünya çapında roller yüklenmesi bu «vehamete» dünya çapında bir boyut kazandırmaktadır.

Seçkinler, sadece ekonomik tabana dayanan seçkinlerden ibaret değildir. Bu kategoride, askerler, şirket yöneticileri, politikacılar-ki, bu kategoriden çıkarılmalarına az kalmıştır; çünkü Mills'in dediği gibi, kendileri bunu anlamasalar da, toplumun yönetimi değiştiği için, bildiğimiz politikacıların eski rollerine bugünkü iktidar yapısında gerek kalmamıştır. Bugünküler uzun yıllar şirketler dünyasında olgunlaştırılmış, sınanmış bu dünyanın kendisi ile özdeşleştirilmiş kimselerden seçilmektedir. Farklı-

lıklarına rağmen-ki, ekonomik tabanlı seçkinlerden farklı olarak, diğerleri alt sınıflardan yukarlara yükselmiş, onlarca özümsenmeye yatkınlaştırılmış kimselerdir- bütün bu seçkinler, aynı kategori içinde toplanmakta; aldıkları eğitim, kariyer ve iş hayatlarındaki *ethic*'leri, dünya görüşleri, statülerini ve ekonomik ayrıcalıklarını aynı toplumsal düzeni savunarak sürdürebilmek zorunlulukları, iktidar alanındaki bir konumdan diğer bir iktidar alanındaki yeni yeni konumlara rahatça geçebilmeleri üst derecede bir generalken başkanlığa, ordan da şirketlerin yönetim kurullarına, başkanlıklarına, yada tam tersi- nedeniyle, gitgide daha kapalı, daha etkin, daha ayrıcalıklı bir İktidar Seçkinleri oluşturabilmektedirler.

Sweezy'nin Eleştirileri

Mills'i bugün değerlendirirken -özellikle *İktidar Seçkinleri*'ni- Sweezy'nin yaptığı eleştirilerden yola çıkmak, en etkin, en doğru yol olacaktır.

Sweezy'ye göre, Mills, toplumsal iktidar ve tabakalanma sorununu ulusal çapta ilk kez inceleyen bilim adamıdır. Amerikan hayat tarzına karşı değildir, servete de karşı değildir. Ama bunların bu toplumsal etkileriyle; bu şekilde elde edilmesine karşıdır. Üstelik bunu, çok üstü örtülü olarak söyleyebilmiştir. Acelecidir. «Hepimiz gibi,» diyor Sweezy, «Amerikan sosyal yapısının sorunları hakkında kesinleşmiş bir görüşe varmamış bulunmaktadır.» Seçkinler teorisinin etkisi altında kalmıştır; soruna, sınıflar açısından çok, bu açıdan bakmıştır.

Diğer yandan, seçkinlerin bir bölümü olan askerlerin önem kazanması, Mills'in anlattığı gibi, dünya koşullarının değişmesinden çok, Amerikan toplumunun sosyo-ekonomik alt-yapısının sonucudur. Seçkinler teorisinin yandaşlarında olduğu gibi, Mills'de bazı sorunları, toplumsal yapının içsel sorunları olarak değil de, daha çok, dışsal -dış dünyadaki- sorunlar olarak elealmaktadır. Oysa, askeri kariyerin en yüksek mevkilerine gelenlerin daha sonraki «terfih» makâmları, büyük şirketlerdeki «makâmlar» olmaktadır. Askerlerin militarizmi görünürdeki tek militarizm ise de, yapısal nedenlerle, militaristlikte sanayiciler askerleri de geçmektedir. Bu nedenle, Sweezy'ye göre, üçlü bir iktidar seçkinleri değil, bir *ruling class* yönetmektedir modern kapitalist

toplumu. Egemen sınıfı görebilmek, anlayabilmek için ise, Amerikan hayatının bütününü, ekonomik, sosyal ve siyasal boyutlardaki bütünlüğü içindeki işleyişi ile kavrayabilmek gerekmektedir. yani, tekelci kapitalizmin tüm sistemini kavrayabilmek asgari koşul olmaktadır.

«Ünlüler» denen sinema yıldızları, beyzbol oyuncuları, skandallar kraliçesi gibi kimseleri bile, bu toplumsal sorunların nedeni olarak gözükmemekte çok başarılı olan *ruling class* türetmektedir. Bunlar, ruling class herşeyden önce oldukça kârlı iş alanlarıdır. Diğer yandan da, kitlelerin dikkatini bunlara çevirmek, kitleleri kendisini ve bu *ruling class*'ın durumunu düşünüp anlamaktan alakoymuş olmaktadır.

Sweezy'ye göre Mills'in vurgulanması gereken olumlu yanları ise şunlardır:

1. Kapitalist modern toplumu bir azınlığın; hem de, kendisinden başka hiçbir yere karşı sorumluluk duymayacak bir duruma gelmiş bir azınlığın yönettiğini açıkca sergilemiştir. Böyle yapmakla, J.K. Galbraith ya da David Riesman gibi «modern Bastiat'ların sosyal armoniler» hikâyelerinin geçersizliğini; çok yaygın, çok ünlü bu gibi teorilerin asılnda, çocukca teoriler olduğunu ortaya koymuştur.»

2. Mills'in vurgulanması gereken ikinci önemli yanı ise, sorunu, geniş kitlelere anlatabilmenin yolunu ve zamanını çok iyi seçebilmiş oluşudur.

Yazımızın sonu yerine geçmek üzere, Sweezy'nin şu satırlarını verelim:

> «Bazı solculara göre, Mills günümüz Birleşik Devletleri hakkında birçok efsaneyi gün ışığına çıkarmıştır. Ülkenin, sorumsuz ve çok dar bir azınlık tarafından yönetildiğini; sonuç olarak durumun kötü değil, kötünün kötüsü olduğunu göstermiştir. Fakat, durumla ilgili olarak ne yapılması gerektiği konusunda hiçbir şey söylememiştir.
>
> «Ben, bu tür bir eleştirinin haklı ve gerçek bir temele dayandığı görüşünde değilim. Böylesine güzel bir eser karşısında şükran duymalıyız derim. İşlediği,

açıkladığı sorunlar hakkında varılması gereken sonuçlara, biz kendimiz de pekâlâ varabiliriz. Hatta, Mills alınacak belki ama, ben biraz daha ileri gidip şunları da değerlendirmede hesaba katmaktan yanayım. *Dissent* dergisi ile ilişkilerinden biliyoruz ki, Mills, kendisinin sosyalist olduğunu söylemektedir. Ne var ki, günümüz koşulları altında, *İktidar Seçkinleri* apaçık sosyalist görünümlü değerlendirmelerle bu belirli sonuçlara varsaydı, bunları çığırtkan bir üslûbla anlatmış olsaydı ne yayınlanabilme, ne de bu denli geniş bir okuyucu kitlesine seslenebilme olanağı bulabilirdi.»

(Sweezy, *a.g.m.*, bak: Domhoff and Ballard, *a.g.e*, ss. 131-32)

C. WRIGHT MILLS İÇİN KULLANILAN TEMEL KAYNAKLAR

1. Allen, Michael Patric., «Management Control in the Large Corporation: Comment on Zeitlin,» **American Journal of Sociology**, Commentary and Debate, Volume 81, Number 4, January 1976, pp. 885-94

2. Gouldner, Alvine W **The Coming Crisis of Western Sociology** (London: Heinemann, 1971).

3. Aptheker, Herbert., **The World of C. Wright Mills** (New York: Marzani and Munsell, 1960).

4. Dahrendorf, Ralf., «The Service Class: Excerpts from «Recent Changes in Class Structure of European Societies,» **Daedalus**, Volume 93, 1964, pp. 244-52; ayrıca, aynı yazıdan alıntı, bak: Tom Burns (ed.), **Industrial Man: Selected Readings** (Penguin, 1973 1969, 140-50).

5. Wakefield, Dan., «Taking It Big: A Memoir of C. Wright Mills.» Domhoff and Ballard, C. **Wright Mills and the Power Elite** (Boston: Beacon Press, 1968).

6. **Dissent**, Winter 1957, «Comment on Critisism.» Mills'in Eleştirilere Cevabı.

7. Mannheim, Karl., «American Sociology,» Bak: M. Stein adn A. Vidich, **Sociology on Trial** (Prentice-Hall, Inc., 1963, pp. 3-11). Mills'in yöntem bilim anlayışının ilk filizlerine Mannheim'in 1930'lardaki bu yazısında rastlanmaktadır.

8. Mills, C. Wright., Dan Wakefield'e Mektubu, Bak: G. William Domhoff and Hoyt B. Ballard. C. **Wright Mills and the Power Elite** (Boston: Beacon Press, 1968)

9. Mills, C. Wright., çeviren Ünsal Oskay, **İktidar Seçkinleri** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972).

10. Mills, C. Wright., **Sociological Imagination** (Pelican, 1970).

11. Parsons, Talcott, «Equality and Inequaltiy in Modern Society, or Social Stratification Revisited,» Bak: Edward O. Laumann, **Social Stratification: Research and Theory for 1970 s.** (Indianapolis New York: The Bobs-Merrill Company, Inc, 1970). Özellikle, toplumsal tabakalanmanın «societal unit»ler içinde elealınmasının toplumsal eşitsizliği anlamak ve açıklamakta yetmeyeceğini; eşitsizliğin geleneksel temellerinin meşruiyetini yitirmeye başladığı şu dönemde, eşitsizliğin düzenlerdeki rol icrası etkinliğine dayandığını bunun işleyişinin ise toplum yapısının bütünlüğü içinde gözlemlenmesi gerektiğini bizzat kendisinin de kabul etmiş olması açısından önemlidir 13-72.

12. Schneider, Eugene V «The Sociology of C. Wright Mills,» **Monthly Review**, February 1963.

13. Sweezy, Paul M., «Power Elite or Ruling Class,» **Monthly Review**, September 1956. Ayrıca, aynı yazıdan yapılan alıntı için, Bak: Domhoff ana Ballard, 1968, pp. 131-32.

14. Zeitlin, Maurice., «Corporate Ownership and Control: The Large Corporation and the Capitalist Class,» **American Journal of Sociology**, Volume 79, Number 5, March 1974, pp. 1073-111).

15, Zeitlin, Maurice, «On Class Theory of the Large Corporation: Response to Allen,» **American Journal of Sociology**, Commentary and Debate. Volume 81, Number 4, January 1976, pp. 894-903. Özellikle, Berle ve Means'-n 1967'de de savunmaya devam ettikleri «sermayeye karşı tamamen tarafsız bir teknokrasinin; yani **managerial elite**'in egemen olmaya devam ettiği» görüşleri ve bunların bugünkü araştırmalar karşısında savunulamayacak -tabii, bilimsel yönden- duruma gelmeleri hakkında çok yararlı.

RADYO VE TELEVİZYON İZLEYİCİ ARAŞTIRMALARI

Dr. Aysel AZİZ

GİRİŞ

Gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde, kitle haberleşme araçları olarak tanımlanan gazete, radyo, televizyon, film, kitap, dergi ve tiyatronun toplumlara olan yoğun etkisi, bugün tartışılmaz bir gerçek olarak onanmaktadır. Bu araçlardan özellikle radyo-televizyon ve gazete üçlüsünün, diğerlerine göre önemleri daha büyüktür. Bu kitle haberleşme araçları iyi yönetildiği, öz yönünden doyurucu olduğunda, özellikle, kalkınmakta olan ülkelerin, kalkınma çabalarına yapıcı bir destek olmaktadır. Kalkınmış toplumlarda ise, toplum ilgi ve beğenisinin bozulmadan belli bir düzeyde kalmasını sağlamaktadır.

Radyo ve televizyonla yapılan çeşitli yayınlarla toplumun değişik kesimlerinin, değişik gereksinmeleri karşılanmaktadır. Bu gereksinmeleri, radyo ve televizyonunun işlevleri ile sınırlandırırsak haber verme, aydınlatma, eğitme, kültür verme, eğlendirme, tanıtma gibi türlerde toplayabiliriz. Ülkelerin yönetim biçimlerine ve bunun yayın sistemlerindeki yansımasına bakılarak ya da bu yansımanın doğal sonucu olarak, radyo ve televizyon yayınları ile değişik içerik ve oranlarda toplumun, bireyin bu gereksinmeleri karşılanmaktadır. Kimi ülkelerde bu işlevlerden, söz gelimi haber verme ve eğitme başat iken, kimi ülkelerde eğlence ve tanıtma işlevleri önde gelmektedir. Ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları, yayın örgütlerinin bu işlevlerini, kamu hizmetlerini belirlemekte ve sınırlamaktadır.

Kuşkusuz, yapılan bu yayınların kim için, nasıl bir gereksinmeyi karşılamak için ve ne zaman, nerede yapılması gerektiği

hususları önemlidir. Aynı şekilde, yayınların hedef kitle için anlamı nedir? Öncelikle, yapılan yayın izlenebilmiş midir? Nasıl bir yoğunlukta, ve amaçlanan etki ya da yarar sağlanabilmiş midir? Tüm bu soruların yanıtlarının bilinmesi, bir yayın kurumu için yaşamsal önemde sorular ve yanıtlanması gerekli durumlardır. Bir yayın kurumu, gerek yayın öncesi, gerekse yayın sırasında ve sonrasında bu tür soruların yanıtlarını, ya doğrudan izleyici ile ilişki kurarak ya da araştırma yöntemleri olarak gruplandırılan yöntemlerle çözümleyebilir. Doğrudan izleyici ile ilişki kurmak, ya izleyicinin, gelişmiş toplumlarda telefon yolu ile kendiliğinden yayınlar ile ilgili olarak düşüncelerini belirtmesi ya da mektupla bu düşüncelerini, dolayısı ile yayınların etkinliğini gösteren yazılı açıklamalarla olur. Bu yöntemin, ancak telefonu ve yazma alışkanlığı olan toplumlarda -belirli kayıtlamalarla- anlamlı olabileceğini belirtmek gerekir. İkinci olarak ele aldığımız ve bu yazımızda üzerinde duracağımız yöntem ise ampirik araştırma yöntemi ile izleyicinin yayınlara olan tepkisinin ölçülmesidir (burada 'tepki' sözcüğünü geniş anlamı ile yayınlara olan ilgiden, sağlanan yarara kadar geniş anlamı ile ele almak gerekmektedir). Yayınların geniş izleyici kitlesine yapılması gerçeğinden hareket edilerek, haberleşmede, özellikle artbesleme (feedback) olarak adlandırılan, toplumun seslendiği kitlenin düşünce ve eğilimlerini almada, saptamada değişik amaçlar için değişik teknik ve yöntemler geliştirilmiştir.

Yayınların seslendiği kitlenin büyüklüğünü, bileşimini, konumunu, istek ve gereksinmelerini saptaması, radyo ve televizyon yayınlarına yer veren tüm ülkelerde çeşitli kuruluşlarca -yayın kurumu, bilimsel kurumlar, özel tanıtı kurumları ve diğerleri- yapılmaktadır. Özel girişimci yayın sistemlerinde bu tür araştırmalar çok daha gelişmiş yöntemlerle ve sürekli olarak yapılmasına karşın, yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş, gelişme çabaları içerisinde bulunan ülkelerde ağır ve daha az kapsamlı olarak yapılmaktadır. Araştırmamızda, radyo ve televizyon yayınlarının *'dolaylı artbesleme'* olarak nitelenebilecek bilgilerin hangi amaçlarla, hangi yöntem ve tekniklerle yapıldığı ve değişik ülkelerde çeşitli teknik ve yöntemlerle yapılan araştırmaların kısa bir özeti verilmeye çalışılacaktır. Amaç, bu konuda ilgi duyanlara, yüzeyde de olsa, bilgiler verme ve özellikle konu ile ilgili kaynakların belirtilerek, ilgilenenlere kaynaklar konusunda da bilgi vermektir.

A. ARAŞTIRMA TÜRLERİ

Radyo ve televizyon yayınları ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda genel amaç «izleyici»dir. Bir başka deyişle, radyo ve televizyon yayınlarının seslendiği «birey» ve onun oluşturduğu «gruplar,» «topluluklar»dır. Ancak, «yayın» ile «izleyici» ya da «birey» ikili ilişkisini araştırırken, ortaya çıkarılmak istenen olgunun ne olduğu hususu, araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Amaç, izleyicinin genişliği, yoğunluğu mu? izleme alışkanlıkları mı? belirli yayınlar karşısında ilgi ve tepkiler mi? tutum ve davranışlardaki belirgin değişiklikler mi? işte tüm bunlar, o araştırmanın amacını ya da amaçlarını oluşturmakta ve araştırmanın türü de bu amaca göre belirlenmektedir.

Günümüzde radyo ve televizyon ile ilgili olarak yapılan ampirik araştırmalar genellikle şu amaçlarla yapılmaktadır

1) *İzleyen kitlenin sayısal görünümünü ölçmeyi amaçlayan araştırmalar* Bu araştırmalar, belki de ilk araştırma türlerindendir denilebilir. Özellikle tecimsel radyo ve televizyon yönetim biçiminin egemen olduğu toplumlarda bu tür araştırmalar düzenli olarak yapılmaktadır. Bu araştırmalarda, kimi tek bir programın izlenilmesi, kimi de tüm programların dinlenilip-seyredilmesi saptanmaya çalışılır. Kimi kez bu amaç, yapılan bir radyo-televizyon araştırmasında yan amaç olarak görünebilir.

2) *Program ön araştırmaları:* Gerek yayıncıların ve gerekse program plânlaması yapanların en çok gereksinme duydukları bir araştırma türüdür. Bunda amaç, programların yayına hazır duruma getirilmesinden önce, programların sesleneceği hedef dinleyici-seyirci kitlesinin genel bilgi derecesinin saptanmasıdır. Kuşkusuz, yapılan bu tür araştırmalarda genel bilgi derecesi yanında, hedef kitlenin ilgi, değer ve beceri düzeyi de ölçülür. Elde edilen araştırma sonucu verilere dayanılarak programların hazırlanmasına; hedef izleyicinin (dinleyici-seyircinin) büyük bir kısmının gereksinmesini karşılayıcı nitelikte programlar yapılmaya çalışılır.

3) *İzleyicinin yayınlara olan tepkisini ölçmeyi amaçlayan araştırmalar* Yapılan bu tür araştırmalarda amaç, yayınlanan belli bir programa ya da programlara karşı, dinleyici-seyircinin ilgisini, beğeni derecesini, tepkisini ölçmektir.

4) *Programların anlaşılabilirliğinin saptanmasını amaçlayan araştırmalar:* Bu tür araştırmalarda bir programın ya da bir dize programın, normal koşullarda hedef izleyici kitlece anlaşılıp anlaşılmadığı saptanır. Bu amaçla yapılan araştırmalar, yayından önce olabileceği gibi, yayından sonra da olabilir. Özellikle eğitici programlarla ilgili araştırmalar bu amaçla yapılmaktadır.

5) *Yayınların toplumsal etkisinin ölçülmesini amaçlayan araştırmalar* Bu tür araştırmalarda amaç, yayınların dinleyici-seyirci kitlesi üzerinde nasıl etki yaptığı; sosyal yaşantılarını, eğitim, öğretim düzeylerini, ahlâk, ve huy edinme gibi hususlarda etkileme derecesi ile fiziksel etkilerini saptamaktır. Daha sonra görüleceği gibi, bu tip araştırmalar çok yaygın olup, hemen hemen her araştırmada bu toplumsal etkinin değişik yönleri araştırılır.

6) *Radyo ve televizyonun diğer kitle haberleşme araçlarına olan etkisini ölçmeyi amaçlayan araştırmalar* Bu amaçla yapılan araştırmalar, genellikle toplumsal etkiyi ölçmeyi amaçlayan araştırmalarla da saptanmaya çalışılırsa da, kimi kez ayrı olarak da yapılmaktadır. Bu tip araştırmalarda, kitle haberleşme araçlarından olan radyo ve televizyonun, diğer kitle haberleşme araçları olan gazete, kitap, sinema ve bu gibi diğer kitlesel haberleşme araçlarına olan etkisi saptanır[1].

7) Yukarıda belirtilen amaçlarla yapılan araştırmalara ek olarak, bir başka araştırma türünden de söz edilebilir. *Radyo ve televizyon alıcı ve vericilerinin sayısal görünümlerini vermeyi amaçlayan araştırmalar.* Bu tip araştırmalar daha çok istatistiki yönden bilgi alınması için devlet kurumlarınca ya da uluslararası örgütlerce yapılır. Bu tip araştırmalar her ne kadar dinleyici-seyirci araştırması türüne girmemekteyse de, belirtilmesinde yarar vardır.

Belirtilen bu araştırma türlerinde, daha önce de değinildiği gibi kimi kez tek bir amaçla yapılabildiği gibi, kimi kez de birkaçının bir arada araştırılması amaçlanabilir. Gelişmiş toplumlarda bu amaçlar daha da ayrıntılara inilerek saptanmaktadır.

---

(1) Bu konuda yapılmış bir araştırma olarak, BELSON, William, **«The Effect of TV. on the reading and buying of Newspapers and Magazines»**, Public Opinion Quarterly, Vol. XXV, N., 1961, Sh. 366-381 verilebilir.

B. ARAŞTIRMALARDA KULLANILAN YÖNTEM VE TEKNİKLER

Radyo ve televizyonla ilgili olarak yapılan izleyici (dinleyici-seyirci) araştırmalarında çeşitli teknikler, yöntemler geliştirilmiştir. Araştırmaların ilk başladığı yıllarda bu araştırmalar oldukça basit yöntem ve tekniklerle yapılmakta iken, bugün, teknolojinin ilerlemesi ile, daha karmaşık yöntem ve tekniklerle yapılmaya başlanmıştır. Bugün kullanılmakta olan yöntem ve tekniklere geçmeden önce, yapılacak dinleyici-seyirci araştırmalarında özen gösterilmesi gereken kimi genel hususlara değinmek gerekir :

i. Yapılacak araştırmalarda «izleyici», «dinleyici» ya da «seyirci» kavramlarının tanımını çok iyi yapmak gerekir. Bu gerek, hem o araştırma sonuçlarının yorumlanmasında hem de araştırma sonuçlarının başka yer ve sürelerde yapılan diğer araştırmalarla karşılaştırılma olanağının sağlanması bakımından önemlidir.

ii. Dinleyici-seyirci araştırmalarında alınacak örneklemin toplumu en iyi biçimde yansıtması gerekir. Bugün toplumların tümünü kapsayacak araştırma yapma olanağının bulunmaması nedeni ile, araştırma yapılacak toplumun küçük bir kesiti alınmakta ve araştırma bu kesite giren bireylere uygulanmaktadır. Toplumun belirli bir kesitinin sağlıklı biçimde alınması ise «örneklem» denilen istatistiki yöntemle, sayısal işlemlerle yapılmaktadır. Yalnızca radyo ve televizyonla ilgili araştırmalarda değil, tüm sosyal araştırmalarda örneklemin iyi yapılması, araştırmanın güvenilir, sonuçlarının genelleştirilebilmesi için önkoşuldur denilebilir. Çünkü, baştan iyi bir örneklem ile alınmayan deneklere uygulanacak araştırmada kullanılacak teknikler ne kadar kusursuz olursa olsun, araştırma sonuçlarının tüm toplumu ya da belirli nitelikteki grupları özümlemesi (temsil etmesi) beklenemez.

Günümüzde, geliştirilen yöntemlerle yapılan örneklemler şöyle gruplandırılabilir :

I. *Olasılıkçı Orneklem (random sampling)*

Bu tür örneklemede asıl nüfusun tüm özellikleri yansıtılmaya çalışılır. Bu örneklemde değişik yöntemler kullanılır.

a) *Basit tesadüfi örneklem (simple random sampling)*

Olasılıkçı örneklemelerin en basitidir. Genel nüfus içerisinde yer alan birimlerin herbirine eşit özümlenme şansı tanıdığı gibi, bu birimlere özgü niteliklerinde eşit özümlenme olanağı verir. Bunun için genel nüfusun bir listesi yapılır ve listeden tüm olarak rastlantısal bir başlangıç noktası alınır. Daha sonra, bu noktadan başlayarak hep aynı sayıda atlama yapılarak istenilen sayıda örnek saptanır.

b) *Aşamalı rastlantısal örnekleme (stratified random samle)*: Bu örneklemde, nüfus içerisinde belirli kıstaslara (yaş, cinsiyet, eğitim, gelir v.b. gibi) göre gruplandırmalar yapılır ve örneklem bu kıstaslara göre saptanır.

c) *Küme örneklemesi (cluster sampling)*

Bu örneklem yöntemi, basit rastlantısal örneklemede ya da aşamalı rastlantısal örneklemede tek kişilik birimler olarak düşünülen nüfusun, belirli özelliklerine (yer birliği gibi) göre, birer küme olarak ele alınmasına dayanır.

2. *Olasılıkçı Olmayan Örneklem (non probability sampling)*.

Bu tür örneklemde, nüfusun her öğesinin örneğe alınması gerekmez. Üç farklı biçimde uygulanabilir

a) *Rastgele alınan örnekler (accidental sampling)*

Belirli büyüklükte bir sayıya ulaşıncaya kadar, rastgele kişilerin denek olarak alınmasıdır. Örneğin, evde, sokakta, otobüste bulunan bireylerin örnekleme girme olasılıkları vardır.

b) *Kota örneklemesi (quota sampling)*

Bu örneklemde, araştırılacak kitlenin belirli nitelikleri önce saptanır, araştırma yapılacak kişilerin seçimi ise uygulayıcıya bırakılır. Bir başka anlatımla, önce tabakalar saptanmakta sonra da rastgele seçim yapılmaktadır.

c) *Amaçlı örnekleme (purposive sampling)*

Bu tür örneklemenin temelinde, asıl nüfusun, elimizde inceleme konusu ile ilgili özelliği yönünden tam benzeri olan küçük birimlerin alınması gelir[2].

Genel olarak sosyal araştırmalarda uygulanan bu örneklemler, radyo ve televizyon araştırmalarında da kullanılmaktadır. Ancak, tüm bu örneklem türlerinin iyi ve eksik, aksayan yanları vardır. Ayrıca, bu yöntemlerin kimi kez biri değil, bir kaçı birden eksik, aksayan yanları gidermek için birlikte de kullanılmaktadır. Örneklemin yapılmasını, hangi yöntemin kullanılacağı hususunu, araştırma türlerinde ve tekniklerinde de görüleceği üzere, araştırmanın amacı ya da amaçları belirler.

Orneklemlerle ilgili bu kısa açıklamalardan sonra, radyo ve televizyonla ilgili olarak yapılacak izleyici araştırmalarında kullanılan yöntemleri, teknikleri görebiliriz.

Radyo ve televizyonla ilgili olarak yapılan araştırmalarda kullanılacak yöntem ve teknikler, büyük ölçüde araştırma amaç ya da amaçları ile ilgilidir. Önce yapılacak araştırmanın amacı saptanır, daha sonra ise, bu amacı en iyi biçimde gerçekleştirecek yöntem ve teknikler bulunur. Örneğin, dinleyici-seyirci genişliğini ölçmeyi amaçlayan bir araştırmada kullanılacak yöntem ile, yayınların etkinliğini ölçmeyi amaçlayan bir araştırmada kullanılacak yöntem birbirinden çok farklı olacaktır. Radyo ve televizyonun kamu hizmetinde kullanılmaya başlamasından bu yana kullanılan araştırma teknikleri şöyle sıralanabilir.

1) *Telefonla Araştırma Tekniği:* İlk kez A.B.D. de kullanılan bu teknikle yayın anında, önceden seçilmiş telefonu olan evlere telefon açılarak, o andaki yayının izlenilip izlenmediğinin araştırılması yapılır. Özellikle, radyo yayınlarının başladığı ilk yıllarda yaygın olarak yapılan bu araştırmada amaç, izleyici genişliğinin yoğunluğunun saptanmasıdır. Telefonla saptama yönteminin başlıca iki zayıf yönü vardır : Birinci zayıf noktası, araştır-

(2) OSKAY, Ünsal, «Kitle Haberleşmesinde kullanılan toplumsal araştırmalarla ilgili Metod ve Planlama Sorunları» **S.B.F. Dergisi**, C.tt: XXVII, No. 1527. Sh. 34-141. KRECH, David, «**Sosyal Psikoloji**», Çev., E. Güçbilmez-O. Onaran, A.Ü.S.B.F. Siyasi İlimler Ens. **Ankara**, 1967, sh. 342-347

manın telefonu olan bölgelerde uygulanması, yani çoğunlukla şehir içinde kalması, köylük, kırsal alanlardaki durumu yansıtmaması; ve buna bağlı olarak da gelir düzeyi yüksek ya da orta olan evleri kapsamasıdır. Tekniğin ikinci zayıf noktası ise, telefonla alınacak yanıtların doğruluğunun araştırılamamasıdır[3].

2) *Mekanik yöntem :* Bu teknikle yapılan araştırmalarda «telefon» tekniğinde olduğu gibi dinleyici-seyirci genişliğinin yoğunluğunu ölçmeyi amaçlayan araştırmalarda kullanılmaktadır. A.B.D. de Nielsen Şirketince geliştirilen bu teknikle, «Audiometer» diye adlandırılan elektronik bir araç ile dinleyici-seyircinin yayınlara karşı olan ilgisi; izlenip, izlenmediği anında saptanabilmektedir. «Audiometer», seçilen evlerdeki radyo ya da televizyon alıcılarına bağlanmakta ve radyonun-televizyonun açılıp açılmadığı, hangi kanalların izlendiği araç yolu ile saptanmaktadır. Özellikle, tanıtı yayınlarının yoğun olduğu toplumlarda, bu yöntem ile hangi saatlerde daha yoğun bir dinleyici-seyirci kitlesinin bulunduğu öğrenilmektedir. Aynı teknik, İngiltere'de «Tammeter» adı ile, Batı Almanya'da «Teleskopie» adı ile uygulanmaktadır. Bu yöntemin de zayıf noktaları vardır : Herşeyden önce, çok pahalı bir yöntemdir. İkinci olarak ise, ölçümü yapılan kitlenin niteliği hakkında bilgi edinilemez. Örneğin, bir radyo ya da televizyonun açıldığında kaç kişinin, nasıl bir ilgi ile izlediği hakkında bilgi veremez. Ayrıca, sonuçların açıklanması zaman almaktadır[4].

3) *Görüşme (Mülâkat) Yöntemi :* Hemen hemen tüm dünyada en yaygın olan bu araştırma tekniğinde esas, çeşitli örneklem yöntemleri ile seçilmiş deneklerle, hazırlanan soru kağıtları üzerinden, araştırıcıların (anketörlerin) doğrudan görüşme yapmalarıdır. Bu yöntemde, gerek soruların yanıtlanması, gerek soruların kapsadıkları konular ve gerekse yapılış zaman ve sıklığı bakımlarından farklı yöntemler ortaya çıkmıştır: Bu yöntemde yapılan araştırma türlerine daha sonraki bölümde değinilecektir.

---

(3) Phillips D. -Grogan, J.- Ryan E., «An Introduction to Radio and TV.» The Ronald Press Company, New York, 1954, sh. 292.

(4) y.a.g.e. sh. 253-295. Ayrıca Almanya'daki uygulama ile ilgili geniş bilgi için bknz. BEŞİROĞLU, Akın, «Radyo ve TV. Hizmetleri ve İzleyici Araştırması», TRT Yayıncılık ve Haberleşme, Sayı: 13, 1976. sh. 2-7.

4. *Grup testleri tekniği:* Bu yöntem 40-50 kişilik küçük gruplar üzerinde yapılan araştırmalardır. Denetimli gruplar kurularak araştırma merkezine çağrılırlar ve orada yayından önce ve sonra programla igili sorular sorulur. Yanıtlarda meydana gelecek fark yayının etkisi olarak saptanır. Bu yöntem oldukça kolay olup masraflı değildir.

5. *Küçük tartışma grupları tekniği:* «Panel» adı da verilen bu yöntemde, 5-8 kişilik çok küçük gruplara, araştırma merkezlerinde etkinliği ölçülecek programlar izlettirilir. Sonra da bu program hakkında tartışma açılır. Özellikle, programların yayınlanmasından önce yapılan bu tür araştırmalardan sonra, hazırlanan programın hedef dinleyici-seyirciye seslenip seslenmediği belirlenir ve duruma göre gerekli düzeltmeler yapılır[5]

6. *İzleme Merkezleri Yöntemi:* Daha çok köylerde ve kentlerin geri kalmış bölgelerinde uygulanan bu yöntemde, «Forum» adı verilen izleme merkezleri kurulur. Bu merkezlere, küçük toplumlar olduğu için, yaşayan nüfusun hemen hemen hepsi çağrılır Yayınlar bir önder başkanlığında birlikte izlenir, yayın sonunda programdan ne anlaşıldığı, nelerin noksan olduğu belirtilir ve elde olunan veriler, daha sonraki programlara ışık tutmak üzere, yayın merkezlerine gönderilir. Daha çok pilot bölgelerde eğitici ve öğretici yayınların etkinliğini ölçmek için yapılan bu araştırmalar, süreklidir.

7. *Bellek Yöntemi:* Bu yöntem de ise, seçilmiş kişilerden izledikleri programlar hakkında notlar tutmaları istenir. Tutulan bu notlar posta aracılığı ile araştırma merkezlerine gönderilir. Merkezlerde yapılan değerlendirme sonucunda dinleyici-seyircinin yayınlara karşı olan tepkileri ölçülür[6].

Görüşme (mülakat) yönteminde değişik türler:

Özellikle radyo ve televizyon izleyici araştırmalarında yaygın biçimde kullanılan «görüşme yönetiminin» farklı amaçları gerçekleştirmek üzere, değişik türleri geliştirilmiştir. Bu türler, görüşmede yer alacak soruların kimin tarafından doldurulacağı, so-

(5) BELSON, William, «The Impact of Television: Methods and Findings in Program Research», Archon Books, Hamden Conn., 1967, sh. 23-36.
(6) Belson, y.a.g.e., Sh. 298-299.

ruların düzeni, görüşmenin yapılacağı zamana göre değişmektedir.

a) Soruların kimin tarafından doldurulacağına göre görüşme teknikleri:

Görüşme yönteminde asıl olan, araştırılacak konudaki soruların yazılı olarak bir kağıt üzerinde yer almasıdır. Ancak, soruların doğrudan, örnekleme çıkan deneğin mi doldurulacağı, yoksa, anketör ya da uygulayacının mı dolduracağı, hususları «görüşme» tekniğinin bu yönden gruplandırılmasını gerektirmektedir. Bu bakımdan görüşme yöntemi i. Denek tarafından doldurma, ii. Uygulayıcı tarafından doldurma olarak ikiye ayrılabilir. Bunlardan birinci tür görüşme yöntemi, uygulayıcıların iyi eğitilmiş olması koşulu ile en güvenilir yöntemdir. Ancak, uygulayıcıların parasız çalışmayacağı gözönünde bulundurulursa ve tek tek deneklerin evlerine ya da bulundukları yerlere gitme harcamaları da hesaba katılırsa, oldukça pahalı bir yöntemdir. Soru kağıdının, denek tarafından doldurulması ise, fazla harcamayı gerektirmez, ancak birinci yönteme göre daha az güvenilir bir yöntemdir.

b) Soruların kapsadığı konular bakımından:

i. *Serbest görüşmeler* Görüşme için genel bir çerçeve çizilir, soruların düzenlenmesi uygulayıcıya bırakılır. Görüşmeyi yapan, belirtilen konu sınırı içinde kalma koşulu ile soruları kendisi düzenler.

ii. *Derinlemesine görüşme* Bu yöntemde, sorular bir konuda ayrıntılı bilgi alacak biçimde düzenlenir.

iii. Merkezileştirilmiş görüşme: Sorular, bir durumun ortaya çıkarılmasına yardım edici biçimde düzenlenir. Yani, her sorulan soru tek başına değil, belli bir durumun ortaya çıkmasına yardım edecek biçimdedir[7].

c) Yapıldığı zamana ve sıklığa göre görüşmeler:

i. *Once ve sonra görüşmeler:* Daha çok programların etkinliğini ölçmeyi amaçlayan araştırmalarda bu görüşme yöntemi

(7) Belson, y.a.g.e. sh. 18-19

kullanılır. Bu tür yöntemde, araştırılacak örnekleme, yayından önce ve sonra olmak üzere, iki kez anket uygulanır. Amaç, yayınlanan programın dinleyici-seyirci üzerinde ne gibi eğitici ya da öğretici etkisi olduğunu saptamaktır. Ancak, burada özen gösterilmesi gereken husus, yayın dışındaki herhangi bir etkenin varlığını sıfıra indirgemektir.

i. *Denetimli önce ve sonra yöntemi:* Yayın dışındaki gerek orjinal ve gerekse diğer etkenlerin varlığını yok etmek üzere geliştirilmiş bir yöntem olup, örneklemin hemen hemen aynı olan bir denetleme grup örneklemi daha alınır ve yayından önce her iki grupa da aynı soru kağıdı uygulanır. Yayından sonra da yine aynı soru kağıdı her iki örneklem gruba -yayın izleyen ve izlemeyen- uygulanır. Yayını izleyen örneklemde ortaya çıkan fark, etkinliğinin ölçümü yapılan programdan ileri gelmiştir[3].

iii. *Anımsatma yöntemi:* Görüşme türünde yapılan bu yöntemde, yayınlar kuşaklara ayrılmış olup, her yayın kuşağından sonra, hazırlanan soru formları üzerinden görüşmeyi yapacaklar seçilmiş yerlere giderek bir az önceki yayını izleyip izlemedikleri, ne gibi etkisi olduğu hususlarını araştırırlar. Bu yöntem yaygın olarak A.B.D. de kullanılmakta, İngiltere'de ise bu yöntem daha değişik bir biçimde uygulanmaktadır[9].

iv. *Geriye bakış yöntemi:* Daha çok radyo ve televizyonun- özellikle televizyonun kişinin sosyal yaşamına etkisini ölçme amacı ile yapılan bu yöntemde sorular, deneğin televizyondan önceki geçmişini ortaya çıkaracak nitelikde düzenlenir. Geçmiş ile bugün ki yaşantı arasındaki fark televizyonun etkisi olarak saptanır[10].

Görüşme yönteminde soruların hazırlanması:

Radyo ve televizyon izleyici yoklamalarında başarılı görüşme yöntemini kullanmak için, herşeyden önce deneklere yöneltilecek ve belirli amaçların gerçekleşmesini sağlayacak soruların çok iyi hazırlanması gerekmektedir. Soruların hazırlanmasında

(8) Belson, y.a.g.e., sh. 167-176.
(9) Phillips-Grogan-Ryan, a.g.e., sh. 297-98.
(10) Belson, a.g.e., sh. 23-26.

özen gösterilecek kimi hususlar kuşkusuz yalnızca görüşme yöntemine özgü olmayıp, diğer araştırma yöntemlerinde de özen gösterilmesi, uyulması gereken özelliklerdir. Ancak, görüşme yöntemi, geniş çapta soru-yanıt düzenine bağlı olduğundan, bu durum daha da önem kazanmaktadır. Bu özellikleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. Sorular gerek tek, gerekse sayı olarak uzun olmamalı, en çok 30 dakikayı geçmemelidir.

2. Sorular, yanıtlanma isteğini uyandıracak biçimde hazırlanmalıdır. Bunun için başlangıçta, bireyin güvenini sağlayacak hafif sorularla ankete başlanmalıdır.

3. Amaç ya da varsayım tek bir soru ile değil, bir çok soru ile sınanmalıdır. Bunun için gerekirse, denetleme soruları da anket-te yer almalıdır.

4. Soruların yanıtları kolayca verilebilecek nitelikte olmalıdır. Birkaç anlama gelen sorular hem deneği şaşırtır hem de verilen yanıtların güvenilir olmasını önler.

5. Sorular daha çok basit zamanlı olmalı ve iki olumsuz bir cümlede kullanılmamalıdır.

6 Sorular deneğin onurunu kırıcı, aşağılayıcı, horlanmasına neden olabilecek biçimde düzenlenmemelidir.

7. Sorular açık ya da kapalı uçlu olarak hazırlanabilirse de, gerek yazma külfetinden kurtarma, zaman kazanma, gerekse sonradan kodlama ve editing aşamalarında kolaylık sağlamak üzere kapalı uçlu sorular yeğlenmelidir.

8. Anket uygulayacılara ya da dolduranlara -denek- gerekli yöneltmeler açık olarak yapılmalı ve genellikle büyük harflerle bu yöneltmeler belirtilmelidir.

9. Soru kağıtları ne kadar iyi hazırlanırsa hazırlansın, olabilecek hataları önlemek için «ön araştırma» yapılmalıdır. Anket, örnekleme benzer küçük gruplara uygulanmalı ve değerlendirilerek, hatalar giderilmelidir.

Kuşkusuz, görüşme tekniği ile yapılacak bir araştırmada özen gösterilmesi gerekli hususlar yukarıda sıralananlar ile bitmemektedir. Gerek soruların hazırlanmasında, gerekse anketin uygulan-

ması sırasında -anketör kullanılacaksa- özen gösterilmesi gereken daha bir çok husus vardır[11].

C. RADYO-TELEVİZYON İLE İLGİLİ OLARAK YAPILAN İZLEYİCİ ARAŞTIRMALARI

Radyo ve televizyonun kamu hizmetine sunuluşundan bu güne dek geçen 50 yıl süresince, çeşitli ülkelerde bir çok dinleyici-seyirci araştırması yapılmıştır. Radyo yayınlarının tarihi daha eski olduğundan, yapılan ilk araştırmaları dinleyici araştırmaları oluşturmaktadır. İlk yapılan araştırmalar dinleme sıklığı, dinleyici genişliği gibi basit amaçlarla ve basit araştırma teknik yöntemlerle yapılmış, daha sonraları ise, gerek amaç ve gerekse yöntem yönünden gelişmeler olmuştur. Yazımızın bu bölümünde, yapılan kaynak araştırmasının sınırları içerisinde, daha çok Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve diğer batı ülkeleri ile Türkiye'de yapılan araştırmalara değinilecektir.

I. A.B.D.'de yapılan izleyici araştırmaları:

Dinleyici-seyirci araştırmalarının ilk yapıldığı ülke olan Amerika Birleşik Devletleri, aynı zamanda bugün de bu tip araştırmaların yoğun olarak yapıldığı yer olarak da tanımlanabilir. A.B.D. de dinleyici-seyirci araştırmalarının gelişmiş olmasının asıl nedeni, kuşkusuz yayın kurumlarının özel girişim elinde bulunması; tanıtı (reklâm) yayınlarının etkinliğini ölçmek üzere çeşitli yöntemler ve teknikler geliştirilerek araştırmaların yapılmasıdır.

A.B.D. de ilk araştırmalar, radyo ile ilgili olup, daha çok yayınların izlenmesinde izleyici büyüklüğünü saptamayı amaç olarak almakta idi. Başlangıçta araştırmalar daha çok yetişkinleri konu alırken, sonraları çocuklar üzerinde de araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle televizyonun bulunuşundan sonra çocuklar üzerinde televizyonun etkinliğini araştıran birçok araştırma yapılmıştır

(11) Bu konularda geniş, ayrıntılı bilgi için bakınız NAB, «A Broadcast Research Primer», National Association of Broadcasters, Washington 1971. Ayrıca, OSKAY, Ünsal «Kitle Haberleşmesinde...» a.g.m.

A.B.D. de yapılan araştırmalar genellikle yayın kurumları, tanıtı (reklâm) şirketleri ve üniversitelere bağlı ya da bağımsız araştırma örgütlerince yapılmaktadır.

a) Yetişkinlerle İlgili Araştırmalar:

Radyo ile ilgili olarak yapılan dinleyici araştırmasının sonuçları ilk olarak 1929 yılında *Daniel Stark* adlı bir tanıtıcı tarafından yayınlandı. Yapılan araştırma, o zamanki dinleyici genişliğini ve dinleme sıklığını ölçmekte idi[12]. Geniş çapta yapılan ilk araştırma sonuçları ise, 1934 yılında yayınlanmıştır. *C.E. HOOPER* adlı bir örgüt tarafından 36 ilde uygulanan bu araştırmada, yayında bulunan 4 şebeke (network) yayının izlenip izlenmediği saptanmaya çalışılmıştır. «Telefon» yönteminin kullanıldığı bu araştırmada, her kentte ortalama olarak 90 telefon görüşmesi yapılmış ve yayınların dinlenip dinlenmediği, dinleniyorsa hangi kanalların dinlendiği saptanmıştır. Yapılan bu araştırmanın birçok zayıf yönleri bulunmasına karşın, sonuçlar uzun süre, özellikle tanıtıcılar (reklâmcılar) çevresinde etkili olmuştur[13].

Radyo yayınlarının dinlenme genişliğini saptayan bir başka araştırmada, 1946 yılında *Chicago Üniversitesi* ile *National Opinion Research Center*'in işbirliği ile yapılmıştır. Araştırmada «*ulusal olasılık örneklem yöntemi*» ile seçilen 358 kişi ile konuşulmuş ve radyo dinleme genişliği saptanmıştır[14]. 1946-49 arasında aynı konuda yapılan bir başka araştırmada da bu kez, ülkenin her yönünden alınan örnekleme 600.000 adet soru kağıdı posta yolu ile gönderilerek, televizyon izleme genişliği ve sıklığı saptanmıştır. *Yayın Ölçme Bürosu* tarafından yönetilen bu araştırmada, gönderilen soru kağıtlarından ancak yarısına (350.000 adetine) yanıt alınabilmiştir[15].

1950-54 yılları arasında radyo ve televizyonun diğer kitle haberleşme araçlarından olan gazete, kitap, dergi satın alma ve okumaya etkisi konusunda bir çok araştırma yapılmıştır. Yapılan bu

(12) ABADAN, Nermin, «Türkiye'nin üç büyük şehrinde yapılan Halk Oyu yoklaması» A.Ü.S.B.F. Dergisi, 1963 ayrı bası,

(13) Phillips - Grogan - Ryan, a.g.e., sh. 290-292.

(14) Lazarfeld, Paul F, «Radio Listening in America», Prentice Hall Inc., 1948.

(15) Phillips-Grogan-Ryan, a.g.e., sh. 298.

araştırmalar sonucu, bu etkinin olumlu, olumsuz ve nötr olduğu gibi değişik sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan 1950 yılında Washington'da *Allredge*[16], Atlanta'da ise *Stewart* tarafından geriye bakış ve görüşme yöntemleri kullanarak yapılan araştırmalarda, televizyonun gazete okumayı azalttığı sonucu ortaya çıkmıştır[17].

Batten-Barton-Durstine ve Osborn Inc.'in aynı konuda yaptığı bir başka araştırmada ise, bu etkinin nötr olduğu yani, radyo ve televizyonun gazete, kitap, dergi gibi basılı yayımın gerek okunmasına ve gerekse satın alınmasına herhangi bir etkisi olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır[18].

Aynı yıllarda New York'un şehir bölgesinde *Mills* ve *Zoraugh* tarafından yapılan bir araştırmada ise, bu etkinin olumlu olduğu; radyo ve televizyonun gazete, kitap, dergi gibi diğer kitle haberleşme araçlarının gerek satın alınmasını ve gerekse okunmasını arttırdığı sonucuna varılmıştır[19].

Yapılan bu tip araştırmalarda radyo ya da televizyon yayınlarının etkisi derinlemesine ölçülmemiş, yalnızca kitle haberleşme araçlarına olan etkileri gibi yüzeyde araştırmalar yapılmıştır. Bu konuda birçok bağımsız değişkeni de dikkate alan ilk araştırma *Coffin* tarafından yapılmıştır. Coffin ilk olarak, 1951 yılında, televizyonun gazete, kitap, dergi vb. gibi basılı yayımlara karşı olan etkilerini, yaş, cinsiyet, eğitim, sosyo-ekonomik durum gibi bağımsız değişkenleri dikkate alarak incelemeye çalışmıştır. Araştırma sonucunda, çeşitli yaş ve cinslerde sosyo-ekonomik durumu her yönden iyi olanlarda televizyonun okuma alışkanlığını çok az etkilediğini, ancak düşük gelir, yetersiz eğitim görenlerde bu etkinin fazla olduğu; gazete ve kitap okumayı azalttığını orta-

(16) Allredge, C.H., «TV. Its effects on Family Habits in Washington D. C.,» Government Printing Office, 1950

(17) Stewart, R.F. «Social Impact of TV. on Atlanta Households», Div. of Journalism Emery University, Atlanta, Georgia, 1952.

(18) Batten-Barton-Durstine and Osborn Inc., «What's happening to Leisure time in TV. homes» New York, 1951.

(19) Mills, C.W. and Zorbaugh, H. «Report on the Impact of TV in a major Metropolitian Market», Plans Research Promotion Dep., Puck the Comic Weekly, New York. 1952.

ya çıkarmıştır[20]. 1954 yılında aynı araştırmacı tarafından, yine New York'da yapılan bir başka araştırmada da benzer sonuçlar alınmış ve bir önce yapılan araştırmanın sonuçlarının geçerliliği bir kez daha onanmıştır[21].

Televizyon izlemenin nasıl bir gelişim çizgisi gösterdiği konusunda *L. Bogart* tarafından, görüşme yöntemi kullanarak yapılan bir araştırmada ise şu sonuçlar elde edilmiştir: Bir izleyicinin televizyon izlemeye ayırdığı süre 1950 yılında 4,5 saat, 1953 yılında 4,7 saat, 1955 yılında 4,9 saat, 1956 yılında 5,1 saati bulmaktadır[22]. Verilen tablodan da açıkca görüleceği üzere, yıllara göre televizyon izlemede göreli bir artış vardır. Ancak, burada yayın saatlerindeki artışın da payı önemlidir. Aynı araştırmada, bu izleme süresinin ne kadarının gece, ne kadarının gündüz olduğu da saptanmıştır. Araştırma sonucuna göre, gece izleme daha fazladır. Aynı konuda, yine aynı yıllarda *Cunningham* ve *Welsh* tarafından *New Brunswick*'de de bir araştırma yapılmıştır[23].

1956 yılında *Boston*'da yapılan bir araştırmada ise, sosyo-ekonomik farklılığa göre televizyon izlemenin değişebileceği varsayımı ile hareket edilerek bir araştırma yapılmıştır. Boston şehri içinde 519 kişi ile görüşme yöntemi kullanılarak yapılan araştırmada, düşük gelir, yetersiz eğitim görmüş yetişkinlerde televizyon izlemenin bir tutku biçimini aldığını ve özellikle eğitici ve öğretici yönü ağır basan programların bu kimselerce zor algılandığı; buna karşın sosyo-ekonomik durumu yüksek ya da normal olanlarda televizyon izleme «düşkünlüğü»nün olmadığı ve sunulan programların bu kimselerce iyi algılandığı sonuçları elde edilmiştir[24].

A.B.D. de televizyonun kamu üzerinde etkisini derinlemesine ve geniş çapta araştıran televizyon araştırmalarından en önemlisi, 1960 yılında *National Opinion Research Center* ile *Chicago*

(20) Coffin, T.E. «Television Today: Its impact on People and Product», National Broadcasting Company, New York, 1951.
(21) Coffin, T.E., How TV Changes Stangers into Custumors?» Wyne Study Natinonal Broadcasting Company, 1954.
(22) Bogart L. «The Age of Television», Frederick Ungar Publishing Company, 1956.
(23) Belson, a.g.e., sh. 225.
(24) Greiger, Kent-Sohol, Robert, «Social Norms in Television Watching» American Journal Soc., 1959, sh. 174-181.

Üniversitesi ve *Elma Roper* araştırma kurumunca ortak olarak yapılmıştır. Herhangi önemli bir olayın olmadığı Mart ve Nisan aylarında yapılan bu araştırma iki bölüm olarak yürütülmüştür.

i. Ulusal tarama (National Survey): Bu bölümdeki araştırmada Ulusal çapta bir örneklem yapılarak, yaşları 18-70 arasında 2498 yetişkin ile görüşme yöntemi kullanılarak araştırma yapılmıştır.

ii. Araştırmanın ikinci bölümü New York şehri içerisinde yapılmış ve *American Research Bureau Sample* (Amerikan Araştırma Bürosu örneklemi) ile seçilen 300 denekle bir önceki yapılan görüşmedeki soru kağıtları üzerinden görüşme yapılmıştır. Ancak, burada bir fark olarak, daha önce bu seçilen 300 denekten bellek yöntemi kullanarak tutacakları bir haftalık televizyon yayını ile ilgili notları istemiştir. Bunda amaç, görüşme ile alınacak yanıtların doğruluğunun bellek yöntemi ile de saptanması idi.

Her iki bölümde uygulanan ankette televizyon ile ilgili oldukça geniş bilgiler alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçlardan başlıcaları şöyle idi:

— Televizyonun izleyicinin sosyal yaşantısına etkisi,

— İzleyicinin, televizyon yayınlarındaki program tercihleri, nedenleri, yayınların etkili olup olmadığı, haber verme, eğitici ve eğlendirici işlevlerini yerine getirip getirmediği; getirmiyorsa, iyileştirilmesi için öneriler,

— Televizyonun diğer kitle haberleşme araçlarına göre önemi. Belirtilen bu konularda ayrıntılı sorular yaş, cinsiyet, eğitim, din gibi değişkenler dikkate alarak düzenlenmiştir. Araştırma sonucunda her iki bölümde yapılan araştırma sonuçlarının bir bütün olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Ancak, yapılan bu araştırmada, televizyonun izleyici üzerindeki etkisi doğrudan araştırılmamış, yayınların etkinliği eğitim, kültür, beceri gibi unsurları aşılayıp aşılamadığı saptanmamıştır[25].

Şimdiye kadar özetlemeye çalıştığımız araştırmalar daha çok tecimsel radyo ve televizyonun etkisinin ölçmek üzere yapılmış izleyici araştırmalarıdır. Bilindiği gibi, Amerika Birleşik Devlet-

(25) Steiner, Gary, «The People Look at Television», (A study of Audience Attiudes), Knoff, New York 1963.

lerinde tecimsel olmayan radyo ve televizyon istasyonları da vardır. Sayıları, özel olanlara göre az olmakla birlikte, yine de geniş yayın alanları vardır. Tecimsel radyo ve televizyon yayınları ile ilgili araştırmaların sık sık yapılmasına karşın, parasal güçlükten ötürü, eğitici radyo ve televizyonlarla ilgili olarak yapılan araştırmalar çok az olmaktadır. Bu konudaki araştırmaların çoğu, bilimsel araştırma kurumlarınca yapılmaktadır.

Eğitici televizyon yayınları konusunda ilk büyük araştırma, *Eğitici Televizyon Yayınları (Educational Television Broadcasting)* nın başlayışının 9. yılında, 1962 de oldukça geniş olarak alınan bir örneklem üzerinde yapılmıştır. Geçen 9 yıl içinde Eğitici Televizyon Yayınlarının kuruluş amacını gerçekleştirip gerçekleştirmediği, yayınlarının etkinliği, izlenme durumu gibi hususları kapsayan araştırmada değişik yöntemler kullanılarak önce *Boston*'da tek bir eğitici televizyon istasyon yayını, daha sonra ise, *Stanford*'da 8 eğitim televizyonu yayın istasyonunun etkisi ölçülmüştür. M.I.T. Kurumunca düzenlenen bu araştırmada önce, telefon yöntemi ile 30.000 aileye telefon açılarak ETV (Eğitici Televizyon Yayınları) izleyicisi olup olmadıkları saptanmış, sonra bu örneklemden seçilen ikinci bir örneklem ile bunlardan 2.000 ETV izleyicisi olan ve olmayan kişi ile görüşme yapılmıştır. Görüşmede sorulan sorular, Dr. Charles Osgood'un geliştirdiği «Anlam Farklılığı» yöntemi ile hazırlanmış; çeşitli kelimelerin anlamları sorulmuştur. ETV seyircisi olan ve olmayan her iki gruba da sorulan bu sorulara alınan yanıtlarla, ETV izleyicisi ile özel televizyon izleyicisi arasındaki farklı anlamalar saptanmıştır. Elde edilen bulgulardan çıkarılan sonuçlara göre, Eğitici Televizyon yayınları ile Tecimsel Televizyon yayınları arasında şu farklar ortaya çıkmıştır:

i. Eğitici Televizyon için program hazırlamak zor, çok emek isteyen bir çalışmadır.

ii. Eğitici televizyon yayınları daha yararlı ve bilgi vericidir.

iii. Eğitici televizyon yayınları eğitici ve ilgi çekicidir.

iv. Eğitici televizyon yayınları, tanıtıya yer verilmediğinden, can sıkıcı olmamaktadır.

Anlam farklılığı yönteminin kullanılarak hazırlanan sorulardaki kelimelerin anlaşılma ve kavranması ise, eğitici televizyon

yayınları izleyicilerinde daha yüksek olduğu görülmüştür. ETV izleyicisinin sosyo-ekonomik yönden özel televizyon izleyicisine göre daha yüksek düzeyde olduğu ve ETV için potansiyel seyircinin düşük gelir ve eğitim görmüş kitle içinden değil, ancak orta sınıfdan çıkabileceği de ortaya çıkmıştır. Eğitici Televizyon Yayınları hakkındaki genel kanı da şöyle özetlenmiştir: «Eğitici Televizyon yayınları, Kurucularının düşledikleri gibi değilse bile, hemen hemen toplumun her düzeyindeki yetişkinlere yüzde 10-24 oranında ulaşabilmiştir. Dolayısiyle, kuruluşundan bu yana geçen süre içerisinde oldukça etkin olduğu söylenebilir.»[26]

b) Çocuklarla İlgili Olarak Yapılan Araştırmalar:

Radyo ve televizyonun çocuklar üzerindeki etkisini ölçmek için A.B.D. de bir çok araştırma yapılmıştır. Yetişkinler için yapılan araştırmalar gibi, bu araştırmalar daha çok tanıtı şirketlerince değil, bilimsel araştırma kurumlarınca yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda doğrudan hedef kitle olarak çocuk dinleyici-seyirci alındığı gibi, çocuklar üzerindeki radyo ve televizyon etkileri, ana babalara sorularak da ölçülmüştür.

Çocuklarla ilgili olarak yapılan araştırmalar, yetişkinlerle ilgili olarak yapılan araştırmalar kadar eskiye gitmemektedir. Bu tür araştırmalara 1950 lerde başlanmıştır. Bulunan kaynaklara göre, bu konuda ilk araştırma 1950-51 yıllarında *Boston*'da televizyonun çocuklara etkisini ölçmek için yapılmıştır. Örneklem yöntemi ile alınan 622 okul çocuğu her türlü koşulları birbirine benzer televizyon izleyen ve izlemeyen olarak iki gruptan oluşturulmuştur. Uygulanan görüşme sonucundaki bulgular, televizyonun, çocukların gerek aile içerisinde ve gerekse ev dışındaki diğer çalışmalarını büyük ölçüde azalttığını ortaya koymuştur[27].

1953 yılında yine Boston'da yapılan bir başka araştırmada, bu kez 5-6 yaşlarındaki çocuklar üzerinde televizyon izlemenin etkileri ölçülmüştür. Görüşme yönteminin kullanıldığı bu araştırmada 5-6 yaş çocuklarının 379 adet 5-6 yaş çocuk annesi ile çocukların televizyon izlemedeki alışkanlıkları, televizyonun bu

(26) Schramm, W. - Lyle, J. - Pool, E., «The People Look at Educational Television», Stanford University Press. Stanford. California 1963.

(27) MOCCOBY, Eleonar E., «Television: Its Impact on School Children», Public Opinion Qarterly, Vol. XV, 1951. sh. 421-444.

yaş çocuklara öğretim hususunda etkin olup olmadığı çeşitli değişkenlere göre araştırılmıştır. Araştırma sonucundaki bulgular, çocukların televizyon izlemelerine en büyük etkenin, ailenin mutlu ya da mutsuz olması ile ailenin sosyo-ekonomik durumu olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle, üst ve orta sınıftaki aile çocukları, eğer aile mutsuz ise, kendini yanlız hissetmekte ve bu yalnızlığını televizyon izlemekle gidermektedir. Düşük gelirli ailelerde ise, ailenin mutlu ya da mutsuz oluşunun çocuğun televizyon izlemesini etkilememekte, ancak ana-babanın televizyon izleyici olup olmaması izlemesini etkilediği sonucuna varılmıştır[28].

Çocuklarla ilgili olarak yapılan ilginç araştırmalardan biri de *Chicago* tutukevinde 100 çocuk suçlu üzerinde kitle haberleşme araçlarının etkisini ölçen araştırmadır. Araştırmada, kitle haberleşme araçlarından biri olan televizyonun da çocuk suçluluğuna etki edip etmediği araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, televizyon ile ilgili olarak şu bulgular bulunmuştur: televizyon yayınları (bunun yanında açık saçık kitaplar ve filimler -Phornography-) çocukları topluma karşı (anti-sosyal) olmaya yöneltmektedir[29].

1956 yılında Nisan ve Mayıs aylarında *Bancing* ve *Michigan*'da yapılan bir araştırmada da radyo ve televizyonun çocuklar üzerindeki etkisi ölçülmüştür. Araştırmada, örneklem yöntemi ile 2.103 okul öğrencisi alınmış ve görüşme yöntemi kullanılarak radyo ve televizyonun çocukların öğrenme ve toplumsal yaşantılarına olan etkileri ölçülmüştür[30].

Televizyonun çocuklar üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlayan önemli araştırmalardan biri de 1958-60 yılları arasında *A.B.D.* ile *Kanada*'da yapılmıştır. Oldukça geniş çapta olan bu araştırmada her iki ülkeden II bölge araştırma bölgesi olarak alınmış, görüşme yöntemi kullanarak 5.991 okul çocuğu ile 1.958 ana-baba ile görüşülmüş; ayrıca, çocuklarla ilgili olabilecek öğretmen ve okul yöneticilerine de sorular sorulmuştur. Araştırmaya «televizyon ço-

(28) Maccoby, E., «Why Do Children Watch TV?», Pub. Opin. Quar., Vol. XVIII, 1954, sh. 239-44.

(29) Haines, William H. «Juvenile Delinquency on TV», Jour. Soc. Ther., I, 1955, sh. 190-198.

(30) MERRIL, Ervin E., «Broadcast Viewing and Listening by Children». Public Opinion Qarterly, 1961 summer, sh. 263-276.

cuklara etki etmez, ancak çocuklar televizyon yayınlarına tepki gösterirler» varsayımı ile başlanılmış, ve görüşme soruları, çocuk ile televizyon arasındaki etki-tepki ilişkilerini çeşitli koşullarda ortaya çıkaracak biçimde düzenlenmiştir.

Araştırma sonucunda şu bulgular elde edilmiştir:

i. Televizyon çocukların boş zamanlarını organize ediyor; sinema, oyun, radyo dinleme, çocuk kitapları okuma gibi diğer çalışmalarını azaltıyor.

ii. Televizyon çocukların kelime bilgilerinin genişlemesine yardım ediyor (özellikle okul öncesi çağda).

iii. Televizyon yayınları çocukları fiziksel olarak da etkilemektedir. Örneğin uykusuz kalmakta ve enerji kaybetmektedirler.

iv. Televizyon yayınları çocuk üzerinde davranışsal etki yapmaktadır.

v. Televizyon yayınları çocuk üzerinde hissi etki de yapmaktadır[31]

B. İngiltere'de Yapılan Dinleyici-Seyirci Araştırmaları:

Bilindiği üzere İngiltere'de en önemli yayın kuruluşu bir devlet crganı olan BBC (British Broadcasting Corparation) dir. BBC'nin tüm İngiltere'yi kapsayan yayın şebekesi yanında, ITV (Independent Television) adı ile tecimsel bir yayın şebekesi de vardır. Gerek BBC, gerekse ITV farklı amaçlarla kökü çok eskilere giden dinleyici-seyirci araştırmaları yapmaktadırlar. BBC nin ilk dinleyici araştırması 1936 Ekim ayında başlamış, yaptığı ilk dinleyici yoklaması sonuçları ise, 1939 yılında yayınlamıştır. 1941 yılından beri de sürekli olarak posta yolu ile panel üyelerinden yayınları izleme ile ilgili rapor almaktadır. Bugün için BBC sürekli olarak temsili öneklem ile seçtiği 5 yaşından yukarı 2.250

(31) Schramm W., - Lyle J. - Parker E., «Television in the Lives of our Children», Stanford University Press, Stanford, California, 1961. Çocuklar üzerinde yapılan diğer araştırmalar için kaynak liste olarak bakınız. «Television and Social Behaviour (An annototed Bibliography of Research Focusing On Television's Impact on children»), National Ins. of Mental Health, U.S., 1971.

kişi ile bir gün önceki yayının dinlenilip-seyredildiğini ve hangi yayınların beğenildiği konusunu ölçmektedir. Bunun için BBC'de kurulan Dinleyici Araştırma Servisi, sürekli ve «part-time» olarak 750 kişi çalıştırmaktadır. Tam gün çalışmayan araştırmacılar kadın olup, BBC araştırmacısı olarak sürekli çalışırlar. Yapılan tüm araştırmalarda kullanılan yöntemler, seçilen örneklemler aynı olduğundan, yılın herhangi bir gününde yapılan bir araştırma bir başka tarihde yapılan ile, kolayca kıyaslanabilir. BBC tarafından yapılan dinleyici-seyirci araştırmaları yaklaşık olarak bir ayda 70.000 kişiyi, yıllık olarak ise 800.000 kişiyi bulmaktadır. Böylece, bir yıl içerisinde tüm İngiltere halkının büyük bir kısmı taranmış olmaktadır. Yapılan günlük yoklamalarda araştırmacılara soru kağıtları verilmekte ve araştırmayı, evlere giderek yüz yüze görüşme yöntemi ile yapmaktadırlar. BBC yayınları hakkında dinleyici-seyirci fikirleri, yukarıda da belirtildiği gibi, ayrıca panel üyeleri yolu ile de toplanmaktadır. BBC yayınlarının ulaştığı her bölgede bir dinleme-seyretme paneli vardır. Ayrıca BBCC'nin 3. Program ve Televizyon paneli de vardır. Yayınlar, sayıları 7.500 ü bulan bu panel üyelerince de ölçülmektedir. Panel üyelerine her gün, bir sonraki yayın ile ilgili soru formu gönderilir ve dinleme ve seyretme alışkanlıklarının bu formlara geçirilmesi istenir. Soru formunda, dinleyici-seyircinin, yayınlara olan tepkisini beğeni sırasına göre A + dan C— ye kadar 5 nokta üzerinde sıralaması istenir. Doldurulan bu formlar BBC Araştırma Merkezine gönderilerek orada değerlendirilir. Böylece, yayınlanan programların beğenilip beğenilmediği ortaya çıkar.

BBC tarafından kullanılan bir başka dinleyici-seyirci ölçüm yöntemi de grup tartışmalarıdır. Bu yöntem ile panel üyesi olan dileyici-seyirciden en çok 100 kişi araştırma merkezine çağrılır ve kendilerine özel yayınlar yapılır. Yayından sonra ise, verilen soru formlarını doldurmaları istenir. Bu tip araştırmalar, daha çok belirli -öğretici, eğitici yönü olan- programların ya yayınlanması sırasında ya da yayından önce yapılmaktadır[32].

(32) BBC tarafından yapılan izleyici araştırmalarında kullanılan yöntem ve tekniklerle ilgili geniş bilgi için bakınız. BBC, «Audience Research in the United Kingdom» (Methods and Services 1970), British Broadcasting Corporation, England, 1970. Ayrıca türkçe kaynak için AKALIN, Önal (çeviren), «Birleşik Kırallıkta Dinleyici araştırmaları» TRT, 1966 (çoğaltma)

BBC tarafından sık sık yapılan program araştırmalarının sonuçları, hizmete özel olarak yapıldığından, çoğunlukla yayınlanmamaktadır.

BBC'nin dinleyici-seyirci genişliği ile ilgili olarak yaptığı düzenli ve sürekli araştırmalar yanında, aynı konuda başka amaç ve yöntemlerle araştırma yapan diğer araştırma kurumları da vardır. Bunlar, daha önce de değinildiği gibi, IBA (Independent Broadcasting Authority) ve TAM (Television Audience Measurement) adlı kurumlardır. IBA yaptığı izleyici yoklamalarını daha çok tecimsel amaçlarla yapmaktadır. TAM ise bağımsız bir kuruluş olup, araştırmalarında çoğunlukla tanıtıların (reklamların) en iyi seyredilip-dinlenme saatlerini saptamaktadır. Sürekli ve düzenli olarak yapılan bu araştırmalarda, BBC'nin kullandığı yöntem ve teknikler kullanılmakla birlikte, TAM'ın geliştirdiği ve daha önce A.B.D. de kullanılan bir elektronik yöntem de kullanılmaktadır. «Tammeter» adı verilen bir araçla önceden seçilen üye evlere bu araç bağlanmakta ve hangi kanal yayınların hangi saatlerde dinlenip- seyredildiği saptanmaktadır[33].

İngiltere'de sürekli olarak yapılan dinleyici-seyirci araştırmaları yanında, A.B.D. de olduğu gibi, yayınların dinleyici-seyirci üzerindeki sosyal etkisini ölçen araştırmalar ile program araştırmalarına pek sık rastlanmamaktadır. Bunun en büyük nedeni, İngiltere'de, A.B.D. de olduğu gibi, yayın kurumlarının büyük bir kısmının özel girişim elinde olmayışı ve dolayısıyle bu konuda özel girişimce tanıtı endişesi ile araştırmaların desteklenmemesidir. Bilimsel kurumlar ise, bu konuda çok yaygın bir eğitim ve öğretimin olmaması ve maddi olanaksızlıklar yüzünden bu tür araştırmalara ara sıra eğilmektedirler.

Elde olunan kaynaklara göre, İngiltere'de bu güne kadar yapılan çeşitli araştırmaları şöyle sıralayabiliriz:

BBC tarafından yapılan, programlarla ilgili araştırmalar: Bu araştırmalar daha çok bir programın ya da bir dizi programın yayınından önce, benzer koşulların yaratılarak hedef dinleyici-seyirci tarafından anlaşılıp anlaşılmadığını saptamak ya da programın yayınından sonra hedef kitlece ne kadarının anlaşıl-

(33) TAM, «Made to Measure» A description of TAM. Its operation and its service. (t,y.) (y.y.).

dığını saptamak için yapılmaktadır. Bu konuda yapılan ilk araştırma 1952 yılında «*Talking of America*» adlı BBC programının hazırlanması sırasında, hedef izleyicinin Amerika hakkında ne bildiği, neyi öğrenmek istediğini saptamak ve programı bu gereksinmelere göre hazırlamak üzere yapılmıştır. Londra'nın şehir bölgesinde uygulanan bu araştırmada 45 yaşın üzerindeki 203 panel üyesi BBC'ye çağrılmış, grup testinden geçirilmişlerdir[34].

1955 yılında ise, «*Düşmekte olan Britanya*» adlı programın ön araştırması için yapılan yoklamada, bu kez BBC'nin yayın alanına giren 6 bölgedeki panel üyeleri araştırma merkezlerine çağrılmışlar ve grup testlerinden geçirilmişlerdir. Bu araştırma 5 aşamada tamamlanmış, en sonunda ise televizyon programları ile ilgili genel tartışmalar yapılmıştır. 6 bölgede 416 panel üyesinin katıldığı bu araştırma sonucunda, Britanya hakkındaki seyircilerin düşünceleri şöyle sıralanmıştır: yüzde 40 üye Britanya'nın gerilemekte olduğunu, yüzde 52 üye ise Britanya'nın ilerlemekte olduğunu belirtmişlerdir[35].

Program ön araştırması ile ilgili olarak yapılan bir başka izleyici araştırması ise, 1956 yılında «*Mental Healt*» (Ruh Sağlığı) adlı program için yapılmıştır. Diğer program araştırmalarında olduğu gibi, bu araştırmada da amaç, programın hedef izleyici tarafından izlenmesinin gerekli olup olmadığı, programda ne gibi hususlara yer verilmesinin doğru olacağının saptanmasıdır. Londra'da çeşitli yaş, cinsiyet ve sosyo-ekonomik değişkenlere göre örneklem yöntemi ile seçilen panel üyelerinden 45 er kişilik 4 grup üzerinde yapılan aarştırmada bulgular, böyle bir programın yayınlanmasının gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

Programın yayınlanması sırasında yapılan araştırmalara örnek olarak ise, «*Facts and Figures*» (gerçekler ve sayılar) adlı programın yayını sırasında yapılan bir araştırmayı verebiliriz. Dizi olan «gerçekler ve sayılar» adlı programda, yine BBC tarafından panel üyelerinden bir grup teste tabi tutulmuştur. Ancak, bu kez programın amacına uygun olarak programda kullanılan, daha çok teknik kelimelerin bilinme derecesi saptanmak istenmiştir. Sonuç olarak, iyi eğitim görmüş panel üyelerinin

(34) Belson, a.g.e., sh. 84-92.
(35) Belson, y.a.g.e., sh. 58-109.

kelime bilgilerinin yüksek olduğu, yüzde 60 üyenin ise bu kelimeler hakkında herhangi bir bilgisi olmadığı ortaya çıkmıştır.

Kelime bilgisini yoklamak üzere BBC tarafından daha geniş kapsamlı bir araştırma da Londra'da 500 kişi üzerinde yapılmıştır. Yapılan bu geniş kapsamlı araştırmada amaç, dinleyici ve seyircinin BBC yayınlarında genel olarak kullanılmakta olan kelimeler hakkındaki bilgilerini ölçmekti. Çeşitli, yaş, cinsiyet ve sosyo-ekonomik durumda 40 kişilik gruplara 100 kelimelik bir test uygulanmıştır. Sonuçta, üyelerin yüzde 50 sinin, sorulan 100 kelimeden yüzde 35 ni bildiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, kelime bilgisine etki eden en önemli etmenin eğitim ve okuduğu gazete ve dergi olduğu; yaş, cinsiyet, ve kimi teknik olanaklara sahip olma gibi unsurların izleyenin kelime bilgisini pek etkilemediği de saptanmıştır[36].

Programların yayınlanmasından sonra izleyici üzerinde yaptığı etkiyi saptamak amacı ile yapılan araştırmalara örnek olarak ise, «*Bon Voyage*» adlı 4 programlık diziden hemen sonra gerçekleştirilen araştırmayı verebiliriz: Yayınlanan program, Fransa'ya gideceklere Fransa ve fransızca hakkında bilgi vermek amacı ile hazırlanmıştı. Araştırmadaki amaç ise, yayınlanan bu programlardan ne ölçüde yararlandığının, bunlardan ne kadarının öğrenilebildiğinin ve dolayısıyle, Fransa'ya yapılacak bir gezide bu programları izlemiş olmanın ne gibi yararlar sağlayacağının saptanması idi. Araştırma yöntemi olarak, kontrol gruplu görüşme yöntemi kullanılmış; alınan iki gruptan birincisinin, yayınlanan bu program dizisinden en az bir ya da ikisini izlemiş olması, ikinci grubun ise, programlardan hiç birini görmemiş olması sağlanmıştır. Kontrol grubu olarak alınan ikinci grup, program dışındaki, dış etkenleri sıfıra indirgemek amacı ile alınmıştır. Anket sonucunda ortaya çıkan bulgulara göre, yayınları hiç izlemeyenlere göre izleyenlerde, gerek kelime bilgisi ve gerekse Fransa hakkında bilgilerin artması yönünden bir fark olduğu, ancak bunun yayın amacında saptandığı gibi, fazla etkin bir biçimde verilememiş olduğu ortaya çıkmıştır[37].

---

(36) Belson, y.a.g.e., sh. 52-57

(37) BELSON, William, «Learning and Attitudes changes resulting from viewing a Television series «Bon Voyage», British Journal of Ed., Socilogy., Vol. 26., sh. 31.

Aynı konuda yapılan bir başka araştırmada «*The Hurt Mind*» (İncinen Akıl) adlı program dizisinden sonra yapılan araştırmadır. 1967 yılında yayınlanan bu program dizinde amaç, halkın akıl hastalıkları konusunda; bunların iyileştirilmesi ile ilgili olarak bilgi sahibi olmaları idi. Araştırma, Yetişkin nüfusun yüzde 15'i tarafından izlendiğinin saptandığı bu program dizisi için panel üyesi 800 kişi üzerinde test uygulanarak yapılmıştır. Daha önceki araştırmalarda yapıldığı gibi bu araştırmada da program dışı etkenleri sıfıra indirgemek için kontrol grubu kurulmuş ve deneklerin hepsine «önce ve sonra görüşme» yöntemi ile anket uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yayınlanan bu program dizisinin çok etkin olduğu; izleyenlerin büyük bir kısmının akıl hastalıkları ve bunların iyileştirme yolları hakkındaki bilgilerinin büyük ölçüde arttığı, ve akıl hastalıklarına karşı, kamu ilgisinin arttığı ortaya çıkmıştır[38].

BBC tarafından programların anlaşılabilirliği, etkisi konusunda yapılan bir başka araştırma da, daha önce yayınlanması sırasında test gören «Facts and Figures» (sayılar ve gerçekler) adlı program için yapılanıdır. Araştırmada güdülen amaç, daha önce yayınlanan bu pogramın hedef dinleyici tarafından ne kadarının anlaşılabildiği ve nasıl bir etki yaptığının saptanması idi. Araştırmaya 550 panel üyesi çağrılmış ve bunlardan 40 ar kişilik gruplara testler uygulanmıştır. Temsili örneklem yönetimi ile çağrılan üyelere 8 küçük konu çevresinde toplanan yayınlar gösterilmiş ve bundan edilen sonuçlardan programların anlaşılma durumu genellenmiştir[39].

Aynı tipte yapılan bir araştırma da «*Topic For Tonigt*» (Gecenin önemli olayları) adlı program dizisinin anlaşılabilirliğini saptamak için yapılmıştır. 35-50 kişilik gruplara 26 program gösterilerek toplam 1.072 kişi üzerinde yapılan bu araştırmada, her testten önce bir program gösterilmiştir. Çağrılan deneklerden yarısı, daha önce çeşitli amaçlarla BBC nin görüşme yaptığı, diğer yarısı ise, bu deneklerin ev halkından olan kişilerden oluşturulmuştur. Amaç, panel üyelerinin görüşme yöntemine alışık olmalarından doğan unsurların denetlenmesini sağlamak idi. Bulgu-

(38) BBC, «The Hurt Mind», UR 57/280, An unpublished report of the Audience research Department.

(39) Belson, a.g.e., sh. 147

larda, programın hedef dinleyiciden ancak 1/3 tarafından anlaşılamadığının, bunda da önemli etkenler olarak, o konularda dinleyicinin daha önce özel bilgisinin olmaması, konuşmada asıl değinilmesi gereken kısımların vurgulanmaması, zor ya da bilinmeyen kelimelerin sıkı sık, açıklanmadan kullanılması gibi nedenler gösterilmiştir[40].

BBC tarafından yapılan bu araştırmalardan başka yine BBC nin ya da BBC'nin işbirliği ile yapılan yayınların izleyici üzerindeki toplumsal etkisinin ölçülmesi ile ilgili araştırmalar da yapılmıştır.

1954 yılında yapılan bir araştırmada, yayınların ne zamanlar, ne kadar sıklıkla seyredilip-dinlendiği araştırılmış ve sonuç olarak yayınların kış aylarında (Ocak-Mart) ençok, Haziran ayında en az izlendiği; gündüz-gece yönünden ise, akşamları televizyonun 2,5 saat, radyo programlarının ise 3-4,5 saat izlendiği ortaya çıkmıştır[41].

Televizyonun, özellikle 1955 lere doğru etkisinin sosyal yaşantı üzerinde yoğunlaşması üzerine bu konuda çeşitli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. BBC tarafından bu konuda derinlemesine yapılan bir araştırmada, televizyon yayınlarının kişinin üzerinde ne gibi etkisi olduğu, sosyal yaşantısını ne denli etkilediği ayrıntılı olarak araştırılmıştır. Yapılan bu araştırmada değişik yöntemlerle seçilen örnekleme farklı soru kağıdı uygulanmış. Önce 25 er kişilik gruplardan 100 kişiye (panel üyesi) grup test yönetimi ile, televizyonun etkilerinin ne olduğu sorulmuştur. Daha sonra ise, ikinci bir yöntem kullanılarak, temsili örneklem ile seçilen 16 aile ile evlerine gidilerek görüşme yapılmıştır. Üçüncü aşama olarak ise, 300 ü izleyici olan, 400 ü ise izleyici olmayan aileye posta ile soru kağıtları gönderilerek televizyonun yaşantılarına olan etkileri ölçülmüştür.

Her üç aşamada sorular «Geriye bakış yöntemi» ile hazırlanmış idi. Elde olan sonuçlardan, Televizyon yayınların izleyicinin yüzde 40'ına etkisi olduğu ortaya çıktı. Bu etkiler BBC tarafından 5 grupda toplanmıştır:

(40) Belson, «Inquary Into the Comprehensibilty of Topic Tonight» L/R52/ 1080 An unpublisher report of The Audience Research, 1952.

(41) Emmet, B.P. «The TV Audience in the U.K.» Jour. of the Royal Stat. Soc. Vol. 119 part III, 1956.

i. Televizyonun kişinin toplumsal yaşamına olan etkisi,

ii. Televizyonun kişinin ruhsal durumuna etkisi,

iii. Televizyonun kişinin eğitim ve öğretimine etkisi,

iv. Televizyonun kişinin fiziksel durumuna etkisi,

v. Televizyonun ahlâk ve huya etkisi.

Birinci grup etkilerde, televizyon izlemenin, sosyal yaşantıda büyük değişikler yarattığı; ev gezmelerini, sinemaya gitmeyi azalttığı, ev işlerinin aile üyelerince hep birlikde yapılmasına neden olduğu, aile üyelerinin ortak düşünme ve ilgilerini sağladığı, evde sessizlik yarattığı, evdeki diğer tür eğlenceleri azalttığı ya da böyle bir gereksinme duyulmadığı, günlük yaşamında kişiyi daha az aktif yaptığı sonuçları ortaya çıkmıştır.

İkinci grup etkilerde, Hayal gücünü azalttığı, gevşeme ve dinlendirme yarattığı, düşünmeyi geliştirdiğini, can sıkıntısını azalttığını, fizik ve ruhsal yönden kişiyi tembelleştirdiği, başarısızlık ya da boşluk hissini yarattığını ortaya çıkarmıştır.

Üçüncü grup etkilerde: Televizyon izlemenin ev çalışmasına ve diğer çalışmalara engel olduğu, kişiye yeni fikirler aşıladığı, görüşü genişlettiği, eleştiri yeteneğini geliştirdiği, geniş anlamda eğitici olduğu, kişiyi dünyada olup bitenler hakkında bilgi sahibi kıldığı sonuçları ortaya çıkmıştır.

Dördüncü grup etkilerde: Televizyon izlemenin, özellikle çocukların ve gençliğin üzerinde ahlâk standardını düşürdüğünü, huylarını değiştirdiğini, gençliğe ve çocuklara şiddet ve suç fikrini aşıladığını ortaya koymuştur.

Beşinci grup etkilerde ise: Geç yatmaya neden olduğu, gözleri yorduğu, sürekli oturmadan doğan hareketsizlik ve bunun sonucu sağlığa zararlı durumların ortaya çıkmasına neden olduğu sonucu çıkmıştır[42].

Bu konuda daha dar kapsamlı bir araştırma da 1954 yılında yapılmıştır. 3.000 kişiye uygulanan bu araştırmada, televizyonun etkisi ve izleyicinin ilgi derecesi saptanmıştır. Bu araştırmada da çeşitli yöntemler kullanılmış, önce Londra'dan 440 ı izleyici ve

(42) Belson, a.g.e., sh. 227-238.

342 si izleyici olmayan kişilerle görüşme yapılmış ve bunlar arasındaki farklar sabit korrelasyon yöntemi kullanılarak bulunmuştur. Araştırmanın bir diğer safhasında ise, 280 Londra'lı ile görüşme yapılarak, yaşantılarındaki farklı çalışmalar saptanmıştır. Araştırma sonucu televizyonun, izleyicinin ilgi dallarına büyük ölçüde etki yaptığını ortaya koymuştur. Örneğin, zevk için okumada azalma olmuş, sporun bazı dallarına karşı ilgi artmış, klüplere üye olma, konferanslara katılma gibi toplumsal çalışma ve uğraşılarda beklenenin tersine, arttma olduğu ortaya çıkmıştır[43].

1956 da 8.230 denek kullanılarak Londra, Birmingham ve Wakefiel'de BBC tarafından yapılan bir başka araştırmada da, izleyici ve izleyici olmayan grupları «günlük tipi soru kağıtları» yolu ile yine televizyon seyretmenin aile yaşantısı ve sosyal hareketlilik üzerine olan etkisi ölçülmüştür. Sabit korrelasyon yönteminin kullanıldığı bu araştırmada elde edilen bulgular, araştırmanın yapıldığı şehirler bakımından farklılık göstermiştir. Genellikle, televizyonun, evde bulunma zamanını arttırdığı, ancak geniş aile tipinde bunun tersi olduğu, çocuklarda ev işlerine olan ilginin azaldığı, sosyal davranışlarda fazla bir değişim olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır[44].

Televizyonun, sosyal faaliyetlerin bir kısmı olarak kabul edilmesi gereken gazete, kitap dergi vb. gibi yazılı basını okumaya ve satın almaya etkisini ölçmek üzere de araştırmalar yapılmıştır.

Bu konuda Belson tarafından yapılan bir araştırmada Televizyonun gazete, kitap, vb. gibi yazılı basına olan etkisi şöyledir. Çeşitli yaş, cins ve sosyo-ekonomik duruma göre basılı yayımlara ilginin farklı olduğu; genellikle yüksek eğitimli kişilerin ciddi fikir gazete okumalarında azalma olmadığı halde, bulvar türü gazete okuyucularında azalma olduğu saptanmıştır[45]

Bu konuda, daha önce BBC tarafından yapılan iki araştırmada da bu etkinin olumlu olduğu, izleyicide gazete ve dergi okuma alışkanlıklarının arttığı ortaya çıkmıştır[46].

---

(43) Belson, a.g.e., sh. 258-286.

(44) Belson, W.A., «Television and the Family», BBC Audience Research Department London, 1959.

(45) Belson, W.A., «The Efects of TV. on the reading and Buying of Newspapers and Magazines» Public Opinion Quarterly, Vol. 25, sh. 366

(46) BBC, «The Public and Television Programmes», London, 1959.

Çocuklarla İlgili Olarak Yapılan Araştırmalar:

A.B.D. de olduğu gibi İngiltere'de de çocuklarla ilgili olarak dinleyici, seyirci araştırmaları yapılmıştır. Bu araştırmalardan 1955 yılında yapılan 8-15 yaş arasında 1.500 çocuk üzerindeki araştırmada, çocukların daha çok hangi programları izledikleri araştırılmış ve çocukların kendilerine seslenen çocuk programlarından çok büyüklere seslenen programlara ilgi duydukları ve televizyonun büyük ölçüde radyo dinlemeyi azalttığını ortaya çıkarmıştır[47].

Çocuklarla ilgili olarak yapılan araştırmaların önemlilerinden biri, *Himmelweit* ve *Oppenheim* tarafından 1955-56 yıllarında yapılmıştır. Örneklem yöntemi ile seçilen 13-14 yaşlarında 946 çocuk ile 10-11 yaşlarında 908 çocuk denek alınmış ve görüşme yöntemi kullanılarak, televizyonun çocuklar üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırmada ayrıca denetleme grubu da kullanılmış ve böylece, televizyonun etkisinden başka ortaya çıkabilecek etkiler sıfıra indirgenmek istenmiştir. Görüşmelerde «önce ve sonra» tekniği kullanılmış; özellikle *Norwic* bölgesinde televizyonu olmadan ve televizyonu olduktan sonra olmak üzere uygulanmıştır. Araştırmalarda, çocukların değişkenleri olarak yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum temel değişkenler olarak dikkate alınmıştır. Araştırma sonucunda şu bulgular elde edilmiştir: Televizyon izlemenin, 13-14 yaşlarındaki çocuklarda okumayı azalttığı, 10-11 yaşlarındaki çocuklarda ise herhangi bir değişme yapmadığı, komik çocuk kitaplarının ve dergilerinin okunmasında ise her iki grupda da bir düşme yaptığı saptanmıştır[48].

C. DİĞER ÜLKELERDE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

A.B.D. ve İngiltere dışında, radyo ve televizyon yayınları olan hemen hemen her ülke kendi olanakları ve gereksinmeleri çerçevesinde radyo ve televizyon yayınları ile ilgili araştırmalar yapmaktadırlar. Gelişmekte olan özellikle Afrika ve bir kısım Asya ülkelerinde konunun plânlama ve para yönleri olduğundan ve

(47) Abrams, Mark, «Child Audiences for Television in Great Britain», Journalism Quarterly, Vol. 33, 1956, sh. 35-41.

(48) HIMMELWEIT, H.T.-OPPENHEIM, A.H.-VINCE, P., «Television and the Child», Oxford Un. Press, London, 1958.

bu ülkelerin bir kısmında henüz yayın şebekeleri tüm ülkeyi saracak nitelikte olmadığından, radyo ve televizyonla ilgili araştırmalar fazla gelişmemiş ya da ancak belirli konuları kapsayabilmektedir. Yaptığımız kaynak araştırması sonucunda elde olunan bilgilere göre, daha önce geniş olarak araştırmalarından söz edilen iki ülke -A.B.D. ve İngiltere- dışında diğer ülkelerde yapılan araştırmalara kısaca değinilecektir.

Radyo ve televizyon izleyici araştırmalarının gelişmiş olduğu ve sürekli olarak bu araştırmaların sürdürüldüğü iki ülke olarak Japonya ve Fransa başta gelmektedir. Özellikle Japonya, izleyici araştırmalarına büyük önem vermiş ve bunun için 1946 yılında araştırma birimi kurmuştur[49]. Ancak araştırmaların geçmişi çok daha eskilere uzanmaktadır. Başlangıçta radyo izleme ile ilgili araştırmalarda izleyici büyüklüğü ve yayınlara karşı olan ilgi saptanmış, televizyonun 1953 yılında yayına başlaması ile de bu konuda araştırmalar yoğunluk kazanmıştır. NHK (Japon Yayın Kurumu) ya bağlı olarak kurulan *NHK Radyo ve Televizyon Kültür Araştırma Enstitüsü (NHK Radio and Television Culture Research Institute)* her yıl 5000 kişilik tabakalı, aşamalı rastlantısal örnekleme göre seçtiği denek üzerinde radyo ve televizyon yayınlarının etkisini araştırmakta ve bunları sürekli olarak yayınlamaktadır. Bu genel izleyici yoklaması yanında, özel izleyici gruplarına seslenen araştırmalarda yürütülmektedir. Özellikle televizyon ve çocuk ilişkisini araştıran ampirik araştırmalar belirli sürelerle yinelenmektedir.

Çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar, 1957 den beri daha çok 5-9. derecede eğitim gören okul çocukları üzerinde belirli aralıklarla sürdürülmektedir. Bu araştırmaların kiminde, öğrencilere günlük tutturulmaktadır. 1959 yılında yapılan bu tür bir araştırmada 7200 adet 6. ve 9. sınıf öğrencinin televizyon izlemeye ve diğer toplumsal katılmalara ayırdıkları zaman araştırılmıştır[50]. 1958-59 larda yapılan bir başka araştırmada bu kez anket yöntemi ile 200 Japon çocuğu ve onların ana-babaları ile görüşülmüş, bu kez televizyonda yer alan şiddet ve zor içerikli yayınların

(49) NHK İzleyici Araştırma birimi ile ilgili geniş bilgi için bakınız «NHK, Radio and Television Culture Research Centre Institute» Japan Broadcasting Co. Tokyo, 1969.

(50) Japan Ministry of Education, «Effects of Television on Children», 1959. Shimbun Kenkyu, 116, 1961, sh. 4-11

çocuk üzerindeki etkileri araştırılmaya çalışılmıştır. Bulgularda, çocukların televizyonda yer alan şiddet, zor ve korku içerikli yayınlardan etkilendiği ve özellikle bu yayınlarda yer alan silâhların, «taklit» yolu ile çocuklar tarafından alınabilecek ya da elde edilebilecek nitelikte olduğu ana ve babalarca belirtilmiştir. Çocuklarda ise bu tür yayınların, ana ve babalarının düşündükleri, endişe duydukları gibi kendilerini etkilemediği ya da bu gibi olayları taklit etmeyi düşünmedikleri ortaya çıkmıştır[51]. Çocuklarla ilgili olarak yapılan bir başka önemli araştırmada da «önce ve sonra» yöntemi ile bir kentteki 3. ve 5. sınıf çocuklar üzerinde yapılan araştırmada, televizyon o kente gelmeden önce günlük yaşantıları ile ilgili günlük tutmaları istenmiştir. İki yıl gibi bir süre geçtikten sonra ise, televizyonun gelmesi ile aynı grup çocuklar, televizyon izleyen ve izlemeyenler iki gruba ayrılmış, bu kez iki ayrı denetimli gruba günlük yaşantıları ile ilgili günlük tutmaları istenmiştir. Bulgularda, özellikle 5. sınıf çocukların, televizyon izlemedikleri zamana ve denetim grubuna göre daha geç yattıkları, ev ödevlerine daha az zaman ayırdıkları ve diğer toplumsal katılmalar ile okuma, sinemaya gitme gibi kitlesel haberleşme araçlarına gösterdikleri ilgilerde azalma olduğu saptanmıştır. Bulgularda oldukça ilginç olan husus, cinsiyet farklılığı ele alındığında, televizyon izleyen ve izlemeyen kız çocuklarındaki değişmelerin, erkek çocuklarına göre daha az görüldüğüdür[52].

İzleyici araştırmalarının oldukça düzenli ve sık yapıldığı bir diğer ülke olarak Fransa'yı gösterebiliriz. Fransız Yayın Kurumu olan ORTF[53] ile özel bir kuruluş olan CESP (Centre d'Etude des Supports de Publicité) tarafından ortaklaşa yürütülen araştırmalarda, izleyicilerin radyo ve televizyonla olan ilişkilerini araştıran düzenli anketler yapılmaktadır. Yılda dört kez yapılan bu araştırmalarda 15 yaşından yukarı denekler üzerinde radyo ve televizyonun etkisi araştırılmaktadır. 3000 dolayında «rastlantısal örneklemle» seçilen deneklerin tüm Fransa'yı özümlediği onan-

(51) «Attitudes of Children and Parents toward Violent scenes on Television», Monthly Bulletin of the Radio and Television Culture Ins. No: 2, 1961

(52) FURU, Takeo, «Television and Children's Life: A Before and After Study», Japan Broadcasting Cor. Radio and Television Culture Research Ins. Tokyo, 1962.

(53) ORTF 1975 yılında 5 ayrı örgüte ayrılmıştır.

maktadır. Anket uygulaması yanında kamuoyu araştırmalarında başvurulan bir diğer yöntem de «panel» yöntemidir. Panel üyeleri sık sık denetimleri yapılan 1600 kişiden oluşmaktadır. Mektupla anket uygulaması olarak adlandırılabilen bu araştırma, süreklidir. Bu düzenli araştırmalar yanında, belirli izleyici grupları ile ilgili araştırmalar da yapılmaktadır[54]. Diğer ülkelerde olduğu gibi çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar bu özel araştırmalar içerisinde ağırlık kazanmaktadır. 1960 yılında Paris ve dolayında yapılan bir araştırmada 300 çocuk ve ana-babası ile anket yapılmış ve çocuklar üzerindeki şiddet ve zor içerikli yayınların etkisi ölçülmeye çalışmıştır. Bu tür yayınların zararlı olduğunu belirten ana-babaların bu yayınlardan çocuklarını korumak üzere aldıkları önlemler konusundaki bulgulara göre; ailelerin 1/5 i bu tür yayınlar olduğunda televizyonu kapattığını, 2/3 ü ise çocukları başka yere gönderdiklerini, geri kalan ailelerin ise bu yayınların izlenmesine izin verdiklerini ortaya koymuştur[55].

İzleyici araştırmalarına önem veren bir başka ülke de Kanada'dır. CBC (Kanada Yayın Kurum) nin örgütlediği birim olan «Araştırma Şubesi», radyo ve televizyonla doğrudan ya da diğer kimi araştırma kurumları ile ortaklaşa araştırmalar yapmaktadır. Yapılan araştırmalar daha çok yayınların etkinliği konusunda «panel» biçiminde İlkbahar, sonbahar ve kış mevsimlerinde sürekli olarak yapılmaktadır. Örnekleme giren deneklere posta yolu ile gönderilen soru kağıtları ile toplanan bilgiler değerlendirilmekte ve program planlamalarına ışık tutmaktadır. Araştırmalar, kimi kez belirli programlar hakkında ya yayınlanmadan önce, programlar belirli gruplara izlettirilerek ya da yayınlandıktan sonra etkisinin ölçülmesi amacı ile yapılmaktadır. Bu tür araştırmalarda, eğer örneklemin geniş olması amaçlanmış ise, çoğu kez telefonla araştırma tekniği kullanılmakta, kimi kez de soru kağıtları seçilen örnekleme postalanmaktadır. Örneklemin seçilmesinde oldukça ilginç yöntem, önce telefonlu belirli sayıda denek alınmakta, sonra bunlara posta yolu ile soru kağıtları gönderilmektedir. Bu yöntem özellikle belirli izleyici grubu olan prog-

(54) TRT, «Ankara İli TV Seyircileri, Araştırması Genel Sonuçları» Basılı Yayınlar kitaplık Müd. Yay. No: 81 sh. 1-15.

(55) GRAIOT-ALPHANDERY, H., and NOUSSELET, J. «La Télevision et la Famille» (Television and family) **L'Ecole des Parents,** vol. 3. 1961, sh. 24-37

ram araştırmaları için sıkı sık başvurulan bir yöntemdir. Örneğin «İngilizce Konuşalım» adlı, göçmenlere seslenen program ile «Saat Altıda Şehir» adlı haber programı için bu tür bir örneklem alınmıştır[56].

Diğer ülkelerde yapılan araştırmalara Almanya, Avustralya, İsveç, Yeni Zellanda, Çekoslovakya, Yugoslavya, Hollanda gibi ülkelerde rastlanmaktadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi izleme alışkanlıkları ve özellikle çocuklar üzerinde televizyon yayınlarının etkileri konularında yoğunlaştırılan bu araştırmalarda değişik yöntem ve teknikler kullanılmaktadır[57].

Radyo ve Televizyon İzleme Klüpleri:

Özellikle az gelişmiş ülkelerde radyo ve televizyonun eğitici rolünü saptamak üzere izlenen bir başka araştırma türü de «izleme Klüpleri»dir. bu izleme klüplerinde pilot bölge olarak seçilen yerlerde güdümlü planlı yayınlar yapılarak bunların bir forum şeklinde etkileri alınmaktadır. 1948-49 yıllarında Kanada'da radyo ile ilgili olarak köylerde izleme merkezleri kurulmuş ve bir yıl süre ile köylüye seslenen yayınlar bu merkezlerden bir yöneticinin başkanlığında izlenmiş, tartışmaları yapılmış ve sonuçlar radyo merkezlerine gönderilmiştir[58].

Tele-Klüplerin ilk pilot bölge olarak yapıldığı yer ise Fransa olmuştur. 1955-54 yıllarında, köylük bölgelerde kurulan televizyon izleme merkezleri ile televizyonun, köy halkına ne derece etkin (eğitici ve öğretici) yayın yapabileceği saptanmaya çalışılmıştır. Araştırma, 4 safhada yürütülmüş, önce araştırma yapılacak köylerin temel taranması yapılmış ve köyler hakkında ayrıntılı

(56) TRT, «TRT Ankara İli Televizyon Seyircileri Araştırması Genel Sonuçları», Basılı Yayınlar ve Kitaplık Müdürlüğü Yayınları No: 81., sh. 21-24.

(57) Anılan ülkelerde yapılan çeşitli araştırmalar için şu kaynaklara bakılabilir: GROOMBRIDGE. Brian, «Adult Education and Television», (Canada, Czechoslovakia - Japan) UNESCO, 1965, TARRONI, Eveline, «Problemi Educativi della Television» (Educational Problems of TV.) Centro Italiona Feminile, 1957. «Das Fernsehen in Paedogogishen Aspekt» (The Educational aspect of Television), Evangelisher Presse-Verband Fuer Bayern, Münich, 1960.

(58) Bu tür araştırmaların çoğu UNESCO tarafından yayın örgütleri ile işbirliği ile yürütülmektedir

bilgi toplanmıştır. İkinci safhada ise, köye seslenen programlar yayınlanmış ve bu yayından önce ve sonra olmak üzere iki kez soru kağıtları yolu ile görüşme yapılmıştır. Daha sonra ise, izleyicinin genel program yeğlemesinde değişimin saptanması için bir görüşme yapılmış ve elde olunan sonuçlar ise daha sonra araştırma merkezlerinde değerlendirilmiştir.

1956-57 yıllarında ise aynı konuda Japonya'da deneme yapılmıştır. Fransa'da olduğu gibi yine UNESCO'nun Japon Yayın Kurumu ile işbirliği içinde yürütülen bu araştırma, 64 köyde gerçekleştirilmiştir. Tele-klüplerin kurulmasındaki amaç, modernleşmede televizyonun etkisi ve köylük bölgelerde, sosyal eğitime etkisi yönünden grup halinde güdümlü olarak seyretmenin önemi idi. Denemenin iyi gitmesi üzerine bu tür yayınlar, tele-klüp sayıları-çoğaltılarak, 1959 yılına kadar sürdürülmüş; Tele-klüp sayısı da 400 e çıkarılmıştır. Uygulama, Fransa'da olduğu gibi, 4 safhada yapılmıştır. Elde olunan bulgulardan televizyon yolu ile sosyal eğitimin olabileceği, bunun ise, modernleşmeye büyük katkısı olduğu saptanmıştır[59].

Hindistan'da izleme merkezleri yolu ile radyo ve televizyontele klüpleri kurulmuş ve etkileri saptanmıştır. İlk olarak, yine UNESCO, Hindistan Radyo Birliği yolu ile 1956 yılında radyo köy forumlarını kurmuştur. Başlangıçta bunların sayıları 150 köyde 200 iken, sonraları, yayınların etkinliği saptandığından, sayıları 10.000 i aşmıştır. Başlangıçta dinleme klüplerine yalnız erkek dinleyici katılırken, daha sonra kadınlara özgü radyo dinleme klüpleri de kurulmaya başlanmıştır. Bu gün de sürdürülmekte olan bu klüplerin sayısı 3.000 i geçmektedir. Ayrıca, çocuklar için de izleme merkezleri kurulmuştur[60].

Hindistanda radyo köy forumlarının başarılı olması, bu kez önce küçük çapta 1959 yılı sonlarında, daha sonra geniş çapta olmak üzere 1960 yılında televizyon ile ilgili izleme merkezlerinin kurulmasına neden olmuştur. Başlangıçta sayıları 20 olan bu klüpler giderek çoğalmış ve 71 e yükselmiştir. Diğer tele-klüplerde olduğu gibi, bu projede de, güdümlü köy yayınları «All India Radio» tarafından yapılmış ve izleme sonuçları, tele-Klüp yöneti-

(59) UNESCO, «Rural Television in Japan», UNESCO, Paris, 1961.
(60) UNESCO, «Radio Broadcasting Serves Rural Development», UNESCO, 1964.

cilerince araştırma merkezinde değerlendirilmiştir. Değerlendirmede, köylük bölgelerde etkin televizyon yayınları için «Soru-yanıt» biçiminin en etkin yol olduğu saptanmıştır[61].

Gerek radyo ve gerekse televizyon ile ilgili olarak, gelişmiş bir ülke olmasına rağmen, radyo ve tele-klüp uygulamaları Kanada'da yapılmıştır. Örneğin, ilk radyo köy forumları Kana'da başlatılmış ve günümüzde bu tür yayın izleme sürdürülmektedir. Televizyonun öneminin anlaşılmaya başlanılmasından bu yana ise, televizyon ile ilgili izleme merkezleri kurulmuştur. Uzun süre bu merkezler aracılığı ile etkin köy yayınları yapılmıştır. Kanada'da ayrıca bir çok dinleyici-seyirci araştırmaları da yapılmıştır. Bunlardan biri, 1962-63 de CBC (Canadian Broadcasting Corparation) nin eğitsel yayınları konusunda bir araştırma yapılmış ve seçilen örnekleme, eğitsel yayınların nasıl olması gerektiği sorulmuştur. Alınan cevaplarda, eğitsel yayınların, halkın becerisini geliştirmek, dünyadan haberdar etmek, halkı eğlendirmek, halkın eğitimine katkıda bulunmak gibi konulara yer verilmesi istenmekte idi[62].

Tele-klüplerle ilgili bir başka araştırma UNESCO tarafından Senegal'de yapılmıştır. Merkez DAKAR'da 1965 yılında, yalnız kadınlara seslenen bu izleme merkezlerine 500 kadın üye katılmıştır. Panel yönteminin kullanıldığı bu projede, kadınlara seslenen sağlık ve beslenme konuları işlenmiştir. Sonuçda, kadın üyelerin bu yayınlardan etkilendikleri ve öğrendiklerini uygulama yoluna gittikleri saptanmıştır[63].

D. Türkiye'de Yapılan Araştırmalar:

Yurdumuzda sosyal bilim alanında yapılan çeşitli araştırmalara karşın, kitle haberleşme araçları, ve özellikle radyo ve televizyon alanında yapılmış olanı çok azdır. Bunun çeşitli nedenlerinin başında, kitle haberleşme araçları olarak radyo ve televizyonun eğitim, öğretim aracı olarak kullanılabilme olanağının ve bireye etkisinin yeni yeni anlaşılmaya başlanması göste-

(61) UNESCO, «Social Education through TV.», (All India Radio, UNESCO Pilot Project), UNESCO, No: 30, Paris, 1963.
(62) GROOMBRIOGE, B. «Adult Education», sh. 21-22
(63) FOUGEYROLLAS, PIERRE, «La television et L'Education Sociale des Femmes», UNESCO, No: 50 Paris, 1966.

rilebilir. Bu konuda öğretim yapan kurumların yeni olması da araştırma noksanlığının bir başka nedenidir.

Kitle haberleşme araçlarından radyo ve televizyonla ilgili araştırmalar son 3-4 yıldır yapılmaya başlanmıştır. Daha önceleri ise birkaç tanesi dışda bırakılırsa, genel olarak sosyal bilimlerle ilgili olarak yapılan araştırmalarda görülmektedir. Genellikle toplum (köy-şehir) yapısını inceleyen araştırmalarda radyo ile ilgili (televizyonun yayına geçişi yeni olduğundan pek rastlanmamaktadır) sorular yer almaktadır. Ancak bu sorular, dinleyici tepkisini derinlemesine ölçen sorular olmaktan çok, sayısal durumları ortaya çıkarma amacını gütmektedir. Yapılan bu tip araştırmalara örnek olarak şunlar verilebilir

1956-59 yılları arasında A.Ü. Hukuk Fakültesi ile O.D.T.Ü. öğrencileri üzerinde «Üniversite Öğrencilerinin boş zamanlardaki faaliyetlerini saptamak» amacı ile yapılan bir araştırmada radyo ile ilgili sorular yer almıştır. 426 öğrenci üzerinde uygulanan bu araştırmada soru kağıtları öğrenciler tarafından doldurulmuştur. Soru kağıdında radyo ile ilgili sorular, radyo dinleyip dinlemediği, hangi yabancı istasyonları dinlediği, en çok hangi programları dinlediği konularında toplanmıştır. Bu soruların değerlendirilmesinde, öğrencilerin 9/10 nun radyo dinlediği, yabancı radyolardan en çok BBC'nin dinlendiği, en çok dinlenen programlar olarak da müzik yayınları olduğu sonuçları ortaya çıkmıştır[64].

Bu tip araştırmalara bir başka örnek olarak 1962 yılında Prof. Frederick Frey'in yönetiminde M.E.B. ile AID'nin ortaklaşa olarak düzenledikleri bir araştırmayı verebiliriz. Araştırma, nüfusu 2.000 den az olan köylük bölgelerde (458 köyde) tabakalı örneklem yöntemi ile seçilen deneklerle yapılmış ve radyo ile ilgili olarak, radyo dinleme sıklığı, beğenilme durumu, yararlanılma gibi, sorular sorulmuştur. Alınan sonuçlar bölgelere göre değerlendirilmiştir[65].

1956 yılında Orta Doğu ülkelerinde bu arada Türkiye'de köy toplumlarında yapılan bir modernleşme araştırmasında, kitle ha-

(64) ABADAN, Nermin, «Üniversite Öğrencilerin Boş Zamanların Değerlendirme» A.Ü.S.B.F. yayınları, No: 135-117, 1961, Ankara.

(65) FREY, Frederick, «The Mass Media and Rural Development in Turkey», Report No. 3, 1966 (Çoğaltma)

berleşme araçlarının -bu arada radyonun- modernleşmeye olan etkisi araştırılmıştır. Araştırma Türk toplumunu modern, geçiş halinde ve geleneksel olarak üçe bölmüş, araştırma sonuçlarını bu gruplara göre değerlendirmiştir[66].

1968 yılında Devlet Plânlama Teşkilâtının «Türk Köylerinde Modernleşme Eğilimleri» adlı araştırmasında, yukarıda kısaca açıklanan Frey araştırmasında kullanılan yer ve yöntemler aynen kullanılmıştır. 1962 de yapılan araştırmada alınan köylerin yarısı (220) ile 5244 köylü üzerinde görüşme yöntemi ile araştırılma yapılmıştır. Türk köylerinin çeşitli yönlerini ortaya çıkarmaya çalışan bu araştırmada -modernleşme aracı olarak kabul edilen- radyonun da etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Frey araştırmasında sorulan radyo ile ilgili sorular, burada da aynen sorulmuş ve amacın, çıkan sonuçları bir önceki araştırma ile karşılaştırabilme olasılığını yaratmak olduğu belirtilmiştir. Araştırmanın değerlendirilmesinde, radyo ile ilgili durumun, bir önceki araştırma sonuçlarına göre bir hayli ilerlemiş olduğu; özellikle, okur-yazarlık, kadın-erkek ayırımı, gelişmiş (batı bölgeleri) ile gelişmemiş (doğu bölgeleri) bölgeler arasındaki farklılığın, radyo dinleme, yararlanma ve programlara gösterilen ilgi yönünden oldukça farklı olduğu ortaya çıkmıştır[67].

Radyonun doğrudan etkisini ölçmek üzere yapılan ve sonuçları değerlendirilen ilk araştırma, SİHAG (Siyasal Bilgiler Fakültesi İdarî İlimler Enstitüsü Halk Oyu Araştırma Grubu) ile PEVA'nın işbirliği ile üç büyük il merkezinde yapılmıştır. Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde 1963 yılında görüşme yöntemi kullanılarak yapılan bu araştırmada örneklem yöntemi ile seçilen 2150 denekle görüşülmüştür. Genel olarak radyo ile ilgili soru;-larda; radyonun dinlenmesi, dili, tanıtı yayınlara ilgi ve dinleyiyicinin politik, ekonomik, yönetsel konularda bilgi derecesi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bulgularda, illere göre, gerek radyo dinlenilmesi ve gerekse program yeğlemesinin değiştiği ve kelime

(66) LERNER, Daniel, «Passing of Tradional Societies», (Modernizing the Middle East), The Free Press, Glencoe, Illinois, 1958.

(67) DPT, «Türk Köylerinde Modernleşme Araştırmaları» Rapor I, Ankara, 1970, sh. 194-202.

bilgisi yönünden de bu konuda farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır[68].

Radyonun doğrudan etkisini ölçmek üzere yapılan bir başka araştırma da 1967 yılında, Ankara'nın bir köyünde (Mülk Köyü), radyonun toplum kalkınmasına olan etkisini araştırmak için yapılmıştır. Çok küçük çapta yapılan bu araştırma sonucunda, radyonun diğer kitle haberleşme araçlarına göre, toplum kalkınmasında en önemli etken olduğu saptanmıştır[69].

Radyo ve televizyon ile ilgili amprik araştırmalarda, özellikle 1973 yılından sonra yoğunlaşma görülmektedir. Bu araştırmalar gerek TRT Kurumunca, gerekse Bilimsel çalışmalar ve gerekse tanıtı yayınlarına kaynak oluşturması amaçları ile değişik gruplarca, değişik amaçlarla yapılmıştır. Bu araştırmalarda, daha sonra da görüleceği üzere ortak nokta, kullanılan araştırma tekniğidir. Arştırmaların hemen hemen tümünde sorukağıtları ile anket uygulama tekniği kullanılmıştır.

Yapılan araştırmalar, önce bilimsel amaçla yapılanlar, daha sonra TRT'nin yaptığı araştırmalar olarak şöyle özetlenebilir.

Televizyonun yayına başlaması ile Türkiye'de bu konuda araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Çoğu küçük seminer çalışmaları niteliğinde olan bu araştırmaların geniş çapta yapılanların ilki, bilimsel yöntemlerle 1973 ilkbaharında Ankara'da 1000 denek üzerinde yapılmıştır. Radyo ve televizyonun ikisini de kapsayan soruların yeralmasına rağmen, ağırlık, televizyonun yetişkin eğitimindeki yerini saptamayı amaçlayan sorularda toplanmıştır. «Televizyon yayınlarında verilenin içeriği, bireyin gerçek eğitim gereksinmesini karşılıyor, eğitsel sürecin tamamlanmasına yardımcı olabiliyorsa; televizyonla verilenin özü, içeriği yanında biçimi, sunuluşu hazırlanışındaki yöntem ve teknikler bu tür yayınlar için en iyi şekilde özenle seçilip yapılıyor ve bu yayınlar yazılı basın ile destekleniyorsa ve yapılan bu yayınların hedef izleyiciye ulaşması sağlanabiliyorsa, televizyon Türkiye koşullarında kitle haberleşme araçları içerisinde, yetişkin eğitiminde en etkin

(68) ABADAN, Nermin, «Türkiye'nin Üç Büyük Şehrinde Radyo ile ilgili Halk Oyu Yoklaması», S.B.F. 1963.

(69) AZİZ, Aysel, «Radyo ve Köy Yayınları», TRT, Merkez Program Dairesi Yayınları, No. 11, 1968

araçlardan biridir», varsayımı ile yapılan araştırmada sorular bu durumu ortaya çıkaracak nitelikte «odaklaştırılarak» sorulmuştur. Ancak genel olarak izleyicilerin yayınlara karşı tutumu, televizyonun etkisi ile diğer toplumsal yaşayışlarına olan etki de araştırmıştır.

Yetişkin hane halkına «görüşme» yöntemi ile evlere gidilerek yapılan bu anket uygulamasında bulgular, çoğunlukla ve kimi kez oldukça kuvvetli olarak varsayımları doğrulamıştır.

Bulgulara göre, 1973 ilkbaharında Ankara'da televizyon izleme oranı yüzde 77.4 dür. Bu oran kadınlarda biraz daha fazladır. Gelir ve öğrenim durumu kriter olarak alındığında ise, orta ve yüksek sosyo-ekonomik durumda olanlarda izleme oranının daha yüksek olduğu görülmüştür. Televizyonun izlenme nedeni ile ilgili bulgular ise, yarıya yakın olarak «hem eğlenmek, hem birşeyler öğrenmek» olarak bulunmuş, geri kalan oranlar ise birbirlerine azçok eşit oranlarda «yalnızca eğlenmek» (% 15.5), «yalnızca öğrenmek, eğitilmek» (% 15.5) ve «Vakit geçirmek» (19.4) olarak saptanmıştır. Buradan, televizyonun Türk toplumu için hem eğlence, zaman geçirme, meşgul olma hem de bir şeyler öğrenmek için izlendiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Televizyonda yayınlanan eğitsel yayınlardan ne derece öğrenildiği, bunlardan ne kadarının uygulandığı ya da uygulanacağı konusundaki bulgular ise şöyledir : 1973 yılına kadar yayınlanan eğitsel yayınlar televizyon izleyicilerinin yüzde 90 ı tarafından izlenmektedir. Bu izlenen eğitsel yayınlardan birşeyler öğrenme yüzde 85.7 olup, bu öğrenilenin uygulanma durumu ise yüzde 86.7 dir. Gerek izlenen, gerek öğrenilen, gerekse uygulanan eğitsel yayınlar içerisinde ağırlık, üç dilde yayınlanan yabancı dil yayınlarında toplanmaktadır. Bunu sırasıyle, çocuk sağlığı ve bakımı, genel sağlık gibi diğer eğitsel yayınlar izlemektedir[70].

Televizyon ile ilgili olarak yapılan bu araştırma yanında, kimi özel girişim ve tanıtı (reklam) firmalarının da aynı tarihlerde anket uygulama girişimleri olmuştur. Daha çok belirli amaçlarla, tanıtı saatlerinin saptanması, televizyonun eğlence unsurunun ağır basması gerektiği gibi konularda belirli görüşleri yansıtmak

(70) Araştırma ile geniş bilgi için bknz. AZİZ, Aysel «Televizyonun Yetişkin Eğitimde yeri ve Önemi», T.O.D.A.İ. Enstitüsü Yay. No: 148, Ankara, 1975

amacı ile yapılan bu araştırmalardan önemlileri 1973 yılı Mart ve Temmuz aylarında *PEVA* Reklam ve Piyasa Araştırma Kuruluşunun yapmış olduğu anket uygulamasıdır. Orta ve yüksek gelirli televizyon izleyicileri üzerinde yapılan bu araştırmalarda televizyonun diğer kitle haberleşme araçlarına olan etkisi, toplumsal yaşama olan etkisi ve en çok izlenen saatler ve tanıtı yayınları saptanmaya çalışılmıştır[71].

Aynı tarihlerde yapılan bir başka araştırma da *Hürriyet Gazetesi*'nin televizyon programlarının beğenilip beğenilmediği ana konusu ile çerçeveli araştırmasıdır. Oldukça değişik bir anket uygulaması yapılan bu araştırmada, Hürriyet gazetesinde yayınlanan anket soruları, okuyucu tarafından doldurulup gazeteye gönderilmiş, sonuçlar gazete tarafından değerlendirilerek yayınlanmıştır. «Mektupla anket uygulaması» yönteminin bir başka türlüsü olan bu araştırmada 32 bin dolayında yanıt alınmıştır. Çıkan sonuçlara göre, televizyonun bugünkü yayınları toplumun eğlence gereksinmesini karşılamamaktadır[72].

1973 yılı seçimlerinde «Televizyonun Kadının siyasal davranışına etkisi» konusunda bir diğer amprik araştırma da bilimsel yöntemler kullanılarak Ankara'da yapılmıştır[73]. Ankara'nın Çankaya ilçesi sınırları içerisindeki bilimsel yöntemlerle yapılan bu araştırmada 340 1 kadın olmak üzere 500 denek seçilmiş ve sorukağıdı yöntemi ile, seçilen bu deneklere gidilerek anket uygulanmıştır. Propaganda döneminden iki hafta önce ve bir hafta sonra olmak üzere iki kez uygulanan ankette şu varsayımlar denenmek istenmiştir

«Az eğitim görmüş veya hiç görmemiş, yazılı basın araçlarından yararlanamayan, düşük gelir düzeyindeki kadınların siyasallaşma düzeyi, evlerinde televizyona sahip olmaları ölçüsünde daha yüksek olacaktır.» Her iki anket uygulamasının sonuçlarına göre, televizyona sahip olma ile siyasal ilgi, siyasal katılma arasında olumlu bir ilişki olduğu doğrulanmıştır. Ancak bu ilişkinin çok yüksek olduğu kanıtlanamamıştır. Özellikle ikinci uygulamanın sonucunda siyasal bilginin arttığı doğrulanmış, ancak televizyona

(71) Araştırmadaki diğer bulgular için bknz. PEVA, «TV Reklam Etüdü I ve II İstanbul İzmir Ankara» 1973 (Çoğaltma).

(72) Hürriyet Gazetesi, Mayıs Ayı ve 1-7 Temmuz 1973.

(73) TOKGÖZ, Oya, «Televizyonun Kadının Siyasallaşmasına Etkisi» S.B.F. Ankara, 1976 (basılmamış doçentlik tezi).

sahip olmanın siyasal ilgi ve siyasal katılmayı arttırmadığı görülmüştür. Televizyonun siyasal katılmaya etkisi, oran olarak belirtmek gerekirse kadınlarda yüzde 11.5, erkeklerde ise yüzde 10,7 dir. Diğer kitlesel haberleşme araçları olan gazeteden etkilenme ise daha düşük, yüzde 8.7, erkeklerde yüzde 6.4 dür. Buradan, görsel araç olan televizyonun diğer kitlesel haberleşme araçlarına göre daha etkili olduğu gerçeği bir kez daha kanıtlanmış olmaktadır.

Radyo yayınlarının etkinliğini, özellikle eğitsel açıdan ölçmeyi amaçlayan araştırmalardan bir başkası da 1975 de doktara tez konusu olarak yapılmıştır. «Kırsal yörelerde yaşayanlara radyonun halk eğitimi açısından etkili olup olmadığını saptamak..» amacı ile yapılan bu araştırmada sorukağıtları ile görüşme yöntemi uygulanmıştır. Ankara'nın iki, Konya Ereğlisinin iki köyünde olmak üzere toplam dört köyde[74] örneklem yöntemi ile seçilen toplam 272 deneğe uygulanan bu ankette kadınların sayısı 137, erkeklerin ise 135 olarak alınmıştır. Araştırma da şu iki özel varsayım sınanmak istenmiştir:

«a. Radyonun belirli değişkenlere göre (şehre ulaşım olanağı olan-olmayan yörelerde) politik, sağlık, bireysel ilişki, yeniye dönüklük gibi davranışlarda bireylerde farklı etkisi görülür.

b. Büyük kent merkezleri ile kırsal bölgenin sıkı ilişki içinde olup olmaması da radyonun bireysel etkisini sınırlayan önemli bir etkendir.»

Araştırma bulgularına göre, kırsal yaşamda, kitlesel haberleşme araçları içerisinde en çok izlenen kitle haberleşme aracı olarak yüzde 78.3 ile radyo başta gelmektedir. Ancak burada, Ankara dışındaki köylerde televizyon yayınlarının henüz başlamadığını da belirtmek gerekiyor. Bu durumda televizyon izleme, yalnızca Ankara'nın köyleri olan Çankaya ilçesine bağlı *Koparan* ile *Dikmen* köylerinde olanaklıdır.

Radyo yayınlarının halk eğitimi açısından bulguları şöyledir. Radyo kırsal toplumların dışa açılmalarına katkısı olan bir kitlesel haberleşme aracıdır. Özellikle, okuma-yazma oranının düşük oluşu, ulaşım zorlukları gibi nedenlerle radyonun dışta olup biten-

(74) Araştırma ile ilgili geniş bilgi için bknz. ALİCAN, Cahit, «Radyonun Kırsal Yörelerde Yaşayanlara Halk Eğitimi Açısından Etkisi», A.Ü. Eğitim Fakültesi, Mart, 1975 (basılmamış doktora tezi).

lerden bireyi haberli kılması daha da önem kazanmaktadır. Bunun bir göstergesi, kırsal bölgede yaşayanların en çok izledikleri radyo programları arasında, haberlerin yüzde 52.2 gibi bir oranla başta gelmesidir. Söz programları içerisinde daha az yoğunlukta olan diğer program türleri ise, köy programları ile dini programlardır. Doğrudan radyo yayınlarının etkisini ortaya çıkaran sorularla ilgili bulgular ise, yeniliklerin öğrenildiği kaynaklar arasında «muhtar» (% 32.4) yanında, radyonun da (% 31.2) belirtilmesidir. Kuşkusuz, burada eğitim görmüş olanlarda radyo ve diğer kitlesel haberleşme kaynaklarının oranı artmaktadır. Halk eğitimi amaçlarından olan bireyin demokratik sürece katılmaları konusundaki bulgularda ise, oy vermeyi radyonun yüzde 71 oranında etkilediği ve bu etkilenmenin erkeklerde ve eğitim görmüş kişilerde daha fazla olduğu hususudur.

Televizyonun toplumsal etkisini ölçmeyi amaçlayan bir başka araştırma da, şimdiye dek yapılmayan bir grup üzerinde gerçekleştirilmiştir. Okul çocukları üzerinde televizyonun etkilerini araştıran bu araştırma 1975-76 yıllarında İstanbul'un sosyo-ekonomik yönden farklı üç bölgesi olan Nişantaşı, Beşiktaş ve Gültepe semtlerindeki ilkokullarında okuyan 4. ve 5. sınıf öğrencisi 1000 öğrenciye uygulanmıştır. Görüşme yöntemi ile hazırlanan 30 sorunun öğrenciler tarafından yanıtlanması istenmiştir. Bulgular, çocukların günde 3-4 saatlerini televizyon izlemeye ayırdıklarını ve bu durumun çocuğun kitap okuma, arkadaşlarla oynama, sinema ve tiyatroya gitme gibi diğer toplumsal uğraşlarını önemli ölçüde azalttığını ortaya koymuştur. İzlenen program türleri yönünden oldukça ilginç olan husus ise, çocukların kendilerine seslenen programlardan çok, büyüklere seslenen, özellikle dramatize ve eğlence programlarına ilgi duydukları hususudur[75].

TRT Kurumunca Yapılan Araştırmalar:

Başlangıçta da belirtildiği üzere, TRT Kurumu, gerek 1964 yılında Özerk bir yayın kurumu durumuna kadar geçen sürede, gerekse 1964 den bu yana geçen 10 yılı aşkın sürede, izleyici araştırması yapmamış, yayınlarına yön veren bilgileri masa başından ya da ara-sıra gelen dinleyici-seyirci mektuplarından esinlenerek

(75) ŞENYAPILI, Önder AZİZ, Aysel GÜREL, İnci, «Televizyonun Etkisi», Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977 (basılmakta).

toplamış, izleyici ile ilişki kurmayı, onun niteliklerini, gereksinimlerini, istek ve beğenilerini saptamayı gerekli görmemiştir. Bu konuda uyanışlar zaman zaman olmuş, ancak yönetcilere bu gereğin ne denli yararlı olduğu anlatılamamıştır.

Bu konuda ilk olarak televizyonun yayına başlamasından sonra bir girişimde bulunulmuş, izleme merkezleri kurularak, bir köy araştırılmasına başlanılmıştır. Ancak, çeşitli nedenlerle araştırma sonuçlandırılamamıştır. Televizyonun yayına başlamasından 4 ay gibi kısa bir süre sonra, Ankara yakınlarında üç pilot köy seçilerek, buralarda televizyon izleme merkezleri kurulmuştur. Araştırmanın amaçları, i) programların halkın ilgi ve gereksinimine göre uygun olarak hazırlanması, ii) programların toplum ve kişi üzerindeki etkilerini ölçmeye yarayacak esasların saptanması idi. Bu araştırmada, 1968 yılında haftanın belirli günlerinde köye yönelik programlar yayınlanmış ve bu yayınlar izleme merkezine devam eden köy halkınca izlenmiş ve sonuçta değerlendirmeler yapılmıştır. 3 aylık süre sonunda izleme merkezlerine katılanlara 95 soruyu kapsayan bir anket uygulanmıştır. Ancak, proje yarıda kalmış ve birinci anket formlarının değerlendirilmesi de bugüne kadar çeşitli nedenlerle yapılamamıştır[76].

TRT Kurumunun radyo ve televizyon ile ilgili olarak katıldığı ilk araştırma, yukarıda sözü edilen «Televizyonun Yetişkin Eğitimindeki yeri ve Önemini» araştırmayı amaçlayan bilimsel araştırmaya katılması ile olmuştur. Bu araştırmada özellikle radyo ile ilgili izleyici alışkanlıkları, istek ve beğenileri saptanmaya çalışılmıştır. Çocuk, haber ve dramatize yayınlar ile ilgili ayrıntılı bilgi alınmıştır[77].

TRT'nin kendi girişimi ile yaptığı ilk izleyici araştırması ise, 1974 yılı Aralık ayında radyo yayınları ile ilgili olarak yapılan araştırmadır. Araştırmada amaç, 1974 yılı Ağustos ayında kuşak yayınları ile radyo yayınlarında yapılan yeni yayın düzeninin, izleyici üzerinde etkisi, başarılı olup olmadığının saptanması idi.

(76) TRT, «Televizyonun Halk Eğitimindeki Rolü ve Araştırma Projesi», TRT Ankara Televizyon Eğitim Yayınları Bölümü, Rapor Ankara, 1971.

(77) TRT - DİE ve Basın - Yayın Yüksek Okulu'nun ortaklaşa yaptıkları bu araştırma sonuçları bir rapor durumuna getirilerek TRT ilgililerine verilmiş, ancak bulgulara gerekli ilgi gösterilmemiştir.

Asıl amacın bu olması yanında, izleyicinin izleme alışkanlıkları, beğenilen, beğenilmeyen programların da saptanmasına çalışılmıştır[78]. Araştırma, Ankara içinde ve dışında olmak üzere toplam 1348 denek üzerinde sorukağıtları ile görüşme tekniği kullanılarak yapılmıştır. İstatistiksel bir örnekleme başvurulmadan yapılan bu araştırmada, denekler raslantıya bağlı olarak, daha önce belirtilen bölgelerde (Ankara içinde) cinsiyet, eğitim ve gelir farklılığı kıstasları dikkate alınarak seçilmiştir. Araştırma bulgularına göre, yeni radyo yayınlarındaki kuşak uygulamasının başarılı bulunduğu ve izleyicinin ilgisini çektiği ortaya çıkmıştır. Araştırmanın çeşitli aksayan yönlerinin bulunmasına karşın, yayın kurumun kendisinden, TRT'den gelen bir girişimle yapılmış olması yönünden önemle üzerinde durulması gerekir. Araştırmanın zaman darlığı nedenleri ile bilimsel bir örnekleme başvurulmadan ve anket uygulayıcıları ile soruların gerekli ön eğitim ve denetimden geçmeden yapılışı araştırmanın aksayan yönleridir.

1974-1975 yıllarında radyo yayınları konusunda yapılan bu araştırma yanında, bu araştırma ile ilintisiz olarak televizyon yöneticilerince de televizyon yayınları ile ilgili izleyici araştırması yapılmış; özellikle çocuk izleyici üzerinde televizyon yayınlarının etkisi saptanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu araştırma ile ilgili yalnızca yapılmakta olduğu haberi yayınlanmış, bulguları ve kapsamı ile ilgili herhangi bir sonuç çıkarılmamış ya da yayınlanmamıştır.

TRT Kurumunun 1975 yılında yaptığı bir diğer araştırmadan da -sonuçları yayınlanmamış olmakla birlikte- söz edilmesi gerekir. Bu araştırma, 1975 yılı ilkbaharında paket yayın yapan «Bölge Televizyonları» için program planlaması yapılırken «...halkın eğilimi, istek, eleştiri ve önerilerinden yararlanmak amacı ile...»[79] Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Kars ve Trabzon il ve çevrelerinde yapılmıştır. İstatistiksel bir örneklem ile seçilmeyen deneklerin seçiminde dikkate alınan kıstas, belirli grup ve toplulukların temsilcisi olmalarıdır. Özellikle, o bölgelerde kamuoyunu oluşturan çeşitli dernek, birlik, resmi kuruluşların tem-

(78) Araştırmada, Kurumun isteği üzerine Basın-Yayın Yüksek Okulu Danışman ve Anköterleri (öğrenciler) yardımcı olmuştur. Ancak yönetsel birimlerdeki değişiklikler nedeni iki yıl önce yapılan bu araştırmanın sonuçları henüz yayınlanamamıştır.

(79) «TRT İç Haberleşme Bülteni», I Nisan 1975, sayı: 15, sh. 4

silcileri niteliğindeki deneklerle yapılan araştırmada, önce sorukağıtları hazırlanarak bu deneklere, kuruluşları aracılığı ile iletilmiştir. Ancak, gelen yanıtlardan, deneklerin sorukağıdına verdiği yanıtların çok sağlıklı olmadığı, yanıltıcı durumların olduğu gözlemlendiğinden, bu durumu denetlemek amacı ile kimi kez de panel ya da grup araştırması tekniğine başvurulmuştur. 2000 dolayında denekle yapılan araştırma sonuçlarına göre, paket yayın yapan televizyon bölgelerindeki televizyon izleyicileri, yayınları izleme nedenlerini yüzde 50 dolayında hem eğlendirdiği, hem eğittiği nedeni ile izlediklerini belirtmişlerdir (daha önce 1973 ilkbaharında Ankara'da yapıldığı bildirilen araştırmada da aynı bulgular alınmıştır.) İzleme alışkanlıkları ile ilgili bulgular ise, bu bölgelerde televizyonun daha çok Cumartesi günleri ve 20-22 saatleri arasında izlendiğini ortaya koymuştur. Eğitsel yayınlar hakkındaki izleyici görüşü ise, büyük çoğunlukla (yüzde 75 dolayında) bu tür yayınların yetersiz olduğu hususunda yoğunlaşmaktadır[80]. Araştırmanın bilimsel yöntemlerle seçilen deneklerle yapılmamış olmasına karşın, bölgesel nitelikteki bu araştırmanın ilk kez yapılması yönünden önemlidir. Ancak, yapılan bu araştırmanın sonuçları da, diğer araştırmalarda olduğu gibi, yönetsel değişiklikler nedeni ile, henüz yayınlanmamıştır.

TRT Kurumunun bilimsel yöntemlerle örneklemini yaptığı ve sonuçlarını yayınladığı ilk izleyici araştırması, 1976 yılında ve televizyon yayınları ile ilgilidir. İzleyicinin izleme alışkanlıkları, belirli programlara karşı ilgi, haber yayınları konusundaki görüşler ile ilgili bilgileri almak üzere önce Ankara, daha sonra Erzurum, Elâzığ, Diyarbakır, Van, Antalya, Adana, Gaziantep ve Mardin'de araştırma yapılmıştır. Yayınlanan sonuçlar ise, Ankara ili ve çevresinde yapılan araştırmadır. 1976 yılı Nisan ve Mayıs aylarında Ankara'da 1/200 ölçeğine göre saptanan 2185 deneğe uygulanan araştırmada, sorukağıdı tekniği ile görüşme yöntemi uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre, izleyiciler izleme nedenlerini yüzde 30.7 «ucuz eğlence» aracı olduğu, yüzde 29.9 u «ailenin istediği», yüzde 22.1 ise «genel kültürlerini arttırma» için izlediklerini belirtmişlerdir. Televizyon aldığına «memnun olup olmadıkları» hususundaki bulgular ise, hemen hemen yarıya yakın bir kısmının «memnun oldukları, ev halkının görgü ve

(80) Araştırma ile ilgili bilgiler ara raporlardan alınmıştır.

bilgisinin arttığı» şeklindedir. Burada, bir önceki bulguların, bu bulgulara göre farklı olduğu ve bu farkın da «alış nedeni» ile «izleme sonucu» durumundan ileri geldiği görülmektedir. Araştırmada yer alan soruların bir kısmı ise çocuk-televizyon ilişkisi ile haber yayınları konusundadır. Çocuk yayınlarının «iyi» olup olmadığı sorusuna ana-babaların verdiği yanıtlarda, yüzde 88 i «iyi» olarak belirtmiştir. Ancak, buradaki bulgunun kimi kayıtlamalarla yorumlanması gerekir.

Araştırmada üzerinde önemle durulan konu, televizyon haberleri ile ilgili görüşlerdir. Bulgulara göre haberlerdeki sunuş (yüzde 84.7) ve kullanılan dilin (85.2) «iyi» bulunduğu, daha çok yer verilmesi istenilen, ilgi duyulan haber türünün «yurt haberleri» (yüzde 60.6) olduğu, iç politika haberleri ile ilgili uygulamanın ise yüzde 42.9 oranında «şimdiki uygulamanın devam etmesi», yüzde 20.5 in «daha çok yer verilsin», yüzde 22.3 ün ise bu konuda «fikri olmadığı» şeklindedir. Haber kaynağı olarak, kitle haberleşme araçları içerisinde «güvenilir haber kaynağı» olarak hangi aracın olduğu hususundaki bulgularda ise, yüzde 88.2 gibi yüksek bir oranda «televizyon» olarak belirtilmiştir. Burada oldukça ilginç olan husus, haber kaynakları arasında 50 yıllık bir geçmişi olan radyonun haber kaynağı olarak belirtilmemiş olması, daha doğrusu, güdümlü olarak «televizyonunu inanılır haber kaynağı» olduğu hususunu vurgulamağa çalışılmasıdır. Oysa 1973 de yapılan yukarıda sözü edilen Ankara araştırmasında televizyon yanında radyonun da güvenilir haber kaynağı olduğu hususu belirtilmişti.

Araştırmada ayrıca, televizyonda yayınlanan programlara gösterilen ilgi, hangisinin daha çok beğenildiği, genel olarak televizyon pogramları hakkındaki düşünceler gibi oldukça geniş kapsamlı sorular da yer almıştır[81].

TRT'nin ilk kez uygulayıp sonuçlarını yayınladığı bu araştırmada görüldüğü üzere, yalnızca televizyon yayınları araştırılmıştır. Araştırma sonucu ortaya çıkan bulgular, kimi konularda ışık tutacak niteliktedir. Ancak, bulguların herhangi bir -cinsi-

---

81) TRT, «Ankara İli TV Seyircileri Araştırması Genel Sonuçları», Basılı Yayınlar ve Kitaplık Müdürlüğü No: 81, (1977)

yet, eğitim, yaş gelir, bulunduğu yer gibi- kritere göre dökümünün yapılmamış olması, bulguların oldukça genel kalmasına neden olmaktadır. Bunun yanında çeşitli eksikliklerin olmasına rağmen, araştırmanın, TRT ce araştırma geleneğinin kurulmasını, diğer birimlerin kendi başlarına, kendi olanakları ile zaman ve işgücü harcayarak gerçekleştirmeye çalıştıkları izleyici araştırmaları için birleştirici bir başlangıç olarak alınması ile olumlu bir girişim olarak onamak gerekmektedir.

SONUÇ

Yazımızda, radyo ve televizyonla ilgili olarak yapılan izleyici araştırmalarının önce türleri, yapım biçimleri ile, kullanılan tekniklerle ilgili bilgiler verilmeye çalışıldı. Araştırmada şimdiye kadar çeşitli ülkelerde, bu arada Türkiye'de de yapılan araştırmalara özetlenerek değinildi. Dış ülkeler ile ilgili araştırmalar, gerek kaynak eksikliğinin, gerekse bir makalenin dar sınırları içerisinde geniş olarak, tam olarak söz edilmesi olanağı olmadığından kimi ülkelerin bu arada yapılan izleyici araştırmalarından örnekler verilmeye çalışıldı. Burada güdülen amaç, daha çok kaynak belirtmek, konulara ilgi duyanların bu kaynaklara inmesini sağlamaktı. Türkiye ile ilgili verilere gelince, günümüze kadar yapılan, sonuçları yayınlanmış, yarıda kalmış araştırmalara varıncaya kadar hepsinin verilmesine çalışılmıştır. Bunda da amaç, ileride kayıtlara geçme olasılığı olmayan birçoğunun, ilerideki araştırmacılara, anılara dayalı bilgiler yerine yazıya dayalı bilgilerin aktarılması olmuştur. Özellikle kişiler yönünden sürekli olamayan TRT gibi kurumda, çalışmaların çoğu kez kişilerle birlikte gittiği bir kurumda, bilindiği, derlendiği kadarı ile bu araştırmalara değinmek gereği duyulmuştur.

- 19. YÜZYILDA KASTAMONU VİLÂYETİNDEKİ YAPISAL DEĞİŞİM ÜZERİNE -

Dr. İlber ORTAYLI

Ondokuzuncu yüzyılda Türkiye limanlarının bazıları önemli değişimlere uğradı. Bu değişim daha çok, bu limanların hinterlandındaki (art ülke-etki alanı) tarımsal faaliyetlerin ve zenaat üretiminin Atlantik endüstri bölgesinin ihtiyaçlarına yönelen bir yapısal değişmeye girmesinden ileri geliyordu. Tarımsal faaliyetin konusu olan ürün çeşitleri ve bunun yanıbaşında kentlerdeki geleneksel el zenaatı, bu dış ticaretin taleplerine cevap verecek bir çeşitliliğe ve üretim yapısına geçmekteydi. Bu limanların başında Selânik, İzmir, Beyrut gibi özellikle önplânda batı pazarlarıyla bütünleşen liman şehirleri ve onların hinterland'ını saymak mümkündür. Bu bölgelerdeki değişmeler çok daha çarpıcı nitelikteydi ve bölgenin toplayıcı merkezi olan liman şehirleri de giderek yarı-metropoliten özelliklere sahip olmaktaydı. 19. Yüzyıldaki İzmir bu tip bir metropol olarak önemli bir örnektir. Sözü geçen örnek son yıllarda Prof. Mübeccel Kıray tarafından etraflı bir çalışma ile ele alınmıştır[1].

Ele aldığımız Kastamonu vilâyeti ise ondokuzuncu yüzyılda gerek limanlarının faaliyet hacmi, gerekse hinterlanddaki tarımsal ve tarımdışı faaliyetlerin strüktürü bakımından benzer değişiklik gösteriyordu. Ancak 19. yüzyılda Kastamonu vilâyetindeki bu yapısal değişmeler yukarda saydığımız bölgelerinkine kıyasla ikincil bir öneme sahiptir. Buna rağmen, bölgenin toplayıcı ve dış dünyayla bağıntı rolüne sahip merkezlerinde bir değişme meydana gelmiş ve bazı limanların (daha doğrusu iskele) öne-

(1) M.B. Kıray, **Örgütleşemeyen Kent (İzmir'de İş Hayatı)**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, A. I, Ankara 1972.

inini kaybetmesine karşın, diğerlerinin dominant rolünde bir artış görülmüştür. Örneğin Sinop limanı bu çağda vilâyetin merkez limanı olma niteliğini kaybederken, Safranbolu-Bartın-Amasra ekseni bölgede gittikçe önem kazanan ve egemen duruma geçen bir toplayıcı bölge haline gelmiştir.

Safranbolu-Bartın-Amasra ekseninin ticari öneminin artışı; herşeyden önce bölgenin artık salt İstanbul ile değil, Karadeniz kuzeyindeki Çar Rusyasının liman merkezleriyle de ilişkilerinin artmasına bağlıdır. Böylece bölgenin ürünleri dış pazarlara yönelmeğe başlamıştır. Nitekim daha 19. yüzyıl başlarında bile Sinop ve İnebolu iskeleleri, donanma için gerekli kerestenin ve İstanbul'un ihtiyacı olan bazı ürünlerin sevkedildiği merkezlerdi. Yüzyılın başına ait Fransız ticaret raporları bölgedeki kerestenin tamamen Sultan'ın donanmasına tahsis edildiğini bildiriyordu. Dönem boyunca Sinop ve İnebolu, Karadenizdeki beynelmilel ticaret yönünden önemi olan merkezler değildi[2].

19. Yüzyılda bölgede gerek zenaatlarda (lonca ekonomisi), gerekse tarımsal faaliyetlerde gözlenen yapısal değişmeler belirli merkezlerde bir servet birikimine de sebeb oldu. Bugün hayranlığımızı çeken Safranbolu kasabasının konutları veya 100 yıldır vilâyet merkezinden bile daha zengin bir hayata sahip olan Bartın kasabası bu değişimin kanıtıdır. Bu nedenle bu değişimin meydana geldiği *Safranbolu-Bartın-Amasra ekseni* incelenmeğe değerdir. Bu inceleme için Kastamonu vilâyetinin 19. yüzyıldaki idari taksimatını ve bölgesel organizasyonunu kısaca gözden geçirelim.

Kastamonu Vilâyeti 19, yüzyılın ikinci yarısında şu sancaklardan meydana geliyordu; Kastamonu (merkez liva), Sinop sancağı, Bolu Sancağı, Kengırı (Çankırı) Sancağı... Buna göre bizim inceliyeceğimiz ve bugün Zonguldak vilâyetine dahil olan Safranbolu (Zağferanbolu) Kastamonu sancağına, Bartın ise Bolu sancağına bağlı iki kazaydı; (Harita) Amasra ise Bartın'a bağlı bir nahiye idi.

Üretim yapısında yeni değişmeler görülen Bartın ve Safranbolu kazalarının idari durumu ise şöyleydi; Safranboluya Ulus,

(2) Örneğin M. Anthoine; **Essai Historique sur la Commerce et la Navigation de la Mer-Noire**, Paris 1820, sah. 332.

Eflani ve Aktaş nahiyeleri bağlı idi. Bartın'a ise Cıharşenbe ve Amasra nahiyeleri bağlıydı. Kaza dahilindeki idari organ ve kurumlar şunlardı:

Safranbolu'da 1286 (1869 Miladi) yılında kaymakamın başkanlığında 3 müslim ve 1 gayrimüslim olmak üzere dört üyeden kurulu bir «meclis-i idare» vardır. Belediye meclisi henüz teşekkül etmemiştir[3]. Bu yıllarda Kastamoni sancağına bağlı İnebolu ve Araç gibi diğer iki kaza idari organlar bakımından daha mükemmel bir yapıya sahiptir. 1293 (1877) yılında ise Safranbolu kazasında ki gelişmenin sonucu, idari yapıda da bir mükemmelleşme göze çarpmaktadır. Kazanın ekonomik gelişmesi sonucu; «menafi-i umumiye sandığı»nın sermayesi de 82.875 kuruşa ulaşmıştır. Aynı yıl içerisinde kazanın 3 nahiye ve 82 köy ve 10 mahalleden müteşekkil olduğunu öğreniyoruz. 1877 yılı istatistiklerine göre[4], kaza içinde 15 talebesi ve 3 muallimi bulunan bir rüşdiye, telgrafhane, civarda zührevi hastalık yaygın olduğundan Frengi ve Gureba Hastahanesi gibi modernleşmenin getirdiği bazı tesisler bulunmaktadır. Gene kazada Tanzimatdan ve İslahat Fermanından sonra birçok yerlerde görüldüğü gibi, gayrimüslim cemaatler kendilerine ait üç tane okul kurmuşlardır. Kazanın bütün nüfusu (1293 H-1877 M.) de 1 Ermeni, 335 Rum ve 6825 İslam hanesi olarak veriliyor. Bu kabaca 25200 civarında bir nüfusa eşittir[5]. 1901 de ise aynı hesapla bu nüfus 3300 ü hıristiyan, 22700 ü islam olmak üzere 26000 e ulaşmıştır. 19. yüzyıl sonunda kazada mevcut olan 12 hangâh ve 11 han, 10 hamam ve 911 dükkân; Safranbolu'nun civarı için bir toplayıcı ticaret merkezi rolünü yüklendiğini göstermektedir. Gene tahıl üretimi ve dericiliğin geliştiği kazada 261 değirmen ve 84 dabbağhane bulunmaktadır[6].

Safranboluda bu dönemde çeltik ve tahıl ziraati ve bağcılık yapılmaktadır. Bu ürünlerle pazar için üretime geçildiği görülüyor. Aşar iltizamı ile yaşayan, mahalli ölçüler içinde varlıklı bir

(3) **Salname-i Vilâyet-i Kastamoni Sene 1286 (1869 M) 1. Def'a,** İst. Beled. Ktb. 21/1 Sahife No. su yok. Kaza-i Zağferanbolu Bölümü.

(4) **Salname-i Vilâyet-i Kastamoni, 1287 (1872 M.)** İst. Beled. Ktb. 21/8 Zagferanbolu kısmı.

(5) **Salname-i Vilayet-i Kastamoni 8 Def'a sene 1293 (1877)** Zagferanbolu kısmı.

(6) **İbid.**

sınıf türemiştir. Safranbolu 16. - 17. yy. lardaki gibi elan Anadolu'nun önemli bir ticari karayolu üzerinde idi. 19. yüzyıl sonlarında İstanbul'dan Adapazar'ına kadar uzanan demir-yolu ile bu yörelerin bazı ürünlerinin İstanbul'a sevki daha da kolaylaşmıştı. Diğer yandan Kastamonu vilâyeti, önemli hayvancılık merkezlerinden idi. Özellikle Eflâni bugünkü gibi önemli bir hayvan pazarı idi. Bunun Safranbolu'daki dericilik zenaatini besleyen önemli bir kaynak olduğu anlaşılmaktadır. Gerek Osmanlı ülkesinde, gerekse Batı Avrupa pazarlarında; Safranbolu'da üretilen ham deri, işlenişindeki elverişlilik, kalite ve ucuzluğu dolayısiyle ihtiyaç duyulan ve aranan bir madde idi. Safranbolu merkezindeki imalâthaneler ağır endüstriye geçen ülkelerdeki el emeğinin pahalılığı v.s. gibi nedenlerle, karşılanamıyacak bir ihtiyaca cevap veriyorlardı.

Safranbolu'nun, kara yolu ile doğrudan İstanbul ile ve deniz yolundan da (Bartın vasıtasiyle) Karadeniz limanlarıyla gerçekleşen bağlantısı; bunun yanında monokültürel tarıma geçiş ve dericiliğin geniş pazarlara yönelmesi, şehirde önceki devirlere göre varlıklı bir hayatın başlamasına neden olmuştur. 19. yüzyılın birçok şehir ve kasabasında kolay rastlanamayan bu nisbi refahı, Safranbolu'nun Türk konut mimarisinin çarpıcı özellikteki sayısız örneklerine sahip olması da göstermektedir. Safranbolu'nun dönem içindeki mekan dağılımı, faaliyetlerin durumu ve nihayet şehrin günümüz yapısal şartları içindeki değişimi çarpıcı bir durum göstermektedir. Bu konuda Tansı Şenyapılı ve S. Aktöre'nin araştırması ilginç ve etraflı bir çalışmadır[7].

Eksenin merkezini meydana getiren Bartın ise o devrin araçlarıyla Karadenize Bartın Çayı üzerinden iki saat mesafededir[8]. Vilâyet içerisinde en işlek çarşılardan birine sahip olup, mavna ve sandallar Karadenizle ulaşımı sağlardı. Senede 4-5 yüz kantar halat imal ediliyor, kereste ticaret ve nakliyatı yapılıyordu[9]. Kazada 38 Rum, 17 Ermeni, ve 19107 islam nüfus vardı. Bartın'ın vergi gelirlerine baktığımızda, ekonomik durumun Kastamonu

(7) Tansı Şenyapılı, Sevgi Aktüre, **Safranbolu'da Mekân Yapısının Gösterdiği Özellikler**, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, Sayı 1 Cilt II 1976, s. 61-95.

(8) **Salname-i Vilayet-i Kastamoni sene 1286, sahife 92.**

(9) **Ibid.**, sah. 108-109.

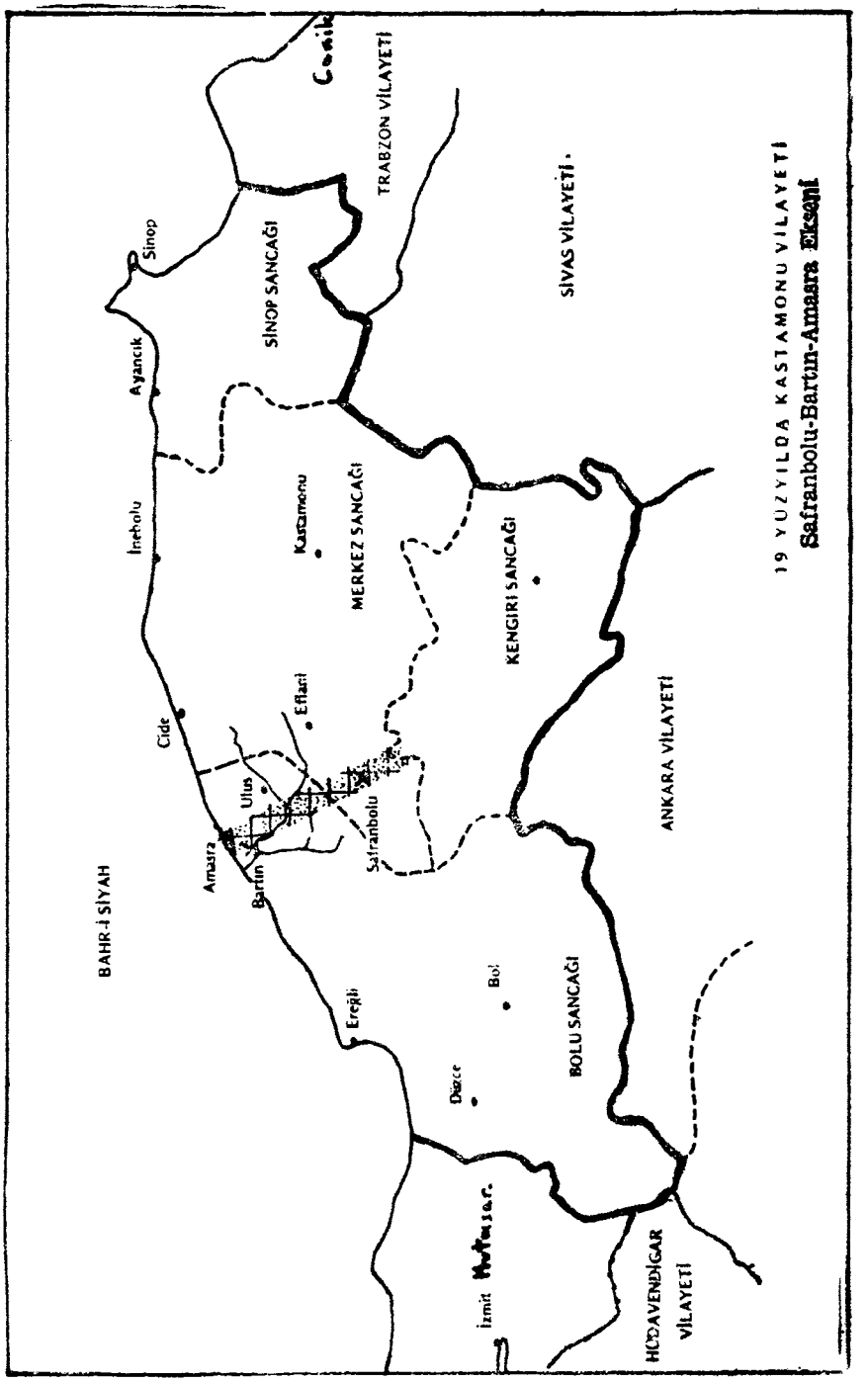
19 YÜZYILDA KASTAMONU VİLAYETİ
Safranbolu-Bartın-Amasra Eksenî
BAHR-İ SİYAH
Amasra
Bartın
Ulus
Safranbolu
Eflani
Cide
İnebolu
Ayancık
Sinop
Kastamonu
MERKEZ SANCAĞI
SİNOP SANCAĞI
TRABZON VİLAYETİ
SİVAS VİLAYETİ
KENGIRI SANCAĞI
ANKARA VİLAYETİ
Ereğli
Bolu
Düzce
BOLU SANCAĞI
İzmit
HÜDAVENDİGÂR VİLAYETİ

vilâyeti içinde olağanüstü bir seviyede olduğu anlaşılıyor, 1869 yılında kazanın Ağnam rüsümatı 46800 kuruş, Aşar geliri, 515.148 kuruş ve Askeriye Bedelâtı; 938 kuruşa çıkmıştır. Bu vergilerin toplamı 821,908 kuruş olup, aynı miktar tüm Sinop sancağında 233,182 kuruş; Kastamonu sancağında ise 236.462 kuruştur[10]. Dolayısiyle Bartın tek başına bölgenin en zengin merkezidir.

Kazanın idari organları da teşekkül ve ihtisaslaşma bakımından göreli olarak daha mükemmel bir seviyededir. 1877 yılında kazada Ziraat Meclisi, Maarif Meclisi gibi ihtisas kuruluşları vardı. Amasra nahiyesinde de Karantina memuru-Maadin Hümayun komiseri gibi görevliler vardı. Bartın'ın 1877 yılında Menafi-i Umumiye Sandığı sermayesi 207.356 kuruşa ulaşmıştı. Bu miktar Kastamonu'da 181.735 kuruş, Bolu'da ise sadece 64.316 kuruştur[11]. Şehirde 2 hocalı ve 40 talebeli bir Rüşdiye ve Müderris İsmail Efendinin yönettiği 70 öğrencili bir Medrese var[12]. Şehir bölgenin kültürel merkezlerinden biriydi.

Bartın'da nüfus hareketleri de ilginç bir durum göstermektedir ki bu sosyo-ekonomik değişmenin bir sonucudur. 1877 yılında 9 mahalle ve 112 köyü bulunan Bartın'da 45 Ermeni, 85 Rum, 30 Kıbti, 32.500 Müslüman nüfus vardı. Kaza nüfusu kısa zamanda iki misli artmıştır. 1901 yılında bu nüfusun iki misline ulaşması, ekonomik aktivite hacminin büyümesi dolayısiyle bir iç göç olayının varlığını doğrular niteliktedir[13].

Bartın'ın alt yapısal tesisleri kadar kültür hayatını da etkiliyen bu gelişmeler; a) şehrin doğrudan doğruya hinterlandı ile Karadeniz ulaşımı arasında, b) İstanbul'la ve hatta Çar Rusyası limanları ile olan ulaşımdaki bağlantı rolüyle yakından ilgilidir. Dönem içinde Amasra'nın iktisadi ekonomik durumu Necdet Sakaoğlu'nun, Bartın'ın ki ise Kemal Samancıoğlu'nun araştırmalarında diğer yönleriyle görülebilir[14]. Bu yazıda daha çok bu merkezlerin

---

(10) **Salname-i Vilayet-i Kastamoni sene 1286 1. Def'a,** 110 sahife.

(11) **Salname-i Vilâyet-i Kastamoni, sene 1293, 8 Def'a,** 95 sahife vd.

(12) **Salname-i Vilâyet-i Kastamoni Sene 1286,** sah. 61 ve sah. 137

(13) **Salname-i Vilâyet-i Kastamoni sene 1293, 8. Def'a,** sah. 95 vd.

(14) Kemal Samancıoğlu, **Bartın Belediyesi ve Tarihçesi** Naşir; Bartın Belediyesi. Bartın 1954.
gene
Necdet Sakaoğlu, **Amasra,** Lâtin Matbaası, İstanbul 1966.

kendi içlerinde ve hinterlandlarıyla aralarında olan mekânsal bütünleşmeye değinilmek istenmiştir. 20. yüzyıldaki gerileme de gene Karadeniz ticaretindeki rollerini kaybetmelerine ve Anadolu kıtasındaki demiryolu ve sonraları Karayolu ulaşım ağının bu merkezlerin dışına kaymalarından ileri geliyor. Böylece sözü edilen iktisadi eksen eski önemini kaybetmiştir

DEĞİŞEN DÜNYA KAPİTALİST SİSTEMİ İÇİNDE AZGELİŞMİŞ ÜLKELER

Dr. Doğu ERGİL

Onaltıncı yüzyıldan itibaren kapitalizm kendisinden önceki bütün diğer üretim biçimlerini gerileterek günümüz dünya ekonomisine egemen duruma gelmiştir[1]. Tarihsel evrimi içinde kapitalist gelişme, bir yöre ve sektörde gelişme yaratırken diğer yöre ve sektörlerin kaynaklarını sömürerek azgelişmelerine yol açan pazar mekanizmalarını harekete getirmiştir[2]. Bu süreç, gelişmiş ülkelerden oluşan bir *merkez* ile, azgelişmiş ülkelerden oluşan bir *çevre*'nin şekillendirdiği bir dünya ekonomik sisteminin doğmasına neden olmuştur[3].

Merkez'de iktisadi gelişmenin daha erken bir tarihte farklılaştırdığı toplum yapısından kaynaklanan sınıf kavgası, bu kavganın bağrında oluşan siyasal kurumlar ve ilişkiler yoluyla gelişme ve toplumsal servet daha eşit bir biçimde dağılmıştır[4]. *Çevre*'de ise, gelişme, *merkez* ile ilişkide bulunan adacıklarda (sektörlerde) ve eşitsiz bir biçimde olmuştur. Çevrenin *azgelişmesine* neden olan bu dengesiz gelişme ve kaynak kanaması, önce sömürgecilik ilişkisi içinde *doğrudan* kontrol (işgal), çağımızda ise (çevre ülkeler siyasal bağımsızlıklarını kazandıktan sonra) merkezden yapılan yatırımlar ve borçlandırma işlemleri ile *dolaylı* olarak sürdürülmüştür (sürdürülmektedir).

Sömürgeciliğin eski biçiminden yenisine geçildiği halde, merkez ve çevre arasındaki ilişkilerin eşitsiz ve hiyerarşik niteliği esas olarak aynı kalmıştır. Bu durum, ikinci grup ülkelerin birinci grup ülkelere bağımlı olarak gelişmesi olgusunu değiştirmemiştir. Bu şekliyle, eski sömürgecilikten yeni-sömürgecilik aşaması-

na geçiş, bağımlılığın ve emperyalizmin koşullarının dünya çapında yeniden düzenlenmesinden başka birşey değildir denebilir.

Başka bir değerlendirme ile, merkez-çevre ilişkilerinin bu yeniden düzenlenişi, bir önceki tarihsel aşamada bunalıma girmiş olan sermaye birikimi tarzının, zorunlu olarak, yeni bir birikim tarzına dönüşmesi gereğinden doğmuştur. Çünkü, ancak bu dönüşümle, dünya kapitalist sistemi sürekliliğini sağlıyabilmiştir (veya sağlıyabilir). Şimdi, bu koşullar altında, çevre ülkelerin gelişme olanaklarını inceliyelim.

Çevrenin hızlı ve dengeli gelişmesine engel olan üç ana ilişkisel etmen vardır

1) Sömürü; 2) yapısal çarpıklık; 3) özerk ekonomik ve siyasal karar alma süreçlerinin engellenmesi.[5]

Çevrenin Merkez Tarafından Sömürülmesi

Kapitalist gelişme, sermaye birimleri şirketler ve/veya devletlerden oluşan aktörlerin ekonomik fazla üzerinde dünya çapında savaşım verdikleri bir rekabeti içerir. Sistem ne kadar gelişirse gelişsin, ekonomik fazlanın miktarı her zaman sınırlıdır. Sistemin hiyerarşik yapısı yaratılan artı değerin merkez'de yoğunlaşmasına yol açmaktadır[6]. Bu sürecin (sermayenin birikmesi ve merkezde yoğunlaşması) kesintisiz olarak işliyebilmesi için, sistem, sürekli olarak bileşimi «birikim tarzı» diyebileceğimiz yöntemler arar. Kaptalist ekonominin her gelişme aşaması kendi birikim tarzını da beraberinde getirir. Birikimin yavaşlaması kapitalist sistemin bunalımı demektir[7]. Bunalımdan kaçış artı değerin realizasyonu ve yaratılan değerin sermaye veya üretim aracı sahiplerine dönmesini içerir. Kapitalist üretim ancak bu koşullarda süreklilik kazanabilir. Bu koşulların gerçekleştirilmesi amacıyla çevrenin nisbi sanayileştirilmesinden, milliyetçi rejimlerin devrilmesine kadar her türlü yöntem uygulamaya konur.

Merkez-çevre sisteminin hiyerarşik yapısına bakarak çevre ülkelerin sömürüsünden yalnızca merkez ülkelerin iktisaden egemen olan güçlerinin yararlandıklarını düşünmek hatalıdır. Çevre ülkelerin egemen güçleri de bu sömürünün ortağıdırlar. Zaten bu ortaklık olmasa, çevre ülkenin emek gücü ve doğal zenginliklerinin sömürülmesi dolaylı olarak gerçekleşemez. Bunun için

çevrenin merkez tarafından yeniden doğrudan işgali gerekir. Demek ki, kapitalist sistemin bugün yürürlükte olan sermaye birikim tarzının kesintisiz işlemesi, hem merkezdeki, hem de çevredeki iktisadi ve siyasi iktidar sahiplerinin ittifakını gerektirir.

Çevre ülkelerin sömürülmesi, hem merkezde, hem çevrede fizik baskı araçlarını elinde tutan siyasal ve askeri kadroların ortak denetimi altında yürütülür. Bu kadrolar arasındaki hareket birliği ve ortak dünya görüşü (ideolojik yakınlık) çevre ülke kadrolarının merkezde eğitilmeleri, değer aşılanması, silahlandırılmaları ve sürekli olarak iktisadi ayrıcalıklarla beslenmeleri yoluyla gerçekleştirilir. Zaman zaman ulusal ve uluslararası burjuva grupları arasında çıkar çatışmaları çıkabilir, hatta bazan bu çatışmalar çevre ülkelerde ulusal kurtuluş savaşları şeklinde belirebilir. Ama genellikle ulusal burjuvazilerin önderliğini yaptıkları veya destek oldukları bu başkaldırışlar, bu sınıfların varlığını da simgeliyen kapitalist sistemin bütününü değiştirmeye yönelik değildir. Bu tür çatışmalardan sonra, merkez ve çevre burjuvazileri arasındaki çıkar ortaklığının koşulları yeniden belirlenir. Ne var ki, var olduğu sürece, merkez ve çevre sistemi içinde gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin yeni bir aşamaya vardırılması, bu ilişkilerin temelindeki eşitsizlik ve sömürü ögelerini ortadan kaldırmaz.

İki ülke grubu arasında sistematik sömürüye yol açan ilişkiler içinde ekonomik olanlar en önemlileridir. Ekonomik sömürüye süreklilik kazandıran etkenlerin başında merkez ve çevre arasında değişilen mallar arasındaki fiyat farkı gelir[8]. Bu *eşitsiz değişim,* merkez ve çevre ülkelerdeki farklı ücret düzeylerinden ileri gelmektedir. Böylece, iki ülke grubu arasındaki pazar fiyatı çevreden merkeze değer kaybına neden olmaktadır.

Şunu unutmamak gerekir ki, bu eşitsiz değişim sistemi kendi kendine oluşmuş bir ilişkiler bütünü değildir. Tarihsel evrim içinde daha önce kapitalistleşmiş/gelişmiş olan ülkeler, bu ayrıcalıklarını daha gelişmemiş (prekapitalist) ülkelere karşı, onları boyunduruk altına almak ve sömürmek amacıyla kullanıca, iki ülke grubu arasında dinamik ve sürekli istismara dayanan bir ilişki kurulmuştur[9]. Eşitsiz değişim (mubadele) yoluyla eşitsiz gelişmeye yol açan kapitalist sistem bir süre sonra hiyerarşik bir yapı kazanmıştır. Ekonomik ve siyasal gücün eşitsiz olarak dağıldı-

ğı merkez-çevre ilişkisinde güçsüzlerin (çevrenin) hakları ve çıkarları kendi örgütledikleri uluslararası kuruluşlarla korunamadığı için, bu ülkeler sürekli olarak dış-nüfuza ve onun sömürücü, geri bıraktırıcı etkisine açık kalmışlardır. Bu etkinin, çevre ülkelerde yapısal çarpıklıklar doğuracağı açıktır.

Çevre Ekonomilerinde Meydana Gelen Yapısal Çarpıklıklar

Kapitalist dünya sisteminin getirdiği iş-bölümü içinde çevre olmak durumunda bırakılan ülkelerin ekonomik yapıları, gelişmeye engel olan çarpıklıklar taşımaktadır. Sömürge geçmişi içinde yabancı yatırımlar tarafından yaratılan bir *altyapı* üzerine kurulan dışa yönelik bir ekonomi kaçınılmaz olarak ham ve yarı işlenmiş maddeler üretiminde uzmanlaşmıştır[10]. Bu tür bir ihracat ekonomisi, farklılaşmış bir iç-yapıdan yoksun kalmıştır. Ulusal ekonomilerin değişik bölgeleri ve sektörleri birbirine bağlanacağına, dış dünaya bağlanmıştır[11].

Çevre ülkelerin genellikle sanayileşmiş ülkelere ham ve yarı işlenmiş maddeler ihraç edecek şekilde yapılaştırıldıktan başka, pek çok çevre ekonomisinin tek veya sınırlı miktarda tarımsal veya toprakaltı maddesi üretiminde ve ihracatında uzmanlaştığını da belirtmek gerekir. Bir sektörün diğeri üzerinde talep etkisi kurulamayınca, talep dış ekonomilere kaymış ve çevrede ulusal ekonomiler güçlenememiştir[12].

Sınırlı miktarda ve çeşitte temel sanayi malı üreten çevre ekonomileri, farklılaşmış bir üretim yapısı olan ekonomilerden daha yavaş gelişirler. Çünkü, yüksek düzeyde teknoloji kullanan üretim, farklı ve daha fazla sayıda girdilere olan talep gereksinmesi doğurur. Bu da, benzer yeni iktisadi faaliyetler yaratarak çıktı düzeyinde hacim artışı ve daha geniş çaplı sermaye birikimi sağlar[13].

Üretim yapısı fazla farklılaşmamış olan bir ulusal ekonominin diğer bir zaafı da, bu ülkelerin üretiminde uzmanlaştıkları ham maddelerin fiyatlarının dünya piyasasında büyük ölçüde dalgalanmalara açık olmasıdır. Sanayi ve yatırım malları üreten merkez ülkelere oranla büyük ölçüde fiyat istikrarsızlığı çeken ham/temel madde üreticisi çevre ülkeler, bu durumdan ötürü sağlıklı bir ekonomik planlama yapmakta büyük zorluklarla karşılaşırlar[14].

Çevre ülkeler açısından bugün yaşamsal önemi olan bir konu da, çokuluslu şirketlerin etkisidir. Bu şirketlerin yatırımları kısa dönemde ulusal geliri arttırabilir ve yeni üretim alanları açabilir. Ama uzun dönemde bu etki ekonomik kaynakların kullanımında, iktisadi ve sosyal kurumların yapısında önemli çarpıklıklar meydana getirir.

Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre bugün 200 tanesi çok büyük olmak üzere 10.000 civarında çokuluslu şirket vardır. Bunlar, büyük çoğunluğu en büyükleri tarafından kontrol edilen 50,000'den fazla şirketi yönetmektedirler. Çok uluslu şirketlerin mali kudretleri pek çok gelişmiş ülkeden bile fazladır. Bu dev şirketlerden kaynaklanan doğrudan yabancı yatırımlar çevrede (Üçüncü Dünya'da) toplam mali kaynak akımlarının % 22'sini oluşturmaktadır, ve bu oran hızla artmaktadır.

Bu şirketlerin çalışma mantığı, nüfuz ettikleri ulusal ekonominin temel sistemsel ve insansal gereksinmeleri dışında oluştuğu için, çoğu kez emek piyasası, doğal kaynak ve yatırımların kullanımı konularında ulusal çıkarlara tamamiyle ters bir tutum izlerler. Ayrıca, çokuluslu şirketlerin kendi yatırım programları kendi merkez ofislerince planlandığı için, azgelişmiş ülkelerin döviz gereksinmelerine önemli bir katkıda bulunmazlar. Zaten genellikle, bu dev firmaların girişimlerinin finansmanı çevre ülkede mevcut sermayenin harekete getirilmesi kredi almak ve ortaklık kurmak yoluyla) gerçekleştirilir. Bu girişimlerin büyümesi için gereken sermaye de çoğu kez çevre ülkede yapılan üretimden sağlanan katma değer ile sağlanır. Dışardan yapılan transferler mütevazi düzeylerde kalır. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Ayrıca, çokuluslu şirketin ulusal pazar içindeki üretimi genellikle iç-tüketime yönelik olduğu için önemli bir döviz kazancı da getirmez evsahibi ülkeye.

Üstün bir teknolojiyi simgeliyen çokuluslu şirketler, bu üstünlüklerini kolayca büyük kârlara dönüştürebilmektedirler. Birleşmiş Milletler kaynaklarına göre 1970 yılında çok uluslu şirketler eliyle azgelişmiş ülkelere sunulan modern teknolojinin bu ülkelere maliyeti $ 2 milyardır, ve bu miktar her yıl % 20 civarında artmaktadır[15]. Teknolojiyi de bir tekel malı gibi elinde bulunduran ve onu daima ilerletecek mali güce sahip olan çok uluslu şirketler, yeni gelişmelerin masraflarını da sattıkları mal ve hiz-

metlerle gelişmekte olan ülkelere yüklemektedirler. Bu yolla dışarı kanayan ulusal gelir, çevre ülkelerde teknik gelişmeler için araştırma fonlarına dönüştürülememektedir. Bu durum, gelişmekte olan ülkeleri geri teknoloji kullanımına ve teknolojik bağımlılığa mahkûm etmektedir.

Tekel durumu ve üstün mali güçle girdikleri ülkelerde, çok uluslu şirketler, çoğu kez ulusal devletin kontrol etkisi dışında kalırlar veya onun yetkilerini önemli ölçüde sınırlarlar[16]. Ayrıca ulusal pazarlada devlet himayesiyle kendileriyle rekabet edebilecek ulusal şirketleri ya ortadan kaldırırlar ya da onları satın alırlar.

Bazen doğrudan yatırımla, bazen de yerli girişimcilerle birlikte kurulan ve çoğu kez başına bir de «Türk...» gibi sahte isim getirilen paravan şirketler, çokuluslu devlerin yerel üretim birimlerini millileştirme akımlarından koruduğu gibi onlara devlet himayesi ve gümrük ayrıcalıkları sağlar.

Tecrübe göstermiştir ki, çok uluslu şirketler, ulusal pazarda bir kere tekel durumu elde ettikten sonra, mallarının sürümünü, kalitenin arttırılması ve fiyatın düşürülmesi yolları ile değil, özendirici ve sahte gereksinme yaratıcı reklam kampanyaları ile gerçekleştirirler. Temel toplumsal gereksinmelere cevap vermekten uzak, yabancı bir tüketim kültürünü yansıtan çok çeşitli tüketim malının, geniş ve pahalı propaganda kampanyası ile şartlanan kitlelere satılması gerçek ulusal kalkınma stratejiyle de bağdaşmamaktadır. Kaynak kaybının ötesinde, zevkleri ve tüketim davranışlarıyla yabancı kültürlere bağlanan, fakat kitleler kendi kültürlerinin özüne, yaratıcılığına ve insancıl değerlerine de yabancılaşmaktadırlar[17].

İç pazara nüfuz ettikten sonra çeşitli sanayi dallarında paravan şirketler kuran çok uluslu şirket, bu birimlerden bir diğerine, hizmet, kredi ve teknik girdi transfer ederek bir *şirket-içi* transfer mekanizması kurar. Oluşturulan bu karmaşık muhasebe sistemiyle, transfer metalarının (bilgi, para, mal, teknik) fiyatları istenilen biçimde tesbit edilir ve şişirilir. İşte, kendi alt-birimleri arasında yürüttükleri bu *transfer fiyatlama tekniği* ile çok uluslu şirketler kârlarını az göstererek büyük ölçüde vergi kaçakçılığı yapabilmektedirler.

Çokuluslu şirketlerin yararlanmak istedikleri ucuz emek, düşük vergiler ve sınırsız hareket etme serbestisi, genellikle, nüfuz ettikleri çevre ülkesinin dengeli kalkınması ile çelişkilidir. Örneğin, çok yeni, yani sermaye-yoğun bir teknoloji uygulayan çok uluslu şirketler, kronik ve geniş çaplı istihdan tıkanıklığı çeken azgelişmiş ülkelerin işsizlik sorununa bir çare olamamaktadırlar.

Üstün kâr hadlerinden ötürü nüfuz ettikleri ülkede çalıştırdıkları işçilere daha fazla ücret ödeme olanağı olan çokuluslu şirketler, bu ülkelerde bir «işçi aristokrasisi» oluşturarak emekçi sınıfların bilinçlenmesi sürecini de olumsuz yönde etkilerler[18]. Bu durum, işçi sınıfının «kendi içinde» bir sınıf olmaktan «kendisi için» bir sınıf olma aşamasına varmasını geciktirebilir, hatta emekçilerden popülist ve otoriter rejimlere yakın bir kitle yaratabilir[19]. Bu ortam içinde siyasal sendikacılığın gelişmesi zorlaşır ve işçi grupları arasında körüklenen rekabet, bu sınıfın siyasal mücadelesini kendi katları arasındaki gelir farklarının giderilmesine yönelik «*ekonomist*» bir amaca doğru saptırır. Fakat, her ne bahasına olursa olsun, çok uluslu şirketler her türlü siyasal ve ekonomik yolu kullanarak çevrenin kaynaklarını sömürmede sonuna kadar istismar ettikleri çarpıklıkları sürdürmek isterler. Bu politika, kaçınılmaz olarak, çevrede dinamik ve yapısal bir azgelişmenin sürüp gitmesine neden olur.

Özetle denebilir ki, bağımlılık olgusu, çevre ülkelerin ekonomik yapılarını şu yollarla çarpıtır:

1) Düşük yapısal farklılaşma: ham-temel maddeler üretiminde uzmanlaşma;

2) Zayıf bütünleşme (iç-bağlantı): dışarı dönük bir ekonomik alt-yapının oluşturulması;

3) Ekonomik gelişmeyi yavaşlatan kaynak kullanımı yöntemlerinin uygulanması.

Çevrede Özerk Ekonomik ve Siyasal Karar Alma Süreçlerinin Engellenmesi

Bağımlılık olgusu çevre ülkenin azgelişmişliğini ve sömürüsünü sürdürdüğü halde, bu sömürüden yararlanan yerli ekonomik güçlerin, mevcut durumu değiştirmemek için yabancı ekonomik güçlerle çıkar birliği halinde olmaları doğaldır[20]. Bu koşullar al-

tında kapitalist gelişmenin motor gücü olduğu iddia edilen ulusal sanayi burjuvazisinin gelişmesi bile türlü yollarla engellenebilir. Ortak çıkarları tarım, ham ve temel maddeler satmak ve karşılığında sanayi malları ithal etmek olan tüccar ve toprak sahibi sınıflardan oluşan bir tutucu güçler koalisyonu, çoğu kez yabancı güçlerin de desteğiyle, ulusal sanayiin gelişmesini önler. Bunun en etkin yolu zayıf ulusal sanayii güçlü dış ekonomilerden korumak için yaşamsal önemi olan gümrük duvarlarının yükseltilmesini engellemektir. Diğer bir yol da, etkin bir vergilendirme sisteminin uygulamaya konmasını engellemek veya mümkün olduğu kadar geciktirmektir. Türkiye'de de örneklerini gördüğümüz, aslında kapitalist gelişmeyi hızlandıracak olan toprak reformu ve sermaye piyasasının kurulmasını engelleme çabaları da aynı amaca yöneliktir.

Çevre ülkelerin yabancı sermaye ile her alanda derinden derine nüfuz edilişi artık ulusal sektörden ve ulusal burjuvaziden ayan-beyan ayrı bir yabancı sektör ve girişimciler grubunu belirlemeyi önlemektedir. Bu sektörler ve gruplar (yerli ve yabancı burjuvazi) artık iç içedir. Çok yerde, özellikle Latin Amerika, Afrika ve Uzak Doğu'nun bazı ülkelerinde tarıma varıncaya kadar mal varlıkları ortaktır. Bu koşullarda, iktisadi gücü elinde bulunduranlar, toplumsal karar alma süreçlerini kolaylıkla doğrudan doğruya (parlamento veya hükümete katılarak) veya dolaylı olarak (piyasa mekanizması ve sermaye hareketleriyle) etkiliyebilirler. Çoğu kez çevre ülkelerinde önemli iktisadi kararları aralarında herzaman tam bir anlaşma olmasa bile, şu güçler ortaklaşa (pazarlıkla) alırlar: çevre ülke devleti, merkez ülke devleti (veya ülkeye göre en nüfuzlu merkez devletleri ve çokuluslu şirketlerin merkez ofisleri. Bu «ortaklığın» aldığı kararların kalkınmak ve bağımsız olmak için çırpınan çevre uluslarının istem ve gereksinmeleri doğrultusunda olmayacağı doğaldır[21].

Çevre ülkelerin kendi organları yoluyla özerk kararlar almalarını sınırlayan ve ekonomik bağımlılığın yarattığı yapısal çarpıklıkları pekiştiren güçlerden biri de çevre ülkelere borç para veren merkez ulusların kurdukları uluslararası bankalar ve mali kurumlardır. Bunlar, azgelişmiş ülkelere verdikleri borçlarla onların alım gücünü arttırırlar ve gelişmiş ülkelerin mallarının pazarlanmasını kolaylaştırırlar. Finanse ettikleri projelerle bir ülkenin gelişme yönünü etkileyebildikleri gibi, düzenledikleri kredi

anlaşmalarıyla da çevre ülkelerde yabancı sermaye için (genellikle çok uluslu şirketlerin girişimleri) *olumlu* hukuki ve siyasal bir ortam hazırlarlar. Bu kurumlar, ayrıca, merkez ve çevre girişimcilerinin çevre ülkelerde oluşturdukları ortaklıkları da finanse ederek dünya kapitalist sisteminin eşitsiz ve hiyerarşik yapısını koruyan güçlerin bankerliği işlevini görürler.

Uluslararası mali kuruluşların finanse ettikleri merkez ve çevre güçleri arasındaki ortaklıklar, siyasal süreci kolayca etkileyerek çevrede emekçilerin ücretlerini düşük tutarlar. Bu kuruluşlarca desteklenen doğrudan yabancı yatırımlar ise, çoğu kez, gelişmeyi dışa dönük sektörlere sınırlı tutarlar. Bu durum, gelişmeye çabalıyan çevre ülkelerin dengeli kalkınma çabasına olumlu katkıda bulunmadığı gibi, yaratılan ekonomik değerin merkez ülke girişimcilerinin ve onların ortağı olan çevre ülke sermayedarlarının elinde yoğunlaşmasına yol açar. Bu sürecin gelir dağılımına yansıyan etkisi toplumsal sınıflar arasında mevcut gelir bölüşümündeki adaletsizliği daha da derinleştirmesidir.

Bu sistemsel adaletsizliğin ülke içinde olduğu kadar uluslar arasında da var olması, zengin (merkez) ülkelerin daha zenginleşmesine, fakir ülkelerin (çevre) fakirliklerinin ise süreklilik kazanmasına neden olur. Zorlaşan yaşam koşulları karşısında, özellikle çevre ülkelerde, çalışan sınıflardan yükselen sesler gün geçtikçe sistemin varlığına yönelik örgütlü bir yasal protestoya dönüşür.

Bu durumdan son derece tedirgin olan çıkar ortakları, merkez-çevre ülkelerinin egemen güçleri, çevre ülkenin bağımsız ve dengeli gelişmesine yönelik bütün program ve kadroların acımasız bir şekilde yok edilmesine yaşamsal bir önem verirler.

SÜREKLİ BİR SİYASAL BUNALIMA DOĞRU

Örnekleri dünya çapında ibretle izlenen bu acımasız tutuma rağmen, Üçüncü Dünya'da siyasal bunalım giderek artmaktadır. İşte, alttan gelen bu tepkileri karşılamak ve çevrede de özlenmeye başlanan merkezin yaşam standartlarına biraz yaklaşabilmek için, liderliğinin yapısına göre en radikalinden en tutucusuna kadar, bütün azgelişmiş ülke yönetimleri *bağımlılığın koşullarını* yeniden gözden geçirmek üzere merkez güçlerine baskı yapmak durumunda kalmışlardır. Bu barışçı başkaldırışın bugün en so-

mut örneklerinden biri, daha iç-uyumunu sağlıyamamış olmasına rağmen, OPEC (Petrol Üreten Ülkeler Örgütü)dür.

OPEC'ten başka Birleşmiş Milletler Örgütü içinde de ifadesini bulan çevre ülkelerin tepkisi, UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı), UNIDO (Birleşmiş Milletler Sınai aKlkınma Örgütü), ITO (Uluslararası Ticaret Örgütü) gibi kuruluşların dünya sınai üretiminin ancak % 7'sine sahip 114 azgelişmiş ülkenin artan siyasal baskısını yansıtan organlar haline gelmesine yol açmıştır.

Bu gelişmenin kaçınılmaz sonucu olarak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1974 ilkbaharında yapılan 6. Özel Birleşiminde ortaya «*uluslararası yeni ekonomik düzen*» kavramı atılmıştır. Bu olayı izleyen tüm tartışmalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ekonomik sistemin yerini alacak iktisadi ve sosyal adalet ilkeleri üzerine bina edilmiş yeni bir dünya ekonomik düzeninin oluşturulması arzsunu yansıtmıştır[23].

Dünya ekonomisinin yeniden düzenlenmesi için benimsenen ilkeler 1 Mayıs 1974'te kabul edilen «*Uluslararası Yeni Ekonomik Düzenin Kurulması Beyannamesi*»nde yayınlandı. Bu önemli belgeyi aynı konferansta kabul edilen «*Eylem Programı*» tamamlıyordu. 1975 yılının 1-16 Eylül tarihleri arasında yapılan Birleşmiş Milletler 7. Özel Birleşiminde ise arzulanan yeni ekonomik düzenin koşullarının gerçekleştirilmesi için nesnel ilkelerin saptanması ve uzun-süreli uluslararası görüşmelerin başlaması zorunluluğu vurgulandı. Genel Sekreter Kurt Waldheim da bu görüşmelere Birleşmiş Milletler Örgütü'nün hem bir tartışma ortamı, hem de yol gösterici olarak katkıda bulunması gerektiğini belirtti. Bu görüş genel bir kabul gördü[24].

1975 yılında Peru'nun başkenti Lima'da toplanan UNIDO Genel Konferansı, Eylül 1976'da Meksika'da yapılan UNCTAD, 77'ler Grubu Bakanlar Toplantısı, bu yeni uluslararası ekonomik düzenin koşullarını saptama çabalarıdır. Görüşmeler sonunda çevre ülkeleri temsilcileri, ham ve mamul mallar (işlenmiş ve işlenmemiş veya yarı işlenmiş maddeler) arasındaki fiyat farkının bir endexleme (biri artarken diğerinin de belirli oranlarda artması) sistemine bağlanması, bölgesel işbirliği, ortak stok ve fon olanaklarının oluşturulması, çevrede dengeli kalkınmanın gerçekleştirilmesi için merkezden makul koşullarda kredi ve tekno-

loji transferi yapılabilmesi ve çokuluslu şirketlerin kontrolu gibi dünya yüzünde eşitsiz gelişmeyi etkileyen koşulların değiştirilmesini karar bağladılar. Gelişme çabasında olan ülkeler, aralarında aldıkları kararları gelişmiş ülkelere benimsettirebilmek amacıyla 1977 yılı başlarında Paris'te «Kuzey-Güney Diyaloğu» adı verilen kapsamlı bir konferans toplanmasına önayak oldular.

Bütün bu tedbirlerin alınışı şu karamsar değerlendirmelere dayandırılmıştır:

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki iktisadi uçurum, ikincilerin gayri safi milli hasılalarındaki (GSMH) artışa rağmen büyümektedir. 1960-1970 yılları arasında kişi başına düşen gelir gelişmekte olan ülkelerde $ 173'den $ 218'a yükselmiştir. Fakat aynı dönemde bu yükseliş Japonya'da $ 606'dan $ 1,434'a İngiltere'de $ 1,6010'dan $ 1,894'a, Federal Almanya'da $ 578'dan $ 2,192'a ve nihayet A.B.D.'de $ 3,200'dan $ 4,241'a olmuştur[25].

Ticaret hadleri ise, 1950 temel yıl olarak alındığında sanayileşmiş ülkeler için 100'den, 1960'da 107'ye, 1970'de ise 111'e yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkeler için ticaret hadleri 1950'de 100'den 1968'de 93'e 1970'de ise 89'a düşmüştür[26].

Uluslararası ticaret azgelişmiş ülkeler aleyhine işlerken, bu ülkelerin kalkınması için gereken mali kaynaklar gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmaktadır. Fakat yine de gelişmiş ülkelerden azgelişmiş ülkelere yapılan mali yardımın gelişmiş ülkelerin GSMH'na oranı 1960'da % 0.89 dan ($ 8,115 milyon) % 0.34'e ($ 4,712 milyona yükselmesine rağmen) düşmüştür[27].

Aldıkları yardımın azalmasına rağmen azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere olan borçları 1950 yıllarında çok azken, 1955 yılında $ 9,000 milyona, 1965'te $ 36,000 milyona, 1971 yılında ise $ 60,000 milyona ulaşmıştır. Süreyle birlikte artan faizleriyle bu borçlar 1960 ile 1970 yılları arasında yılda ortalama % 13 oranında artmıştır. Borcun servisi, amortismanı ve faizi her yıl azgelişmiş ülkeler için $ 6,000 milyonluk bir harcamayı gerektirmektedir. Bu kaynak kaybı, bu ülkelere yapılan tüm kamu yardımlarının üçte-ikisine eşittir[28].

Sanayileşmiş ülkelerin yaptıkları yardımlar çoğunlukla kendi ihracatlarının finansmanı şeklindedir. Bu krediler, genellikle ondan yararlanan ülkelerin krediyi veren ülkelerin mallarını al-

masına bağlanır. 1961 yılında merkez ülkelerden çevreye yapılan $ 1,815 milyon tutarındaki doğrudan yatırımın $ 493 milyonu, ve 1971 yılında yapılan $ 3,406 milyonluk yatırımın $ 2,176 milyonu verici ülkenin ihracatını arttırmaya yönelik kamu kredileri idi. Güvenilir bir değerlendirmeye göre 1970 yılında bu tür kredilerin % 80'ni alıcının, verici ülkenin ihraç mallarını alması koşuluna bağlanmıştır[29].

Bu rakamlar göstermektedir ki, zengin ülkeler büyük ölçüde kendi tüketim ve yatırım malları için talep yaratmak amacıyla kredi vermektedirler. Buna rağmen, azgelişmiş ülkelerin sürekli kaynak kaybına yol açan en büyük etken uluslararası ticarettir. Azgelişmiş ülkelerin dünya ticareti içindeki payı 1960'ta % 21.3'ten, 1970'te % 17.8'e düşmüştür[30]. Bu düşüş, tarım ve toprak-altı ürünlerinin fiyatlarında azalma olurken, ithal edilen sanayi mallarının fiyatlarındaki artış yüzünden ticaret hadlerinin azgelişmiş ülkeler aleyhine gelişmesindendir. Bu da bir kere daha göstermektedir ki, azgelişme uluslararası ilişkilerden kaynaklandığı gibi, bu ilişkiler yoluyla sürdürülmektedir de.

Uluslararası ilişkilerdeki eşitsizliği ve adaletsizliği gidermek amacıyla birbiri ardına yapılan toplantılar, petrol üreticisi ülkelerin iktisadi savunma için oluşturdukları OPEC'ten daha etkin, gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri temel maddeleri stok edebilecek örgütlerin ve yardımlaşma fonlarının kurulup, yayılması gereğini iyice ortaya koydu. İşte bu gelişmeler, dünya çapında yaratılan artı değerin çok büyük bir bölümünün merkez ülkelerde yoğunlaşmasına dayanan eski birikim tarzının krize girdiğini de simgeliyordu. Buhran, kaçınılmaz olarak yeni bir ekonomik ilişkiler sistemine geçişin zorunluluğunu da beraber getirdi.

İfade edildiği şekilde bu yeni ilişkiler, büyük çapta merkez lehine işleyen dünya kapitalist ekonomik sisteminin çevre ülkelerde de tatminkar düzeyde gelişmeye olanak tanıması ile gerçekleşmiş olacaktır. Öngörülen bu değişiklik, merkez-çevre sisteminin yapısında temel bir dönüşümden çok, iki kutup arasındaki eşitsiz ilişkinin bir *üst düzeyde,* yani çevrenin biraz daha yararına işleyecek şekilde *pazarlıkla* saptanmasıdır. Bu pazarlığın sonucunda yeni bir birikim tarzının koşulları belirlenmiş olacaktır.

Bu zorunlu bir değişikliktir de, çünkü, eski birikim tarzının bunalımına çare olarak, bir süreden beri merkez güçleri, çevrede

sanayileşmeyi teşvik etmektedirler. Yalnız bu sanayileşme, emek-yoğun, nisbeten geri teknolojiye dayalı, çoğu kez doğal çevreyi kirletici ve tüketici olduğu için hem sosyal, hem ekonomik bakımdan daha pahalı hale gelmiş olan sanayi dallarının azgelişmiş, ülkelere aktarılması şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemle çevrede daha ucuz olan emek ve doğal zenginlikler daha geniş çapta sömürülebilmektedir.

Ayrıca, çevrede merkezin yatırımları ve teknolojik desteğiyle yönlendirilen sınırlı gelişme, giderek daha gelişkin ve pahalı mallar üreten merkez ekonomilerinin pazar sıkıntısını giderebilecek belki tek yoldur da. Çünkü, ancak alım gücü artan zümreler daha pahalı malları tüketebilirler.

İKTİSADİ BUNALIMDAN DÜNYA ÇAPINDA SİYASİ BUNALIMA DOĞRU

Bugün artık çevre ülkeleri halkları da hem üretim, hem tüketim düzeylerinde büyük bir ortaklık haline gelmiş olan dünya ekonomik sistemi içinde gelişmiş ülkelerin gelir düzeylerinin şekillendirdiği bir yaşam biçiminin etkisi altındadır. Sürekli reklamlar ve kültür aşılaması, en ücra köy topluluklarının dünya görüşünü bile etkilemektedir. Bu etkilenmenin doğal sonucu, gerek merkezdeki, gerek çevredeki egemen güçlerin daha da zenginleşmesi temeli üzerine kurulan bir dünya iktisadi sistemine karşı geniş kitlesel tepkilerin doğması, ve bu adaletsiz sistemin bir süre sonra aşılması eğilimidir. Sistemin aşılması, koşullara göre, sert veya yumuşak bir mücadele sonucunda gerçekleşebilir.

Kitlelerin başkaldırması asırlardır merkezde yoğunlaşan sermaye birikimi sayesinde, merkez ülkenin çalışan ve sermayedar sınıfları arasında bir uzlaşma ile ılımlılaştırılabilmiştir. Ama çevrenin sömürüsüne dayandırılmış olan bu göreli sosyal ekonomik adaletin, çevre ülkelerde bugünün koşulları (birikim tarzı) altında gerçekleşmesi olanaksızdır.

Dünya kapitalist sisteminin çevredeki başkaldırı ile dağılması ise ne merkezde, ne de çevrede, bu sistemin eşitsiz yapısından yararlanan sosyal güçlerin işine gelmemektedir. İşte, günümüzde bu etkenlerin belirlediği uluslararası ortam içinde «yeni» ekonomik düzenin koşulları oluşturulmaktadır.

Bu pazarlık, ne yazık ki, birer halk iktidarı olmayan çevre ülkeleri (ki bu ülkelerin tanımlayıcı ögesi bir sömürge veya yarı-sömürge geçmişini paylaşmaları ve bugün de yeni-sömürgecilik süreci içinde olmalarıdır) yönetimleri ile, merkez ülke yönetimleri arasında yapılmaktadır. Bu şekliyle, «yeni ekonomik düzen»in aslında, mevcut (hiyerarşik ve eşitsiz) uluslararası sistemin sürekliliğini sağlayacak daha gelişkin bir birikim tarzını yürürlüğe koyma çabasından başka birşey olmadığı izlemi uyanmaktadır.

Kuşkusuz, yeni koşullar, hem dünya ekonomisinin, hem de çevre ekonomilerinin biraz daha gelişmelerine yol açacaktır. Ama bu gelişme, pazarlık masasına daha güçsüz olarak oturan çevre yönetimlerinin, gerçek gücü temsil eden üretici kitlelerin iktidarı olmadığı sürece, eski düzeni değiştirmekten çok, onun «makyajını tazlemesine», bir birikim bunalımını daha aşmasına yardım edecektir.

Yalnız, şu noktayı da gözden kaçırmamak gerekir. Yeni koşullarda daha da gelişme olanağı bulan azgelişmiş ülkeler hızlı bir değişme sürecine gireceklerdir. (Bu süreç başlamıştır bile). Bu hızlı yapısal değişim içinde, toplumsal sınıflar daha bir billurlaşacak, sınıfsal çıkar ayrılıkları daha bir belirecek ve bilenecektir.

Bu gelişmenin siyasal alana yansıyan etkisi ise, çevrede, büyük bir olasılıkla daha demokratik rejimlerin doğmasına yol açacaktır. Bu rejimlerin merkez karşısında ortak çıkarları olduğunu benimsemeleri ve onları elde etmek için örgütlenmeleri eskisinden daha kolay olacaktır.

Oluşturulması ve iç-uyumlarını gerçekleştirmeleri ne kadar zor olursa olsun, çevre ülkeleri tarafından kurulan uluslararası pazarlık ve baskı örgütleri, dünya iktisadi sisteminin mevcut eşitsiz ve katmanlı yapısını mümkün olduğu kadar kendi yararlarına değiştirmek için çaba harcıyacaklardır.

İşte, bir pazarlık ve bir evrim programı biçiminde sunulan kalkınma yöntemine, merkez ülkeler bilim adamları yeni bir isim bulmuşlardır: *yumuşak kalkınma* (soft development). 1977 yazından başlamak üzere Batı'da, özellikle A.B.D.'de, bu konuda bir dizi sempozyumların toplanma hazırlıkları başlatılmıştır bile.

Açıktır ki, «yumuşak kalkınma», azgelişmişliğe neden olan etkenlerin toplumsal bir devrimle ortadan kaldırıldığı «devrimsel» veya «devrim yoluyla» kalkınmanın karşısında bir seçenek olarak geliştirilmek istenmektedir. Merkezden çevreye yöneltilen bu yeni «bilimsel» görünümlü propaganda dalgası, sömürülen ve geri bıraktırılan ulusların, temel niteliklerine toplu halde başkaldırmaya başladıkları bir sırada, dünya kapitalist sistemini biraz daha yaşatabilmek endişesinden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKLAR

(1) Karl Marx, **Capital,** Cilt 1, New York: International Publishers, 1967; V. I. Lenin, Imperialism, **The Highest Stage of Capitalism,** Peking: Foreing Languages Press, 1970; Rosa Luxemburg, **The Accumulation of Capital,** New York: Montly Review Press (MRP), 1968; Nikolai Bukharin, **Imperialism and World Economy,** New York: Monthly Review Press, 1973;

(2) Samir Amin, **Accmulation on a World Scale,** 2. cilt, New York: MRP, 1974; Arghiri Emmanuel, **Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade,** New York: MRP, 1972; Gunnar Myrdal, **Rich Nations and Poor,** New York: Harper and Row, 1957.

(3) Immanuel Wallerstein, **The Modern World System,** New York: Academic Press, 1974; aynı yazarın, «Dependence in an Inderdependent World: The Limited Possibilities of Transformation Within the Capitalist World Economy» **African Studies Review,** 1974, 17: 1-26; Johan Galtung «A Structural Theory of Imperialism», **Journal of Peace Research,** 1971, 8: 81-117; Andre Gunder Frank, **Capitalism and Underdevelopment in Latin America,** New York: MRP, 1969; aynı yazarın **Latin America: Underdevelopment or Revolution,** New York: MBP, 1969.

(4) Doğu Ergil, «Devletin Tarafsızlığı Sorunu», **Özgür İnsan,** Ekim, 1976, Cilt 4. 36: 36-39; aynı yazarın, «Azgelişmişlik ve Devletin Krizi», **Halkoyu** Ekim, Kasım 1976, 7: 21-23.

(5) Cristopher Chase-Dunn, «The Effects of International Economic Dependence on Development and Inequality: A Cross-National Study», **American Sociological Review** Aralık 1975, 40: 720-738: Dale L. Johnson, «Dependence and the International System», J.D. Cockroft, A.G. Frank, D.L. Johnson (derleyiciler), **Dependence and Underdevelopment** New York: Anchor Books, 1972; Teotonio Dos Santos, «The Structure of Dependence» **Papers and Proceedings, American Economic Review,** 1970, 60: 231-236; Doğu Ergil, «Bağımlı Gelişmenin Sınırları», **Politika,** 31 Aralık 1976 1 Ocak 1977.

(6) A. G. Frank, Latin America... y.a.g.e.

(7) Paul M. Sweezy, **The Theory of Capitalist Development,** New York: MRP, 1968.

(8) Arghiri Emmanuel, y.a.g.e.

(9) Paul Baran, **The Political Economy of Growth,** New York: MRP, 1956.

(10) Celso Furtado, **Obstacles to Development In Latin America,** New York: Anchor Books, 1970; Samir Amin, y.a.g.e., Susanne Bodenheimer, «Dependency and Imperialism: The Roots of Latin American Underdevelopment», K.T. Fann ve Donald C. Hodges, **Readings in U.S. Imperialism,** Massachusetts: Porter Sargent Pub., 1971, sh. 155-182.

(11) Philip Ehrenshaft, «Semi-Industrial Capitalism in the Third World», **Africa Today** 1971, 18: 40-67.

(12) Hans Singer, «The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries» George Dalton (der.), **Economic Development and Social Change** New York: Natural History Press, 1971.

(13) Albert Hirschman, **The Strategy of Economic Development,** New Ha ven: Yale University Press, 1958; C. Hhase-Dunn, a.g.e.

(14) Michael Barratt-Brown, **Economics of Imperialism,** Baltimore: Penguin Books, 1974.

(15) **UNDP Global 1 — Development Issue Report: Transnational Corporations** and the United States, New York, UN, 1975.

(16) Osvaldo Sunkel, Transnational Capitalism and National Disintegration in Latin America, **Social and Economic Studies** adlı derginin özel sayısı, 1 Mart 1973, Cilt 22, No. 1: 132-176.

(17) Doğu Ergil, «Bağımlılık Olgusu ve Merkez-Çevre Sisteminin Evrimi» **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** 1976, XXIX, 3-4: 167-184.

(18) Giovanni Arrighi, «International Corporations, Labour Aristocracies and Economic Development in Tropical Africa», G. Arrighi ve J.S. Saul, **Essays on the Political Economy of Africa,** New York: MRP, 1973, Sh. 105-151.

(19) Doğu Ergil, «Bağımlılık...

(20) Johan Galtung, **a.g.e.**

(21) Doğu Ergil, «Bağımlılık...

(22) Michael Barratt Brown, **a.g.e;** Pierre Jalée, **The Pillage of the Third World,** New York: MRP, 1970.

(23) **The Sixth Special Session of the General Assembly, Roundup and Resolution,** United Nations, New York, 1974; **The Seventh Special Session of the General Assembly, Round-up and Resolution,** United Nations, New York, 1975.

(24) United Nations, **The Seventh... y.a.g.e.**

(25) United Nations, Statistical Yearbook 1960-1976; I.B.R.D. (International Bank of Recontsruction and Development) **World Tables,** Washington D.C. 1970-1975; I.M.F. (International Money Fund) **Balance of Payments** Book 1955-1975, ve aynı yıllar için **International Financial Statistics;** Washington D. C; UNCTAD, **Review of International Trade and Development** 1970-1975, New York.

(26) Y.a.g. kaynaklar.

(27) Y.a.g. kaynaklar.

(28) Y.a.g. kaynaklar.

(29) Ait Abderrahim, (Cezayir Ekonomik ve Sosyal Ulusal Konseyi Genel Sekreteri), «New Forms of Co-operation With the Aim of Development», Akdenizde İşbirliği ve Güvenlik adlı uluslararası Konferansa sunulmuş olan tebliğ; Palermo, İtalya, 27-29 Nisan 1975.

(30) Not 25'te belirtilen kaynaklar.

KİTLE İLETİMİNDE[1] SOSYAL PSİKOLOJİNİN ÖNEMİ

Dr. Seval GÜREL

GİRİŞ :

Denilebilir ki bütün canlı yaratıklar arasında yalnız insan hem fiziksel hem de simgesel bir yaşam sürdürme yeteneğine sahiptir. Beş duyunun cisimler, insanlar ve olaylar hakkında ilk elden sağladığı veriler, bir insan için, çevreyle ilgili bilgisinin hammaddeleri gibidir; çevrenin şu ya da bu şekilde olduğu yolundaki kanılar ise, bu tür hammaddelerden üretilen bilgiler ya da yorumlardan doğarlar.

Fiziksel olgulara anlam ya da ağırlık kazandıran nitelik, simgesel yaşantının katkısıyla gerçekleşmektedir. Onun için, olaylara simgesel anlam yakıştıran bu değerlendirme işlemine, bir tür yaratıcılık süreci olarak bakabiliriz. İşte bu anlamda, nesnel gerçeğin yanısıra, öznel bir gerçeklikten de söz etmek mümkün olmaktadır.

Şunu hemen belirtmek gerekir ki, bu ille de, insan kafasında fiziksel ve simgesel dünyaların birbiriyle ilişkisi olmıyacak demek değildir. İki tür tecrübe arasında sürekli etkileşim bulunur. Ondan dolayı, fizik dünya içindeki yaşayışımızı, bu yaşayışın zi-

---

1 Yazıda, iletişim yerine iletim sözü kullanılmıştır. Çünkü Schramm'in da ifade ettiği gibi (1968, s. 437) karşılıklı konuşma durumu içinde doğal olarak bulunan dönüt (feedback), kitle iletiminde, araya araçlar girdiği için, ancak dolaylı olarak sağlanabilmektedir. Bu nedenle, gönderilen mesajın alıncısının kitle olduğu hallerde, yani «hiçbirinden tek bir cevap bile duymayacağı geniş bir kitleye seslenir» (Schramm 1968, s. 472) olduğumuz hallerde iki yollu bir bilgi alışverişi sözkonusu olmıyacağı için, işteşlik fiilinin kullanılması yanılgılara yol açar kanısındayım.

hindeki izlenim ve izdüşümleri demek olan simgesel soyutlamalardan bütünüyle ayırabilmek olanaksızdır.

Bunun gibi, insanlar arasında hiçbir ortak tecrübenin varsayılamıyacağı mutlak bir öznelcilik de sözkonusu değildir. Tersine, toplum içindeki grupların çoğunda, çoğu zaman, tecrübe ya da izlenim biçimleri çakışır durumda bulunur. Bu yüzden, bir toplumda ortak bir algılamadan ve onun, kişilerce paylaşılan ortak ögelerinden söz edilebilmektedir[2].

Yine de, kişilerin bakış açılarının ahenkli bir şekilde uyuştuğunu varsayan bu görüşü de eleştirmek mümkündür. Denebilir ki kişiler ve özellikle toplumlar, farklı ve hattâ tutarsız denecek görüş açılarını, yani aynı fizik dünyanın çok ve uyuşmasız izlenim çeşitlerini içlerinde barındırabilirler. Fakat normal durumlar içinde, insan tecrübelerinde, tutarlılık doğrultusunda bir itiliş bulunduğu varsayılır ki, bu itiliş, insanların birbiriyle uyuşmayan izlenimleri arasında benzeşmeye doğru giden bir eğilim yaratır.

Yukarıda sözü edilen yaklaşım açısından, kitlesel iletim için, «insanların görüş açıları arasında çakışma ya da uyuşma yaratan simge sistemleridir» demek mümkün olmaktadır. Kişi ya da grupların görüş açılarında, kitlesel iletim sonucu meydana gelecek böyle bir benzeşmenin derecesi ise, ampirik yani araştırma gerektiren bir konudur.

Kitlesel İletim Modelleri

Kitlesel iletim süreci üzerinde yapılan çalışmalar uzun bir süre Lasswell'in şu formülünü kullanagelmiştir: «kim-kime-ne zaman-nasıl bir etki ile- ne söyler?» Bu formülün, «kim- ne zaman-ne söyler?» bölümü, kitle iletiminin biçimsel yani ile ilgilidir.

---

2 Simgelerin paylaşılması nedeni ve yoluyla tek tek bireylerden değil de insan toplulukları (community) ve toplumlardan (society) söz eden görüş yaygınlaşmakta. Psikolojide Davranışçılık okulunun nüfuzu kırılıp yerini bilişsel (düşünsel) akıma bırakmasıyla ve aynı zamanda sosyolojide simgesel etkileşim (symbolic interactionism) okulunun önem kazanmasıyla, «communication» sözünde böyle bir anlam bulunduğunu ileri sürmek mümkün olmuştur. Bu görüşe göre, ortak simgeler ve onların aktarılma aracı olan dil, bireylerin bütünleşik ve insana özgü gruplar oluşturmasını sağlamaktadır. Sosyal psikoloji ile «communication» olgusunun tanımları, bu betimleme içinde döngüsel olarak birbiri içinde yapıldığı için onları ayırdetmek zorlaşmaktadır.

Formülün geri kalan «kime-ne zaman-nasıl bir etki ile-ne söylenir» bölümü ise, kitlesel iletimin öznel gerçekleriyle ilgili olduğu için, sosyal psikolojinin kapsamına girer. Lasswell modelini kullanarak yapılan araştırmalar sonucu Schramm'in de belirttiği gibi (1968) bu modelin kitlesel iletim sürecini betimlemekte yetersiz olduğu anlaşılmıştı. Kitlesel iletim gerçeğini daha iyi yansıtan modeller bulma çabası içinde, kişilerarası iletim süreçlerinin örnek alındıklarını görüyoruz.

Sözgelimi Melvin DeFleur (1970), önerdiği model ile sürecin karmaşıklığını göz önüne sermek üzere Lasswell modelinin eksiklerini tamamlayıp onu genişletmişti. Bu modelin sosyal psikoloji açısından önemi, «dönüt» ve «gürültü» ögelerinin eklenmesinden ileri geliyor. Özellikle «gürültü» ögesinin yalnız mesajın gönderildiği kanala has olmıyacağı, fakat kitle iletim sürecinin herhangi bir noktasında durdurucu (interfering) rol oynıyabileceğini söylemek, sürecin otomatik olmayıp bazı koşullara göre değiştiğini, hatta sınırlandığını gösteriyor. Bruce Westley ve Malcolm Maclean (1957) modeli ise kitle iletiminde söz konusu koşullardan bazılarına parmak basabilmiş; bu koşullar içinden seçerek işlediği bazı ögeler sosyal psikolojinin bu süreç içindeki yerini anlatma açısından özel önem taşır. «Eşik bekçileri» terimi ile ifade edilen ögeler, kitle haberleşme sistemindeki bazı kişi ve örgütlerin, toplum yapısı içindeki yerleri nedeniyle iletilen mesaj üzerinde ne denli etkili olabildiklerini anlatıyor.

Hiebert, Ungurait ve Bohn (1974) tarafından ileri sürülen «HUB» modeli ise sesin havada dağılış hareketini, mesajın kitle iletim sistemi içinde yayılışını betimlemek üzere örnek almıştır. Yeni olduğundan henüz pek sınanmamış olduğu anlaşılan bu modelin kitle iletim sürecini kavramamıza olan katkısı, sürece bir etki tepki dinamiğini ve süreklilik boyutunu eklemiş olmasıdır.

Sosyal Psikoloji Nedir?

Sosyal psikolojinin çeşitli tanımlarını Kağıtçıbaşı (1966, s. 1), aşağıda olduğu şekilde vermektedir:

> Bir görüşe göre, sosyal psikoloji bireylerin davranışlarını sosyal ve kültürel ortam içinde inceler (Lambert ve Lambert, 1973). Bir başka görüşe göre, sosyal psiko-

loji, kişinin başka kişilere ilişkin davranışını inceler (Marlowe, 1971). Şu tanım ise bugün artık klasik olmuştur: Bireylerin düşünce, duygu ve davranışlarının, başkalarının gerçek, hayal edilen ya da zımnî (altık) varlığından etkileniş tarzını anlama ve açıklama çabası (Allport, 1968); dolayısiyle sosyal psikoloji, toplum içindeki bireyin davranış birimidir (Krech, Crutchfield ve Ballachey, 1962).

Ozankaya'ya (1977) göre sosyal psikoloji, «Bireylerin, üyesi oldukları toplumsal kümelerin (sınıf, meslek, ulus v.b.) toplumsal-ekonomik koşulları içinde oluşturdukları ortak davranış, tutum, düşünce, tasarım, alışkanlık özelliklerini inceleyen bilim dalı»dır (s. 329). Ozankaya'nın verdiği tanım, kişilerin toplum ve grupların bir üyesi olmaları nedeniyle sahip oldukları ortak nitelikler üzerinde durduğu için özellikle ilginçtir. Bu tanımıyla sosyal psikoloji, Giriş bölümünde değinilen kitlesel iletim tanımını destekler mahiyettedir. Her iki bilim dalı da kişilerin aynı toplum içinde bulunmakla paylaştığı yanlarından kaynaklanmaktadır diyebiliriz.

Sosyal psikoloji, disiplinler-arası bir çalışma alanı olduğu için, diğer sosyal bilimlerle sürekli ilişki halindedir. Psikoloji, Sosyoloji ve Kültürel Antropoloji yakından ilgili olduğu bilim dallarıdır. Ayrıca, doğal bilimlerden fizyoloji, genetik, biokimya; sosyal bilimlerden tarih, ekonomi, siyasal bilgiler, v.b. uzaktan ilişkili olduğu dallar arasında sayılabilir.

Çeşitli toplumsal bilimlerin bir odak noktası durumunda bulunmakla sosyal psikoloji, geniş kapsamlı ve aynı zamanda karmaşık bir çalışma alanına sahip olmuştur; sözü geçen disiplinler arasında, özellikle çözümleme açısından, bir boşluğu doldurmak üzere ortaya çıkmıştır. Bu tür çalışmaların önemli fakat aynı oranda, gerek tasarım ve gerekse uygulama bakımından, hiç de kolay olmadığı bir gerçektir.

Görülüyor ki, sosyal psikolojinin kitlesel iletim süreci içindeki yeri ve katkısını, bir zamanlar tutulan bazı kanıların aksine, propaganda tekniklerini öğretmek şeklinde tanımlamak yanıltı-

cıdır. Lasswell'in tanımı bile ele alınacak olsa, kitlesel iletimin ön amaçlara uygun olacak şekilde hedefe ulaşıp ulaşmadığı konusu, sosyal psikolojinin yardımı olmaksızın anlaşılamaz; bunun için zincirin son halkasındaki hedef alınan kişinin enine boyuna incelenmesi gerekir. Bu görüşü Schramm da paylaşıyor «... mesajin hedefe ulaşabilmesi gereklidir. Ama bununla yetinmek inandırıcı komunikasyonda mümkün değildir; psikolojik dinamiklerin de harekete geçirilmesi gerekir» (1968, s. 464).

Zaten kitlesel iletim sürecini betimleyen çeşitli modeller ve bu modeller üzerinde yapılan çalışmalar baştan beri sosyal psikolojinin konularından kaynaklanmıştır. Bunlar sosyal psikolojinin temel araştırmaları, teori ve deneyleri üzerine kurulmuştur. Bu alandaki bulgular birikimi coğaldıkça, iletişim süreci konusu, bir süre sonra bir uzmanlaşma dalı haline gelmiştir. Böylece genel olarak iletişim konusu ve özel olarak kitlesel iletim süreçleri konusu, sosyal psikolojinin uygulama alanlarından biri durumuna gelmiştir.

Sosyal Psikolojinin Kitlesel İletim Süreci İçindeki Yeri:

Bilinmektedir ki kitle iletimi üzerinde yapılan araştırmalar, önceleri sosyolojik bir yaklaşımla ele alınmışlardı. Sosyolojik modele göre, iletim sürecinin hedefi olan kişi, kitle içinde anonim, renksiz ve bağlantısız bireylerden biri olarak, bütünüyle kendi dışında oluşan etkenlere olan tepkisi ölçülmek istenen, edilgen bir özellik gösterir. İletim sürecini fazlasıyla basitleştirdiği için eleştirilen bu yaklaşım, izleyici topluluklarını sınıflandırmak ve tipolojiler kurmaktan öteye gidememiştir. Mesajın ulaştığı topluluklar arasındaki farkların ortaya çıkarılması, aynı mesajın kişilere aynı biçimde ya da aynı doğrultuda ulaşmadığı gözlemini de birlikte getirmiştir.

Sosyolojik yaklaşımın ençok eleştirilen yanlarından bir diğeri ise, sorunları ampirik olarak incelemeye elverecek ölçü sistemlerini, kişi düzeyine inmeden, geliştirmek yolunu bulamamış olmasıdır. Gözle görülmez, elle tutulmaz bu tür olguların ölçülmesinde doğrudan doğruya, süreç içinde etkilenen kişilere danışmaktan başka bir yol bulunana kadar da, sosyal psikolojik yaklaşım uygulanacağa benzemektedir. Kişi ile toplumun, daha doğrusu kişinin, toplumun temslicileri diyebileceğimiz diğer kişilerle belirli durumlarda etkileşmesini göz önüne alan böyle bir yaklaşıma, işlevsel hatta yararcı bir yaklaşım denilebilir.

Öyle ki, kişinin kitle iletim araçlarını kullanışı ve oradan sağladığı doyunumlardan hareket etmektedir. Onun için, bu yaklaşımı kullanan araştırmacılar, «iletim araçlarının kitleye etkisi nedir?» sorusu yerine, «insanlar bu araçları ne maksatlar için kullanıyor?» sorusunu geçirmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak dinleyici ve seyirci ihtiyaçlarından söz ederken Schramm (1968) «*Aktif* dinleyiciden, seçimleyici, kendi-işini-kendi-gören (self-serving), kitle komunikasyonundan kendisi ne arıyorsa onu isteyen, bilgi özümleyen değil, bilgi paylaşan bir bireyi anlamak gerektiğini fark ettiğini» söylemektedir (s. 475). «Görülüyor ki, ayni mesaj değişik insanlara değişik şekilde etkide bulunan fonksiyonel bir araç olmaktadır. Bu durum, kitle haberleşme araçlarının çok değişik yanlarını kavramamıza yarayan bir anlayış sağlamaktadır» (s. 441).

Yukarıda sözü edilen bakış açısına göre kitle iletimi, zincirin son halkasında bulunan insana varmakla sürecini tamamlamış sayılmaz. Bu varış noktası aynı zamanda başka bir dizi sürecin de başlama noktasıdır: seçici algı, seçici bellek, seçici anlama gibi. Şöyle ki izleyicinin kitlesel iletimden çıkardığı içerik, bu iletimin ilk amaçlandığı şeklinden çok farklı olabilir. Bu gibi filtreden geçirme olguları ise, gelişigüzel olmayıp da sistemli bir biçimde, kişi ve onun sosyal çevresiyle doğrudan doğruya ilgilidir.

Bu konuda Schramm şöyle diyor «Görülüyor ki, komünikasyonu, *belli bir çeşit bilginin paylaşılmasını mümkün kılan bir ilişkileşme* olarak ele alabiliriz. Bu konuda bir noktayı iyi anlamalıyız. Komünikasyon (insansal komünikasyon en azından) insanların yaptığı bir şeydir. Kendi başına bir hayatı yoktur. Komünikasyon ilişkisi içindeki insanların, kendi içine koyduklarından başka, çıplak bir «büyüsü» yoktur. Bunun içindir ki, *komünikasyon konusunda çalışma yapmak demek insan üzerinde çalışma yapmak demektir*. Birbirleri ile, grupları ile ilgili olarak, etkilenerek, etkileyerek, bilgi vererek, bilgi edinerek, öğreterek, öğretilerek, eğlenerek, ve eğlendirerek bu süreç içinde yer alan insanlarla ilgilenmek demektir. İnsansal komünikasyonun sürecini anlamak için insanların biribirleriyle nasıl ilinti kurduklarını da anlamak, bilmek gerekir» (1968, s. 437-438).

Kişinin kitle iletim araçlarını kullanış biçimleri ve onlardan sağladığı faydalar bu yaklaşımın temelini oluşturduğu için, «ile-

timin sonucu ne olmuştur?» sorusu geçerliğini yitirmiştir. Öğrenmeğe çalıştığımız şey artık şöyle bir görünüm alır:

Kitle iletiminde yer alan bir mesaj, niye değişik biçimlerde yorumlanmıştır? Bu değişikliği, izleyiciler arasındaki bazı farklara bağlıyabilir miyiz? Belli bir kişi ya da gruba hitabeden bir uyarı çeşidi, bir başkası için niye aynı derecede etkili olamamaktadır? Bir grup için niye bazı şeyler, başka seçeneklerden daha çekici olabilmektedir?

Bu tür sorulara, iki-kere-iki-dört-eder tarzında cevaplar çoğu zaman bulunamamaktadır. Ya da, daha iyimser bir gözle denebilir ki, kesin ve çabuk yordamalara gidebilmek için vakit henüz çok erkendir; sağlam yöntemler daha yeterince geliştirilmemiş, sağlıklı bir bulgular birikimi henüz oluşmamıştır. Yukarıdaki gibi kılı kırk yaran soruların cevabını, sosyal psikolojinin çok boyutlu ve karmaşık çalışma alanı içinde aramak gerekmektedir.

Bu tür çalışmaların ilgi alanı içine girecek konuların sınırlarını çizmek gerekirse, şu konular akla gelir: izleyici kitlenin toplumsal örgütlenme düzeyleri, çeşitli izleyici gruplarının kuramsal saptanması ve işlemsel olarak tanımlanması, grupların kitle iletim araçlarına ulaşma dereceleri, iletilen içeriği kavramada farklılıklar, belirli konulara karşı duyulan ilgi ve bağlılık dereceleri, kitle iletiminden kişilerin sağladığı doyunum ya da ödüller. Bunlara ek olarak da referans grupları üzerindeki geniş literatür, norm ve roller kuramları, küçük kümeler içersinde etkileşim süreçleri, yüz-yüze iletişim sorunları, sözlü iletişim, sözsüz iletişim konuları, iletişim ağ-yapıları, etkileme ve ikna süreçleri, tutumlar ve değişmeleri, bilgi işleme süreçleri, dil ve anlam psikolojisi, bilişsel gelişim, düşün ve yargı psikolojisi, algısal süreçler psikolojisi gibi temel ve yan dallardan da yararlanmak, iletişim sürecini anlamamıza yardım edecektir.

KAYNAKLAR

Berol, David K. (1960). **The Process of Communication.** New York: Holt, Rinehart ve Winston.

Cardwell, J.D. (1971). **Social Psychology: A Symbolic Interaction Perspective** Philadelphia: F.A. Davis Company.

Chafee, Steven H. (1968). **Cognitive and Coorientational Theory in Communication Research.** 1968 Luyibliyana Uluslararası Kitle Haberleşme Araçları Simpozyomu Sosyal Psikoloji Seksiyonuna sunulmuş tebliğ.

Chaney, David (1972). **Processes of Mass Communication.** New York: Herder ve Herder.

DeFleur, Melvin (1970). **Theories of Mass Communication.** 2nd ed. New York: David McKay.

Hiebert, Ray Eldon, Ungurait, Donald F. ve Bohn, Thomas W. (1974). **Mass Media: Introduction to Modern Communication** New York: David McKay.

Kagitcibasi, Ciğdem (1976). **İnsan ve İnsanlar.** Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.

Lindesmith, Alfred R. ve Strauss, Anselm L. (1968). **Social Psychology.** New York: Holt, Rinehart ve Winston.

Mortensen, C. David (1972). **Communication: The Study of Human Interaction.** New York: McGraw-Hill.

Schramm, Wilbur (1960). **Communications.** Urbana: University of Illinois Press.

Schramm, Wilbur (1968). Çeviren: Asis. Ünsal Oskay. **İnsansal Haberleşmenin Doğası.** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Cilt: XXIII, No: 1.

Ozankaya, Doç. Dr. Özer (1977). **Toplumbilime Giriş.** (Genişletilmiş 2. basım). A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 403.

Westley, Bruce ve Malcolm s. MacLean, Jr. (1957). «A Conceptual Model for Communications Research,» **Journalism Quarterly** 34, s. 31-38.

HABER KAVRAMI ÜZERİNE...

Uygur KOCABAŞOĞLU

B.Y.Y.O. Asistanı

Haber kavramının, üzerinde görüş birliğine varılmış tek bir anlamı yoktur. Bununla birlikte, haber alış-verişi gereksiniminin giderek arttığı bir dünyada, farklı toplumsal sistemlere sahip ülkelerin habercileri bir araya gelerek, neyin haber olduğu konusunda kıstaslar geliştirmek ve böylelikle en azından daha canlı bir haber trafiğinin koşullarını yaratmak amacıyla çalışmalar yapmaktadırlar. (1)

Gerek basının büyük bir kesiminde, gerekse radyo ve televizyonunda, başka pek çok sorunun yanısıra, habercilikte de çağın gerisinde kalmış Türkiye gibi bir ülkede, haber kavramı ve habercilik anlayışı sorunu üzerinde durmak ayrı bir önem taşımaktadır.

Bu yazıda, birtakım zorunlu genellemeleri de göze alarak, başat burjuva habercilik anlayışı ve haber tanımlarına değinilerek, bu alandaki yeni arayışlara işaret edilecektir.

Her toplumda, insanların yaşamlarını sürdürmek için giriştikleri ekonomik faaliyetlerle, siyasal, ideolojik vb. faaliyetler arasında vazgeçilmez diyalektik bir ilişki yürürlüktedir. Siyasal ideolojik, kültürel vb. faaliyetlerin-kısaca üstyapının-bir öğesi olan kitle iletişimi bu karşılıklı ilişki bütünü içinde kavranabilir.

---

(1) Bu tür çalışmaların en günceli, 1976 yılında Polonya'da, «Televizyon ve Radyo Haberlerinin Doğası ve Helsinki Nihai Bildirisi Işığında Farklı Sosyal Sistemler Arasında Haber Alış-verişi Simpozyumu» adıyla yapılan toplantıdır.

Bu nedenle kitle iletişim araçlarını, sınıflı toplumlarda sahip oldukları özden, yani egemen sınıf ve tabakaların konumlarını benimsetmek ve pekiştirmek temel işlevinden soyutlayarak, ya da kitle iletişimi araçlarının bu özelliğini görmemezlikten gelerek kavramak olanaksızdır.

Bilimsel ve teknolojik gelişmenin bir ürünü ve öğesi olan kitle iletişimi bir yandan da insanlara, içinde yaşadıkları toplumu tanıma ve bilinçli eylemleriyle kendilerini ve çevrelerini değiştirme olanaklarını da -potansiyel olarak- verir.

HABER NEDİR?

Hebercilik işlevi, hangi toplumsal olguların haber olarak seçileceğinden, kaleme alma biçimi, kullanılan dil, iletimde yararlanılan teknikleri etkin biçimde kullanmaya değin bir dizi aşamadan oluşan bir süreçtir. Bu süreç içinde her öğe ayrı bir önem taşır. Ancak, haber verme işlevi denen sürecin birbiriyle yakından ilişkili başlıca iki yönü olduğunu unutmamalıyız: Bunlardan birincisi, kitleye iletilmek üzere belirli bir içeriğin hangi kıstaslara göre seçileceği; ikincisi, seçilen içeriğin en iyi şekilde kavranmasını sağlamak üzere kullanılacak yöntem ve bunların yardımıyla insanlarda bir zihinsel faaliyetin harekete geçirilmesidir. (2)

Bu süreçlerden birincisi, özellikle neyin haber olduğu ile ilgilidir ve yazının doğrudan kapsamı içine girmektedir. Ne var ki, ikinci, süreç, yani haberin toplumsal işlevini yerine getirebilmesi için zorunlu olan anlaşılabilirliği sağlama süreci de, hem birinci sürece bağlıdır, hem de en az onun kadar önemlidir.

Başka bir anlatımla biz, haber olabilecek olguların seçilmesi süreciyle, haberin kitleye iletilmesi-yayınlanması-süreçlerini tamamen pratik nedenlerle birbirlerinden ayırıyoruz ve bunlardan birincisiyle ilgileniyoruz.

«Haber nedir?» dendiğinde, bütün dünyada üzerinde görüş birliğine varılmış bir tanım olmadığına değinmiştik. Buna karşın, tüm «Batı Dünyası» nda ve bu dünyanın çevresindeki ülke-

(2) Kaarle NORDENSTRENG, «Policy Fon News Transmission», **Sociology of Mass Communications**, Ed. Denis McQuail, Penguin Books, Middlesex, 1972, s. 396 ve 400.

lerde pek yaygın ve evrensel bir haber anlayışı vardır ki, bunu bilmek için haberci olmaya da gerek yoktur. Bu anlayışa göre, «Bir köpek bir adamı ısırırsa bu haber değildir; bir adam bir köpeği ısırırsa bu haberdir.» Aslında bir yaklaşımı açığa vurması ve bir dünya görüşünü yansıtması açısından ilginç olan bu betimleme bir başka «klişe» ile birlikte görünür. Aynı şekilde evrensellik kazanmış bu klişe, haberin kesin bir şekilde tanımlanamayacağı, bunun yerine sezilebileceği, sezinlenebileceği üzerindedir. Bu bağlamda «haber içgüdüsü», «haber gözü», «haber kokusu alma gibi» kavramlar geliştirilmiştir. Bu «içgüdüsel» haberciliği meslekte pek çok savunanlar olduğu gibi, akademik çevrelerde de savunanlar ve hatta «haber kokusu almanın» kıstaslarını geliştirenler bile vardır. (3)

Haber nedir sorusunun yanıtı, başlıca iki yaklaşımla verilmeye çalışmaktadır. Kimileri bir tanım yapmayı yeğlemekte, kimileri ise haberin öğelerini betimleyerek dolaylı bir tanıma gitmektedirler.

HILLIARD'a göre, «gerçek olan ve insanlar için ilgi çekici olan her oluşum haberdir[4]. HIEBERT ve arkadaşlarının ise haberi, okumak, dinlemek ya da seyretmek için, bireyin zaman ya da para ödeyerek satın almayı istedikleri şey» biçiminde tanımladıklarını görüyoruz[5]. Bir başka yerde haber, «insanları ilgilendirecek, zamanlı olan bir fikrin, olayın veya sorunun özetidir»[6] şeklinde tanımlanmaktadır. TRT'nin «Haber Çalışmalarında» ise aşağıdaki haber tanımına yer verilmiş olduğunu öğreniyoruz: «Haber, vaktinde verilen, toplumda çok sayıda kişileri ilgilendiren ve etkileyen, bu kişilerin anlayabileceği bir şekilde belirtilen bir olay, fikir veya kanaattir.»[7]

---

(3) Curtis D. MACDOUGAL, **Interpretative Reporting**, The Macmillan Company, New York, 1968, s. 10.

(4) Robert L. HILLIARD, **Writing For Television and Radio**, Hastings House Publishers, New York, 1972, s. 91.

(5) Ray E. HIEBERT, Donald F. UNGURAİT, Thomas W. BOHN, **Mass Media, An Introduction To Modern Communications**, David McKay Co. Inc., New Çork, 1974, s. 342.

(6) Oya TOKGÖZ, **Haber Toplama ve Yazma Tekniği, 1975-1976 Ders Yılı Notları**, (Çoğaltma) S.B.F. B.Y.Y.O., s. 10.

(7) Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, **TRT Haber-Röportaj Geliştirme Çalışması: 1**, (Çalışma Tutanakları, 14-15 Aralık 1966), **Ankara, 1967** s. 9.

Haberi doğrudan tanılamak yerine, önemli öğelerini betimleyerek haber kavramını açıklamaya çalışanlara bir örnek olarak da Carl WARREN'ın sınıflandırmasına değinebiliriz. Yazar «haberin öğeleri» adını verdiği öğeleri başlıca yedi başlık altında topluyor:[8]

— Zaman ve mekan bakımından yakınlık *(immediacy* and proximity)

Göze çarpıcılık (prominence)

— Duygusal bir içerik taşıma özelliği (emotions)

— Gariplik, tuhaflık (oddity)

— Anlaşmazlık-mücadele (conflict)

— Sonuçların önceden bilinmemesi özelliği (suspence)

— Sonuçları bakımından önemli olma özelliği (consequence).

Bu öğelerden, «sonuçları bakımından önemli olma» özelliği dışında kalanlar, ilginç olma ya da insanların ilgisini çekme üzerine ağırlık vermektedirler. Aslında tek tek ele alındığında, kuşkusuz haberin çeşitli özelliklerini dile getiren bu öğelerin, «halk aldatılmayı sever» ya da «halkın şaşırtılmayı seveceğini kesinlikle söyleyebiliriz» şeklinde [9]formüle edilen bir habercilik anlayışı içinde benimsenebilirlikleri çok azalmaktadır.

HIEBERT ve arkadaşları da haber seçimindeki temel kıstaslar olarak, «zamanlılık», «mekan bakımından yakınlık», «göze çarpıcılık», «önemlilik» ve «insanın ilgisini çekmeyi» (human interest) sıralamaktadırlar. [10]

Haberi doğrudan ya da dolaylı bir şekilde tanımlamaya yönelik bu örneklerde en canalıcı öğe kuşkusuz «insanın ilgisini çekme» özelliğidir. Bu nedenle insanların ilgisini çekme kavramı üzerinde durmak gerekmektedir.

Bir, kez ne tür olayların insanların ilgisini çekeceği, merakını uyandıracağını saptamakta büyük ölçüde öznel kıstaslara da-

(8) Carl WARREN, **Modern News Reporting**, Harper and Row, New York, 1959, s. 15-17.

(9) **a.k.**, s. 21.

yanmak kaçınılmazdır. Üstelik bu öznel kıstasları saptamak, haberleri oluşturacak olanlara çok geniş bir«manevra» alanı bırakmaktadır. Bu noktada önemle vurgulamalıyız ki, bu manevra olanağı, ya da başka bir anlatımla, habercinin neyin haber olduğu konusunda yapacağı seçme, o kişinin bilgisi, eğitim düzeyi, çerçevesinde egemen olan normlar vb. etkenlere olduğundan çok, o kişinin sınıfsal konumu, ilişkileri ve bağlantılarınca belirlenir.

«İlgi çekme» kavramının ikinci özelliği, habercilikteki stratejik yeri açısından daha da önemlidir. İnsanların ilgisini ne tür olayların çekeceğine ilişkin bir soruya verilen yanıt doğal olarak, «insan yaşamına ilişkin olaylar» biçiminde olmaktadır. Oysa insan yaşamına ilişkin olaylardan çok farklı şeyler anlaşılabilmektedir. Kapalı kapılar ardından insanların yaşamı üzerine yapılan pazarlıklar, ünlü bir sinama oyuncusunun kimi davranışlardan, daha önemli değil midir? Burjuva toplumlarındaki genel habercilik uygulaması, bu bağlamda umut verici olmaktan uzaktır. İnsan yaşamına ilişkin olaylardan, büyük ölçüde, «bir adamın köpeği ısırması» türünden olayların anlaşıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim, burjuva haberciliğinde, haber değerini belirleyen öğelerin başında «beklenmediklik», «olağandışılık», «günlük yaşamdan ayrılan bir özellik taşıma» vb. kıstaslar önde gelmektedir. Bu tutumun doğal sonucu ise, okuyucu ya da dinleyici uyarmak, eğitmek bilinçlendirmek değil, «heyecanlandırmak», «irkiltmek» ve eğlendirmektir».

Çeşitli zamanlarda, burjuva gazeteciliğinde yapılan, «düz haber-renkli haber-siyasal haber» ya da «ciddi haber-tatlı haber» (12) ayrımları, haberin yukarda anılan yaklaşımla ele alınmasının ve ilgi çekme ekseni etrafında kurulan bir habercilik anlayışının doğal sonuçlarıdır.

İnsanların günlük yaşamlarında ortaya çıkan kimi sıradan kimi çarpıcı birtakım olayları, toplumsal özlerinden soyutlayarak ve üstelik çarpıtarak haber biçiminde sunmak, böylelikle insanların dikkatini ikincil önemdeki sorunlar üzerinde odaklaştırmak «sarı gazeteciliğin» en vazgeçilmez uygulamasıdır.

---

(11) Robert E. PARK, «News As A Form Of Knowledge», **Mass Media and Communication,** Ed. Çharles S. Steinberg, Hastings House Publishers, New York, 1972, s. 134.

(12) Anılan ayrımlar ve sınıflandırmalara ilişkin daha fazla bilgi için **bkz.**, TOKGÖZ, **a.g.e.**, s. 41-45.

Bu tür bir habercilik anlayışının ve uygulamasının temeldeki nedenleri, kapitalist toplumlarda kitle iletişim araçlarının oynadığı işlevsel rolden gelmektedir. Kitle iletişim araçları, kapitalist toplumlarda üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlamada görev alan birer üstyapı kurumudurlar[13]. Bu üstyapı kurumları yukarıda değinilen işlevlerini yerine getirirken ya da daha doğru bir değimle bu görevi yerine getirebilmek üzere, mevcut mülkiyet ilişkilerinin meşru kılınması için bir düşünce ve inanç sistemi yaratma, toplumsallaşma ve kültürleşme (socialisation ve acculturation) yoluyla yeni kuşakları etkilemede yararlanılan araçlardır. Böylece egemen güçlerin elindeki kitle iletişimi araçları, sınıf çatışmasının belirtilerini gizlemek, kapitalizmin gelişmesine koşut olarak artan, «insan elinin ve aklının yaratışlarının, yaratıcılarına karşı hale gelmesi ve onların hayatlarına hakim olması» [14]anlamına gelen yabancılaşmanın gözden kaçırılmasına yardımcı olmaktadırlar.

Haber, kitle ilitişiminin en önemli ve en çok işlevsel özellik taşıyan öğelerinden birisi olduğuna göre, ancak yukarıda özetlenmeye çalışılan bağlamda ele alındığında doğru kavranabilir ve burjuva habercilik anlayışının gizi ancak böyle çözülebilir.

Kitle iletişim araçlarının ve bu arada haberin, kapitalist toplumlardaki bu tutucu işlevinde zaman içinde gedikler açıldığını da gözden kaçırmamalıdır. İşçi sınıfının ve öteki ileri toplumsal güçlerin geliştiği ve siyasal planda etkinliklerinin arttığı ölçüde gerek genel olarak kitle iletişimi gerekse özel olarak haberde ileriye dönük gelişmeler olmaktadır. Nitekim, kapitalist toplumlarda habercilik alanındaki arayışlar ve yeni yaklaşımlar bu değişimden kaynaklanmaktadır.

«Halkın ilgisini çekme» kavramı, kitle iletişiminin ve özel olarak da haberin özetlenmeye çalışılan toplumsal işlevinin bir sonucudur. Bir başka anlatımla, halkın ilgisini çeken olayları halka duyurma, son çözümlemede, halkın ilgisini ikincil, önemsiz

---

(13) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Louis ALTHUSSER, «Ideology and the Ideological State Apparauses», **Lenin and Philosopy**, Montly Review Press, New York, 1971, s. 127-186.

(14) Ernest MANDE, Geroge NOVACK, **Marksist Yabancılaşma Kuramı**, Çev. Okay Göçmen, Yücel Yayınları, 1975, s. 11-12.

olaylar üzerinde odaklaştırarak, insanlar için gerçekten önemli olgulardan uzaklaştırmak biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Haber kavramının ve haber değerini belirleyecek kıstasların, kitle iletişim araçlarının geçirdiği evrime bağlı olarak kimi değişikliklere uğradığı düşünülebilir. Bununla birlikte, «Batı Dünyası»nda ve ülkemizde başat olan habercilik anlayışının, yüzyılın başlarında formüle edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin, gazeteci ve yazar Walter Lippman'ın habere ilişkin görüşleri bize bu bağlama, ilginç ipuçları verecektir.

HABER VE GERÇEK

Walter Lippmann, *Kamuoyu* adlı ünlü yapıtında, haber ve gerçeğin aynı şey olmadığını ve kesinlikle birbirlerinden ayrılması gerektiğini savunmaktadır. Lippman'a göre, haberin işlevi bir olaya işaret etmek iken, gerçeğin işlevi gizli kalmış olayları ortaya çıkararak, birbirleriyle ilişkilerini kurarak, insanların uygun davranışlarda bulunabileceği bir çerçeve yaratmaktır[15]. Yazar, yalnızca toplumsal koşulların görülebilir ve ölçülebilir şekil aldığı kimi durumlarda - ki bu gibi durumlar Lippmann'a göre sayıca çok sınırlıdır, ancak haberlerle gerçeklerin çakışacaklarını söylemektedir[16]. Lippmann, bir olayın haber olabilmesi için, az ya da çok, açık bir eylem biçiminde ortaya çıkması gerektiği görüşündedir[17]. Başka bir anlatımda, bir olayın haber olabilmesi için, olayların gidişi kesinlikte tanımlanabilir bir şekil almalıdır. Bu görüşü, yine Lippmann'dan alacağımız bir örnekle açıklamaya çalışalım:

Birleşik Amerika'nın Pittsburgh yöresindeki demir-çelik fabrikalarında çalışma koşulları «ortalamanın» altındadır. Bir grevin patlak vermesi an meselesidir. Bir gazeteci bu durumu herhangi bir yoldan öğrenmiştir. Ancak, fabrikaya bir muhabir yollayıp durumu saptaması ve bundan bir haber yapması olanaklı değildir. Lippmann'a göre iki açıdan olanaksızlık sözkonusudur. Bir kez, çalışma koşullarının «ortalamanın» altında olması kıstası çok

(15) Walter LIPPMANN, **Public Opinion**, The Macmillan Company, New York, 1949, s. 358.

(16) **a.k.**, s. 339.

(17) **a.k.**, s. 339-340.

belirsiz bir ölçüdür. Belki de çalışma koşulları ortalamanın üstündedir de işçiler durumlarından çok fazla yakınmaktadırlar... İkinci olarak, bir muhabir yollayıp olayı yerinde saptamak ve bundan haber yapmak yine de olanaksızdır. Böyle bir girişim, zaman, para, özel bilgi, yetenek ve tümünden önemlisi bu iş için gazetede pek çok yer ayırmak ister. Bunu ise mahalli bir günlük gazete göze alamaz.[18]

Kaldı ki, kötü çalışma koşulları, salgın hastalık olasılıkları vb. olumsuz toplumsal olgular, Lippmann'a göre haber değildirler. Kötü sağlık koşullarının haber olabilmesi için, Sağlık Örgütünden bir yetkilinin, ölüm oranlarının olağanüstü arttığına ilişkin bir açıklama yapması gerekmektedir. Bir önceki örnekte olduğu gibi, işçilerin resmen bir girişimde bulunması, ya da greve gitmeleri, olayın haber niteliğini kazanması için gereklidir.[19]

Bu bakış açısı bir yönüyle de, Amerikan toplumsal bilimlerinde egemen olan aşırı ampirizm ve pozitivizmin yansımasından başka birşey değildir. Örneğin Lippmann bu bağlamda aynen şunları söylemektedir: «Endüstrinin şimdiki örgütlenmesi (1919 yılı) içinde, tüm bu keskin ve derin gerçekler, pek güvenilmez gerçeklerdir. Yaşam koşulları, verimlilik, insan hakları gibi, kesin belgeler ve niceliksel çözümlemelerin yokluğu nedeniyle sonsuza dek tartışmalı olan değerlendirmelere dayanmaktadırlar. Ve bunlar (kesin belgeler) endüstride var olmadığı sürece, bunlara ilişkin haberler, Emerson'un Isokrates'ten aktardığı gibi, «habbeyi kubbe, ya da kubbeyi habbe yapmağa» benzeyecektir.[20]

Böyle bir yaklaşımın nedeni, yine Lippmann'ın mantığına göre, alışılagelmiş habercilik anlayışıdır. «Basındaki grev haberlerine bakarsanız,» diyor Lippmann, «çoğu kez olayların manşete nadiren çıktığını... ve kimi zaman da bunlardan hiç söz edilmediğini görürsünüz. Bir başka kentteki iş uyuşmazlığında, uyuşmazlığın ne olduğuna ilişkin birtakım bilgilerin gazeteye geçebilmesi için, uyuşmazlığın çok önemli olması gereklidir. Haber, ilginç olan ve açıkça ortaya çıkmış görünümlerin özetidir ve gazeteleri bu işleyişe bağlı kalmaya zorlayan baskılar çok çeşitli yönlerden gelmektedir.»[21]

(18) a.k., s. 346-347.
(19) a.k., s. 347.
(20) a.k., s. 351.
(21) a.k., s. 350.

Yüzyılın başından günümüze dek, özü değişmeksizin, sürüp gelmiş olan bu habercilik anlayışı, en iyiniyetli uygulamalarda bile, toplumsal olguların gerçek nedenleriyle değil de, ortaya çıkmış kimi görünümleriyle (ya da sonuçlarıyla) ilgilenilmesini öğütlemektedir. Bu kavramlaştırmaya göre, örneğin bir kentteki hava kirliliği sorunun haber olabilmesi için ya çok sayıda insanın ölmesi, ya da önemli bir yetkilinin açıklama yapmış olması gereklidir. Kentin havasının sağlığa zararlı bir duruma gelmiş olması, kirliliğin zaman içinde artıyor olması, bu toplumsal olgunun haber olması için yeterli değildir.

Bir olayın haber olabilmesi için «açık bir görünüm kazanmış olması» koşuluna neden gereksinme duyulduğunun temel gerekçesi de bu anlayışın içinde gizlidir. Ne tür olayların halkın ilgisini çekeceğine ilişkin kararların, öznel kıstaslara dayanılarak verilmek durumunda olması, yalnızca açık bir görünüm kazanmış olayların haber yapılabileceğine ilişkin görüşü öne çıkarmaktadır. Yani açık ve kesin bir görünüm kazanmış olayların, otomatik olarak halkın ilgisini çekeceği varsayılmaktadır. Oysa, henüz açık bir görünüm kazanmamakla birlikte, taşıdıkları önem açısından geniş kitleleri ilgilendiren olayların da «insanların ilgisini» çekeceğinden en küçük bir kuşku duymamak gerekir.

Kapitalist toplumlarda büyük çoğunluğu egemen güçlerden yana olan kitle iletişim şebekesi, varlık nedenine uygun düşen habercilik anlayışını yaratmıştır. Ancak, aynı kapitalist toplumsal yapılar, çıkarları bu yapıdan ve işleyişinden yana olmayan toplumsal güçleri de yaratmaktadır. Bu toplumsal güçler, siyasal, ideolojik, kültürel vb. platformlarda etkinlik kazanmakta ve bu gelişmeye koşut olarak kitle iletişiminin yapısında ve işleyişinde de kimi değişiklikler olabilmektedir. Bu evrim içinde haber kavramı üzerinde de yeni görüşler ortaya atılmaktadır. Doğal olarak bu yeni görüşler, konumları ve çıkarları kurulu düzenden yana olmayan toplumsal güçlerin ekonomik, siyasal ve ideolojik mücadelesinde araç olabilecek nitelikler taşıyacaktır[22].

---

(22) Bir yanlış anlamaya yol açmamak için belirtmeliyiz ki, yazının ikinci bölümünde değinilecek olan habercilik anlayışı ve haber tanımları, proletarya diktatörlüğünün egemen olduğu toplumlarda değil, çoğulcu yapıya sahip kapitalist ülkelerde geliştirilmiş kavramlara dayanmaktadır. Sosyalist ülkelerdeki habercilik anlayışı ve uygulaması, ayrı bir yazıda ele alınmayı gerektirecek denli farklılıklar göstermektedir.

YENİ YAKLAŞIM VE TANIMLAR

Soruna şöyle bir soru sorarak girebiliriz: Haber faaliyetin amacı ne olmalıdır? Bu soruya aşağıdaki biçimde yanıt vermek olanaklıdır:

Geniş kitlelerin, doğru bilgilere ve gerçeklere dayanan, dünya değiştikçe değişen, güçlenen ve mükemmelleşen bir dünya görüşüne sahip olabilmelerini sağlamak[23]. Haber faaliyetinin amacını böyle belirledikten sonra, farklı bir habercilik anlayışına ve yeni haber tanımlarına varmak kolaylaşacaktır.

Bir kez, haberin okuyan ya da izleyenler üzerinde bırakacağı öznel ilgi ile nesnel önem ve anlamlılığı arasında bir ayrım ve seçme yapmak gerekecektir. Haberin belirlenmesinde kullanılacak gerçek haber kıstasları, haberin insanlarda uyandıracağı ilgi yerine, bir sorun ya da olayın insanlar için ortaya koyduğu nesnel önem üzerine oturtulursa daha gerçekçi bir haber anlayışına ulaşmak olanaklıdır. Haber değerini belirlemede kullanılacak kıstasları, «ilgililik-ilginçlik» ekseni üzerine değil de, «önemlilik-anlamlılık» ekseni üzerine oturtmak, haberciliğin «sansasyonel haberciliğe» kaymasını önlemede en büyük güvence olabilecektir[24].

Öteyandan burjuva habercilik anlayışının kilit kavramı olan ilgi ya da ilginçliği, haberin içeriğinin belirlenmesinde değil de, haberin sunuluşunda bir araç olarak kullanmak, haberin anlaşılabilirliğini -daha doğru bir değimle algılanabilirliğini- sağlamada önem kazanacaktır.

Bu noktada önemle belirtmeliyiz ki, haberde olduğu gibi kitle iletişiminin tüm öteki uygulamalarında da ilgi uyandırmak ve bu ilgiyi mesajın iletilmesi süresince yüksek tutmaksızın başarılı olmak olanaksızdır. Burada asıl önemli olan, ilgi-ilginçlik'i haberin içeriğinin belirlenmesinde stratejik kavram olmaktan kurtarmaktır. İlgi uyandırmak ve bu ilgiyi sürekli uyanık tutmak, teknik bir araç olarak, kuşkusuz haberin en vazgeçilmez öğelerinden birisidir.

Habere konu olan olay ya da sorun,bu haberi okuyacak ve izleyecek insanlar için nesnel anlamda bir önem taşıyorsa ve bu-

(23) NORDENSTRENG, **a.g.m.**, 397.
(24) **a.k., s. 397.**

nun yanısıra, öznel ilgililiği (ilginçliği) dolayısıyla duygusal bir etki yaratabiliyorsa, o haber başarılıdır. Bir olayın nesnel önem ve anlamı, okuyan ve izleyen tarafından algılanma açısından gerekli «ilginçlikle» bir arada olmalıdır. Bu nedenle haber ve tüm öteki gazete, radyo ve televizyon ürünleri, önemlilikle ilginçliği, ussallıkla duygusallığı *anlamlı* (makul) ölçüler içinde bağdaştırabilmelidir[25].

Buraya kadar söylenenlerin ışığında haber nedir sorusuna yanıt arayabiliriz. Haber, «haber kıstaslarına göre, izleyici (okuyucu) için önemli olan ve yakın zamanda meydana gelmiş ya da ortaya çıkarılmış bir olaya ilişkin bilgidir.»[26] Haber, yakın zamanda meydana gelmiş bir olaya ilişkin olabileceği gibi, önceki bir tarihte meydana gelmekle birlikte yakın zamanda ortaya çıkarılmış ya da önem kazanmış bir olaya ilişkin de olabilir.

Yukardaki tanımda anılan haber kıstasları başlıca iki kümede toplanabilir:[27]

1. Bir haberin önemini ilk elde belirleyen kıstas, aktarılan olayın, izleyicinin ve okuyucunun yaşamını doğrudan ya da dolaylı olarak ne denli ektilediğidir. Böyle bir etkinin varlığı, izleyici ya da okuyucu bunun farkında olmasa bile sözkonusudur. Örneğin, çok uluslu petrol şirketleriyle, petrol üreten ülkeler yöneticileri arasında sürdürülen pazarlıklar, dolaylı olarak Türk halkı için büyük önem taşır. Sıradan bir izleyici ya da okuyucunun bu pazarlıkların önemini bilmiyor olması, bu olayın haber değerini azaltmaz. Aksine haberi hazırlayacak olanlara daha büyük sorumluluklar yükler.

2. İkinci ve aynı derecede önemli bir diğer haber kıstası da, habere konu olarak olayın içerdiği önemliliğin genellik niteliğini taşımasıdır. Yani habere konu olacak olayların etkilediği kitle ne denli büyükse, olayın haber değeri o denli artacaktır. Bir başka

(25) Karl-Heinz AUDERSCH, «The Question of Being Interesting In Journalistic Writing», **The Democratic Journalist**, June 1976, s. 11.

(26) NORDENSTRENG, **a.g.m.**, s. 398.
Tanımda yer alan «bilgi» kelimesi **information** kelimesini karşılamak üzere kullanılmaktadır. «Knowledge» anlamındaki bilgiden farklı bir içerik taşımaktadır. «Malumat» kelimesi belki de **information**'ı daha iyi karşılamaktadır.

(27) **a.k.**, s. 402-403.

anlatımla, herhangi bir olayın haber değeri, o olayın etkileyeceği kitlenin büyüklüğü ile doğru orantılıdır.

Yakın bir zaman boyutu içinde çıkan bir dizi olay ya da sorun içinden hangilerinin seçilip haber yapılacağı konusunda aşağıdaki kıstaslar da aydınlatıcı olabilir:[28]

— Olay ya da sorunun sonuçlarının gerçek ağırlığı ya da yoğunluğu nedir?

— Olay ya da sorunun sonuçları, doğrudan ya da dolaylı biçimde etkilediği insanların sayısı açısından ne denli kapsayıcıdır?

— İzleyiciler ve okuyucular habere konu olan olaylardan ne ölçüde etkilemektedirler.

Aktardığımız tanım ve özetlediğimiz haber kıstasları, habercilik alanına ne gibi yenilikler getirmektedir? Bir kez, haber kavramı içine yalnızca olaylar değil, sorunlar da girmektedir. Böyle olunca, insanların yaşamlarını yakından ilgilendiren ve etkileyen oluşumlar, «açık bir görünüm» kazanmalarına gerek kalmadan haber olarak değerlendirilebileceklerdir. Daha önce verdiğimiz Lippmann'ın örneğine dönersek, kötü sağlık koşullarının haber olabilmesi için Sağlık Örgütünden bir yetkilinin açıklama yapması, ya da yüzlerce insanın ölmesini beklemek gerekmeyecektir. Böylelikle, insanları dolaylı ya da doğrudan etkileyen yerel, ulusal ve uluslararası pek çok oluşum haber yapılabilecektir.

İkinci olarak, bu tanım ve kıstaslar esas alınırsa, haberlerin seçimi, halkın neleri görüp neleri dinlemek (ya da okumak) istediğine ilişkin bizim (habercilerin) kafalarımızda oluşmuş düşüncelere değil, halkın bilmesinin gerekli olduğuna inandığımız olaylara dayanacaktır.

Hangi oluşumların halka iletilmesinde gerek ya da yarar olduğu sorunu, herşeyden önce habercilere birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Ayrıca bu sorumluluk, bilgi, beceri, yetenek, halkla daha yakın ilişkiler kurma vb. kimi niteliklerin geliştirilmesi

(28) Yrjö LANSIPÜRO, «TV News In Finland», **The Democratic Journalist**, September 1976, s. 9. Aslında bu kıstastlar, bir önceki kıstasların farklı biçimde kaleme alınmasından başka birşey değildirler. Ancak konuyu kavramada yararlı olabilecekleri için aktarılmışlardır.

ni zorunlu kılacaktır. Ancak bu sorumluluk, «halka neyin iletilmesi gerektiğini yalnızca biz biliriz» gibi ve aslında günümüzde pek çok iletişim kurumunda yürürlükte olan bir anlayış ve uygulamaya yol açmamalıdır. Açmaması için uygun önlemler geliştirilmelidir.

Üçüncü olarak, bu tanım ve kıstaslar habercilik anlayışında önemli ve anlamlı bir gelişmeyi belgelemektedir. Tek başına, soyutlanmış, az ya çok rastlantısal olaylardan köklü toplumsal süreçlere doğru bir yönelim olduğu açıkça görülmektedir. Habercilerin, önemsiz kazalar, cinayetler, soygunlar, varlıklı ve ünlü birtakım kişilerin özel yaşamlarına ilişkin «sansasyonel» haberlerden, araştırma bulgularına, yeni yeni toplumsal çözümleme ve önerilere, komisyon raporlarına, yolsuzluk dosyalarına önem veren bir tutum içine girdiklerine tanık olmaktayız[29].

Finlandiya'lı bir habercinin, «...biz artık kurdela kesme törenlerini zorunlu olarak haber yapmıyoruz... kurdela kesicilerini de her akşam haberlerde görünmeyi beklememe konusunda bir ölçüde eğitmeyi başardık.»[30] diye öğünebilmesi, bu bağlamda ilginçtir.

Buraya kadar söylediklerimiz, haber kavramını iki noktada daha tamamlamamızı gerektirmektedir. Haberi öteki radyo-televizyon ve gazetecilik ürünlerinden ayıran en belirgin öğe zamandır[31]. Zaman, haber faaliyetine belirleyici özelliğini kazandırdığı gibi, birtakım güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Habere konu olan toplumsal olguların büyük bir çoğunluğu, bir anda ortaya çıkıp kaybolan olaylar değildirler. Gerçekten de toplumsal olguların zaman içinde gelişip evrimleştiğini unutmadan, bunları birer süreç olarak kavrarsak, ilk bakışta anlık bir olay gibi görünen pek çok olgunun uzun bir geçmişi olduğunu görürüz. Bu nedenle pek çok olayın, haber biçiminde de olsa kavranabilmesi, olayın geçmişine ilişkin iki ayrı düzeyde ele almayı zorunlu kılmaktadır. Haberi, ham haberler (raw news) ve açıklayıcı bilgi-

(29) **a.k.**, s. 9.
(30) **a.k.**, s. 9.
(31) Bernard ROSCHO, **Newsmaking**, The University of Chicago Press, 1975, s. 10.

ler(*) (background commentary) diye ikiye ayırmak en azından pratik nedenlerle yararlı olabilir[32].

Ham haberler - herhangi bir açıklama yapılmaksızın ya da olayın geçmişine ilişkin bilgi verilmeksizin sunulan haberlerdir.

Açıklayıcı bilgiler - belirli bir mesajın yerine oturtulması, gerçek yaşamla ilişkisinin kurulması için gerekli bilgilerdir.

Ham haberin temel işlevi, okuyucu ve izleyiciyi bilgili (malumatlı) kılacak hammaddenin sağlanmasıdır. Bu tür haberler genellikle yakın ve uzak çevrede meydana gelen, daha çok somut olaylara ilişkin haberlerdir. NORDENSTRENG'in benzetmesine katılarak, ham haberin daha çok duyum organlarının birer uzantısı işlevini yerine getirdiği görüşüne katılabiliriz[33].

Ham haberleri de «somut» ve «soyut» haberler diye iki kümede ele almak olanaklıdır. Somut haberler, ayrı bir açıklama gerektirmeyen, genellikle kaza, yangın, sel, deprem gibi olaylara ilişkin, Amerikalıların «*hard and hot*» dedikleri türden haberlerdir. Soyut haberler ise, bir ya da daha fazla soyut kavramı içeren, bu nedenle de açıklayıcı bilgi verilmeden dinleyicinin ya da okuyucunun kolaylıkla anlayamayacağı türden haberlerdir. Uluslararası ve ulusal düzeydeki pek çok oluşum bu kümeye girer. Ancak unutmamalıyız ki, her iki haber de, *gerçek* olay, sorun ya da süreçlere ilişkin haberlerdir[34].

Haber faaliyetin önemli bir öğesi olan açıklayıcı bilgilere gelince, bunların ham haberi anlaşılabilir ve kavranabilir yapan açıklama ve çözümlemeler olduğuna değinmiştik. Soyut haberlerde ortaya çıkabilecek genel kavramları açıklamak, çok somut bir olay gibi görünmesine karşın geçmişine ilişkin bilgileri ver-

---

(32) NORDENSTRENG, **a.g.e.**, s. 398.

(*) Açıklayıcı bilgiler terimi, **background commentary** kelimelerinin anlamını karşılamak üzere kullanılmaktadır. **Commentary** kelimesinin Türkçedeki karşılığı «yorum» her ne kadar sözlüklerde «anlaşılır kılma» biçiminde verilmekteyse de, uygulamada bu kelime daha çok belirli bir görüşü savunma anlamına geldiği için, daha nötr bir kavram olan açıklayıcı bilgiler terimi yeğlenmiştir.

(33) **a.k.**, s. 398.

(34) **a.k.**, s. 398-399.

meden kavranması olanaksız olan olay ve sorunlarda açıklayıcı bilginin ne denli önemli olduğu açıktır[35].

Yazının başında değindiğimiz ve haberin önemli bir öğesi olduğunu belirttiğimiz zihinsel faaliyeti başlatan, kişinin değişen dünyaya ilişkin en sağlıklı bilgileri edinmesine, bilinçli eylemiyle kendisini ve çevresini değiştirmesine olanak sağlayan birer araçtır açıklayıcı bilgiler. İzleyici ve okuyucunun gerçek olay ve sorunlara ilişkin edineceği bilgiler, ancak açıklayıcı bilgilerle, anlamlı bir bütün içinde kavranabilir.

Görülüyor ki, genel olarak tüm kitle iletişim uygulamalarında ve özel olarak habercilik anlayışında yeni yaklaşımlar, yeni arayışlar sözkonusudur. Bu arayış ve yaklaşımlar bir yandan sosyalist ülkelerin iletişim alanındaki deneyimlerinden, bir yandan da kapitalist toplumlarda değişen dengelerden kuşkusuz etkilenmektedir. Bu gelişmeleri izlemek, özellikle Türkiye gibi ülkelerde, gerçek bir zorunluluktur. Denizaşırı ülkelerden gönderilmiş hazır «reçeteler» yerine, bu tür yeni yaklaşım ve arayışları, bilimsel ve eleştirisel süzgeçlerden geçirerek özümsemeye çalışmak, ülkemiz habercilerinin başta gelen görevlerindendir.

(35) a.k., s. 399.

LADİK BELGESELİ - BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ

Nilgün ABİSEL

Kitlesel iletişim olgusunun 1950'lerden bu yana kazanmış olduğu önem, kitlesel iletişim araçlarının, teknolojik gelişmelere bağlı olarak etkinliklerinin büyümesi ve yaygınlaşmasıyla artmış, ülkelerin, savaş sonrası dünya politikasında ortaya çıkan yeni dengeler açısından bu araçların kullanım olanakları üzerinde titizlikle durmaları sonucunu da birlikte getirmiştir. Bazı ülkeler, gelişme ve kalkınmalarında kitlesel iletişimden büyük yararlar umarlarken, güçlü kapitalist ülkeler de giderek uluslararası bir endüstri niteliği kazanmaya başlayan kitlesel iletişimden kendi ekonomik ve politik çıkarları doğrultusunda yararlanma olanaklarını bulmuşlar ve kullanmaya başlamışlardır.

Ülkemizde de 1960'lardan sonra konunun önemi anlaşılmaya başlamış, bu araçların kullanımındaki sınıfsal karakter iyice açıklığa kavuşmadan azgelişmişlikten kurtulma çabaları içinde kitlesel iletişim araçlarından büyük destekler bekleme ve bu araçların kullanımıyla yapısal gelişmeler ve değişmeler getirilebileceği inancı geniş taraftar kazanmıştır. Bu süreç içinde, kitlesel iletişim araçlarının kullanımında gerekli bilgi ve beceri ile donatılmış insan etkeninin daha akılcı bir biçimde sağlanmasına yönelik olarak, mesleki kuruluşların isteklerinin başlattığı inceleme ve araştırmalar sonucunda, bu alanda eğitim vermek üzere Basın ve Yayın Yüksek Okulu kurulmuştur. 1965 Kasım ayından beri öğretim yapmakta olan okulumuz, yaşamının onikinci yılına girmiş bulunmaktadır.

Bugün okulun kitlesel iletişim araçlarının kullanımında gerekli bilgi ve beceri ile donatılmış insan etkenini yetiştirme amacının gerçekleştirilmesinde, öğretimin kuramsal düzeydeki gerek-

lerinin geniş ölçüde karşılanmış olmasına karşın, uygulamalı çalışmaların son derece cılız kaldığı biliniyor. Bunun pek çok nedeni var. Fakat sonuca baktığımızda, gerekli donanımın bugüne dek tamamlanmamış ve elde olanlarla da herhangi bir çabaya girişilmemiş olduğunu görüyoruz. Okulda verilen kuramsal bilgi temellerine dayalı ürün ortaya koymanın gerekliliği, okulumuzdan beklenen işlevler ve gerçekleştirilmesi istenilen amaçlar açısından tartışmasız olarak ortadadır. İşte bu düşünce içinde, var olan olanakları kullanıp olmayanları zorlayarak bir «iş» üretme ve bunun okulun gelecekteki çalışmalarına bir deneyim birikimi getirmesini sağlama amacıyla, okul öğretim görevlilerinden bir grup ilk filmsel çalışma girişiminde bulundular. Bu kadarıyla bile, ilerde kurumlaşmasında zorunluk olan çeşitli uygulamalı çalışmalar için bir adım atıldığı söylenebilir. Ancak çalışmanın en önemli eksikliği, okulun varlığının nedeni olan öğrencilerin katkısının sağlanamamasıdır. Bu, kesinlikle öğrencilerimizin ilgisizliği ya da isteksizliğinin bir sonucu değildir. Ülkenin içinde yaşadığı tüm koşulların yanı sıra, daha geniş bir grup çalışmasının olanaklarının var olmayışı bu sonucu hazırlamıştır. Yetkili kurulların, yapılan başvuruları olumlu karşılaması, bu olumlu tavrı değerlendirebilmek için çok kısa bir zamanda işe girişme isteği de yine, öğrenci katkısının örgütlenemeyişinin bir başka nedeni olmuştur.

Bu yazının amacı, olanakların sürekli zorlanması gerekliliğini ve özellikle filmsel çalışmalarda karşılaşılan güçlükleri, yapılan işin gerekleri ile karşılaştırıldığında okulun yapısında ortaya çıkan eksiklik ve bozuklukları belirleyerek, elde edilen deneyimleri ve bunlardan çıkan sonuçları açıklamak olacaktır. Ancak bundan önce, Birinci bölümde, sinema sanatı, filmsel türler içinde belgesellerin yeri ve film yapımında örgütlenme konularında kısa bir genel açıklamaya da yer verilecektir.

1 — SİNEMA SANATI - SİNEMADA TÜRLER - FİLM ÇALIŞMALARINDA ÖRGÜTLENME :

Sinemanın Önemi: Sinema, bir yandan çeşitli ülkelerin filmleri dünyayı adım adım dolaşarak en uzak köşelere kadar ulaşırken, diğer yandan ve öncelikle tekniğinin gittikçe zenginleşen

olanakları ve durmadan gelişen yaratıcı gücü ile artık sanatların en evrenseli olmuştur[1].

Gerçekten bugün sinema, kitle iletişim araçları arasında da önemli bir yer tutmakta ve çok geniş izleyici kitlelerine ulaşabilme olanağına sahip bulunmaktadır.

Tarihsel gelişimi içinde sinemaya çok değişik açılardan bakılmış, uzun yıllar bir sanat dalı olarak görülmemiş, yalnızca «gerçeğin mekanik olarak yeniden üretilmesi», «doğanın selüloid üzerine aktarılması» olarak kabul edilmiştir[2]. Giderek sanatsal niteliği, diğer sanat dallarından farklılıkları, olanakları ve etkinlikleri belirlenerek önemi büyük ölçüde kavranmıştır. Ancak, diğer sanat dallarında ve genel olarak «sanat» kavramı üzerinde var olan iki farklı bakış açısı ve değerlendirme biçimi, sinema sanatı için de geçerlidir. Bunlardan birincisi, temellerini Aristo'nun Poetics'inden alan, batılı burjuva estetik görüşüdür. Zamanla farklı nitelikler de kazanmasına karşın bu görüşün anafikri, sanatın doğayı taklit ettiği ya da doğaya bir ayna tutarak yansıttığıdır[3]. İkincisi ise, sosyalist dünya görüşünün sanat anlayışıdır.

Sinemanın doğuşu ve ilk gelişimleri, kapitalist toplum düzeni içinde oluştuğundan sinema olgusuna bakış ve gelişen sinema endüstrisinin yapısı, -ham film üretiminden, yapımcı ve dağıtıcı şirketlerden, izleme salonlarının durumuna kadar- bu toplum düzeni tarafından belirlenmiştir. Sinemanın yarattığı ürünler, ticari bir mal olarak değerlendirilmiş ve bu değerlendirme, yapımların kâr amacına yönelmesiyle sonuçlanmıştır. Bu konuda Lenin şöyle diyor: «Burjuva düzeninde sanatçının para kesesine kul köle oluşu, sanatçının satılık olmasından ileri gelmez, kapitalist toplumun nesnel koşullarından ileri gelir. Sanatı bir ticari mal haline getiren paranın diktasını ilân eden bir toplumda, sanatçının özgürlüğünden söz edilemez.»[4]

---

(1) Sergey EISENSTEIN, **Bir Sinemacının Düşünceleri**, Çev. Azmi Arna, Yol Yayınları, İstanbul, 1975, s. 1.

(2) V.F. PERKINS, **Film as Film, Understanding and Judging Movies**, Penguin Books, Middlesex, 1975, s. 9.

(3) Gerald MAST Marshall COHEN ed., **Film Theory and Critisizm, Introductory Readings**, Oxford University Press, New York, 1974, s. 1.

(4) Jean FREVILLE, **V. I. Lenin, Sanat ve Edebiyat**, Çev. Şerif Hulusi, Payel Yayınevi, İstanbul, s. 38.

Sinemanın bir sanat dalı olarak kabulünü sağlama çabasını gösteren sinema kuramcıları da, içinde yaşadıkları toplumsal yapının koşullarına uygun olan «sanat» anlayışından ayrılmamışlar ve sinema için de, soyut ve idealist sanatsal tanımlarla yetinmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin sinemaya çok farklı bir biçimde eğilmesi ve Marxist sanat görüşüyle filimsel ürünler ortaya koyarak kuramsal temeller geliştirmeye başlanması batı sinema dünyası üzerine bir yenileme etkisi yaptığı gibi, batılı yazarların aksini savunmalarına karşın, sinemanın tüm diğer sanat dalları gibi bir üst yapı kurumu olarak, egemen sınıf çıkarlarına hizmet ettiği gerçeğini de ortaya koymuştur. Ayrıca, ilk kez olarak sinemanın sanatsal değeri ile toplumsal olay olduğu olgusunun içiçeliği de belirlenmiştir. Bu nedenlerle sinema, Marxist düşüncenin tüm sanatlar için işlev olarak kabul ettiği, dünyanın değiştirilmesi anlamındaki bir politikaya katkıda bulunma görevini de yüklenmiştir[5]. Ünlü Sovyet yönetmen Sergey Eisensteinde, savaş sonrasında sinemanın, dünya barışı düşüncesi için, dünya halklarının birlik ve özgürlük yolunda giriştikleri kavgaya ışık tutucu olmasını istiyor[6] ve sinemanın işlevini şöyle açıklıyordu: «Sinemada söz konusu olan şey şudur: İnsanda görüntüden duyguya, duygudan sava giden bir dizi düşünce uyandırmak üzere, görüntüleri duygusal bir hareket meydana getirecek yolda düzenlemek.»[7]

Yazının asıl amacı sanat ve sinema kavramlarının tartışılması olmadığından bu konunun üzerinde daha fazla durulmayacak. Ancak şunu söylemeliyiz ki; burjuva sanat görüşünün egemenliğindeki sinema, soyut sanatsal kavramların örtüsü altında düzenin sürdürülmesi yolunda çabalar harcarken; Sosyalist sanat anlayışı sinemayı, insanları yabancılaşmadan, sosyal kölelikten, bölünmelerden, peşin yargılardan kurtarıcı, dış gerçeğin canlı betimlenmesinin yapılmasıyla izleyicilerde gelişmeye yönelik ilgi ve istekleri uyandırarak destekleyici, yaratıcı özgürlüğün yaşama bir açılış ve zenginleştirme yolunda kullanıldığı bir sanat dalı olarak kabul etmektedir[8].

---

(5) Selahattin HİLAV, «Nazım Hizmet Üzerine Birkaç Gözlem ve Düşünce», **Nazım Hikmet, Seçme Şiirler**, Der. Ülkü Tamer, Ararat Yayınevi, İstanbul, 8. Bası, 1976, s. 13.

(6) Sergey EISENSTEIN, **a.g.e.**, s. 1.

(7) Sergey EISENSTEIN, **Korkunç İvan**, Çev. Alpagut Erenuluğ, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1970, s. 5.

(8) Jen FREVILLE, **a.g.e.**, s. 35.

Sinemada Türler ve Belgesel : Genel bir girişten sonra, uygulama örneğimizin filimsel dünya içindeki yerini daha iyi değerlendirebilmek için, sinemadaki türsel ayrımlamalara ve «belgesel» diye tanımlanan türün özelliklerine bakmak gerekiyor.

Bugüne dek, sinema alanında yapılan türsel ayrımlamalar yaygın bir kabul ya da görüş birliği sağlayamamıştır. Örneğin; filmleri, fiziksel niteliklerine göre: sessiz-sesli, renkli, siyah-beyaz; konularına göre: western, gangster, aşk; amacına ya da etkisine göre: Güldürücü, eğitsel olarak ayrımlayabiliriz[9]. Ancak, ayrımlamlarda ele alınan ölçütlere göre çeşitli türler sıralanabildiği halde, bu biçim ayrımlamalar içinde kalan filmler çoğu kez aynı özellikleri taşıyabilmektedir. Burada bizi ilgilendiren belgesel film türü olmaktadır.

Belgesellere ilişkin olarak da çeşitli tanımlamalarla karşılaşıyoruz. «Belgesel» kelimesini ilk olarak kullanan John Grierson'a göre belgesel film: «Olanın yaratıcı bir uygulamadan geçirilmesi»dir[10]. Philip Dunne ise belgesel filmi şöyle tanımlıyor: «Doğası gereği belgesel, deneysel ve yaratıcı olandır. Genel kanının aksine, belgeselde oyuncular da kullanılabilir. Belgesel, düş ya da gerçekle ilgilenebilir. Metni olur ya da olmaz. Fakat belgesellerin bir tek ortak yanı vardır, kesin bir gereksinimden doğarlar. «Yazara göre belgeseller, bir düşün silahıdırlar ve hemen her zaman propaganda aracıdırlar[11].

Daha farklı bir görüş ise Andrew Sarris'den geliyor. Bu yazara göre; her film, herhangi bir yerin, bir zamanın, bir şeyin, bir kişinin belgeleri olarak ele alındığında, tüm filmlerin belgesel olduğunu söyleyebiliriz[12].

Bu farklı tanımlardan sonra konuya biraz daha açıklık kazandırmak için, kısaca belgesel tür içinde olduğu kabul edilen filmlerin ilk örneklerine bakmak gerekiyor.

Olayların ve devinimlerin duyarkart üzerine yazımlanması olayı başarıldığından beri «film-gerçek» ilişkisi önemini yitirme-

(9) Gerald MAST, Marhall COHEN, a.g.e., s, 353.

(10) Roy ARMES, **Film and Reality, An Historical Survey**, Penguin Books, Middlesex, 1974, s. 44.

(11) Philip Dunne, «Defining Nonfiction Film», aktaran R. Meran BARSAM, **Film Theory and Critisizm. Der. G. MAST, M. COHEN**, a.g.e., s. 367.

(12) Andrew SARRIS, a.k.

den sürüp gitmekte ve sinemada, yaşama bir bakış yolu olan gerçekçilik[13], diğer tüm eğilimler içinde en fazla devamlılık gösteren bir eğilim olmaktadır. Belgesel türün oluşup gelişmesinde işte bu gerçekçilik eğilimi, gerçeği yansıtma ve açıklama çabası büyük rol oynamıştır. Sinemayı, gerçek yaşamı devinim içinde yazımlama yolu olarak gören Lumierè, ilk günden başlayarak kamerasını gerçek olanı anlatma amacına yöneltmişti. Böylece Lumierè, gerçekçiliğin ilk örneklerini ortaya koydu[14]. Teknolojik gelişim ile gerçek olanın yazımlanması giderek daha da olanaklı hale geldi. Bu arada, sinema kuramcılarının bir bölümü, amacın, olanı yazımlamaktan da öte; sinemacının dünyayı anlatması, alternatif bir dünya yaratması bunu da, yaratıcı yeteneklerini kullanarak yapması olduğunu savundular[15]. Aynı zamanda, var olan olgunun, ona sadık kalınarak yazımlanması yanısıra, düşsel, seyirsel birtakım unsurlarla bir bütün oluşturması zorunluğundan da sözettiler.

Günümüze değin, sinema alanında bu sorunları değişik biçimlerde yorumlayan çeşitli akımlar ve üstün yapıtlar sergilenmiştir. Lumierè, Vertov, Grierson, Sica, Franju, Yashiro Ozu, Satyajit Ray gibi birçok yönetmen gerçekçilikle ilgilenmişlerdir. Bunların arasında öykülü filmlerin yönetmenleri olduğu kadar, belgesel türde yapıt verenler de vardır.

Belgesel türün ilk örneği olarak, Robert Flaherty'nin «Nanook of the North» adlı filmi kabul edilmektedir. Çocukluk ve gençlik döneminin kendisine, ilkel yaşamlara saygılı bir yaklaşım kazandırdığı Flaherty, serüven tutkusu ve zor koşullarında yaşayabilme gücünün desteğiyle 1916'da ilk filmini yapmaya başladı. Filmlerinde, giderek tükenmekte olan ilkel toplulukların yaşantılarını, özellikle doğa-insan savaşımını gerçek olarak sergilemek amacını güttü. Flaherty, öncelikle insan ve yöreden başlayıp bunlarda var olan öyküyü çıkarmaya çalışmış, kamerasını ansal (spontane) bir biçimde kullanarak dramını, kişilerin fiziksel varlığı gerçeği üzerine kurmuştur[16]. Bu yönü ile, belli bir durumla işe başlayıp, bunu uygun biçimde çevreye uyarlamaya çalışan pek

(13) Roy ARMES, a.g.e., s. 20.
(14) a.k., s. 23.
(15) Gerald MAST, Marshall COHEN, a.g.e., s. 2
(16) Roy ARMES, a.g.e., s. 37.

çok öykülü film yönetmeniden ayrılmaktadır. Sinema dünyasına önemli bir diğer katkısı da, var olan ticari ilişkiler içinde Hollywood'a karşı bir sinema biçimi oluşturması ve bu yeni biçime evrensel bir seyirci kitlesi kazandırmasıdır.

«Film-gerçek» ilişkisi ve belgesel tür ele alındığında, Sovyet Sineması'nın getirdiği katkıların incelenmesi de bir zorunluluk oluyor. 27 Ağustos 1919'da Lenin'in, sinemayı tüm sanatların en önemlisi olarak gördüğünü ve SSCB'nde film endüstrisinin yeni bir nitelik kazanması gerektiğini açıklaması ile[17], tüm olanaksızlıklar içinde yeni bir sinema kurulması çabalarına girişildi. Sovyetler Birliği'nde film, kişisel anlatımı ve endüstriel üretim işlevlerini birlikte içeren, sanat ve aygıtın bütünleşmesinin en iyi örneği olarak benimsendi. Bu devrimci içerik çerçevesinde gerçekçilik, çeşitli eğilimler arasında tek kabul gören eğilim oldu[18]. Yeni oluşan toplumun, devrimci dramatik yapısının nasıl gösterileceği üzerine yoğunlaşan çalışmalar arasında etkin bir belgeselci olarak sivrilen Dziga Vertov, sinema tarihinde, görüntüsel olanlara büyük ilgisi ve «Kino-Pravda» (Sine-göz) kuramı ile önem kazandı. O'na göre, eğer sinema kendi geleceğini oluşturma durumundaysa filmsel dram ve yazınsal metin yok edilmesi gereken eski birer burjuva kalıntısıdırlar[19]. Vertov, toplumsal değişimi çözümlemek ve kendisi için çok önemli olan kamerasını, bu değişen dünyanın görüntüsel kargaşasını inceleyici bir araç olarak kullanmak istemiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için kamera, insan gözünün sınırlılıklarından kurtarılmak zorundaydı. Vertov şöyle diyor: «Ben bir gözüm, ben bir mekanik gözüm..»[20] Vertov'un çalışmaları, O'nun toplumun ve politikanın karmaşıklığını saptayabilme çabasını ve kameranın gücüne bir çözümleme aracı olarak bakmadaki inancını ortaya koyar. Vertov'un fikirlerinden esinlenilerek, filmi yalnızca öyküler anlatma ya da günlük yaşantıyı anında yazımlama değil, «birşeyler yapmak» için kullanma isteği 1960'larda Fransa'da yeniden canlılık kazanmıştır.

Bir diğer önemli belgesel filmcilik akımı da, 1930'larda, İngiltere'de gelişti. Bu akımı oluşturan bir grup yönetmenin örgüt-

(17) a.k., s. 38.
(18) a.k., s. 39.
(19) a.k., s. 41.
(20) Dziga VERTOV, Film

leyicisi olarak John Grierson'u görüyoruz. Yukarıda da belirtildiği gibi, Grierson'un belgesel film kavramı, «olanın yaratıcı bir uygulamadan geçirilmesi»ne dayanıyordu. Aynı gruptan olan Paul Rotha ise doğrudan propagandacı bir yaklaşım taşımaktaydı[21]. Fakat her ikisi de, bu türün, öykülü filmler kadar hatta onlardan daha fazla sanatsal nitelik taşıdığına inanıyorlardı. Rotha'ya göre, bir belgesel film yapımcısı, hem bir toplum bilimci hem de bir kameracı ve hatta olanaklıysa bir ozan olmalıydı[22]. Bu akımın dünya sinemasına katkısı, yeni örgütlenme biçimleri oluşturması ve yeni parasal kaynaklar yaratabilmesidir. Bu yönetmenler, daha çok devlet kurumlarına ve büyük kuruluşlara başvurarak, hizmet önermişlerdir. Ancak kamu kuruluşları ve büyük endüstrilerin desteği ile yapılan bu filmler sonuçta; işsizlik, sendikacılık gibi gerçekleri ve toplumsal sorunları bir yana bırakarak, örgütlenmiş emeğin rolünü değil, kişisel uğraşlar üzerinde odaklaşmış ve endüstrileşme sürecinin romantik bir görüntüsünü yansıtmıştır[23]. Bir karşı tepki olarak Elton ve Anstey'ce geliştirilen yeni bir belgeselci akım içinde, deneysel çalışmalarla yitirilen gündelik sorunlar ansal olarak aktarılmaya başlanmış ve böylece İngiliz sinemasına yeniden belgesel ve gerçekçi filmler kazandırılmıştır.

1940-1950 yılları arasında ise, Humphrey Jennigs bir diğer yaklaşımı geliştirmiştir. Jennings için sinema, insan ve eşyayı göstererek, onlarla doğrudan ilgilenen *literal* bir araç olabilecek, doğal bir anlatım biçimidir[24]. Filmlerinde, öncelikle gerçekle ilgilenerek, çevresindeki yaşamı, çalışan ve dinlenen insanları, dans salonlarını, caddeleri, ağaçları çeken Jennings'in sinemaya önemli katkısı, savaş sırasındaki İngiltere'yi bir tehdide karşı bütünleştirme çabası içinde, resim ve ses kalıplarını beraber örerek filmsel bütünlüğe ulaşmasıdır. Ses-görüntü bileşiminden oluşan diziler fikri Georges Franju'da da vardır. Ancak aralarındaki ayrılık, Franju'nun göz ve kulağın kullanımını belgesellerinde zıtlıklar ve parçalar üzerine dayandırmasına karşın, Jennings'in bunların karışımından bir bütün elde etmeye çalışmış olmasıdır[25].

---

(21) **a.k.**, s. 46.
(22) Richard Meran BARSAM, «Defining Nonfiction Film», **Film Theory and Critisizm**, der. G. MAST, M. COHEN, **a.g.e.**, s. 376.
(23) Roy ARMES, **a.g.e.**, s. 46.
(24) **a.k.**, s. 47.
(25) **a.k.**, s. 48.

Belgesel filmciliğin başlangıç ve gelişmesinde önemli olan yaklaşımlardan bir kaçına, bir ölçüde değinmiş oluyoruz. Ancak günümüze dek üretilen ve bu tür kapsamına giren, pek çok farklı nitelikte yapıt vardır. Özellikle TV. için yapılan filmler konuya yeni boyutlar kazandırmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, sinema türleri açısından ayrımlaştırmalar ve tanımlamalar üzerinde henüz ortak noktalar saptanamamıştır. Roy Armes, televizyon ya da sinemada olsun, belgesellerin ortak noktasının, «çevresindeki dünya hakkında izleyicilere bilgi vermek ve izleyicinin de bu çevreye bir karşılık verme konusunda uyarılması» olduğunu yani ikili bir amacı içerdiğini ileri sürmektedir. Yazara göre, gerçekçi öykülü filmlerde bile, gerçek olduğu gibi yazımlanmaz, yeniden kurulur; parçalar ayrı zamanlarda çekilip birleştirilir ve bir tek olgu izlenimi yaratılır. Bir belgeselle, benzer bir fikri anlatmak amacında bile olsa, bir öykülü film yönetmeni, öykünün gereksinmelerine uymak için yeni biçimlendirmeler ve değiştirmeler yapma konusunda özgürdür[26].

Bu konuda son olarak, sinemasal türlerin belirlenmesinde yeni bir sınıflandırma getirmeye çalışan Richard M. Barsam'ın görüşlerine yer vermekte yarar var. Barsam'a göre, özellikle 'belgesel' kavramını gelişmelere koşut olarak yeniden ele alıp incelemek gerekiyor[27]. Böylece çeşitli tanımlamaların oluşturduğu karmaşıklıklar önlenebilir. İşte bu amaçla Barsam, «düşsel olmayan» (nonfiction» deyimini öneriyor. Bu kavram 'belgesel'in karşılığı değil fakat onu da kapsayıcı bir özellik taşıyor. Düşsel olmayan deyimi ile birlikte Barsam, sinemasal ürünleri öncelikle; 'düşsel' (fiction) ve 'düşsel olmayan' olarak ikiye ayırıyor. Düşsel olmayan filmlerin özellikleri şunlar : Burada yönetmen, kişisel yorumunu ve kamerasını; olan durumlar, şeyler, süreçler, olaylar ve kişiler üzerinde odaklaştırır ve bu 'var olanlar'ı dramatize ederek yaratıcı bir anlatım oluşturmaya çalışır. Genellikle otuz dakika süreli, gerçek ortamda, dekor, kostüm konuşmalar ve ses etkileri (efektleri) olmadan, çoğunlukla o anda var olan ivedi (immediate) bir sorun, gerilim ve olaydan yararlanılarak çekilir. Bu filmler, genel olarak sorundan çözüme doğru gelişen bir kalıp izleme eğilimi gösterirler ve müzik, filmin sinemasal bü-

(26) **a.k., s. 49.**

(27) Richard Meran BARSAM, **a.g.m.**, s. 366.

tünlüğünün bir parçası olarak film için yazılır, doğal ses yazımlamalarına ağırlık verilir[28].

Bu tür filmler, henüz kuralları bozmayan bazı farklılaşmalara karşın, ticari amaçlar ve yine ticari dağıtım sistemi dışında kalan, çoğunlukla belli çevrelere yönelik yapıtlardır. Barsam, düşsel olmayan filmleri ise, kendi içinde şöyle bir sınıflandırmaya sokmaktadır : Belgesel, olgusal (factual), doğrudan sinema, derslik, gezi filmleri ve haber filmleri[29]. Yazara göre, bir düşsel olmayan film yapımcısı, 'olanı kendi yaratıcı uygulamasından geçirme' işlemi için çok çeşitli yaklaşımlardan birini seçecektir. Fakat başlangıçta bu yaklaşımlardan iki tanesi ağırlık kazanacaktır : belgesel ve olgusal yaklaşımlar.

Belgesel film yaklaşımının diğerinden farkı, sosyo-politik amacı ve 'mesajı' dır. Belgesel yaklaşım, sanatta genellikle birbiriyle bütünleşemez diye kabul edilen iki kavramı, araç ve siyasal mesajı birleştirmeye çalışır. Bu yaklaşım içinde film, toplumsal etki ve değişim için bir inandırma aracı olarak kullanılır. Yani, izleyiciyi etkileyerek, inandırarak değiştirmek, kişisel ya da kitlesel yanıt elde etmek amacı güdülür. Politika, estetiğin üzerinde yer tutmadığı halde, içerik iletildiği biçimsel yapıdan daha büyük bir önem taşımaktadır[30]. Olgusal yaklaşımda ise, yine bir mesaj var olmakla birlikte, söz konusu olan bunun diğer filmsel ögelerin önüne geçmemesidir. Barsam görüşlerini şöylece özetliyor : Olgusal filmler yalnızca olgular -olaylarla- ilgiliyken, belgeseller olgular ve kanılarla ilgilidirler[31].

Bu iki önemli yaklaşımdan sonra bir diğer yaklaşım ise, Vertov'un 'Sine-göz' anlayışından yola çıkan 'gerçek sinema'dır. Vertov'un sessiz filmlerinden esinlenen bu akım içinde çalışanlar, çok hafif aygıtlarla yalnızca olanı ve bütünüyle doğru olarak elde etmek istemekte, konu ile yönetmen arasındaki engelleri yık-

(28) **a.k.**, s. 369.

(*) «Fiction» kelimesinin Türkçe karşılığı olarak sözlüklerde; hayal, düş, öykü, masal, düzmece ve yapıntı kelimeleri öngörülmektedir. Bu yerleşmiş sinema kavramına karşılık bulurken yanlış yapma olasılığını da saklı tutarak yazıda, «düşsel» kelimesi kullanılacak ve aynı kelimenin olumsuz olan «nonfiction»a ise «düşsel olmayan» denilecektir.

(29) **a.k.**, s. 377.

(30) **a.k.**, s. 370.

(31) **a.k.**, s. 371.

mak için bir doğrudan yakınlaşma çabası göstermektedirler. Filmsel oluşum süreci çok yalınlaştırılmış olup, çoğu kez olayların geçmişiyle ilgilenilmeyerek onları olurken yakalama çabasına yönelinir.[32]

Bütün bunların yanı sıra Barsam, bu tür ayrımlaştırma çabalarının sakıncalı yönleri olduğunu da kabul etmekte; ancak, Nanook of the North'dan Wooodstock'a kadar, doğrudan somut olaylara yönelen filmleri kapsayacak bir terim olarak 'düşsel olmayan'ı önermektedir[33].

Yazının ikinci bölümünde anlatılacak olan çalışma; olaylara, toplumsal yaşamın gerçek sorunlarına eğilme ve sonuçta en azından çözüm yolu arama konusunda bir etkinlik sağlama amacına yönelik olduğundan yalnızca bu alandaki türleştirme çabalarına değinildi.

Türkiye'de Belgesel Filmcilik: Ülkemizde çevrilen ilk film, Yeşilköy'deki bir anıt-yapının yıkılışına ilişkindir. 14 Kasım 1914'de, Rusların, 1876-77 Osmanlı-Rus savaşının anısına diktikleri ve uzun çekişmelerden sonra yarısını bir hayır kurumu olarak yaptıkları anıt-yapının yıkılışında ilk Türk sinemacısı F. Uzkınay, kamerasını çalıştırıp 300 m. film çekerek bu olayı belgelemişti[34]. O günden bu yana, ülkemizde sinemanın oldukça uzun bir yaşamı olmasına karşın, yapılan filmlerin çoğunluğunu öykülü filmler oluşturmaktadır. Türk sinemasının koşulları ve ürettiği yapıtlar üzerinde bitmeyen bir tartışmanın sürüp gitmesine karşın nedense, sinema olgusunun halkın yararına kullanımında etkin bir yol olan, olaylara ve sorunlara dolaysız olarak yaklaşan, belgesel çalışmalara gereken biçimde eğilinmemektedir.

Tüzel düzenlemeye baktığımızda, belgesel tür içine sokabileceğimiz 'Öğretici ve teknik filmler' yasasını ve bunların denetimine ilişkin bir tüzük görüyoruz. Ancak, her iki belgede de 'öğretici ve teknik filmler'den ne anlaşıldığına ilişkin bir açıklama ya da tanımlama bulunmamaktadır. Bu yasa ve ona bağlı tüzük ile, yurt dışından getirilecek ya da yurt içinde devlet daireleri ve çe-

(32) **a.k.**, s. 372.
(33) **a.k.**, s. 368.
(34) Nijat ÖZÖN, **Türk Sinema Tarihi**, Artist Yayınları, İstanbul, 1962, s. 37 ve 38.

şitli kuruluşlarca yaptırılacak öğretici ve teknik filmlerin, yurt içine sokulmasına ve gösterilmesine izin vermek üzere, komisyonların oluşumuyla uygulanacak kurallar belirlenmekte ve bunların yanısıra, sinemalarda esas filmlerle birlikte teknik ve öğretici bir filmin gösterilmesi zorunluğu da konulmaktadır. Yasanın 4. maddesi, buna uymayan sinema salonu sahiplerinden Belediye Encümeni kararıyla 10-50 TL. arasında hafif para cezası alınmasını öngörmektedir. Filmlerin öğretici ya da teknik nitelik taşıyıp taşımadığına ise, Genel Kurmay Başkanlığı, İçişleri, Eğitim, İktisat ve Tarım Bakanlıkları temsilcilerinden oluşan ve gerektiğinde ilgili diğer bakanlıklardan birer üyenin de katılacağı bir komisyon karar verecektir. Bu komisyon olumlu karar aldığında, filmi getiren ya da yapana, Emniyet Genel Müdürlüğü ya da İstanbul Emniyet Müdürlüğünce bir izin belgesi verilecektir. Tüzüğe göre, bu nitelikte bir filmi komisyona sunmak için koşullar şunlardır : Filmin adını, uzunluğunu, genişliğini, yapanın ismini, hangi kuruluşun yaptırdığını belirten bir dilekçe ve bu dilekçeye ekli olarak, filmin metninin, türkçeye çevrilmiş ve üyelerin herbirine birer tane olmak üzere hazırlanmış bir özeti. Dilekçelerle, Ankara'da İçişleri Bakanlığı'na ve İstanbul'daysa valiliğe başvurulacaktır. Dışarıdan getirilecek filmlerde bu işlem, gümrük denetiminden önce yapılacaktır[35].

Okulumuz ve bu konuya eğilecek olan diğer kuruluşlar açısından önemli olan bir nokta da; yasanın birinci maddesinin, bu nitelikteki filmleri çekmeye ve göstermeye yönelik araç ve gereçlerle, öğretici ve teknik filmlerin kişiler ve her türlü kuruluşlarca dış ülklerden getirilmesinde, tüm vergi ve resimlerden bağışıklığı öngörmesidir[36].

Türk sinemasında belgesel niteliği taşıyan yapıtların sayısının az olduğunu belirtmiştik. İlk türk filmi aynı zamanda bir belgeseldi. Bu filmin yönetmeni Uzkınay, daha sonra Kemal Film adına 'Zafer Yollarında' adlı Kurtuluş Savaşına ilişkin bir belge filmi daha yaptı. Bundan başka Kemal Film, elliye yakın haber filmi çektirmiştir. Ordu Foto Film Merkezi de yetersiz olmakla

(35) «Öğretici ve Teknik Filmlerin Kontrolu Hakkında Nizamname», Düstur, 3. Tertip ,cilt 20, s. 1869.

(36) «Öğretici ve Teknik Filmler Hakkında Kanun», Düstur, 3. Tertip, cilt 18, s. 348.

birlikte, bazı yapıtlar ortaya getirmektedir. Bu alanda, Turizm Tanıtma Bakanlığı ve Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü daha çok, devlet adamlarının gezileri, yaşantıları ve resmi törenlerle ilgili kısa süreli filmlere ağırlık vermişlerdir. Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, 1976 yılında, elindeki film yapımıyla ilgili bölümleri, donanımı ve kadrosunu TRT.ye devretmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı Film, Radyo ve Televizyonla Eğitim Merkezi'de bazı belgeseller hazırlattırmaktaysa da, çalışmaları daha çok basit derslik filmlerine yöneliktir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Bölümü'nde ise, sanat üzerine çeşitli belgeseller oluşturulmaktadır. Bunlardan 'Hitit Güneşi' 1956 Berlin Festivali'nde ödül kazanmıştır[37]. Ayrıca, TRT Kurumunun 1971 yılında düzenlediği, Kültür, Bilim ve Sanat Eserleri Yarışması'nda, kısa konulu ve belge filmleri dalında da ödül verildiğini hatırlamak gerekiyor. Türkiye Otomobil ve Turing Kulübü de belgesel ve tanıtıcı nitelikte yapıtlar hazırlamaktadır. Robert Kolej Sinema Külübünün başlattığı ve Boğaziçi Üniversitesi'nin sürdürdüğü, Hisar Kısa Filmler Yarışmasıda bu alandaki önemli girişimlerden biridir. Altın Portakal ve Altın Koza Film yarışmalarında da, belgesel ve kısa filmlere ödül verilmektedir.

Bunların yanında, bazı kuruluşların ticari amaçlarla belge filmleri çevirdiklerini de görüyoruz. Ancak ortaya konan bu tür filmlerin, bir sınıflandırmasının yapılması ve niteliklerinin belirlenmesi açısından bir çalışma gerçekleştirilmiş değildir. Ayrıca, çok ilginç bir yapısı olan Türk sinemasından, belgesel yapımlarla söz söylemek isteyen filmlerin doğmasını beklemek bir bakıma zaten yanlış olacaktır. Parasal olanaksızlıklar, tüzel düzenlemeler ve diğer koşullar, çeşitli örgütlerin ve kişilerin çabalarını da önlemektedir. Televizyonun kurulup yayına geçmesiyle, bu konuda ilk anda oluşan ümitler de gerçekleşmemiştir. Diğer ülkelerde, var olan belgesel filmcilik deneyimlerinin, TV. yayınlarında yararlı bir birikim olarak değerlendirilmesi ve belgesellerin vazgeçilmez bir tür olarak benimsenmesine karşın, Türkiye'de TV.dan bir belgeselcilik akımının gelişmesine katkıda bulunma gibi farklı bir tavır beklenmiş, olumlu bir sonuç elde edilememiştir.

Sonuç olarak; devlet, sinema olgusuna gerçekçi, doğru, düzenleyici ve destekleyici bir biçimde ve Türk Sineması'nın halkın

(37) Nijat ÖZÖN, **Sinema El Kitabı**, Elif Kitabevi, İstanbul, 1964, s. 127.

yararları doğrultusunda ürün vermesini sağlayıcı nitelikte bir yaklaşımı gerçekleştirmediği sürece, belgesel film yapımları açısından, gelecekte bir atılım ve farklı bir tavır beklemek yararsız olur diyebiliriz.

İşte burada, kitlesel iletişimle ilgili öğretim kurumlarına ayrı bir görev düşmektedir. Sinemanın sanatsal niteliğiyle bütünleşmiş toplumsal olay olma özelliği ve etkin mesaj ulaştırabilirliği gözönüne alınarak, bu kurumlarda bir belgeselcilik akımını oluşturma yönündeki çabaların yaygınlaştırılması düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında okulumuz, Türkiye'de kitlesel iletişim alanında kuramsal ve uygulamalı öğretim yapmaya yönelik olarak kurulan ilk kurum olduğundan, bu konuya ciddiyetle eğilinmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin, toplumsal bilimler dallarında kazandıkları bilgiler üzerine temellendirilmiş filmler yapmaları, bu dalda ülke için bir gereksinim olan bilgili ve becerili insan etkenini de kazandırabilecektir.

Film Yapım Çalışmalarında Örgütlenme : Hangi türden olursa olsun, çok karmaşık bir süreç olan film yapım çalışmalarının gerçekleşebilmesi için, oldukça büyük olanaklar, titiz ve iyi bir örgütlenme gerekmektedir. Bir yapım fikrinin doğuşundan, tamamlanmış ürünün elde edilmesine değin, tüm aşamalar büyük ölçüde, düzenli bir örgütlenmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu yazıya konu olan Ladik belgeseli'nin yapım evrelerinde ortaya çıkan güçlükler ve bu tür çalışmaların okulumuzda kurumlaşması gerekliliğine olan inanca dayalı olarak, ekip çalışması niteliği taşıyan filmsel üretimin bazı gereklerine de değinmek zorunluğu doğmaktadır.

Bu tür film çalışmalarında, özellikle küçük gruplarla iş üretilmesinde gerçekleştirilmesi temel olan bazı örgütlenmelerin aydınlığa kavuşmasıyla, BYYO'nun yapısına ve statüsüne ilişkin bazı değişikliklerin önemi de ortaya konulabilecektir. Etkinliği ve önemi tartışmasız kabul edilmiş olan sinemanın Türkiye'de gelecekte alacağı biçimi etkileyebilecek gerekli insan etkenini oluşturmaya katkıda bulunmak, toplumsal sorunlara halktan yana çözümlemeler arayan belgesel filmlerin yapımını yaygınlaştırmak ve belli bir teknik ve sanatsal nitelik düzeyine ulaşmış ürünler ortaya koymak yönünde BYYO.'nun kendini yenilemesi, gerekli önlemleri şimdiden alması zorunluğu nedeniyle, konuya ışık tutmak üzere, küçük ekiplerle film üretilmesine ilişkin bazı genel kuralların belirtilmesinde yarar vardır.

Tüm film yapımcılarında var olan doğal coşku, gerekli, uzun, genellikle yorucu ve ağır ön hazırlıkları bıktırıcı ve anlamsız bir iş gibi gösterebilmektedir. Fakat aracın doğası, geniş çaplı bir hazırlığı son derece önemli kılmaktadır. Bir filmi oluşturan birçok aşama ve elemanlardan herbirinin başarısı ya da başarısızlığı, diğerlerininkine bağlı olarak sonucu etkileyecektir. Aşamalardan birinde olacak bozukluk ya da aksaklık, elde edilecek ürünün üzerinde yıkıcı bir etki yaratabilir[38]. Dolayısıyla bu uzun ve karmaşık sürecin, çok yalın bir ayrıntı gibi görünen herhangi bir noktası üzerinde bile titizlikle durmak, o noktaya gelinmeden önce hazırlıkları tamamlamak kaçınılmaz olmaktadır.

Barry Callaghan, bir filmin oluşumunu geniş anlamda ikiye ayırıyor : Fikirlerin örgütlenmesi ve olanakların örgütlenmesi[39]. Olanakların örgütlenmesi de kendi içinde dörde ayrılıyor. Donanım, alan ya da stüdyo, personel ve akçalı destek.

1 — Bir film çalışmasında, özellikle çekim evresinde, tüm donanımın elde hazır olması son derece önem kazanmaktadır. Bu önem, belli bir yöreye gidilerek yapılan filmler açısından iyice büyümektedir. Ön araştırmaların sonuçlarına dayanılarak gerekli aygıt ve gereçlerin bir listesinin hazırlanması ve elde olanların yeterliğinin saptanarak eksikliklerin giderilmesine çalışmak zorunlu olmaktadır. Bazı gereçler için, özellikle kiralanacak olan ya da işin bir bölümünün yaptırılacağı laboratuvar ve stüdyoların olanaklarının önceden saptanması, kiralama, fiyatlar, taşınım ve sigorta konularının önceden açıklığa kavuşturulması ve ilgili kuruluşlardan güvence istenmesi gerekir[40]. Bu arada, yapım sırasında beklenilmeyen olasılıklar, tekrar çekimler ve umulmadık kazaların sonuçları önceden düşünülerek, kullanılacak donanımın ve herşeyin yeterli ölçüde yedekleri de bulundurulmalıdır.

Callaghan'a göre, gereçlerin örgütlenmesi ve çekim evresinin başarılı biçimde düzenlenmesi yeterli değildir. Öyle ki; ilk metre-

(38) Barry CALLAGHAN, **Film-making**, The Thames and Hudson Ltd., London, 1973, s. 9.

(39) a.k.,

(40) **a.k.**, s. 11.

(*) Bu yazıda, okulun filmsel çalışmalara uygun bir ortam sağlayıp sağlamadığı ve bu ortamı sağlama yolunda ne gibi düzenlemelerin gerektiği konusuna ağırlık verildiğinden, özellikle ikinci oluşum süreci üzerinde durulacak.

lerin çekimine başlamadan önce, sonraki olanakların elde edilebilirliği kesinleşmiş, film için gerekli olan her türlü seslendirme, basma ve görüntüsel işlemleri yürütebilecek laboratuvar ve stüdyolar önceden seçilmiş, belirlenmiş olmalıdır[41].

Donanımın örgütlenmesinde bir diğer önemli nokta da, taşınım sorunlarının çözülmesidir. Tüm gereçlerin biraraya toplanması, bunların ve yapımı gerçekleştirecek kişilerin çekim alanına götürülüp getirilmesi, işin laboratuvarlara dağıtımı, gerekli toplantıların düzenlenerek ilgililerin biraraya getirilmesi gibi sorunlar, taşınım sorunları içinde ele alınmalıdır.

2 — Donanımın örgütlenmesinden sonra, alan ya da stüdyo olanaklarının örgütlenmesi gelmektedir. Bizi daha çok ilgilendiren, belgesel film yapımının temelini oluşturan, alandaki çekimlerdir. Böyle olunca sorun, film ekibinin, koşullarını doğrudan denetleyemediği çekim yöresine uygun bir örgütlenmeyi başarabilmesidir. Belirli bir süre içinde, belirli oranda çalışma gerçekleştirilmek isteniyorsa, ön hazırlıklar büyük önem kazanmaktadır. Yörenin, coğrafi durumuyla, iklimiyle, yerleşim, beslenme, ulaşım olanaklarıyla ve tüm diğer koşullarıyla önceden tanınması zorunludur. Denetlenemeyecek olayların yazımlanmasını sağlayabilmek için, gerçek bir alanda çekimi yapılacak film çalışmalarında çok daha çeşitli, araç ve gerece, teknik bilgisi olan kişilere gereksinim doğmaktadır[42].

Alan çalışmalarında, tekrarlanamıyacak olayların çekiminin, bir defada ve gerektiği biçimde yapılabilmesi açısından, tüm olanaklar önceden düzenlenerek kullanıma sunulmalıdır. Aynı şekilde; önceden düşünülmeyen, çekim anında beliren yeni fikirlerin, örgütlenme bozukluğundan ya da zorluğundan ötürü gerçekleştirilememesi sakıncası da böylece önlenmiş olacaktır. Ülkemiz için ayrı bir önem taşıyan sorun ise, yörenin yetkililerine, istenilen bilgilerin verilmesi, gerekli izinlerin alınması ve yöre insanlarıyla doğru bir ilişki kurulması gerekliliğidir.

3 — Film ekibinde bulunanların çalışmalarının örgütlenmesi ise, üçüncü önemli noktayı oluşturur[43]. Çekim sırasında, ekibin tüm üyeleri, kendilerinin ne yapacaklarını ve diğer üyelerin de ne

(41) **a.k.**, s. 12.
(42) **a.k.**, s. 13.
(43) **a.k.**, s. 14.

yapmakta olduklarını bilmek zorundadırlar. Yönetmen de, ana düzenleme işlemlerini yürütecektir. Küçük ekip çalışmalarında, çeşitli konularda çıkabilecek sorunları ve aksaklıkları, çalışmayı engellemiyecek bir biçimde çözümlemek için, tüm işlere ilişkin bilgi ve becerisi olan bir kişinin varlığı yararlı olacaktır.

4 — Örgütlenme aşamasında büyük ağırlık taşıyan bir diğer düzenleme sorunu da, akçalı desteğin sağlanmasıdır. Parasal sorun ve olanakların çok önceden ve çok dikkatli bir biçimde çözülmesi zorunludur. Okullarda, öğrencilerle oluşturulan filmlerin bütçesinin hazırlanmasında ham madde, laboratuvar ve stüdyo giderleri geniş ölçüde yer alacaktır[44]. Böyle bir bütçedeki kalemlerin en önemlilerinden biri hammadelerdir. Filmsel anlatıma uygun yapıda ve nitelikte ham film sağlanması, hammadde düzenlemesinde başta gelir. Elde bulunması gereken ham film miktarı, filmin kararlaştırılan, gösteriye hazır halinin uzunluğu kadar düşünülemez. İşlenen konunun doğasına, yönetmenin denetim derecesine, çalışma yöntemlerine ve yinelenmesi gereken çekimlerin olasılığına bağlı olarak, bu uzunluk değişecektir. Özellikle alanda çekilen ve olayların denetlenemediği film yapımlarında ham film uzunluğu, filmin kesinleşmiş son akış süresinin 5-20 katı kadar olmalı[45] ve bütçede bu kaleme ayrılacak para buna göre ayarlanmalıdır. Aynı şekilde, manyetik ses bantları da, filmde kullanılacak yerel sesler ve müzik gözönüne alınarak hesaplanmalıdır.

Kiralanacak laboratuvar, stüdyolar ve ulaşım araçlarına ödenecek giderler, konuşmacıların ve müzik yapımcılarının ücretleriyle, yapım evreleri için gerekli diğer küçük kalemler de bütçenin hazırlanmasında kesinlikle saptanacaktır.

Tüm filmsel çalışmalarda, örgütlenme ve oluşum aşaması, bitmiş ürünün ana ve ayrılmaz bir parçasıdır. Buna karşın; genellikle filmin düzenlenme süreci, filmin eylemsel olarak yapılaştırılması aşamalarının gerçekleşmesine yönelik, fakat yaratıcı olmayan bir iş gibi görülebilir. Özünde düzenleme ve örgütleme süreci, filmin başarısının en can alıcı noktalarından biridir. İyi bir metin, duygulu ve yaratıcı bir yönetim, başarılı kamera çalışması, etkili kurgu ve seslendirme işlemleri, bir filmin izleyicilere sunduğu

(44) a.k., s.15.
(45) a.k.

birbirinden ayrılmaz nitelikleridir. Bunlardan hiçbiri kendi başına yeterli değildir. Çünkü bu parçalardan bir tanesindeki yavanlık ya da eksiklik, filmi bütünüyle olumsuz yönde etkileyecektir. Dolayısıyla, kişisel yetenek ve bilgiyle, filmin yaratılışının çeşitli yönleri, derinliğine bir bakış, araştırma ve dikkatli bir düzenlemeyle başarılı olarak biraraya getirilebilir[46].

II — LADİK BELGESELİ - BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ

Yapım Fikrinin Oluşumu : Basın ve Yayın Yüksek Okulu'nda var olan olanakları değerlendirerek, olmayanları da zorlayarak; okulun işlevlerine ve işlerliğine uygun, bilimsel nitelikte ürün yaratmaya yönelik uygulamalı çalışmalara yer verme zorunluğunu kabul ettikten sonra, bir atılım yapmak gerekiyordu. Belirlenen ana amaçlardan biri de, bu atılımın giderek kurumlaşmasını sağlamak ve buna ilişkin parasal ve yönetsel desteğin kesiksiz sürdürülmesi için her yıl bütçeye gerekli ödeneğin konulmasını gerçekleştirmekti.

Bir belgesel yapma fikri, Göçebe Beritan Aşireti'nin, yaygın yerleştirme çalışmalarına koşut olarak, yerleşik birimlere dönüştürülmesi süreci sona ermeden, giderek tükenmekte olan göçebelik olgusunu filmsel olarak belgelemek amacıyla birlikte doğdu. Beritan Aşireti'nin her yıl kaldığı ve göçtüğü yerlerin coğrafi, toplumsal, ekolojik, nüfus özelliklerini, ekonomik uğraşılarını, akrabalık örgütü ve aile yapısını, sağlık koşullarını hastalık ve ölüm gibi olaylar karşısındaki davranışlarını, en gerçekçi ve sağlıklı biçimde saptamanın kamera ile olanaklı olacağı inancıyla hazırlanan öneri, Okul ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Yönetim Kurullarına götürüldü.

26.4.1976 tarihli bu başvuru olumlu karşılanmakla birlikte, sonuçsuz kaldı. Ancak, okulun bütünlüğü içinde film çalışmaları yapma ve bu konuda Fakülte'den ödenek sağlama konusunda beliren olumlu yaklaşımın değerlendirilmesi gerekliliği düşüncesiyle, 28.5.1976'da yeni bir öneri yetkili kurullara sunuldu. Kabul edilen bu öneride; 'Türkiye'deki Batak Göl, Yaylacılık ve Tatlı Su Balıkçılığı ve Sorunları'nın incelenmesi ve belgesel tür içinde filmsel olarak ortaya konulması amaçlanıyordu. Film çalışmaları ya-

(46) a.k., s. 17.

nında, yöreyi tanıtıcı fotoğrafların da çekilerek, bu fotoğraflardan oluşacak bir sergi açılması konusunda da görüş birliğine varıldı.

Ham film alımı için gerekli parasal olanağın sağlanacağı kesinleştikten ve öneriyi sunanların, Fakülte tarafından bu konuda yolluklu olarak görevlendirildiklerine ilişkin Fakülte Yönetim Kurulu kararı belirlendikten sonra, Ladik batak gölü ve yöresi, üç yıllık tasarımın ilk çekim aşaması olarak saptandı.

Çalışma ekibi, 19-22.6.1976 tarihleri arasında, yöreyi tanımak ve film çalışmasının koşullarını saptamak amacıyla Ladik İlçesi'ne giderek ön araştırmaları gerçekleştirdi. Gözlemlerin ve araştırmaların sonuçları yörenin, filmin mesajı açısından uygunluğunu gösterdikten ve ekip üyelerinden Hamza İnanç'ın akrabalık ilişkileri nedeniyle yörede tanınmakta oluşunun özellikle yerleşim, beslenme ve barınma, halkın kabulünü sağlama konularında büyük kolaylıklar sağlayabileceği saptandıktan sonra, Ankara'ya dönülerek çekim hazırlıklarına başlandı.

Batak göle ilişkin çekimlerin, göldeki saz kesimi döneminde yapılması gerektiğinden, Ladik'li öğretmenlerle haberleşildikten sonra, çekim için uygun zaman saptanarak, Samsun Valiliği ve Ladik Kaymakamlığı'na Okul Müdürlüğü'nce bilgi yazıları gönderildi ve 8 - 14.7.1976 tarihleri arasında yöreye gidilerek, çekim işlemi gerçekleştirildi.

Çekimi tamamlanan filmin bir an önce yıkanması için bir takım dış olanaklar zorlandı ve bu işlemin para ödemeden gerçekleştirilmesine çalışıldıysa da bir sonuç elde edilemeyince, yıkama ve baskı işlemlerinin yurtiçinde para ödeyerek yaptırılması zorunluğu doğdu.

22.9.1976'da film laboratuvarlarına postalanan öneri isteme mektuplarına gelen yanıtlar satınalma komisyonunca açılarak bir firmanın -en az ücret isteyen- önerisi kabul edildi.

12.11.1976'da laboratuvara ulaştırılan filmlerin iş kopyesi, 3.12.1976'da alındı ve Ankara'da Basın ve Yayın Genel Müdürlü-

---

(*) Öneriyi sunan ve çalışmayı yürüten ekip; Güner Sarıoğlu, Uygur Kocabaşoğlu, Hamza İnanç ve Nilgün Abisel'den oluşmaktadır.

ğü gösteri salonunda izlenerek aynı kurumun kesme odasında kaba kurgusuna başlandı.

Ladik ve Yöresinin Ozellikleri : Bir belgesel filmle sorunlarını ortaya koymaya çalıştığımız ve okuldaki ilk filmsel çalışmanın konusu olma sonucunu doğuran Ladik ve yöresine ilişkin bilgileri de kısaca özetlemek yararlı olacaktır.

Ladik, Samsun İli'ne bağlı, Akdağ'ın kuzey eteklerine kurulu bir ilçe. Kara ve deniz iklimlerinin özelliklerinin etkisi ve 950 m. yüksekliğiyle, ormanlarının bolluğuna bağlı olarak sürekli yağış alan Ladik ve yöresinin en tipik özelliği, doğal bir baraj niteliği taşıyan ve yine Akdağ'dan çıkan çayların beslediği 'batak göl' dür. Bu göl, varlığı ile yörede nemlilik oranını % 25'e çıkarmakta ve yılın 3/4'ünün sisli geçmesine neden olmaktadır. Yeşilırmağın kollarından Tersakan Çayı gölün ayağını oluşturmakta ve bu çay üzerinde kurulmuş olan su bendiyle (regülatör) gölün su düzeyi denetlenerek, Suluova ve Merzifon ovasındaki tarımsal alanların sulanmasına yardım edilmektedir. Ancak yaklaşık 25 km.^{2} lik bir alanı kaplayan ve büyük bir bölümü bataklık olan gölün kabarması ve oluşan sis, Ladik ovasındaki tarımsal üretimi olduğu kadar, tüm yaşam koşullarını da olumsuz biçimde etkilemektedir.

Ladik ve yöresinde üretim tarıma dayalıdır. Başta tahıl olmak üzere, çeşitli sebzeler ve şekerpancarı yetiştirilmektedir. Üretimine yeni başlanmış bir diğer endüstriel bitki de ayçiçeğidir. Bu bitkinin, yörenin doğal koşullarına daha iyi uyduğu ve veriminin yüksek olduğu söylenmektedir. Modern tarım araçlarından pulluk ve traktör sayısı oldukça fazla olmakla birlikte, traktörün özellikle ulaşımda büyük ağırlık taşıdığı görülmektedir. Tarımda en önemli sorun, toprak darlığı ve verim düşüklüğü olmakta ve gölün kabartılması bu sorunları iyice yoğunlaştırmaktadır. Kredi, gübreleme, ilâçlama gibi tarımsal girdilerin yetersizliği, su basması ve sis nedenleriyle, gereken ve beklenen düzeyde verim alınamamakta, tahıllarda 'ker' denilen hastalık görülmektedir.

Yörenin ikinci önemli üretim uğraşı olan hayvancılığın önemi giderek artmakta ve hatta gölün ıslah edilmesi halinde, bu uğraşın birincillik niteliği kazanacağı anlaşılmaktadır. Barınma ve beslenme koşullarının elverişsizliği verimi düşürmekte, özellikle gölün kabarması otlak ve meraları daraltmakta, hayvanlarda hastalıklara neden olmakta ve köylüleri yaylacılığa yönelterek, yayla

koşullarına dayanıklı fakat verimi düşük karasığırcılığı yaygınlaştırıp, yeni türlerin gelişmesini engellemektedir. Hayvancılığa ilişkin ilginç bir olgu da; çevreden yaz aylarında ovaya başka sürülerin getirilmesi ve kışlık beslenme için gerekli otların büyük bölümünün doğu illerine satılması olmaktadır.

Ladik Gölünde çeşitli balıklar bulunmaktaysa da bu, çevre köylerine ekonomik bir katkı sağlamamakta, gölün balığı her yıl kiracıya devredilmekte ve avlanan yaklaşık 50 ton balık, çevre illerinde tüketilmektedir. Son yıllarda yörede arıcılığın önem kazanmaya başlamış olduğu görülüyor. Buna, iklimin ve bitki örtüsünün elverişliliği ve öğretmenlerin bilimsel uygulamaları getirmesi neden olmuştur. Yörede, kümes hayvancılığı da oldukça yaygındır.

Ladik ve yöresindeki tüm üretim uğraşlarında, ögütlenme ve ürünlerin pazarlanması konularındaki yetersizlikler ve boşluklar, çabaların değerlendirilememesi, emeğin karşılığının alınamaması sonucunu doğurmaktadır. Köylüler durumlarını anlatan şu deyişi sıkça kullanmaktadırlar: «Çalış çalış onma, ye ye doyma.»

Köylerin tümü olmamakla birlikte, büyük çoğunluğu elektriğe kavuşmuştur. Yine, köylerin ilçe merkeziyle olan ulaşımı geniş ölçüde sağlanmış bulunmaktadır. Sağlık koşullarına ters bir biçimde bile olsa, doğal yapının bir sonucu olarak köylerde su sorunu çözülmüş sayılabilir. Köylerin çoğunda ve merkezde ise üç ilkokul, yine ilçe merkezinde bir ortaokul vardır. Ayrıca, eski Akpınar köy enstitüsü de bugün Öğretmen Lisesi olarak öğretimini sürdürmektedir.

İlçe merkezinde, 1959'da kurulan sağlık merkezi, köylerin gereksinimini bir ölçüde karşılamaktaysa da, özellikle yaylaya çıkışta, sağlık sorunları çözümsüz kalmaktadır. Nemlilik oranının yüksekliği, çevre halkında yaygın akciğer ve romatizma hastalıklarına neden olmaktadır. İlçeye 13 km. uzaklıktaki sıcak su kaynağı köylülerin romatizma için yaz aylarında başvurdukları doğal bir çare niteliği taşımaktadır.

Çevre halkı arasında büyük bir çekişme ve huzursuzluk yoktur. Fakat yoğun olan genel huzursuzluk, gölün ne yönde bir projeye bağlanacağı konusunda kesin bir sonuca ulaşılamamasından

doğmaktadır. Topraklarının geleceğinden güvensiz ve kuşkulu olan çevre halkı, kalma ya da göçme arasında bocalamaktadır. Yaz aylarında zaten var olan mevsimlik işgöçü, giderek tüm hanenin çevre illerine ve sanayi merkezlerine göçme eğilimine dönüşmektedir. Ayrıca, yaylaya çıkış, ailelerin bölünmesine ve ilişkilerde kopukluklara neden olmaktadır*

Belgesel filmin ana konusunu oluşturan batak göle ilişkin bilgileri de şöylece özetleyebiliriz:

Gölün durumu, uzun zamandan beri üzerinde tartışılan ve çeşitli projelerin geliştirilmesine neden olan bir sorun niteliğindedir. Gözlemlerimizden çıkan sonuç, bu sorunun çözülmesinin zorluğunu ve konunun giderek siyasal bir araç durumuna dönüştüğünü ortaya koymaktadır. 1950'lerden başlayarak birçok kez ölçmeler yapılmış, köylülerin engellediği kanal açma çalışmalarına girişilmiş, 1952'de Tersakan Çayı üzerindeki su bendinin yapımına başlanmış ve 1955'de de DSİ. tarafından göle ilişkin üç proje hazırlanmıştır. Ancak, gölün kurtulması, düzenlenmesi ve şişirilmesine ilişkin bu projelerden hiçbiri gerçekleştirilememiştir. 1974 yılında su bendi kapaklarının açılması sonucu, çok geniş ekili topraklar, mera ve otlak su altında kalınca, çevrenin köylüleri su bendinin yanında bir kanal açma çabasına girişerek, kendilerine engel olmak isteyen hükümet kuvvetlerine karşı direnmişler ve bunun sonucunda tutuklananlar olmuştur. Bu girişimin sonucunda, açılmaya başlanan kanal kapatılmakla birlikte, su bendinin kapakları da açılarak fazla su dışarı akıtılmıştır. 1975'de ise, su düzeyinin 2 m. yükseltileceği söylentisi yayılmışsa da, 30-40 dönüm toprağın kamulaştırılması için başlatılan çalışmalar da bugün için durmuş bulunmaktadır.

Gölün çevre halkı için tek bir yararı-tüm zor koşullara ve verimsizliğine karşın- göldeki sazların biçilerek kurutulması ve bunlardan hasır dokunmasıdır. Gerek kesim işinin zorluğu ve gerekse dokunan hasırların son derece ucuza satılması, verilen emeğin boşa gitmesine neden olmaktadır. Örülen hasırların bir bölümü Ladik pazarında satılmakta bir bölümü de aracılar tarafından Adana'ya götürülmektedir. Söylendiğine göre, bu çok

(*) Bu bölüm, Ladik öğretmenlerinin notlarından ve gözlemlerimizden yararlanılarak derlenmiştir.

zahmetli üretimin sonucunda bir hasırın fiyatı 5 TL. olmakta ve hasır üreten bir hanenin, bu üretimden elde ettiği yıllık toplam gelir 1000-2000 TL. yi geçmemektedir.

Göl konusunda köylüler, partiler arasında hiçbir fark görmediklerini belirtmektedirler. Onlara göre, her parti, Suluova ve Merzifon'daki büyük toprak sahipleriyle çatışmaya girmekten kaçınmaktadırlar. Seçim dönemlerinde çeşitli vaadler köylüler avutulmakta ve seçimden sonra yine eskiye dönülmektedir. Bu arada, gölün şişirilerek baraj olarak kullanımı sonucunda sulaması yapılan toprakların veriminin yüksekliğine dayanılarak, bu topraklardan elde edilen ekonomik yararın belirli yerlerde toplanmasının önlenmesiyle, ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlanabileceği yönünde görüşler de öne sürülmektedir. Ancak bugünkü uygulama böyle bir sonuç getirmediğinden ve gerçekçi çözüm yolları için araştırma ve incelemeler yapılmadığından; gölün kabartılması halinde, toprakları su altında kalacak ve hayvanlarına otlak bulamayacak olan çevre köylülerine, ne gibi yaşam güvenceleri getirileceği de bilinmemektedir.

Gölün şu andaki durumu, üretimde verimsizliğe, önemli sağlık sorunlarına ve genel bir huzursuzluğa neden olmaktadır. Çevrede yaygın inanış, gölün düzenlenmesinin (ıslahının) büyük yarar getireceği, yoğun sis ve nemliliğin önlenerek tarımsal üretimde verimin artacağı, balıkçılığın gelişeceği ve yeni otlak alanları kazanılacağı yolundadır. Gölün bütünüyle kurutulması durumunda ise, elde edilen geniş topraklar üzerinde yoğun hayvancılığın gelişeceği ve çevrenin kalkınarak zenginleşmesinde önemli bir adım atılacağı ileri sürülmektedir.

Gözlemlerimize dayanarak, doğal yapının getirdiği olanakların gerektiği biçimde değerlendirilemediğini, ekonomik ve toplumsal örgütlenme eksikliğinin, halkın bugünkü durumu ile doğal zenginlikler arasındaki büyük çelişkiye neden olduğunu söyleyebiliriz. Ladik belgeseliyle, işte bu çelişki ve bir artı sorun olan batak göl olgusu ve yarattığı sorunlar anlatılmak istenmektedir.

Uygulama, Olanakların Orgütlenmesi: Belgesel bir film çalışmasını başlatmak amacına yönelik düşünsel düzeydeki çabalar daha önce açıklandığından, doğrudan olanakların örgütlenerek, yapım aşamalarının gerçekleştirilmesine ilişkin sorunlara geçmek

ve böylece okulumuzda ileride yapılacak çalışmalara ışık tutabilecek deneyimleri sıralamak yararlı olacaktır.

Birinci bölümün sonunda Barry Callaghan'ın görüşlerinden yararlanılarak bazı örgütlenme zorunluluklarına değinilmişti. İşte bu zorunluluklar ve yapımın farklı aşamaları için önceden hazırlanması gereken koşullar açısından Ladik belgesel filmi çalışmasının bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Okul öğretim görevlilerinden Güner Sarıoğlu'nun film yapım önerisine dayalı olarak, çekim fikri oluştuktan ve ilk olumlu gelişmelerin ışığı altında saptanan konunun, mesajın içeriğine uygunluğu da belirlendikten sonra ekip üyelerinde, bir an önce çekime başlama isteği güç kazandı. Ancak, bu filmin okulda gerçekleştirilecek ilk çalışma niteliğini taşımasının getirdiği sakınırlık ve olanakların sağlanmasında karşılaşılan güçlükler -yönetimsel kararların alınması, ham filmin sağlanması, var olan gereçlerin onarımı ve bakımı, olmayanların çeşitli kaynaklardan sağlanabilirliğinin araştırılması vb.- nedeniyle, ön araştırmalara geniş zaman ayırma kuralı, bir ölçüde kendiliğinden gerçekleşti ve çekim sırasında doğabilecek bazı sorunların çözülebilmesi sağlanmış oldu.

Olayların ve çalışmaların geçirdiği aşamaları daha iyi anlayabilmek için yine Callaghan'ın ayrımlamalarına uyarak, örgütlenme evresini inceleyelim:

1 — Donanımın örgütlenmesi: 35 mm. lik renkli ham filmin kullanılmasına, yapımı tasarlanan belgeselin niteliği, çekimi yapılacak yörenin doğal özellikleri, 16 mm. lik yeterli uzunlukta renkli film stoğunun sağlanamaması ve bu filmlerin işlenme olanaklarının Türkiye'deki kısıtlılığı neden olmuştur. 35 mm. lik film kullanmaya karar verildiğinde ,okulun sahip olduğu 35 mm. lik kameradan ve yardımcı donanımından yararlanabilme olanağı doğmuştur.

Daha sonra, ön araştırmaların getirdiği sonuçlar da göz önüne alınarak hazırlanan; araç, gereç listesinde ortaya çıkan eksikliklerin, çeşitli kaynaklardan elde edilmesi çabalarına girişilmiştir. Aşağıdaki listede, çekimde kullanılan araç ve gereçlerin hangilerinin nerelerden elde edildiği gösterilmektedir :

Arriflex 35 II B kamera ve mercekleri-28 mm. Schneider Xenon, 50 mm., 75 mm. Cine Xenon, 25-250 mm. Angenieux değişir odaklı mercek. (BYYO).

Mercek güneşlikleri, Wratten 85 filtre (G. Sarıoğluna ait)

Kamera üçayağı, kısa üçayak, üçayak uyumlayıcısı, (BYYO).

Üçayak hidrolik çevrinme başlığı (Basın ve Yayın Gen. Md.'nden).

Mercek fırçaları ve temizleyici kağıdı (G. Sarıoğlu'na ait).

İki batarya, iki kablo, iki adet 120 mm. lik doldurmalık kaset (BYYO).

Bataryaları doldurmak için iki transformatör (Biri G. Sarıoğlu'na, diğeri USIS'e ait.

Film değiştirme torbası, boş makara göbekleri, taşıma çantaları (BYYO).

Su geçirmez kamera kılıfı (yok).

Pense, kargaburnu, tornavida gibi gereçler. (G. Sarıoğlu'na ait).

Renk testi için görüntüsel gereçler (yok).

Işık ölçer ve yardımcı donanımı (Biri Hamza İnanç'a, ikisi G. Sarıoğlu'na ait).

Çekim tahtası, silgi, tebeşir, ip kareli defter, kalemler vb. (Ekip üyelerince satın alındı).

2500 m. Kodak Eastman-Color Negatif ham film. (BYYO).

İki adet 1000'er Watt'lık kuars iyodlu lamba, sungun ve kabloları (G. Sarıoğlu'na ait).

Çeşitli amaçlar için fiş, priz ve duylar (Ekip üyelerince satın alındı).

Uzatma kabloları (G. Sarıoğlu'na ait).

Uher ses alma yagıtı ve yardımcı donanımı (BYYO).

Manyetik ses bandı, - 5 x 600 feet (BYYO).

3 takım 5'lik pil (Ekip üyelerince satın alındı)

Görüldüğü gibi çekimin gerçekleştirilmesinde varlığı gerekli bazı gereçler okulumuzda bulunmamaktadır. Örneğin; hidrolik üçayak çevrinme başlığı olmaksızın çekim yapmak neredeyse olanaksızdır. Bu gereçle, sağa ve sola, aşağı ve yukarı çevrinmeler gerektiği biçimde başarılabilir. Bunun kadar önemli sayılmayacak bazı diğer küçük kalemler de yine zaman zaman çalışmanın yürütülmesinde son derece önemli olmaktadır. Özellikle enerji sisteminin ilkel olduğu iç çekimlerde, aydınlatmanın sağlanabilmesi için, çeşitli gereçlerin elde bulunması koşuldur.

Bu listedekilerin sağlanması tüm donanımın örgütlenmiş olduğu anlamına şüphesiz ki gelmiyordu. Çünkü özellikle, yapımın çekimden sonraki aşamaları konusunda kesinleşmiş hiç birşey yoktu. Yıkama, baskı, seslendirme, eşleme ve kurgu gibi çalışmaların gerçekleştirilebileceği laboratuvar ve stüdyoların hangileri olacağı bilinmediği gibi, bunların çalışmalarına ait örnekleri inceleme olanağından da yoksun bulunuluyordu. İşte burada, okulun bu tür uygulamalara yönelik belirli bir ödeneğe sahip bulunmayışını ve bu konuda kararları kendisinin alamayışını büyük bir eksiklik olarak belirtmek gerekiyor. Bu durum aynı zamanda çekimi yapılan filmin tamamlanabilmesindeki belirsizliğe de neden olmaktadır. Okulun, kendi olanaklarını tam olarak gerçekleştirinceye dek, filmsel çalışmalarda yararlanacağı özel kuruluşlar ve kurumlarla belirli ve sürekli bir biçimsel ilişki kurması gerekliliği de böylece ortaya çıkmaktadır.

Çekimin yapılacağı alanda oluşturulması gereken örgütlenme ve düzenleme çalışmaları ise, yetkili idari makamlara gönderilen yazıların dışında tamamen, biçimsel olmayan ilişkiler etrafında oluşturulmuş ve okulumuzda gerçekleştirilen bu ilk filmsel uygulamada, kurumsallaşmış ilişkilerin ve olanakların eksikliği her an kendini hissettirmiştir. Ekip üyelerinden birinin memleketi olması, Ladik yöresinin bir belgesel film biçiminde sunulabilmesi olanağını hazırlayan önemli etkenlerden biridir. Gerçekten, gerek ön araştırma ve gerek çekim sırasında, kasaba ve köylere

tepki görmeden girebilme ve en önemlisi beslenme ve barınma sorunlarının çözülmesi de, bu akrabalık ilişkilerine dayanmıştır.

Yöreye yapılan her iki yolculukta ve köylere ulaşımda ekip üyelerinden ikisinin otoları kullanılmış, ancak binek arabalarının yollarına giremediği dağ köylerine ise, köylülerden birinin kamyonundan yararlanılarak ulaşılabilmiştir. Karşılaşılan bu sorun, okulun film ve diğer çalışmalarda kullanılmak üzere gereken nitelikte bir taşıt aracına gereksinimini ortaya koymaktadır.

Barınma ve beslenme sorunuysa Ladik ilçesi köy öğretmenlerinin, bir eğitim kurumundan gelen kişilere duydukları yakınlıktan büyük ölçüde yararlanılarak, Büyükkızoğlu köyünün ilkokulunda konaklanarak çözümlenmiştir.

Çevre halkının, göle ilişkin sorunlarında temellenen kuşkuları nedeniyle yörede uzun süre kalınamaması, özellikle denetlenemeyen olayların yazımlanmasında sıkıntılar yaratmışsa da, boi ham filmin olması çekim sırasında ortaya çıkan pek çok olanağın değerlendirilmesini sağlamıştır. Çekim sırasında 1800m. lik film tüketilmiştir.

2 — Ekip üyelerinin işbölümü içinde çalışması, bir gece önceden sonraki gün yapılacak işlerin detaylı olarak örgütlenmesi zamanın değerlendirilmesinde yararlı olmuştur. Bu arada, göl yakınında, ovada ve yaylada yapılan çekimlerde araç ve gereçlerin taşınımı bir sorun olarak ortaya çıkmış ve zaman zaman yine kişisel ilişkilerle, köylü gençlerden bu konuda yardım sağlanabilmiştir. Filmin tamamlanabilmesi açısından, çekimden sonraki aşamalarda gerekli olan teknik eleman -kurgu, ses teknisyeni gibi- gereksinimi de yine eski arkadaşlık ilişkileri çerçevesi içinde çözülmeye çalışılmaktadır.

3 — Akçalı olanakların örgütlenmesi açısından ise, olması gerekenden uzak bir durumla karşı karşıya kalındığı bir gerçektir. Çekime başlamadan önce bir bütçe hazırlanması olanaksızdı. Okulun statüsü nedeniyle her aşama için, o aşama öncesi yapılan başvurularla parasal olanaklar sağlanabilmiştir. Böyle bir filmsel çalışmanın yapılıp yapılmamasına karar vermede, okul yönetimi bağımsız davranamadığından, çalışmanın giderlerinin toplam olarak bildirilmesinin bir çekingenlik yaratarak film yapımını ön-

leyebileceği inancıyla, böyle bir uygulamaya gidildiğini de açıkca belirtmekte yarar vardır.

Filmin yıkanması, kopyası ve baskı işlemleri konusunda en az ücreti öneren laboratuvarın bu işlemleri yapmak üzere seçilmesi, bazı sakıncaları da beraberinde getirmiş ve tasarruf amacıyla özellikle filmin kurgusunda istenilen bazı anlatım yöntemlerinden vaz geçmek zorunluğu doğmuştur. Çekimi tamamlanan filmin laboratuvara ulaştırılmasında da biçimsel olmayan en kısa yola başvurularak, filmler elden götürülüp, hazırlanan kopyası da yine elden teslim alınmıştır. Aksi halde, bu süre iki aydan fazla bir zaman alacak ve ulaşımda bazı sakıncalar söz konusu olabilecekti. Burada belirtilmesi gerekli bir nokta da, yine tasarruf amacıyla, filmin iş kopyesinin siyah-beyaz hazırlatılmasıdır. Laboratuvar ilgilileriyle yapılan görüşmede de ortaya çıktığı gibi; bu siyah-beyaz kopyanın elde edilmesinde, yine aynı nedenle ışık düzeltmesine gidilmemiş, dolayısıyla maliyette 6-7000 TL. lık bir düşürme yapmak uğruna üzerinde renk değerlendirmelerinin başarıyla yapılamadığı bu kopya ile çalışmak zorunda kalınmıştır. Bu deneyimin sonucunda, elde edilmek istenen ürünün filmsel başarısı açısından renkli iş kopyasının bir gereklilik olduğu anlaşılmış bulunmaktadır.

İş kopyasının işlenmesi sorunu da, anlaşmaya varılan laboratuvarın İstanbul'da oluşu nedeniyle -İstanbul'a gidip, kurgu ve seslendirme işlemleri bitinceye kadar kalmak gerekecekti- yine biçimsel olmayan ilişkiler çerçevesinde çözülmek zorunda kaldı. Basın ve Yayın Genel Müdürlüğündeki tanıdıklar yoluyla ilk olumlu yanıt alındıktan sonra, okul müdürlüğünden bir yazı götürülerek işleme biçimsellik kazandırılarak kesme işlemine bu kurumun kesme odasında başlandı. Ancak bu kez, genel müdürlüğün kesme odası bir tane olduğundan ve kurumun kendi çalışmaları da burada yapıldığından, sürekli çalışma olanağı bulmak son derece güçleşmiş olmaktadır. Sonraki aşamaların sorunları da benzer biçimde çözülmeye çalışılacaktır.

Parasal desteğin sağlanması konusunda, var olan sistemin çalışmanın doğasına ters düşen eksiklik ve düzensizliklere, en iyi örnek; okulun ses kayıt aygıtının onarımı ve manyetik ses bandı alımı sırasında karşılaşılan durumdur. Okulun elinde var olan para, yalnızca kamera, kamera ayağı, ve iki doldurmalığın bakım

ve onarımına yettiğinden, ses aygıtının onarımı ve ses bandı alımı için kişilere ve ticari kuruluşlara tam anlamıyla yalvarmak gerekmiştir. Fakültenin yetkil memuruyla birlikte, fakülteye uzun süredir iş yapmakta olan bir elektrikçiden, ilerde yapacağı çalışmalarla birlikte ödenmek üzere 500 TL. borç istenmiş, ancak elektrikçi vermeyi kabul etmeyince, tanıdık bir mağaza sahibiyle onun arkadaşı olan bir başka mağaza sahibi üzerinde baskı yaptırma yoluna gidilerek bantlar, borçlanma yoluyla çekimden bir gün önce elde edilebilmiştir. Ses aygıtının onarımı da benzer biçimde yaptırılmış, onarımcı «üniversiteyle iş yapmama kararı»ndan zorla caydırılmıştır. Üzücü olan Temmuz ayında yapılan bu onarımın karşılığının Ankara Üniversitesince çeşitli nedenlerle bugüne dek ödenmemiş olmasıdır. Çok daha üzücü olan durum, filmin müziğinin sahibine, metin yazarına, kurgu elemanına, anlatıcıya ve çevirmenlere de ödeme yapılamamasıdır. Son derece düşük olan bu parasal ödemeler için pek çok yollarla başvurulmuşsa da; hem üniversite sisteminin elverişsizliği hem de yetkili kurulları oluşturanların soruna gereken ilgiyi ve desteği göstermemelerine bağlı olarak hiç bir sonuç alınamamıştır. Yerleşmemiş ve kurumsallaşmamış işlemler oluşmadıkça, dostluk ve hatır temellerine dayalı çalışmalarla bir yere varmak olanağı yoktur. Bu durum, çalışma ve yeni ürünler verme isteğini kökünden olumsuz bir biçimde etkilemiş ve gelecekteki çalışmalar için çok kötü bir deney olmuştur.

Görüldüğü gibi tüm çalışmalar, film yapımının temel kurallarına büyük ölçüde ters düşen bir düzenleme içinde yürütülmüştür. Kuşkusuz bunda ekip üyelerinin kusurları da etkili olmuştur. Buna rağmen, çalışmanın gerçekleştirilmesi konusunda gösterilen ısrarın amacı, bu tüm eksikliklerine karşın bir ürünün ortaya konmasıyla yetkililerin, işin olabilirliğine inandırılarak, konuya gerekli ilgiyi göstermelerini sağlama sonucunu elde edebilmek olmuştur. Var olan tüm bu koşullar içinde, ürünün kendisinden çok girişim ve bu girişimin sürdürülmesi önemli olmaktadır. Bu yazıda, filmsel uygulamaların okulumuzdaki geleceği açısından olanakların ve özellikle olanaksızlıkların belirtilmesine ve bugünkü durumda bir değişiklik olmaması halinde, Ladik belgeselinin ilk ve son girişim olacağının vurgulanmasına çalışılmıştır.

III — SONUÇ:

Toplumsal yaşamın boyutlarından biri olarak kabul edilmesi gereken sinema alanında, gerçekçi ve kesin önlemlerin alınması ve gerçekten özgür bir Türk sinemasının oluşturulması, bugün için olası görünmüyor. Çünkü, sinemamızda, temelden bir yapısal değişiklik ve tüzel düzenlemelerde yapılacak yeni biçimlendirmeler için, günümüz ortamı elverişli değildir. Ekonomik durumu ve tüzel düzenlemeleri açısından bakıldığında, sinemamızın toplumsal yenilenmeye olumlu katkılarda bulunmasını beklemek, bu koşullar altında sanatsal bir gelişim göstermesini beklemekten çok daha düşsel bir tutum olacaktır.

Sinema her sanat gibi ancak özgürlükçü bir ortamda var olabilir. Sinemada, hem yaratıcının hem de izleyicinin özgür olması ilk koşuldur[47]. Dolayısıyla Türk sinemasının gelişimi, bilimsel buluşlarla, yaratıcılığın bütünleşebilmesi ve toplumsal yarar amacına yönelik olarak kullanılması, ancak gerçekten özgürlükçü bir düzen içinde gerçekleşebilir.

Bütün bunların yanısıra, sinemada çalışacak kişilerin yetiştirilmesinde, bir merkez etrafında oluşturulacak eğitim kurumlarına da gereksinim vardır. Bu yazıda bir kaç kez tekrarlandığı gibi, eğitsel düzenlemeler açısından okulumuz, ileriye dönük çalışmalarında ve örgütlenmelerinde konuya öncelik ve ağırlık vermek zorundadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, okulumuzun bugünkü yapısı ve olanakları filmsel çalışmaları engelleyici niteliktedir. Okulun bağımsız ödeme yetkisinin olmayışı, kararlarının Fakülte'ye bağımlı olması; filmsel uygulamalarda gerekli olan insan etkeni, araç, gereç ve akçalı kaynak sağlama konularında çok büyük kısıtlamalar getirmektedir. Herşeyden önce, üniversite ve fakülte çevrelerinde, okulun amaçları, işlevleri ve işlerliği açısından bu tür çalışmaların gerekliliği konusunda yaygın bir fikir birliğinin oluşturulması öncelik taşımaktadır. Buna koşut olarak sağlanacak her türlü destekle, gerekli donanımın bir an önce tamamlan-

(47) Atilla DORSAY «Fransız Siyasal Partileri Sinema ve Sinema Reformu Üstünde görüşlerini Açıklıyor», **Cumhuriyet Gazetesi**, 14.1.1977 s. 6.

ması, bürokratik kayıtlama ve kısıtlılıkları önleyici olanakların yaratılması ve uygulamalı çalışmaların koşullarına uygun yeni örgütlenme ve düzenlemelere gidilmesi olasılık kazanacaktır

Çalışmalara öğrencilerin ne tür bir düzenleme içinde katılabilecekleri saptanarak, daha geniş çaplı yapımlarda doğacak güçlüklerin şimdiden çözülmesi de zorunludur. Özellikle, Ankara dışında çekilecek filmlerin ve çekilen filmlere uygulanacak diğer işlemlerin birlikte getirdiği ulaşım, barınma, beslenme, çevreden kabul görme gibi sorunlar tek tek ele alınmalıdır. Film ekiplerinin çekim yöresine gidiş gelişlerinin sağlanması amacıyla, Gümrük ve Tekel Bakanlığı'yla ilişki kurularak yeterli nitelikte bir ulaşım aracının okulumuza kazandırılması, Kızılay Kurumu'ndan yada Gençlik ve Spor Bakanlığı'ndan barınma zorluğunu ortadan kaldıracak nitelik ve nicelikte -gerekli donanımıyla- çadır elde etme olanakları araştırılmalıdır. Tüm uygulamalı çalışmaların giderlerini karşılamak üzere, her yıl bütçede bir ödeneğin ayrılması, ham filmlerin gümrük ve resimlerden bağışıklı olarak yurt dışından satın alınması, filmlerin yapım aşamaları için gereksinim duyulan laboratuvar, stüdyo olanaklarının ve teknik işlemleri yürütecek görevlilerin okul bünyesi içinde sağlanmasına yönelik çabaların hızlandırılması, bunlar gerçekleşinceye dek özel kuruluşlarla kısa zamanda bağlantı kurarak biçimsel ilişkilerin sürdürülmesi, gelecekteki çalışmaların sağlığı açısından ön koşullar olmaktadır. Yurtiçi ve yurtdışı kurum ve kuruluşlarla ortak yapımlar üretme, onların sunabileceği olanakları araştırarak kullanım yolları bulma konularında da okul görevlilerine ve yönetimine büyük görevler düşmektedir. Okul içinde, en kısa zamanda kurulacak bir komisyonun, Ankara Üniversitesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesi içinde tüm bu sorunların nasıl çözümlenebileceğine ilişkin durum saptamaları yaparak, öneriler getirmesi zorunludur.

Tüm bu koşullar zorlanmadığı ve aksaklıklar giderilmediği sürece, Ladik belgesel filmi yalnızca bir çaba olarak kalacak, ikinci ya da üçüncü çabalara girişilemiyecek ve BYYO yine; kuramsal bilgiler veren, mesleki deneyim sağlamada yetersiz bir öğrenim kurumu olarak kalacaktır.

Dileğimiz ve umudumuz, gerek okul, gerekse fakülte yönetiminin özellikle ilk uygulama örneğinin sergilenmesinden sonra,

bu konuya iyi niyetle eğileceği ve çözüm yollarını arayarak gerekli düzenleme ve örgütlemelerin yapılabileceği yolundadır. Böylece okulumuz, Türk sinemasının gelecekte oluşacak yeni düzenlemelerine daha kolayca uyum sağlıyarak, çeşitli katkılarda bulunabilecektir.

TELEVİZYONDA TECİMSEL YAYIN (REKLAM) VE TÜRKİYE UYGULAMASI

Erkan OYAL

TODAİE Öğretim Üye Yardımcısı

GİRİŞ :

Çağdaş televizyon işletmeciliğinin gerektirdiği parasal kaynak gereksemesi büyük tutarlara ulaşıyor. Yatırım ve işletme giderlerinin belirli bir kaynaktan karşılanmasının sakınca ve olanaksızlığı, hemen her ülkede televizyon işletmelerini çok-kaynaklı dizgeler aramaya yöneltiyor[1].

Eğer radyo-televizyon hizmeti, belirli bazı nedenlerle devlet tekeline bırakılmışsa, bu amaçların giderlerinin toplu finansman yöntemiyle karşılanması kuraldır. Her yıl kamu bütçesine konulacak ödeneklerle hizmetin yürütülmesini öngören böyle bir uygulama, siyasal erkin yayın kuruluşu üzerinde hak öne sürmesine yol açabilmektedir. Kuruluşun siyasal yansızlığının bu yolla zedelenebileceği kaygısı, hizmetle ilgili giderleri karşılamak için program izleyicilerinden ayrıca ücret isteme yetkilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır[2].

Ancak devletçe sağlanan bütçe ödenekleri ve izleyicilerden alınan ruhsat ücretlerinin yetersizliği, kamusal radyo-televizyon işletmelerinin giderlerinin önemli bölümünü tecimsel yayınlardan (reklamlardan) karşılamalarını gerektirmiştir.

---

(1) Walter B. Emery, **National and International Systems of Broadcasting: Their History, Operation and Control**, Michigan State University Press, East Lansing, 1969, s. 58.

(2) Akın Beşiroğlu, «Radyo-TV Yayınlarından Reklam», **TRT Yayıncılık ve Haberleşme**, S. 15, (Haziran, 1976), s. 9.

Kamusal televizyon kuruluşunun tecimsel ögeye yer vermesi, pek çok ülkenin kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Tartışmalar, genellikle, toplumsal çıkarı gözetmesi gereken kamusal kitle iletişim araçlarının, siyasal güçler karşısında olduğu gibi, ekonomik çıkarlar önünde de kayıtsız ve yansız kalmaları gereği üzerinde yoğunlaşmıştır. Sonuçta bazı ülkeler, televizyon reklamları uygulamasını bütünüyle yasaklarken, bazıları çeşitli sınırlamalarla izin vermişlerdir.

Türkiye Televizyonu'nun reklam yayınlamaya başlaması 1972 yılına rastlar. İlk yayın yıllarında çeşitli basın kuruluşlarının reklamlara gösterdiği tepki, izleyen yıllarda basının reklam gelirlerinde belirli bir düşme olmaması üzerine ortadan kalkmıştır.

Türkiye Televizyonu'nun reklam yayınlarından sağladığı kaynağın hızlı bir artış içinde bulunduğu, yetkililer tarafından sık sık yinelenmektedir. Bu bakımdan televizyon-reklam ilişkisinin ele alınarak irdelenmesinde yarar bulunduğu kanısındayız.

Açıktır ki reklam, yüzyılın tüketici toplum yapısını biçimlendirmekte küçüksenmeyecek bir işlev yüklenmiştir. Konuyla ilgili yapıtlar ülkemizde de önemli reklam gizilgücü olduğuna değinmektedirler.

Türkiye'de televizyona dönük reklamcılık uygulamasını incelerken, konuya daha geniş bir bakış açısı verebilmek üzere, reklamcılık olgusunun tarihsel evrimi ve reklamı özendiren ekonomik yapı konularına değinmeyi uygun gördük.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'de reklamcılığın gelişmesi ve televizyon reklamlarının etkinliği konularıyla, televizyondan yararlanan mal ve hizmet gruplarını irdeleyip, elde edilebilen veriler çerçevesinde aynı ürünlerin basında yaptıkları reklam giderleriyle televizyon reklam giderlerini karşılaştırarak bazı gözlemlerde bulunmak istedik.

REKLAMCILIĞIN TARİHSEL EVRİMİ

Gerçek işlevi tecimsel firmanın sürümünü artırma ve firma imgesini tüketicilerin belleğine yerleştirme olan reklam uygulaması, kimi yazarlarca üçbin yıl öncesine değin götürülmektedir. Gerçekten bazı kazıbilimsel buluntular, reklamın -daha doğru bir

anlatımla tanıtma çabasının- Antik çağlarda da görüldüğünü kanıtlamaktadır.

Reklamın çağdaş ekonomik işlevine ulaşması, görece yakın zamanlarda, sanayi devriminden sonra olmuştur. Aşırı üretimin satılmasında, reklam çabasına önem vermek gerekmiştir. Bu önemli olayın yanısıra, batı toplumlarında okuma-yazma oranının artması sonucu gazete ve dergi sayısında izlenen artış ve ulaşım-dağıtım olanaklarının hızla genişlemesi, reklamcılığın gelişmesinde vurgulanması gereken kilometre taşlarıdır. Sözgelimi, 1830'larda B. Amerika'da toplam 800 gazete ve dergi çıktığını savunan reklamcılık yazarları, 1961 yılında bu sayının 5 bine ulaştığına değinmektedirler. Anılan ülkenin toplam reklam gideri 1867'de 60 milyon dolardan 1890'da 360 milyon dolara ulaşmıştır[3]. Batılı yazarlar, bu döneme ilişkin reklam giderlerinin, ürün dağıtımı ve tüketicilerin tutumlarını etkilemekte oldukça yetersiz kaldığını belirtmektedirler. Bununla birlikte, yüksek oranlı artış, ekonomik dizgenin satış gereksemesini açığa vurması bakımından anlamlıdır.

Yüzyılın ilk yirmi yıllık bölümünü içeren dönemde ekonominin tekelci yapısı üzerinde toplanan eleştiriler, reklamlara değin uzanıyor ve geçerli önlemler alınmasına özen gösterilmesi isteniyordu. Nitekim ABD'de kural koyucu ilk reklam düzenlemeleri bu dönemde görüldü[4].

1920'li yıllarda radyo da gelişme durumunda bir reklam aracıydı. Ekonomik dizge, sürüm artırma çabalarını sürdüreceği yeni kitle iletişim aracına büyük ilgi duyuyordu. 1922 yılında New York'ta işletmeye giren radyo vericisi 1929'a değin 10.5 milyon dolar reklam geliri elde ediyordu.

Amerikan radyoları bütünüyle tecimsel niteliktedir ve parasal kaynaklarını salt reklam gelirlerinden sağlamaktadır. Bu yüzden radyo-televizyon kurumları halkın beğenileri, istekleri ve eğilimlerine uygun yayın yapmak konusunda büyük bir özen gösterirler[5]. Bununla birlikte ilk kez 1929'da Code of Ethics'le radyoların 19.00 - 21.00 saatleri arasında reklam yayınlamaları yasaklandı[6].

(3) **Historical Statistics of the United States: Colonial Times to 1957**, Washington, 1960, s. 526.

(4) **Encylopaedia Britannica**, Vol. 1, 1970, s. 181.

(5) İ. Cengiz Taşer, **Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği**, TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yayınları: 5, Ankara, 1969, s. 42.

(6) A. Beşiroğlu, **a.g.m.**, s. 14.

1930'ların büyük ekonomik bunalımı, reklam uygulamalarını da içerecek biçimde tüm ekonomik dizgenin yeniden gözden geçirilmesini gündeme getiriyordu. Ekonomik çöküntünün ana nedenlerinden biri olarak suçlanan reklam uygulaması, 1930 yılında, bir önceki yılın toplam reklam giderinin ancak yarısına ulaşabilmişti[7]. Bununla birlikte, bunalım yılları süresince pek çok firma, yeni ürün geliştirme, bunların reklamını yapma yoluyla yine de önemli kârlar sağlamayı başarabilmişti.

Bu arada radyolarda reklamın sınırsız artırılmasının kamu yararıyla bağdaşmayacağı yargısına varan Federal Radyo Komisyonu (FCC), doğrudan doğruya reklama ayrılan metinlerin, bütün yayın saatlerinin yüzde yirmisini geçemeyeceğine karar verdi. Kuşkusuz böyle bir sınırlama da, bütün programların reklamın hizmetinde olduğu gerçeğini değiştirmiyordu[8].

Ekonomik bunalım yıllarında görülen eleştiriler, A.C. Nielsen, G. Gallup ve D. Starch gibi araştırmacıları en etkin reklam türlerini incelemeye yöneltmişti.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda reklam giderleri tüm anamalcı batı ekonomilerinde hızla yükselmeye yüztuttu. Bu yükselişte televizyon gibi yeni bir kitle iletişim aracının devreye girmesinin önemi küçümsenemez. ABD'de ilk televizyon yayını WNBB adlı bir istasyon tarafından 1941'de gerçekleştirildi.

Birleşik Amerika'da 1946 yılında 3.4 milyar dolar olan toplam reklam giderleri 1950 yılında 5.7 milyar ve 1966'da da 16.5 milyar dolara ulaştı. 1960 yılında 600 istasyonu ve 58 milyon alıcısıyla televizyon dizgesi 1.6 milyar reklam geliri sağlayarak, önemini ortaya koyuyordu.

Reklam giderlerinin gelişmesi Batı Avrupa ülkelerinde de önemli aşamalardan geçmiştir. Örneğin İngiltere'de toplam reklam gideri 1938 yılında 273 milyon dolardan 1967'de yaklaşık 1.5 milyon dolara yükselmiştir. Reklam giderlerinin ulusal gelire oranı ise 1953'de yüzde 1.5; 1963'de ise 1.46 olarak belirlenmiştir. Aynı oran B. Amerika'da 1953'de yüzde 2.6, 1959'da yüzde 2.9 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, 1948 taban yıl olarak alınırsa,

(7) **Encyclopaedia Britannica**, Vol. 1, 1970, s. 182.
(8) İ. Cengiz Taşer, **a.g.e.**, s. 49.

reklam giderinin ulusal gelire oranının İngiltere'de Amerika'dan daha hızlı arttığı ortaya çıkar[9].

Aşağıdaki çizelge, reklam giderlerinin artış eğiliminin evrenselliğini ortaya koymaktadır :

Çizelge 1 Reklam Giderlerinin Çeşitli Ülkelerde Gösterdiği Gelişme (1963 - 1970)

Ülkeler	*1963*	*1967*	*1970*
B. Amerika	13.500.000	17.300.000	19.529.000
F. Almanya	730.000	1.853.500	2.693.300
Japonya	690.000	1.276.000	2.115.500
İngiltere	800.000	1.550.000	1.264.800
Kanada	599.000	830.000	1.037.000
Fransa	420.000	831.000	996.600
İtalya	284.000	324.000	672.100

Kaynak H. Tanyeri, «Reklamcılık Anlayış ve Tekniği», **Sevk ve İdare Dergisi**, S. 1-4, s. 73 ve **Ekonomi Politika Gazetesi, 27 Kasım 1972.**

Batı Avrupa ülkelerinden yalnızca İngiltere, 1967-1970 döneminde oldukça önemsiz bir azalma göstermiştir. Bunun yanında Japonya'nın yedi yıllık dönemde yüzde 300'den fazla bir artış gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

Uluslararası Reklam Birliği, 1970 yılında 75 ülkeyi içeren reklam giderleri araştırmasında, bu ülkelerin toplam 33.1 milyar dolar reklam harcaması yaptıklarını saptamıştır[10].

Kalkınmış ve kalkınmakta olan anamalcı ekonomilerde, reklam kesiminin, giderek ulusal hasıladan daha büyük paylar aldığı ve kişi başına düşen reklam giderinin yükseldiği saptanmıştır. Sözgelimi, B. Amerika'da 1967'de kişi başına 87.8 dolar gider yapılırken, Kanada'da 41.2, F Almanya'da 31 dolardı. 1970 yılında bu tutarlar sırasıyla 95.7, 52.1 ve 43.6 dolar olarak gerçekleşmiştir[11].

(9) **Encyclopaedia Britannica,** Vol. 1, 1970, s. 181.
(10) **Ekonomi Politika Gazetesi,** 27 Kasım 1972, s. 2.
(11) International Advertising Association, **Advertising in the World,** New York, 1971, s. 196.

Araştırmalar, son 30 yılı içinde batılı ülkelerde, reklam giderlerinin GSMH'daki artıştan daha fazla yükseldiğini sergilemektedir[12].

ÇAĞDAŞ ANAMALCI ÜRETİM BİÇİMİ VE REKLAM

Son yüzyıl içinde böylesine büyük bir hızla artan ve önem kazanan reklam giderlerini belirli bir ekonomik temele oturtmak gerekir. Pazarlama, özellikle reklam giderleri, anamalcı ekonomik gelişmenin gereksemesi sonucu doğmuş ve büyümüştür. Reklam, doğrudan üretimle ilişkili bir olgudur. Bu bakımdan anamalcı gelişme biçiminde üretimin çeşitli aşamalarda kazandığı özellikler içinde konuyu ortaya koymak yararlı olacaktır. Gelişmeyi üç aşamalı bir model içinde incelemek olasılıdır:[13]

İlk aşama endüstri devrimi sonrasını karşılar. Bu evrenin temel özelliği, pazara mal sunumunun kıt olmasıdır. Dolayısıyla girişimlerin bütün ilgisi, üretimi etkinleştirme ve verimi çoğaltma noktalarında toplanmıştır.

İkinci aşamada, bu sorunlar önemini yitirmiş ve «ekonomik ussallık» arayışı gündeme gelmiştir. İşletmelerin optimal boyutlara ulaşma çabaları, kendilerini mali sorunlarla yüzyüze getirmiştir. Bu aşamanın niteliksel ögelerinden birisi de endüstriyel girişimlerin kâr amaçlı birleşme ve bütünleşmelerle piyasaya egemen olma istekleridir. Her iki aşama için geçerli olan pazarlama anlayışı «geleneksel pazarlama» şeklinde nitelenir.

Üçüncü aşamada üretimi doğrudan etkileyen özellik pazar kıtlığıdır. Üretimde her tür ussallık yönteminin - özellikle planlamanın- etkin biçimde kullanıldığı bu evrede ana sorun, mal ve hizmetler için yeterli tüketici kitlesi bulabilmektir.

Öte yandan açıktır ki, türdeş bir çıktının ancak küçük bir bölümünü üretebilen çok sayıda satıcının oluşturduğu bir piyasanın özgür rekabet koşulları içinde, firmaların tek tek reklama başvurmaları gereksizdir. Böyle bir piyasadaki firma, ürettiği her

---

(12) Yakup Barouh, **Agency Structure in Advertising in Turkey**, (Master Tezi), İstanbul, 1968, ss. 36-37.

(13) Kemal Kurtuluş, **Reklam Harcamaları**, İ.Ü. İşletme Fakültesi, İstanbul, 1973, ss. 3-4.

malı o andaki pazar fiyatından satabilir; eğer çıktı miktarını artırırsa, fiyatı hafifçe düşürmesi bu fazlanın da satılmasını sağlar. Kuşkusuz böyle durumlarda bile, üretici reklama başvurabilir. Ancak bu tür reklam, tüketicileri *generic* bir ürünü daha fazla satın almaya zorlayacaktır. Reklamcılık tarihinde böylesi çağrıların önemi hiç de fazla olmamıştır

Reklamı doğuran olay kökende rekabet olgusudur. Belirli bir üretim dalında firma sayısı arttıkça rekabetin yoğunlaşması ve reklam kaçınılmaz olur. Demek ki reklamın ortaya çıkabilmesi için:

a) Aynı ürünü üreten en az iki üretici (ya da aracı) veya,

b) Aynı işlevli en az iki çeşit ürünün tüketiciye sunulması gerekmektedir[14].

Ancak reklamın gerçek işlevine kavuşması için, satıcı sayısının sınırlı ve bu satıcıların sanayideki çıktı ve satış miktarlarının önemli bir bölümünü denetimleri altında bulundurabildikleri bir pazar yapısına gerek vardır.

Geleneksel ekonomi kuramı da reklamcılık çabasını oligopolcü üretim yapısına bağlar. Oligopol piyasasında tipik firma, kendisi için tehlikeli gördüğünden fiyat rekabetinden kaçınmakta ve bazı başka yollardan müşteri çekmeye çalışmaktadır. Özellikle, belirli bir üretim dalında türdeş (homogen) olmayan çıktı üreten ve satışların büyük bölümünü elinde bulunduran *noksan oligopol* piyasasında, fiyat rekabeti yerine reklamcılık ve öteki sürüm artırma teknikleri (ambalajlama, model farklılaştırma gibi) kullanımı yeğlenir. Ürünü farklılaştırma çabası başarı sağladıkça, satıcı tekel olma niteliği kazanır. Bununla beraber, bu tür büyük reklam giderleri birbirini etkisizleştireceğinden, sonunda oligopolcüler bile kazançlı çıkamaz[15].

Çağdaş kapitalist üretim biçiminde, «mal satışına ilişkin ikna ve teşvik çabalarının maliyeti ve gerektirdiği beceri, giderek malın üretimi için harcanan çabayla başabaş gelmeye başlamış-

(14) Önder Şenyapılı, «Bir Halkla İlişkiler Sorunu Olarak Reklamcılık», **Amme İdaresi Dergisi**, C. 4, S. 3, 1971, ss. 94-95.

(15) Robert Dorfman, **Price System**, Prentice Hall Inc., New York, 1964, s. 20.

tır.»[16] Bazı mal gruplarında satış fiyatının üçte birini aşan büyük tanıtma giderleri yüzünden reklam, toplumsal bakımdan yararlı «tanıtıcılık» özelliğini yitirerek, toplumsal kaynakların boşa harcanmasına yol açar duruma gelmiştir[17].

Reklamcılığın «iyi» ve «kötü» yanlarını değerlendiren görüş, aşağı yukarı bütün geleneksel refah iktisatçılarını, reklamcılığın, kaynakların büyük ölçüde ısrafı, tüketicinin gelirinin sürekli olarak azalması, gerçek seçimlikler arasında bir seçimde bulunma özgürlüğünün sistemli olarak yok edilmesi demek olduğunu söyleyerek, reklamcılığı kötülemeye yöneltmiştir[18].

Anlaşılıyor ki, büyük firmaları egemenlik alanlarını ne denli genişletirlerse, rekabetten o denli kaçınmaya ve güçlerini rekabeti sınırlandırmaya yöneltmektedirler. Endüstriyel yaşantıda, giderek artan bu tür rekabet, bir firma ya da girişimin kendi ürünlerini rakiplerininkinden daha farklı gösterebilmek, kendi işini düzmece bir şöhret veya itibarla süsleyerek, müşterinin aklını ustalıkla çelmek ya da talebine biçim vermek, etkiye açık yönleri üzerinde oynamak ve bir ürünü ya da marka imajlı mallar grubunu zorla benimsetmek amacıyla girişilen pahalı reklam kampanyaları ve satıcılık hüneri şeklini almaktadır[19].

Görülüyor ki tekelci kapitalizmin kendi ürünü, fiyat rekabetinin azalmasının kaçınılmaz bir yan ürünü olan reklamcılık, dev şirketler gibi, sistemi oluşturan parçalardan biridir[20]. (Bu noktaya değinen iktisatçılardan birisi de Pigou'dur).

Tekelci kapitalizmin doğasında süreğen (müzmin) bir durgunluk eğilim bulunduğuna değinen pek çok düşünür vardır. İktisadi fazlanın bir kullanım biçici olarak reklamcılığın bugünkü başlıca işlevi, tüketim malları üreticilerinin ve satıcılarının adına tüketimin yanında, biriktirime karşı amansızca savaşmaktır[21].

---

(16) John Kenneth Galbraith, **Yeni Endüstri Devleti**, (Çev. B. Taplamacıoğlu), DPT., Ankara, 1971, s. 3.

(17) M. Rindina ve G. Chernikov, **Kapitalizmin Ekonomi Politiği**, (Çev. M Çulhaoğlu), Bilim Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 23.

(18) Paul Baran ve Paul M. Sweezy, **Tekelci Kapitalizm**, (Çev. F. Onaran), Doğan Yayınevi, Ankara, 1970, s. 148.

(19) Maurice Dobb, **Kapitalizm, Sosyalizm, Az Gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma**, (Çev. M. Selik), Doğan Yayınevi, Ankara, 1973, ss. 92-93.

(20) P. Baran ve P.M. Sweezy, **a.g.e.**, ss. 148-149.

(21) **A.k.**, s. 155.

ÇAĞDAŞ İŞLETME YÖNETİMİ VE REKLAM

Günümüz anamalcı üretim biçiminin tipik iktisadi birimi, belirsiz, bilinmeyen bir pazara, az miktarda türdeş çıktı üreten küçük şirket değil, bir endüstrinin hatta çeşitli sanayilerin oldukça büyük bir kısmını üreten, fiyatları, üretim hacmini, yatırımların türlerini ve miktarlarını denetleyebilen büyük çaplı girişimdir[22].

Büyük çaplı girişimin temel özelliği, planlama işlevine tanıdığı önemde belirir. İleri teknolojinin getirdiği planlama, tüketicinin ne isteyeceğine ve ne ödeyeceğine karar vermenin yanında, firmanın üretmeye karar verdiği her malın üretici tarafından kendisine de kâr bırakacak bir fiyattan talep edilmesini sağlamak amacıyla her yola başvurulmasını gerektirmektedir. Demek ki planlama, pazarın etkilerinin azaltılması ya da bu etkinin üstesinden gelinmesinde yararlanılan bir araç olmaktadır[23]. Bir başka deyişle, tekelci kapitalizmde firma, «fiyat kabul eden» değil, «fiyat koyan» bir nitelik kazanmaktadır[24].

Bu aygıtın işlerliği, bireylerin özdeksel gereksemelerinin doyurulma ölçüsüne bağlıdır. Eğer tüketici kitlenin özdeksel doyum oranı yüksekse, satın alacağı malları denetlemek ve ikna etmek kolaylaşacaktır.

Varolan üretim örgütlenmesinde, fiyatlar ve maliyetlerle birlikte, tüketici talebi de artık işletme yönetiminin konusu içinde yer almaktadır. Bu durum, firmaya çevre üzerinde denetim olanağı sağlar. Talebi denetlemenin amacı, tüketicilerin, firmanın ürettiği malı satın almalarını güvenceye kavuşturmaktır. İşletmenin denetim kurması ve sürdürmesinin önemli araçlarından biri de reklamdır.

Kapitalizmin tekelci aşamasından önce olabildiğince az kullanılan ve şirket yönetimlerine katlanılması gereken bir masraf gibi gelen reklam, günümüzde şirketlerin çoğunun yaşaması için zorunlu bir araç olma niteliği kazanmıştır. Görülüyor ki reklam,

---

(22) **A.k.**, s. 7.

(23) J. K. Galbraith, **a.g.e.**, s. 20.

(24) Tibor Scitowsky, **Welfare and Competition: The Economics of a Full Employed Economy**, London, 1952, ss. 19.

şirketlerin kârı olabildiğince artırma siyasalarının ayrılmaz bir ögesi olma yanında, onların tekelci durumlarını da korumaktadır.

Çağdaş kapitalizmin büyük ölçekli üretim biçiminde, hangi malın üretileceğine karar vermede inisiyatif, pazar yoluyla üretim mekanizmasını kendi isteklerine uyduran tüketicinin elinde değil, daha çok pazarı denetleyen hatta tüketiciyi kendi çıkarına uyarlayan büyük üretim örgütünün elindedir. Üretim örgütü, reklam aracını da kullanarak, tüketicilerin değer ve inançlarını geniş ölçüde etkileyebilmektedir[25].

GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLER VE REKLAM

Anamalcı yöntemle gelişmekte olan ülkelerin tümünde, gelişmiş ülkelere koşut sürüm artırma tekniklerinin, olanaklar ölçüsünde kullanıldığı gözleniyor. Ancak bir önceki bölümde de değindiğimiz gibi, aslında anamalcı gelişmenin tekelci evresinde gerçek boyutuna ulaşan reklam çabasının bu ülkelerde hem özendirici hem de sınırlayıcı bazı nitelikleri vardır.

Genellikle benimsendiği gibi, gelişmekte olan ülkelerde satınalma istemi oldukça yüksektir. Bununla beraber gelir düzeyinin düşüklüğü ve adaletsiz dağılımı satınalma eğilimini aksatmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin bir başka özelliği, pek çok üretim dalında yeterli üretim düzeyine ulaşılamamış olmasıdır. Üretimin genellikle istem düzeyinin altında bulunması, doğaldır ki işletmelerin reklama başvurmasını gereksizleştirecektir. Bu koşullar altında reklam, ürün fiyatlarını artırmaktan başka bir işlev görmez. Bir başka deyişle, kârlılığı yüksek bazı tüketim endüstrileri ve hizmet kesiminde kümelenen girişimlerin piyasa paylarını artırmak amacıyla giriştikleri reklam uygulamaları, reklam giderlerinin maliyetlere sokulması sonucu fiyat artışlarından öte sonuç doğurmayacaktır. Kaldı ki, bu ülkeler zamanımızda yapısal nitelikli bir enflasyonla karşı karşıyadırlar.

Az gelişmiş ülkelerde bazı endüstrilerin sürekli atıl kapasiteyle çalıştıkları ve kullanım oranının genellikle yüzde 50-70 dola-

(25) J.K. Galbraith, **a.g.e.**, s. 6.

yında gerçekleştiği bilinmektedir[26]. Bu atıl kapasiteye, talep yetersizliğinden çok, kârını artırmaya çalışan bir tekelcinin, bir düopolcünün veya eksik rekabet koşullarının yol açtığını belirtmek gerekir[27]. Yine vurgulayalım ki, az gelişmiş ekonomilerde dirimsel sorun satışı artırmak değil, talebin karşılanamaması; üretim ve finansman güçlükleridir.

Nitekim, Eskişehir İktisadi Ticari İlimler Akademisi'nce 1973 yılında düzenlenen Birinci Türk İşletmecilik Kongresi'nin Pazarlama Alt Komisyonu, özel ve kamu kesimlerinde 15 firmayı içeren araştırmasında, firmalar bakımından talebin yaygınlaştırılması sorununun görece önemsizliğini ortaya koymuştur. Aynı araştırmayla reklamın firmalar için önemli bir sorun olmadığı saptanmıştır. İthalatın kaçınılmaz olarak kısıtlandığı az gelişmiş ülkelerde üretimde bulunan işletmeler, genellikle ürettikleri malı istedikleri fiyattan satma dönemini yaşamaktadırlar[28]. Denilebilir ki bazı ürünlerde, alıcı satıcıyı aramak zorunda kalmaktadır.

Söz konusu ekonomilerde görece gelişmiş tüketim malları piyasasında satıcılar egemendir. Anılan gümrük korumasından ötürü, işletmelerin her tür kalitedeki malı, istedikleri fiyattan satabilme olanakları genellikle vardır. Yapılan reklamlar, dayanıklı tüketim mallarının fiyatının yüksek, gelir düzeyinin düşük olmasından dolayı tüketim hacmini genişletmekten çok, mevcut tüketiciyi kendi markasına çekmek için bir amaç olmakta ve böylece gereksiz kaynak ısrafı yaratarak, maliyetleri yükseltici bir rol oynamaktadır[29].

Özetle mal sunumunun istemi aştığı durumlarda talep yaratmak üzere reklamdan yararlanılması olağandır. Ancak ekonominin bütünü açısından istenilmeyen üretim kesimlerinde talep yaratma ve aksak rekabet koşullarını pekiştirmeyi amaçlayan reklam uygulamalarının ısrafa yol açtığını da belirtmek gerekiyor.

---

(26) I. Little, T. Schitovsky, M. Scott, **Industry and Trade in Some Developing Countries: Comparative Study,** (İkinci bası), OECD and Oxford University Press, London. 1971, ss. 93-97.

(27) Hüsnü Kızılyallı, «İktisadi Kalkınma, İktisadi İstikrar ve İktisatçı Üzerine», **Ekonomi Hukuk Kongresi,** T. Barolar Birliği Yayını, Ankara, 1975, s. 13.

(28) E.İ.T.İ.A., **I'nci Türk İşletmecilik Kongresi, Bildiriler, Raporlar, Tartışmalar,** (10-13 Ekim 1973) Eskişehir, 1974, s. 122.

(29) M.P.M., **Pazarlama Semineri,** Ankara, 1973, s. 68.

TÜRKİYE'DE REKLAM UYGULAMALARININ GELİŞİMİ

Ülkemizde bilinçli reklamcılık uygulayımı oldukça yenidir. 1950'li yıllara değin sınai girişimlerin büyük bölümünün devletin tekelinde bulunması, reklama duyulan gereksinmenin sınırlı kalması sonucunu vermiştir.

1950'lerden sonra iktidara geçen siyasal erkin, özel girişimciliğe dayalı rekabet ortamı oluşturmaya dönük felsefesi, ekonomideki reklam giderlerinin hız kazanmasına yol açmıştır. Liberal uygulayım, öncelikle tarım ürünlerine eğilmiş ve fiyatları yükselterek, geniş üretici kitlenin eline görece büyük parasal olanaklar geçmesini sağlamıştır. Kırsal kesimin pazara yansıyan aşırı talebi, kısa dönemde sınırlı mal sunumuyla karşılaşınca, fiyat artışları ortaya çıkmıştır. Artan fiyatlar, kredi musluklarının da açıldığı ortamda, sanayicilerin yatırım isteklerini kamçılamıştır. Bu arada dışalıma getirilen kolaylıkla, hem sermaye kesiminin hammadde, araç-gereç gereksinmesi karşılanmış hem de tüketicilerin iç pazarda bulamadıkları tüketim malları kıtlığı giderilmiştir

Konumuzla ilgili gelişmelerden biri, yeni iktidarın 27 Ocak 1951 tarih ve 3/12402 sayılı kararname ile devlet elindeki radyoyu reklama açmasıdır. Reklamcılığın ilgili şirketler bakımından kârlı bir iş dalı olması ve reklam yaptıran işletmelerin genellikle bu konuda fazla bilgileri olmaması ve reklamdan mucizeler beklemeleri, radyo reklamcılığının hızla gelişmesine yol açmıştır[30]. Radyo reklam kuşakları, bankalar, büyük tecimsel firmalar, resmi ya da resmi kuruluşlarca özel izlenceler (programlar) düzenlemek için kiralanmıştır.

Ekonomik siyasanın değişmesiyle etkinliği artan reklamcılık, basını da etkilemiştir. Geleneksel resmi gazetecilik anlayışının terkedilerek, halkın ilgisini çekebilecek resimli, tefrikalı, olaylı gazeteler yayımlanmaya başlanmıştır.

---

(30) Güngör Tunç, **Modern Pazarlamada Reklamcılık, Prensipleri, Kullanışı, Türk Radyo Reklamcılığı**, Kardeş Matbaası, Ankara, 1971, s. 133.

1948 yılında 1.5 milyon lira dolayında olduğu sanılan toplam reklam gideri, 1951'de 3.6 milyon liraya ve 1955'de 8.5 milyon liraay yükselmiştir[31].

Liberal uygulamanın darboğazlarının ortaya çıkması çok gecikmedi. Ancak bazı ellerde karaborsa, vurgun ve spekülasyon sonucu hızla biriken anaparanın yatırım isteği sürüyordu[32]. Yoğunluğu giderek artan enflasyon ortamında, tüketim sanayiinin reklam giderleri 1958'de 18 milyon liraya ulaştı.

Bakanlar Kurulu, bazı gerekçelerle 27 Kasım 1957 tarihinde tarihinde «tüm özel ve ticari reklam ve ilânların, Türk Basın Birliği Resmi İlanlar Limited Ortaklığı'nın örgütü bulunan yerlerde, bu örgüt aracılığıyla adları saptanacak gazete ve dergilerde ve belirlenecek miktar ve oranlar içinde yapılması»na karar verdi. Böylece, bir yandan reklam prodüktörlüğü işi kaldırılmış oluyor, öte yandan gazeteler, reklam dağıtımı tekeli nedeniyle siyasal etkiye açık duruma getiriliyordu.

Ancak tüketim malları sanayiinin hızla özel girişimin elinde toplanması kesintisiz sürüyordu. Reklam, bu gelişmeden kaynaklanıyordu. Aşağıdaki çizelge izleyen dönemde artış eğilimini ortaya koyuyor.

Çizelge 2 Türkiye'de 1960 - 1972 Döneminde Reklam Giderleri

Yıllar	*Reklam Gideri (Milyon TL.)*
1960	52.0
1968	245.2
1969	342.4
1970	430.0
1972	540.3

Kaynak Reklam Gazetesi'nin çeşitli sayıları

Türkiye'de reklam giderlerinin artış eğilimini doğuran nedenler şöyle sıralanabilir:

(31) Celâl Gürel, **Teorik ve Pratik Reklamcılık**, Güneş Matbaacılık T.A.Ş. Ankara, 1971, s. 16.

(32) Vedi'i İlmen, «Türk Mucizesi», **Mühendis ve Makina**, C, 16, S. 189, 1972, s. 460.

1. Koruyucu gümrük uygulamasının yarattığı elverişli ortamda çocukluk devrelerini yaşayan özel kesim firmalarının, yarı-tekel niteliğindeki bir pazarda talebin kolaylıkla ulaşılan kısımlarını aldıktan sonra, aynı üretim dalına giren firmalar karşısında, yarı-tekel ortamının verdiği rehavet havası içinde sarsılmaya başlamaları reklam giderlerinin artıran önemli bir nedendir. Özellikle tekstil, metal ürünleri ,ilaç, kozmetik ve öteki kimyasal ürünler alanıda artan rekabetin piyasa paylarında büyük dalgalanmalara yol açması sonucu, firmalar, artık yalnızca üretimin teknik yönleriyle uğraşmayı bırakıp, ilgilerini satışlara kaydırmak zorunda kalmışlardır.[33].

2. Tüketici kitlelerin yaşam düzeylerinde meydana gelen iyileşmenin, baskı altında bulundurulan satınalma isteğini ortaya çıkarması da, reklam giderlerinin artışını gerektiren bir neden olmuştur. Özellikle kentsel kesim yanında kırsal alanlardaki üreticilerin taban fiyat siyasaları ile fazla gelir elde etmeleri sonucu, bu toplumsal kümelerin istem düzeyinin yükselmesi, tüketim malı üreten sanayilerin bu talebi de kendilerine çekmeleri için bir yarışmanın başlamasına yol açmıştır.

3. Hızlı kentleşme -ki 1950'lerden sonra başlamıştır- kırsal kesimden çeşitli nedenlerle kentlere akan düşük gelirli kitlenin, kısa sürede büyük kentlerin tüketim normlarına uyarlanması sonucu, eski geçimlikci özelliklerini bırakarak, taleplerini artırmalarına, yol açmıştır. Özellikle buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon alıcısı gibi dayanıklı tüketim malları piyasasında bu olgu bütün açıklığıyla gözlenebilir.

4. Kitle iletişim araçlarının gelir sağlamak amacıyla reklama açılmaları da küçüksenmeyecek bir durumdur. Bu kaynağa önem vermek zorunda olan basın organlarının yanısıra, devlet elindeki radyo ve televizyon araçlarının tecimsel reklam uygulamasına geçmesi tüketici kitlenin ilgisini toplaması bakımından önemli bir gelişme olmuştur. Özellikle televizyonun son yıllarda reklam izlencelerine verdiği ağırlık, Türkiye'de reklam giderlerini etkileyen temel olgudur.

(33) Ahmet Niyazi Koç, «Pazarlamanın Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasındaki Rolü», **I'inci Türk İşletmecilik Kongresi, Bildiriler, Raporlar Tartışmalar**, EİTİA Yayını, Eskişehir, 1974, s. 7.

REKLAM GİDERLERİNİN ARAÇLAR ARASINDA DAĞILIMI

Bilindiği gibi işletmeler reklam yapmak için çok değişik araçlardan yararlanır. Bu araçların gelişme düzeyi ve kullanım etkinliği, reklamın nitelik ve verimini belirleyen ögelerdendir. Reklama geresinme duyan çeşitli mal gruplarının değişik araçlara ağırlık vermeleri doğaldır.

Türkiye'de basın organları, temel reklam aracı olma niteliğini uzun yıllar korumuşlardır. Bu durum salt ülkemize özgü değildir. Yazılı basının öteki kitle iletişim araçlarına zaman içinde ön gelmesi, kendisine bir anlamda ayrıcalıklı durum sağlamıştır.

Bununla birlikte Türkiye'de reklam giderlerinin araçlar arasında dağılımının gelişme yönünü saptamak, veri eksikliği nedeniyle olanaksızdır. Ülkemizde reklam giderleriyle ilgili verileri derleyip, yayımlayan kuruluşlar yakın zamanlara değin yoktu. Televizyonun reklam izlenceleri ile yüksek baskı yapan gazeteleri günü gününe izleyip, verileri tecimsel amaçla kullanan birkaç firmanın kuruluşu oldukça yenidir.

Aşağıda 1974 ve 1975 yıllarının reklam giderleri araçlara göre karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir :

Çizelge 3 Türkiye'de Reklam Giderlerinin Araçlara Göre Dağılımı (1974 - 1975)

	1974		*1975*	
Reklam Aracı	*Toplam (Milyon TL.)*	*%*	*Toplam (Milyon TL.)*	*%*
Basın	233	31,48	323	32,53
Televizyon	187	25,27	340	32,53
Radyo	71	9,58	80	8.06
Ötekiler	250	33,67	250	25,17
TOPLAM	740	100.00	993	100.00

Kaynak TUSİAD, **Görüş**, c. 4, s. 8, (Ağustos, 1976), s. 26.

Çizelgeyle İlgili Açıklama Basınla ilgili reklam giderleri 9'u gazete 7'si dergi olmak üzere toplam 16 büyük organı içer-

mektedir. Parasal toplam, ürün veya hizmet satışını amaçlayan (display) reklam giderleriyle ilgilidir. Grafik Reklam Ajansı ise 1974 yılına ilişkin basın reklam giderleri tutarını 330 milyon lira olarak belirlemiştir.

Çizelgede TV reklam tutarları ajansların % 25 oranındaki yapım (prodüksiyon) ücretlerini de kapsamaktadır. Ajansların yapım ücreti olarak 1974'de yaklaşık 47 milyon, 1975'de ise 85 milyon TL. elde ettikleri biliniyor.

Ülkemizde televizyon reklamlarına ayrılan kaynak 1975'de bir önceki yıla oranla yüzde 55 oranında artmıştır. Böylelikle ilk kez televizyon reklam araçları arasında % 34, 24'lük bir payla ilk sıraya yükselmiştir. 1976'da TV reklam giderleri toplamı 430 milyona ulaşmıştır. Bir önceki yıla oranla yüzde 77 oranındaki artış, önemli bir gelişmeyi vurgulamaktadır.

Şimdi önce, kısaca basın ve radyo reklamcılığındaki gelişmeleri ve bazı gözlemlerimizi ortaya koymaya geçebiliriz.

TÜRKİYE'DE BASIN REKLAMCILIĞI

Ülkemizde reklamcılığın başlama ve gelişmesinde basın araçlarının önemli yeri olduğu biliniyor. Basın reklamlarının dağıtımı için ilk reklam firmasının kuruluşu 1908 yılına değin uzanır. Uzun yıllar «ilân» niteliğinde reklamcılık yapan basın organları, okuma-yazma oranının artması, baskı tekniğinin gelişmesi ve sosyo-ekonomik bazı nedenlerle önemli reklam geliri sağlamışlardır.

1945'lerde toplam gazete ve dergi baskısı 200 bin dolayında iken, tüm basının reklamdan sağladığı gelir 750 bin liraya yakındı. 1970'lerde baskı 4 milyona çıkarken, toplam reklam geliri 168 milyon liraya yükseliyordu. Bu küçüksenmemesi gereken bir düzeydir.

Uzun yıllardır basın reklamcılığında ön sırada yer alan Hürriyet, 1968'de 40 milyon, 1969'da 55 milyon, 1971'de 58 milyon ve 1972 yılında 78.5 milyon lira reklam geliri sağlamıştır. 1973 yılında en çok basan yedi gazetenin toplam reklam geliri 231 milyon lira dolayında iken Hürriyet gazetesinin payı 104 milyon liraydı.

Çizelge 4 : Bazı Basın Organlarının Reklam Gelirleri (1974 - 1975)

	1974	*1975*
Hürriyet Grubu*	119.0	165.1
Milliyet	62.5	91.0
Tercüman	39.7	54.0
Günaydın	25.4	37.2
Cumhuriyet	10.4	14.8

Kaynak TUSİAD, **A.k.**, s. 28

* Hürriyet Grubu, Hürriyet, Kelebek Hafta Sonu, TV'de Yedi Gün ve Çarşaf'tan oluşmaktadır.

Dağıtım ve baskı olanakları geniş olan gazete sayısının az oluşu ve reklam verenlerin baskısı fazla olan bir kaç gazeteyi seçmeleri nedeniyle, sınırlı sayıda basın organı, tam yarışma ortamının dışında kaldıklarını sezinlemiş ve bunun rahatlığıyla çalışmıştır. Aslında hiç bir büyük gazetenin, gelirlerinin en azından üçte birini oluşturan reklamlarına ilişkin en küçük bir istatistik bilgi toplama gereği duymaması bu gerçeği kanıtlamaktadır[34]. 1975'lerde basın organları egemen reklam aracı olma niteliklerini bir ölçüde yitirmekle birlikte, yine de reklamdan her yıl artan tutarda gelir sağlamaktadırlar.

Batı Avrupa ülkelerinde 1950'lerde başlayan basın-televizyon yarışması ve reklam payını artırma savaşımı, ülkemizde 1972-1973 yıllarında bütün yoğunluğuyla gözlenmiştir. Bu yıllarda gazete girdilerindeki maliyet artışı ve televizyon reklamlarının hızla yükselmesi, gazete sahipleri ile örgütlerinin büyük tepkisini çekmiştir. Bu koşullar altında kamuoyu oluşturma ve gerçek habercilik işlevlerini bir yana bırakan bazı basın organları, kârlarını en üst düzeye çıkarma ereğiyle çeşitli ticari oyunlara sayfalarını açmakta sakınca görmemişlerdir.

TÜRKİYE'DE RADYO REKLAMCILIĞI

Ülkemizde radyonun reklam yayınlamaya başlaması, özel girişim elinde bulunduğu 1927-1936 dönemine değin uzanır. Ancak

(34) Tunçtan Baltacıoğlu, **Türkiye'de Televizyon Reklam Harcamaları**, AİTİA, Ankara. 1975, s. 71.

reklam yayınlarının seviyesizliği nedeniyle ticari reklamlar yasaklanmış ve 1951 yılına kadar yalnızca resmi kuruluşlarla hayır cemiyetlerinin ilanları yayınlanmıştır[35]. Bu bakımdan başlangıç yılı olarak ikinci kez reklam yayını izninin verildiği 27 Ocak 1951'i almak daha anlamlıdır.

Özel kesim öncülüğünde kalkınma savının ikinci kez yinelenmeye başladığı döneme rastlayan bu gelişmenin kaynağı açıktır. Bu yıllarda radyo alıcısı sayısının hızla kabarması, bazı basın reklamlarının radyoya kaymasına yol açmıştır.

Radyo reklamcılığının asıl gelişmesi 1960'dan sonra, özellikle TRT Kurumu oluşturulduktan sonra etkinlik kazanmıştır. TRT dönemi öncesinin «müzik kutusu» olarak da nitelenen radyoculuk anlayışında reklamlarla ayrılan süre, tüm yayının yüzde 4.5'i do-

Çizelge 5 Türkiye Radyolarının Toplam Reklam Geliri (1966 - 1967)

Yıllar	*Yıllık Gelir (Milyon TL.)*	*Yıllık Artış (Milyon TL.)*	*Artış Oranı (%)*
1966	25.7	—	—
1967	35.0	9.3	36
1968	40.6	5.6	16
1969	49.2	8.6	21
1970	55.9	6.7	13
1971	62.7	6.8	12
1972	67.7	5.0	7
1973	70.0	2.3	3
1974	71.4	1.4	2
1975	69.7	— 1.7	— 2
1976	45.4*	—	—

Kaynak 1966-1970 yılları için DPT.TRT Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1971, ss. 75-76.

1970-1975 yılları için TRT 1973-1974-1975 Yıllık Faaliyet ve Mali Bünye Raporları.

1976 yılı için * TRT Reklam Yayınları Müdürlüğü. İlk 9 ay.

(35) Ersan İlal, Radyo Hürriyeti, Özerklik ve 1961 Anayasası, İÜHF., İstanbul, 1972, s. 80.

layındaydı. 1969'da ise bu oran yüzde 3.5'e inmişti[36]. Gerçekten TRT döneminin ilk yıllarında radyo yayın sürelerinin hızlı bir artış göstermesi, güçlü vericilerin hizmete girmesi, il radyolarının çevre reklam potansiyelini ortaya çıkarması sonucu, anılan 10 yıllık dönemde, yılda 5-10 milyon liraya ulaşan artışlar gözlenmektedir.

Tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye radyolarına akan reklam, giderek azalan oranlarda artış göstermiştir. Artış oranı, 1972 yılında, önceki yıllara göre oldukça azalmıştır. İzleyen yıllarda daha da düşen oran, ilk kez 1975'de bir önceki yılın düzeyinin de altına inmiştir.

TRT 1975 Yayın Programı'nda radyo reklamlarının TRT gelirleri içinde önemli bir yeri olduğuna değinilerek, «son yıllarda televizyon reklamcılığının gelişmesi, televizyon yayınlarının radyo ile çatışması, radyo reklam gelirlerinin azalmasına yol açmıştır. Bölgesel yayın içinde, bölgesel reklamlara ağırlık verilmektedir. Kasım 1974 tarihinden itibaren sabah reklam kuşağı açılması ve öğle kuşağının uzatılması yanında, kuşak programlar içine reklam spotu alınmasıyla, azalmaya başlayan reklam gelirinin 1975 yılı içinde yaklaşık 20 milyon lira dolayında artması sağlanacaktır» denilmektedir[37]. Ama bu uygulama da sonuç vermemiş 1975'de bu kaynakta 1.5 milyon lira dolayındaki azalma önlenememiştir.

Bu durum, özellikle radyonun akşam ve gece kuşaklarının televizyon rekabeti karşısında bulunması, radyo reklam ücretlerine hemen her yıl televizyonla birlikte yüksek oranda zamlar getirilmesi ve radyo reklamlarının bir bakıma doyum noktasına artık ulaşması sonucu ortaya çıkmıştır.

1975 yılında reklam yayını yapan 11 radyonun elde ettiği toplam gelirin yüzde 89.5'ini sağlayan Ankara, İstanbul, İzmir ve Çukurova radyolarının 1973 - 1975 yıllarında gerçekleşen reklam gelirleri şöyledir.

---

(36) Turgut Özakman, **Radyo Notları**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1969, s. 28.

(37) **TRT, 1975 Yayın Programı**, Genel Müdürlük Program Yardımcılığı Yayını, S. 1, Ankara, 1975, s. 32.

Çizelge 6 4 Büyük Radyonun Reklam Gelirleri (Milyon TL.) (1974 - 1975)

Radyolar	*Yıllar* 1973	1974	1975
İstanbul	27.1	23.9	22.4
Ankara	22.7	22.4	24.4
İzmir	10.6	10.5	9.1
Çukurova	8.5	7.3	6.0

Kaynak **TRT, 1975-1976 Yılları Faaliyet ve Mali Bünye Raporları,** TRT Basılı Yayınlar ve Kitaplık Müdürlüğü Yayınları, No. 70-79.

Ankara Radyosu dışında öteki üç büyük radyonun reklam gelirlerinin sürekli bir azalma içinde bulunduğu çizelgeden de anlaşılmaktadır. Buna karşın, görece daha yakın zamanlarda reklama açılan Diyarbakır, Gaziantep ve Trabzon gibi radyolarda küçük oranda da olsa reklam gelirinde artış sürmektedir.

TÜRKİYE'DE TELEVİZYON REKLAMCILIĞI

Gelişme :

Ülkemizde televizyon, deneme yayınına ilk kez 1968 Ocak ayında başlamıştır. 1969 Kasım ayında ise Yüksek Planlama Kurulu'nca, 1971 yılında Türkiye çapında bir ulusal televizyon şebekesi kurulması ve bu iş için gerekli hazırlıklara 1970 yılında başlanması kararlaştırılmıştır[38].

Bu arada 1970 Yılı Programı, kurumun gelir-gider dengesinin sağlanmasında mevcut olanaklardan yeterince yararlanılamadığını savunarak, «...Ankara Televizyonu'na kaliteli reklam alınmak suretiyle, gelirlerin artırılmasının temin edilmesi» üzerinde duruyordu[39]. Sonraki yıllık programlarda da benzer önerilere rastlanıyor. Anlaşılıyor ki, televizyonun reklama açılmasının nedeni, kurumun gelir sıkıntısıdır.

(38) Ünsal Oskay, **Toplumsal Gelişme Radyo ve Televizyon, Geri Kalmışlık Açısından Olanaklar ve Sınırlar,** A.Ü.S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yayınları: 2, Ankara, 1971, s. 19.

(39) D.P.T., **1970 Yılı Programı,** Ankara, s. 412.

Türkiye'de televizyonun reklam araçları arasında yerini alması 3 Mart 1972 tarihine rastlar. Gerçekten de televizyon hizmetlerinin büyük harcamalar gerektirmesi, hizmetin ilk günlerinde kuruluşların mali dayanaklarını öz kaynaklarından karşılamak zorunda kalmaları; devletin yayın hizmetlerini üstlenmesinden sonra; giderlerin karşılanmasının kamusal bir sorun niteliği kazanması ve hizmetin desteklenmesi amacıyla çeşitli mali sistemlerin oluşturulmasına yolaçmıştır[40].

Ulusal yayın kuruluşları, yürüttükleri hizmeti finanse edebilmek üzere, genellikle üç ana kaynaktan yararlanırlar: Ruhsat gelirleri, reklam gelirleri ve devlet yardımı.

Ülkemizde, ulusal yayın kurumunun bu kaynaklardan sağladığı gelirler ve gelişimi şöyledir.

Çizelge 7 TRT'nin Çeşitli Kaynaklardan Sağladığı Gelirlerin Gelişimi

Gelir Kaynağı	*1973*	*%*	*1947*	*%*	*1975*	*%*
Ruhsat Ücreti	148.0	45.2	186.2	42.0	280.6	43.7
Reklam ve İlan	150.5	46.0	218.2	49.2	324.6	50.5
Bütçe Yardımı	21.7	6.6	29.7	6.7	28.0	4.3
Öteki gelirler	6.7	2.2	8.6	2.1	8.6	3.5
TOPLAM	326.9	100.0	442.7	100.0	641.8	100.0

Kaynak **TRT, 1974 Yılı Faaliyet ve Mali Bünye Raporu,** TRT Basılı Yayınlar ve Kitaplık Müdürlüğü Yayınları: 70, s. 147.
TRT, 1975 Yılı Faaliyet ve Mali Bünye Raporu, TRT Basılı Yayınlar ve Kitaplık Müdürlüğü Yayınları: 79, s. 204.

Çizelgeden de anlaşılacağı üzere, devlet tarafından genel bütçeyle kuruma verilen tutar, son derece düşük düzeydedir. Ayrıca, giderek azalmaktadır. Ruhsat payı yarının altında kalmaktadır. Reklam gelirleri, kurum bütçesinin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Oysa, sözgelimi Fransa'da reklam gelirlerinin radyo-televizyon kurumunun toplam gelirinin yüzde 25'ini aşmaması yasa gereğidir.

(40) Akın Beşiroğlu, «Radyo TV. Yayınlarında Reklam», **TRT Yayıncılık ve Haberleşme,** S. 15, 1976, s. 8.

Anlaşılıyor ki, Türkiye'de radyo ve televizyon işletmelerinin gerçek müşterileri, izleyici kitle değil, mal, hizmet ürünlerini izleyicilerin dikkatini sunmak, tanıtmak, satın alınmasını sağlamak isteyen gerçek ve tüzel kişiler olmaktadır. Radyo ve televizyon kuruluşlarının ticari etkinliği de, yayın süresinin özel kesime ayrılan bölümleri üzerinde belirmektedir[41].

Türkiye'de televizyonun reklam programları yayınlamaya başlaması değişik çevrelerde farklı görüşlerin doğmasına yol açmıştır. Özellikle izleyicilerin oluşturduğu kamuoyu, bu yolla kurumun parasal olanaklarının artacağını, daha nitelikli programlar izleyecekleri kanısını paylaşırken; reklama başvuran bazı firmalar ise kurumun reklam ücret tarifesinin çok yüksek saptandığını, bunun belirli firmalar lehinde avantajlı bir durum yaratacağını savunmuşladır. 1973 yılı içinde reklama ayrılan süreler dolmamıştır. Ancak izleyen yıl bu kanı değişmiş, bir yandan halkın ilgisinin fazlalığı bir yandan televizyon yayın alanının hızla genişlemesi televizyon reklamlarının maliyetini-1974 Nisan ayında ücret tarifesine yapılan yüzde 100'e yakın artışa karşındüşürmüş ve kuşak taleplerinde hızlı bir artış olmuştur.

Örneğin 1973 Ekim ayında toplam reklam süresi 5.3 saat iken, 1974 Nisan ayında 7.3 saate yükselmiştir. Bu dönemde birbirini izleyen yayın gün ve sürelerinin artırılmasına ilişkin kararlar, bu araçtan yararlanmak isteyen reklam firmaları ve dolayısıyle ürün sayısını da artış yönünden etkilenmiştir. Bu arada Istanbul'da kurulu bir reklam firmasının TRT'den kiraladığı reklam kuşaklarını yüzde 150'ye ulaşan komisyonlarla çeşitli firmalara devrettiği saptanınca, talebin belirli bir düzeye ulaştığı varsayımıyla, bir yandan ücretler artırılırken, bir yandan da kuşakların reklam firmalarına kiralanması yöntemi kaldırılarak, ürünlere kiralama yolu seçilmiştir. Bu uygulamayla, haksız rekabetin bir ölçüde önlenebileceği sanılmıştır.

1975 ve 1976 yıllarında da, önce yüzde 50, sonra yüzde 25 dolayında reklam tarifelerinde yükseltmeler yapılmıştır. 1977 yılı Ocak ayında da, TRT Yönetim Kurulu'nca, televizyonun yanısıra radyo ücretleri yine % 25 oranında artırılmıştır. Doyum sınırına ulaştığıia daha önce değindiğimiz radyo reklamlarının, bu karardan olumsuz yönde etkilenmesi beklenebilir.

(41) Akın Beşiroğlu, a.g.m., s. 9.

Bu gelişmeler ışığında, televizyon reklam gelirlerinde beklenilen ve gerçekleşen tutarları şöyle belirtebiliriz.

Çizelge 8 Televizyon Reklam Gelirleri (1972 - 1976)

Yıllar	*Program Tahmini (Milyon)*	*Gerçekleşen (Milyon)*	*Gerçekleşme Oranı (%) (%)*
1972	10	35	350
1973	40	73.5	183
1974	55	147	267
1975	65	254	389
1976	70	430	670

Kaynak Tahminler: **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, TRT Özel İhtisas Komisyonu Raporu.**
Gerçekleşen Tutarlar: **1972-1976 TRT Yıllık Faaliyet ve Mali Bünye Raporları.**

Genel olarak 1970'lerden sonra görülen reklam giderlerindeki artış eğilimini, özellikle televizyon bakımından şu nedenlere dayandırmak mümkündür :

1. Okuma yazma oranının oldukça düşük, okuma alışkanlığının çok az olduğu Türkiye'de, kulak ve göze yönelen kitle haberleşme aracında yayınlanan reklamların etkinliğinin yüksek olacağı görüşü reklam veren firmalarca benimsenmiştir.

2. Televizyona karşı halk kitlelerinin gösterdiği büyük ilgi, tüketime dönük sanayi tarafından kolayca sezilmiştir.

3. Ucuz tüketim malları bakımından televizyon reklamlarının satışı artırıcı etkisi kısa dönemde görülmüştür.

4. Televizyon reklamlarında gösteriş etkisinin yüksek olması sonucu, zaman zaman bazı ürünlerin prestij amaçlı reklamlara başvurduğu görülmüştür.

5. Reklam ücret tarifesinin yüksek olduğu yolundaki kanı, enflasyon ortamı içinde hızla değişmiştir.

6. Tam hizmet ajansı biçiminde örgütlenen büyük ölçekli reklam firma sayısı hızla artmış ve bunlar üretici firmalarla yakın ilişkiler kurarak, kendilerini reklama yatkın duruma getirmişlerdir.

TELEVİZYON YAYINCILIĞININ KAMUSAL NİTELİĞİ VE REKLAM KISITLAMALARI

Kamusal yayın organı ya da özel girişim biçiminde örgütlenen radyo-televizyon işletmelerinin, tecimsel ögeden yararlanma durum ve koşulları, anamalcı ekonomilerde bile uzun yıllar önce tartışılmaya başlanmıştır. Konuyla ilgili son girişimlerden biri, 1973 yılında Londra'da toplanan Reklam Yayınları Simpozyumu'dur.

Terrou'nun da belirttiği gibi, bir yandan ABD gibi özel teşebbüs sisteminin en aşırı uygulayıcısı bile bu kamu hizmetinin gerektirdiği düzenlemeleri kabule yönelirken, öte yanda devlet radyo ve televizyonu taraftarlarının da özel teşebbüs sisteminin reklam gibi yönlerini benimsedikleri gözden kaçmıyor[42]. Yukarıda anılan sempozyumda konuşan UKIBA Genel Müdürü B. Young, yayınlarında tecimsel ögelere yer veren radyo-televizyon kuruluşlarını, yüksek ideallerden uzak bir dünya görüşü içinde, ticaret yoluyla güç elde etmek için ruhlarını Mefisto'ya teslim eden Faust'a benzetiyor[43]. Gerçekten ulusal erekler doğrultusunda, tüm çıkar çevrelerinden etkilenmeksizin yayın yapması (!) özlenen radyo-televizyonun tecimsel amaçlı çağrılar yayınlamasının kendi kamu hizmeti niteliğiyle nasıl bağdaştırılacağı kaygısı, önemli tartışmaların odağı olmuştur.

Radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarında tecimsel ögeyi sınırlama çalışmaları uzun yıllar ötesinde başlar. Örneğin, 1936 yılında, reklam sahipleri, reklam firmaları ve yararlanılan reklam araçları, soruna ortak bir çözüm yolu bulmak üzere, 1936 yılında Uluslararası Ticaret Odası yapısında, reklamcılıkta kendi kendini yöneten bir sistem içinde işbirliği yapmaya yönelmiş ve ilk kez 1937 yılında, «Reklamcılıkta Dürüst Uygulama Yasası» adı altında bir düzenleme oluşturmuştur[44].

Avrupa'da 1954 yılında televizyonda reklam yayınlayan yalnızca Monako vardı. 1955 yılında reklam yayınlarına üç ülke daha

---

(42) M.F. Terrou, «**La Television Entreprise Privée au Service Public**», La Television XXVIII e semaine sociale universitaire, (21-26 Mars, 1960).
(43) Neville Clarke, «Broadcast Advertising,» **EBU Review**, Vol. 25, S. 4, s. 19
(44) A. Beşiroğlu, **a.g.m.**, s. 12.

başladı: Lüksemburg, Portekiz ve İngiltere[45]. Günümüzde dünyada televizyon yayını yapan 121 ülkeden yalnızca 46'sı reklam yayınlarına izin vermektedir[46]. Reklam yasağı uygulayan Avrupa ülkelerine örnek olarak Belçika, Danimarka, İsveç, Norveç ve İngiltere de BBC verilebilir.

Reklam yayınlamayı benimsemekle birlikte, konuyu düzenlemeden bırakan ülke yok gibidir. Ticari yayınların egemen olduğu ABD'de reklam yayınları, reklam birliklerinin saptadığı belirli ilkeler yanında, Federal Haberleşme Komisyonu ve Federal Ticaret Komisyonu tarafından öngörülen kurallara uymak zorundadır. Radyo-TV kuruluşları bu kuralların uygulanmasından sorumlu tutulur. Genellikle ABD'de yayınlanan reklam mesajları, program süresinin onda biri olarak düzenlenmekte ve yayın saati başına altı dakika reklam mesajı yayınlanmaktadır[47].

Kısıtlamaya gîden ülkeler, yayın günü için belirli bir süre saptamak ya da günlük yayının belirli bir oranını reklama ayırma yolunu seçiyorlar. Bunun nedeni, radyo-TV kuruluşlarının gördükleri kamu hizmetinde, program yapım dengesinin toplumsal çıkar aleyhine bozulmasını önleme kaygısıdır[48].

Sözgelimi Fransa'da gazoz türü içkiler, margarinler, turistik kuruluşlar, oyuncak, kitap, plak, eğlence yerlerine değgin reklamlar, ilgili yasayla engellenmiştir. İngiltere'de ITV, dinsel dokümanterlerle, okul ve çocuk yayınları arasında reklam spotu kullanamamaktadır[49].

Görülüyor ki televizyon reklamlarına izin veren bütün ülkeler, bu uygulamanın kamu hizmeti anlayışı ile uyuşumu için, gerekli önlemleri almakta zorunluluk duymuşlardır.

Bütün bu düzenlemelere karşın, yayın süresinin geniş ölçüde büyük şirketlerin ve bunların vereceği reklamlarda yayılan toplumun egemen sınıflarının, yani toplumun yalnızca belirli bir kesiminin fikirleriyle doldurulması, eşit faydalanma, tarafsızlık ve dolayısıyla özerkliğe aykırı bir durum yaratmaktadır. Reklamın,

---

(45) **A.k.**, s. 14.
(46) **Newsweek**, 22 April 1974, s. 34.
(47) A. Beşiroğlu, **a.g.m.**, s. 11.
(48) **A.k.**, s. 11.
(49) Çeşitli ülkelerdeki kısıtlamalar için bkz: T. Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s. 34.

hizmeti bedava görmeyi sağladığı kanısı bir yanılgıdır, aslında reklam veren şirketler, bu masrafı sattıkları malın fiyatına eklemekte ve böylece bu hizmet için dinleyenler (ve seyirciler) yine de para ödemiş olmaktadır[50].

Hükümet tarafından verilen ödeneğin sınırlı tutularak, tarafsız kurumun işleyişinin engellenebileceği kaygısı, geçmişte TRT'yi de reklam gelirlerine önem vermeye itmiş ve kurumun özel çıkarlarla bütünleşme olasılığının artması sonucunu doğurmuştur. Oysa devlet, Anayasa gereğince bu kamusal hizmetin giderlerini karşılamakla yükümlüdür[51].

359 Sayılı TRT Yasası, reklamlarla ilgili hiç bir yasak, denetim ve kısıtlama öngörmemiştir. Reklam yayınları, TRT Reklam Esasları adını taşıyan bir belge ile düzenlenmiştir. Bu belge reklam yayınlarının genel ilkelerini, reklamı yapılamayacak konuları, reklam yayınlarında aranılan nitelikleri ve reklamlarda uyulması zorunlu olan öteki kuralları içermektedir. Kurallara göre, ilaçlar ve Bakanlıkca reklamının yapılmasına izin verilmeyen müstahzarlar, yasal dayanağı olmayan şans oyunları, bira dışındaki alkollü içkiler, sigara ve tütünler, ölüm, nişan ve düğün haberleri ile genel ahlak ölçülerini zedeleyebilecek ürün ve hizmetlerin reklamları yasaklanmıştır.

Ayrıca Televizyon Reklam Yönetmeliği de, reklam için ayrılabilecek süreyi saat başına yedi dakika olarak belirlemiştir. Bir ürüne, bir kuşak içinde verilecek süre 2 dakika, bir yayın gününde 4 dakika ve haftada 20 dakikadan fazla olamamaktadır.

TELEVİZYON REKLAMLARININ ETKİNLİĞİ

Görsel-işitsel bir kitle iletişim aracı olan televizyonun, reklam yayınlarının etkililiğini saptamaya dönük bazı piyasa araştırmaları özellikle ABD'de gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan örnekleri anılan ülkeden seçmekte zorunluluk vardır.

Örneğin, Dow Chemical Company, uzun yıllardır satamadığı bir ürünün reklamına televizyon şebekesinde 1953 yılı Kasım ayında başlamış, önceleri ayda 20 bin dolayında olan satış miktarı,

(50) Ersan İlal, **a.g.e.**, s. 104.
(51) **A.k.**, s. 103.

Ocak ayında 110 bine, Şubat ayında 169 bine ve Ekim ayında da 600 bine yükselmiştir[52].

ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde tam bir satış makinesi niteliğine bürünen televizyon, pek çok reklam firmasının ilgisini üzerinde toplamaktadır. B. Amerika'da üç reklam firmasından ikisi televizyon ve radyoyu gazetelere yeğlemekte olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte 1967 yılında televizyonun toplam reklam giderlerinden aldığı pay, ABD'de yüzde 18, Federal Almanya'da yüzde 6.8, İngiltere'de yüzde 22 ve Fransa'da yüzde 18 dolayındaydı.

Tüm batı toplumlarında gazete ve dergilerin, ana reklam aracı olma durumlarını sürdürdükleri biliniyor. Televizyon reklam giderleri genellikle ikinci sırada bulunuyor.

«Tüketici yönünden reklam mesajını aldığı aracın, özellikle televizyonun güvenilirliği nedir?» sorusuna da eldeki verilerle yanıt arayalım. Kitle iletişim araçlarının güvenilirliğini konu edinen araştırmaların reklamla ilgili olanlarının sayısı oldukça sınırlıdır.

Newspaper Advertising Bureau tarafından gerçekleştirilen geniş kapsamlı bir anket çalışması, B. Amerika'da gazetelerin öteki reklam araçlarına yeğlendiğini ortaya çıkarmıştır[53]. Yine beş pazarı içeren bir anket uygulaması da gazete reklamlarının televizyon reklamlarından daha güvenilir, daha inandırıcı olarak algılandığını göstermiştir. B. Amerika'da yakın zamanlarda yürütülen son çalışmalardan biri, haber yayınlarının güvenilirliği bakımından televizyon yeğlenirken, reklamların güvenilirliğinde yine gazetelerin ön geldiğini bulgulamıştır[54].

Bu araştırmalarda Axelrod'un ön-testleme, Clucas tekniği, Grass - Winters ve Wallace'ın CONPAAD adıyla bilinen yöntemlerinden yararlanılmıştır[55].

---

(52) Akın Beşiroğlu, **a.g.e.**, ss. 328-329.

(53) Newspaper Advertising Burreau Inc., **«When People Want to Know, Where Do They Go to Find Out**, New York, 1967, s. 31.

(54) Newspaper Advertising Bureau Inc., **Shoppers On The Move**, New York, 1975, s. 14

(55) Geniş bilgi için bkz: D.P. Corkindale ve S.H. Kennedy, **Measuring the Effect of Advertising**, Saxon House Lexington Books, Glasgow, 1975, ss. 41-51.

Gallup kamuoyu araştırmalarından birisi, bir çok insanın reklamdan hoşlanmakta olduğu sonucuna ulaşmıştır. Denekler, gerek televizyonda gerekse gazetelerde izledikleri reklamlara inanmamakta ama yine de gördüklerini anımsamaktan geri kalmamaktadırlar.

Nitekim 1970 yılında İngiltere'de yapılan bir çalışmada da deneklerin yüzde 53.4'ü reklamın malı yanlış tanıttığını, yüzde 29.7'si ise doğru tanıttığını belirtmişlerdir. Aynı araştırma İngilizlerin yüzde 79.2'sinin televizyon reklamlarını çok bulduklarını, yüzde 15.9'u ise normal bulduklarını ortaya çıkarmıştır[56].

Yine çeşitli batı ülkelerinde yapılan araştırmalarda televizyon reklamlarının özellikle çocukları ve kadınları etkilediği saptanmıştır. Nitekim B. Amerika'da NBC tarafından yapılan bir araştırmanın bulguları şöyledir:[57]

1. Çocuklar, televizyonda en çok reklamlara ilgi duyuyorlar.

2. Çocuklar, televizyon reklamlarını yalnızca izlemiyor, ayrıca mesajları belleklerinde de tutabiliyorlar. (Bu durum büyükler arasında da yaygındır).

3. Televizyonda reklamı yapılan mal, çocuklar tarafından tanınmakla da kalmamakta, aynı zamanda istenilmektedir. On anneden dokuzu çocuklarının televizyonda reklamı yapılan ürünleri alma isteğiyle karşılaşmaktadır. B. Amerika'da bu istemlerin yerine getirilme oranı yüzde 89'u bulmaktadır. Çocuklar arasında istem düzeyinin en yüksek olduğu yaş grubunu 5-8 yaşlar oluştur maktadır.

4. Marka imajı çocuklar üzerinde etkili olmaktadır. Beş anneden üçü, çocuklarının isteğini karşılamak üzere, evlerinde bulunan mallardan başkalarını satın almak durumunda kalmaktadır

Ülkemizde de firmalar için piyasa araştırmaları yapılmakla birlikte ,reklam araçlarının etkinlik düzeyini saptamaya dönük anket uygulaması yoktur denilebilir.

Türkiye'de televizyon programlarıyla ilgili bazı çalışmalarda reklamlarla ilgili sorulara rastlanmaktadır. Sözgelimi, 1973 yılın-

(56) **Reklam Gazetesi**, 2 Mart 1970, s. 8.

(57) Akın Beşiroğlu, **Radyo-Televizyon Ders Notları**, (Çoğaltma), Ankara, 1970, s. 328.

da bir gazetenin yaptığı araştırma, okuyuculardan büyük kısmının (yüzde 87) reklamlara ayrılan süreyi uzun bulduğunu ortaya çıkarmıştır[58].

Dr. A. Aziz'in uyguladığı anket çalışmasında da televizyon reklamlarının en «bıkkınlık» veren programlar arasında yer aldığı görülmüştür. Deneklerin yüzde 89'u bu kanıyı paylaşmaktadır. Arada az bir fark da olsa erkeklerin televizyon reklamından daha az hoşlandığı anlaşılmaktadır[59].

1973 yılında yapılan araştırma Türkiye'de reklamları izleyenlerin yüzde 30'unun bu yayınlardan etkilendiğini de ortaya koymuştur. Reklam yayınlarından etkilendiklerini belirtenlerin yüzde 25'i, tanıtılan mal ve hizmetleri almaya; yüzde otuzu ise daha önce aldığı mal ve hizmet türünde değişik yapmaya başladıklarını belirtmişlerdir[60].

TRT'nin Ankara İli'nde yaptığı TV. seyircileri araştırmasının sonucu da öteki çalışmaları destekler niteliktedir. Bu araştırmada televizyon reklamları en beğenilmeyen programlar arasında altıncı sırada yer almıştır. Araştırmacı, reklam programlarının beğenilmeme nedeni kendince şöyle açıklıyor[61].

«Reklamlar ise sadece davranışlara etki gayesini güden ve program boşluklarını dolduran unsurlar olduğundan, seyirciler bir sonraki programı kaçırmamak için bunlara mecburen katlanmaktadırlar.»

TELEVİZYONDAN YARARLANAN MAL VE HİZMETLER

Aşağıda yer alan çizelge bazı eksiklikler taşıyor. Tabloda 1972 için verilen toplamlar, yılın yalnızca son üç ayını içermektedir. Çünkü Ankara Televizyonu, reklam almaya başladığı 1972'nin ilk aylarında ürüne kuşak ayırma yöntemini izlememiş, süre isteminde bulunan reklam firmalarıyla anlaşmıştır. Bunun sonucu, reklam firmalarına verilen sürelerde hangi ürünlerin reklamını yaptığını saptamak şu anda olanaksızdır. An-

(58) Hürriyet Gazetesi, **«Radyo-TV Raporu»**, 5 Temmuz 1973, s. 7.

(59) Aysel Aziz, **Televizyonun Yetişkin Eğitimindeki Yeri ve Önemi**, TODAİE, Ankara, 1975, s. 114.

(60) A. Aziz, İ. Gürel, Ö. Şenyapılı, **Televizyonun Etkileri**, Milliyet Yayınları (Basılıyor.)

(61) TRT, **Ankara İli TV Seyircileri Araştırması Genel Sonuçları**, TRT Halk ve Basınla İlişkiler ve Protokol Müdürlüğü Yayınları: 1, İdeal Matbaası, Ankara, 1977, s. 65.

Çizelge 9 Türkiye'de Televizyon Reklamlarından Yararlanan Mal ve Hizmet Kesimlerinin Yıllık Giderleri ve Oranları

KESİMLER	1972 Toplam (.000 TL.)	%	1973 Toplam (.000 TL.)	%	1974 Toplam (.000 TL.)	%	1975 Toplam (.000 TL.)	%	1976 Toplam (.000 TL.)	%
BANKA ve SİGORTACILIK	2.731	27.5	16.645	22.0	33.581	22.5	52.782	20.5	65.300	22.1
BESİN SANAYİİ	1.585	15.9	11.799	15.0	17.868	11.9	42.476	16.5	45.926	15.5
DOKUMA GİYİM	815	8.1	8.749	11.0	21.336	14.2	22.581	8.8	22.790	7.6
TEMİZLİK MALZEMESİ ve KOZMETİK	926	9.3	11.722	15.0	20.334	14.0	50.248	19.6	55.532	18.6
DAYANIKLI TÜKETİM MALLARI	1.172	11.7	7.745	10.0	18.465	12.0	28.716	10.5	28.230	10.0
YAPI MALZEMELERİ	155	1.4	3.168	4.0	6.441	4.6	10.218	4.0	16.904	5.7
BASIN	1.085	10.8	2.840	4.0	5.673	4.0	11.608	4.5	19.336	6.4
OTOMOTİV	617	6.2	4.927	7.0	7.825	5.0	8.520	3.3	6.307	2.2
ÖTEKİLER	909	9.1	9.466	12.0	17.712	11.8	29.028	12.3	35.324	11.9
TOPLAM	*9.914*	*100.0*	*77.061*	*100.0*	*149.235*	*100.0*	*256.377*	*100.0*	*294.639*	*100.0*

Kaynak 1972-1974 Yılları İçin; T. Baltacıoğlu, a.g.e., s. 83.
1975-1976 Yılları için; REPA, Reklam Testleri ve Piyasa Araştırma Laboratuvarı, 1975-1976 Aylık TV Reklamları Analizleri.

cak aylık parasal toplamlar elde edilebilmektedir. Anılan yılın son üç ayına ilişkin veriler, ürünler için sözleşme yapıldığından bulunabilmektedir. Aylık reklam harcamalarına bakıldığında, reklama başlanılan ilk ay 1.5 milyon lirayı bulan tutar, yılın son ayında 4.5 milyon liraya yükselmiştir.

Tablodan da anlaşıldığı gibi bankacılık ve sigortacılık kesimi, televizyon reklamcılığında üstün yerini baştan beri korumaktadır.

Bu kesimin 1970-1975 yıllarında gerçekleşen reklam giderlerinin basın ve televizyon arasında dağılımı şöyledir.

Çizelge 10 Basın ve Televizyonda Banka Sigorta Reklam Giderleri (1970-1975) (1.000 TL.)

Yıllar	*Basın*	*%*	*Televizyon*	*%*
1970	22.211	—	—	
1971	19.950	—		
1972	23.227	89.5	2.697	10.5
1973	22.550	57.5	16.645	42.5
1974	25.000	42.6	33.581	57.4
1975	26.362	33.3	52.782	66.7

Kaynak Basın Reklamları için; Ankara Reklam Aylık Basın Reklamları Etüdleri; Televizyon Reklamları için; Tablo: 9.

Görüldüğü gibi banka-sigorta kesimi, televizyonu temel reklam aracı olarak benimsemiştir. Yıllık artış oranındaki büyük değerler bu durumu vurgulamaktadır.

Türk bankacılık sisteminin, asıl olarak ticari nitelik taşıması, bankaları mevduat toplama yarışına sokmaktadır. İkramiye dağıtımının kaldırılması ve çeşitli sınırlamalar yanında, tahvil piyasasının hızla gelişmesi de, bankaların reklama ağırlık vermeleri sonucunu doğurmaktadır.

Banka-sigorta kesimini izleyen televizyon reklam giderleri arasında temizlik maddeleri yer almaktadır. Verilerini kullandığımız 1973-1974 yıllarını kapsayan kaynak, temizlik maddelerini, deterjan-sabun grubu ve kozmetikler olarak ayırmadığı için, bu mal guruplarını ayrı ayrı inceleme olanağından yoksunuz.

Ancak 1976'da temizlik malzemesi için 33,5 milyon, kozmetikler için 21,5 milyon TL. reklam gideri yapılmıştır.

Bununla beraber, temizlik maddeleri-kozmetik gurubu 1974'-de bir önceki yıla göre yüzde 73.5, 1975'de ise yüzde 147'lik bir artış göstermiştir. 1976 yılındaki artış ise, özellikle deterjan-sabun gurubunda ortaya çıkmıştır.

Yıllık televizyon reklam ödemeleri arasında bu grubun dört yıllık ortalaması % 16.8'dir. Batı ülkelerinde yapılan çeşitli araştırmalar, bu mal gurubunda reklam etkenliğinin çok yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin Telser, sabun-deterjan ve kozmetiklerde reklamı yapılan ürünlerin yapılmayanlara oranla daha yüksek satış olanağı bulduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca bu tür ürünlerin piyasalarında egemen olan firmaların pazar payları, yeni firmaların giriştiği yoğun reklam girişimleriyle el değiştirmektedir. J. Backman'ın yaptığı araştırma temizlik malları pazarında önceleri yüzde 38.9 payı olan 9 firmanın on yıl içinde, yeni firmaların reklamları sonucu, paylarının yüzde 29.9'a indiğini gösterilmiştir[62].

Temizlik malları gibi, gıda maddeleri de, (margarinler, bisküi, çikolata, makarna, çorba, cips, süt ürünleri gibi) reklamın itici gücünü sürekli kullanmak durumunda olan ürünlerdir.

Bu piyasaların bir başka özelliği, pazarda firma sayısının fazla olmasıdır. Örneğin 1976 yılında krem deterjanlar için üç, likit deterjanlar için iki, toz deterjanlar için altı, tekstil için beş, bankacılık için yirmi firma televizyon reklamına başvurmuştur.

Gıda maddelerinin, son dört yılda televizyon reklam giderleri içindeki ortalama payı % 14.8'dir. Bu gruba meşrubat ve bira reklamları da katılmıştır. Batı ülkelerinde gözlenen gıda maddeleri reklamlarının özellikle kadın ve çocuklara seslenmesi durumu, ülkemizde de geçerlidir. Türkiye'de çocuk ve kadın dergilerinin son zamanlardaki artışına karşın yine de çok yaygın ve gelişmiş olmaması, aslında bu kanala yönelmesi olasılığı yüksek olan reklamların televizyona akması sonucunu vermektedir.

Basın organlarının da televizyon reklamlarına önem verdikleri gözleniyor. 1973 yılında 3 milyon dolayında olan basın reklam giderleri 1976'nın ilk dokuz ayında 19.3 milyona ulaşmıştır. Kanımızca bu artışta, gazetelerin gerçek işlevlerini geniş ölçüde

(62) Jules Backman, **Reklam ve Rekabet**, İstanbul Reklam Yayınları, İstanbul, ss. 83-85.

bir yana bırakarak, tam bir ticari işletme gibi kâr maksimizasyonuna yönelmelerinin etkisi büyüktür.

Giyim ve dokuma sanayii de, gerek televizyonda gerekse basında önemli reklam gideri yapmaktadır. Bu kesim 1974'de televizyon reklamları için 21.3 milyon, 1975'de ise 22.6 milyon lira harcamıştır. Dokuma sanayii özellikle stokların arttığı dönemlerde, satışlarını çoğaltmak için yoğun reklam kampanyaları açmaktadır. 1976 yılında da böyle kampanyalara hem televizyon hem de radyo ve gazetelerde sıkça rastlanmıştır.

Televizyon reklamları bakımından önemli sıçramaların görüldüğü kesimlerden biri de dayanıklı tüketim mallarıdır. Bu kesim 1975 yılında yüzde 138 oranında bir artışla 28.7 milyona ulaşmıştır.

Reklama ağırlık veren bazı sanayi kesimlerinin eldeki veriler içinde basın organları ve televizyonda yaptıkları reklam giderlerini karşılaştırabilmek mümkündür.

Çizelge 11 : Bazı Sanayilerin Basın ve Televizyon Reklam Giderleri (Milyon TL.)

KESİM	*1972*		*1973*		*1974*		*1975*	
	Basın	*TV*	*Basın*	*TV*	*Basın*	*TV*	*Basın*	*TV*
Banka	3.6	2.7	22.5	16.6	25.0	33.6	26.3	52.7
Temizlik maddeleri	12.7	9	12.8	11.7	6.2	20.3	14.4	50.2
Gıda	9.3	1.6	9.8	11.8	9.0	17.9	21.1	42.4
Dokuma-giyim	9.2	0.8	18.1	8.7	19.8	21.3	26.6	22.5
Dayanıklı ev eşyaları	26.7	1.1	24.6	7.7	40.7	18.4	18.5	28.7
Motorlu araçlar	15.4	6.1	12.7	4.9	9.1	7.8	7.9	8.5

Kaynak Basın reklam giderleri: **PEVA Basın Reklamları Etüdü, (1972-1974)** TV reklam giderleri: T. Baltacıoğlu, **Türkiye'de TV Reklam Harcamaları**, AİTİA Yayını, Ankara, 1975, s. 83.

Çizelgeden de anlaşıldığı gibi, banka, temizlik maddeleri, gıda, ve dokuma-giyim sanayilerinde televizyon reklam giderleri, basın için yapılan reklam giderlerini 1974 yılında önemli miktarlar-

da geçmişti. Sonraki yıllarda da bu eğilimin sürdüğünü savunmak için pek çok kanıt bulunabilir. 1975 yılında en fazla reklam giderine başvuran firmalar 8.7 milyon TV, 8.6 milyon basın ve 3.7 milyon liralık radyo reklam gideri yapmıştır.

Bir karşılaştırma olanağı sağlaması bakımından ülkemizdeki televizyon reklamlarına ağırlık veren mal grupları ile ABD'deki durumu birlikte göstermek istiyoruz. B. Amerika'da televizyon reklamlarından en çok yararlanan mallar, gıda maddeleri gurubudur. Bunu kozmetikler ve ilaçlar izlemektedir. Üçüncü sırada, deterjan ve sabun (temizlik maddeleri) yer almaktadır. Tütün ve sigara daha sonra gelmektedir. Türkiye'de ise bilindiği gibi ilk sırayı bankalar almakta, onu temizlik maddeleri izlemektedir. Gıda maddeleri üçüncü sırada bulunmakta, ardından dayanıklı tüketim malları gelmektedir. Görüldüğü gibi ilk dört sırada yer alan başlıklardan iki ülkede de benzerlik gösterenler gıda ve temizlik maddeleri gruplarıdır.

SONUÇ

Kapitalist yöntemle gelişme çabalarının belirli bir düzeye ulaştığı günümüz Türkiye'sinde, özellikle tüketim endüstrisinin büyük ölçekte reklam giderlerine başvurduğu gözlenmektedir. Özel girişimcilik yoluyla gelişmenin tek seçeneği olan tüketime dayalı ekonomik yapı, belirli bir aşamadan sonra bütün ilgisini pazar üzerinde toplamaktadır. Bu durum, işletmelerin sürüm işlevine ağırlık vermelerini gerektirmektedir. Batı ekonomilerinde bu gelişme bütün açıklığıyla gözlenmektedir. Oysa gelişen ülkelerde, sistemin dayandığı temelleri sağlamlaştırmadan, üretim ve finansman sorunlarını çözmeden, tüketici toplum yapısına özgü sürüm tekniklerini yoğun olarak kullanma girişimi, uzun dönemde ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkileyebilir.

Türkiye daha şimdilerde tekelci eğilimlerin ortaya çıkmaya başladığı bir ekonomi görünümündedir. Bu aşamada -özellikle televizyon gibi devlet elindeki etkin kitle iletişim aracından da yararlanılarak- başvurulacak yoğun reklam uygulaması, oluşma evresindeki tekelci yapıyı perçinleyecektir. Planlama düşüncesinin önemli değer kaybına uğradığı bir dönemde, etkin kaynak dağılımını bozmaya yönelik ve tüketici seçimini yozlaştırıp, saptıran rek-

lamcılık uygulamasının iki yönlü kaynak ısrafı doğurabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Radyónun tecimsel reklama açılma yılı olan 1951'in, Türkiye'de erkinlikci ekonomi siyasasının yeniden uygulamaya konulduğu bir döneme rastlamasının anlamlı olduğuna değinmiştik. Televizyonun da 1972'de reklam kabul etmesi, sürüm sıkıntısı çeken tüketim endüstrisi içi bir umut ışığı olmuştur. Nitekim televizyonda en çok reklam yayınlatan kesimlerin sıralaması ve yoğunluğu bu kanıyı pekiştirmektedir. Kamusal yayın örgütünün gelir sıkıntısını gidermek düşüncesiyle başlayan reklamlar, kurumun özel çıkarlarla kısa dönemde bütünleşmesine yol açmıştır. Son beş yılda TRT'nin bu kanaldan sağladığı kaynak 1 milyar 336 milyon lira dolayındadır. Yalnızca televizyon reklamlarının yapım ücreti olarak özel yapımcı firmalara 150 milyon liranın üzerinde kaynak akıtılmıştır. TRT'nin reklam programlarından topladığı pul parası 2.5 milyon liraya ulaşmıştır.

Okuma-yazma oranının günümüzde bile düşük düzeyde bulunduğu Türkiye'de görsel-işitsel kitle iletişim aracı olan televizyonun, büyük kitleleri etkilemekte başarılı olacağını sezinleyen sanayi kesimi, ilgisini bu araç üzerinde toplamakta yarar görmüştür.

Devlet tekelindeki yayın araçlarının reklama açılması konusu uzun yıllardan beri tartışılmaktadır. Ancak yayın kuruluşlarının hızla artan kaynak gereksemesi, ruhsat ücretleri artırılarak izleyicilere yüklenmek yerine reklam ücretleri yükseltilerek ya da reklamlara ayrılan kuşak sayısı artırılarak, reklamı yapılan ürünlere yöneltilmektedir. Bu eğilim, aracı program düzeninde kamu hizmetinin sorumluluğunun gözönünde bulundurulması kaygısını zayıflatabilir.

Radyo ve özellikle televizyon reklamlarının öteki reklam türlerinden önemli nitelik farkı, bu reklamların çok yoğun şekilde şartlayıcı olmasıdır[63].

Öte yandan üretim ve sunumun az, istemin çok olduğu, tüketicilerin bilinçsiz, haberleşme olanaklarının yetersiz, aksak reka-

(63) TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, «Ülkemizde Radyo ve Televizyonun Genel Çizgisi», **Elektrik Mühendisliği**, S. 217, 1975, s. 7.

bet koşullarının Darwinistik şekilde hüküm sürdüğü Türkiye gibi bir «satıcı pazarı»nda tüketicilerin, gittikçe güçlenen iş dünyasına karşı kullanabileceği gerçek bir veto yoktur[64].

Bir maliyet ögesi olarak reklamı yapılan malların fiyatlarına giren (ayrıca vergiden düşülme olanağı veren) ve sonul çözümlemede kesinlikle tüketiciye yansıyan reklam paralarının devlet tekelindeki iletişim araçlarına akması, yürütülen hizmetin kamusal niteliği ile de bağdaştırılamaz. Hele, temel kaynağın yarıdan fazlasını bu tür özel anapara çevreleri sağlıyorsa, o kuruluşun - siyasal yansızlığı bir yana - sınıfsal tarafsızlığı da zedeleniyor demektir.

Önümüzdeki yıllarda da televizyon reklamlarının -enflasyon ortamının da etkisiyle- aynı artma eğilimini göstereceği söylenebilir. Bu arada radyoların, bir reklam aracı olarak etkinliği 1975'den itibaren azalmaktadır. Gazete-radyo-televizyon arasındaki reklam dağılımı, son yıllarda televizyona doğru bir gelişme göstermektedir. 1973 yılında basın organlarının televizyon reklamlarına karşı çıkışları, günümüzde etkisini yitirmiştir. Çünkü basın reklamlarında mutlak bir düşme görülmemiştir. Önümüzdeki yıllarda bu çekişmenin yine ortaya çıkması beklenebilir.

(64) Ö. Baybars Tek, «Tüketicinin Korunması», **Cumhuriyet**, 29.6.1972.

BASIN VE YAYIN YÜKSEK OKULU'NDAN HABERLER

I — *Akademik Çalışmalar :*

1 — Konferanslar : M.I.T. den Prof. Ithiel de Sola Pool, «Sosyal Bilim alanında Önkestirim» konusunda bir konferans verdi.

Ohio State University'den Dr. Robert Wagner ise, «Sosyal Değişim, İletişim ve Sinema» üzerine konuşmalar yaptı. Ayrıca, Frank Capra'nın filmleri konusunda gösterilerle desteklenen semineri sürdürdü.

2 — Film Gösterileri Doç. Dr. Oğuz Onaran, yıl boyunca haftalık film gösterilerini yürüttü. Bu yılki dizide Fransız Sineması Tarihi, belgeseller ve deneysel filmler sunuldu.

3 — Öğretim Görevlilerinden Turan Erol, Bedri Rahmi Eyüboğlu üzerine araştırmaya dayalı geniş çaplı bir kitabın hazırlıklarını sürdürmekte.

4 — Dr. Ünsal Oskay, sosyal bilimlerin klâsiklerinden L.H. Morgan'ın *Eski Toplum* (Ancient Society) adlı eserini 1877 basımından, yüz yıl sonra dilimize çevirdi. Sonbaharda yayılanacak olan bu eser, Dr. Oskay'ın, G. Osipov'dan *Toplumbilim : Teori ve Yöntem Sorunları;* T.B. Bottomore'dan *Toplumbilim* ile birlikte bu yılın üçüncü çalışması oluyor. C.W. Mills'in *Toplumbilimsel Düşün Gücü* (Sociological Imagination) ise 1977/78 ders yılına yetişecek.

II — *Bilimsel Araştırmalar*

1 — Dr. Ünsal Oskay, «Yabancılaşma ve Kitle İletişimi» konulu araştırmasını sürdürüyor.

2 — Uygur Kocabaşoğlu, «TRT Öncesi Dönemde Türkiye'de Radyo» adlı doktora tezinin son aşamasına gelmiş bulunuyor.

3 — Engin Alçora ise, «Türkiye'de Siyasal Parti Propagandası; Bir Simge Araştırması (1946-1960) üzerinde bir doktora tezi hazırlamakta.

4 — Dr. Ahmet Danışman'ın «Basın Özgürlüğünün Sağlanması Tedbirleri; Devletin Basın Karşısındaki Aktif Tutumu» adlı doçentlik tezi yetkili jürice kabul edildi.

5 — Dr. Aysel Aziz doçentlik çalışmalarını «Görsel ve İşitsel Araçların Toplumsallaşmadaki Rolü» başlığı altında sürdürüyor.

6 — Yine Okulumuz Asistanlarından Nilgün Abisel'in doktora tez çalışmasının konusu ise «Türk Sinemasının Yapısal Sorunları».

7 — Dr. Seval Gürel'in Cornell Üniversitesinde kabul edilen doktora tezi «Denge-dışılık Olgusunun Yeniden Ele Alınışı» başlığını taşıyor. Dr. Seval Gürel, bu araştırmasıyla tutumlar alanında literatürde on yıldır halledilememiş bir sorunu çözmüş ve bu iş için, rahip iki tutum kuramını karşılaştırarak, sosyal bilimlerde çok ender başarılan bir «crucial experiment» (kritik deney) gerçekleştirmiştir.

8 — Okulumuzda, ilk çalışmalarını 5.7.1977 seçimlerinde gerçekleştiren bir Seçim Belgeliği oluşturuldu. Seçim broşürleri, afişler, kupürler ve karikatürlerden oluşan bu belgelik inceleme yapmak isteyenlere kolaylık sağlayacak. Her seçim döneminde aynı nitelikteki çalışmalar sürdürülecek.

III — *Personel Haberleri :*

1 — Prof. Dr. Cevat Geray, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığına seçildiğinden, Okulumuz Müdürlüğüne Nermin Abadan Unat getirildi.

2 — Sinema Tarihi doçenti Dr. Alim Şerif Onaran Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde Sinema Bölümü başkanı oldu.

3 — Dr. Metin Kazancı, «Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler» adlı teziyle Kamu Yönetimi doçenti oldu.

4 — Dr. Oya Tokgöz de «Televizyonun Kadının Siyasallaşmasına Etkisi» adlı teziyle Gazetecilik ve Haber Toplama doçenti oldu.

5 — Dr. Seval Gürel, ABD. Cornel Üniversitesinde doktorasını tamamlayarak okulumuza döndü. Sosyal Psikoloji dalında doktora yapması için Fakültece yurt dışına gönderilmiş olan Gürel, öğrenimin son yılında fakültenin bu desteğinden yoksun bırakılmasına karşın çalışmalarını başarı ile sonuçlandırdı.

IV — *Bilimsel Toplantılara Katılma :*

1 — Doç. Dr. Oya Tokgöz ve Dr. Aysel Aziz, Haziran ayı içinde Berlin'deki Uluslararası İletişim Bilimleri Kongresine katıldılar.

2 — Okulumuz uzmanlarndan Cahit Alican, Temmuz ayında UNESCO'nun düzenlediği Uluslararası İletişim Bilimleri Kongresine katılmak üzere Paris'e gitti.

3 — Mahmut Tali Öngören, Avrupa Konseyinin Düzenlediği Demokratik Kuruluşlar adlı seminerin Kitle İletişimi Komisyonuna katıldı.

V — *Film Çalışmaları :*

1 — Basın ve Yayın Yüksek Okulunun ilk filmsel çalışması olan «LADİK'76» adlı belgeselin yapımı tamamlandı. 35 mm., renkli olarak çekilen 23

dakikalık bu film, Ladik batak gölü ve yöresine ilişkin sorunları içermekte. 25 Haziranda gösterisi planlanan «LADİK'76», sansürden gerekli olur alınamadığından kamuoyuna sunulamadı.

25 Mayıs - 3 Haziran tarihleri arasında Fransız Kültür Merkezinde «LADİK'76» adlı fotoğraf sergisi açıldı. Aynı adlı belgesel filmin çalışmaları sırasında yöresel sorunlarının fotoğraflarla dile getirilmesi amacına yönelik bu serginin hazırlanmasında da, filmde olduğu gibi; Güner Sarıoğlu, Nilgün Abisel, Hamza İnanç ve Uygur Kocabaşoğlu çalıştılar.

2 — Suha Arın, Mezopotamya uygarlığının batıya yansımasında iletici ve geliştirici etkileri olan Ugartu Uygarlığı üzerinde bir film yaptı. Bu çalışmada okulumuz mezunları da görev aldılar. Suha Arın önümüzdeki yıl Lidya, Karya ve Likya üzerine çevireceği filmin hazırlıklarını sürdürüyor.

3 — Mahmut Tali Öngören, «Halk İktidarına Doğru» adlı belgesel nitelikte bir propaganda filmi yaptı.

VI — *Kişisel Çalışmalar :*

1 — Mahmut Tali Öngören, Milliyet Sanat Dergisinin «Film Öyküsü», Milliyet Gazetesinin 'Televizyon' ve Antalya Film Festivalinin 'Film' konularındaki seçiciler kurullarında yer aldı.

2 — Hamza İnanç Güzel Sanatlar Galerisinde, Turan Erol, Maçka Sanat Galerisinde, yapıtlarını sergilediler. Turan Erol ayrıca, Vakko Sanat Galerisinde ve Akdeniz Sanat Galerisinde açılan karma resim sergilerine de katıldı.

VII — *Basın ve Yayın Yüksek Okulu'nda Teknik Donanım çalışmaları :*

1 — Okulumuz Radyo ve Seslendirme Stüdyosunun hazırlık ve montaj işlemleri tamamlandı. Bazı teknik

eklentiler ve düzeltmelerden sonra radyo stüdyosunun sonbaharda açılışı yapılacak.

2 — Eldeki araç ve gereçlerle okul içinde bir TV. stüdyosu oluşturma çalışması devam ederken, bina dışında gerçekleştirilecek yeni televizyon stüdyosunun ihale ve proje çalışmaları da sürdürülmekte.

3 — Basım Laboratuvarı da bazı eksikliklerin tamamlanmasından sonra önümüzdeki yıl çalışmaya başlayacak.

4 — Fotoğraf laboratuvarını geliştirme ve renkli basım olanaklarını sağlama konusunda da aynı etkin çalışmalar yürütülmekte.

5 — Ayrıca, film çalışmalarını kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak, öğrenci katılımını gerçekleştirmek amacıyla bir film laboratuvarı oluşturulması da planlanmış bulunuyor.

VIII — *Yayınlar*

1 — Mahmut Tali Öngören'in, *Televizyon, Film Yapım Yöntemleri* adlı ders kitabı yayınlandı.

2 — Dr. Aysel Aziz, *Radyo ve Televizyon'a Giriş* adlı ders kitabını okulumuz yayınları arasında yayınladı.

TEK YÖNLÜ İLETİŞİME KARŞI GÖRÜŞLER VE DÜŞÜNCELER

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Dengeli Bir İletişim Düzenine Kavuşmaları İçin Önerilen Çözümler

Prof. Dr. Nermin ABADAN-UNAT

GİRİŞ

Basın ve telegraf dışında, iletişim araç ve tekniklerin tümü XX. yüzyılın ürünüdür. Bunlar, aynı zamanda endüstri devriminden bu yana Batı kültürünün, makineleşmeye ve makineleşmenin oluşturduğu düzenlere karşı gösterdiği ilginin de canlı bir kanıtıdır. İnsanbilimcilerle (antropologlarla) birlikte şu sav ileri sürülebilir: İnsanoğlunun makinelere karşı gösterdiği ilgi, gerçekte kendi güvencesini ve servetini artırma güdüsü ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamada düşünülürse teknik, salt ekonomik ve askerî anlamda bir iktidar kaynağı değildir. Aynı zamanda, daha sürekli ve etkin bir yoldan, kültürel etkinlikler yaratma aracıdır.

İnsan/teknoloji ilişkileri hızla gelişmektedir. Bu gelişimin sadece yeni tekniklerin yaratıldığı toplumlara özgü olduğu söylenemez. Çok boyutlu bir özellik kazanmış, kısa zamanda siyasal egemenlikleri geliştirmede araç olma durumuna erişmiştir. Öte yandan değindiğimiz bu gelişme sürecini özgürlükçü olduğu kadar baskıcı (otoriter) yönetimlerde de izleme olanağı vardır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunda bunu açıkça görebiliriz Basın özgürlüğünün en çok kısıtlandığı II. Abdülhamit dönemi aynı zamanda ülkenin geniş bir telegraf ağı ile örüldüğü dönemdir[1].

(1) Bernard LEWIS, **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford Paperback, 2 ci baskı, 1968, Sh. 185-186

Dengesiz iletişim akımı

Gelişen ülkelerde iletişim teknolojisi baştan beri sömürgeci amaçların simgesi olmuştur. Askerî teknoloji bir yana bırakılırsa, sömürgeciliğin yayıldığı ülkelerin tümünde iletişim, en etkili denetim mekanizması olarak kullanılmıştır. Özellikle Radyo gibi kitle iletişim araçları yardımı ile Çevre (sömürge yönetimi) ve Merkez/sömürge yönetim) arasında dolaysız kültürel ilişkiler kurulmuştur. Bunun canlı ve somut örnekleri vardır.

Sözgelimi Caracas'a ilgili haberler çok seyrek olarak Lagos'a yansıtılmaktadır. Bunun gibi Kuala Lumpur'un adı da Venezuela ya da Nijerya'da ancak Malaysia büyük bir yıkıma uğradığı zamanlarda geçmektedir. Öte yandan Nijerya'lı bir vatandaş, Dahomey sınırına çok yakın bulunan Benin'le bir teleks bağlantısı kurmak istediği zaman önce Londra'yı istemesi gerekir. İsteğinin gerçekleşmesi için de Paris üzerinden bir link bağlantısına kavuşturulması, sonra da Porto-Nova'ya bağlanması gerekmektedir.

Bu bakışımsız (asimetrik) ilişkiler, öylesine kökleşmiştir ki bağımsızlık akımlarına karşın Afrika'da[2] halâ sömürgeciliğin oluşturduğu kültür kalıpları geçerlidir. Bu kalıpların yarattığı davranışlar yaşarlığını sürdürmektedir. Kuşkusz bağımsızlık için girişilen savaşımlardan sonra yeni, ulusal radyo-yayın örgütleri kurulmuştur. Bu kuruluşlarla birlikte değişik sesler ve değişik öncelikler ortaya çıkmıştır. Ne var ki kullanılan dil, sözdizimi ve iletişim ağları uzun süre değişmemiştir. Öte yandan gazeteler başlık değiştirmişler ama, yayılma alanlarıysa uzun zaman değişmeden olduğu gibi kalmıştır.

Sömürgecilik sonrası dönemde televizyon bir yandan yeni yeni haberleşme alanları açmıştır. Bu, tartışma götürmez bir olgudur. Gelgelelim bir yandan da en geniş ölçüde bağımlılık yaratan bir iletişim aracı olduğunu da kanıtlarıyla ortaya koymuştur. Soruna teknolojik açıdan bakıldığında şu da söylenebilir: TV, gerek yayın istasyonu gerekse alıcı aygıtları yönünden geliştirildiği ülkelerin teknik yardımına fazlasiyle gereksinme duyurmaktadır. Ayrıca program üretim açısından da yine gelişmiş ülkeler izlenmektedir. Açık bir gerçektir bu.

---

(2) Hıfzı TOPUZ, Le Marché mondial des programmes télévisés, **Le Courrier**, UNESCO, Avril 1977, Sh. 16-17

Kalın çizgileriyle ortaya koyduğumz bu sorun, üçüncü dünya bloku içinde yeralan ülkelerin büyük bir çoğunluğunu ilgilendirmektedir. Bu sorun son zamanlarda birçok ayrıntılı incelemeye konu olmuştur[3]. Gerçekten de evrensel TV piyasasının alıcısı çok kapsamlıdır, yaklaşık olarak 1 milyar *tele-seyircinin* bulunduğu söylenebilir. Ne var ki bu büyük yığın, ulusal ölçüde, kendi gereksinimlerine uygun değişik programlar üretmemektedir. Bunun yerine yoksul ülkelerin büyük çoğunluğu daha çok, sınırlı sayıda zengin ülkelerden program almaktadır. Açıkçası bu alanda da somut bir dengesizlik görülmektedir. K. Nordenstreng ve T. Varis, araştırmasının da açıkladığı gibi üçüncü dünya ülkelerinin büyük çoğunluğu, programlarının bir kısmını ileri düzeyde endüstrileşmiş ülkelerden sağlamaktadır. (USA, Ingiltere, Fransa, Federal Almanya), Buna benzer bir akım, daha sınırlı ölçüde de olsa Sovyetler Birliğinden diğer sosyalist ülkelere doğru olmaktadır.

ABD tek başına yılda 100.000-200.000 saatlik program satmaktadır. Onu İngiltere 20.000-30.000 saat, Fransa ve Federal Almanya 15.000-20.000 ve 5.-6.000 saat ile izlemektedir.

Dış ülkelerden en az ölçüde program satın alan ülkeler ise sırası ile şunlardır: Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya, BAD, Sovyetler Birliği, Farnsa ve İngiltere.

Bu altı büyük ülke dışında birçok ülke ise dış ülkelerden çokça program satın almaktadır. Bu ülkeleri satın alma oranları ile birlikte şöylece sıralayabiliriz: Suudi Arabistan-Aramco istasyonu- % 100; Riyad % 31; Guatemala % 84; Singapur % 78; Yeni Zelanda % 75; Malaysia % 71; İzlanda % 67; Zambiya % 64; Nijerya % 64; Nijerya % 63; Uruguay % 12; Avustralya, Yemen % 57; Kuveyt, Şili. İsrael % 55; İrlanda % 54; Irak % 52; Dominik Cumhuriyeti % 50; Kanada % 46; Bulgaristan % 45; Mısır % 41; Macaristan, Finlandiya % 40; Meksika, Norveç % 39; Pakistan, Portezi % 35; Kolombiya % 34.

Satın alınan yabancı programların izleyicisi ise oldukça kalabalıktır. Örneğin yapılan tahminlere göre Amerikan yapımı «Bo-

(3) Kaarle NORDENSTRENG + Tapio VARİS, **La Télévision circule-t-elle à sens unique?**, Les Presses de l'UNESCO, Paris 1974.

zanzo» adlı TV dizisi 15 değişik ülkede 340 milyon seyirci tarafından izlenmiştir[4].

Sayıların ortaya koyduğu gerçek açıktır; Yoksul ülkelerin zararına, zengin ülkelerin yararına işleyen açık bir dengesizlik vardır. Bu dengesizliğin birinci nedeni, ekonomik ve teknolojik etkenlerin yarattığı bağımlılıktır. İkinci bir neden ise birçok ülkede sinema endüstrisinin gelişmemiş olmamasıdır. Bu da doğal olarak bir TV ağını düzenleyip işletecek insan gücünden yoksunluğu belirler. Bunlara renkli TV yayınlarının yarattığı bir başka tür bağımlılığı da ekleyebiliriz.

İşte değindiğimiz bu nedenler, hem üçüncü dünya ülkelerini hem de uluslararası kuruluşları evrensel yeni bir iletişim düzeninin temelini atmaya yöneltmiştir. Bu alanda Unesco Kuruluşundan beri sürekli çalışmalar yapmıştır. Söz ve düşünce özgürlüğüne susamış savaş sonrası kuşakları, öncelikle uluslararasında haberleşmeyi kısıtlayan bağları kırmak ve kaldırmak istemişlerdir. Bu istek doğrultusunda uluslararası basın enstitüsü 1952 yılından bu yana (anketler) uygulamıştır. Bu sormacalarda önce Sovyet Rusya, daha sonra Almanya ile yedi Batı Avrupa ülkesi ve Hindistan arasındaki haberlerin akımı incelenmiş, değerlendirilmiştir. Ayrıca Unesco, haberleşmede *serbest akım* konusunda 1956 da kapsamlı bir araştırma daha yaptırmıştır. Bütün bu araştırmalar «haberleşmedeki tek yönlü akımın» boyutlarını ayrıntılı biçimde saptamış ve ortaya koymuştur.

Şunu da söyleyelim, belirtmeye çalıştığımız dengesizliği artıran yeni etkenleri başında haberleşme uyduları ile çok uluslu şirketler gelmektedir. Bu dengesizliğin daha iyi anlaşılması için konunun zamansırasal (kronolojik) gelişimine topluca bakmakta yarar vardır.

Kitle İletişim Alanındaki Uluslararası Kurumlar ve Güttükleri Siyasa

İkinci Dünya Savaşından sonra Birleşmiş Milletler ile birlikte kurulan UNESCO ulusal kalkınma çerçevesinde haberleşme

(4) Les Problèmes du désequilibre dans l'échange d'informations ,teksir edilmiş tebliğ, UNESCO, Floransa, 18-20 Nisan 1977 toplantısı. OPI - 77/WS/2, Sh. 6.

konusuna eğilmiştir. Haberleşmenin dolaşım ve kitle iletişim araçlarına ilişkin kurum ve meslekleri konu edinmiş, bunu ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.

1957 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna bir rapor sunulmuştur. Sunulan raporda, dünyada yaygın biçimde bir «haber alma açlığının» bulunduğuna değinilmiştir. Ayrıca dünya nüfusunun üçte ikisinin, yani 2 milyon insanın, güncel haberleşmeden yoksun olduğu gerçeği ortaya koymuştur. Bunun yanısıra yüzü aşkın devlette, 100 kişi başına yalnızca 10 gazete, 5 radyo alıcısı, iki sinema yeri ve iki TV alıcısı gibi standart ölçütten daha düşük bir iletişim yapısının bulunduğu saptanmıştır. Bu rapordan bir yıl sonra, 1958'de yine Birleşmiş Milletlerin Ekonomik ve Sosyal Konseyinde, az gelişmiş ülkelerde kitle iletişim araçlarının geliştirme amacıyla somut bir eylem planının geliştirilmesi istenmiştir.

On yıl sonra 1968'lerde Birleşmiş Milletlere üye devletler daha önce belirlenen amaçların fazla iddialı olduğunu benimsemek zorunda kalmışlardır. Gerçi az gelişmiş ülkelerde ikili anlaşmalar, kimi kurumların gelişmesine yardım etmiştir. Ancak bu ortak çabalar amacın çok uzağında kalmıştır. Üstelik dünya ölçüsünde kitle iletişim araçlarının yaygınlığını gösteren sayılar 1960-1970 yılları esas alınarak karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma göstermiştir ki, gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki uçurum basın açısından iki katına çıkmış, sinema koltukları yönünden aynen kalmıştır.

1970'lerden bu yana gelişme süreci içindeki ülkeler, iletişimin tek yönlü bir akım içinde bulunduğunun ayrımına ve bilincine ulaşmışlardır. Bu ülkeler, kurulacak olan yeni ekonomik düzen içinde haberleşme kaynaklarından daha eşit bir biçimde yararlanmak istemektedirler. Bu ülkeler, dünyanın çeşitli uluslarının birbirlerini tanıma amacıyla «*haberleşmenin serbest dolaşım*», ilkesini tanımaktadırlar. Ayrıca Kuzey-güney arasındaki uçurumun gittikçe genişleyip derinleştiğini kaygısıyla izlemekte, bunun için gerekli önlemlerin alınmasını istemektedirler. Unesco'nun 1970, 1972 ve 1974 yıllarında toplanan geenl kurulları, bu konuların üzerinde çok yönlü bir biçimde durmuşlardır.

Dünyada 100 Kişi Başına Düşen Gazete Sayısı, Radyo ve TV Alıcısı, Sinema Koltuğu

Yıl	100 kişiye düşen gazete sayısı		100 kişiye düşen radyo alıcısı		100 kişiye düşen sinema koltuğu		100 kişiye düşen TV alıcısı	
Bölge	1964	1973	1964	1974	1964	1973	1964	1974
UNESCO Minimumu	10.0	10.0	5.0	5.0	2.0	2.0	2.0	2.0
Dünyada Toplam	9.8	12.9	13.2	30.1	2.3	2.5	3.8	13.1
Kuzey Amerıka	25.0	29.2	73.0	179.6	5.5	4.6	23.4	53.9
Batı Avrupa	23.0	24.8	21.8	33.2	5.4	4.1	7.4	23.1
Sovyetler Birliği	18.1	37.3	20.5	46.0	5.6	10.0	3.0	20.8
Latin Amerika	8.0	7.0	11.0	20.6	3.4	2.2	2.0	8.1
Afrika	1.2	1.2	2.3	7.2	0.6	0.5	0.7	0.8
Asya	4.0	5.9	2.1	9.3	0.6	0.9	0.6	3.0
Okyanuşya	29.0	30.6	20.6	28.7	7.7	3.4	8.8	22.8

Kaynak L'information à traveŗs le monde 1964, Uneşco, Paris, cité dans «L'information et le développement national», Unesco, Genève 1965, Annuaire statistique 1975, Unesco, Paris

Dünyada 100 Kişi Başına Düşen Gazete Sayısı, Radyo ve TV Alıcısı, Sinema Koltuğu

Yıl	100 kişiye düşen gazete sayısı		100 kişiye düşen radyo alıcısı		100 kişiye düşen sinema koltuğu		TV alıcısı 100 kişiye düşen	
Bölge	**1964**	**1973**	**1964**	**1974**	**1964**	**1973**	**1964**	**1974**
Gelişen Ülkeler Dünya nüfusunun üçte ikisi, 1964 1975'te dünya nüfusunun % 71.4	3.8	2.6	2.7	7.6	0.8	0.8	0.6	2.2
Gelişmiş Ülkeler 1964'te dünya nüfusunun üçte biri 1975'te dünya nüfusunun % 28.5	22 7	31.3	35.8	69.6	5.5	5.6	10.7	29.5
Gelişmiş ve Gelişen Ulkeler Arasındaki Fark	5.97	12.03	13.25	9.15	6.87	7.0	17.83	13.40
Kaynak:								

Kaynak L'information à travers le monde 1964, Unesco, Paris, cité dans «L'information et le développement national», Unesco, Genève 1965, Annuaire statistique 1975, Unesco Paris

Onaltıncı genel kurul toplantısında (1970) gelişen ülkelerden bir bölümü haberleşmede serbest akımının *iki yönde* olmasının güvenceye bağlanmasını istemişlerdir. 1972'de toplanan onyedinci genel kurulda haberleşme ile kültürel gelişim arasındaki bağların yakın ilişkisi vurgulanmış, gelişmekte olan ülke temsilcilerinin haklı olarak belirttikleri gibi sorunun yalnızca haberlerin «*özgür dolaşımı*» olmadığı gerçeği belirtilmiştir. Çünkü tartışılan sorun, haber üreten büyük merkezlerin oluşturdukları kültürel değerlerin de iletimidir. Dolayısiyle sorun, ister istemez çağdaş teknikler yardımıyla belli ideolojileri oluşturan düşüncelerin de tek yanlı olarak yayılmasıdır.

1974'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu konuyu bir kez daha ele almıştır. Bu kez, 3. Dünya ülkeleri, «*haberlerin serbest akımı*» nın sağlanabilmesi için vazgeçilmez bir altyapıya da kavuşturulmalarının gereğini özellikle savunmuşlardır. Bu sorunun ve tartışmaların daha iyi anlaşılabilmesi için üçüncü dünyanın üç kıtasına ilişkin görüşlerin kısaca irdelenmesi yararlı olacaktır.

Az Gelişmiş Ülkelerin İletişim Yapılarının Özellikleri

Afrika: Bu kıtanın, özellikle Fransızca konuşulan bölgelerinde endüstrileşmiş ülkelerin basını, dergileri, film ve TV programları çok yaygındır. Yaygınlığın yarattığı en büyük sakınca, Afrika'dan göreli bir biçimde söz açan gazete, dergi ve filmler, kamuoyuna o ülkelerin halkının günlük yaşamı ile hiç ilişkisi olmayan sorunlara yer verilmesidir. Bu arada ilgiye değer bir iş bölümü de göze çarpmaktadır. Gelişmiş ülkelerin kitle iletişim araçları kamuoylarına Afrika sorununa ilişkin çok az materyal sundukları halde, gelişen ülkelerin kamusal ya da özel haberleşme kurumları (basın ve fotograf ajansları, radyo, TV) sırf Afrikalılara özgü halkla ilişkilere değin hizmetler sunmaktadır. Böylece tecimsel (ticarî) niteliğe sahip bir haberleşme türü, özel sektöre özgü tutulmaktadır. Buna karşın siyasal olayların duyurulması hükümetlerin değerlendirmesine bağlıdır. Bunun doğal sonucu olarak da Afrika'daki dinleyiciler üçüncü dünyada olup biteni BBC, Radio France, Amerika'nın Sesi, Deutsche Welle, Radio Holland, RAİ'den izlemekte ve bir türlü ulusal «ghetto»larından kurtulamamaktadırlar[5].

(5) BOYD-BARRETT, Oliver, «The Global News Wholesalers», in George GERBNER Ed. **Mass Media Policies in Changing Cultures**, New York: John Wiley and Sons, 1977

Latin Amerika

Bu kıtanın kitle iletişim araçlarıyla ilgili düzen üzerinde yapılan araştırmada[6] şu saptamalara ulaşılmıştır:

1) Latin Amerika'daki kitle iletişim düzeni ABD'nin ekonomik, siyasal ve iletişim kurumlarca sıkı bir denetimden geçirilmektedir. Latin Amerika kitle iletişim düzeni üzerinde tam bir yabancı egemenliği vardır.

2) Özellikle ABD'den gelen film, basın ve TV materyeli bu kıtanın olanaklarına göre ezici bir haberleşme üstünlüğü sağlamaktadır.

3) Özellikle kitle iletişim araçları üzerinde Birleşik Amerika'nın bölgedeki egemenliği, ABD'nin çıkarlarıyla sıkı sıkıya bağıntılıdır.

4) ABD ekonomik ve haberleşme kurumlarının bu bölgede kurduğu ezici üstünlük, tüketimi, yabancılaşmayı, yavanlığı, şiddeti, akıcılığı, seçkinciliği ve tutuculuğu kaynaklandırmakta ve yüreklendirmektedir. Bu tutum yatırım yapanların ideolojilerine, çıkarlarına koşuttur. Doğal olarak bölgenin gereksinmelerine, ulusal kültürel özgürlüğüne, siyasal egemenliğine tam anlamıyla karşıttır.

5) Latin Amerika bölgesindeki haberlerin dolaşımı, haberleri veren ABD'nin özel telegraf şirketlerinin tekeline bağlıdır.

6) Ayrıca bölgeden ABD'ye gönderilen haberlerin içerik ve niteliği de ABD telegraf şirketlerinin etkisile değiştirilmektedir.

Asya

Asya kıtasında haberleşme alanındaki dengesizlik başlıca üç alanda kendisini göstermektedir[7].

---

(6) BELTRAM, Luis Ramiro + CARDONA, Elisabeth Fox, **Latin American Mass Communication as influenced by the US**, Honolulu, Hawai, 1976

(7) MİTRA, Asok, Information Imbalance in Asia, **Communicator**, Vol. X, No. 9, 1975

Birincisi, haberleşme endüstrisinde etkin olan çok uluslu şirketler vardır. Bunlarla ulusal küçük haberleşme şirketleri arasındaki açıklık hızla büyümektedir. Çok uluslu şirketlerin bir günde yaptıkları harcamalar, birçok küçük Asya ülkesinde etkinlik gösteren şirketlerin yıllık harcamalarına denk düşmektedir. Oysa iletişim endüstrisi, bilgilendirme teknolojisinin bellibaşlı tüketicisi, bu endüstrinin iştahı, beslenmesi ölçüsünde artmaktadır.

İkinci önemli dengesizlik, iletişim alanındaki «dev»lerin Asya kıtasındaki komşu ülkeler arasında yarattığı kopukluktan doğmaktadır. Ne var ki bu kopukluk, ilgili ülkeler tarafından büyük bir vurdumduymazlıkla karşılanmaktadır. Bu ilgisizlik istem yokluğu ve girişimsizlikten çok; «dev» şirketlerin sunmakta gecikmedikleri «destekleyici değnek»lerden doğmaktadır.

Asya ülkelerinde dengesizliği arttıran üçüncü etken ise kamuoyu oluşturma görevinin hızla çok uluslu şirketlerin eline düşmesidir. Eskiden birer sömürge olan bu ülkelerde göze çarpan aşağılık duygusu, özvarlığına güvensizlik, haklı bir ulusal gurura ulaşma durumunu güçleştirmektedir. Bu ruhsal ortam emperyalizminin kalıntılarını ortadan kaldırmayı engellemektedir.

Gittikçe yaygınlık kazanan bu gelişmeler sonucunda bir kısım gelişen ülkeler yepyeni siyasetler benimsemiş bulunmaktadır. Örneğin Cezayir 1971'den bu yana radyo ve televizyon programlarında Fransızca dilinin yerine Arab dilini kabul etmiş, keza Peru, Nijerya ve Cezayir hükümetleri yurtdışından ithal edilecek TV. programlarında önemli kısıtlamalar getirmişlerdir. Kitle iletişim araçları kuşkusuz gelişme ve modernleşme sürecinin doğal müttefikleridir. Bunlar kişinin dünyasında yeni bir pencere açacak güçtedir. Şukadar ki, Geertz'in[8] işaret ettiği sorun henüz çözüme ulaşmamıştır: «Çağa uygunluk» (Epochalism) terimleri ile ifade edilmek istenen kozmopolit, geleceğe yönelik, çağın ruhunu yansıtan yargılarla, gelenekçilikte köklü bulunan ve kendini örf, âdet, efsane gibi öğelerle belirleyen «temelcilik» (essentialism) arasında bir denge kurulamamaktadır. Özellikle iletişim araçları ana kültüre özgü öğelerin özümlemesine elverişli görünmemektedir. Asya'da, Hindistan, Pakistan Sri Lanka (Seylan), Malaysia ve

(8) GEERTZ, Clifford, **The Interpretation of Cultures**, New York + Basic Books, 1973, Sh. 113

Endonezya'da yapılan araştırmalar göstermiş bulunuyor ki, halk türü iletişim araçları, modern mesajlar iletmeğe elverişli değildir. Seyirciler, halk edebiyatından kaynaklanan modern oyunlarda sıkılıp, temsili terketmektedirler[9].

Öte yandan ulusal kültürü korumayı amaçlayan önlemler bir yerde kendi kendine yenilmeğe mahkûmdur. Örneğin ulusal film endüstrisini koruma amacile Hint ve Amerikan kaynaklı filmlerin gümrük hadlerini 30 misli arttıran bir gelişen ülke aynı zamanda sıkı bir sansür uygulayıp, değişik görüşlü aydın ve öğrencilerini tutukladığı ölçüde, sağlıklı bir film endüstrisi yaratamamaktadır. Yabancı kaynaklı filmlerin ithali kısıtlanınca filmlerde bir kısıtlama ortaya çıkmakta, sinemalar kapanmakta, dolayısile yerli film endüstrisi de bundan zarar görmektedir.

Benzer şekilde yabancı ajanslar sunduğu haberleri kullanmağı yasaklayan diğer bir Asya ülkesinde yeni serpilmekte olan yerli basın olduğu yerde sayıp, gerileme işaretleri göstermeğe başlamıştır.

İthiel de Sola Pool'un işaret ettiği üzere asıl önlenilmesi gereken husus, kültürel ürünler akımının monolitik, (tek türlü) olmasıdır[10]. Yeni iletişim teknolojileri, örneğin kaset, Video-teyp, vs. dünya tarihinde ilk defa olarak çeşitli azınlık gruplarına özel programlar sunma olanağını sağlamaktadır. Ayrıca uydularla yapılan yayınlar ve kamera ile fotoğrafçılığa ilişkin materyelin ucuzlaması da elverişli koşulların oluşmasında etkin olmaktadır. Dolayısile gelecekte çeşitli yeni kanallar yardımı ile tek bir merkeze bağlı olmayan çok çeşitli programlara doğru yönelmekteyiz. Bu gelişmeyi en ayrıntılı biçimde incelemiş olan Karl Deutsch'e göre dünya gittikçe küçülüyor peşin yargısının aksine olarak, uluslararası etkileşim, zamanla artacak yerde azalmıştır[11]. Deutsch bu eğilimin önce fizik bilimleri, daha sonra güzel sanatlar alanında saptamıştır. Fizik alanında başlangıçta herkes bu bilimin kaynak-

(9) DISSANAYAKE, Wimal, «New Wine in Old bottles: Can Folk media convey modern messages?, **Journal of Communication**, Spring 1977, Vil. 27, No. P. 123

(10) SOLA POOL, Ithiel de, «The Changing Flow of Television», **Journal of Communication**, Spring 1977, Vol. 27, No. 2, Sh. 144

(11) DEUTSCH, Karl, «Shifts in the Balance of Communication Flow», **Public Opinion Quarteriy**; 20 (1), Sh. 143-160

landığı Cambridge, Zürich, Almanya gibi merkezleri izliyordu. Zamanla diğer ülkeler kendi meslekî dergilerini oluşturup, ulusal dillerinde, kendi sorunlarını, kendi ülkelerinde incelemeğe koyuldular.

Buna benzer bir gelişmeyi resim alanıda da izlemek mümkündür. Bir zamanlar empresyonistler, sanat anlayışlarının ilk tomurcuklarını veren Paris'i sanat dünyasının başkenti haline getirmişlerdir. Oysa bugün hemen her ülkede ressamlar Matisse ya da Renoir, heykeltraşlar Rodin ya da Maillol geleneğini sürdürmektedirler. Paris artık onlar için bir merkez olmaktan çıkmıştır.

Film endüstrisi de benzer bir gelişme izlemiştir. 1920-1930 yllarında Hollywood'da çevrilen filmler Amerikalı seyircilerine göre oluşturulduğu halde evrensel bir dağılıma konu olmuşlardı. Bunun sonucunda yerel girişimciler her yerde sinema binaları inşa ettirip, Hollywood kaynaklı filmler gösteriyorlardı. Ancak bir süre sonra Hindistan, Mısır, Meksika, Türkiye'de de yoğun ölçüde filmler çevrilmeğe başlandı. Yerel seyirci kitleleri bu tür filmlere daha çok rağbet göstermeğe başladılar. Sonuçta Hollywood'da üretim faaliyetini sürdüremedi, varlığını ancak yabancı film endüstrisi ile işbirliği yapmak suretile duyurabildi.

Görülüyor ki kültürel dağılımın bulunduğu her yerde başlangıçta tek yönlü bir bağımlılık önce olmakta, daha sonra ise ana kaynak ile yerel, çeşitli kaynaklarla beslenen çok yönlü bir etkileşim ortaya çıkmaktadır.

Ancak şurası tartışma götürmez ki kültürel emperyalizmi güçlendiren tek yönlü akım zayıflatılmadıkça, değinilen kültürel etkileşim ancak belirli alanda ortaya çıkmaktadır. Bu fasit dairenin kırılabilmesi için yoğun çabalara gerek vardır. Bu çabaları sarfedenlerin başında Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler gelmektedir.

Tek Yönlü İletişime Karşı Uluslararası Girişimler

1974 te bloksuz devletler tarafından kabul edilen «yeni uluslararası ekonomik düzen» ile birlikte haberleşme alanında da çeşitli yeni kuruluşların temeli atıldı.

1. Bölgesel Haber Ajansları

İlk adım «Bloksuz ülkeler Haber Ajanslarının Birliği» dir. (Pool Of Non-Aligned Countries News Agencies). 1975 te toplanan Lima konferansında bu kuruluşun amaçları şöyle tanımlandı:

— Haber telegraflarının tarifelerini gözden geçirip daha hızlı ve karşılıklı haberleşmeyi sağlamak.

— Sömürgecilik döneminin bir kalıntısı olarak haberleşme alanındaki yeni bir örgütleşmeye gitmek,

— Haberleşme uyduların kollektif olarak satınalınabilme önlemlerini hızlandırma,

— Bloksuz ülkeler arasında radyo-TV programları ile film ve kitap mübadelesi sağlamak[12].

Mart 1977 tarihinde ilk genel kurul toplantısının yapmış olan CANA (Caribbean News Ageney-Karibya Haber Ajansı) dır. 1955 de Reuter ajansı tarafından kurulmuş olan bu ajans, daha sonraları UNESCO'nun desteği ve Jamaika devletinin önderliği ile bölgedeki onüç devletten onbirinin üye olması ile kamusal bir kişiliğe kavuşturulan CANA ajansı bu yeni hüviyete kavuştuktan sonra bir yandan Orta Amerika'nın haberlerini ABD, Meksika, Küba gibi komşu ülkelere yaymakta, öte yanda Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyetine de haber iletmektedir.

2. UNESCO'nun Kitle İletişim Politikası

Tek yönlü iletişime karşı etkin önlemler alan en önemli iki uluslararası kuruluştan UNESCO, Nairobi'de toplanan 19 cu genel kurul toplantısında iletişim açısından üye devletler arasında devam etmekte olan dengesizliğe karşı etkin çarelerin bulunması gerektiğini ve eldeki kaynakların seferber edilmesi yolu ile ulusal kalkınmanın daha hızlı bir hale getirilmesini karara bağlamıştır. Bunun sonucunda gelişen ülkeler iletişim araçlarına ilişkin

(12) Secretary Of State for Information, **The New World Order for Information**, Tunisia, 1976, Sh. 13

planlarını ulusal kalkınma planları ile bütünleştirmeğe çağrıldılar.

UNESCO Genel Müdürünün Nairobi'de haklı olarak belirttiği üzere, sorun sadece gelişmiş ve gelişen ülkeler arasındaki iletişim açığının artması değildir. Asıl sorun endüstrileşmiş ülkelerin haberleşme ve bligi yayma alanında Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde mutlak bir egemenlik kurmalarının ve sorumluların bunun pek farkına varmamalarıdır. Başka bir deyimle farklı kültürler arasındaki iletişim, belli bir ülkenin dünya görüşünü (Welt-Anschauung)[13] ideolojik çerçevesini kabul ettirmemesi için uluslararası iletişim alanında eşitliği sağlayan yepyeni kuruluş ve önlemler gerekliliğidir.

UNESCO'nun Kasım 1976'da Nairobi'de basın yayın alanında gerçekleştirilmek istenilen devrimlerin doğrudan doğruya ekonomi, uluslararası ticaret ve ulusal kalkınmaya bağlanması ve bu amaçla «kitle iletişim araçlarının kullanımının denetim altına alınması» ilkesi bir kısım çevreleri çok tedirgin etmiştir. Bu çevreler özellikle Sovyetlerin savaş körükçülüğü, ırkçılık, eşitsiz muamele gibi değer yargıları ile yükümlü sorunları, uygulanan basın yayın politikalarına bağlamaları ve bu eğilimlerden hükümetleri sorumlu tutmalarından yakınmaktadırlar[14]. Bu çevreler UNESCO'nun yeni Afrikalı genel müdürü Amandou Matar M'Brow'un şu sözlerini büyük kaygı ile karşılamışlardır. «Kitle iletişim araçları dünyanın belli bir bölgesine sürekli olarak bu bölgenin tamamen yabancısı olan değer sistemleri naklederlerse, burada uzun vadede bölgenin kendi değerlerini alakoyması, dolayısile kültürel kimliğine kavuşması olanaksızlaşacaktır!»[15]

Bu gelişmelerin ışığı altında Kasım 1976 Nairobi'de toplanan genel kurul UNESCO'nun:

---

(13) MALETZKE, Gerhard, «Intellectual and International Communication» in Ed. H.D. FISCHER + J.C. MERRILL, **International Communication** Hastings House, New York, 1970, Sh. 480

(14) SUSSMAN, Leonard R., «The March» Through the Wolrd's Mass Media» **ORBIS**, Vol. 20, No. 4, Winter 1977, Sh. 864

(15) **Draft Final Report: Intergovernmental Conference on Communication Policies in Latin America and the Carribean,** Paris: UNESCO, n.d., annex 2, Sh. 16

1) Dünyanın çeşitil bölgelerinde ulusal haber ajansların kurulmasına ve özellikle Latin Amerika'da ulusal bir telegraf sisteminin faaliyete geçmesine yardım etmesine,

2) Zorunlu uluslararası cevap hakkının incelenmesine,

3) Ulusal basın konseylerinin kitle iletişim araçlarının denetimini desteklemesine,

4) «Haberleşme hakkı» konusunda hukuki araştırmalar yürütmesine,

5) Gazeteciler için bir ahlâk kodu hazırlamasına,

6) Kitle iletişim araçlarına ait düzenleyici yasa ve yönetmelikleri gözden geçirmesine karar vermiştir[16].

UNESCO'nun «İletişimin serbest akımı»na ilişkin kararlarını eleştirenleri en çok huzursuz kılan kararları 1976 temmuz ayında San Jose'de kabul edilen şu metinde yer almaktadır:

«Uluslararası alandaki haber akımına ilişkin gereksinme ve önceliklerin tam bir bağımsızlık içinde belirlenebilmesi için yeni ulusal politikalara ihtiyaç vardır. Haberleşme alanındaki serbest akım ancak bütün ülkeler tüm haber kaynaklardan eşit ölçüde yararlanabildikleri ve uluslararası basın yayın kaynakları üzerine eşit denetim ve yararlanma imkânına kavuştukları zaman gerçekleşecektir.»[17]

İOJ — Uluslararası Gazeteciler Örgütünün Girişimleri

Merkezi Prag'da bulunan bu uluslararası meslekî kuruluş Birleşmiş Milletler ve UNESCO'nun nezdinde NGO (Hükümete bağlı olmayan kamu kuruluşu) statüsüne sahip olup özellikle Üçüncü Dünya'da etkinliğini sürdürmektedir. 1976 da kuruluşunun 30 cu yıldönümünü kutlayan İOJ'nin temel felsefesi şu ilkelerde toplanmaktadır: «Kitle iletişim araçları bir ülkenin sosyo-politik yapısının ayrılmaz bir parçasıdır ve bu nedenle özel teşeb-

(16) UNESCO Press release, New York: July 22, 1976, Sh. 2

(17) Conference on Communication Policies in Latin America, Recommendations Stressing the «Balanced» Flow of News, San José, Temmuz 1976

büsün elinde kalmamalıdır[18]. İOJ'nin ana amacı gazetecilerin eğitim ve eğitilmesidir. İOJ'nin üyesi bulunan sosyalist ülkeleri için gazetecinin ana görevi «sosyalist toplum bilincine uydurmak ve biçim vermektir». Bioyle bir görev tanımı batılı gazeteciler tarafından şiddetle reddedilmekte, onlara göre bu tür bir görev anlayışı içinde hareket eden kişi gazeteci değil, bir «agit prop» tur.

Sonuç :

Görülüyor ki tek yönlü iletişime karşı etkin ve güçlü uluslararası örgütler tarafından açılan mücadele aslında çözümü güç bir ideolojik savaşın uzantısıdır. Şukadar ki 1975 de Helsinki'de 35 hükümet başkanı barışa, ulusların karşılıklı anlaşmasına ve düşünce alanındaki zenginleşmesine hizmet edecek olan zorunlu bir haberleşme ve iletişim işbirliği üzerinde anlaşmışlardır. Helsinki'nin nihai metninde ifade edilen bu işbirlik şimdiden üye olan devletler arasında daha geniş bir iletişime ve basın mensuplarının mesleki koşullarının düzelmesine yol açmış bulunmaktadır.

Ne varki uluslararası ilişkiler alanında günümüze dek katedilen mesafeye rağmen ortada çok önemli kültürel engeller bulunmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

1) Kültürel farklılıklar
2) Kavramayı güçleştiren psikolojik tıkanıklıklar
3) Ortak bir dilin eksikliği
4) Çok yönlü bir iletişimi gerçekleştirmek amacı ile çeşitli mesajları üreten, dağıtan ve kabul eden bir alt yapının eksikliği,
5) Bir ulusun, içinde olduğu kadar uluslararası alanda «özgür ve dengeli bir haber dolaşımı»nı gerçekleştirecek siyasal ve ekonomik tedbirlerin bulunmayışıdır[19].

(18) **The Democratic Journalist**, Prag, 1976,Sh. 2
(19) WİLLİNGS, John, «Pour communiquer en dépit des obstacles linguistiques et culturels,» **Le Courrier**, Avril 1977. Sh. 12

Doğan Basımevi, Ankara — 1977

Fiyatı : 50 TL.